

ВІТАЎТ
КІПЕЛЬ

БЕЛАРУСЫ

УЗША

БЕЛАРУСКИ ІНСТЫТУТ НАВУКІ Й МАСТАЦТВА (НЬЮ-ЁРК)

НАЦЫЯНАЛЬНЫ НАВУКОВА-АСЬВЕТНЫ ЦЭНТАР
ІМЯ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ (МЕНСК)

ВІТАЎТ
КІПЕЛЬ

БЕЛАРУСЫ
Ў ЗША

Менск
«Беларусь»
1993

ББК 63.3(2Б)

К42

УДК 325.2(73)(-826X091)

*У гэсьце кнігі выкарыстаны
правапісны варыянт беларускае мовы,
які ўжываецца ў друкаваных выданнях
беларусаў паваеннае хвалі эміграцыі.*

К0503020903—005 10-93

М 301(03)—93

ISBN 5-338-00884-X

- © В.Кіпель, 1993
- © Пераклад. С.Шупа, 1993
- © Афармленьне. В.Латышаў, 1993
- © Фатаграфіі. А.Кляшчук, 1993

Благаслаўлёна тая зямля —
і быць Ёй свабоднаю вечна! —
што брацьцям маім прытулак дала
ў сям'і сваёй чалавечнай.

Ларыса Геніюш

УСТУП

«Беларусы ў ЗША» — ня проста назоў новае кнігі. Гэта новае паняццё. Нягледзячы на этнічную разнастайнасць краіны шмат для каго беларусы — новая рэалія на этнічнай мапе Злучаных Штатаў. Тым ня менш этнічная прысутнасць беларусаў у Злучаных Штатах Амэрыкі мае больш за стогадовую гісторыю.

З прычыны неспрыяльнага зьбегу гістарычных акалічнасцяў, тэрміналагічнае невыразнасці ды імперскіх памкненняў суседзяў раннія беларускія імігранты — беларусы-ліцьвіны — з-за нязначнае свае колькасці заставаліся незаўважаныя. Бальшыня ж масавае беларускае іміграцыі была залучаная ў бюракратычную катэгорыю «расейцаў» у шырокім сэнсе гэтага паняцця. Гэтая бірка мацавалася да іх, як толькі яны ўпершыню пераступалі парогі адміністрацыйных установаў Расейскае імперыі. Ніхто не пытаўся ў іх думкі што да іхнага самавызначэння, а самі яны былі ня ў стане запырачыць. Нават калі ў іх пыталіся, яны не маглі выразна адказаць з прычыны палітычнага й гістарычнага няведання або й проста абьякаваць да свае мінуўшчыны, да свае этнічнае тоеснасці. Толькі адно мелі яны на думцы — патрапіць у «абяцаную зямлю». Для рэгістратараў і статыстыкаў сяляне-імігранты зь Беларусі сталіся «расейцамі».

Па іхным прыбыцці на амэрыканскую зямлю іх сустракалі ды зноў жа рэгістравалі як «расейцаў». Дзесяткі тысячаў прыхаджалі, каб стацца яшчэ адной часткаю «імігранцкіх масаў». Дзякуючы бюракратычнай інерцыі й непадрахтванасці службоўцаў ураду ЗША беларусы не былі прызнаваныя ў якасці апычонае нацыянальнае групы на працягу цэлых дзесяцігодзьдзяў пасля іхнага прыбыцця на берагі Новага Сьвету. Імігранты, што паходзілі зь беларускіх паведаў Віленскае й Смаленскае губэрняў, а таксама з Гарадзеншчыны, Віцебшчыны, Меншчыны, Магілёўшчыны, Піншчыны, Берасьцейшчыны й Гомельшчыны, заганяліся ў адну

з «афіцыйных» этнічных катэгорыяў амэрыканскімі іміграцыйнымі ўладамі, дэмографамі, сацыёлягамі, палітыкамі, а таксама, на жаль, шматлікімі навукоўцамі. Гэткімі катэгорыямі былі: «літоўцы» («Lithuanians», недакладны пераклад зь «ліцьвіноў», даўняга назову беларусаў, ужыванага да пачатку гэтага стагодзьдзя); «палякі» для беларусаў-каталікоў; «расейцы» для праваслаўных беларусаў. Да таго ж шмат хто зь беларусаў патрапляў у «іншыя славяне» або проста ў «іншыя».

І тут трэба добра ўсьведаміць, што гэтая «расейская маса» была творам службоўцаў-бюракратаў Расейскае імперыі ды іхных калегаў у Злучаных Штатах. Дзеля зручнасьці бюракратыі й адміністрацыйнае летаргіі людзі, што паходзілі зь беларускае зямлі, гаварылі па-беларуску й прывезьлі разам зь сваім небагатым нажыткам беларускія звычаі й традыцыі, рабіліся «расейцамі». Гэткі паварот падзеяў быў ня проста несправядлівасьцю — сапраўднаю трагедыяй дваццатага стагодзьдзя сталася тое, што бюракратыя займела ўладу маніпуляваць нацыянальнаю тоеснасьцю людзей і замяняць яе вялікаю маною.

Бірка «расеец» прыліпла да многіх. Яны прымалі яе, бо што яны ведалі? Што яны маглі зрабіць? На кожным рагу прадстаўнікі ўлады запэўнівалі іх, што яны й напраўду «расейцы».

Аднак сёньня сацыёлягі й этнолягі *маглі б* нешта зрабіць, каб выправіць гэтую гістарычную памылку. Хімэрычны тэрмін «расеец», сустраканы ў амэрыканскай статыстычна-даведачнай літаратуры, мусіць быць старанна дасьледаваны навукоўцамі, каб выявіць шматлікія нацыянальнасьці, што хаваюцца пад маскаю гэтае катэгорыі. Можна сказаць, абнавіўшы ведамае, стасаванае ў іншых абставінах выслоўе: «Паскрабі амэрыканскага расейца, дык знойдзеш беларуса (або ўкраінца, грузіна й г.д.)».

Мэта гэтае працы — падаць удакумэнтаваную інфармацыю пра гэтыя памылкова азначаных амэрыканскіх беларусаў ад XIX стагодзьдзя, празь першыя дзесяцігодзьдзі гэтага стагодзьдзя аж да пасьляваеннае іміграцыі.

Шмат увагі ў кнізе надаецца раскрыцьцю непаразуменьняў, спрычынёных памылковым этнічным вызначэньнем, і аналізу памылак, зробленых у мінулым рознымі дасьледнікамі й арганізацыямі.

Жаданьнем аўтара было таксама стымуляваць далейшыя дасьледаваньні пра беларусаў у Злучаных Штатах, бо гэтая праца ўяўляе сабою толькі ўводзіны ў новую вялікую тэму. Глыбейшае вывучэньне такое этнічнае зьявы-праблемы застаецца задачай будучых навукоўцаў.

Трэба спадзявацца, што гэтая кніга й будучыя дасьледаваньні дазваляць знайсці для амэрыканскіх беларусаў адпаведнае месца ў гістарычнай прасторы, вызначыць іхную этнічную

тоеснасьць і належна ацаніць іхны ўклад у разбудову й по-
ступ Злучаных Штатаў Амэрыкі.

Падаючы працу на суд беларускаму чытачу, хацелася б
таксама, каб дасьледаваньне беларускае эміграцыі наагул і ў
ЗША ў прыватнасьці пачалося й на бацькаўшчыне. На думку
аўтара, даўно настала пара ня толькі вярнуць Беларусі
двухмільённую масу яе сыноў і дачок, але й запісаць у актыў
беларускае культуры здабыткі і ўклад беларускіх эмігрантаў
у жыцьцё цэлага сьвету.

БЕЛАРУСКАЯ ІМІГРАЦЫЯ Ў ДАСЬЛЕДАВАНЬНЯХ, ПУБЛІКАЦЫЯХ І СТАТЫСТЫЧНЫХ КРЫНІЦАХ

Прыступаючы да разгляду беларускае эміграцыі/іміграцыі, неабходна адказаць на такія пытаньні: 1) ці зьбіраліся ў гэтай галіне адпаведныя матэрыялы? 2) ці былі сьстэматычныя спробы вывучэньня працэсу эміграцыі беларусаў у Злучаныя Штаты й жыцьця амэрыканскіх беларусаў? На жаль, адказ на гэтыя пытаньні будзе адмоўны і дасьледнік эміграцыі зь Беларусі непазьбежна сутыкнецца з шматлікімі праблемамі.

Асноўная цяжкасьць палягае ў тым, што беларусы не атрымвалі дакладнага этнічнага акрэсьленьня ні пры выезде з бацькаўшчыны, ні па сваім прыбыцьці ў Злучаныя Штаты. Іх не запісвалі беларусамі. Галоўнаю прычынаю гэтага была пазыцыя расейскіх уладаў у нацыянальным пытаньні. Трэба мець на ўвазе, што царскія ўлады пазбавілі беларусаў афіцыйнага назову й не дазволілі стварыць адміністрацыйную адзінку, якая ўлучала б усю беларускую этнаграфічную тэрыторыю. Расейская адміністрацыя называла беларусаў расейцамі нягледзячы на тое, што ў перапісе 1897 году ўжо была рубрыка «беларусы», «беларуская мова» і гэтыя тэрміны ўжываліся ў навуковых колах. Што да пагляду на эміграцыю з Расейскае дзяржавы, дык, з аднаго боку, расейская адміністрацыя ўважала, што «істинно русские» людзі не выяжджаюць, а, з другога боку, беларусы пад сваім сапраўдным імем у статыстыцы не фігуруюць ні ў рубрыцы «іншародцы», ні ў рубрыцы «племянны склад». Другая цяжкасьць заключалася ў тым, што канфэсія атаясамлівалася з нацыянальнасьцю: беларусаў рыма-каталіцкага веравызнаньня залічалі ў палякі, праваслаўных — у расейцы.

Магчымасьць дакладнага этнічнага акрэсьленьня беларусаў пры іміграцыі ў ЗША і рэгістрацыі іх як беларусаў была амаль выключаная. Па-першае, нацыянальная прыналежнасьць у тых умовах атаясамлівалася з грамадзянствам паводле пашпарту, дзе этнічная прыналежнасьць не вызначалася. Па-другое, бюракраты амэрыканскіх іміграцыйных уладаў

дзеілі ў поўнай згодзе з сваімі расейскімі «братамі»: у апэратыўным даведніку «Слоўнік расаў або народаў» (Вашынгтон, 1911)¹, які браўся за падставовы дакумэнт пры рэгістрацыі імігрантаў, беларусы не прызнаваліся асобнаю этнічнаю групаю. Нягледзячы на тое, што аснову гэтых дзвюх урадавых бюракратыяў складалі дзеве розныя й нават супрацьлеглыя філязофскія канцэпцыі — нацыянальны прыгнёт і дыктатура ў Расеі ды павага да правоў чалавека ў Злучаных Штатах, — яны згаджаліся ў канчатковым выніку: шмат якім этнічным групам не знаходзілася месца ў статыстыцы па абодва бакі акіяну. Гэткім парадкам, дасьледаваньні, што грунтаваліся б на статыстычных дадзеных, сталіся амаль немагчымыя. Стварылася парадаксальная сытуацыя: з аднаго боку, ведамы факт, што беларусы прыхадзілі ў Амэрыку ў вялікай колькасьці, а з другога боку, аб іх няма ніякае афіцыйнае статыстыкі. Гэта й было адной з галоўных прычынаў таго, што сотні працаў аб амэрыканскіх славянах зусім ня згадваюць пра беларусаў. У сапраўднасьці ж становішча яшчэ горшае: на тысячах і тысячах старонак дасьледаваньняў і аналізаў беларусы Злучаных Штатаў атрымваюць памылковае этнічнае акрэсьленьне й выступаюць пад чужым імем. Такім чынам, вывучэньне беларусаў у Злучаных Штатах — справа няпростая.

Ніжэй разглядаецца дасьледная літаратура аб славянскай іміграцыі, робіцца спроба высветліць і запоўніць прабелы ў дачыненні да беларусаў у гісторыі амэрыканскае іміграцыі ды паказаць, што прысутнасьць беларусаў тым ня менш была заўважаная, хоць гэта й не заўсёды было ясна выказана ў друку.

Аб некаторых праблемах вывучэньня беларусаў у Амэрыцы было сказана ў нашай ранейшай публікацыі². Цяперашні аналіз значна пашырае рамкі дасьледаваньня ды ўлучае як англамоўныя, іншамоўныя, гэтак і беларускамоўныя крыніцы й матэрыялы.

Англамоўныя публікацыі

За выключэньнем невялікіх заўвагаў у агульных працах аб славянах у Амэрыцы і ў кароткіх газэтных артыкулах ды нязначных згадак у даведачнай літаратуры, пра беларусаў Амэрыкі напісана няшмат. Нягледзячы на шырокі й разнастайны спэктар славянаведных дасьледаваньняў у Амэрыцы, бела-

¹ Dictionary of Races or Peoples. (Reports of the Immigration Commission. Senate, Doc. No. 662). Washington, 1911.

² Kipel V. The early Byelorussian presence in America//Запісы. Кн.17. 1983. С.113—131.

руская тэматыка ўсё яшчэ застаецца па-за ўвагаю дасьледнікаў.

Дэінфармацыя й няўвага да Беларусі пачынаецца ўжо ў амэрыканскай школе й працягваецца праз далейшыя стадыі навучаньня, у якіх на Ўсходнюю Эўропу наагул, а на Беларусь у прыватнасьці, зварачаецца вельмі малая ўвага. У выніку недастатковасьці інфармацыі ў навучальным працэсе не ўзьнікае зацікаўленасьці вучняў і студэнтаў у далейшых студыях. І хоць апошнім часам назіраецца пэўны прагрэс, усё XX стагодзьдзе як Беларусь, гэтак і іншыя краіны Ўсходняе Эўропы былі занябаныя ў адукацыйным працэсе. Але тым ня менш славянаведныя студыі ў Амэрыцы не застаюцца без увагі.

Паважныя працы аб славянскай іміграцыі пачалі зьяўляцца ў Амэрыцы на пачатку нашага стагодзьдзя. Інфармацыя пра Беларусь, калі яна ёсьць, звычайна абмяжоўваецца да каротчэнькае нататкі пра мову ды геаграфічнае становішча.

Адзін зь першых амэрыканскіх дасьледнікаў, хто згадаў пра Беларусь у гістарычным кантэксьце, быў Алэн МакЛохлін. Ён пісаў: «У XIV стагодзьдзі літоўскія князі гаспадарылі на землях, дзе сёньня жывуць палякі, літоўцы й беларусы». На жаль, гэты дасьледнік не адзначае прысутнасьці беларусаў у Амэрыцы³.

Не адзначаныя беларусы і ў сэрыі працаў пра ўсходнеэўрапейцаў і славянаў, якія друкаваліся на пачатку стагодзьдзя ў часопісе «Charities»⁴. Тым ня менш паасобныя аўтары засяродзілі сваю ўвагу на праблеме значэньня тэрміну «расеец», які яны часта бралі ў двукосьсе. Гэтак, Мэры Б'юэл Сэйлз пісала:

Найперш трэба каратка перагледзець этнічную й рэлігійную характарыстыку двух народаў, якія мы згадваем як «палякаў» і «расейцаў». Што да палякаў, дык справа досыць ясная. Некаторыя зь іх акрэсьліваюць сябе як «нямецкія», а некаторыя як «расейскія» палякі, аднак бальшыня зь іх звычайна гэткага адрозьненьня ня бачыць. З гэтак званымі расейцамі справа больш складаная.

Далей аўтар адзначае, што «расейцы» — гэта найчасьцей «маларосы», улучаючы ўсе іншыя тыпы «расейцаў» ва ўсеабдымную рубрыку «розныя»⁵.

Іншы аўтар, Кэйт Холэдэй Клэгхорн, слухна вызначае на мапе паходжаньне расейскіх імігрантаў: «з заходніх ускраінаў» (імпэрыі) і піша:

³ McLaughlin A. The Slavic immigrant//Popular Science Monthly. 1903. May to October. P.69.

⁴ Charities. 1904. No.10. P.189—266.

⁵ Ibid. P.257, 259.

Бальшыня гэтых «новых» імігрантаў, як з Аўстра-Вугоршчыны, гэтак і з Расеі, можа быць разгляданая пад агульным назовам славянаў. Гэта значыць, што ўсе гэтак азначаныя народы гавораць мовамі, агульна ведамымі як славянскія. Гэтае азначэньне паказвае збольшага й на этнічную прыналежнасьць, і, беручы пад увагу важнасьць, якая надаецца сёньня ў грамадзкім жыцьці «этнічнаму» фактару, было б добра разгледзець этнічныя дачыненні, якія часткова выяўляюцца, а часткова прыхоўваюцца ў дачыненнях моўных[...]

Народы, азначаныя ў нашым пераліку як славяне паводле мовы й збольшага паводле этнічнае прыналежнасьці, можна падзяліць на паўночных славянаў, якія ўлучаюць г.зв. «расейцаў», палякаў, чэхаў, мараваў, славакаў і русінаў, паўдзённых славянаў[...]

Славяне Расеі складаюць каля паловы насельніцтва краіны[...] Зь іх каля сарака мільёнаў — вялікаросы[...] Гэта тыповыя расейцы ціто сапраўдныя маскоўцы. Як відаць з мапы дый з статыстычных дадзеных, яны амаль не эмігруюць.

У гэтым месцы Клэгхорн заўважае, што «расейцы, згаданыя ў нашай статыстыцы, напэўна, не належаць да названае катэгорыі, але, магчыма, складаюць групу асобаў нявызначанае этнічнае прыналежнасьці»⁶.

На праблему тэрміну «расеец» зварачаюць увагу таксама Джон Команз і Эміл Балч⁷. Яны падкрэсьлілі, што этнічная група, называная расейцамі, у сапраўднасьці не аднастайная, а ўяўляе сабою мяшанку розных народаў. Гэтак, Дж. Команз піша пра расейцаў наступнае: «Што да гэтых імігрантаў, дык важна зазначыць факт, што расейцаў зь іх 2%, а 98% — нерасейцы».

Гэтыя раньнія працы аб славянах у Амэрыцы былі досыць грунтоўныя й аўтарытэтныя ды падавалі значны інфармацыйны матэрыял, і тым больш прыкра, што ў іх беларусы не былі вылучаныя як асобная этнічная група. Наступныя пакаленьні дасьледнікаў славянскае іміграцыі прынялі тэрмін «расейцы» безь ніякіх засьцярогаў, гэтым самым укараняючы пачатковую памылку.

Непакоілі дасьледнікаў і статыстычныя дадзеныя аб імігрантах увогуле і ў прыватнасьці аб тых, хто паходзіў з Расейскае імперыі. Так, прафэсар Карл Бак, аналізуючы дадзеныя амэрыканскага перапісу пачатку стагодзьдзя ў горадзе Чыкага, адназначна зазначаў:

Літоўцы, якія паводле мовы й псыхікі складаюць асобны народ і прадстаўленыя тысячамі імігрантаў, нідзе не згадваюцца (у перапісе. — В.К.). У Чыкага падчас перапісу перапісчыкі казалі ім, што

⁶ Charities. 1904. No.10. P.205, 202.

⁷ Commons J. Races and Immigrants in America. New York, NY, 1907. P.87; Balch E. Our Slavic Fellow Citizens. New York, NY, 1910. P.66, 277—278.

для літоўцаў няма графы ў перапісной анкеце, і таму яны мусяць запісацца або палякамі, або расейцамі⁸.

У сваім артыкуле пра насельніцтва Дэтройту Філіс Мэцлер пісала:

Адна ўсходняя група была прадстаўленая вялікаю колькасцю, але гэтая колькасць зманлівая. Перапіс 1890 году зарэгістраваў 669 расейцаў, але большыня зь іх, напэўна, ня думала пра сябе як пра расейцаў. Некаторыя зь іх бясспрэчна гаварылі па-польску й мусілі быць разгледаныя як частка польскае грамады. Шмат сярод іх было й яўрэяў, па-громамі выгнаных з Расеі[...] Але факт, што ў горадзе да 1910 году не было адчынена ніводнае праваслаўнае царквы, сьведчыць пра тое, што да 1889 году тут не было значнае групы сьведамых расейцаў⁹.

Урад Злучаных Штатаў за першае дзесяцігодзьдзе нашага стагодзьдзя прысьвяціў шмат увагі дасьледаваньню іміграцыйных працэсаў, выдаўшы ў якасьці афіцыйных урадавых дакумэнтаў сэрыю працаў пад загалоўкам «Даклады аб іміграцыі». Гэта грунтоўны аналіз іміграцыйных працэсаў, іх прычынаў і магчымых наступстваў для амэрыканскае эканомікі. Асобным томам быў выдадзены вялікі даведнік «Слоўнік расаў або народаў» (1911). У ім падаецца аўтарытэтная інфармацыя пра беларусаў, азначаных ужываным тады тэрмінам «White Russians». Колькі цытатаў дадуць уяўленьне пра гэтую працу:

Беларусы — адна з трох асобных галінаў расейскае моўнае й этнічнае еднасьці, прытым менш значная колькасна й палітычна за дзьве астатнія. Гэта такі самы народ, як і вялікаросы («рускія») або маларосы (русіны), хоць у Амэрыцы іх успрымаюць звычайна проста як расейцаў. У адрозьненьне ад Чорнае Русі, Белую Русь усё яшчэ можна знайсці на этнаграфічнай мапе. Гэта малы, але кампактны рэгіён, які геаграфічна прыблізна супадае з тым, што цяпер завецца «Заходняю Расеяю», аднак сягае бліжэй да Масквы на ўсходзе[...] Беларусы складаюць больш за тры чвэрці насельніцтва Магілёўскае й Менскае губэрняў і амаль палову Віцебскае, Віленскае й Гарадзенскае. У Ковенскай губэрні і ў Курляндцы яны набліжаюцца да балтаў.

Беларусы доўгі час былі ў палітычным паняволеньні, спачатку пад уладаю Літвы, пасья Польшчы й нарэшце Вялікаросіі, хоць іхны лёс здаецца цяпер лепшым за лёс усіх іншых заняволаных народаў Заходняе Расеі. З гэтае прычыны, між іншым, мы мала чуем пра іх як пра асобную нацыю[...] Іх звычайна лічаць чысьцейшаю галіною расейскага племя ў параўнаньні зь вялікаросамі й маларосамі. Абодва апошнія народы ўвабралі ў сябе значна болей мангольскага, фінскага й татарскага элемэнту[...]

⁸ Buck C. A sketch of the linguistic conditions of Chicago (The University of Chicago Press. The Decennial Publications. First Series. V.VI). Chicago, 1904. P.6—7.

⁹ Metzler Ph. The People of Detroit, 1889//Detroit Historical Society. 1964. January. P.12.

Яны належаць [...] да найчысьцейшага тыпу гэтак званае «ўсходняе» або «кельта-славянскае» расы.

Беларусы налічваюць менш за 6 мільёнаў чалавек або крыху больш за адну дзясятую ад колькасці вялікаросаў. Беларусы-імігранты не вылучаюцца ў васобную групу¹⁰.

У тым самым дакумэнце гаворыцца, што вялікаросы эмігруюць галоўным чынам у Сыбір, а аб'ём іхнае эміграцыі ў Амэрыку меншы ў параўнаньні зь іншымі славянскімі народамі.

З гэтага дакумэнту выразна відаць, што амэрыканскія іміграцыйныя ўлады мелі дакладнае ўяўленьне пра этнічнае паходжаньне імігрантаў з Расейскае імперыі. Застаецца загадкаю, чаму тыя самыя ўлады не карысталіся гэтымі дадзенымі й разуменьнем гэтых этнічных адрозьненняў пры складаньні статыстычных матэрыялаў. Стэфані Бэрнардо, адна з сучасных дасьледнікаў этнічных групаў у Злучаных Штатах, дае вельмі шчырае й дакладна выказанае тлумачэньне такога стаўленьня ўладаў: *зручнасьць*. Бэрнардо піша:

Больш за 200 000 расейцаў прыехала ў нашу краіну паміж 1881 і 1890 гадамі, і яшчэ больш за 1,5 мільёна перабралася ў Амэрыку паміж 1901 і 1910 гадамі. Ня ўсе яны, аднак, былі «расейцамі» ў дакладным сэнсье слова — былі сярод іх яўрэі, палякі, украінцы, беларусы й карпатаросы, — але дзеля зручнасьці іміграцыйныя службы рэгістравалі іх з увагі на краіну нараджэньня або на іхны пашпарт, не зважаючы на іх індывідуальную этнічную спадчыну¹¹.

У сучаснай тэрміналёгіі такое стаўленьне ўладаў магло б быць разгледанае як парушэньне правоў чалавека. Гэтая пазыцыя іміграцыйных уладаў мела дзьве галоўныя відавочныя прычыны. Першая зь іх была палітычная: бальшыня імігрантаў-славянаў прыбывала з імперскіх дзяржаваў — Расеі й Аўстра-Вугоршчыны. Паняцьце нацыянальнасьці — якое набыло выразнейшае акрэсьленьне ўжо ў дваццатым стагодзьдзі — тады толькі пачынала фармавацца ў гэтых шматнацыянальных імперыях, і цэнтральныя ўлады глядзелі на гэтую зьяву безь вялікае прыхільнасьці — невядома, што яна магла з сабою прынесці. І таму няма нічога дзіўнага ў тым, што Злучаныя Штаты, заняўшы пазыцыю, глыбока абумоўленую іх брытанскаю гісторыяю й каранямі, маўкліва пагадзіліся з пануючымі поглядамі дзяржаваў — «пастаўнікоў» імігрантаў. Другою прычынаю неўжываньня нацыянальна-этнічных крытэрыяў было тое, што Злучаныя Штаты пад згубным уплывам тэорыі «плавільнага катла» былі неадчувальныя да праблемаў нацыянальнасьці,

10 Dictionary of Races or Peoples. P.113—114.

11 Bernardo S. The Ethnic Almanac. Garden City, NY, 1981. P.53.

нацыянальнае тоеснасьці ці нацыяналізму ды не імкнуліся падкрэсьліць або захаваць этнічныя адрозьненні. На жаль, гэты пункт погляду пануе ў вялікай меры сярод вашынгтонскае бюракратыі й да сёньняшняга дня.

Падсумоўваючы сказанае, трэбазначыць, што ў раньняй літаратуры пра іміграцыю ў ЗША нельга знайсці афіцыйных зьвестак пра беларусаў, за выключэньнем «Слоўніка расаў або народаў» зь ягоным няўдалым цвёрджаньнем, што беларусы не складаюць асобнае групы імігрантаў.

Прафэсар Рычард Бок грунтоўна дасьледаваў і прааналізаваў пазыцыю амэрыканскіх іміграцыйных уладаў і дадзеныя Бюро перапісаў Злучаных Штатаў.

Бок спасылаецца на відавочныя тэрміналягічныя зьмены ў статыстычных зьвестках аб эміграцыі, якія нібыта ўвялі іміграцыйныя ўлады ў 1890-х гадох. Аднак тым ня менш, значае прафэсар Бок, «тры часткі Расейскае імперыі не выступаюць пад асобнымі загаловамі». Каб атрымаць больш рэалістычныя дадзеныя аб «племянным складзе» імігрантаў, ён прапануе параўнаць амэрыканскую статыстыку са зьвесткамі мясцовых перапісаў, асабліва перапісу Расейскае імперыі 1897 году, у якім важную ролю ў вызначэньні этнічнага паходжаньня адыгрывала родная мова¹².

На няшчасьце беларусаў, іміграцыйныя ўлады Злучаных Штатаў не зьвярнулі ніякае ўвагі на імперскі перапіс 1897 году, паводле якога беларусаў налічвалася 6 380 000 чалавек (у сучасных межах рэспублікі)¹³, і беларусы так і не былі ўлучаныя ў васобную рубрыку.

Фрэнк Уорн у сваім дасьледаваньні славянскае іміграцыі ў антрацытавым вугальным басэйне ў штаце Пэнсylvэйнія не вылучае асобна беларусаў; ён зноў ужывае тэрмін «расейцы» з удакладненьнем «дзіўны тып расейцаў»¹⁴. Аднак з гутарак з трэцім і чацьвертым пакаленьнем амэрыканцаў—нашчадкаў першых вуглякопаў канца 1890-х гадоў вынікае, што ўсе яны паходзілі з Гарадзенскае, Віленскае або Валынскае губэрняў. Шмат праваслаўных цэркваў у гэтым вугальным басэйне былі пабудаваныя імігрантамі-беларусамі¹⁵.

Э.Рос у сваім артыкуле «Славяне ў Амэрыцы» піша, што «расейскія» імігранты ў Злучаных Штатах, якіх ён налічвае

12 Boeckh R. The determination of racial stock among American immigrants//American Statistical Association. New Series. V.76. Dec. 1906. P.201—221.

13 БелСЭ. Т.12. Мн., 1975. С.55.

14 Warne F. The Slav Invasion and the Mine Workers. Philadelphia, PA, 1904. P.102.

15 Гутаркі аўтара з Мэры Краўс, Скрэнтан, штат Пэнсylvэйнія, кастр.1987; з Галінай Кучура, Кінгстан-Далас, штат Пэнсylvэйнія, кастр. 1987, кастр. 1989.

56 000, не «сапраўдныя расейцы». Прадбачаючы магчымыя праблемы, звязаныя з «расейскаю» групаю, Э.Рос піша:

Аднак гэтыя меншыя плыні могуць згубіцца ў магутным патоку, які можа хлынуць на нас, як толькі адчыніцца клапан, які стрымвае вялікую цэнтральную славянскую масу 80 мільёнаў «сапраўдных расейцаў»¹⁶.

Пішучы пра славянаў, што працавалі на фармах амэрыканскага Поўдню, ЛеРой Ходжыз адзначаў:

Між іншым, у паняцце «расейцы», зазвычай ужыванае ў Злучаных Штатах, улучаецца некалькі славянскіх народаў. Гэта літоўцы (Lithuanians), што належаць да большае народнасьці летаў (Letts), уласна расейцы, якія ўлучаюць вялікаросаў, беларусаў і русінаў або маларосаў¹⁷.

Джэрэм Дэйвіс у сваіх дасьледаваньнях ужывае паняцце «расейцы» гэтак: «Пад расейцамі ў гэтай працы разумеюцца вялікаросы, што насяляюць Цэнтральную Расею, беларусы, што жывуць паміж Польшчаю й Расеяю, і маларосы з колішняе Паўдзённае Расеі». Дж.Дэйвіс між іншым адзначае:

Мы дакладна ня ведаем, колькі расейцаў і русінаў ёсьць у Амэрыцы. Разыходжаньні ў меркаваньнях складаюць сотні тысячаў. Прычына гэтага відавочная, калі мець на ўвазе складанасьць прысутнае тут этнічнае праблемы. Да 1898 году Бюро перапісаў Злучаных Штатаў залічала ўсіх, хто прыбываў з тэрыторыі, кантраляванае царскім урадам, да расейцаў. Пачынаючы ад 1898 году яўрэі, гэтаксама як і русіны, адзначаліся асобна. У 1910 годзе ўсе тыя, хто называў сваёю роднаю моваю расейскую, разглядаліся як расейцы. Калі мы зьвернемся да апошняга расейскага перапісу, дык убачым, што 2% усяго насельніцтва Эўрапейскае Расеі былі яўрэямі, якія назвалі сваёю роднаю моваю расейскую. З увагі на тое, што пераважная большыня эмігрантаў з Расеі ў Амэрыку былі яўрэі, не выклікае сумневу, што больш за 2% зь іх былі зарэгістраваныя перапісам як расейцы¹⁸.

У сваёй іншай працы Джэрэм Дэйвіс піша:

Перапісам 1920 году ў Злучаных Штатах зафіксавана 392 049 расейцаў, народжаных за межамі краіны, і разам з народжанымі ў Амэрыцы людзьмі расейскага паходжаньня яны складаюць агульную колькасць 731 949 чалавек. Тыя, хто знаёмы з мэтадамі падліку пры перапісе, ведаюць, што гэтая лічба можа заключаць у сабе вялікую недакладнасьць. Падлікі розных уладаў могуць вельмі істотна розніцца між сабою. [...] Хоць гэтыя меркаваньні маюць няпэўную вартасьць,

16 Ross E. The Slavs in America//The Century Magazine. 1914. No.4. P.597—598.

17 Hodges L. Slavs on Southern Farms: An account. (U.S. Senate. Doc. No.595). Washington, DC, 1914. P.21.

18 Davis J. The Russians and Ruthenians in America. New York, NY, 1922. P.IX, 20.

афіцыйныя вынікі перапісу, як здаецца, апраўдваюць вызначаную колькасць каля 700 000, хоць гэта й азначае рост на 700% у параўнанні з 1910 годам¹⁹.

У працы, прысьвечанай даследаваньню славянскае іміграцыі да Першае сусветнае вайны, Ф'ерыл Хэс піша:

Гэтых расейскіх імігрантаў, не ўлучаючы сюды карпатаросаў і расейскіх яўрэяў, ёсьць каля 200 000. Мяркуецца, што 25% зь іх складаюць вялікаросы (што паходзяць з Цэнтральнае Расеі), 40% — беларусы (з Усходняе [sic!] Расеі) і 35% — маларосы (украінцы з Расеі)²⁰.

Кенэт Мілер каротка згадвае беларусаў у сваёй кнізе, што выйшла ў 1925 годзе, і робіць пры гэтым важную заўвагу аб тым, што зусім выпала з поля зроку іншых дасьледнікаў. «Сярод беларусаў ёсьць шмат рыма-каталікоў», — піша ён і працягвае, што беларуская нацыянальнасьць не прызнавалася расейскімі ўладамі і што цяпер беларусы маюць сваю рэспубліку²¹.

Цікавую заўвагу пра беларусаў і іншых славянаў, што паходзяць з Расейскае імперыі, зрабіў ведамы амэрыканскі вучоны Морыс Дэйві. Гэты аўтар, знаёмы з нацыянальнымі праблемамі, цьвердзіць:

Важны факт што да расейскае іміграцыі палягае ў тым, што яна была пераважна нерасейская[...] Амэрыканскія статыстыкі ня бачаць адрозьненьняў паміж вялікаросамі, беларусамі й маларосамі, але ёсьць падставы меркаваць, што вялікаросы пераважалі ў расейскай эміграцыі да 1905 году, тым часам як пасля гэтага пачалі ў большай колькасці эміграваць украінцы й беларусы.

Прычынаю гэткага становішча, паводле Дэйві, было тое, што да 1905 году пераважала расейская рэлігійная іміграцыя, як, прыкладам, духаборы й іншыя рэлігійныя групы; пасля 1905 году пачала пераважаць нерасейская іміграцыя²².

Амэрыканскія аўтары Фрэнсыс Браўн і Джозэф Роўчэк падзяляюць думку Дэйві²³. Расейскія дасьледнікі В.Бонч-Бруевіч і В.Абаленскі таксама выказвалі меркаваньне, што расейскія сэктанты складалі найбольшую групу эмігрантаў з Расейскае імперыі перад 1905 годам²⁴. Абаленскі, аднак, ацэньвае колькасць беларускіх эмігрантаў, нават да 1905

19 Davis J. The Russian Immigrant. New York, NY, 1922. P.9—10.

20 Hess F. High Adventure. New York, NY, 1925. P.119.

21 Miller K. Peasant Pioneers. New York, NY, 1925. P.13. (Рэпрынт: 1969).

22 Davie M. World Immigration. New York, NY, 1936. P.135, 136.

23 Brown F., Roucek J. Our Racial and National Minorities. New York, NY, 1937. P.203.

24 Obolenskii V. Emigration from and immigration into Russia// International Migrations. Vol.2. New York, NY, 1931. P.521—580.

году, на тым самым узроўні, што й расейскіх сэктантаў. З Абаленскім можна, бадай, пагадзіцца, бо некаторыя крыніцы, як, прыкладам, «Памятная книжка Гарадзенскае губэрні за 1905 год», паказваюць на значную колькасць беларусаў, якія эмігравалі ў Злучаныя Штаты²⁵. Больш таго, у допісе зь Віленскае губэрні за 1903 год паведамляецца, што эканамічнае становішча ў губэрні вымушае сялянаў эміграваць, галоўным чынам у Амэрыку²⁶. Гэтыя высновы сугучныя звесткам, якія падае ўпаўнаважаны ўраду ЗША да справаў іміграцыі ў 1902 годзе, як зазначае Абаленскі²⁷.

Разам з тым В.Панюціч у сваім аналізе міграцыйных працэсаў на Беларусі паказвае, што службоўцы ў розных мясьцінах паведамлялі пра павелічэньне эміграцыі ў Амэрыку пасля 1906 году²⁸.

У пазьнейшых працах амэрыканскіх аўтараў аб славянах надалей ставілася пад сумненьне вартасьць статыстычнага матэрыялу аб «расейцах», і шмат хто з дасьледнікаў адкрыта зазначаў, што гэтыя звесткі ненадзейныя й ня могуць брацца пад увагу. Так, Карл Вітке цьвердзіць, што статыстыка, якая датычыць імігрантаў з былое Расейскае імперыі, ня мае значаньня, бо ў ёй ня робіцца розьніцы паміж тымі, каго ён называе «сапраўднымі расейцамі», ды іншымі нацыянальнасьцямі. Зь недаверам ставіцца гэты аўтар і да звестак пра палякаў:

У 1920 г. у Злучаных Штатах налічвалася 3 000 000 асобаў польскага паходжаньня, аднак і тут ня трэба забывацца, што ў статыстыцы палякаў не заўсёды выразна адрозьнівалі ад русінаў і падобных групаў²⁹.

Луіс Адамік ужывае няясны й зламысны тэрмін «славяна-росы» («Slavic-Russian») зь відавочным намерам ахапіць усе славянскія нацыянальнасьці імігрантаў з Расейскае імперыі, хоць і адзначае, што ў Амэрыку прыхадзілі й беларусы. Адамік піша, што «колькасць славяна-роскіх імігрантаў складае каля чатырохсот тысячаў»³⁰.

Праблемы, звязаныя з шырокім і непераборлівым ужываньнем тэрміну «расейцы», разглядаліся ў розных працах. У сваёй публікацыі пра імігранцкія паселішчы ў штаце Канэтыкат Сэмюэл Коніг піша:

25 *Памятная книга Гродненской губернии на 1905 год.* Гродно, 1905. С.83.

26 *Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі.* Т.2. Мн., 1940. С.613.

27 *Оболенский В. Международные и межконтинентальные миграции в довоенной России и СССР.* М., 1928. С.59.

28 *Панютіч В. К вопросу о росте отходничества из Белоруссии в эпоху капитализма. 1861—1914//Материалы конференции молодых ученых: Вып. История.* Мн., 1963. С.47—54.

29 *Wittke C. We who built America...* New York, NY, 1939. P.420, 427.

30 *Adamic L. A Nation of Nations.* New York, NY, 1945. P.152, 154.

З прычыны таго, што перапісы у Злучаных Штатах залучалі без разбору пад шыльду «расейцаў» розныя этнічныя групы, нарадзілася папулярнае ўяўленне, што ў Амэрыцы вельмі шмат расейцаў. У сапраўднасьці ж сапраўдныя расейцы, а пад імі мы разумеем вялікаросаў, ніколі не прыбывалі сюды ў вялікай колькасці і, як з гэтага вынікае, складаюць значна меншую групу імігрантаў, чым гэта звычайна ўважаецца. Калі родная мова можа быць паказчыкам колькаснае вагі пэўнае этнічнае групы, тады, згодна з Бюро перапісаў Злучаных Штатаў, у Канэтыкаце ёсьць 9810 расейцаў. Гэтая лічба непазьбежна выключае народжаных у Амэрыцы, затое бясспрэчна ўлучае шмат украінцаў і ўсіх беларусаў³¹.

Тым часам як некаторыя дасьледнікі ясна й дакладна выказвалі свае сумненьні што да слухнасьці называньня кожнага імігранта з Расейскае імперыі «расейцам», іншыя аўтары фармулявалі свае засьцярогі ня гэтак выразна, але тым ня менш аспрэчвалі ўжываньне тэрміну «расейцы» ў дачыненні да шырокага спектру народаў. Шэраг амэрыканскіх дасьледнікаў, што вывучалі мову славянскіх імігрантаў у Амэрыцы, падкрэсьлялі той факт, што бальшыня гэтых імігрантаў гавораць не па-расейску — у працах часта ўжываецца выраз «правільная расейская мова» (proper Russian), — а некалькімі рознымі славянскімі мовамі. І гэта нягледзячы на тое, што гэтыя імігранты, калі ў іх пыталіся, цьвердзілі, што гавораць «па-расейску». Гэтую зьяву можна было назіраць, прыкладам, на судовых паседжаньнях.

Хадайнікі — расейцы, якія жадаюць уехаць у Злучаныя Штаты[...] Гэта, як выглядае, непісьменныя рабочыя, толькі адзін зь якіх, здаецца, Гегіеў, гаворыць нармальнаю расейскаю моваю[...] Іх цёмнасьць спрыяла таму, што яны ўтварылі сваю асобную кліку на шкоду грамадзе³².

Х.Ўэлз, ведамы амэрыканскі пісьменьнік, дасьледаваў пашырэнне расейскае мовы ў Злучаных Штатах і пісаў наступнае:

Звычайна ўважаецца, што ў нашай краіне жыве вялікая колькасць расейцаў, і сапраўды, паміж 1890 і 1910 гадамі ў Злучаныя Штаты з Расейскае імперыі прыбыло некалькі мільёнаў імігрантаў. Бальшыня зь іх, аднак, былі яўрэі, якія гаварылі на ідыш, хоць родная мова некаторых зь іх была расейская; рэшта была пераважна палякамі, якія, ведама ж, не дазваляць паблытаць сябе зь ніякімі расейцамі. Толькі невялікая частка

31 Koenig S. Immigrant Settlements in Connecticut, their Growth and Characteristics. Hartford, CT, 1938. P.43—44.

32 Abbott E. Immigration select documents and case records. Chicago, IL, 1924. P.254.

была сапраўднымі расейцамі, украінцамі або русінамі. І нават сярод іх украінцы й русіны да вайны складалі бальшыню³³.

Нехта Пятро Сьцепаноўскі, пішучы з Каліфорніі, адказаў на гэты артыкул Х.Ўэлза ў лісьце да ведамага культуроляга Х.Мэнкена такімі заўвагамі:

Мне прыйшло на думку, што вы можаце выкарыстаць артыкул Х.Ўэлза пра расейскую мову (*Mercury*, красавік 1932) у будучым выданьні «Амэрыканскае мовы». Як ваш заўсёдны чытач — і, калі дазволіце, гарачы прыхільнік — я лічу сваім сьвятым абавязкам папярэдзіць вас ад такога ўвекавечаньня Ўэлзавае энтузіястычнае лухты. Дастаткова будзе падаць колькі прыкладаў, каб пераканаць вас, што я гавару не з пустое галавы[...] Ну дык вось. С.448, слупок 1, адступ 1. «Толькі невялікая частка была сапраўднымі расейцамі, украінцамі або русінамі...» Найбольшаю групаю даваенных імігрантаў былі беларусы (з занядбанага балотнага краю Заходняе Расеі)³⁴.

Яскравы прыклад тэрміналягічнае блытаніны й неразуменьня нацыянальнага пытання ў былой Расейскай імперыі ўяўляе сабою праца Хэнры Фэрчайлда «Паходжаньне імігрантаў» (1927), дзе ён апісвае «сапраўдных» расейскіх сялянаў, маючы на ўвазе вялікаросаў, і тлумачыць, чаму яны ня схільныя да эміграцыі, а пасяля, гаворачы пра беларусаў, зазначае, што гэта «палякі, або, прынамсі, тая частка іх, якая ў выніку вайны й рэвалюцыі засталася ў Расеі»³⁵.

Прафэсар Альбэрт Пэры ў сваім артыкуле «Майстры разьбіраньня дамоў» вылучае беларусаў, апісвае іхныя працоўныя звычэй і ўпершыню ў амэрыканскай пэрыёдыцы ўжывае тэрмін «Беларусь» (*Belorussia*). Пэры піша:

Як і бальшыню расейцаў у гэтай краіне, іх (беларусаў.— *В.К.*) называюць тут палякамі (*Pollacks*). (Расейцамі тут называюць расейскіх яўрэяў.) Яны прыехалі ў Злучаныя Штаты ў дзесьцігодзьдзе перад сусьветнаю вайною з балотных вёсак Беларусі, заходняе й найбольш адсталое часткі былое імперыі³⁶.

Некаторыя аўтары падавалі правільную інфармацыю побач зь недарэчнаю бязглузьдзіцаю. Прыкладам, Яраслаў Чыж і Джозэф Роўчэк у сваім артыкуле «Расейцы ў Злучаных Штатах» слухна ідэнтыфікуюць беларусаў і зазначаюць, што ў Злучаных Штатах ёсьць арганізаванае беларускае жыцьцё. Далей яны пішуць: «Разгляд пытання ў артыкуле аб-

33 Wells H. The Russian language in the United States//*Mercury*. 1932. April. P.448—450.

34 Stepanovsky P. Correspondence, May 7, 1932. Baltimore, Pratt Library, H.L.Mencken Room, File Box, #AL-29.

35 Fairchild H. Immigrant Backgrounds. New York, NY, 1927. P.213—214.

36 Parry A. Artists of Wrecking//*The Esquire*. 1936. April.

мяжоўваецца да імігрантаў вялікаросаў і беларусаў ды іх нашчадкаў», дадаючы дакладную заўвагу: «Беларусы ў трох заходніх губэрнях былое Расейскае імперыі складаюць асобную групу ўсходнеславянскае сям'і». На жаль, пасля гэтак добрага пачатку яны падаюць адмыслы камэнтар, што

звычайна ня робіцца ніякае розніцы паміж вялікаросамі (уласна расейцамі) і беларусамі. Беларусы у Амэрыцы, як выглядае, цалкам здамінаваныя расейцамі. Беларускае арганізацыі ў Злучаных Штатах вельмі нешматлікія й раскіданыя. Адзіная газэта ў беларускай мове, «Беларуская трыбуна», якую выдаваў раз на тыдзень у Чыкага Я.Варонка, перастала выходзіць колькі гадоў таму³⁷.

Вось і ўвесь «навуковы» аналіз беларускае іміграцыі!

• • •

Другая сусьветная вайна адкрыла новы разьдзел у гісторыі расьсяленьня беларусаў у Злучаных Штатах. Слова «Беларусь» пачало зьяўляцца на першых старонках амэрыканскіх газэтаў. Беларускае зямля сталася важным пляцдармам у змаганьні з нацыстоўскаю Нямецчынаю. Беларускае ССР трапіла ў цэнтар увагі друку пасля вайны, калі яна сталася адною з краінаў—заснавальніцаў Арганізацыі Аб'яднаных Нацыяў. Аднак, хоць у насьвятленьні Другое сусьветнае вайны й пасляваенных падзеяў БССР займала важнае месца і назоў гэты стаўся знаёмы амэрыканцам, усё ж у сваёй большыні яны ніяк ня звязвалі ймя гэтае далёкае краіны з сваімі славянскімі суседзямі, якія да таго ж часта былі пазначаныя біркаю «расейцаў».

Больш таго, зьяўляліся працы зманныя й шкодныя. Прыкладам іх можа служыць «Славянская энцыкляпэдыя», рэдагаваная Джозэфам Роўчэкам. Гэтая зламысная кніга цьвердзіла наступнае: «Белых расейцаў (White Russians), або беларусаў (Byelorussians), як іх цяпер называюць у Савецкім Саюзе, трэба разглядаць як расейцаў...» Роўчэк піша далей: «Беларусы ня маюць нічога агульнага (нават у мове) зь белымі расейцамі, якія некалі былі таксістамі ў Парыжы, гавораць нейкаю абласною расейскаю моваю й пішуць на ёй гэтак, як вымаўляюць»³⁸. Такім даведнікам, як «Славянская энцыкляпэдыя», месца ў музэях на паліцы «Дзівосы», а не ў бібліятэцы, дзе яны былі б крыніцамі дэзінфармацыі.

Беларускае матэрыялы пачалі зьяўляцца часьцей, калі ў Злучаныя Штаты прыбыла хваля паваеннае беларускае

³⁷ Chyz Y., Roucek J. The Russians in the United States//The Slavonic and East European Review. No.51. 1939. P.638, 645.

³⁸ Slavonic Encyclopedia/J.Roucek, editor. New York, NY, 1949. P.1096—1097, 1169—1170.

іміграцыі. Грунтоўны аналіз быў зроблены Грамадзкаю Радаю за Амэрыканскую Еднасьць. У гэтай публікацыі падаецца даволі дакладная справаздача аб беларусах у Злучаных Штатах і структура беларускіх грамадаў у краіне.

З увагі на тое, што бальшыня (паміж 60% і 70%) імігрантаў з даваеннае Расеі прыбыла, як лічыцца, зь яе паўночна-заходняе, беларускае часткі, можна меркаваць, што з гэтых 400 000 асобаў ад 225 000 да 275 000 імігрантаў — беларускага паходжаньня. Тым часам няма нават самых агульных ацэнак аб колькасці беларусаў сярод 2 905 859 асобаў палякаў з нараджэньня або паходжаньня. Магчыма, аднак, што ня менш чым 75 000—125 000 зь іх — з паходжаньня беларусы. Гэта дазваляе ацаніць агульную колькасць асобаў беларускага нараджэньня й паходжаньня ў Злучаных Штатах у 300 000 — 400 000 чалавек. Калі дастасаваць падобныя разьлікі да статыстыкі нацыянальнасьці паводле роднае мовы, дык можна прыпушчаць, што ў 1940 годзе асобаў, што мелі, паводле афіцыйнае дэфініцыі, «галоўнаю моваю, што ўжывалася дома і ў раннім дзяцінстве» беларускую, было ад 150 000 да 200 000.

Грамада амэрыканскіх беларусаў, абуджаная прыбыцьцём з Эўропы беларусаў-інтэлектуалаў зь ліку «перамешчаных асобаў», перабывае цяпер у стадыі арганізаваньня. Дзьве суперныя між сабою беларускія арганізацыі, кожная зь якіх прэтэндуе на лідарства, сфармаваліся толькі ў лютым сёлета (1951.— В.К.) і пакуль ня мелі часу выявіць сваю сілу. Тэарэтычна абедзьве яны падтрымваюць ідэю незалежнае дэмакратычнае Беларускае Рэспублікі. Розьніца паміж імі, як і паміж адпаведнымі цэнтрамі ў Эўропе, як выглядае, заключаецца, па-першае, у колішняй арыентацыі (група Абрамчыка прыхільная да палякаў; Астроўскі супрацоўнічаў зь немцамі), а па-другое, у агульным сваім складзе, прыхільнікі групы Астроўскага паходзяць зь большага з Усходняе Беларусі, ёсьць сярод іх і ўцекачы з Савецкага Саюзу. Да таго ж амаль усе яны праваслаўныя. З другога боку, значная колькасць прыхільнікаў групы Абрамчыка — каталікі, і шмат хто зь іх — калі не бальшыня — паходзяць з заходняе часткі Беларусі, якая ў міжваенным часе належала Польшчы. У абедзьвюх групах, аднак, даволі выразна выяўляецца жаданьне стварыць агульны фронт³⁹.

Даклад гэты, хоць і кароткі, — першы паважнейшы аналіз беларускае іміграцыі ў Злучаных Штатах як палітычнае групы.

Пачынаючы з 1950-х гадоў «Кангрэсавыя Запісы» зьмяшчалі значную колькасць матэрыялаў аб беларусах, іх асяродках, сьвятах, арганізацыйнай дзейнасьці й змаганьні за незалежную Беларускаю дзяржаву⁴⁰.

У працах 1960—1980-х гадоў пра славянскую іміграцыю ў Амэрыцы таксама неаднаразова закраналіся пытаньні недасканаласьці звычайна ўжыванае тэрміналёгіі.

На жаль, улучэньне беларусаў і іншых народаў у групу «расейцаў» шырака практыкуецца й да сёньняшняга дня.

³⁹ Report on Byelorussian-Americans. Common Council for American Unity. New York, March 1951. P.3—4, 7.

⁴⁰ Communist Takeover and Occupation of Byelorussia: Special Report No.9, H.Res. 346 and H.Res. 438. December 31, 1954. Washington, 1955.

Майкл Трып, які дасьледаваў «расейцаў» у Сан-Францыска, разважае ў сваёй працы аб «расейскасьці» «расейцаў», але тут жа зазначае, што сярод іх былі імігранты «беларусы з Гарадзенскае, Менскае й Магілеўскае губэрняў», і далей ужывае паняцьце «расейскасьці» ў гэткім сэнсьце:

«Расейскасьць» выяўляецца ў тым, да якое краіны асобны чалавек або група людзей адчуваюць вернасьць і адданасьць, і адлюстроўвае палітычную геаграфію свайго часу⁴¹.

Адзін з пазьнейшых амэрыканскіх дасьледнікаў «расейскае» іміграцыі й яе адаптацыі ў амэрыканскім грамадзтве згадвае й беларусаў — праўда, у даволі няясным кантэксьце — як асобную этнічную групу, але як частку «расейскіх» масаў. Аўтар нават падае некаторыя статыстычныя звесткі, ідучы за прыпушчэньнямі Дэйвіса, што паміж 1888 і 1910 гадамі з Расейскае імперыі прыбыло больш за 1,9 мільёна імігрантаў. Сярод іх 4,4% былі беларусы (аўтар ужывае тэрмін White Russians), што ў колькасным вылічэньні складае каля 84 000 асобаў. Але гэтае дасьледаваньне малапрыдатнае й не дае выразнага ўяўленьня ні аб амэрыканскіх беларусах наагул, ні пра колькасьць беларускіх імігрантаў, бо пік інтэнсыўнасьці перадваеннага іміграцыйнага патоку зь Беларусі прыпадае на час пасля 1910 году⁴².

Нью-Джэрзійскі адзьдзел Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня выдаў брашуру «Беларусы ў Нью-Джэрзі», дзе даецца шырокі агляд беларускае дзейнасьці ў штаце⁴³.

Дасьледаваньні на гэтую тэму праводзілі таксама й студэнты розных коледжаў і ўнівэрсытэтаў. Адно зь іх — праца Эдыт Калтовіч (Ратгерскі Штатны Ўнівэрсытэт, штат Нью-Джэрзі) «Этналёгія гораду Роўблінгу на прыкладзе дзвюх меншасьцяў: беларусаў і русінаў». Апісваючы гэтыя дзьве этнічныя групы, якія маюць шэраг агульных рысаў, Калтовіч зазначае:

Беларусы й русіны — дзьве малыя групы імігрантаў, якія сяліліся ў прамысловых раёнах усходніх штатаў, асабліва ў Пэнсylvэйні й Нью-Джэрзі. Тыя зь іх, што пасяліліся ў мястэчку Роўблінг, штат Нью-Джэрзі, мелі побач з тыповымі для імігрантаў праблемамі яшчэ й іншыя, што вынікалі зь іх адносна малое колькасьці, невядомасьці краіны іхнага паходжаньня, няясна вызначанае нацыянальнасьці й прыналежнасьці да «гібрыднае» царквы. Калі ў 1905 годзе засноўваўся Роўблінг, беларусы й карпатаросы дапамагалі будаваць млын[...] Будучы расейска-праваслаўнымі, беларусы наведвалі царкву Сьвятога Ўладзімера (1916)[...]

41 Tripp M. Russians in San Francisco//California Historical Quarterly. 1941. Spring. P.50, 68; Idem. Russian routs: Origins and development of an ethnic community in San Francisco. San Francisco, CA, 1980. P.77.

42 Johnston B. Russian-American Social Mobility. Saratoga, CA, 1981. P.4.

43 Byelorussians in New Jersey. New Brunswick, 1964—1965.

Некаторыя беларусы наведвалі каталіцкі касцёл Святога Ёўсьпення ў Роўблінгу[...] Дзеля свае малое колькасці беларусы заставаліся ізаляваныя й не збудавалі свае царквы, не набылі могілак[...] Пасяленцы зь Беларусі звычайна будавалі свае дамы вакол гарадзкае зоны Роўблінгу[...] Новая зямля была гасьцінная, а новыя гаспадары працавітвыя і упартыя. Тым часам як першае пакаленьне імігрантаў засталася гадоўна рабочымі й рамеснікамі, іх нашчадкі далі грамадзтву выдатных спецыялістаў і прафэсіяналаў ва ўсіх галінах дзейнасці. Усе яны ўліліся ў галоўнае рэчышча амэрыканскага жыцця й багата спрычыніліся да разьвіцьця краіны. Першымі беларускімі пасяленцамі былі: Сьцяпан Жытнік, Ядзьвіга Сьпірыда, Юльян Аўдзік, Гары Варвара, бацька Аляксандры Казак Ян Захаркоў ды іншыя⁴⁴.

«Беларусы ў Амэрыцы» — гэтак называлася сэмінарская праца, прадстаўленая Віктарам Чартарыскім і Раманам Мардарэвічам у Сіты-каледжы Нью-Ёркскага Гарадзкага Ўнівэрсытэту пад кіраўніцтвам прафэсара Пітэра Гоя ў 1975 годзе⁴⁵.

Марыя-Паўля Сурвіла напісала пры ўнівэрсытэце Эн-Арбар, штат Мічыган, грунтоўнае дасьледаваньне пра беларускія музычныя традыцыі ў Паўночнай Амэрыцы — «Музыка й самавызначэньне: Музычная творчасць беларусаў у Паўночнай Амэрыцы»⁴⁶.

З нагоды двухсотнае гадавіны Злучаных Штатаў ды ў наступнае дзесяцігодзьдзе зьявілася значная колькасць публікацый пра амэрыканскіх беларусаў; гэтая тэма разглядалася ў колькіх адмысловых дасьледаваньнях⁴⁷.

«Харвардзкая энцыкляпэдыя амэрыканскіх этнічных групаў» значна пашырыла аб'ём інфармацыі пра беларусаў у

44 Kaltovich E. Roebling's Ethnology of Two Minority Groups. New Brunswick, NJ, Rutgers University. Thesis. July 1977. P.4, 10—11. Гл. таксама: Ethnic Heritage and Cultural Studies. 1977. July 20. P.251—256.

45 Czartorysky V., Mardarevich R. Byelorussians in America. New York, City College, CUNY, 1975.

46 Survilla M. Music and Identity: Byelorussians Making Music in North America. Ann Arbor, University of Michigan. Fall, 1990.

47 Pap M. Ethnic Communities of Cleveland. Cleveland, 1973. P.67—73; Historic City: The Settlement of Chicago. Chicago, 1976. P.77; Lopez R. 25 Ethnic groups unite for a book//The New York Times. 1976. Nov. 28. P.28—29; Kipel V. Byelorussians in New Jersey//New Jersey Ethnic Experience. Union City, NJ, 1977. P.88—107; Idem. Byelorussian Americans and their Communities of Cleveland. Cleveland, OH, 1982; Idem. Byelorussian Past and Present in America//Byelorussian Time (New York). 1978. Nos.16—17.; Kipel V., Kipel Z. Byelorussian Theatre in U.S.//Ethnic Theatre in the United States. Westport, CT, 1983. P.67—100; Guide to the study of Soviet Nationalities. Littleton, CO, 1982. P.49—64; Guide to Ethnic Museums. Kent, OH, 1978. P.113—116; New Jersey Ethnic Life Series. No.10. Trenton, NJ, 1985. P.34—40, 68; Zaprudnik J. Byelorussian Independence Day in America's Bicentennial Year. New York, NY, 1977; Directory of Maryland Ethnic Organizations and Resources. Crownsville, MD, 1992. P.62.

Злучаных Штатах, падаўшы й іхную прыблізную колькасць — ад 175 000 да 200 000 чалавек⁴⁸.

Важна адзначыць, што ў 1980 годзе беларусы ўпершыню як асобная група пад сваім сапраўдным імем з'явіліся ў афіцыйных дакумэнтах перапісу насельніцтва Злучаных Штатаў, дзе іх было налічана 7381 чалавек⁴⁹. І хоць колькасць зарэгістраваных перапісам 1980 году беларусаў неверагодна малая, істотны сам прынцып дакладнасці этнічнага вызначэння. Нарэшце амэрыканская бюракратыя зрабіла крок да выпраўленьня сваіх памылак, і можна спадзявацца, што ў дачыненні да беларусаў будзе адноўленая гістарычная справядлівасць, зьневажаная доўгімі гадамі⁵⁰.

Цікавае назіраньне зрабіў Томас Арчдыкан у сваёй кнізе «Становячыся амэрыканцам». Ён згадвае беларусаў у некалькіх мясцінах і, разглядаючы славянскую іміграцыю ў ЗША, піша:

Усходнія славяне, сканцэнтраваныя ў сёньняшнім Савецкім Саюзе, складалі асноўную масу славянаў часоў вялікае міграцыі. У іхных шэрагах былі расейцы, беларусы, русіны і ўкраінцы — народы, што ўжываюць кірыліцу й належаць да Усходняе Праваслаўнае Царквы або Каталіцкае Царквы ўсходняга абраду.

У іншым месцы гэты аўтар зазначае:

Большыня славянаў, якія пакінулі Эўропу, перабралася ў Злучаныя Штаты. Амэрыканская рэспубліка паглынула каля 83% усяе эміграцыі паміж 1876 і 1910 гадамі; Канада, другая краіна, куды часцей кіраваліся эмігранты, прыняла толькі 8%. Дакладна вызначыць этнічную прыналежнасць прыбылых немагчыма дзеля дэмаграфічнае й этнічнае складанасці рэгіёну⁵¹.

На жаль, хоць беларусы й згадваюцца ў тэксьце, як толькі падаецца статыстыка, катэгорыя «беларусы» зьнікае.

Найноўшы аналіз дадзеных ранейшых перапісаў ды новы падыход у праблеме вызначэння малых нацыяў у іміграцыйнай мазацы, як гэта зрабіў, прыкладам, прафэсар Пол Магочы ў 1987 годзе, дазваляюць спадзявацца, што

⁴⁸ Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups. Cambridge, MA, 1980. P.181—184.

⁴⁹ U.S. Bureau of the Census, 1980. Гл. таксама: U.S. Dept. of Commerce, Washington, DC. Release. June 1, 1983.

⁵⁰ Allen J., Pand J., Turner E. We the People: An atlas of Ethnic diversity. New York, NY, 1988. P.105—106; Kerner R. Slavonic Studies in America//The Slavonic Review (London). No.8. Dec. 1924. P.244—258; Ornstein J. Slavic and East European Studies. Washington, DC. Dept. of State. External research paper. 1957. P.36—37.

⁵¹ Archdeacon Th. Becoming American: An Ethnic History. New York, NY, 1983. P.125, 127.

амэрыканскія афіцыйныя колы будуць надалей больш акуратныя й адчувальныя пры зьбіраньні дадзеных аб малых нацыях⁵².

Пры такім стане рэчаў варта адзначыць адзін відавочны станоўчы факт: пра беларусаў пачынаюць згадваць у публікацыях, разьлічаных на шырокія колы чытачоў⁵³. Аднак у той самы час трэба прызнаць, што, разам з ростам колькасьці й якасьці інфармацыі пра амэрыканскіх беларусаў, дэзінфармацыя яшчэ не спынілася дарэшты. Прыкладам такое нізкапробнае інфармацыі можа служыць кніга Стэнфарда Гербэра «*Russkoya Celo*», якая выйшла ў выдавецтве AMC Press у 1985 годзе⁵⁴.

Гэты «трактат» — красамоўны прыклад таго, як сацыялягічны жаргон у руках чалавека зь мінімумам ведаў можа стацца шкодным і сьмеху вартым.

Аўтар тлумачыць ва ўступе, што «як антраполягі, гэтак і сацыёлягі былі зусім няўважныя, разглядаючы расейска-амэрыканскія асяродкі». Ён цьвердзіць, што зьбіраў матэрыялы для свайго дасьледаваньня каля году — «ад 15 верасьня 1965 да 1 жніўня 1966 году» і «з матэрыяльнаю дапамогаю «непасрэднага кантакту» — жыхара асяродку» набыў досьвед «удзельніка-назіральніка».

Гербэр нідзе не падае назову асяродку. Ён тлумачыць, што асяродак «разьмешчаны на самай ускраіне вялікае гарадзкае зоны з насельніцтвам каля 1 200 000 жыхароў», недзе на Сярэднім Захадзе, дзе побач ёсьць «вялікая чыгунка, збожжавы элеватар і новазбудаваныя жылыя кварталы, субсыдыяваныя ўрадам, для людзей зь нізкімі прыбыткамі».

Ад пятае старонкі й да канца кнігі ён упарта ігнаруе этнічную прыналежнасьць народу, зь якім мае справу. Ці, дакладней, адмаўляе яе. Ягонаю задачай, як выглядае, было дасьледаваць «*расейскае* этнічнае жыцьцё ў Амэрыцы», і, натрапіўшы на славянамоўны асяродак, ён вырашыў, што яны сойдуць за расейцаў. Ён дапушчае, што «выхадцы з Быларусі (*Bylorussia*) складаюць ядро насельніцтва *Russkoya Celo*». Паводле яго, толькі «невялікая частка[...] выехала зь іншых губэрняў», сярод іх адзін чалавек з Украіны ды адна жанчына з Сыбіры. Жыхары асяродка, «якія пацьвярджаюць сваё быларускае (*Bylorussian*) паходжаньне, звычайна называюць сваёю радзімаю Гродна». Можна падумаць, што гэтых зьвестак было

52 Magocsi P. Are the Armenians really Russians?//Government Publication Review. Vol.14. 1987. P.133—168.

53 Allen L. Liberty, the Statue and the American Dream. New York, NY, 1985. P.210, 217, 258; Dictionary of American Immigration History. Metuchen, NJ, 1990. P.96—99; The Ethnic Almanac. New York, NY, 1981.

54 Gerber S. *Russkoya Celo: The Ethnography of a Russian-American Community*. New York, NY, 1985.

б дастаткова, каб аўтар гэтае дысэртацыі звярнуўся да даведнікаў, якія б далі яму дадатковую інфармацыю пра Беларусь, беларусаў і беларускую мову. Замест гэтага ён паведамляе нам, што ягоных «ведаў расейскае мовы[...] было недастаткова, каб весьці[...] даўжэйшыя размовы» і што ён валодаў «хутчэй «клясычнаю» расейскаю моваю, чым размоўнаю». Можна заключыць, што, якога б майстэрства ў расейскай мове ні дасягнуў сп. Гербэр, ягоныя інфарманты, паводле іх самавызначэння, паходжаньня й роднае мовы, былі не расейцамі, а беларусамі.

Гэтыя імігранты з Гарадзенскае губэрні апісваюць, як яны прыехалі ў Амэрыку, тлумачаць прычыны свае эміграцыі і, што важна падкрэсьліць, даволі пасьлядоўна ўжываюць беларускую лексыку.

Ідучы за ўмела вырабленаю практыкаю амэрыканскага друку ў справе разгляду этнічных або рэлігійных меншасьцяў, Гербэр пастанавіў знайсці й выкрыць нешта дзівоснае, фантастычнае й сьмешнае. І ён знайшоў. Нам прапануецца «інфармацыя» ад «інфармантаў» пра чорную магію, знахарства, народную мэдыцыну, соньнікі, варажбу й шаптунства. Ягонаю мэтаю было знайсці дзікую, прымітыўную культуру — да таго ж з азнакамі выміраньня, — калі гэта яшчэ не найгоршае, што ён зрабіў.

Чытачу падаецца пустая бязглузьдзіца, памылковая інфармацыя, сьведамая дэзінфармацыя й стэрэатыпы. Гэтая кніга — непатрэбная, зманная мешаніна, небяспечна скляпаная ў вадно «дадзеныя», якія нікому ня будуць карысныя. Гэтая публікацыя — сорам для навуковага грамадзтва й скандал для сацыялёлягаў. Адзіная яе карысьць — сьведчаньне таго, што й да сёньняшняга дня захаваліся анклавy, асяродкі й цэлыя царкоўныя прыходы, раскіданыя па ўсіх Злучаных Штатах, якія складаюцца з этнічных беларусаў.

Гэтыя нешматлікія англамоўныя публікацыі выразна паказваюць, як мала было напісана пра беларусаў у Злучаных Штатах і як мала сярод напісанага было паважных, грунтоўных дасьледаваньняў. Глыбейшае вывучэньне пэрыядычнае літаратуры трэба працягваць, і сям-там можна будзе знайсці новыя звесткі пра беларусаў. Гэта, аднак, не мяняе высновы: беларусы як амэрыканская этнічная група дагэтуль яшчэ ня сталіся прадметам дасьледаваньня.

Амэрыканскія ды іншыя неангламоўныя публікацыі

Няма нічога дзіўнага ў тым, што афіцыйныя расейскамоўныя публікацыі да Першае сусьветнае вайны не прызнавалі беларускае нацыянальнасьці пры разглядзе эміграцыйнага працэсу. Беларускіх эмігрантаў запісвалі як расейцаў. Часьцей, чым у англамоўных публікацыях, падавалася геагра-

фічнае ўдакладненне паходжанья, прыкладам, «расейцы з заходніх або паўночна-заходніх губэрняў».

Адзін зь першых расейскіх службоўцаў, які ўзяўся прааналізаваць эміграцыю з Расеі, К.Воблы, зрабіў колькі важных заўвагаў пра эмігрантаў, іх паходжанне і падаў адпаведную статыстыку. Ён пісаў у 1904 годзе:

Кожны дасьледнік расейскае эміграцыі сутыкаецца зь цяжкаю праблемаю. Каб аналізаваць эміграцыю з Расеі, трэба зьвяртацца да замежных крыніцаў. Адсутнасьць дакладнае й пасьлядоўнае рэгістрацыі эмігрантаў робіць немагчымым паважны навуковы аналіз гэтага працэсу⁵⁵.

У сваім уступе Воблы падкрасьяе, што ён шырака карыстаўся замежнымі статыстычнымі крыніцамі. Ён піша таксама, што раёнамі імперыі, якія зазналі масавую эміграцыю паміж 1900 і 1904 гадамі, былі Каралеўства Польшкае, Курляндзкая, Віцебская, Менская й Бэсарабская губэрні.

Падобнае карыстаньне амэрыканскімі статыстычнымі дадзенымі аб эміграцыі можна заўважыць у справаздачы расейскага консульскага дарадніка ў Вашынгтоне. У гэтай справаздачы аналізуецца амэрыканская статыстыка аб эмігрантах з Расейскае імперыі, улучна з аналізам «племяннога складу». У гэтым аглядзе беларусы ня згадваюцца, будучы ўлучаныя ў катэгорыю «расейцаў»⁵⁶.

Тым часам як урадавыя публікацыі, як амэрыканскія, гэтак і расейскія, не выдзялялі беларусаў у эміграцыйным пэрыядзе, іншыя неангламоўныя крыніцы — расейскія, украінскія й польскія — рэгулярна адзначалі беларускую прысутнасьць у Амэрыцы.

Украінскі друк прызнаў існаваньне беларускае іміграцыі ў Злучаных Штатах ужо ў 1897 годзе. Першы украінскі каляндар у ЗША, датаваны 1897 годам, паведамляў:

Беларусы пачалі прыбываць у Злучаныя Штаты з заходніх губэрняў Расеі пазьней за славакаў і русінаў[...] Беларусы ў сваёй бальшыні былі праваслаўнае веры⁵⁷.

Шырака распаўсюджанае расейскамоўнае выданьне «Русско-Американский Вестник» ставіла пад сумненьне нават дэфініцыю тэрміну «расеец»⁵⁸.

У рэдакцыйным артыкуле выдаванага ў Нью-Ёрку расейскамоўнага бюлетэня «Русский Вестник» пісалася ў 1914 годзе:

55 Воблый К. Заатлантическая эмиграция. Варшава, 1904. С.46—51.

56 Консульские донесения//Известия Министерства Иностранных Дел. Кн.VI. 1914. С.117—135.

57 Перші Русско-Американскій Календар. Mt.Carmel, PA, 1897. С.49.

58 Русско-Американский Вестник (Нью-Йорк). 1911. №3. С.20.

Расейская эміграцыя ў Амэрыку — зьява позьняя, але яна рухаецца шырокаю хваляю. За апошнія дванаццаць-трынаццаць гадоў амэрыканскія берагі прынялі больш за 200 000 этнічных расейцаў, г.зн. вялікаросаў, маларосаў і беларусаў...⁵⁹

У «Расейска-Амэрыканскім Даведніку» ў 1913 годзе выказвалася меркаваньне, што «расейская» іміграцыя ў ЗША, г.зн. «вяліка-бела-маларосы», складала каля 200 000 чалавек⁶⁰.

Я.Амельчанка ў сваім аналізе «расейскае» іміграцыі ў Злучаныя Штаты разглядае вялікаросаў і беларусаў разам і прыходзіць да агульнае колькасьці 139 000 чалавек на 1 ліпеня 1917 году, што «значна ніжэй за часта паўтараную лічбу 300 000, паходжаньне якой невядомае»⁶¹.

Д-р Марк Вільчур, аўтарытэтны й дасьведчаны гісторык і дасьледнік «расейскае» іміграцыі ў Злучаных Штатах, будучы сам сучасьнікам гэтага працэсу, пісаў у сваёй кнізе: «У бальшыні яны паходзілі з заходніх губэрняў імпэрыі[...] гарадзены, мянчане, валынцы»⁶². Вільчур таксама адзначаў праблему статыстыкі аб эмігрантах з Расейскае імпэрыі: «Дарма шукаць адказу на пытаньне «Колькі расейцаў у Амэрыцы?» у афіцыйных статыстычных даведніках. Дадзеныя апошняга перапісу ў ЗША не адлюстроўваюць рэальнага становішча». Далей Вільчур пераходзіць да аналізу прычынаў такога стану рэчаў, а пасля, чаргуючы розныя мэтады й карыстаючыся перапіскаю з рознымі штатамі, ён спрабуе вызначыць больш-менш праўдападобную лічбу. Паводле Вільчура, у 1918 годзе ў Злучаных Штатах было ад 600 000 да 700 000 «расейцаў». Ён адразу камэнтую гэтую лічбу, кажучы, што яна ўключае таксама яўрэяў, каўказцаў, палякаў ды іншыя нацыянальнасьці, якія паходзяць з Расейскае імпэрыі, гавораць па-расейску і, будучы асыміляванымі, з зразумелых прычынаў лічаць сябе расейцамі. Вільчур камэнтую таксама ўрадавую статыстыку:

Установы, што маюць справу з расейскімі эмігрантамі ў Амэрыцы, па-тройваюць гэтую лічбу (100 000) — 300 000, а шмат хто лічыць, што цяпер у Амэрыцы жыве больш за 400 000 расейцаў, карыстаючыся пры гэтым старою афіцыйнаю тэрміналёгіяю й называючы расейцамі выключна асобаў вялікарускага, беларускага й маларускага плямёнаў⁶³.

59 Русский Вестник (Нью-Йорк). 1914. №6. С.1.

60 Русско-Американский Справочник. Нью-Йорк, 1913. С.127.

61 Омельченко Е. Финансово-экономическое положение Соединенных Штатов в 1917 году. Нью-Йорк, 1918. С.87, 98.

62 Вильчур М. В американском горниле. Нью-Йорк, 1914. С.11; Он же: Русские в Америке. Нью-Йорк, 1918. С.121.

63 Вильчур М. Сколько русских в Америке // Вестник Америки. 1918. №2(6). С.14.

М.Вільчур узначальваў Таварыства Дасьледаваньня Расейскае Іміграцыі, першаю задачай якога было «навязаць кантакты з этнічнымі арганізацыямі ўкраінцаў, беларусаў і карпатаросаў ды іншымі, а таксама атрымаць доступ да іхных архіваў, дакумэнтацыі і г.д.»⁶⁴. Такія намеры Таварыства можна было б толькі вітаць. На жаль, лёс гэтага праекту невядомы.

Цікавая сэрыя артыкулаў аб гісторыі расейскіх пасяленьняў у Амэрыцы, падпісаная І.В. (крыптонім не расшыфраваны), была надрукаваная ў газэце «Новый Мир» (Нью-Ёрк) і зьмяшчала нямала важных падрабязнасьцяў з жыцьця раньняе беларускае іміграцыі ў горадзе Нью-Ёрку. Вось адзін прыклад:

Самы першы селянін зь Менскае губэрні Паўночна-Заходняга краю прыбыў у Амэрыку, у Нью-Ёрк, на пачатку 1890-х гадоў. Ён высадзіўся на амэрыканскіх берагах, спадзеючыся ўбачыць «золата, якое валяецца на вуліцах», як ён чуў у апавяданьнях пра Амэрыку ад землякоў-яўрэяў на сваёй радзіме. Празь яўрэйскіх сяброў ён знайшоў сабе першую працу ў швацкай прамысловасьці. Гэты селянін зь Менскае губэрні адчыніў сваё прадпрыемства й наймаў на працу сваіх землякоў да канца дзесяцігодзьдзя⁶⁵.

Э.Гарын апублікаваў артыкул аб гісторыі расейскае іміграцыі, прысьвечаны галоўным чынам аналізу перапісу насельніцтва ЗША 1920 году. Паводле перапісу 1920 году, у Злучаных Штатах налічвалася 781 949 расейцаў і 2 718 842 народжаных у Амэрыцы ад бацькоў-расейцаў. Паводле Гарына, расейская іміграцыя дасягнула піку паміж 1910 і 1914 гадамі⁶⁶.

Іншы аўтар, В.Казакевіч, зрабіўшы аналіз розных статыстычных крыніцаў, выказаў меркаваньне, што расейска-беларуская калёнія ў Злучаных Штатах складае ад 200 000 да 300 000 чалавек ці, як ён кажа, «гэтулькі амэрыканцаў маюць свае карані ў Беларусі і Вялікарасеі»⁶⁷.

Істотная заўвага пра «расейскую» калёнію ў Дэтройце зроблена ў рэдакцыйным артыкуле расейскамоўнага часопісу «Русское Обозрение»:

Нашыя землякі маюць свае рэстараны, дзе яны ядуць. Называюцца гэтыя рэстараны «Кіеў», «Адэса» й «Менск». З назоваў гэтых рэстаранаў няцяжка здагадацца, адкуль паходзяць гэтыя людзі — з Украіны й

64 Вильчур М. Изучение русской иммиграции//Наука и Жизнь (Нью-Йорк). 1924. №15. С.31.

65 И.В. История русской колонии в Америке//Новый Мир (Нью-Йорк). 1926. 11 дек.

66 Garin E. America's Russians//Русский Голос (Нью-Йорк). English Section. 1927. 6 нояб.

67 Казакевич В. Численность русской колонии в Америке//Новый Мир (Нью-Йорк). 1936. 6 апр.

Беларусі. У Дэтройце амаль няма вялікаросаў. І нават тыя колькі тузінаў вялікаросаў, што жывуць у Дэтройце, прыехалі нядаўна й завуцца «белаэмігрантамі»⁶⁸.

У тым самым артыкуле зазначаецца, што ў Дэтройце налічваецца ад 40 000 да 50 000 імігрантаў з былое Расейскае імперыі.

Даніла Казушчык, беларус з паходжаньня й шматгадовы ўплывовы лідар арганізацыі АРОВ, пісаў з нагоды 30-годзьдзя арганізацыі:

Асноўная маса расейскіх імігрантаў, каля 300 000, прыехала ў Злучаныя Штаты паміж 1905 і 1914 гадамі. Гэта была эканамічная эміграцыя, якая складалася ў васноўным зь зьбяднелых безьзямельных беларускіх і ўкраінскіх сялянаў з заходніх і паўдзённа-заходніх губэрняў царскае Расеі⁶⁹.

Сьпіс такіх цытатаў пра беларусаў з амэрыканскіх неангламоўных публікацыяў можна было б доўжыць, але трэба сьцьвердзіць: глыбейшых дасьледаваньняў беларускае іміграцыі ў Амэрыцы не праводзілася.

Савецкія й польскія публікацыі

У Савецкім Саюзе пытаньні эміграцыі ў Злучаныя Штаты Амэрыкі дасьледаваліся мала. Час ад часу зьяўляліся працы, прысьвечаныя літоўскім, расейскім, украінскім эмігрантам, але фактычна нічога істотнага не было напісана пра беларускую эміграцыю. Праўда, на пачатку 30-х гадоў у друку БССР зьявілася статыстыка беларускае эміграцыі, але без ніякіх дасьледных камэнтараў. Беларускі савецкі акадэмік В.Шчарбакоў падаў дзьве лічбы што да беларускае эміграцыі: 1) беларуская эміграцыя ў Сыбір паміж 1896 і 1916 гадамі склала 642 000 чалавек і 2) Беларусь перад Першаю сусьветнаю вайною дала каля 800 000 імігрантаў у ЗША⁷⁰.

Савецкія дасьледнікі ня толькі не публікавалі працаў аб беларускай эміграцыі, але й надалей ужывалі неадпаведную імперскую тэрміналёгію, г.зн. карысталіся тэрмінам «расейская эміграцыя», навязваючы тым самым уяўленьне, што гэта эміграцыя вялікаруская, а не беларуская ці ўкраінская.

Тыповым прыкладам можна лічыць працу А.Баграмава, у якой аўтар апісвае калёнію ў Су-Сіты, штат Аёва, імігрантаў з

68 Русское Обозрение (Чикаго). 1928. Авг. С.1—2.

69 Казушчык Д. Тридцать лет АРОВ. 1920—1950 // Юбилейный Сборник. Нью-Йорк, 1950. С.10.

70 Шчарбакоў В. Кастрычніцкая рэволюцыя на Беларусі і белапольская окупацыя. Мн., 1930. С.9.

Капыльшчыны. Ён называе іх расейцамі, хоць яны сто-працэнтавыя беларусы⁷¹.

Пазьнейшы савецкі аўтар, Ш.Богіна, згадвае беларусаў у кантэксце расейскае групы; яна адзначае, што беларускага эмігранта апісаў у сваім рамане Караленка, але не заўважае, што беларусам быў і М.Судзілоўскі-Расэл⁷².

Іншыя савецкія працы аб эміграцыі ў Злучаныя Штаты не надаюць Беларусі ніякае ўвагі, працягваюць тэрміналагічную блытаніну з тэрмінам «расейцы» й засяроджваюцца галоўна на сацыяльна-эканамічных аспектах жыцця імігрантаў ды іхным укладзе ў клясавае змаганьне ў Амэрыцы. Гэта, прыкладам, кнігі В.Чырка, А.Шлепакова, Л.Зубка ды іншых⁷³.

Сярод навейшых працаў аб эканамічнай і палітычнай эміграцыі з Расейскае імперыі, дзе згадваюцца й беларусы, можна назваць кнігі А.Чарненкі і А.Эйдзінтаса.

У манаграфіі А.Чарненкі разглядаецца роля і ўплыў расейскіх рэвалюцыянэраў у амэрыканскім рабочым руху. Ён згадвае колькіх актывістаў, народжаных на Беларусі, — І.Гурвіча, М.Судзілоўскага-Расэла, — але не дасьледуе беларускага ракурсу праблемы⁷⁴.

Альфонсас Эйдзінтас дасьледуе літоўскую эміграцыю ў Злучаных Штатах у часе паміж 1868 і 1940 гадамі; на жаль, ён не задумляецца над тэрмінам «расеец» і ўжывае яго без удакладненьня ў самым шырокім сэнсье. Між іншым, у працы зазначаецца, што «перад Першаю сусьветнаю вайною 41% расейскіх эмігрантаў пакінула краіну нелегальна без замежных пашпартаў»⁷⁵.

«Вялікая савецкая энцыкляпэдыя» разглядае беларускую эміграцыю ў самых агульных словах. Яна піша: «Некалькі сот тысячаў беларусаў жыве ў Аргентыне, Уругваі ды іншых паўдзённаамэрыканскіх краінах. Пра беларусаў у Злучаных Штатах статыстычных зьвестак няма»⁷⁶.

71 Баграмов А. Иммигранты в США. М., 1957. С.101.

72 Богіна Ш. Иммигрантское население США. 1865—1900. М., 1976.

73 Чиркин В. Дискриминация национальных меньшинств в США. М., 1958; Шлепаков А. Українська трудова еміграція. Київ, 1960; Шлепаков А. Иммиграция и американский рабочий класс в эпоху империализма. М., 1966; Зубок Л. Очерки истории рабочего движения в США. 1865—1918. М., 1962; Национальные процессы в США/Под ред. С.Гонионского, А.Ефимова, Ш.Богинной. М., 1973. С.278—291. У вапошній кнізе ў разьдзеле «Славянскія групы ў ЗША» беларусы ня згадваюцца зусім!

74 Черненко А. Российская революционная эмиграция в Америке: Конец XIX в.—1917. Киев, 1989. С.16, 42—45, 171—199.

75 Эйдінтас А. Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки в 1868—1940 гг. Вильнюс, 1989. С.47.

76 БСЭ. Изд.1-е. Т.5. М., 1925. С.353; БСЭ. Изд.2-е. Т.51. М., 1945. С.353.

Пэўную інфармацыю пра эміграцыю зь Беларусі ў Злучаныя Штаты можна знайсці ў даследаваньнях А.Пешкавай і В.Селяменева, хоць гэтая тэма займае ў іхніх працах дугараднае месца. Пешкава лічыць, што большыя беларускія эмігрантаў, якія выехалі ў Амэрыку, паходзіла з Гарадзенскае губэрні. Яна робіць выснову, што за пяцьдзесят гадоў перад расейскай рэвалюцыяй 1917 году каля 1 500 000 беларусаў паехала на ўсход і што за 19 гадоў перад Першаю сусьветнаю вайною з усходніх губэрняў Беларусі каля 20 000 эмігрантаў выехала за акіян. Такім чынам, страта часткі насельніцтва Беларусі на карысьць эміграцыі спрычыніла зьніжэньне дэмаграфічнага росту⁷⁷.

В.Селяменеў аналізуе прычыны лішку сельскага насельніцтва на Беларусі й цьвердзіць, што «перад Першаю сусьветнаю вайною каля 800 000 беларусаў эмігравала ў Амэрыку, зь якіх 600 000 чалавек маглі быць сэзоннымі работнікамі»⁷⁸.

Аднак дзьве працы савецкіх аўтараў аб эміграцыі мусяць быць адзначаныя асобна як важныя даследаваньні, у якіх разглядаецца праблема беларускае эміграцыі ў ЗША. Адна зь іх, мімаходзь згаданая раней, — грунтоўны аналіз эміграцыі з Расейскае імперыі В.Абаленскага, выдадзеная ў 1928 годзе⁷⁹; другая — манаграфія аб эміграцыі Н.Тудар'яну⁸⁰.

Праца Абаленскага, хоць і была надрукаваная больш за 60 гадоў таму, зьмяшчае актуальную яшчэ й сёньня інфармацыю пра расейскую (улучна зь беларускаю) эміграцыю ў ЗША.

Перадусім аўтар выказвае думку, што з розных прычынаў, мабыць, было б немагчыма вызначыць дакладную колькасць беларускіх (ды іншых) эмігрантаў з Расейскае імперыі перад Першаю сусьветнаю вайною. Паколькі замежныя пашпарты выдаваліся губэрнскімі службама паасобных губэрняў, яны могуць служыць галоўнаю крыніцаю статыстыкі аб эміграцыі⁸¹. На жаль, статыстычныя зьвесткі аб эміграцыі за мяжу зьбіраліся нерэгулярна; век, сямейны стан, занятак і краіна

77 Пешкова А. Роль миграции...//Вестник Московского университета. Сер. V. География. 1968. №3. С.149—151.

78 Селяменеў В. Да пытання аб гісторыі і прычынах існаваньня аграрнага перанасяленьня ў Беларусі//Вестник БДУ. Сер. грам.наук. 1978. №2. С.13—15, 17.

79 Оболенский В. Международные и межконтинентальные миграции... С.5—6, 8, 21—27, 52, 59, 62—63, 132—133.

80 Тудор'яну Н. Очерки российской трудовой эмиграции периода империализма. Кишинев, 1986.

81 Нядаўныя даследаваньні В.Панюціча паказваюць, што, хоць пашпартная статыстыка была недакладная й няпоўная, яна складае важную крыніцу й зьмяшчае значную колькасць карысных зьвестак. Гл. Панютич В. Материалы отчетов податных инспекторов губернских обзоров//Материалы конференции молодых ученых. Вып. История. Мн., 1963. С.88—93.

выезду зусім не рэгістраваліся. Адсутнічалі, зразумела, звесткі аб нелегальнай эміграцыі, якая была даволі шматлікая. Абаленскі піша таксама, што расейскія дасьледнікі часта бралі звесткі аб расейскай эміграцыі з замежных крыніцаў, аднак, на жаль, замежныя іміграцыйныя службы ня дбалі пра дакладнае вызначэнне нацыянальнасці эмігрантаў з Расейскае імперыі. Тым ня менш праца Абаленскага змяшчае некаторую статыстыку й шмат дакумэнтаў, што датычаць нацыянальнага пытання. Так, прыкладам, Абаленскі цытуе справаздачу віленскага губэрнатара, дзе сьцьвярджаецца, што ў 1910 годзе эміграцыя зь ягонае губэрні дасягнула значных памераў і што эмігравалі пераважна літоўцы й беларусы рыма-каталіцкае веры. У той самай справаздачы гаворыцца, што каля 18 000 асобаў пакінула Віленскую губэрню паміж 1908 і 1910 гадамі і што губэрнатар лічыць «гэтую эміграцыю адным з нарожных камянёў жыцця губэрні». Апроч гэтага ў дакумэнце паведамляецца, што «эпідэмія эміграцыі, якая, відаць, яшчэ да 1905 году пашырылася й на Менскую губэрню, набыла шырокі размах і да 1913 году спрычыніла нястачу працоўнае сілы ў губэрні».

У выніку гэтага за зіму 1914 году было арыштавана шмат агентаў, якія спецыялізаваліся на нелегальнай эміграцыі. Аднак працэс эміграцыі шырыўся надалей і да 1914 году дасягнуў Магілёўскае губэрні. Абаленскі робіць выснову, што «расейская» эміграцыя паміж 1907 і 1913 гадамі складалася пераважна зь беларусаў і ўкраінцаў і налічае агульную колькасць «расейскіх» эмігрантаў ад 1860-х гадоў да 1915 году каля 3 000 000 асобаў. Найбольш сярод эмігрантаў было яўрэяў, далей ішлі палякі, украінцы, беларусы, расейцы, літоўцы, фіны й немцы. Абаленскі падае працэнт кожнае нацыянальнасці ў гэтай агульнай лічбе, адкуль вынікае, што беларуская эміграцыя ў ЗША за гэты пэрыяд часу ў колькасным вылічэнні складала ад 180 000 да 270 000 чалавек.

Кніга Н.Тудар'яну ўяўляе сабою шырокі аналіз эканамічнае эміграцыі з Расейскае імперыі й змяшчае новыя дадзеныя з архіўных крыніцаў. Тудар'яну карыстаецца як расейскімі, гэтак і замежнымі крыніцамі ды абагульняе новыя знаходкі. Важна адзначыць, што ў некаторых з гэтых дакумэнтаў эмігранты з імперыі названыя беларусамі, а не расейцамі або палякамі. Так, прыкладам, сувалскі губэрнатар паведамляў у 1910 годзе:

Эміграцыя ў Амэрыку пачыналася паступова і ўзрасла перад і падчас расейска-японскае вайны 1904—1905 гадоў. Штогод выяжджала ад 4000 да 6000 асобаў, хоць дакладнае статыстыкі не вялося. Найбольш

эмігравала літоўцаў і палякаў, за імі йшлі беларусы, стараверы й, нарэшце, яўрэі ды немцы⁸².

У справаздачы гарадзенскага губэрнатара паведамлялася:

У пошуках працы выяжджаюць пераважна беларускія сяляне, амаль выключна мужчыны ў веку паміж 18 і 40 гадамі⁸³.

Цікавую заўвагу аб эмігрантах з Расейскае імперыі зрабіў расейскі консул у Сіэтле й Ноўме (штаты Вашынгтон і Аляска). Консул падаў у 1914 годзе расейскаму паслу ў Вашынгтоне справаздачу, дзе кажацца:

За пяць месяцаў побыту тут мне давлялося бачыць прадстаўнікоў бальшыні губэрняў Эўрапейскае й Азіяцкае Расеі. Апошнім часам асабліва шмат беларусаў, маларосаў і зь вялікаросаў — ураджэнцаў Курскае, Разанскае[...] ды іншых губэрняў[...] Калі паглядзіш і пагаворыш з гэтымі эмігрантамі, дык дзіву даешся, як гэтка «глухая, шэрая вёска» магла трапіць у Амэрыку. Калі яўрэі й немцы, якія далі пачатак эміграцыйнаму руху ў Расеі, у асноўным пакідалі яе назаўсёды, дык ахопленыя пасля гэтым рухам беларусы, расейцы, украінцы, палякі, літоўцы, латышы, эстонцы, фіны, армяне, грузіны, асеціны разглядалі эміграцыю як часовую⁸⁴.

Тудар'яну засяроджвае ўвагу на эканамічных аспектах эміграцыі з Расейскае імперыі і, на жаль, не спыняецца на пытаньні нацыянальнасьці эмігрантаў. Ён, як выглядае, прымае тэрмін «расейцы» для вызначэньня геаграфічнага паходжаньня й ня робіць ніякіх спробаў удакладніць этнічную прыналежнасьць эмігрантаў. Шмат у чым ягоны аналіз нацыянальнага складу эмігрантаў паўтарае высновы Абаленскага, асабліва калі ён сьцьвярджае, што беларусы і ўкраінцы ўлучаліся ў групу «расейцаў» і што дакладна вызначыць колькасьць гэтых эмігрантаў надзвычай цяжка, а можа, й немагчыма...

Тудар'яну не падае ніякае падрабязнейшае статыстыкі аб нацыянальным складзе эмігрантаў з Расейскае імперыі, але мяркуе, што ад 1820 да 1916 г. з Расеі выехала каля 3 300 000 асобаў і што з гэтае лічбы 2 651 000 чалавек выехала ў Амэрыку паміж 1899 і 1916 гадамі. Ён вызначае гэты адцінак часу як «пэрыяд імперыялізму, калі значна ўзрасьлі патрэбы Злучаных Штатаў у таннай працоўнай сіле». Аднак адразу на гэтым цвёрджаньні аўтар кажа:

Нацыянальны, сацыяльны й полава-ўзростава склад расейскіх эмігрантаў сьведчыць аб тым, што ў пошуках лепшае долі ў ША

⁸² Тудор'яну Н. Цит. соч. С.174—175.

⁸³ Тамсама. С.175.

⁸⁴ Тамсама. С.177—178.

эмігравалі прыгнечаныя нядоляю простага працаўнікі — рамеснікі, сельскагаспадарскія работнікі, сяляне⁸⁵.

Рэвэрансы ў бок перавагаў савецкае сацыялістычнае палітыка-эканамічнае сыстэмы, на жаль, зьніжаюць навуковы ўзровень працы.

Некаторыя сьведчаньні аб беларускай эміграцыі ў Злучаныя Штаты Амэрыкі можна сустрэць і ў польскамоўных публікацыях апошняга часу. Флёрыян Стасік зазначае, што сярод «польскіх імігрантаў у ЗША былі таксама яўрэі, немцы, украінцы, беларусы й літоўцы»⁸⁶.

Шырокі агляд сучаснае літаратуры аб сацыяльна-дэмаграфічных умовах на Беларусі ад другое паловы XIX стагодзьдзя да 1939 году быў надрукаваны Алегам Латышонкам у зборніку «Studia Historyczne»⁸⁷.

Можна спадзявацца, што далейшыя дасьледаваньні польскае эміграцыі, асабліва з рэгіёнаў Беластоку, Сувалак, Бельску й Гайнаўкі, закрануць і беларускі элемент.

Беларускія крыніцы

Працэс і праблемы беларускае іміграцыі ў Злучаных Штатах разглядаліся і ў беларускіх публікацыях таго часу, а таксама на працягу наступных дзесяцігодзьдзяў. І хоць гэтыя матэрыялы мелі ў васноўным апісальны характар, у іх рабіліся спробы вызначыць колькасьць эмігрантаў, прааналізаваць сацыяльна-эканамічнае становішча ў краіне, а таксама выказваліся агульныя пагляды на эміграцыю.

Піянэрам у распрацоўцы гэтае тэмы сталася газэта «Наша Ніва», сучасьніца эміграцыйнага працэсу. Рэдактар-выдавец «Нашае Нівы», эканаміст па адукацыі й прафэсіі, Аляксандар Уласаў напісаў шмат артыкулаў, дзе закраналася тэма эміграцыі зь Беларусі, і распрацаваў сваю мэтадалёгію, з дапамогаю якое спрабаваў вылічыць прыблізную колькасьць эмігрантаў зь Беларусі. Аднак найбольшы ягоны клопат палягаў у тым, каб вызначыць памеры фінансавая дапамогі — у форме паступленьняў на банкаўскія ўклады, — якую маглі б даць беларускія эмігранты ў ЗША. Ягоны падыход быў чыста тэарэтычны, але, карыстаючыся ягоным мэтадам, можна

⁸⁵ Тудоряну Н. Цит. соч. С.185.

⁸⁶ Stasik F. Polska emigracja zarobkowa w Stanach Zjednoczonych Ameryki. 1865—1914. Warszawa, 1985. S.47.

⁸⁷ Łatyszczek O. Problematyka Społeczno-Demograficzna Ziem Białoruskich //Studia Historyczne. R.XXXI. Z.4(123). Warszawa, 1988. S.613—624.

прысьці да лічбы 700 000—750 000 — колькасьці беларусаў, што выехалі ў Злучаныя Штаты⁸⁸.

Значную ўвагу эміграцыі зь Беларусі й беларускім эмігрантам у дзяспары надавала й газэта «Гоман», аднак яна падкрасьляла галоўным чынам палітычнае значаньне эміграцыі⁸⁹.

Праблемы беларускае іміграцыі ў Злучаных Штатах закраналіся таксама ў беларуска-амэрыканскіх публікацыях. Першая беларуская газэта ў Амэрыцы «Беларуская Трыбуна» была піянэрам у пастаноўцы пытання аб тэрміналёгіі. У 1929 годзе ў ёй пісалася:

Як нас называюць па-ангельску? Англамоўны сьвет згадвае нас як «White Ruthenia» або «White Russia». Першае падыходзіць болей, бо другі назоў можа быць зразуметы не толькі ў дачыненні да нашае краіны, але можа ўспрымацца як «Расея» з дадаткам эпітэту «Белая» (Белая Расея ў супрацьстаўленьні Чырвонай, Савецкай Расеі). Назоў «White Ruthenia» значыць «Белая Русь», ці «Беларусь», аднак дакладней і слухней было б называць нашу краіну «Belorus», а народ — «Belorussian»⁹⁰.

Гэтая газэта прысьвяціла шмат артыкулаў беларусам у Злучаных Штатах і імкнулася абмеркаваць і растлумачыць прысутнасьць беларусаў у гэтай краіне. Так, «Беларуская Трыбуна» пісала ў 1928 годзе:

Расейская калёнія складаецца на 99% зь беларусаў. Фактычна ўсе «расейскія» арганізацыі ў Чыкага дый у іншых амэрыканскіх гарадох складаюцца зь беларусаў. Ці гэтыя людзі, г.зн. сябры гэтых арганізацыяў, сьведамыя беларусы — гэта ўжо іншае пытаньне. Але безумоўна людзі гэтыя беларускага паходжаньня. Гэта неаспрэчны факт⁹¹.

Важны артыкул, праўдападобна аўтарства Я.Варонкі, зьявіўся ў часапісе-праграме Беларускага дня «Амэрыканскі Беларус» у Чыкага ў 1930 годзе. Варта падаць колькі ўрыўкаў з артыкула:

Заўзятыя статысты мяркуюць, што ў Амэрыцы (у ЗША, Канадзе, Мэксыцы) жыве да 1 000 000 беларусаў. Думаем, што гэтая лічба перабольшаная. У кожным разе цалкам верагодна, што колькасьць беларусаў у Новым Сьвеце перавышае паўмільёна.

Трэба браць пад увагу, што апроча гэтак званых «расейскіх» беларусаў, г.зн. праваслаўных, тут ёсьць нямала й «польскіх» беларусаў, г.зн. беларусаў-каталікоў, што выехалі пераважна з былых Віленскае й Гарадзенскае губэрняў.

⁸⁸ Уласаў А. Эміграцыя ў Амэрыку//Наша Ніва. 1911. №3; 1913. №42.

⁸⁹ Номан, 1916—1918.

⁹⁰ How are we called in English?//Белорусская Трибуна (Чикаго). 1931. №8, 9; 1932. №10, 12.

⁹¹ Белорусская Трибуна.(Чикаго). 1928. №2.

Што ж сабой уяўляе гэтая больш як паўмільённая маса?

Праваслаўныя — зрусифікаваныя і ў пераважнай бальшыні прызнаюць сябе расейцамі. «Расейскасць» іхная, зрэшты, гэтым прызнаннем і абмяжоўваецца, бо з расейскаю культураю яны маюць мала агульнага. Усё гэта збольшага беларускія сяляне, што пакінулі радзіму «за царскім часам». У сваім хатнім побыце яны гавораць па-беларуску, сьпяваюць беларускія песні, а калі й расейскія — дык на беларускі лад. На лядзях, «у вошчстве» беларусы стараюцца гаварыць, як могуць, па-расейску. У гэтым асяродзьдзі нярэдка выпадакі нават варожага стаўленьня да беларускага адраджэньня, хоць бы чыста культурнага, ня кажучы ўжо пра палітычнае. Аднак апошнім часам ідэі беларускага адраджэньня пачалі знаходзіць глебу ў асяродзьдзі гэтае зрусифікаванае беларускае масы.

Каталікі-беларусы — поўнасьцю ў вабдымак пальшчызны. Толькі дзе-нідзе ў іхным асяродзьдзі заўважаецца свайго роду сэпаратызм, але вялікага разьвіцьця ён ня мае. Прынамсі, у сучасным польскім друку ў Амэрыцы «беларускага пытаньня» не існуе (на вялікае незадавальненьне расейскіх рэдактараў, «беларускае пытаньне» час ад часу успывае на старонках расейскіх газэтаў у Амэрыцы).

Беларускі рух у Амэрыцы яшчэ надта малады, але ён існуе. Быў малады — яшчэ нядаўна — і ўкраінскі, літоўскі, флямандзкі, ірляндзкі[...]. Малады — узьнімецца, не памрэ, бо ўзьнімаецца й расьце ён на радзіме[...] скрозь краты турэмных адзіночак, нягледзячы на прыгнёт і тэрор. А тут усё ж краіна крыху свабоднейшая...⁹²

Варонкаў артыкул канчаецца на ўзьнёслай ноце, ён глыбокі ў разуменьні праблемы й справядлівы ў галоўным: рух быў малады й пачынаў узьнімацца.

У 20—30-я гады артыкулы пра беларусаў у Злучаных Штатах пачалі зьяўляцца й на бацькаўшчыне, асабліва ў Заходняй Беларусі⁹³, а таксама ў Латвіі⁹⁴, Літве⁹⁵ й нават у Нямеччыне⁹⁶. Яны не прэтэндуюць на дасьледаваньні, а маюць хутчэй дакумэнтальнае значаньне. Прыкладам, у выдадзеным у Вільні школьным падручніку пададзена зь першых рук інфармацыя пра амэрыканскіх беларусаў⁹⁷. Шматлікія публікацыі зьмяшчалі адмысловыя й важныя дэталі з жыцьця амэрыканскіх беларусаў, і часта ў іх падкрасьлялася пільная неабходнасьць бліжэйшага супрацоўніцтва паміж бацькаўшчынаю й дыяспарай. Шмат якія з гэтых зацемак — цікавыя й арыгінальныя крыніцы для дасьледаваньняў.

⁹² Беларусы в Америке//Американский Белорус (Чикаго). 1930. 16 февр.

⁹³ Tarasewič J. Na Baŭkaŭščynu. Wilnia, 1936. S.119; Найдзюк Я. Беларусь учора і сяння. Мн., 1943. С.246—247; Ks. Ad. St. Bielarusy ū Amerycy//Chryścijanskaja Dumka. 1930. 25 stud. S.3—4; Змагар А. Беларусы ў Амэрыцы//Новае Жыцьцё (Вільня). 1923. 1 тр.

⁹⁴ Беларуская Школа ў Латвіі. 1933. №3(20).

⁹⁵ Беларусы ў Амэрыцы//Крывіч. 1923. №1. С.60—61; №2. С.62; №4. С.56—57.

⁹⁶ Зінок М. Беларусы ў Амэрыцы//Раніца (Бэрлін). 1940. №12/13—23.

⁹⁷ Родны Край. Вільня, 1921. С.197—198.

Цікава разьвіваліся падзеі ў Савецкай Беларусі. У 20-я гады ў БССР пачалі зьяўляцца новыя зьвесткі й інфармацыя пра амэрыканскіх беларусаў⁹⁸, і можна было спадзявацца, што дачыненні паміж абодвума бакамі наладзяцца ў нармальным рэчышчы, г.зн. што Савецкая Беларусь будзе сачыць за жыцьцём тысячаў суродзічаў за акіянам і трымаць зь імі сталыя кантакты. Але, на жаль, пачынаючы ад 30-х гадоў савецкія матэрыялы пра беларусаў у Амэрыцы зрабіліся прапагандысцкімі агіткамі й айчыны друк стаўся антыамэрыканскім рупарам без ніякіх прэтэнзій на сур'ёзныя дасьледаваньні беларусаў у Амэрыцы й дыяспары наагул⁹⁹.

Па Другой сусьветнай вайне стаўленьне да эміграцыі на бацькаўшчыне змянілася: яна стала разглядацца як двухбаковае зьявішча — «прагрэсіўная» старая эміграцыя й «фашыстоўская», «нацыяналістычная», «белбурнацкая» паваенная.

«Прагрэсіўная» эміграцыя талеравалася, ёй сьпяваліся дытырамбы, яе галубілі, запрашалі, усяляк «цацкаліся», ды, што найбольш ненармальнае — гэтай хвалі эміграцыі саветы дапамагалі трымаць бірку «расейскасьці».

На эміграцыю ж 40—50-х гадоў сыпаліся праклёны, яна вінавацілася ў розных грахах, усяляк застрашвалася.

І хоць на бацькаўшчыне не адбывалася навуковага вывучэньня й дасьледаваньня эміграцыі, тым ня менш пачынаючы ад 50-х гадоў было выдрукавана колькі дзесяткоў кніжачак-успамінаў з жыцьця працоўнае эміграцыі, якія маюць нямала важных зьвестак аб жыцьці нашых землякоў у Амэрыцы. На жаль, да гэтых публікацыяў заўсёды дадавалася вялікая лыжка дзэгцю, адрасаваная навейшай эміграцыі, што непамерна зьніжае іх вартасьць. Але становішча пачало мяняцца на лепшае пачынаючы ад канца 80-х гадоў, калі пачалі зьяўляцца ў друку й паважнейшыя дасьледаваньні эміграцыі¹⁰⁰.

⁹⁸ Гл., напр.: Хроніка//Польмя. 1927. №1. С.214; №3. С.246.

⁹⁹ Гутарка аўтара з Сымонам Кандыбовічам-Кабышам і Юркам Віцьбічам-Стукалічам; Летаніс друку БССР. 1932—1939; Крыга А. Страх перад эміграцыяй//Беларус. 1970. №155; Дзівасіл. Страх перад эміграцыяй//Беларус. 1971. №169.

¹⁰⁰ Дубінка В. Паплач ля роднае крынічкі. Мн., 1981; Грыцкевіч В. Нашы славуцьныя землякі. Мн., 1984; Сардэчныя сустрэчы. Незабыўныя уражанні. Мн., 1961; Пад мірным небам. Мн., 1962; На зямлі бацькоў. Мн., 1983; Казушкі Д. Первые шаги. Мн., 1970; Письма издалека. Мн., 1971; Мацюзін С. Сёмай хваля//7 дней. 1990. №13; Крапівін С. Беларусы: расселение, демография, этнография//Сов. Белоруссия. 1990. 25 марта; Мацюзін С. 10 000 000 беларусаў// Беларуская мова і літаратура ў школе. 1990. №1. С.17; Галубовіч В. Беларусы ў Амэрыцы//ЛІМ. 1991. 20 вер.; Сачанка Б. Беларуская эміграцыя. Мн., 1991; Ціхаміраў А. Цярністы шлях да лепшай долі//Навіны Беларускай акадэміі. 1991. №40, 41; Шалястовіч К. Выход, альбо чацвёртая хваля эміграцыі з Беларусі//Голас Радзімы. 1991.11 ліп.

Заўважальны ўклад у дасьледаваньне беларускае дыяспары зрабіла сама эміграцыя па Другой сусьветнай вайне. Перадусім новая хваля беларускае эміграцыі пачала дакумэнтаваць дзейнасьць беларусаў у Амэрыцы, а таксама дасьледаваць беларускую спадчыну ў гэтай краіне. Было надрукавана нямала артыкулаў аб беларускай прысутнасьці ў Злучаных Штатах, дзе адзначаліся гістарычныя памылкі ў дачыненні да нашае іміграцыі й рабіліся заклікі да беларускіх асяродкаў у Амэрыцы прыкласьці ўсе намаганьні, каб выправіць тыя памылкі і зацьвердзіць правы на беларуска-амэрыканскую спадчыну. Бальшыня гэтых артыкулаў не выходзіць за межы журналізму, тым ня менш яны важныя для дасьледзінаў беларускае іміграцыі ў ЗША. Бясспрэчна, гэтыя багатыя залежы адносна новае інфармацыі чакаюць сваіх дасьледнікаў. Сярод тых, хто закранаў тэму дасьледаваньня мінуўшчыны беларусаў у Злучаных Штатах, — М. Міцкевіч, П. Манькоўскі, А. Калубовіч ды іншыя¹⁰¹.

Колькі заўвагаў аб статыстыцы

Афіцыйнымі звесткамі іміграцыйных службаў Злучаных Штатаў Амэрыкі і Бюро перапісаў для вывучэньня беларусаў ЗША карыстацца немагчыма, таму што яны не вылучаюць беларусаў з агульных рубрыкаў «расейцаў», «палякаў», «славянаў» і г. д.

Толькі ў 1980 годзе амэрыканскі перапіс пачаў рэгістраваць беларусаў асобна (7381 чалавек), і перапісныя службы паведамілі аўтару, што яны маюць інфармацыю пра беларусаў з папярэдніх перапісаў, дзе яны фігуравалі пад рознымі імёнамі — White Russians, Belorussians, Byelorussians¹⁰². На жаль, дзеля бюракратычных правілаў, гэтыя звесткі пра беларусаў ніколі не зьявіліся ў друку. Відавочна, вынікі перапісу не высвятляюць рэальнага становішча што да колькасьці беларусаў у Злучаных Штатах, і імі нельга карыстацца ў дасьледаваньнях беларускае іміграцыі.

Адсутнасьць афіцыйных дадзеных не перашкодзіла некаторым дасьледнікам ацэньваць памеры беларускае эмігра-

101 М.М-ч. Ранейшая і цяперашняя беларуская эміграцыя//Беларус. 1955. №53; М.М-ч. Сьветчаньні камянёў//Беларус. 1956. №55; Скарынч Б. Беларуская эміграцыя ў ЗГА//Бацькаўшчына. 1952. №25—26, 27, 28; Скарынч Б. Скончма дыскусію пра «распакоўваньне»//Бацькаўшчына. 1955. №19; Крыга А. Наша эміграцыя//Бацькаўшчына. 1957. №67; Негнявіцкі А. Аб старой беларускай эміграцыі//Бацькаўшчына. 1957. №44; Калубовіч А. Нашы папярэднікі//Беларуская Думка (Саўт-Рывэр). 1974—1975. №18—19. С.7—16.

102 Перапіска аўтара зь Бюро перапісаў ЗША, 1984.

цы/іміграцыі і з дапамогаю розных разважаньняў і мэтадаў прыйсьці да прымальных, на іхны пагляд, вынікаў. Статыстычныя ацэнкі беларускае іміграцыі, якія дагэтуль зьявіліся ў друку, недакладныя й найчасьцей рознамаштабныя, аднак яны дазваляюць уявіць памеры міграцыйных працэсаў.

Найперш розьніца ў лічбах выкліканая розьніцаю ў вызначэньні тэрыторыі Беларусі, калі нацыянальнасьць абгрунтоўваецца паходжаньнем імігранта.

Ідучы за мэтодыкаю Аляксандра Ўласава, які спрабаваў вылічыць аб'ём магчымае фінансавая дапамогі з боку эмігрантаў, можна прыйсьці да лічбы 700 000—750 000 — агульная колькасьць беларусаў, што выехалі ў Амэрыку паміж 1900 і 1912—1913 гадамі¹⁰³.

Беручы разважаньні Абаленскага й пераводзячы іх у рэальныя лічбы, атрымваем колькасьць беларускіх імігрантаў у ЗША — ад 180 000 да 270 000 чалавек¹⁰⁴. Малая колькасьць можа быць тут вытлумачана тым, што Абаленскі за аснову ня браў беларускую этнаграфічную тэрыторыю.

Рада Беларускае Народнае Рэспублікі мяркуе, што каля 500 000 беларускіх імігрантаў пасялілася ў Злучаных Штатах да Другое сусьветнае вайны і ад 50 000 да 100 000 беларусаў прыехала ў краіну пасля вайны¹⁰⁵.

Грамадзкая Рада за Амэрыканскую Еднаньць ацэньвае колькасьць беларускіх імігрантаў у ЗША ў 300 000—400 000 чалавек¹⁰⁶.

«Харвардзкая энцыкляпэдыя амэрыканскіх этнічных групаў» цьвердзіць, што беларусаў у Злучаных Штатах налічваецца ад 175 000 да 200 000 чалавек¹⁰⁷.

Пазьнейшыя беларускія савецкія дасьледнікі В.Селяменеў і іншыя пагаджаюцца з акадэмікам Шчарбаковым, які вызначыў агульную колькасьць беларускіх імігрантаў у ЗША да Другое сусьветнае вайны ў 800 000 чалавек¹⁰⁸.

Беларускі савецкі дэмограф А.Ракаў мяркуе, што ў 20-я гады беларуская іміграцыя ў Злучаных Штатах налічвала «колькі сотняў тысячаў» чалавек¹⁰⁹.

Колькасьць беларускіх імігрантаў у Амэрыцы можна вывесці з савецкіх крыніцаў іншым спосабам, які палягае ў наступным. Даведнік аб эканамічным разьвіцьці Савецкае Беларусі цьвердзіць, што «Беларусь страціла з эміграцыяй 1,8

103 Уласаў А. Аб эміграцыі//Наша Ніва. 1911. №3.

104 Оболенский В. Цит. соч. С.59—63, 132—133.

105 Архіў Рады БНР, Стэмфард, штат Канэтыкат.

106 Гл. спасылку №9 у гэтым разьдзеле.

107 Гл. спасылку №48 у гэтым разьдзеле.

108 Гл. спасылкі №70 і 78 у гэтым разьдзеле.

109 Раков А. Население БССР. Мн., 1969. С.83.

млн. насельніцтва за пяць дзесяцігодзьдзяў перад кас-
трычніцкай рэвалюцыяй»¹¹⁰.

Падручнік па географіі Беларускае ССР піша, што «да
рэвалюцыі 1,4 млн. беларусаў выехала ў Сьбір, іншыя часткі
Расеі й за мяжу»¹¹¹.

Агляд эканомікі Беларусі, апублікаваны ў 1957 годзе, падае
гэткія дадзеныя: «Агульная колькасць эмігрантаў зь
Беларусі за 50 гадоў перад рэвалюцыяй — 1 387 000»¹¹².
Гэтая лічба — 1 387 000 — паўтараецца і ў іншых
публікацыях, улучна з афіцыйнымі партыйнымі тэкстамі¹¹³.

Як выглядае, хоць лічбы й вагаюцца, яны больш-менш ад-
наго парадку. Такім чынам, акругліўшы, можна прыняць за
сярэдную прыблізную колькасць 1 500 000 — гэтулькі бе-
ларусаў пакінула бацькаўшчыну паміж 1860 годам і пачаткам
Першае сусветнае вайны.

Іншая важная й даволі дакладная лічба, якая фігуруе ў
розных публікацыях, — колькасць беларусаў, што выехалі ў
Сьбір ад 1880-х да 1914 году. БелСЭ цьвердзіць, што ад 1896
да 1912 году ў Сьбір эмігравала зь Беларусі 716 600
чалавек¹¹⁴.

П.Верашчагін у сваіх аўтарытэтных працах аб беларускай
сялянскай эміграцыі ў Сьбір адзначае, што, паводле «няпоў-
ных дадзеных зь пяцёх заходніх губэрняў, каля 550 000
беларусаў выехала ў Сьбір паміж 1885 і 1915 гадамі»¹¹⁵.

Вывеўшы сярэдную лічбу, атрымаем прыблізную колькасць
эмігрантаў у Сьбір — каля 633 000 чалавек.

Апэруючы гэтымі лічбамі — пры адсутнасці арыгінальнае
статыстыкі такі падыход здаецца аўтару апраўданым, — з да-
памогаю простае арытмэтыкі можна атрымаць колькасць бе-
ларусаў, што выехала ў Амэрыку, — ад 850 000 да 900 000
чалавек. Колькасць рээмігрантаў — тых, хто вярнуўся ў
Беларусь у 1910—1920-я гады, — складае прыблізна ад аднае
чвэрці да аднае трэці эмігрантаў, або ад 215 000 да 300 000
чалавек, што пацвярджаецца статыстыкаю Расейскага
імігранцкага дому ў Нью-Ёрку. Паводле тае статыстыкі, якая
ахапляе пэрыяд ад 1908 да 1913 году ўлучна, з 127 345
«расейскіх» імігрантаў вярнулася на бацькаўшчыну 34 304
асобы. Каля траціны эмігрантаў у пэрыядзе 1908—1910 гадоў

110 Эканоміка Советской Белоруссии. 1917—1967. Мн., 1967. С.21.

111 Белорусская ССР. М., 1957. С.73.

112 Народное хозяйство Белорусской ССР за 40 лет. Мн., 1957. С.20.

113 Ерыгин С., Рыженко Ф. Ленинская программа по национальному
вопросу. М., 1959. С.105.

114 БелСЭ. Т.7. Мн., 1973. С.170.

115 Верещагин П. Крестьянские переселения... С.4; Верещагин П. Из
истории аграрных миграций//Из истории крестьянства Белоруссии. Мн.,
1978. С.71—82.

варачаліся на бацькаўшчыну й паводле расейскага статыстычнага гадавіка¹¹⁶. Такім чынам, колькасць беларусаў, якія да Першае сусветнае вайны на стала пасяліліся ў Злучаных Штатах, складае ад 550 000 да 650 000 чалавек.

Беларусаў, што эмігравалі паміж войнамі, было мала — усяго колькі тысячаў, а колькасць паваенных беларускіх эмігрантаў была ацэненая Беларускім Нацыянальным Камітэтам у 50 000—55 000 чалавек¹¹⁷.

Падсумоўваючы, можна ацаніць агульную колькасць беларусаў, якія засталіся жыць у Злучаных Штатах, у рамках паміж 600 000 і 650 000 чалавек. Неабходна падкрэсьліць, і гэта мусіць быць зразумела, што гэта толькі прыблізныя лічбы, якія грунтуюцца на няпоўнай і не заўсёды дакладнай друкаванай статыстыцы. Прапануючы гэтыя лічбы, аўтар мае за мэту даць будучым дасьледнікам беларускае іміграцыі ў ЗША ўяўленьне аб маштабах гэтае зьявы. Больш дакладныя й навукова абгрунтаваныя вынікі могуць быць атрыманыя ў будучыні, калі можна будзе ўжываць новую мэтодыку й тэхналёгію і калі стануцца даступныя іншыя архіўныя дакумэнты.

Шмат каго з чытачоў і дасьледнікаў лічба 600 000—650 000 можа здзівіць. Аднак яе парадак адпавядае парадку вылічэньняў Уласава, Шчарбакова й Рады БНР. Тым ня менш яна відавочна разыходзіцца з вынікамі амэрыканскіх перапісаў 1980 і 1990 гадоў. Ня трэба, аднак, забывацца, што бюракраты амэрыканскіх іміграцыйных і статыстычных службаў доўгія гады кіраваліся тым, што «беларусы не ўважаюцца за асобную іміграцыйную групу».

Да гэтае праблемы трэба падыходзіць, як гаворыцца, пафілязофску. Лічбы, зьвесткі, афіцыйная статыстыка — рэчы, бясспрэчна, важныя. Аднак яшчэ больш важна тое, што на працягу дзесяцігодзьдзяў з волі бяздумных бюракратаў цэлую эўрапейскую нацыю ігнаравалі, навешвалі ёй чужую бірку й адсоўвалі ў нябыт; а цяпер гэтая нацыя, жыцьцяздольная й неадлучная частка амэрыканскае этнічнае мазаікі, робіць спробу вярнуць сабе найважнейшую частку свае спадчыны — сваю сапраўдную этнічную тоеснасьць.

¹¹⁶ The Orthodox Church in America, Dept. of History and Archives, Soyosset, NY. Immigrant Home, Essays on Immigration, 1915. Code XI, 1—4; Статистический ежегодник России. СПб., 1914. С.46.

¹¹⁷ Архіў Беларускага Нацыянальнага Камітэту, Нью-Ёрк. Архіў раней знаходзіўся ў Рэгенсбургу, пазьней у Остэргофэне, а частка яго была перавезеная ў ЗША; Гутаркі з Аляксандрам Русаком і Міколам Кунцэвічам, 1956.

ХВАЛІ Й ПРЫЧЫНЫ ЭМІГРАЦЫІ ЗЬ БЕЛАРУСІ

Тым часам як паасобныя падарожнікі зь Беларусі маглі дабірацца й, відаць, сапраўды дабіраліся да Амэрыкі яшчэ за часы Вялікага Княства Літоўскага, галоўным штуршком для эміграцыі зь беларускіх земляў сталася разьвіцьцё гістарычных падзеяў XVIII стагодзьдзя.

Заняпад Вялікага Княства Літоўскага й наступная акупацыя Беларусі расейцамі склалі галоўныя чыннікі, якія стварылі сацыяльныя, эканамічныя й палітычныя ўмовы, што спрыялі эміграцыі. У выніку расейскае палітыкі Беларусь была гвалтоўна ператвораная з палітычна разьвітае дзяржавы з багатаю культурай і поўным спэктрам нацыянальнага жыцьця ў каляніяльную тэрыторыю, населеную этнічнай масай, сыстэматычна й сьведама пазбаўленай *афіцыйнае* гісторыі, перад якою стаяла змрочная пэрспэктыва стацца адсталым асыміляваным і зрусыфікаваным натоўпам. Такім чынам Беларусь на доўгія гады сталася асноўным рэзэрвуарам эміграцыі зь імпэрыі. Больш за паўтара мільёна беларусаў пакінулі сваю бацькаўшчыну й пасяліліся ў вялікіх гарадох Расейскае імпэрыі (Пецярбург, Адэса й г. д.), Сыбіры, Паўночнай і Паўдзённай Амэрыцы і ў Заходняй Эўропе. Працэс эміграцыі зь Беларусі ў апошнія два стагодзьдзі быў няспыннаю зьяваю, але ж, ведама, былі ў ім свае прылівы й адлівы, абумоўленыя падзеямі ўнутры й вонках краіны. Якія ж можна вызначыць храналягічныя пэрыяды беларускае іміграцыі ў ЗША?

ПААСОБНЫЯ МАЛЫЯ ГРУПЫ ІМІГРАНТАЎ: XVII — XIX СТАГОДЗЬДЗІ

Раньнія імігранты

Гэты пэрыяд улучае час ад заснаваньня брытанскіх калёніяў у Амэрыцы да апошняе чвэрці XIX стагодзьдзя. Тым часам як XIX стагодзьдзе пакінула па сабе значны

дакументальны матэрыял пра іміграцыю ў Амэрыку, дачыненні паміж Каляніяльнаю Амэрыкаю й Вялікім Княствам Літоўскім (г.зн., у XVI — XVIII стагодзьдзях) дагэтуль застаюцца недасьледаваная, улучна з пытаньнем аб іміграцыі ў Амэрыку ў гэтым часе. Пэўныя зьвесткі дазваляюць меркаваць, што падарожжы й перасяленьні беларусаў у Амэрыку былі цалкам магчымыя. Падамо некаторыя цікавыя факты: капітан Джон Сміт стаўся першым губэрнатарам калёніі Вірджынія ў 1608 годзе. Пяць гадоў перад тым, у 1603 годзе, капітан Сміт наведаў Беларусь. У сваіх «Праўдзівых падарожжах»¹ капітан Сміт згадвае, як ён прыехаў у «Рэчыцу на рацэ Ніпэр, у літоўскіх межах» (Капітан Сміт паўсюль у сваёй кнізе ўжывае тэрмін «Літва» для азначэньня сёньняшняе Беларусі). Пасьля ён апавядае пра сваё падарожжа праз паўдзённую Беларусь і Падольле ў Польшчу². Такім чынам, не было б нічога незвычайнага, калі б капітан Сміт прывёз з сабою ў Вірджынію беларусаў (або таксама й украінцаў), майстроў-дзегцяроў і цесьляроў, разам з палякамі-гутнікамі. Гэтае меркаваньне падтрымваецца й наступным цьверджаньнем: «Што да канопляў і лёну, паташу й залы, смалы й дзэгцю, цяпер рыхтуецца дамова аб запрашэньні людзей, умелых у гэтых рамёствах, з Усходніх краёў (Eastern parts): побач з палякамі, што дагэтуль застаюцца ў Вірджыніі»³. Такім чынам, калі існуюць дакуманты, што людзі, ведамыя як палякі, жылі ў калёніі Вірджынія, ёсьць падставы меркаваць, маючы на ўвазе Смітавы падарожжы, што побач іх маглі быць і беларусы. Знаёмства капітана Сміта з Усходняю Эўропай наводзіць на думку, што ён ужываў тэрмін «усходні», каб ахапіць вялікі геаграфічны абшар, а менавіта землі Беларусі і Украіны. Таму, мабыць, ня будзе малаверагоднаю гіпотэза, што славянскія прозьвішчы ў калёніі Вірджынія гэтакія ж беларускія і украінскія, як і польскія.

Ёсьць таксама цьверджаньне ў старых хроніках і пазьнейшых запісах, што «6 чэрвеня 1610 году імігрант з гораду Беластоку, доктар Лаўрын Багун прыбыў у Калёніі»⁴.

Іншы грамадзянін Вялікага Княства Літоўскага, які рана прыбыў у Амэрыку й таксама мог быць беларус паходжаньнем, — доктар Аляксандар Куртыус (Курчэўскі), вучоны й настаўнік у Нью-Амстэрдаме. Да свайго прыезду ў Калёніі ў 1659 годзе ён настаўнічаў у Полацку й Вільні. У Нью-Амстэрдаме Куртыус выкладаў «рускую мову» («Russian»),

¹ Smith J. The True Travels... Richmond, 1819 (first edition: London, 1629).

² Кіпель З. Капітан Джон Сміт на Беларусі // Запісы. Кн. 16. Нью-Ёрк, 1978. С. 119—128.

³ Smith J. Op.cit. P.42. Гл. таксама: Haiman M. Polish pioneers of Virginia and Kentucky. Chicago, IL, 1937. P.36.

⁴ Waldo A.L. First Poles in America: 1608—1958. Pittsburgh, 1957. P.14, 22.

а таксама быў першым выкладчыкам лаціны ў першай лацінскай школе, найвышэйшай навучальнай установе ў Нью-Амстэрдаме. Зь вялікаю доляю верагоднасці можна зрабіць прыпушчэнне, што Куртыусава «руская» мова, як і «руская» мова шмат каго з гандляроў у Нью-Амстэрдаме, была моваю Вялікага Княства Літоўскага, г.зн. беларускаю, хоць і не значаная як гэткая⁵.

Найбольш славутым і выдатным імігрантам зь Беларусі напрыканцы XVIII стагодзьдзя быў, бясспрэчна, Тадэвуш Касьцюшка⁶. Народжаны на Беларусі, ён ня страціў лучнасці з радзімаю і разам з тым прынёс значны ўклад у справу незалежнасці і ў ваенную гісторыю Злучаных Штатаў. Хаця звестак і працаў пра гэтага вялікага чалавека ў розных мовах назьбіраецца вельмі багата, а навукоўцы, як правіла, лічаць Касьцюшку палякам, адданым справе амэрыканскае свабоды, ягоняя павязі з роднаю зямлёю й беларускім народам дагэтуль амаль не дасьледаваліся. Аднак можна з пэўнасцю сьцьвярджаць, што беларускасьць Касьцюшковых біялягічных каранёў не выклікае ніякага сумневу, і ўжо адзін гэты факт дае дастаткова падставаў залічыць дзеі гэтага выдатнага чалавека да заслугаў таксама й беларускага народу ды беларускае спадчыны ў Амэрыцы.

Беларуская правінцыя Таварыства Ісуса ў Амэрыцы

Падзеі 1772, 1793 і 1795 гадоў, агульна ведамыя як падзелы Польшчы, у сапраўднасці былі падзеламі Рэчы Паспалітае: Літвы й Польшчы. У выніку гэтых падзелаў беларускія землі падпалі поўнаму расейскаму кантролю. Ад таго часу пачаўся доўгі працэс русыфікацыі й вынішчэння Беларусі, які працягваецца й да сёньняшняга дня. Натуральна, пад уплывам гэтых гістарычных зрухаў памеры эміграцыі зь Беларусі ўзрасьлі. Цяпер вялікая частка імігрантаў складалася з інтэлектуалаў, якія не маглі зьмірыцца з чужацкаю акупацыяю. На працягу першае чвэрці XIX стагодзьдзя значная колькасць рыма-каталіцкіх сьвятароў выехала зь Беларусі ў Злучаныя Штаты. Шмат хто зь іх меў беларускае паходжаньне й быў звязаны з Полацкай езуіцкай акадэміяй. Гэтыя сьвятары прыбылі ў ЗША на запрашэньне Джона Кэрала, першага рыма-каталіцкага

⁵ Cosmopolitan New Amsterdam//The New Netherland Register (New York). V.1(8). Special issue. 1911. P.130—132; Kessler H.H., Rachils E. Peter Stuyvesant and His New York. New York, 1959. P.208—209; Wyrwal J. Poles in American history and tradition. Detroit, MI, 1969. P.19—20; Curtius A.C. Inaugural Medical Dissertation. Chicago, Lithuanian Medical Association, 1967. P.9—10.

⁶ БелСЭ. Т.5. Мн., 1972. С.505—506; Клейн Б. Найдено в архиве. Мн., 1968. С.13—19.

біскупа ў Злучаных Штатах⁷. Гэта былі важныя інтэлектуальныя кадры, якім царкоўныя ўлады ў Амэрыцы знайшлі добры ўжытак. Група сьвятароў зь беларускіх земляў, асабліва выкладчыкі Полацкае акадэміі, у значнай ступені спрычынілася разьвіцьцю рыма-каталіцкае адукацыі ў Амэрыцы. Найболей выдатныя сярод іх былі айцы Баніфацы Крукоўскі, Норбэрт Корсак і Кольман. Але Беларусь не толькі адыграла ролю ў пастачаньні краіне сьвятароў-эмігрантаў, яна таксама дала ймя рэлігійнай супольнасьці езуітаў у Амэрыцы.

Часта застаецца незаўважаны гістарычны факт, што Таварыства Ісуса захавалася ў ЗША толькі дзякуючы таму, што пасьля забароны папам рымскім ордэну езуітаў у 1773 годзе ён працягваў існаваць на тэрыторыі Расейскае імперыі, на Беларусі. Амэрыканскія езуіты вырашылі далучыцца адміністрацыйна да езуітаў беларускіх, абышоўшы тым самым папскую забарону, і іхная юрысдыкцыя ў Злучаных Штатах сталася ведамай як Беларускае правінцыя (White Russian Province). Гэтая лучнасьць амэрыканскіх езуітаў зь Беларуссю трывала ад 1805 да 1814 году, калі была зьнятая папская забарона на дзейнасьць езуітаў і ім зноў было дазволена фармаваць свае ўласныя адміністрацыйныя адзінкі⁸.

У гісторыі рыма-каталіцкае царквы ў Амэрыцы важнае месца займае дзеяч беларускага паходжаньня, сьвятар-імігрант айцец Францішак Дзеружынскі. Айцец Дзеружынскі нарадзіўся ў Воршы 3 студзеня 1779 году. Там ён вучыўся ў Езуіцкім калегіюме, а ў 1794 годзе, маючы пятнаццаць гадоў, ён уступіў у Таварыства Ісуса, «прынёсшы з сабою рэдкае сілы інтэлект»⁹. Ён быў высьвячаны ў 1808/09 акадэмічным годзе й прызначаны выкладчыкам тэалёгіі ў Полацкай акадэміі. Ён выкладаў таксама ў некалькіх іншых школах на Беларусі, трымаючы лучнасьць зь сябрамі й калегамі на правінцыі. Трэба адзначыць, што, хоць польскі культурны ўціск пашыраўся на значную частку Беларусі, мясьціны, дзе нарадзіўся й вырас Ф.Дзеружынскі, не зазналі істотных польскіх уплываў. Выкладаючы ў Полацкай акадэміі, Ф.Дзеружынскі, можна прыпушчаць, быў знаёмы з творами маладога студэнта Акадэміі Яна Баршчэўскага (1797—1851), аднаго зь пянэраў новае беларускае літаратуры¹⁰. Лёс род-

⁷ Haiman M. Polish past in America: 1608—1865. Chicago, 1939. P.65—67.

⁸ Кіпель В. Беларускае спадчына ў ЗША: Мэрыленд//Беларус. 1975. №215.

⁹ Rutkowska M.H. A Polish pioneer Jesuit in America//Polish American Studies. V.3(3—4), July—December 1946. P.98—103.

¹⁰ I.G. Materiały dziejów Akademii Połockiej i szkół od niej zależnych. Kraków, 1905. S.115—120, 192, 243—244; ЭЛІМБел. Т.1. Мн., 1984. С.301—302.

нае краіны, якая перажывала тады найцямнейшы пэрыяд свае гісторыі, вельмі непакоіў Францішка Дзеружынскага. Разам з тым, будучы адукаваным чалавекам, ён быў сьведамы таго, што у тую пару, бадай, нельга было спыніць Расейскую імперыю ў яе наступе на захад. Ф.Дзеружынскі — тыповы прыклад адукаваных беларусаў першае паловы XIX стагодзьдзя, якія не прынялі акупацыі, не зьмірыліся зь ёю. Даволі змрочна ацэньваючы палітычную й культурную пэрспэктыву свае роднае краіны й не падтрымваючы палітыку польскасьці й палянізацыі, шырокі пласт інтэлігенцыі — пераважна каталікі — вырашыў эміграваць. Шмат хто з гэтых людзей выправіўся ў Заходнюю Эўропу, Паўдзённую Амэрыку й Злучаныя Штаты. Айцец Дзеружынскі выбраў Паўночную Амэрыку. Ён прыбыў у Філадэлфію 7 лістапада 1821 году й памёр у Мэрылэндзе 22 верасьня 1850 году¹¹.

Ад часу свайго прыбыцьця й да самае сьмерці ён прысьвячаў свой магутны інтэлект і энэргію новай краіне: ён займаў шэраг царкоўна-адміністрацыйных пасадаў, у тым ліку й галавы Амэрыканскае езуіцкае супольнасьці. Аднак галоўным зацікаўленьнем і клопатам айца Дзеружынскага была арганізацыя рыма-каталіцкае адукацыі ў краіне. Ягоны ўклад у разьвіцьцё амэрыканскае рыма-каталіцкае школьнае сыстэмы надзвычай вялікі, а літаратура на гэтую тэму складае не адзін том¹². Асаблівае ўвагі, аднак, заслугоўвае тое, што ўклад гэты быў зроблены беларусам, хоць польскія навукоўцы лічаць яго палякам. Такое меркаваньне нічым не абгрунтаванае. Бясспрэчна, Ф.Дзеружынскі быў шчырым рыма-католікам і адданым сябрам Таварыства Ісуса, але што да ягонае польскасьці, дык яна ні ў чым не выяўлялася. Наадварот, некаторыя факты дазваляюць меркаваць, што ягоныя пагляды былі, як найменей, нетыповыя для паляка й сьведчылі аб моцнай прывязанасьці да роднае беларускае зямлі. Дакумэнтальна пацьверджаным ёсьць факт, што патрыятычная польская інтэлігенцыя, улучна з польскім рыма-каталіцкім духавенствам, неярпліва чакала прыходу Напалеона падчас ягонае ваеннае кампаніі супраць Расеі ў 1812 годзе. Былі спадзяваньні, што Напалеон адродзіць колішнюю Рэч Паспалітую. Польская інтэлігенцыя марыла аднавіць свае ўплывы й пашырыць палянізацыю на беларускія землі. Цяпер цяжка сказаць, што было на думцы ў айца Дзеружынскага, але гэтка факт гаворыць сам за сябе. Замест таго, каб чакаць, пакуль Напалеон прыйдзе ў род-

11 Gadon L. *Emigracya polska*. Kraków, 1901—1902. S.323; Osuch J.S. *Patriarch of the American Jesuits//Polish American Studies*. V.17(3—4). July—December 1960. P.92—100; Wolanin A.S. *Polonica Americana: Annotated Catalogue*. Chicago, 1950.

12 Domański F. *Patriarcha amerykańskich jezuitów //Sacrum Poloniae Millenium*. V.7. Rzym, 1960. S.462, 471.

ныя Дзеружынскаму мясьціны, г.зн. у Полаччыну, Віцебшчыну й Аршаншчыну, як бы таго можна было спадзявацца ад польскага патрыёта, ён здабывае коней і падводы і ўцякае на поўнач, у Вялікія Лукі. У Полацак ён вярнуўся толькі пасья Напалеонавага адыходу. Польскі навуковец айцецФ.Даманьскі, які вывучаў дзёньнік а. Дзеружынскага, піша ў сваёй працы, прысьвечанай жыцьцяпісу сьвятара: «Відавочна, а. Дзеружынскі не цікавіўся палітыкаю. Нягледзячы на важнасьць і трывожнасьць гэтых часоў, у сваім дзёньніку Ф.Дзеружынскі ні словам не закранае польскае тэмы». Вельмі цяжка гэтаму польскаму дасьледчыку зразумець і той факт, што сястра а.Дзеружынскага, вярнуўшыся на радзіму, выйшла замуж за праваслаўнага, «схізматыка»¹³. Нацыянальна сьведамым палякам такія пагляды і ўчынкі расцэньваліся б як непрымальныя. Аднак, калі мець на ўвазе, што Ф.Дзеружынскі быў беларусам, гэтыя рэчы выглядаюць больш зразумелымі, а ў тым нацыянальна-рэлігійным кантэксце цалкам нармальнымі. Ф.Дзеружынскі, як відаць, ня быў прыхільнікам аднаўленьня польскіх уплываў на беларускіх землях, бо добра разумеў, што беларускім народным масам польскасьць была чужая. Можна прыпушчаць, што а. Дзеружынскі здаваў сабе справу, што пашырэнне рыма-каталіцызму на ўсход ня будзе йсьці рука ў руку з польскасьцю, але хутчэй выкліча прарасейскія сэнтымэнты. Ягонае ж стаўленьне да праваслаўя цалкам зразумелае. Ён быў народжаны й выхаваны ў паўночна-ўсходняй частцы Беларусі, дзе гэтая галіна хрысьціянства пераважала. Мяшаныя сужэнствы былі штодзённай зьяваю, і нягледзячы на тое, што Ф.Дзеружынскі быў перакананы каталік, ён выяўляў характэрную беларускую талерантнасьць і да праваслаўя. Ягоная любоў да свае краіны й ягонае зацікаўленьне яе штодзённым жыцьцём, дзе быў відавочны ціск расейскае адміністрацыі, асабліва ясна выступаюць у багатай карэспандэнцыі «з нашымі жывымі беларускімі езуітамі»¹⁴.

Эміграцыя й расьсяленьне ў Амэрыцы каталіцкіх ксяндзоў з Полацкае акадэміі — гэта калярытны й важны эпізод у гісторыі каталіцкае царквы, Таварыства Ісуса й іміграцыі зь Беларусі ў Амэрыку.

Былыя паўстанцы-імігранты

Сьледам за каталіцкімі ксяндзамі, якія прыехалі ў Амэрыку ў першай чвэрці XIX стагодзьдзя, прыбыла новая хваля

¹³ Domański F. Op.cit. S.462.

¹⁴ Ліст а. Рамуальда Сушынскага, датаваны 23 ліпеня 1835 году, аб становішчы на Беларусі, нядаўна акупаванае маскоўскімі войскамі. Гл. таксама перапіску Ф.Дзеружынскага зь іншымі сьвятарамі й сьвецкімі людзьмі ў архіве: Jesuite Archives, Baltimore, MD.

імігрантаў — былых удзельнікаў паўстаньня 1831 году. Як ведама, найбольш ахопленыя паўстаньнем былі заходнія часткі Беларусі, аднак і цэнтральная Беларусь брала ўдзел у паўстаньні¹⁵.

Прыехала ў Амэрыку й нямала паўстанцаў з 1863—1864 гадоў. Дзесяткі гэтых паўстанцаў напачатку затрымваліся ў Нью-Ёрку, а пасля рассяляліся па цэлай краіне¹⁶. Бальшыня гэтых змагароў за свабоду былі, бясспрэчна, палякі, як неаднаразовазначаецца ў літаратуры, але шмат хто зь іх называў сябе «ліцьвінамі» або «літоўскага паходжаньня», а часта й «літоўскаю шляхтаю». Некаторыя называлі сябе «выгнанцамі з расейскае Польшчы». Часта яны, каб удакладніць сваё няпольскае паходжаньне, падавалі назовы мясьцінаў народжаньня: Віцебск, Менск, Магілёў і г.д., дадаючы нярэдка тэрмін «Літва». Жаданьне падкрэсьліць сваю няпольскасць і было галоўным матывам стварэньня ў Парыжы «Літоўскага таварыства», а ў Нью-Ёрку — «Польска-славянскага літаратурнага аб'яднаньня», мэтай якога было «спрыяць пашырэньню ведаў з гісторыі, навукі й літаратуры народаў славянскае расы»¹⁷. Амаль усе гэтыя былыя паўстанцы былі каталікі, іхныя прозьвішчы з канчаткамі «-скі» шырокая публіка ўспрымала як польскія. Неадназначна на гэтую тэму выказаўся нават ведамы польска-амэрыканскі гісторык М.Хайман: «Паводле таго, як яно выглядае[...] можна з пэўнасьцю прыпушчаць», што яны былі палякі¹⁸. Відавочна, што гэта непераканаўчыя аргумэнты й недастатковыя крытэры, каб некага назваць паляком. Тым ня менш амэрыканская грамадзкая думка была, зразумела, на польскім баку, і, на няшчасьце, ні вялікая прэса, ні польская грамада не зрабілі ніякіх высілкаў, каб вытлумачыць, што ня толькі палякі змагаліся з расейцамі й ня толькі палякі прыбывалі ў Амэрыку, але разам з польскімі паўстанцамі-імігрантамі прьяжджалі й іншыя. Праўда, былі выказваньні аб гэтым, а сярод іх і голас Адама Міцкевіча. Аднак галасы гэтыя былі марным лямантам у пустэльні.

Сярод беларусаў, якія сталіся вядомыя ў Амэрыцы ў XIX стагодзьдзі, можна назваць Фэлікса Міклэшэвіча, што пахо-

15 Смирнов А.Ф. Революционные связи народов России и Польши. 30—60-е гг. XIX в. М., 1962.

16 Rawlins I.D. Polish exiles in Illinois//Illinois State Historical Society. Transactions for the year 1927. Danville, IL, 1927. P.83—104; Kowalczyk E.L. A Polish family in the South//Polish American Studies. V.3(3—4). July—December 1946. P.104—107; Polacy w USA w 1833 r.//Kultura (Paryż). 1949. №1/18. S.70—81; Lerski J.J. A Polish chapter in Jacksonian America. Madison, WI, 1958.

17 Gadon L. Wielka emigracja. Paryż, 1960. P.456—466.

18 Haiman M. Op.cit. P.65—67.

дзіў са старое віцебска-полацкае шляхты, які вызначыўся ў гісторыі амэрыканскага ваеннага флэту¹⁹; Аляксандра Бяляскага зь Меншчыны²⁰ ды Гэнрыка Дмахоўскага — амэрыканскага скульптара й мастака, знанага пад прозьвішчам Хэнры Сандэрз²¹. Цікава адзначыць, што Гэнрык Дмахоўскі-Сандэрз пасьля здушэньня паўстаньня 1831 году, у якім ён браў удзел, уцёк у Заходнюю Эўропу, а ў 1851 годзе прыехаў у Амэрыку. У Амэрыцы Дмахоўскі шмат стварыў у галіне скульптуры й вярнуўся на Беларусь у 1861 годзе, а ў 1863 годзе стаўся адным з арганізатараў і лідараў паўстаньня Каліноўскага. Быў забіты каля Дзісны. Вярнуўся ў Эўропу й Аляксандар Галінскі, былы паўстанец, народжаны ў Віцебску, які ў 1850-х гадох жыў у Каліфорніі²².

Прыпушчальна, адным зь імігрантаў-паўстанцаў (г.зв. «палякоў») быў нехта Каржанкоўскі, памерлы ў Філадэлфіі каля 1865—1870 году. Ён у сваім тэстамэньце нейкаму шляхцічу зь Меншчыны выканаўцам гэтага тэстамэнту прызначыў Вінцука Дуніна-Марцінкевіча, аднак Марцінкевіч ня змог поўнасьцю выканаць тэстамэнтавых жаданьняў дзеля канфлікту з царскаю адміністрацыяй²³.

Безумоўна, хваля беларускае эміграцыі XIX стагодзьдзя ў Амэрыку ў выніку здушэньня паўстаньняў 1831 і 1863—1864 гадоў патрабуе далейшых дасьледаваньняў і пошукаў. Дарэчы, і трэба гэта адзначыць, аўтар меў магчымасьць гутарыць з нашчадкамі тых былых паўстанцаў-імігрантаў. Шмат хто зь іх ведаў, што іхныя прадзеды не былі палякамі, прыкладам, Арнольд Зямкевіч з гораду Пэрт-Амбой (штат Нью-Джэрзі), сям'я Гапановічаў з гораду Бафало (штат Нью-Ёрк), сям'я Кавальчукоў з гораду Геры (штат Індыяна) ды іншыя. Аўтар спатыкаўся з гэтымі людзьмі ў Нью-Ёркскай публічнай бібліятэцы, калі яны займаліся пошукамі свайго радаводу. Гэтыя людзі часта ведалі назовы вёсак, адкуль паходзілі іхныя прадзеды. Усе яны былі каталікі й належалі да польскіх касьцёлаў, і тым больш уражае тое, што яны захавалі сьведамасьць свае няпольскасьці й беларускага паходжаньня.

¹⁹ Haiman M. Poland and the American Revolutionary War. Chicago, 1932. P.69, 70.

²⁰ Polski Słownik Biograficzny. T.2. Kraków, 1936. S.35; Wytrwal J.A. Lincoln's friend — Captain A.Bielaski//Polish American Studies. V.14(3—4). July—December 1957. P.65—67; Problemy Polonii Zagranicznej: Rocznik. Warszawa, 1960. S.235—238.

²¹ Rutledge A.W. The Pennsylvania Academy of the Fine Arts 1807—1870. Philadelphia, PA, 1955. P.194, 195; БелСЭ. Т.4. Мн., 1971. С.243—244; Кісялёў Г. Героі і музы. Мн., 1982. С.62—70.

²² Haiman M. Polish pioneers of California. Chicago, IL, 1940. P.57.

²³ Дунін-Марцінкевіч В. Творы. Мн., 1984. С.483—484.

Гэткім чынам, шмат імігрантаў, што паходзілі зь беларускіх земляў і прыехалі ў Злучаныя Штаты ў XIX стагодзьдзі пасля антырасейскіх паўстанняў, могуць і павінны з усёй аб'ектыўнасьцю быць разгляданыя як беларускія імігранты.

Сельскагаспадарскія калёніі

Сельскагаспадарскія калёніі, заснаваныя ў сярэдзіне XIX стагодзьдзя «рускімі» прагрэсыстамі, выступаюць цікавым эпізодам у гісторыі славянска-яўрэйскае эміграцыі ў Амэрыку з заўважным беларускім адценьнем. Колькі слоў пра гэтыя калёніі. Засноўваліся яны ідэалістамі, якія ўважалі, што змогуць стварыць жыццяздольныя суполкі ды сваім прыкладам давесці грамадзтву аб магчымасьці шырэйшых маштабаў разьвіцця калёніяў. Асноўным прынцыпам у калёніях былі супольная маемасьць ды сталая сельскагаспадарская праца. Былі сярод калёніяў і чыста рэлігійныя ўгрупаваньні, як мэнаніты й духаборы, аднак бальшыня зь іх засноўвалася з палітычных меркаваньняў. Паводле Ёільяма Фрэя, балтыцкага яўрэя, заснавальніка й ідэялягічнага бацькі сельскагаспадарскіх калёніяў, пад канец XIX стагодзьдзя ў Амэрыцы існавала 67 гэтых «прагрэсыўных славянарускіх» калёніяў²⁴. Адна з такіх калёніяў, званая «Вільня», відавочна мае дачыненне да Беларусі, хоць арганізатары яе ніколі не выяжджалі з гораду Нью-Ёрку²⁵. Аб гэтых сельскагаспадарскіх калёніях згадваецца і ў працы Іоські пра Судзілоўскага, дзе зазначаецца, што ў мясцовасьці Гараны каля Полацку шмат хто з тых народнікаў праходзіў свой «стаж»²⁶. У архівах Ёільяма Фрэя ёсьць цімалая перапіска з Фрэдам Вулі, які вучыўся ў Горы-Горках ды жыў на Беларусі, а таксама й перапіска з Судзілоўскім²⁷.

Беларускі народнік — амэрыканскі сэнатар і іншыя імігранты

Цікавая старонка ў гісторыі беларусаў у Злучаных Штатах — дзейнасьць доктара Мікалая Судзілоўскага-Расэла²⁸. Народжаны ў Судзілавічах каля Магілёва, гэты беларускі народнік пасля бурлівых студэнцкіх гадоў на бацькаўшчыне і ў Эўропе трапіў у жніўні 1887 году ў Амэрыку. Затрымаўшыся

24 Yarmolinsky A. A Russian's American Dream. Lawrence, KS, 1965. P.102.

25 The Women's Garment Workers. New York, NY, 1924. P.27—28.

26 Іосько М. Николай Судзиловский-Руссель. Мн., 1976. С.50—54.

27 The New Public Library Archives, Frey Archives, Box 2, Folders 4, 10.

28 БелСЭ. Т.10. Мн., 1974. С.108—109; Кіпель В. Беларуская спадчына на Гаваях//Беларус (Нью-Ёрк). 1974. №210, 211.

на даўжэйшы час у Каліфорніі, дзе ён зрабіў выдатную кар'еру як лекар і актыўны грамадзка-палітычны дзеяч, Судзілоўскі, пасля канфлікту з расейскай праваслаўнай гіерархіяй, пераехаў у 1897 годзе на Гаваі. Там ён хутка заваяваў папулярнасць як лекар, навуковец і палітык, які дасягнуў становішча прэзідэнта гавайскага сэнату. Пакінуў па сабе Судзілоўскі й багатую друкаваную спадчыну: каля дзесятка навукова-даследчых, пераважна прыродаведных, працаў, сотні артыкулаў і некалькі кніжак палітычна-філязофскага зместу. Неабходна падкрэсьліць, што палітычна-філязофская думка Судзілоўскага была накіраваная на знішчэнне расейска-царскае імперыі, і парадаксальна, што пасля кастрычніцкае рэвалюцыі Судзілоўскі ніколі не ўспрыняў бальшавіцкага пагляду на клясава-дыктатурнае кіраванне дзяржаваю. Нягледзячы на неаднаразовыя запысы кіраўнікоў тагачаснае БССР Судзілоўскі вырашыў заставацца на эміграцыі. Мікалай Судзілоўскі-Расэл памёр у Кітаі ў 1930 годзе. Адным зь цікавых момантаў амэрыканскага жыцця Судзілоўскага ёсць тое, што ён хадайнічаў перад Дзяржаўным дэпартамантам аб прызначэнні консулам у Японіі²⁹.

У англамоўнай і іншамоўнай амэрыканскай і неамэрыканскай літаратуры ёсць цімала згадак і пра іншых імігрантаў-беларусаў у Амэрыцы. Прыкладам, дасьціпная рэкляма над крамаю ў штаце Канэтыкат: «Уласьнік дае зьніжку сваім земляком з Магілеўскае губэрні на Беларусі»³⁰.

Расейскі журналіст Е.Матросаў, адзін зь першых, хто апісаў Амэрыку ў расейскай публіцыстыцы, пісаў пра Нью-Ёрк гэтак: «Русь расейская ўяўляе тут літаральна кроплю ў моры, бо складае маленечкую жменьку, каля 150 чалавек, у трохмільённым горадзе. Усё гэта пераважна праваслаўныя беларусы зь Менскае й сумежных губэрняў: краўцы, кавалі ды шаўцы, сярод якіх краўцы, аднак, складаюць пераважную бальшыню». Далей, пасля наведаньня рэстарану ў дзелавой частцы Нью-Ёрку, зазначыў, што ўласьнік гэтага рэстарану — «спалянізаваны беларус зь Менскае губэрні»³¹.

Іншы аўтар, І.Сысоеў, пра эмігрантаў з Расеі сказаў гэтак: «Расейцаў вялікаросаў зь Ніжагародзкае й Яраслаўскае губэрняў вельмі мала. Расейцы там пераважна з Заходняга краю Магілеўскае, Менскае губэрняў...»³². Пра беларускага

²⁹ National Archives, Honolulu, Hawaii; Russell-Sudzilovski's File.

³⁰ Kruszk W.X. *Historya Polska w Ameryce*. T.3. Milwaukee, WI, 1905. S.91.

³¹ Граф Лелива (Матросов Е.). *Заокеанская Русь*//Исторический Вестник. T.LXVII. СПб., 1897. С.134, 154—157, 159.

³² Сысоев И. *Путешествие в Америку*. М., 1910. С.74—75.

эмігранта згадваў таксама Караленка ў сваім «Без языка», а таксама іншыя аўтары³³.

...

Апошнія дзесяцігодзьдзе XIX стагодзьдзя замыкае хвалю паасобных і невялічкіх групаў эміграцыі зь Беларусі. Надыходзіць хваля масавае эміграцыі. У сувязі з гэтым варта зрабіць колькі абагульненняў.

Беларускія эмігранты да гэтага часу былі пераважна каталіцкага веравызнання. Шмат хто зь іх быў адукаваны й да пэўнае ступені быў пад уплывам польскае культуры. Яны пакінулі бацькаўшчыну ў бурлівы й складаны час. Упоруч з рэлігійнаю й культурнаю палянiзацыю пачыналася інтэнсыўная русыфікацыя. У гэтым часе пачынаў таксама зацірацца гістарычны вобраз Беларусі-Літвы й падмяняцца афіцыйнаю вэрсіяй аб «трыадзінасьці».

Эмігранты XIX стагодзьдзя былі на інтэлектуальным раздарожжы: у душы яны былі ліцьвіны з багатаю гісторыяй і не маглі прыняць новае ўлады й новых гістарычных канцэпцыяў, што прыйшлі з усходу. Яны сталіся актыўнымі змагарамі супраць Расеі, цара й былі пераможаныя. Дзесяткі й сотні зь іх эмігравалі. Расьсяляліся яны ў Заходняй Эўропе, Паўдзённай Амэрыцы й Злучаных Штатах. Бясспрэчна, яны былі палітычнымі эмігрантамі. На жаль, яны не пакінулі нам інтэлектуальнае спадчыны зь ідэямі аднаўленьня літоўска-беларускае мінуўшчыны. Яны не заснавалі трывалых палітычных арганізацыяў, якія былі б ідэалігічнымі лучнікамі паміж ліцьвінствам і новаю беларускасьцю. За выключэньнем Судзілоўскага-Расэла, тыя эмігранты амаль не пакінулі ніякае друкаванае палітычнае спадчыны. І тым ня менш яны сваёй працай, сваім інтэлектам шмат спрычыніліся для разьвіцьця й станаўленьня новае для іх нацыі — амэрыканскае, і іхны ўклад у амэрыканскае жыцьцё ёсьць, безумоўна, спадчына беларуская.

МАСАВАЯ ЭМІГРАЦЫЯ

Масавая эміграцыя зь Беларусі пачалася памалу ў вапошнія дзесяцігодзьдзе XIX стагодзьдзя, паступова ўзмацняючыся аж да Першае сусьветнае вайны. Напачатку эміграцыя кіравалася не за акіян, а ў большыя гарады Польшчы, у Рыгу, Пецярбург, Адэсу, на шахты Ўкраіны ды ў

³³ Кароленько В. Собр. соч. Т.4. М., 1954. С.490; Карманний Русско-Православный Календарь на 1931 год. Wilks-Barre, PA, Свет, 1930. С.42.

значна большых масах у Сьбір³⁴. Беларусь у тым часе была адным з асноўных пастаўшчыкоў працоўнае сілы ў імперыі. Як зазначыў адзін з заходніх дасьледнікаў, «Беларусь шмат зь якіх меркаваньняў можна назваць Ірляндыйяй Расейскае імперыі»³⁵.

Пасьля таго як хваля эміграцыі ў Сьбір зьменшылася, а ў некаторых мясцовасьцях прыпынілася зусім, эміграцыя ў Злучаныя Штаты пачала ўзрастаць, дасягнуўшы максымуму ў 1910—1913 гадох.

Тэма эміграцыі з Расеі знайшла адлюстраваньне ў расейскай літаратуры. Увага найбольш была засяроджаная на законнасьці й памерах працэсу эміграцыі, тым часам як нацыянальныя праблемы цалкам ігнараваліся. Аб некалькіх заўвагах адносна законнасьці працэсу эміграцыі варта згадаць.

Некаторыя аўтары выказвалі пагляд, што масавая эканамічная эміграцыя з Расейскае імперыі была зьяваю нелегальнаю. Сутнасьць справы палягала ў тым, што расейскае заканадаўства й расейскі адміністрацыйны апарат не былі падрыхтаваныя даць рады гэтаму вялікаму раптоўнаму працэсу³⁶.

Расейскі дасьледнік С.Я.Яноўскі, вывучаючы эміграцыю, сьцьвярджаў, што паколькі Збор законаў ня меў адмысловых артыкулаў аб эміграцыі, дык эміграцыя ўважаецца незаконнаю. Ён пісаў, што «артыкулы 325 і 326 імперскага крымінальнага кодэксу адназначна сьцьвярджаюць, што расейскае заканадаўства прызнае законным толькі часовы побыт у замежных краінах, робячы гэтакім парадкам сталае пражыцьцё па-за межамі свае краіны незаконным». Той самы

³⁴ Гарэцкі Г. Насельніцтва БССР//Польмя. 1926. №7. С.97—105; Пичета В. Крестьянское и рабочее движение в Белоруссии в 1905 г. //Працы БДУ. 1926. №11. С.105—122; №12. С.95—117; Белорусская Советская Социалистическая Республика. Мн., 1927. С.121; Дудкоў Д. Сталыпінская рэформа ў Віцебскай губэрні. Мн., 1931. С.106—107; Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі. Т.2. Мн., 1940. С.67, 811—819; Саковіч А. Беларусь ўв Адэсе//Веда. 1952. №5. С.153—158; Шабуня К. Аграрный вопрос и крестьянское движение в Белоруссии. Мн., 1962. С.139—140; Саладков Т. Борьба трудящихся Белоруссии. Мн., 1967. С.20—21, 72—73; Панютіч В. Из истории формирования пролетариата Белоруссии. 1861—1914 гг. Мн., 1969. С.39, 82—84, 87, 88—91; Верещагин П. Крестьянские переселения из Белоруссии (вторая половина XIX в.). Мн., 1978; Болбас М. Об уровне экономического развития дореволюционной Белоруссии//Веснік БДУ. Сер.ІІІ. Эканоміка. 1980. №3. С.72—74; Herlihy P. Odessa: a history, 1794—1914. Cambridge, MA, 1986. P.242—243.

³⁵ Stewart H. Provincial Russia. London, 1913. P.111.

³⁶ Эфрен И. Русское эмиграционное движение и его нужды//Северные Записки. 1914. Май. С.129—136.

Яноўскі заўважыў, што не было заканадаўчых нормаў, якія б рэглямантавалі выдачу замежных пашпартоў. Парадак выдачы пашпартоў у розных губэрнях быў розны, пры гэтым нярэдка парушаліся артыкулы 325—327 расейскага Збору законаў. Першае дакладнае заканадаўства ў дачыненні да эміграцыі прынятае ў 1892 годзе, але яно тычылася толькі яўрэяў. «Тым ня менш, — пісаў Яноўскі, — калі бюракратычныя цяжкасці былі непамерныя й амаль неадольныя, нелегальная эміграцыя была альтэрнатываю, прычым шырока распаўсюджанай»³⁷.

Іншы, пазьнейшы расейскі дасьледнік, аўтарытэт у справах эміграцыі В.В.Абаленскі-Асінскі ў шматлікіх працах выказаў падобныя пагляды, дадаўшы такую дэталь, што дакладна распрацаванае заканадаўства аб эміграцыі было напісанае ў 1906 годзе, але не было зацьверджанае аж да пачатку 1917 году і што «эміграцыя заставалася калі не нелегальнаю, дык паўлегальнаю грамадзкаю зьяваю, маўкліва прызнаванаю, але афіцыйна не ўрэгуляванаю. Пры такіх абставінах цалкам зразумела, што й статыстыка эміграцыі ў дакладным значэнні слова ў Расеі амаль зусім адсутнічала»³⁸.

У тым самым часе ў афіцыйным друку рабілася розьніца паміж легальнымі й поўлегальнымі эмігрантамі, бо ў некаторых табліцах гэтая розьніца ясна вызначаная. У «Памятнай кнізе Гарадзенскае губэрні» ў разьдзеле «Статыстыка насельніцтва» даюцца афіцыйна такія катэгорыі: 1. Рух насельніцтва з дазволу адміністрацыі і 2. Рух насельніцтва па індывідуальным жаданні (маецца на ўвазе, што гэты апошні адбываецца без дазволу). У другой катэгорыі ёсьць і рубрыкі з назовам «Рух у Сыбір і іншыя месцы ў імперыі» ды «Рух у Амэрыку й іншыя краіны»³⁹.

Безумоўна, недакладнае заканадаўства аб эміграцыі ўплывала й на статыстыку вызначэння нацыянальнасці ды іншыя аспекты. Для беларусаў гэта асабліва неспрыяльна, бо ў статыстычных дадзеных аб эміграцыі беларусы амаль нідзе ня згадваюцца.

Як бы там ні было, беларускія землі на пачатку стагодзьдзя былі гатовыя даць на рынку працы ўсяго сьвету вельмі шмат рабочых рук.

37 Яновский С. Русское законодательство и эмиграция // Журнал Министерства Юстиции. Т.4. 1909. С.91—114.

38 Оболенский (Осинский) В. Международные и межконтинентальные миграции в довоенной России и СССР. М., 1928. С.6.

39 Памятная книжка Гродненской губернии на 1905 год. Гродна, 1905. С.83.

Эканоміка — галоўная прычына эміграцыі

Рэакцыйная расейская палітыка на Беларусі была галоўным фактарам эканамічна-палітычнага заняпаду краю, што спрычынілася да масавае эміграцыі ў XIX—XX стагодзьдзях зь Беларусі ў Амэрыку. Пры гэтым асноўную масу эмігрантаў складалі сяляне. Эканамічнае становішча Беларусі асабліва пагоршылася пасля 1861 году, калі значная частка сялянства не атрымала зямлі і беспрацоўная сельскагаспадарская працоўная маса пачала ўзрастаць⁴⁰. У некаторых крыніцах кажацца, што на Беларусі напрыканцы XIX стагодзьдзя на працоўным рынку было каля 9% безьзямельных сялянаў⁴¹. У тым самым часе, калі на Беларусі быў надвышак працоўнае сілы, царская палітыка наўмысна стрымвала разьвіцьцё прамысловасьці ў краі. Беларускі рэгіён (Паўночна-Заходні край) быў найбольш адсталы ў імперыі з гледзішча прамысловага разьвіцьця⁴². Беларусь давала 0,88% агульнага аб'ёму індустрыяльнае прадукцыі, тым часам як жыхарства краіны складала 3,6% агульнага жыхарства імперыі⁴³. Паводле шмат якіх беларускіх дасьледнікаў, а сярод іх Гаўрылы Гарэцкага й Зьмітра Прышчэпава, Беларусь характарызавалася вельмі малым прыбыткам на душу насельніцтва, што відаць з наступных табліцаў (паказальнікі ў рублех):

(Гарэцкі: 1900)

(Прышчэпаў: 1900, 1913)

Аўстралія	374	Ангельшчына	273	463
Злуч. Штаты	346	Нямеччына	184	292
Эўрапейская				
Расея	67	Эўрапэйская Расея	67	101
Беларусь	54	Беларусь	46	73 ⁴⁴

Дадатковыя фактары, як голад, эпідэміі, палітычныя рэпрэсіі, спрыялі далейшаму зьбядненьню краю ды павелічалі й прысьпешвалі эміграцыю. У навуковай літаратуры ёсьць вельмі шмат працаў, прысьвечаных аналізу эканамічнага становішча Беларусі ў той час. Ня мэта гэтае публікацыі спыняцца дэталёва на эканамічным аспэктце, але неабходна падкрэсьліць, што аб эканамічным і палітычным становішчы на

⁴⁰ Панютіч В. Цит. соч. С.29—30, 84—90, 114.

⁴¹ Строительство коммунизма и социальные изменения в крестьянстве Белоруссии. Мн., 1966. С.8.

⁴² Дакументы і матэрыялы... С.612.

⁴³ Nařubničy U. The location of industries in the Belorussian SSR//Belorussian Review (Munich). No.4. 1957. P.124.

⁴⁴ Гарэцкі Г. Народны прыбытак Беларусі. Віцебск, 1926. С.95; Прищепов Д. Сельское хозяйство БССР и мероприятия по его восстановлению. Мн., 1925. С.7.

Беларусі ў той час шмат пісалася ў «Нашай Ніве» — тагачасным сьведку эміграцыі. Аднак гэтая крыніца амаль не выкарыстоўвалася дасьледнікамі. Дык колькі цытатаў з «Нашае Нівы» будуць дарэчы:

Куды ж дурным было дзецца? Зямлі кідаць — страх, бо назад ня вернешся; на фабрыку ня пойдзеш, бо няма блізка; на казённую службу — пайшоў бы, ды не бяруць тутэйшага. Вось гэтая няможнасьць працаваць на зямлі таму, хто да яе найбольш рвецца, — тутэйшым людзям з грашамі й навучаю, з году ў год гоніць найлепшыя сілы ў суседнюю Польшчу ці Вялікарасею — за Нёман, за Дняпро, за Дзвіну. Гэтакіх людзей выяжджаець многа, і праз тое яшчэ больш цяжэй, яшчэ больш дзічае нашае старонка.

Пачынаючы ад Мураўёва, пасьля паўстаньня 1863 году, абрусіцельная палітыка затрымала ўсякае разьвіцьцё Беларусі. У Беларусі не было свабоды пісаць і друкаваць па-свойму, ня можна было ўжываць роднай мовы ў школе, хаця бы столькі, сколькі было дазволена іншым народам — примерам, палякам...

Дума прыступіла ўжо да зямельнай справы. Справа гэтая вельмі важная: яна датыча найбольшай часьці народу ўсяе Расеі, а таксама й нашай Беларусі й Літвы. Штогод мужык наш усё болей ды болей галее. Грамады вясковых людзей мусяць кідаць свой родны край ды йсьці шукаць хлеба па сьвеце: за пяць гадоў, ад 1896 да 1900 г., з шасьці нашых губэрній выехала 101 481 перасяленцаў — найбольш людзей бойкіх, сьмелых, разумных. З розных старон нашага краю ідуць вьсьці, што ня толькі ў Расеі, а і ў нас народ вясковы галадае.

3 Троцкага павету Віленскае губэрні мужыкі паслалі ў Думу пэтыцыю[...] У пэтыцыі мужыкі прыводзяць шчот, колькі чаго набралі насланья да іх казакі і стражнікі, і просяць вярнуць ім кошт іх добра.

28 мая ў рэдакцыі беларускай газеты «Наша Ніва» зрабіла паліцыя вобьск. Паліцыі нашло чалавек 15 — цэлае войска! Але нічога «падазрыцельнага» не знайшлі, забралі толькі больш тысячы штук кніжкі беларускай «Што такое свабода», хоць яе і пусьціла цензура, і 3 штукі «Зямельнай справы ў Новай Зэлянды»⁴⁵.

Гэтыя цытаты — толькі невялічкая частка багатага дакумэнтальнага матэрыялу, які быў выдрукаваны ў газэце «Наша Ніва», і абавязак цяперашніх дасьледнікаў эканамічна-палітычнага становішча ў Беларусі на пачатку стагодзьдзя — выкарыстаць матэрыялы й гэтае газеты.

Эканамічнае становішча ў Беларусі ў пару масавае эміграцыі адлюстравана ў літаратуры і ў Злучаных Штатах. З мэтай азнаямленьня з эканомікай краю Беларусь у 1913 годзе наведала амэрыканская дэлегацыя й шырака адлюстравала ў

⁴⁵ Гл.: Наша Ніва. 1906. №6, 7; 1907. №12, 13, 20. Гл. таксама: 1907. №10, 11, 17, 18, 19, 21, 22, 29, 31, 32; 1908. 1, 5, 9, 10, 11, 12, 17, 19, 21, 33.

амэрыканскім друку эканамічнае становішча Беларусі ў пару масавае эміграцыі⁴⁶.

Цікавы, хоць і спрошчаны аналіз эканамічнага становішча сялянаў у Расейскай імперыі быў надрукаваны ў «Кангрэсавых Запісах» за 1923 год:

Стагодзьдзямі яны былі парабкамі й перад пачаткам Першае сусветнае вайны мала розьніліся ад рабоў. Ад часу скасаваньня прыгону й правядзеньня зямельнае рэформы становішча сялянаў амаль не палепшылася. Хоць яны маглі й стацца ўласнікамі зямлі, аднак, ня маючы грошай, яны не маглі яе набыць, і дзякуючы прыросту насельніцтва колькасьць сялянаў-земляўласнікаў меншала. Іхныя дзённыя заробкі былі вельмі малыя. Жыцьцёвы ўзровень сялянаў у Расеі напярэдадні Першае сусветнае вайны быў ніжэйшы, чым у французскіх сялянаў XVII стагодзьдзя[...] Гадавое спажываньне збожжа на душу насельніцтва ў 1909—1914 гадох складала ў Амэрыцы 10 цэнтнэраў, у Нямецчыне — 4,5, а ў Расеі — 3,5 цэнтнэры[...]

Паўталодныя, хворыя, яны працавалі даўгія гадзіны ў безнадзейным беспрасьвецьці, пазбаўленыя адукацыі ды асноўных патрэбаў штодзённасьці, жывучы літаральна й вобразна ў цемры, бо не было грошай на газу, каб асьвятліць хату даўгімі зімовымі начамі[...]⁴⁷

Пад расейскім панаваньнем Беларусь ператварылася ў тыповую калёнію, даіндустрыяльнае грамадства, дзе было немагчыма знайсці працы, а здабыцьцё ежы сталася асноўным клопам. Эміграцыя шмат для каго была лягічным выйсьцем, і ў хуткім часе эміграцыйны паток ператварыўся ў лавіну. Як было зазначана адным дасьледнікам, «адбываліся павальныя ўцёкі на заробкі ў Амэрыку»⁴⁸. Аб памерах эміграцыі ёсьць інфармацыя ў шматлікіх крыніцах, у тым ліку і ў «Нашай Ніве»:

За 1912 год празь Лібаву выехала 58 507 душ у Амэрыку. З гэтага чысла зь Беларусі выехала:

зь Менскае губ.	8380
з Гарадзенскае губ.	7018
зь Віленскае губ.	2721
з Магілёўскае губ.	2350
зь Віцебскае губ.	1322

Усяго	21 791 ⁴⁹

46 Hourwich I. Immigration and Labor: The economic aspects of European Immigration to the United States. New York, NY, 1912; Полещук. Наши в Америке. Сэрыя артыкулаў у «Новом Русском Слове», 1969—1972 гг.; Smith R., Christian D. Bread and salt. Cambridge, MA, 1984. P.266, 337; Новый Мир (Нью-Йорк). 1913. 19 сент.; Reports of the Immigration Commission. Washington, DC, 1911. Causes of emigration from Russia. P.265—296.

47 U.S. Congressional Record, 1923. P.261.

48 Панютіч В. Цит. соч. С.89.

49 Наша Ніва. 1913. №43.

Некаторая статыстыка аб беларускіх перасяленцах ёсьць і ў амэрыканскіх крыніцах. Вось колькі лікаў з архіву Амэрыканскае праваслаўнае царквы. Праз Расейскі Імігранцкі Дом у Нью-Ёрку ад 1 студзеня 1913 году да 1 студзеня 1914 году імігрантаў зь Беларусі прайшло:

зь Віленскае губ.	4412
зь Віцебскае губ.	1166
з Гарадзэнскае губ.	7130
зь Менскае губ.	11 251
з Магілёўскае губ.	2640
<hr/>	
Усяго	26 599 ⁵⁰

Аднак як дадзеныя ў газэце «Наша Ніва», гэтак і лікі з амэрыканскіх крыніцаў ды лікавыя дадзеныя аб беларускай эміграцыі пазьнейшых савецкіх аўтараў — паказчыкі часткавыя, выводныя й спарадычныя, пра што была гаворка ў разьдзеле, прысьвечаным разгляду літаратуры аб эміграцыі.

Палітычная эміграцыя

Насуперак прынятаму пагляду, што эміграцыя зь Беларусі была толькі эканамічная, трэба сказаць, што была эміграцыя й палітычная, і бяспрэчна, што палітычная эміграцыя будзе «схаваная» ў вялікай масе нелегальных эмігрантаў, значную колькасьць якіх адзначалі дасьледнікі⁵¹.

Найбольш ведамым беларускім палітычным эмігрантам быў Аляксандар Сянкевіч. Вось што пісала пра яго газэта «Наша Ніва»: «Нашага вучыцеля А.Сянкевіча паліцыя хацела арыштаваць за тое, што ён стараўся адкрыць нам вочы на ўсе парадкі. Яму ўдалося ўцячы ў Амэрыку...»⁵². Была ў «Нашай Ніве» вестка, што пасьля арыштаў у справе «вучыцельскага саюзу» ў Амэрыку ўцякло дзьве асобы⁵³.

Некалькі беларускіх палітычных эмігрантаў прыехалі ў Злучаныя Штаты праз Сыбір, дзе яны адбывалі катаргу. Пра гэта мы даведаліся ад аднаго палітычнага эмігранта, асечіна з нацыянальнасьці, які адбываў пакараньне ў Сыбіры разам з Алесем Гаруном і праз Сыбір уцёк у ЗША⁵⁴.

⁵⁰ The Orthodox Church in America, Dept. of History and Archives, New York, Immigrant Home, Essays on Immigration (File), Soyosset, NY.

⁵¹ Панютіч В. Цит. соч. С.88—89.

⁵² Наша Ніва. 1907. №3.

⁵³ Наша Ніва. 1908. №12.

⁵⁴ Эссон. Мае ўспаміны аб А.Прушынскім//Конадні. 1963. №7. С.123—125.

Цікава да азначэння палітычнае эміграцыі падышоў дасьледнік П.Д.Верашчагін⁵⁵. Верашчагін, а падобныя думкі выказваліся й раней, аналізуючы эміграцыю зь Беларусі ў Сьбір, зазначае, што гэтую эміграцыю нельга разглядаць як толькі эканамічную, але й як антыўрадавую, а гэта значыць у нейкай ступені палітычную. Гэты пагляд можна стасаваць і да беларускае эміграцыі ў Амэрыку. Важна падкрэсьліць, што на эміграцыю ў вялікай колькасьці выяжджала праваслаўная маса, а царская палітыка прадугледжвала русыфікацыю гэтае масы на Беларусі. І факт, што беларускае сялянства падсьведама ігнаравала царскія намеры й пляны, можна разглядаць як палітычную акцыю.

Да палітычнае эміграцыі, відаць, трэба залічаць і эмігрантаў, якія ўхіляліся ад вайсковае службы. Гэтае зьявішча было значна болей пашыранае, чым уважалася раней, што вынікае з дакумэнтаў, прысланых нам сп. А.Ціхаміравым і сп-няй Г.Сяргеевай зь менскіх і віленскіх архіваў⁵⁶.

Міжваенныя эмігранты

Беларусы, якія прыехалі ў Злучаныя Штаты Амэрыкі пасьяля Першае сусьветнае вайны, былі палітычныя эмігранты. Было іх няшмат, але сярод іх былі ведамыя лідары й палітычныя дзеячы беларускага нацыянальнага руху: Антон і Іван Чарапукі, Язэп Варонка ды некалькі ўдзельнікаў Слуцкага паўстаньня⁵⁷.

Прыехалі ў Злучаныя Штаты ў 20-х гадох і некалькі беларускіх ксяндзоў (а. Віктар Шутовіч, а. Язэп Рэшаць, а. Андрэй Цікота) ды былых грамадоўцаў з Заходняе Беларусі⁵⁸.

Гэтаксама ў міжваенным пэрыядзе перабралася ў Амэрыку некалькі мяшаных беларуска-яўрэйскіх сем'яў, якія перад тым жылі ў Нямецчыне, а пасьяля прыходу да ўлады Гітлера эмігравалі за акіян⁵⁹.

55 Верашчагін П. Крестьянское переселение...

56 Перапіска В.Кіпеля з Г.Сяргеевай і А.Ціхаміравым, 1992.

57 Інтэрвю зь Я.Варонкам//Chicago Public Library, WPA Project, 1930s; II В 2 d(1); Беларус(Нью-Ёрк). 1966. №114; Беларускія Навіны (Парыж). 1946. №1.

58 Інтэрвю зь біскупам У.Тарасэвічам, Чыкага, 1984; Chryścijanskaja Dumka (Wilnia). 1938. №10(158).

59 Гутарка аўтара з Г.Арансонам, расейскім меншавіцкім лідарам, 1959.

Эміграцыя падчас і пасля Другое сусьветнае вайны

Невялікую групу беларусаў, якія прыехалі ў ЗША ў 1942—1945 гадох, нельга па сутнасці назваць эмігрантамі, бо гэта былі вайскоўцы савецкае й польскае арміяў, якія трапілі ў нямецкі палон, а пасля былі інтэрнаваныя амэрыканцамі⁶⁰.

Некалькі дзесяткоў беларусаў, якія прыехалі ў Злучаныя Штаты ці то напрыканцы Другое сусьветнае вайны, ці то хутка пасля яе, былі народжаныя ў Злучаных Штатах Амэрыкі, але пражывалі на Беларусі або ў Заходняй Эўропе⁶¹.

Зноў масава, але ў меншых памерах, чым перад Першай сусьветнай вайною, пачалі прыяжджаць беларусы-эмігранты ў 1948 годзе. Гэтая хваля працягвалася да сярэдзіны 50-х гадоў. Былі гэта выключна палітычныя эмігранты — гэтак званая хваля перамешчаных асобаў (Ды-Пі — ад DP, displaced persons). Хоць гэтая хваля была шырокага сацыяльнага профілю — сялянства, працоўная інтэлігенцыя, работнікі, усіх іх характарызавала моцная беларуская нацыянальная сьведамасць, незалежніцкая ідэалёгія й абсалютная бескампамісовасць да камуністычнае сыстэмы. Гэтая хваля эмігрантаў прыяжджала ў Амэрыку з розных краінаў — Заходняе Нямеччыны, Аўстрыі, Ангельшчыны, Францыі, Італіі, Даніі, Бэльгіі й нават Паўночнае Афрыкі. Тыя краіны былі першымі прыпынкамі на шляху эміграцыі з бацькаўшчыны. У гэтай катэгорыі эмігрантаў былі тыя, хто ўцякаў ад савецкае ўлады, былыя ваеннапалонныя ды остарбайтэры⁶².

У 60—80-х гадох у Амэрыку прыехала няшмат беларусаў, але й гэтыя былі палітычнымі ўцекачамі ад савецкае сыстэмы⁶³.

Колькасць эмігрантаў зь Беларусі пачала ўзрастаць ад 80-х гадоў. Як было павядомлена аўтару сп-няй Алай Пешкавай, да канца 80-х гадоў зь Беларусі выехала некалькі дзесяткоў тысячаў. Шмат зь іх выехала ў Ізраіль, але некалькі сот прыехала і ў Амэрыку.

Як відаць з разгледжанага матэрыялу, зь Беларусі было некалькі большых і меншых хваляў эміграцыі. Аднак для ўсіх

60 Гутарка аўтара з д-рам В.Глазковым, казацкім лідарам, 1975; Казацкі музей у горадзе Б'юна, штат Нью-Джэрзі.

61 Гутарка аўтара з Янкам Ніхаёнкам, кіраўніком Амэрыканска-Беларускае Моладзі, 1964.

62 Гутарка аўтара зь Міколам Кунцэвічам і дакумэнтацыя Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Заходняй Нямеччыне.

63 Kipel V. Byelorussian Americans and their communities of Cleveland. Cleveland, 1982. P.93—95; Krasnov V. Soviet defectors. Stanford, CA, 1986. P.48, 69, 92—93, 110—118.

хваляў беларускіх эмігрантаў характэрна, што яны выяжджалі з бацькаўшчыны як бы часова — прынамсі, ім так здавалася. І ўсе эмігранты-беларусы марылі, што «хутка» змогуць вярнуцца на бацькаўшчыну. На жаль, жыцьцё накіравала ім іншую долю.

• • •

Падсумоўваючы, трэба сказаць, што прыток беларускіх эмігрантаў у Амэрыку мае даўгую гісторыю. Працэс гэты пачаўся ад індыўідуальных імігрантаў у пэрыяд Каляніяльнае Амэрыкі, працягваўся праз XVIII—XIX стагодзьдзі, зазнаў вялікі ўздым у XX стагодзьдзі ды застаецца актуальны й цяпер, хоць на дзвярах у эміграцыю нярэдка вісіць замок то з аднаго, то з другога боку.

РАСЬСЯЛЕНЬНЕ І ЎЛАДЖАНЬНЕ НА ПРАЦУ

Скласьці мапу расьсяленьня масавае хвалі беларускіх імігрантаў у Злучаных Штатах — задача невыканальная. Гэтая праца не была зробленая, калі імігранты прыбывалі ў гэтую краіну, і цяпер вельмі цяжка было б рэканструяваць дакладную геаграфію пасяленьняў беларусаў. Можна, аднак, у агульных абрысах вызначыць схему распаўсюджаньня беларускіх імігрантаў у першыя гады іхнага прыбыцьця на берагі Новага Сьвету.

Беларусы сяліліся па ўсёй тэрыторыі Злучаных Штатаў ад Аляскі да Фларыды, аднак асноўная іх маса як частка ўсходнеэўрапейскае й славянскае іміграцыі расьсялілася на прасторы паміж штатамі Іліной і Нью-Ёрк¹.

Крытэрыі выбару месца пасяленьня былі простыя: наяўнасьць некваліфікаваных працоўных месцаў, блізкасьць землякоў і рашэньне агента, у каторы порт Злучаных Штатаў паслаць таго ці таго эмігранта.

Балтымор, Бостан, Нью-Ёрк і Філадэлфія былі портамі прыбыцьця беларускіх імігрантаў; толькі малая жменька беларусаў прыбыла ў ЗША праз порты Заходняга ўзьбярэжжа пасьля Другое сусьветнае вайны. Галоўнаю брамаю краіны быў для іх Нью-Ёрк, хоць у штат Нью-Джэрзі значная колькасьць беларусаў прыбыла праз Эліс-Айлэнд.

Першым прыпынкам для тых, каму не было куды падацца, быў Расейскі Імігранцкі Дом, 347 іст 14 стрыт, установа, утрыманая расейскімі царкоўнымі ўладамі. Дом веў актыўную дзейнасьць у справе расьсяленьня новапрыбылых; статыстыка й дакумэнты паказваюць, што бальшыня кліентаў Дому былі імігранты зь беларускіх земляў. І сапраўды, у справаздачы дырэктара Дому а. Якава Карчынскага архіэпіскапу Платону адзначаецца, што «ад дня адкрыцьця 5

¹ Archdeacon Th. Op. cit. P.141.

сьнежня 1908 году да 8 студзеня 1909 году ўсе імігранты былі з заходніх губерняў Расеі»².

Статыстычныя звесткі за час ад 1 студзеня 1912 году да кастрычніка 1912 году ўлучна паказваюць, што «імігрантаў, што прыбылі з Эліс-Айлэнду ў Расейскі Імігранцкі Дом, было: зь Менскае губерні — 253, з Гарадзенскае — 191, з Валынскае — 189, зь Віленскае — 52, з Кіеўскае — 40, з Падольскае — 33, з Бэсарабіі — 12, з Ковенскае губерні — 9, зь Люблінскае — 8, з Харкаўскае — 7, з Магілёўскае — 5, зь Віцебскае — 3, з Саратаўскае — 1, з Тамбоўскае — 1 і г.д.». Відавочна, эмігранты зь Беларусі пераважалі сярод наведнікаў Дому³.

Джэрзі-Сіты, Элізабэт, Баён, Пэрт-Эмбой, Саўт-Эмбой, Пасэйк і асабліва Ньюарк былі галоўнымі месцамі прыпынку беларусаў з боку Нью-Джэрзі. З прычыны таго, што яны амаль зусім ня ведалі ангельскае мовы, дабрацца да мясьцінаў, дзе жылі іхныя землякі, было справаю нялёгкай. Цікавы эпізод раскажаў аўтару адзін з тых старых беларусаў, сп. Алекс Калотка, які прыехаў у Злучаныя Штаты ў 1908 годзе. Калі пасьяля Эліс-Айлэнду ён прыбыў у Ньюарк і спытаўся ў паліцэйскага: «Як мне дабрацца датуль, дзе живуць мае землякі?», паліцэйскі, ужываючы колькі найпрасьцейшых ангельскіх словаў, адказаў прыблізна гэтак: «Прайдзі па вуліцы каля дзесяці кварталаў і прыслухайся. Як пачуеш, што сьпяваюць, дык, значыць, там живуць твае землякі». Сп. Калотка, паслухаўшы параду паліцэйскага, знайшоў патрэбны дом і быў з таго часу вельмі шчаслівы і ўдзячны Амэрыцы⁴.

Дапамагалі ў пошуках працы таксама шматлікія рэлігійныя, грамадзкія й дзелавыя арганізацыі, але найбольш дапамагалі землякі⁵.

Было цалкам натуральным, што бальшыня беларусаў, а таксама іншых імігрантаў з Усходняе й Паўдзённае Эўропы, пасялілася ва ўсходняй і паўночна-цэнтральнай частцы Злучаных Штатаў ды ў большых прамысловых гарадох. Дзякуючы урбаністычнаму й касмапалітычнаму характару ўсходняга ўзьбярэжжа й вялікіх гарадоў, эканамічныя й сацыяльныя ўмовы ў гэтых мясьцінах былі больш спрыяльныя для ўсходнеэўрапейскіх імігрантаў, улучна зь беларусамі, і

² The Orthodox Church of America, Dept. of History and Archives, Syosset, NY, Immigrant House. Section X, Correspondence.

³ The Orthodox Church in America; Dept. of History and Archives Syosset, NY, Immigrant Home, Section: XI—Correspondence etc.

⁴ Гутарка аўтара з А.Калоткам, Эг-Харбар-Сіты, Нью-Джэрзі, 1972.

⁵ Russian-American Messenger (New York). 1911. No.3. P.20—26; Гутаркі аўтара з нашчадкамі эмігрантаў: Мэры Краўс, Скрэнтан, штат Пэнсylvэнія; Джон Бурак, Нью-Ёрк; Васіль Костка, Саўт-Рывэр, штат Нью-Джэрзі.

тут яны маглі лягчэй прыстасавацца да амэрыканскага ладу жыцця.

Частка беларусаў, аднак, паехала й на фармы. Штаты Нью-Ёрк і Нью-Джэрзі былі асабліва прывабныя дзеля добрых ураджаяў гародніны й бульбы ды дзеля таго, што там ужо працавала шмат польскіх і яўрэйскіх фармараў, зь якімі ў беларусаў былі добрыя дачыненні. У Нью-Джэрзі, прыкладам, беларускіх фармараў можна было сустрэць ужо на пачатку гэтага стагодзьдзя. Эўрапейская калянізацыйная кампанія, што базавалася ў асноўным у рэгіёне Філадэлфія—Паўдзённы Джэрзі, наймала найбольш італьянскіх і яўрэйскіх фармараў, але прымаліся таксама й усходнія эўрапейцы, улучна зь беларусамі⁶. Вось што сказана пра аднаго зь першых фармараў-беларусаў: «Першым расейскім пасяленцам, які прыехаў у сельскагаспадарскія раёны ў Вайнлэндзе, Нью-Джэрзі, у 1912 годзе быў Сяргей Дземьяненка зь Менскае губэрні. Ён заняўся гадаваньнем курэй. Цяпер вакол яго жыве каля 200 расейцаў (каля 50 сем'яў)»⁷.

Мы ведаем пра існаваньне беларускіх фармараў таксама ў Канэтыкаце, Дэлаўэры, Мэйне, а некаторыя паехалі й на Поўдзень⁸.

Усходнія штаты, у прыватнасьці Нью-Ёрк і Нью-Джэрзі, служылі месцамі рэкрутаваньня працоўнае сілы для штатаў Поўначы й Захаду, і шмат беларускіх імігрантаў паехала туды⁹. Вялікая колькасьць беларусаў знайшла працу ў шахтах штату Пэнсylvэянія ды ў прамысловых цэнтрах Сярэдняга Захаду — у Кліўлэндзе, Чыкага, Дэтройце, Геры і іншых¹⁰.

Добрае ўяўленьне аб расьсяленьні беларускіх эмігрантаў даюць славянскія ды мясцовыя газеты, у якіх пры розных нататках, нэкралёгах і абвестках пра эмігрантаў падаецца месца іх паходжаньня. Вось колькі прыкладаў:

⁶ Гутарка аўтара з Д.Осборнам, Эг-Харбар-Сіты, штат Нью-Джэрзі, 1961.

⁷ Окунцов И. Русская эмиграция в Северной и Южной Америке. Буэнос-Айрес, 1967. С.241; Новый Мир (Нью-Йорк). 1914. 10 сент.; Schmidt H. Rural Hunterdon. New Brunswick, NJ, 1945. P.45—46.

⁸ Hodges L. Slavs on Southern Farms//U.S. Senate, Doc., No.595, 1914. P.21; Гутаркі аўтара з П.Куляшом і А.Шастаком, 1972—1973.

⁹ 65th Anniversary, Holy Ascension of Christ Orthodox Church, Albion, MI, 1981, Commemorative Book, Introductory Part.

¹⁰ Roberts P. The Slavs in the anthracite coal communities//Charities. 1904. No.10. P.215—222; Warne F. The Slav Invasion and the Mine Workers. Philadelphia, PA, 1904. P.47, 102; Wytrowski J. Poles in American History. Detroit, MI, 1969. P.239; Гутарка аўтара з Мэры Краўс, Скрэнтан, Пэнсylvэянія, 1988; Commonwealth of Pennsylvania, Harrisburg, PA: Dept. of Mines of Pennsylvania. Reports: Part I: Anthracite, 1914. P.55—56; 1915. P.35, 231; 1917. P.58; Перапіска аўтара з Чэстарам Кулесам, захавальнікам Музею антрацыту (Скрэнтан, штат Пэнсylvэянія), 1988.

Аляска. Ілья Сямёнавіч Каланевіч згінуў праз выпадак у шахце. Сюды ён прыехаў зь вёскі Варонічы Мажэвіцкае воласьці Слонімскага павету Гарадзенскае губэрні¹¹.

Нью-Хэйвэн, штат Канэтыкат. Расейская калёнія ў горадзе налічае каля трох тысячаў асобаў. Гэта ўсё людзі з заходніх губэрняў.

Янтык, штат Канэтыкат. У нашым горадзе шмат расейцаў: усе зь Менскае губэрні.

У Монтвіле, штат Канэтыкат, амаль усе расейцы — зь Віленскае й Менскае губэрняў.

Стэнфард, штат Канэтыкат. Нашыя землякі ў горадзе паходзяць пераважна зь Віленскае губэрні. Калі мы ім хацелі прадаць газету «Новый Мир», яны нас выставілі за дзьверы¹².

Ўайтынг, штат Індыяна. У горадзе жыве па-над дзвесьце расейцаў: усе яны з Гарадзенскае, Віленскае й Менскае губэрняў¹³.

Гарднэр, штат Масачусэтс. У горадзе вельмі шмат эмігрантаў з Расеі. Бальшыня зь іх паходзіць зь Віленскае губэрні¹⁴.

Геры, штат Індыяна. Разьвіцьцё так званае «расейскае» калёніі ў горадзе зьвязанае з разьвіцьцём самога гораду. Эмігранты з Расеі зьявіліся тут у 1906 годзе, калі нараджаўся сам горад. Былі гэта людзі пераважна з Чарнігаўскае, Менскае, Віленскае, Гарадзенскае й Валынскае губэрняў. Жылі яны ў бараках і толькі пазьней пачалі будаваць дамы, даючы гэтым пачатак гораду¹⁵.

Фрэнклін, штат Нью-Джэрзі. У горадзе каля трохсот эмігрантаў з Расеі. Усе яны працуюць у шахтах і амаль усе паходзяць зь Менскае губэрні¹⁶.

Бэрлінгтон, штат Нью-Джэрзі. У горадзе шмат беларусаў¹⁷.

Ўортан, штат Нью-Джэрзі. Бальшыня работнікаў у горадзе паходзяць зь Менскае, Валынскае й Віленскае губэрняў. У мінулым усе яны былі сяляне, а цяпер працуюць на амуніцыйных заводах і шахтах¹⁸.

11 Новый Мир (Нью-Йорк). 1915. 28 окт.

12 Новый Мир (Нью-Йорк). 1912. 25 авг., 3 нояб.; 1914. 6 окт., 3 нояб.; 1915. 26 марта; 1916. 31 янв.

13 Новый Мир (Нью-Йорк). 1916. 15 янв.; 1917. 10 апр.

14 Новый Мир (Нью-Йорк). 1915. 13 дек.; 1916. 3 янв.; 1917. 10 апр.

15 Russian Herald (New York). 1947. Jan.—Feb. P.108—109.

16 Новый Мир (Нью-Йорк). 1916. 5 февр.

17 Русский Голос (Нью-Йорк). 1928. 20 сент.

18 Жизнь русских рабочих в г. Вартон//Русский Голос (Нью-Йорк). 1931. 28 февр.

Эдысан, штат Нью-Джэрзі. У веку 88 гадоў памёр Чарлз Лойшыц. Прыехаў у Амэрыку ў 1902 годзе з Гарадзенскае губэрні. Меў невялічкую кампанію па разборцы дамоў¹⁹.

Ліндхэрст, штат Нью-Джэрзі. Памёр Якаў Шурок. Паходзіў ён зь Беларусі і усё жыццё пражыў у горадзе Карні, Нью-Джэрзі²⁰.

Цікавыя разважаньні аб расьсяленьні беларусаў у Нью-Джэрзі й сумежных штатах выказаў аўтару М. ДэБэк, амэрыканец-беларус першага пакаленьня, які даўгі час працаваў журналістам у штаце:

Цяпер мне 67 гадоў, я на пэньсіі, працаваў журналістам. Мае родзічы пасяліліся ў штаце Нью-Джэрзі. Мы беларусы й чыстыя славяне. Гісторыя расейскіх амэрыканцаў — гэта сага пра беларусаў, карпатаросаў, галічанаў, русінаў, вялікаросаў (маскоўцаў), лэмкаў і нават некаторых украінцаў[...] І тут, калі нам давядзецца пісаць пра беларусаў, гэта хутка можа стацца нязручнаю праблемаю... У кожным выпадку прыток беларусаў зь сем'ямі на амэрыканскія берагі пачаўся каля 1880 году ды працягаўся амаль цэлае пакаленьне да 1920 году. У гэтым бурлівым саракагадовым пэрыядзе патак быў магутны. Тысячы й тысячы праходзілі праз «Каза Гарду» (Касл-Гардэн) у Вэтэры-парку ў Нью-Ёрку (іміграцыйны цэнтар, які дзейў перад тым, як быў збудаваны цэнтар на Эліс-Айлэнд.—В.К.). Гэтыя людзі не патрабавалі нічога, як толькі мець шанц на працу. Мае бацькі былі сярод гэтых новапрыбылых. Іх называлі «зялёнарогія», г.зн. жаўтаротыя, навічкі-няўмекі, у сапраўднасьці ж яны былі «зялёнарукія», г.зн. сьвежая працоўная сіла. Яны гарбелі на вугальных шахтах штату Пэнсylvэянія, нафтаачышчальных заводах, цагельнях, ліцейнях, чыгунках, шаўковых і тэкстыльных фабрыках гарадоў Джэрсі-Сіты, Патэрсон і Пасэйк штату Нью-Джэрзі. Працавалі яны таксама ў кампаніі Мак Мотарз, на асбэставых заводах, на заводах Зінгера ды ў порце гораду Элізабэт, усё ў штаце Нью-Джэрзі.

У часе вялікага страйку на прадпрыемствах «Стэндард Ойл» у горадзе Баён, штат Нью-Джэрзі, у 1915 годзе «рускія славяне» апынуліся ў цэнтры падзеяў. Каля 60% работнікаў з 6 тысяч занятых у «Стэндард Ойл» былі славяне, а сярод іх вельмі шмат беларусаў. Але не яны былі адказныя за страйк[...] Мой бацька быў на гэтым прадпрыемстве ад 1900 году. Працаваў ён як мантажнік, зваршчык і кацельшчык. У той раньні пэрыяд работнік працаваў дзесяць гадзін у дзень і восем гадзін у суботу, разам 58 гадзін. Тыднёвая плата была 14 даляраў. Шмат нашых сяброў выехала ў штат Пэнсylvэянія. Каб разпазнаць, хто сярод гэтых «руска-славянскае» масы былі беларусы, трэба разгледзець іхныя прозьвішчы. Прыпамінаю за апошніх гадоў семдзсят гэтакія: Каліна, Дубінскі, Павяльчук, Іванічы, Казаровіч, Кабыляш, Сяманчык, Лукаш, Александровіч — з тых, хто працаваў на нафтаачышчальных заводах у горадзе Баён. Калі падзьмулі вятры пераменаў, новае пакаленьне «расейцаў» (беларусаў-амэрыканцаў) апынулася ў іншых мястэчках штату: Ліндэн, Крэнфорд, Розэл, Ўэстфілд, Кларк, Плэйнфілд і іншых. Цяпер амаль немагчыма вылучыць беларусаў-амэрыканцаў. Аднак мы

¹⁹ The Home News (New Brunswick, NJ). 1976. Nov. 20.

²⁰ The News Leader (Rutherford, NJ). 1977. June 9.

мусім прызнаць вялікі ўклад нашых суродзічаў беларусаў і іншых славянаў. Мы паважаем нашых папярэднікаў²¹.

Вось яшчэ, дзеля паўнейшага ўяўленьня, пару нататак з газэтаў аб расьсяленьні нашых землякоў:

Нью-Ёрк. Ад 1910 да пачатку 20-х гадоў беларуская мова была моваю «расейскіх» масаў ад 14-й вуліцы да Бэтэры-парку²².

Нью-Ёрк. Увага, мянчане! Minsk Young Men's Commercial Assn ладзіць 6 красавіка 1912 г. баль у Нью-Казіно. Уваход з 107-й вул. і Лексынгатан эвэню²³.

Сырак'юз, штат Нью-Ёрк. У горадзе каля 20—30 сялянаў з Гарадзенскае губэрні. Толькі два ці тры зь іх могуць чытаць²⁴.

Ліндэна каля Кліўленду, штат Агаё. Рыгор Момлік, сябра нашага Брацтва, згінуў у выпадку на шахце. Ён паходзіў зь мястэчка Дзівіна Кобрынскага павету Гарадзенскае губэрні²⁵.

Ўілкс-Бэры, штат Пэнсylvэйнія. У горадзе поўна расейцаў. Галоўным чынам гэта эмігранты зь Менскае, Валынскае й Гарадзенскае губэрняў.

Батлер, штат Пэнсylvэйнія. Амаль уся калёнія «расейскіх» масаў у горадзе паходзіць зь Менскае, Кіеўскае й Валынскае губэрняў.

Пітсбург, штат Пэнсylvэйнія. На заводзе «Карбон Стыл» забаставалі каля 250 чалавек, зь іх каля 30 палякаў, а ўсе астатнія расейцы з Маглёўскае губэрні²⁶.

Штат Тэксас. Шмат хто пісаў пра становішча «расейскіх» работнікаў на фармах Пірса ў Тэксасе. Усе тутэйшыя «расейцы» прыехалі з Гарадзенскае, Менскае й Валынскае губэрняў. Іх месячная зарплата — 20 даляраў, але на рукі ім выплачваецца ўсяго дзесяць даляраў²⁷.

Камбэрлэнд, штат Ўаёмінг. Адам Макавецкі з гораду Пружаны Гарадзенскае губэрні загінуў на шахце²⁸.

²¹ Ліст М.ДэБэка да аўтара, 22 сьнежня 1976. Гл. таксама: Ethnic American News (Pittsburg). 1976. Oct.; The Russian Orthodox Journal (Latham, NY). 1982. Feb. P.8—9; Новый Мир (Нью-Йорк). 1915. 23 июля.

²² Гутаркі аўтара з Аляксандрам Аляшкевічам і Фёдарам Крыўко, Нью-Ёрк, 1960.

²³ Новый Мир (Нью-Йорк). 1912. 29 марта.

²⁴ Новый Мир (Нью-Йорк). 1912. 23 авг.

²⁵ Свет. 1912. 27 июня.

²⁶ Русский Голос. 1916. 5 апр.; 1928. 7 мая; 1929. 8 февр. Гл. таксама: Новый Мир (Нью-Йорк). 1914. 10 нояб.; Новое Русское Слово (Нью-Йорк). 1928. 9 мая.

²⁷ Hodges L. Op.cit. P.21.

²⁸ Новый Мир (Нью-Йорк). 1915. 27 окт.

Кэспэр, штат Уаёмінг. Жыву я ўвесь час у прэрыі. Пасу авечак і зімой і летам. Плоцяць мне 50 даяраў на месяц і даюць утрыманьне. Зімою я сплю ў палатцы, а летам пад чыстым небам. Жыву я тут ужо трэці год. Зімой я ня бачу шмат людзей, найчасцей я адзін са статкам — 2500 авечкамі — і сабакам. Сабака паслухмяны й дапамагае мне з авечкамі. Раней я жыў у Дэтройце сем гадоў і ведаю горад, як сваю хату. Беспрацоўе зрабіла мяне пастухом у штаце Уаёмінг. Летам тут надрэнна, але зімой цяжжавата. Тэмпэратура даходзіць да — 24°. Цяпер ідзе дождж, але трава ўжо зелянее. Сёньня я бачу арла, які паклаў ужо два яйкі ў гнязьдзе. Так што, сябры, прывітаньні ўсім вам і посьпехаў у працы. Кэспэр, Уаёмінг, Пётра Гурыновіч²⁹.

Як выявілі мае пошукі, гэтым «расейскім каўбоем» быў эмігрант зь Менскае губэрні, які прыехаў у Амэрыку каля 1912 году.

Беларуская прысутнасьць у штаце Кэнзэс відавочна пацьвярджаецца ў такім выказваньні: «Лінгвістычна Эўропа прадстаўлена ў Кэнзэсе ў расейска-беларуска-ўкраінскім квартале ў Кэнзэс-Сіты»³⁰.

А вось яшчэ адзін прыклад шляху, якім ішлі эмігранты зь Беларусі.

Журналіст, беларус з паходжаньня, Гардзей Бусько шмат гадоў пражыў у горадзе Су-Сіты ў штаце Аёва. Ён гэтак апісвае горад:

Наўрад ці ў Злучаных Штатах ёсьць яшчэ такая «расейская калёнія», як у Су-Сіты. Найперш гэтая калёнія вылучаецца тым, што пераважная бальшыня яе паходзіць з былое Менскае губэрні, Слуцкага павету, Капыльскае воласьці і з самога мястэчка Капыля. Першыя эмігранты з гэтае мясцовасьці прыехалі ў Су-Сіты гадоў пяцьдзесят таму. Як яны трапілі сюды, у такую далёкую ад усіх расейскіх асяродкаў мясцовасьць, — ніхто ня можа растлумачыць. Прыехаўшы ў гэтае занядбанае мястэчка, яны пайшлі працаваць у бойні, бо гэта была адзіная на той час галіна прамысловасьці ў горадзе, за выключэньнем чыгункі, дзе цяжка было атрымаць працу расейскаму імігранту бяз мовы. І гэтак цягнулі адзін аднаго на працу ў бойні. Тое самае было й з ростам калёніі ў гэтым горадзе. Першыя, хто прыехаў з Капыля, пачалі пісаць да сваіх сваякоў ды сяброў у родны Капыль і ў навакольныя вёскі, і ў хуткім часе ў гэтым амэрыканскім мястэчку вырасла даволі вялікая наша калёнія... Гэтак калёнія ў Су-Сіты сталася найбольшаю на Сярэднім Захадзе. Пазьней прыехала некалькі эмігрантаў з Гарадзенскае й Валынскае губэрняў, але бальшыня калёніі, ціто каля 80%, у Су-Сіты паходзіць з Капыльшчыны й Слуцшыны.

Далей Бусько піша, што эмігранты пабудавалі й царкву ды заклалі некалькі прагрэсыўных (г.зн. пракамуністычных) арганізацыяў, у якіх дзеці навучаліся расейскай мове. Ён працягвае:

²⁹ Американские Известия (Детройт). 1938. 1 апр.

³⁰ Carman J. Foreign-language units in Kansas. Lawrence (KS), 1962. P.66.

Аднак ёсьць істотная розьніца паміж «расейскай» калёніяй у Су-Сіты і іншых гарадох. Другое й трэцяе пакаленьне беларусаў з Капыльшчыны атрымалі ўнівэрсытэцкую адукацыю, і горад ганарыцца сёньня гэтакім імёнамі, як доктар Н.Нарэйка, доктар А.Бушмар, адвакаты В.Шумінскі, Н.Амяльнянік і З.Цьвірка. Шмат нашчадкаў эмігрантаў з Капыля займаюць цяпер гарадзкія й штатныя ўрадавыя пасады, бяруць удзел у палітычным жыцьці і г.д. Грамадзкасьць гораду вельмі ганарыцца імі. Гэтакім чынам, я адчуваю, што нашыя беларускія імігранты зрабілі вельмі добрую работу, заслугоўваюць прызнаньня, і мы таксама вельмі імі ганарымся³¹.

Г.Бусько пісаў шмат артыкулаў і рэпартажоў пра беларусаў у гарадох Дэнвэр і Пуэбла ў штаце Каларада ды падкрэсьляў, што «большыня расейскіх імігрантаў у Дэнвэры паходзіць зь Менскае, Гарадзенскае й Самарскае губэрняў»³².

Беларусы расьсяляліся таксама ў штатах Паўночная й Паўднёвая Дакота, Дэлаўэр, Іліной, Індыяна, Мічыган, Мэрылэнд, Нью-Хэмпшыр, Вэрмонт³³.

Сьпіс штатаў можна доўжыць і ахапіць літаральна ўсе штаты Амэрыкі, аднак варта падкрэсьліць, што сваіх карэспандэнтаў у Злучаных Штатах мелі газэта «Наша Ніва» (штаты Каліфорнія, Нэбраска, Пэнсылвэнія й Нью-Ёрк) ды часопіс «Крывіч»³⁴.

Вобразна расьсяленьне «расейскіх» эмігрантаў, што прыехалі на пачатку стагодзьдзя, апісала газэта «Новый Мир» у артыкуле «Люстэрка нашага жыцьця ў Амэрыцы»:

Шмат хто з вас прыехаў у Амэрыку юнаком. Вы правялі сваю маладосьць у цяжкой працы й клопатах:

на заводах, якія з невялічкіх прадпрыёмстваў ператварыліся ў магутныя й камандныя індустрыі Амэрыкі;

у шахтах, дзе пры вас прабіваўся першы калодзеж, узводзілася першая вышка пабудоваў;

на чыгунках, якія на вашых, так сказаўшы, вачох і вашаю працаю ператварыліся з аднакалеек у шматкалейныя лініі, што цягнуцца ад Нью-Ёрку да Сан-Францыска, ад Чыкага да Нью-Арлеана;

³¹ Бусько Г. Жизнь русских выходцев в Су-Сити//Русский Голос. 1956. 27 авг.; Он же. Жизнь русских в Су-Сити//Еженедельный Новый Мир (Нью-Йорк). 1926. 11 сент. Гл. таксама: Кондуктор. Sioux City, IA//Справочный Листок (Нью-Йорк). 15 янв. 1893. С.8.

³² Бусько Г. Жизнь русских в Колорадо//Русский Голос. 1929. 23 авг.; 1930. 13 сент., 8, 13, 30 окт.

³³ Гутаркі аўтара зь беларусамі ў розных штатах. Гл. таксама: Русско-Американский справочник / Сост. Окунцов И. Нью-Йорк, 1913. С.127—133; Прищепа И. Жизнь русских в штатах Иллинойс и Индиана//Русский Голос. 1931. 27, 28 марта.

³⁴ Крывіч. 1923. №1, 2, 3, 4. Пра амэрыканскіх карэспандэнтаў «Наша Ніва» гл.: Кіпель В. Эміграцыя зь Беларусі й газэта «Наша Ніва»//Запісы. Кн.19. 1989. С.66—94.

на палёх і прэрыях Паўночнага Захаду, дзе вы секлі лес, карчавалі
пні, уздымалі цалік, пракладалі дарогі — стваралі жытніцу Амэрыкі;
у тэкстыльных цахах штатаў Новае Англіі й Нью-Джэрзі;
у шаўкапрадных Пэнсylvэйніі;
на тытунёвых фармах Канэтыкату, Вірджынні й Кентакі;
на будоўлі мастоў, каналаў, хмарадзёраў, турмаў, музэяў,
прытулкаў і прытонаў;
у аўтамабільных гігантах Дэтройту.

Вы, каляністы-старажылы, упрэжаныя разам з поўным
«Інтэрнацыяналам» іншых эмігрантаў у калясьніцу амэрыканскага
капіталу, стварылі ўсё тое, што рабіла Амэрыку тэхнічна перадаваю
краінаю³⁵.

Гэтае апавяданьне, ведама ж, стварае ўзьнёслы вобраз, але
яно ў нейкай меры адлюстроўвае штодзённую рэальнасьць.
Па ўсёй Амэрыцы наўрад ці знойдзецца такая галіна
прамысловасьці, мясцовасьць або грамада, дзе б не пакінулі
свайго сьледу беларускія сяляне-імігранты.

Зьвесткі пра расьсяленьне славянскіх імігрантаў, улучна з
«расейскаю групаю», г.зн. беларусамі і ўкраінцамі, можна
сустрэць у працах шматлікіх раньніх дасьледнікаў славянскае
іміграцыі. Некаторыя нават спрабавалі вызначыць прыблізную
колькасьць «расейцаў» у розных гарадох і штатах.

Эдвард Рос пісаў пра расьсяленьне славянскіх імігрантаў
наступнае:

Калі каля пятнаццаці гадоў таму пачаўся вялікі наплыў славянаў,
амэрыканскія ўскраіны былі далёкія, занябаныя й непрывабныя.
Новыпрыбылыя шукалі ня гэтак таннае зямлі й ўласнае незалежнасьці, як
добра аплочванае працы, зь якое яны маглі б назапасіць «вялікія грошы»
і заможнымі вярнуцца дадому. Таму іх прыцягвалі вугальныя,
мэталаапрацоўчыя й пагрузачныя прамысловыя цэнтры, дзе
патрабавалася неабмежаваная колькасьць чорнае працы, прычым
заўсёды таннае. Так гэтыя дужыя сялянскія хлопцы станавіліся
Нібэлунгамі, «сынамі цемры», што засялілі нашыя шахты, домны,
коксавыя печы, плавільні, ліцейні, сталяварні й мэталаачышчальні,
робячы цяжкую, грубую працу пад наглядам кваліфікаваных людзей,
якія, як сказаў мне адзін майстар, «хочуць, каб тыя ня думалі, а
падпарадкоўваліся загадам»[...] Гэтым адважным славянам ніякая праца
не здавалася цяжкою або небясьпечнаю. Фаталізм, зь якім яны йшлі на
рызыку, шмат у чым спрычыніўся да прэзьмернага «праліцьця крыві» ў
некаторых галінах нашае прамысловасьці. Сярод іх няма спэкулянтаў,
камбінатараў, тарбахватаў, сквапных да ўсялякяе драбязы, якіх нямала
бывае сярод нас. Яны ня маюць нахілу да малых паразытычных
прафэсіяў, а зь дзівугоднай адвагаю бяруцца за цяжкую й важную
працу. Дужыя, мускулістыя, нязвыклія ўхіляцца ад працы, славяне
складаюць некваліфікаваную працоўную сілу ў вядучых галінах
прамысловасьці³⁶.

35 Новый Мир (Нью-Йорк). 1936. 17 янв.

36 Ross E. The Slavs in America//The Century Magazine. V.88(4). Aug. 1914.
P.591.

Ф.Хес, аналізуючы прафэсіі, у якіх былі занятыя «расейцы», піша:

Звычайна расейскія імігранты, што прыбывалі ў Злучаныя Штаты перад Першай сусветнай вайною, былі, як славакі або югаславы, сялянамі, найчасьцей з адсталых мясцовасьцяў. Умовы жыцця гэтых людзей у Амэрыцы былі й застаюцца ці ня самымі ўбогімі ў параўнаньні з усімі іншымі імігрантамі. З прычыны няспыннага ўціску на радзіме, яны безаглядна прынялі найгоршае, што толькі магла запрапанавать ім Амэрыка, і выконвалі цяжэйшыя з цяжэйшых працаў у нашай гіганцкай людзэжнай прамысловасьці³⁷.

Карл Вітке зазначаў:

Расейцы, што прыбылі на працягу апошняга пакаленьня, знайшлі працу ў цяжкой індустрыі, вугальнай і сталёвай прамысловасьці, лесанарыхтоўцы й рыбалоўстве на Дальнім Захадзе або ў садаводчых плянтацыях штатаў Каліфорніі й Фларыды³⁸.

Цікавыя заўвагі аб расьсяленьні беларусаў у Злучаных Штатах зрабіў беларус-імігрант Сьцяпан Бубешка, шырока знаны лідар сярод беларусаў ды іншых славянскіх імігрантаў у горадзе Нью-Ёрку ў першыя дзесяцігодзьдзі нашага стагодзьдзя. Бубешка піша:

Таму што жыды жывуць найчасьцей у вялікіх мястох, як Нью-Ёрк і Чыкага, дык і нашыя беларусы туляцца паміж жыдоў. (Нялішнім будзе зазначыць, што вельмі шмат хто навучыўся жыдоўскае мовы і жываюцца даволі дружна.) Апрача Нью-Ёрку, у якім жыве болей як 15 тысячаў, што працуюць найчасьцей у кравецкай індустрыі, шмат жыве ў Чыкага, працуючы ў ведамых чыкагскіх рэзньнях, значная лічба працуе на сталелітных заводах Пітсбургу, у Дэтройце на самаходных фабрыках і іншых заводах; вельмі шмат пасялілася ў новаангельскіх штатах Кантыкат і Масачусэты, дзе займаюцца ў паперна-ткацкай прамысловасьці, на цэмэнтных і цагельных заводах, у лясістых мясцовасьцях Канады, на чыгунках, у рудніках, капаюць канавы, пракладаюць падземныя чыгункі, будуюць дамы, дастаюць руду, займаюцца сельскаю гаспадаркаю, у кожнай галіне ёсьць добрыя спецыялісты, якія прынясуць шмат карысьці нашай Беларусі³⁹.

Расьсяленьне беларускіх імігрантаў рэгулявалася найперш наяўнасьцю працоўных месцаў. Ня маючы ніякае тэхнічнае кваліфікацыі, ня ведаючы мовы, знаходзячыся ў чужым культурным асяродзьдзі, яны ўсё ж не баяліся ніякае працы й ніякае мясьціны. Сотням тысячаў зь іх быў уласьцівы дух

37 Hess F. High Adventure. New York, 1925. P.118.

38 Wittke C. Op. cit. P.428.

39 Бубешка С. Жыцьцё беларусаў у Амэрыцы // Родны Край: Трэцяя і чацьвертая пасьяла лемантара кніжка да чытаньня. Вільня, 1921. С.197—198.

першапраходніцтва, і гэта станоўча характарызуе нашага земляка. Беларускія работнікі былі й ёсць вытрывалымі, кемлівымі, надзейнымі, а гэтыя асаблівасці высока ацэньваюцца амэрыканскімі працоўнымі стандартамі. Яшчэ адной важнаю рысаю беларускіх імігрантаў было тое, што, як толькі яны авалодвалі асноўнымі навыкамі, знаходзілі сяброў, бліжэй знаёміліся з моваю й краінаю — яны ўладкоўваліся на лепшую працу зь вышэйшым заробкам і пачыналі шлях угору па сацыяльнай лесьвіцы амэрыканскага грамадства.

Расьсяленьне беларускіх імігрантаў у часе паміж войнамі й пасьля Другое сусьветнае вайны падобнае да старое хвалі іміграцыі: сяліліся пераважна ў прамысловых штатах і гарадох, хоць інтэлектуальны ўзровень пазьнейшых імігрантаў быў значна вышэйшы, чым у масавай хвалі, таму ім было значна лягчэй уладкоўвацца на лепшую працу. Варта таксама зазначыць, што паваенныя імігранты ўжо зь першых крокаў імкнуліся згуртавацца й стварыць новыя беларускія арганізацыі.

ПЕРШЫЯ КАНТАКТЫ З АРГАНІЗАЦЫЯМІ І ПАЧАТКІ НАЦЫЯНАЛЬНАЕ СЬВЕДАМАСЬЦІ

Цяжка выявіць, калі беларусы пачалі далучацца да арганізацыяў, такіх як брацтвы, клубы або таварыствы. Паасобныя імігранты, асабліва тыя, хто меў нейкую адукацыю, становіліся сябрамі розных угрупаванняў ужо ў XIX стагодзьдзі.

Зусім іншая была справа з тымі, хто прыбыў у масавай хвалі эміграцыі зь Беларусі на пачатку XX стагодзьдзя. Гэта былі неадукаваныя, часта й зусім непісьменныя сяляне, якія ня мелі ніякага ўяўленьня пра арганізацыйнае жыцьцё, грамадзкую ці палітычную дзейнасьць¹. Калі такі імігрант пачынаў жыцьцё ў новай краіне, ужо перажыўшы тыповыя непрыемныя досьведы — першае сутыкненьне з адміністрацыйнаю бюракратыяю на радзіме і ў порце прыбыцьця, — ён трапляў у зусім нязвычайнае для яго асяродзьдзе, культура якога вельмі рознілася ад той, што засталася на радзіме. Ён сутыкнуўся з новымі, незнаёмымі яму паняцьцямі, як, прыкладам, арганізацыямі дый шматлікімі іншымі структурамі амэрыканскага грамадства. Становішча ўскладнялася моўнымі бар'ерамі, што паглыбляла пачуцьцё адзіноты й няпэўнасьці ды ўзмацняла жаданьне быць са сваім народам. І так, пасьля непазьбежных першых кантактаў з афіцыйнымі ўладамі, дабравольная лучнасьць імігранта з англамоўнаю грамадою заставалася вельмі абмежаваная. Імігранты жылі сярод сваіх землякоў. Яны зазвычай куплялі тавары й прадукты ў крамках, што належалі яўрэям зь Беларусі, Украіны або Польшчы, якія прыехалі ў Амэрыку за колькі гадоў перад імі; яны наведвалі салуны, дзе бармэн, як правіла, ведаў пару славянскіх словаў, каб дагадзіць сваім

¹ Хаўард Пэрсі Кенард у сваёй кнізе «Расейскі селянін» піша: «Мае падлікі ў Заходняй Расеі паказваюць, што два працэнты жыхарства могуць трохі чытаць і пісаць, тым часам як у Цэнтральнай Расеі гэтая лічба дасягае чатырох працэнтаў». Гл.: Kennard H. The Russian Peasant. Philadelphia, PA, 1908. P.43.

славянскім наведнікам. Шмат якія рэстараны й салуны бралі сабе нават славянскія й беларускія назовы: тавэрна «Гродна» ў Чыкага, рэстаран «Мінск» у Дэтройце, рэстараны «Кобрын» і «Беларусь» у Нью-Ёрку й г.д.²

Падобнае становішча было й на працы — і там кола кантактаў ахапляла землякоў або імігрантаў блізкага паходжання. Зносіны з начальствам абмяжоўваліся звычайна некалькімі словамі. Гэтыя імігранты, беларусы ды іншыя ўсходнія эўрапейцы, жылі ў добраахвотных фізічных і псыхалагічных гета і, як выглядае, былі задаволены такім станам рэчаў. Сутыкненьне імігранта са знешнім сьветам, якое б абмежаванае яно ні было, адбывалася праз парафію, царкоўныя арганізацыі й прафсаюзы. Іншыя арганізацыі зьявіліся на ягоным даляглядзе пазьней.

Канфэсійная прыналежнасьць

Рэлігійныя супольнасьці складаюць найстарэйшую групу арганізацыяў, да якіх далучалася значная колькасьць імігрантаў. Для бальшыні беларускіх імігрантаў далучэньне да царквы было амаль аўтаматычным крокам. Аднак значная частка імігрантаў рабіла гэта не абавязкова дзеля рэлігійных пачуцьцяў, а з увагі на традыцыю і з патрэбы належаньня да грамады.

Беларусы, як правіла, народ рэлігійны, але нельга сказаць, каб яны рэгулярна наведвалі царкву, асабліва мужчыны. Звычайна яны крытычна ставяцца да духавенства. Гэтая рыса беларусаў заўважалася нават сярод імігрантаў у Амэрыцы. Прыкладам такога стаўленьня можа быць паведамленьне з Чыкага: «Тут на Норт-Сайд шмат расейцаў, галоўным чынам зь Менскае губэрні. Яны абзываюць сьвятароў, а да сацыялістаў ставяцца з пагардаю ды насьмешкаю»³. Такое стаўленьне да духавенства мае свае гістарычныя прычыны: стагодзьдзямі сьвятары на Беларусі былі ў бальшыні сваёй этнічнымі палякамі й расейцамі.

Выбар рэлігійнае юрысдыкцыі, да якое мог бы далучыцца беларускі імігрант, быў у Злучаных Штатах вельмі абмежаваны. З аднаго боку, перад імігрантам стаяла шырокая й добра арганізаваная сетка польскіх рыма-каталіцкіх касьцёлаў,

² Grodno Tavern, 1942 West Division Street, Chicago: Lermontov Concert and Ball, Oct. 29, 1939. (Program); Русское Обозрение (Чикаго). 1928. Авг.; Русский Вестник (Нью-Йорк). 1938. 1 февр. С.11; Новое Русское Слово (Нью-Йорк). 1928. 8 февр.; Русский Голос (Нью-Йорк). 1928. 1 февр.; Онуфрейчик А. Воспоминания старого бронзильца //Юбилейный Сборник. 1918—1928. Нью-Йорк, 1928. С.54—56.

³ Новый Мир (Нью-Йорк). 1912. 30 авг.

з другога — усходне-праваслаўныя юрысдыкцыі, што былі пад уплывам і кантролем расейцаў. Такім парадкам, беларускія імігранты рыма-каталіцкае веры далучаліся да польскіх і, зрэдку, літоўскіх парафіяў; тым часам як праваслаўныя запісваліся ў расейскія парафіі, а ў некаторых мясцінах далучаліся да карпатароскіх і ўкраінскіх кангрэгацыяў.

Польскі рыма-каталіцкі Касьцёл заўзятая змагаўся з усялякімі праявамі няпольскасці ў касцельнай дзейнасці. Такім чынам, беларусы, што далучыліся да рыма-каталіцкіх парафіяў, непазбежна трацілі свае этнічныя карані ды асыміляваліся ў грамадзе амэрыканскіх палякаў. Польскі рыма-каталіцкі клер праводзіў актыўную, сьведамую й дзейную палітыку палянізацыі. Польскія ксяндзы лічылі ўсіх рыма-каталікоў зь беларускіх земляў палякамі, а каталіцызм на Ўсходзе разглядаўся як польская справа. Адзін выдатны амэрыканскі паляк пісаў: «Каталіцкая вера была галоўнаю неадменнаю рысаю палякаў у Амэрыцы»⁴. Польскі клер проста ігнараваў прысутнасць беларусаў сярод свае паствы й сыстэматычна адмаўляўся ўжываць словы «Беларусь» і «беларусы». Адзін мансіньёр, сьвятар рыма-каталіцкае парафіі, сярод заснавальнікаў якое было нямала беларусаў і ў якой цяпер налічваецца шмат сьведамых беларусаў-каталікоў, заявіў беларускаму дзеячу: «Шмат сем'яў прыехала з Малое Польшчы — зь Вільні»⁵. Юбілейныя выданні, прысьвечаныя 50-годзьдзю й 75-годзьдзю парафіі, ніводным радком не згадаўшы беларусаў — яе заснавальнікаў, ганарыста выхваляюцца: «Польскія імігранты пад пільнаю апекай польскамоўных сьвятароў у хуткім часе пачалі чуцца як у сябе дома»⁶. Аднак, як выявілася ў шматлікіх гутарках аўтара з парафіянамі, у некаторых польскіх парафіях пэрыядычна рабіліся спробы згуртаваць беларусаў і сабраць гурткі землякоў з Гарадзеншчыны, Віленшчыны ды іншых беларускіх гарадоў і рэгіёнаў⁷. Варта адзначыць, што нават сярод польскага рыма-каталіцкага клеру знаходзіліся сьвятары, якія выяўлялі сваю няпольскую этнічную сьведамасць. Змяняльна, што а. В.Крушка, ведамы дасьледнік амэрыканскае Палёніі, палічыў неабходным удакладніць этнічнае паходжаньне некаторых рыма-каталіцкіх

4 Wachtl K. Polonja w Ameryce. Filadelfja, 1944. S.75; The Poles in America, 1608—1972. Dobbs Ferry, NY, 1973. P.67.

5 Byelorussian American Association, New York, Archives. Letter from Rev. M.Ksieniak, South River, NJ, to A.Shukeloyts, Nov. 1986.

6 In Commemoration of the Golden Jubilee of St.Mary's Parish. 1903—1953. South River, NJ, 1953. P.[46]; St.Mary's Church. South River, NJ, 1978. P.[59].

7 Гутарка аўтара зь Я.Гапановічам, Бафало, штат Нью-Ёрк, 1976; Pamiętnik Klubu Grodno. Chicago, 1951; Towarzystwo «Wilno». Program. Chicago, 1955.

святароў у структуры Польскага рыма-каталіцкага Касьцёлу. Так, а. Крушка зазначае: а. Фэлікс Матулеўскі, ліцьвін, быў адным з заснавальнікаў парафіі Сьв. Антонія, Таліда, штат Агаё; а. Ступінскі, ліцьвін, заснаваў парафію Сьв. Казімера ў Шэнандоа, штат Пэнсylvэйнія; а. Антон Сікорскі, родам з Наваградку, браў удзел у паўстаньні 1863 году, быў высланы ў Сьбір, жыў у Смаленску, шмат дапамагаў уніяцкай царкве на радзіме, у эміграцыі — пробашч у Хоўліёўку, штат Масачусэтс. Айцец Крушка ўдакладняе таксама, што шмат рыма-каталіцкіх пробашчаў, як, прыкладам, у Монт-Кармэлі, штат Пэнсylvэйнія; Эўэрсане, штат Пэнсylvэйнія; Мілуокі, штат Ёісконсын; Вустэры, штат Масачусэтс; Вільне, штат Мінэсота, ды ў некаторых іншых мясьцінах, паходзілі з Сувальшчыны, Гарадзеншчыны, Віленшчыны, Меншчыны й г. д.⁸ Няма ніякага сумненьня: тысячы парафіянаў і шмат святароў у гэтак званых польскіх касьцёлах мелі беларускія карані.

Расейская Праваслаўная Царква змагалася зь беларускасьцю ня менш за Польскі рыма-каталіцкі Касьцёл. Аднак праваслаўныя беларусы мелі ў Амэрыцы пэўныя перавагі ў параўнаньні зь іхнымі братамі-каталікамі.

Перш за ўсё, праваслаўных беларусаў было значна болей за беларусаў-каталікоў, і зрусыфікаваць такую вялікую колькасьць было цяжэй. Па-другое, толькі ў некалькіх вялікіх гарадох праваслаўныя парафіі налічвалі больш-менш істотную колькасьць этнічных расейцаў; такім чынам, не існавала вялікіх грамадаў расейцаў, куды беларусы маглі б уліцца й асымілявацца. Што да палякаў, дык іх у Амэрыцы налічваліся мільёны. Па-трэцяе, праваслаўныя святары, зь якіх шмат было не расейцамі, а ўкраінцамі, карпатаросамі, грузінамі (было нават колькі беларусаў — пратаіярэй Рыгор Хомка з Скідаля й пратаіярэй Піліп Пячынскі з Сувальшчыны), былі не такія хітрадумныя ў этнічных пытаннях, як польскія ксяндзы; ня мелі яны й такога неадступнага кантролю над дзейнасьцю парафіянаў па-за парафіяю. Нягледзячы на сьведамую палітыку русыфікацыі, якую праводзіла духавенства Расейскае Грэка-Праваслаўнае Кафалічнае Царквы ў Амэрыцы (сёньняшні назоў — Амэрыканская Праваслаўная Царква), святары часта прызнавалі, што іхныя парафіяне — беларусы, карпатаросы або ўкраінцы, і гэтыя этнічныя характарыстыкі ў шматлікіх выпадках падаюцца ў парафіяльных юбілейных выданьнях. Цікава адзначыць значныя зьмены ў тэрміналёгіі што да паходжаньня парафіянаў. У 1906 годзе орган Расейскае Праваслаўнае Царквы ў Амэрыцы «Американский Православный Вестник» паведамляе, што

⁸ Kruska W. *Historia Polska w Ameryce*. Milwaukee, WI, 1908. Dz.2. Cz.2. S.43, 66—67, 72, 150—151; T.IX. S.144; T.XI. S.14; T.XIII. S.123—126; Гутарка аўтара з д-рам М.Папам, Кліўлэнд, штат Агаё, 1985.

парафія ў Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі, складаецца «амаль выключна з расейцаў, што паходзяць з нашых паўночна-заходніх губэрняў»⁹. А ў 1980 годзе ў выданні, прысьвечаным 75-годзьдзю парафіі, ясна кажацца, што «тая частка Расеі, на якой мы засяроджваем увагу, — Віленская губэрня на Беларусі, адкуль паходзіла бальшыня заснавальнікаў царквы»¹⁰.

Так, паступова, Расейская Праваслаўная Царква, якая на працягу стагодзьдзяў была магутнаю прыладаю русыфікацыі беларусаў, украінцаў і карпатаросаў, пачала памалу адыходзіць ад ідэалыгічнае адданасьці расейшчыне ў меру таго, як у Злучаных Штатах запанавала амэрыканізацыя Царквы. Царкоўнае кіраўніцтва ня здолела выкараніць беларускую этнічную сьведамасьць цалкам, хоць і прынесла велізарную шкоду беларусам праз непрыманьне, адмаўленьне, недацэньваньне й варожасьць у дачыненні да іхнае нацыянальнае адметнасьці. Шмат хто з гэтых праваслаўных беларусаў стаўся «этнічнаю масаю» пад сьцягам Расейскае Праваслаўнае Царквы. Тут дарэчы будзе падаць адзін вымоўны прыклад: на этнічным кірмашы ў Балтыморы быў стэнд, названы «Расейская Праваслаўная Царква», безь ніякіх этнічных удакладненьняў. Калі нехта з наведнікаў захацеў даведацца пра нацыянальную прыналежнасьць гэтага стэнду, адзін адукаваны беларус растлумачыў, што гэты загаловак улучае беларускіх імігрантаў, якія ня ведаюць, хто яны такія¹¹. Тым самым часам, аднак, шмат для каго зь беларускіх імігрантаў Расейская Праваслаўная Царква была першым знаёмствам з арганізацыйным жыцьцём на амэрыканскай зямлі, і шмат хто зь іх, застаўшыся ў юрысдыкцыі гэтае царквы, стаўся вельмі актыўным, істотна прычыніўшыся да пашырэння праваслаўя ў Амэрыцы. Шмат дзе беларускія імігранты былі заснавальнікамі парафіяў і будаўнікамі цэркваў. Вось колькі прыкладаў:

Дэнвэр, штат Каларада. Сярод заснавальнікаў праваслаўнае царквы й рэлігійных актывістаў было шмат беларускіх імігрантаў зь Менскае й Віленскае губэрняў¹².

Царква Сьвятое Тройцы ў Нью-Брытэне, штат Канэтыкат, запачаткаваная карпатаросамі[...] прыцягнула шматлікіх беларусаў спасярод вялізнае польскае грамады ў горадзе.

⁹ Американский Православный Вестник. 1906. №1. С.10.

¹⁰ SS.Peter and Paul Russian Orthodox Church. 75th Anniversary. September 28, 1980. South River, NJ, 1980. P.12.

¹¹ Mostwin D. Trzecia wartość: Formowanie się nowej tożsamości. Lublin, 1985. S.65—66.

¹² Перапіска аўтара з Ф.Шыбутам, 1972—1973; Бусько Г. Жизнь русских в гор. Денвере//Русский Голос. 1930. 8 окт.

Су-Сіты, штат Аёва. Царква Ёваскрасеньня Хрыстовага была заснаваная галоўным чынам імігрантамі з Менскае губэрні ў 1916 годзе.

Балтымор, штат Мэрыленд. Царква Ёваскрасеньня (былы будынак эвангеліцкае царквы) была набытая за \$7300 выключна імігрантамі з Гарадзенскае губэрні ў красавіку 1907 году. Балшыня расейцаў у Балтыморы паходзіць з Гарадзенскае, Менскае й Валынскае губэрняў[...] Яны былі парафіянамі новазбудаванае расейскае грэка-праваслаўнае кафалічнае царквы Сьвятога Андрэя.

Бостан, штат Масачусэтс. Парафіяне царквы Сьвятое Тройцы у Бостане паходзяць галоўным чынам зь Віленскае, Гарадзенскае, Менскае, Кіеўскае й Валынскае губэрняў.

На пачатку 20-х гадоў праваслаўныя імігранты пераважна зь Беларусі і Украіны сабраліся разам, каб заснаваць парафію ў горадзе Чэлсі, штат Масачусэтс. Першы афіцыйны сход адбыўся 28 красавіка 1924 году ў доме 88 на Хотарн стрыт.

Эльбён, штат Мічыган. Праваслаўная царква была заснаваная беларусамі, маларосамі ды іншымі.

Бэртан, штат Мічыган. Славянскія імігранты з Расеі, Украіны, Бухавіны, Беларусі й Карпатарусі пачалі прыбываць у Флінт на пачатку 1900-х гадоў, бо там былі рабочыя месцы, асабліва на заводах[...] У хуткім часе яны адчулі патрэбу ў месцы, дзе б маглі быць спатоленыя іхныя духовыя патрэбы ў праваслаўнай хрысьціянскай веры іхных продкаў[...] У 1916—1917 гадох, пакуль не было царквы, Божыя службы адбываліся ў прыватных дамах. Праваслаўная парафія Сьвятога Мікалая была заснаваная ў 1917 годзе.

Парафіі ў Алфе й Мэнвілі, штат Нью-Джэрзі, былі заснаваныя беларускімі імігрантамі зь Віленскае й Менскае губэрняў.

На пачатку гэтага стагодзьдзя на Ёсходнім узьбярэжжы Паўночнае Амэрыкі пачалі зьяўляцца групы расейцаў, якія эмігравалі зь Беларусі — Меншчыны, Віленшчыны й Гарадзеншчыны. У Браўнсвіле ўзмоцнілася пачуцьцё патрэбы ўласнае царквы[...] Быў заснаваны арганізацыйны камітэт[...] Першая служба адбылася ў Вербную нядзелю, 3 красавіка 1908 году[...] Расейская праваслаўная царква Сьвятое Тройцы на рагу Пэнсylvэйнія й Глэнмор эвеню.

Сырак'юз, штат Нью-Ёрк. Пачаткі нашае царквы Сьвятых Пятра й Паўла сягаюць 1915 году, калі ў Злучаныя Штаты прыехаў Пятро Курок з Аўстра-Вугоршчыны[...] і Хведар Каранчук зь Беларусі.

Бозўэл, штат Пэнсylvэйнія. Сярод першых парафіянаў праваслаўнае царквы Сьвятых Пятра й Паўла каля 150—200 былі зь Менскае, Віленскае й Гарадзенскае губэрняў.

Царква Сьвятое Тройцы ў Потстаўне, штат Пэнсylvэйнія, была заснаваная ў 1928 годзе пераважна беларусамі і ўкраінцамі, якія задоўга перад тым пасяліліся ў Потстаўне.

Тыя, хто прыехаў у Саўт-Бэтлеем, штат Пэнсylvэйнія, ад 1910 да 1914 году, паходзілі пераважна зь Меншчыны, Гарадзеншчыны й Валыні.

Штаты Вэрмонт і Нью-Хэмпшыр. На пераломе стагодзьдзя група імігрантаў зь Менску пасялілася ў Спрынгфілдзе, штат Вэрмонт[...] Больш за 1000 каталікоў і праваслаўных прыехала паміж 1896 і 1904 гадамі. Было заснаванае Праваслаўнае брацтва, якое арганізавала і ўтрымвала парафію. Першая Літургія адбылася 5 кастрычніка 1905 году. Парафіі ў Нью-Хэмпшыры былі арганізаваныя ў 1914—1915 гадох. Расейскія імігранты, пераважна маладыя сяляне зь Менскае, Віленскае й

Гарадзенскае губэрняў даваеннае Расеі, пасяліліся ў Клэрмоньце, штат Нью-Хэмпшыр, у 1906—1908 гадох, а пазьней у Брытэне¹³.

Гэты сьпіс можна доўжыць. «Расейскія» праваслаўныя цэрквы ў Чыкага; Дэтройце; Бафало й Рочэстэры, штат Нью-Ёрк; Кліўлэндзе й Экране, штат Агаё; Пасэйку, Гарфілдзе, Ньюарку й Трэнтане, штат Нью-Джэрзі, былі збудаваныя беларускімі імігрантамі. І сапраўды, у бальшыні амэрыканскіх індустрыяльных гарадоў, ды, напэўна, у кожным штаце, дзе дзеіць «Усходнеэўрапейская» Праваслаўная Царква, сярод заснавальнікаў парафіяў і будаўнікоў цэркваў былі беларускія імігранты¹⁴.

Ведама таксама, што беларускія імігранты далучаліся да іншых хрысьціянскіх канфэсіяў.

Вось адзін цікавы выпадак. Айцец Аляксандар Громцаў, падаючы гадавую справаздачу япіскапу Алеуцкаму й Паўночнаамэрыканскаму Еўдакіму, датаваную 26 сакавіка 1916 году, камэнтуюе сытуацыю ва ўсходняй праваслаўнай царкве Сьвятое Тройцы ў Кэнзэс-Сіты, штат Кэнзэс, гэтак: «Расейскія імігранты не далучаюцца да сэрбскае праваслаўнае парафіі ў гэтым горадзе. Замест гэтага яны ідуць у рыма-каталіцкую парафію, а шмат якія сем'і перайшлі ў рыма-каталіцызм»¹⁵. Падаюцца таксама звесткі аб пераходзе ў рыма-каталіцызм у Нью-Брытэне, штат Канэтыкат:

У верасьні 1895 году а.Люцыян Буйноўскі з Гарадзенскае губэрні (Польшча пад расейскім панаваньнем) быў прызначаны рэктарам парафіі[...] Людзі ў Нью-Брытэне паходзяць у бальшыні сваёй з расейскае Польшчы, толькі некаторыя з Галіцыі ды невялікая частка з паднямецкіх абшараў[...] Ад 1896 да 1902 году ксёндз Буйноўскі навярнуў у рыма-каталіцкую веру 1 яўрэя, 1 яўрэйку, 4 пратэстантаў, 2 старавераў і 22

¹³ The Orthodox Church of America, Syosset, NY, Archives, Alphabetical listing by states; Development of the Orthodox Church in America. Syosset, NY, 1975. P.122, 125, 133, 154, 164, 212; Dedication of newly-erected St. Andrew Russian Orthodox Greek Catholic Church. Baltimore, MD, 1943. P.25; St. Nicholas Orthodox Church Anniversary Program. Burton, MI, Oct. 14, 1979. P.8; Holy Resurrection Russian Orthodox Church Dedication Program. Claremont, NH, 1941. P.10; Русские в Бостоне//Новое Русское Слово. 1980. 17 авг.; Чепелев И. 50-летие Бронзвильского прихода//Новое Русское Слово. 1960. 1 апр.

¹⁴ Kipel V. Byelorussian Americans and their communities of Cleveland. Cleveland, OH, 1982. P.39—40; Historic City, the settlement of Chicago. Chicago, IL, 1976. P.77; Sunday Press (Atlantic City, NJ). 1979. Jan.7; Гутарка аўтара з Макарам Шабуням, Гарфілд, штат Нью-Джэрзі, 1971.

¹⁵ The Orthodox Church of America, Syosset, NY, Archives, XV-i-A: Indiana-Maryland File.

праваслаўных расейцаў, але, нягледзячы на ўсе ягоныя казаньні й намаганьні, ён ня здолеў навярнуць ніводнага збочанага паляка...¹⁶

Відавочна, у абодвух выпадках гаворка йдзе пра беларускіх імігрантаў: ніводзін расеец не падумаў бы перайсьці ў рыма-каталіцызм. Выпадак у Нью-Брытэне паказвае, што народжаны на Беларусі рыма-каталіцкі сьвятар знайшоў агульную мову зь землякамі й здолеў намовіць іх далучыцца да ягонае парафіі¹⁷.

Факты далучэньня да рыма-каталіцызму ўсходнеэўрапейскіх праваслаўных імігрантаў, найпраўдападобней беларусаў, адзначаюцца і ў іншых крыніцах. Часопіс «Eastern Churches Quarterly» пісаў у 1942 годзе:

Праўда, шмат хто з гэтых эўрапейскіх імігрантаў, жывучы ў Новым Сьвеце, страціў сваю веру, або ўжо болей не практыкаваў яе, або перайшоў у рыма-каталіцызм¹⁸.

Ведамыя й факты пераходу ў пратэстантызм. Зьява гэтая сустракалася й раней на бацькаўшчыне, не была яна дзівам і ў Злучаных Штатах. Вось колькі прыкладаў:

Скрэнтан, штат Пэнсylvэйнія. Большыня людзей тут паходзіць з Чарнігаўшчыны, ёсьць, аднак, і з Вальнскае, Менскае й Магілёўскае губэрняў. Амаль усе яны — непісьменныя сяляне й вельмі простыя людзі. Шмат хто з расейскіх імігрантаў далучыўся да баптыстаў і стаўся пратэстантам. Іхныя паводзіны паляпшаюцца¹⁹.

Апісваючы жыцьцё палякаў у Су-Сіты, штат Аёва, ксёндз Л.Секанец зазначае:

Хоць гэта й не было пазначана ў прыходзкіх кнігах, у горадзе было шмат расейцаў, пераважна праваслаўных; фактычна расейцаў было болей за палякоў. Аднак ніхто гэтымі расейцамі духова не апекаваўся, і пратэстанцкія сьвятары пачалі да іх хадзіць, хрысьціць іхных дзяцей²⁰.

Цікавую інфармацыю аб канфэсійных дачыненнях падаў аўтару амэрыканец беларускага паходжаньня Майкл ДэБэк, які быў праваслаўным, а пасьля далучыўся да пратэстанцкае кангрэгацыі. Ён піша:

¹⁶ Thomas W., Znaniecki F. The Polish peasants in Europe and America. Vol.V. Boston, 1920. P.89—91.

¹⁷ Айцец Люцыян Буйноўскі нар. у 1867 г. у Дуброўскай парафіі Сакоўскага пав. Гарадзенскае губ. Гл.: Kruska W. Historya Polska w Ameryce. Rozd. VII. Milwaukee, WI, 1907. S.140.

¹⁸ Eastern Churches Quarterly. 1942. No.1—2. P.21.

¹⁹ Великий праздник в Скрентон//Новый Мир. 1913. 23 мая.

²⁰ The Polish Colony of Sioux City, Iowa//Polish American Studies. Nos.1—2. Jan.—June 1952. P.24—27.

І сапраўды, мы належалі да першае расейскае царквы ў Баёне, штат Нью-Джэрзі, а менавіта Сьв.Ёана, было гэта каля 1894 году. Спачатку яна звалася Апостальская расейская царква Сьв.Ёана. Тады мяняліся сьвятары, быў прыняты Візантыйскі абрад. Гэтак мой бацька адышоў разам з групаю іншых, і яны заснавалі ў Баёне праваслаўную царкву Сьв.Мікалая[...] Расейцы-беларусы, цяпер ужо збольшага амэрыканцы ў трэцім і чацьвертым пакаленьні, належаць таксама да карпатарскае царквы Сьв.Пятра й Паўла і да грэка-каталіцкае царквы Сьв.Марыі²¹.

Пра іншы выпадак пераходу ў пратэстантызм, гэтым разам ужо з рыма-каталіцызму, паведаміў аўтару доктар Р.Пухоўскі, старэйшы геолёг-дасьледнік кампаніі Shell Petroleum Co. у Маляйзіі, чые генэалёгічныя росшукі прывялі яго да кантактаў зь Беларускім Інстытутам Навукі й Мастацтва. Ён піша:

Я звязаны зь Беларусьсю праз майго бацьку, Аляксандра Пухоўскага-малодшага (лекар, нарадзіўся 31 жніўня 1916 году ў Скрэнтане, штат Пэнсylvэйнія). Ягоным бацькам быў Аляксандар Пухоўскі (шахцёр, нарадзіўся 25 ліпеня 1876 або 27 ліпеня 1879 году ў вёсцы Куплін Гарадзенскае губэрні на Беларусі). А ягоным бацькам быў Андрэй Пухоўскі, селянін, народжаны каля 1847 году.

Надзіва мала канкрэтнае інфармацыі ўдалося выявіць пра бацькаву маці Паўліну Геўраву. Яе дачка Паўліна мяркуе, што яна можа паходзіць зь Віленшчыны, але гэта няпэўна. Ведама, што яе й Алекса (старэйшага) заручыў Джон Калесьнікаў у Скрэнтане ў 1906 годзе. Той самы пастар навярнуў майго дзёда з каталіцызму ў баптысцкую веру ў 1904 годзе²².

Колькі беларускіх імігрантаў перайшло з праваслаўя ў іншыя хрысьціянскія канфэсіі? Цяжка даць адказ на гэтае пытаньне, яно патрабуе адмысловых дасьледаваньняў. Аднак аўтар падазрае, што ўцёкі беларусаў-імігрантаў з праваслаўнае царквы й іхная інтэграцыя ў шырэйшым амэрыканскім грамадзтве ды поўны адрыў ад праваслаўя й этнічных каранёў сталіся пашыранаю зьяваю, пра што сёньня сьведчаць матэрыялы шматлікіх гутарак з парафіянамі малых пратэстанцкіх кангрэгацыяў у шмат якіх мясцовасьцях штатаў Нью-Джэрзі, Нью-Ёрк і Агаё.

Прыналежнасьць да парафіі не толькі была першым знаёмствам з арганізацыйнымі структурамі для першых усходнеэўрапейскіх імігрантаў, у тым ліку беларусаў. Парафіяльная заля была, як правіла, асяродкам грамадзкага жыцьця імігрантаў: там адбываліся вясельлі, хрэсьбіны, юбілеі й г.д., а таксама й іншая арганізацыйная дзейнасьць.

²¹ Архівы БНІМу: Папка ДэБэка.

²² Архівы БНІМу: Папка Пухоўскага; Kruska W. Op. cit. T.XI. S.101.

Пры цэрквах дзеялі брацтвы, сястрыцтвы, зямляцкія гурткі ды малыя таварыствы ўзаемнае дапамогі, якія ўзьніклі ў шмат якіх праваслаўных і каталіцкіх парафіях²³. Такія прыцаркоўныя арганізацыі адыгрывалі важную ролю ў жыцці беларускіх імігрантаў, як часта зазначалася ў друку:

У Пасэку, штат Нью-Джэрзі, ёсць шмат палякоў і расейцаў з заходніх губэрняў. Гэтыя людзі жывуць, як бы яны былі ў сямнаццатым стагодзьдзі, а не ў дваццатым. Іх нічога не цікавіць... Яны жывуць уяўленьямі сваіх дзядоў і прадзедаў. Яны не прызнаюць іншых арганізацыяў, апрача рэлігійных брацтваў²⁴.

У Бостане знайшлі прытулак каля 15 000 расейцаў... якія паходзяць пераважна з заходніх губэрняў. Да рэвалюцыі ўсё жыццё ў калёніі засяроджвалася вакол царквы. Іншых арганізацыяў не было²⁵.

Расейскае насельніцтва гораду Сэнт-Пол, штат Мінэсота, адносна невялікае, каля 120—200 сем'яў; у бальшыні гэта імігранты зь Менскае й Гарадзенскае губэрняў. Усе яны гуртуюцца вакол царквы; іншых расейскіх арганізацыяў няма²⁶.

Паступова гэтыя малыя прыцаркоўныя брацтвы й хаўрусы ўзаемнае дапамогі злучаліся ў межах аднае рэлігійнае юрысдыкцыі, пасьля пашыралі сваю дзейнасьць, каб ахапіць ня толькі парафіянаў, але ўсіх сваіх землякоў. Такім чынам былі запачаткаваныя гэтакія вялікія арганізацыі, як Расейскае Праваслаўнае Кафалічнае Таварыства ўзаемнае Дапамогі ў Амэрыцы, заснаванае ў 1890 годзе; Таварыства Сьвятой Божай Маці, заснаванае ў 1893 годзе; Таварыства Расейскіх Брацтваў, заснаванае ў 1900 годзе; Расейскае Праваслаўнае Таварыства, заснаванае ў 1912 годзе, ды шмат падобных арганізацыяў у розных частках краіны²⁷.

Абсалютная бальшыня сяброў гэтых арганізацыяў былі карпатаросамі, беларусамі і ўкраінцамі. Аднак зь цягам часу ўкраінцам удалося прышчапіць сваім землякам украінскую сьведамасьць, у выніку чаго былі заснаваныя незалежныя ўкраінскія нацыянальныя арганізацыі. У некаторых выпадках ўкраінцы здолелі нават пазбавіцца тэрміну «расейцы» ды ўвесці адпаведную тэрміналёгію.

23 Гутаркі аўтара з шматлікімі парафіянамі ў розных штатах; Беларус. 1966. №114; Архівы БІНІМу.

24 Т.А. Темные, бедные люди//Новый Мир (Нью-Йорк). 1918. 20 марта.

25 Загинайло Г. Русские в Америке//Наука и Жизнь (Нью-Йорк). 1923. Сент.

26 Беденков А. Русские в Миннесоте//Новое Русское Слово. 1941. 19 июня.

27 Окунцов И. Цит. соч. С. 254—310; Русский Вестник. 1943. Сент.—окт. С.21—24; Русский Вестник. 1947. №153—154.

Гэта было значным дасягненнем украінцаў у Амэрыцы. Дзеся нястачы кадраў беларусам зрабіць гэтага не ўдалося.

Шмат з тых першапачаткова прыцаркоўных арганізацыяў у той або іншай форме дажылі і да сённяшняга дня. Іхнае сяброўства складаецца з тысячаў амэрыканцаў другога й трэцяга пакаленьняў, продкі якіх паходзяць зь Беларусі.

Прафэсійныя саюзы

Кантакты новых імігрантаў з прафсаюзамі адбываліся на працы. Аднак у адрозьненне ад яўрэйскіх імігрантаў зь Беларусі, якія сталіся актыўнымі будаўнікамі амэрыканскага юніянізму й сацыялізму²⁸, беларусы не былі вялікімі прыхільнікамі рабочага руху. Яны не былі яшчэ гатовыя да яго далучыцца. Амэрыканскі рабочы рух быў, аднак, для беларускіх масаў «іхнай» арганізацыяй, і яны лепш чуліся ў асяродзьдзі расейскамоўных работнікаў, якія ў большасьці былі сацыялістамі й анархістамі ды найчасьцей стаялі асобна. Беларускі імігрант Сьцяпан Бубешка, сучасьнік іміграцыйнага працэсу, выказаўся гэтак пра беларусаў і пра іхнае стаўленьне да прафсаюзаў:

Беларусы працуюць у шмат якіх індустрыях; працуюць яны вельмі цяжка й зарабляюць вельмі мала. Прычына гэтага ў тым, што нашы людзі не цікавяцца рабочым рухам, яны не ўступілі ў прафсаюзы й застаюцца неарганізаваныя; і таму іхная зарплата вельмі малая. Гэта робіць нешчаслівым іхнае жыцьцё ў Злучаных Штатах. Яны не гавораць па-ангельску, хоць і пражылі шмат гадоў у Злучаных Штатах. Яны гэтаксама далёкія ад амэрыканскае культуры, як і іхныя суродзічы, што жывуць у Менскай або Гарадзенскай губэрні²⁹.

Амэрыканскі дасьледнік рабочага руху Л. Левін гэтак ахарактарызаваў усходнеэўрапейскіх работнікаў-імігрантаў:

Гэтыя імігранты нейкі час пасяля свайго прыезду ў Злучаныя Штаты захоўвалі крытычныя пагляды на прафэсійныя саюзы. Параўнальна з рэвалюцыйным рухам у Эўропе, Амэрыканская Фэдэрацыя Працы здавалася нясьмелаю й пасыўнаю[...] Шмат каму з гэтых імігрантаў, асабліва тым, хто прыехаў з Расеі, нават Амэрыканская Сацыялістычная Партыя й анархісцкія групы здаваліся пазбаўленымі сапраўднага рэвалюцыйнага духу. Таму большыня гэтых імігрантаў трымалася наводдаль ад «амэрыканскага руху». Іх галоўным чынам цікавілі расейскія справы, і яны далучаліся да розных арганізацыяў, якія так ці іначэй імкнуліся памагчы расейскай рэвалюцыі³⁰.

²⁸ Гурвич И. Первые еврейские кружки // Былое. 1907. №6/18. С.65—77.

²⁹ Бубешка С. Цыт. пр. С.197—198.

³⁰ Levine L. The Women's Garment Workers. New York, NY, 1924. P.142—143.

Хоць і ня надта прыхільныя юніянізму, беларускія імігранты даволі рана пачалі ўступаць у розныя прафсаюзы. Першымі былі шахцёры ў Пэнсylvэйніі. Гэтыя беларусы, якія працавалі побач зь літоўцамі, палякамі ды іншымі ўсходнімі эўрапейцамі, зь якіх шмат хто падтрымваў рабочы рух, уступілі ў мясцовыя адзьзелы прафсаюзаў³¹.

Аднак найбольш значныя масы беларускіх імігрантаў уступалі ў прафсаюзы ў вялікіх прамысловых гарадох: Экране, Балтыморы, Бостане, Чыкага, Кліўлэндзе, Ньюарку, Нью-Ёрку, Філадэлфіі й г.д.

У некаторых галінах прамысловасьці мясцовыя адзьзелы былі нават арганізаваныя беларусамі, як, прыкладам, прафсаюзы разборнікаў дамоў, мясцовыя адзьзелы прафсаюзу швацкае прамысловасьці ў Брукліне (раён Браўнсвіл), дзе актывістамі былі М.Валадарскі, А.Стакліцкі й П.Рубацкі³². Расейска-польскі 103-і адзьзел Аб'яднаных Адзежных Работнікаў Амэрыкі ў Нью-Ёрку быў арганізаваны беларусамі А.Адамовічам, К.Літвіновічам, К.Карнеем, І.Сушкам, І.Рапацэвічам і Ф.Букам у 1913 годзе³³. Беларускія імігранты былі актыўныя ў Міжнародным Саюзе Вытворцаў Жаночага Адзеньня, у Саюзе Вытворцаў Ботаў і Чаравікаў, у кравецкіх саюзах і ў саюзах аўтамабільнае індустрыі³⁴.

Адзін беларус, актыўны прафсаюзны арганізатар і функцыянэр Валодзя Татарчык быў забіты за сваю рабочую дзейнасьць у Нью-Ёрку. Не выключаліся й расавыя матывы забойства — артадаксальныя яўрэі супраць усходнеэўрапейцаў. Паховіны Татарчыка сталіся дэманстрацыяй у падтрымку прафсаюзаў і сацыялістычнага руху. Вось як апісвала гэтую падзею расейскамоўная газета:

На паховіны прыйшло ня менш за 10 000 чалавек: яўрэі, расейцы й іншыя работнікі. На чале шэсьця быў чырвоны сыяг і йшла даўгая чарада прафсаюзных функцыянэраў. Ва ўсіх прамовах падкрэсьлялася бескампрамісная адданасьць Валодзі Татарчыка рабочай справе. Прафсаюз выступіў за збор сродкаў на пабудову помніка³⁵.

31 Гутарка аўтара з Васілём Коськам, Скрэнтан, штат Пэнсylvэйнія, 1968.

32 Новый Мир (Нью-Йорк). 1936. 23 апр.; Новое Русское Слово (Нью-Йорк). 1939. 14 июля.

33 Русский Голос (Нью-Йорк). 1930. 3, 17, 24, 31 авг., 7 сент.

34 Гутаркі аўтара з прафсаюзнымі функцыянэрамі Аронам Боганам і Аляксандрам Шантырам, Нью-Ёрк, 1962; Салковский С. История союза русских портных // Русский Голос. 1930. 3, 17, 24, 31 авг., 7 сент.

35 Новый Мир (Нью-Йорк). 1915. 22, 23, 26 апр.

Валодзя Татарчык паходзіў з Капыля. Адным з прамоўцаў на паховінах быў Сьцяпан Бубешка, які зьвярнуўся з прамоваю да сваіх землякоў-беларусаў³⁶.

Яшчэ больш беларусаў-імігрантаў далучаліся да прафсаюзаў у 30-х і 40-х гадох, хоць дух юніянізму ніколі ня быў цалкам прыняты беларускімі імігрантамі. З кнігі Джозэла Зэйдмана «Вышывальныя прафсаюзы», дзе даецца агляд сяброўства саюзу ў Нью-Ёркскай акрузе, відаць, што з 5720 сяброў толькі 93 былі «расейцамі»³⁷.

У адрозьненне ад сваіх «старэйшых» суродзічаў, новыя беларускія імігранты — тыя, што прыехалі па Другой сусьветнай вайне, — зразумелі значаньне юніянізму й адразу ўступалі ў прафсаюзы, хоць ім былі й чужыя левыя настроі ў некаторых саюзках.

Арганізацыі страхаваньня і ўзаемнае дапамогі

Перш чым гаварыць пра страхавыя арганізацыі ў гістарычным аспэкте, варта напачатку даць колькі агульных заўвагаў. Сярод усяго новага, чаму Амэрыка навучыла імігрантаў, вельмі важнае месца займае страхаваньне жыцьця. Досьвед этнічнага жыцьця ў Амэрыцы паказвае, што заснаваньне сваёй страхавой арганізацыі азначае для этнічнае групы вялікі крок да ўлучэньня ў амэрыканскі лад жыцьця. Пры ўмелым кіраваньні існаваньне такіх арганізацыяў гарантуецца сталым павелічэньнем сяброўства, бо, як правіла, бацькі купляюць страхоўку на дзяцей — аўтаматычна прывязваючы іх разам з тым да этнічных каранёў. Гэтыя арганізацыі падлягаюць штатнаму й фэдэральнаму кантролю й падсправаздачныя перад сябрамі. Налічваецца нямала «расейскіх» страхавых арганізацыяў з значным беларускім удзелам.

Першымі арганізацыямі ўзаемадапамогі, да якіх належалі беларусы, былі Расейскае Кола ўзаемнае дапамогі, заснаванае ў Нью-Ёрку ў 1872 годзе, і Добрахвотнае Таварыства ўзаемнае дапамогі «Ашмянскія Браты», заснаванае ў 1882 годзе ў Нью-Ёрку яўрэйскімі імігрантамі з Ашмяны. Нашчадкі «ашмэнэраў» паведамлялі аўтару, што гэтая арганізацыя дапамагала й беларускім імігрантам з Ашмяны на пераломе стагодзьдзя³⁸. Менскае Таварыства ўзаемнае дапамогі, Маладзёжная Камэрцыйная Асацыяцыя й Асьветнае Таварыства Расейскіх Работнікаў (называнае Таварыствам

³⁶ Гутарка аўтара зь некалькімі сьведкамі, 1959—1960.

³⁷ Seidman J. The Needle Trades. New York, NY, 1942. P.45.

³⁸ Гутаркі аўтара з Мадлен Коган і Давідам Ашмянскім, Нью-Ёрк, 1972.

Менскіх Работнікаў), заснаваныя яўрэйскімі імігрантамі зь Менску, таксама прымалі сябрамі беларусаў і дапамагалі ім³⁹. Гэтыя арганізацыі рэкламавалі сваю дзейнасьць у расейскамоўных газэтах з шырокім колам чытачоў, да іх належала й колькі беларускіх прадпрымальнікаў адзежнае індустрыі.

Былі й іншыя арганізацыі ўзаемнае дапамогі, названыя паводле беларускіх гарадоў і мястэчак, але сябрамі ў іх былі пераважна яўрэі, хоць часам з гэтага правіла былі й выключэньні⁴⁰.

Шматлікія мясцовыя адзідзелы ўзаемнае дапамогі закладліся праваслаўнаю царквою, некаторыя зь іх хутка зьнікалі, іншыя жылі даўжэй. Значная колькасць беларускіх імігрантаў уступіла ва ўкраінскія страхавыя кампаніі ды карпатароскія брацтвы.

Першая супольная беларуска-ўкраінская страхавая арганізацыя была заснаваная ў Мічыгане ў 1913 годзе, яе статут быў надрукаваны ў 1914 годзе⁴¹. Гэтая арганізацыя была закладзеная беларусамі і ўкраінцамі й прымала ў сябры прадстаўнікоў гэтых двух народаў.

Расейска-Славянскае Таварыства Самадапамогі было заснаванае ў Нью-Ёрку (Браўнсвіл, Бруклін) у 1915—1916 гадох групаю беларускіх імігрантаў. Лідар гэтае групы Сьцяпан Бубешка, нацыянальна сьведомы беларус, адыгрываў вядучую ролю ў гэтым таварыстве й пашыраў беларускую сьведомасьць сярод яго сяброў⁴².

У бальшыні выпадкаў этнічна арыентаваныя страхавыя арганізацыі — асабліва тыя, што былі заснаваныя ў першай чвэрці гэтага стагодзьдзя, — былі недаўгавечныя; толькі малая жменька іх захавалася да сёньня. Відавочнаю прычынаю тут была нястача прафэсіяналаў. Аднак гэтыя таварыствы далі немалы досьвед для будучых арганізацыяў, якія ствараліся маладзейшымі пакаленьнямі, у бальшыні — народжанымі ў Амэрыцы.

Беларускія імігранты не стварылі сваіх асобных страхавых арганізацыяў, у бальшыні выпадкаў яны належалі да розных структураў, якія мелі ў назове слова «расейскі» або «ўкраінскі».

³⁹ Черненко А. Цит. соч. С.16—17; Новый Мир (Нью-Йорк). 1912. 29 марта; Гутаркі аўтара з Самуілам Лагойскім, Нью-Ёрк, 1976.

⁴⁰ Витебское Вспомогательное Общество. Справочный листок. Нью-Йорк, 15 янв. 1893. С.2.

⁴¹ Устав Товарищества Белоруссов и Малоруссов. Grand Rapids, MI, 1914.

⁴² Свободное Слово (Нью-Йорк). 1916. Май. С.506—507; Гутаркі аўтара зь некалькімі сьведкамі.

Культурна-палітычныя арганізацыі

Хоць на пачатку стагодзьдзя беларускія імігранты былі псыхалягічна й інтэлектуальна далёкія ад думкі аб прыналежнасьці да палітычнае арганізацыі, амэрыканскае навакольле й кантакты зь іншымі этнічнымі групамі рабілі на іх вялікі адукацыйны ўплыў. Паступова ў іх разьвілася патрэба належаць да нейкае грамадзянскае групы, стацца часткаю шырэйшага грамадзтва. На няшчасьце беларусаў, не ставала нацыянальнага кіраўніцтва, якое сфармулявала б мэты для беларускае арганізацыі. І так найбольш даступнымі для імігрантаў былі групы, якія гаварылі блізкаю да разуменьня моваю ды прапагандавалі лёгка зразумелыя ідэі, напрыклад, эканамічныя праблемы роднае вёскі, царскі прыгнёт у параўнаньні з амэрыканскаю палітычнаю сыстэмаю й г. д. У гэтых абставінах было цалкам натуральна, што беларусы пачалі далучацца да расейскамоўных, а часам польскамоўных арганізацыяў. А такіх культурных і палітычных утварэньняў было нямала. Нью-Ёркскае Славянскае Таварыства, заснаванае ў 1830-х гадох, было, відаць, першаю арганізацыяю з пэўнай палітычнаю арыентацыяй, да якое належалі паасобныя беларускія імігранты⁴³. Паасобныя беларусы належалі таксама да Расейскага Ёсеславянскага Таварыства ў Сан-Францыска, заснаванага ў 1867 годзе; а пазьней — да Грэка-Расейска-Славянскага Таварыства, віцэ-прэзыдэнтам якога быў абраны М. Судзілоўскі-Расэл⁴⁴.

Колькасьць расейска-славянскіх палітычных арганізацыяў павялічылася пад канец XIX стагодзьдзя, а ў першых дзесяцігодзьдзях XX стагодзьдзя яны пачалі расьці, як грыбы. Спачатку толькі паасобныя беларусы далучаліся да гэтых арганізацыяў, але паступова сябры беларускага паходжаньня сталі ў іх пераважаць.

Найбольш вабілі беларусаў арганізацыі сацыялістычнага нахілу, але значнаю колькасьцю беларусаў маглі пахваліцца й анархісцкія згуртаваньні. Арганізацыямі зь вялікаю колькасьцю беларусаў былі Расейскае Сацыял-Дэмакратычнае Таварыства, заснаванае ў Нью-Ёрку ў 1891 годзе, з адзьдзеламі ў Балтымору, Філадэлфіі, Пітсбургу, Бостане ды іншых вялікіх гарадох; Саюз Расейскіх Сацыял-Дэмакратычных Арганізацыяў, заснаваны ў Нью-Ёрку ў 1907 годзе, зь мясцовымі адзьдзеламі, якія мелі беларускія назовы: Менскае, Пінскае, Барысаўскае, Дзьвінскае Сацыял-Дэмакратычнае Таварыства, Гурток Бабруйскіх Работнікаў або Менскае

⁴³ Вильчур М. Русские организации в Америке // Вестник Америки (Нью-Йорк). 1918. 12 мая. С. 2—5.

⁴⁴ Иосько М. Николай Судзиловский-Руссель. С. 141—142.

Работніцкае Таварыства⁴⁵. За першыя два дзесяцігодзьдзі гэтага стагодзьдзя былі заснаваныя дзесяткі такіх згуртаваньняў, улучаючы палітычныя фэдэрацыі, такія, як Латышская, Украінская й г. д. сацыялістычныя партыі⁴⁶. Кіраўнікі гэтых угрупаваньняў прыкладалі шмат сілы, каб прыцягнуць у свае шэрагі масы. Асабліва гэта датычыць часу па 1905 годзе, калі імігранты з Расейскае імперыі пачалі прыбываць у вялікай колькасці. Геаграфічныя назовы, ужываныя ў тытулах гэтых арганізацыяў, безумоўна, прыцягвалі новапрыбылых імігрантаў. Адною з найбольш актыўных і змагарных арганізацыяў у гэтым часе быў Саюз Расейскіх Работнікаў⁴⁷. Гэтая арганізацыя была запачаткаваная ў індустрыяльным рэгіёне Нью-Ёрк—Ньюарк у 1907—1909 гадох і ўсяго за некалькі гадоў здолела сфармаваць каля 200 дзейных адзьдзелаў па ўсёй краіне.

Гэтыя згуртаваньні й іхныя сябры сталіся базаю для заснаваньня Расейскае Сацыял-Дэмакратычнае Рэвалюцыйнае Партыі. Тым часам як адкрытаю мэтаю гэтых групаў была дапамога новым імігрантам, неафішаваным імкненьнем кіраўніцтва было стварэньне фінансавых базы для падтрымкі расейскіх рэвалюцыянэраў на радзіме. Аднак гэтыя імігранты, сябры розных сацыялістычна-анархісцкіх групавак, у інтэлектуальным сэнсье былі ня тым матэрыялам, на які спадзяваліся расейскія сацыялістычныя лідары. Гэта былі сяляне, а ня здатныя да змаганьня пралетары, гатовыя несці сьцяг «клясавае барацьбы». Іх трэба было навучыць, адукаваць і індактрынаваць, каб яны маглі хоць неяк быць карыснымі ў рэвалюцыйнай дзейнасьці. Кіраўніцтва, аднак, не пабаялася ўзяцца за складаную задачу перарабіць гэтых вясковых хлапцоў на змагароў-рэвалюцыянэраў. Расейскі сацыялістычны лідар Рабчанка піша ва ўспамінах пра зацятую барацьбу паміж расейскімі афіцыйнымі коламі, якія былі ў Злучаных Штатах прадстаўленьня Расейскаю Праваслаўнаю Царквою, і расейскімі сацыялістамі за ўплывы й кантроль над сялянскімі масамі, што прыбывалі ў краіну. «Гэта была

⁴⁵ Черненко А. Российская революционная эмиграция в Америке (конец XIX—1917). Киев, 1989. С.16, 81.

⁴⁶ Краткий очерк истории русских социал-демократических организаций в Америке // Русско-Американский Рабочий (Ньюарк—Нью-Йорк). 1908. №1; Еженедельный Новый Мир (Нью-Йорк). 1927. 8 янв.; Русский Голос (Нью-Йорк). 1927. 21 апр.; Новый Мир (Нью-Йорк). 1912. 29 марта; Каторга и Ссылка (Москва). 1927. №30. С.169—179; Каторга и Ссылка. 1930. №62. С.141—160; Вильчур М. Цит. соч.; Гутарка аўтара з Грэгара Арансомам, 1960; Зубок Л. Очерки истории рабочего движения в США. М., 1962. С.545—546.

⁴⁷ Русско-Американский Рабочий (Ньюарк—Нью-Йорк). 1908. №4. С.15—16; Дело Труда—Пробуждение. 1949. №31; 1950. №32; 1951. №35; 1955. №48. С.21—22; Волна. 1921. №12—13. С.18—19.

няпростая справа, — прыгадвае Рабчанка, — бо ў сваёй бальшыні гэта былі сяляне зь нерасейскіх абшараў і яўрэі зь «мяжы аседласьці». Яўрэі траплялі пад уплыў яўрэйскіх сацыялістаў і слухаліся іхных інструкцыяў. Сялянам-імігрантам было напываць на рэвалюцыйныя ідэі, іх больш хваліла праца, тое, як зарабіць грошай, вярнуцца на радзіму й купіць зямлі»⁴⁸. Іншы сацыялістычны актывіст, Лімар, зрабіў гэтакі аналіз сяброўства Саюзу Расейскіх Работнікаў: «Можна вылучыць тры плыні: 1) пралетарская; 2) галодна-пралетарская, г.зн. тыя, хто найперш зважае на працу й задаваленьне фізыялягічных патрэбаў; і 3) тыя, чыя мэта — набыць зямлю і ўласнасьць»⁴⁹. Рысы апошніяе групы былі характэрныя для імігрантаў-беларусаў, хоць у некаторых месцах беларусы былі арганізатарамі адзьдзелаў Амэрыканскае Сацыялістычнае Партыі. Прыкладам, у Саўт-Рывэры адзьдзел партыі быў арганізаваны Нярубайлам, Сямёнам Міхеём і Міхалам Міхайлоўскім (паводле чутак — брат Сымона Рак-Міхайлоўскага)⁵⁰.

Вобразнае назіраньне над нядаўна прыбылымі імігрантамі, хоць і не пахвальнае для беларусаў, было надрукаванае ў газэце «Русский Голос» у артыкуле, загалюўленым «Гуртуймся, амэрыканскія расейцы»:

Расейская калёнія налічвае каля 300 000 асобаў. Бальшыня зь іх — сяляне з Паўночна-Заходняга Краю. Яны прыбылі з самых цёмных, забітых і бескультурных мясьцінаў. Тут, у Амэрыцы, яны бадзяліся па шахтах, лясох, закінутых майстэрнях, фармах і плянтацыях. Зь вялікаю цяжкасьцю яны навучыліся пісаць, чытаць і думаць. Сацыялісты імі не цікавіліся. Усе іх кінулі. У выніку шмат хто зь іх трапіў ва ўчэпістыя рукі праваслаўных папоў⁵¹.

Цяжка сказаць, колькі гэтых беларускіх імігрантаў заставалася ў падцаркоўных арганізацыях. Ня трэба, аднак, недацэньваць колькасьці тых, хто быў уцягнуты ў палітычную дзейнасьць. Сацыялісты й анархісты прываблівалі тысячы й тысячы беларусаў: яны адчынялі сотні школаў і агульнаадукацыйных курсаў, давалі матэрыялы для чытаньня й адукацыі ды прышчаплялі гэтым нясьмелым і неадукаваным людзям пачуцьцё чалавечае годнасьці й пашаны да сябе. Даволі тыповы прыклад працоўных звычак, інтэлектуальнага ўзроўню й прычынаў уступленьня ў арганізацыю адзначае амэрыканскі дасьледнік Робэрт Парк:

⁴⁸ Рябенко. Из жизни политической эмиграции в Америке//Каторга и Ссылка. Кн.1(62). М., 1930. С.141—160.

⁴⁹ Лимарь. Союз Русских Рабочих в Америке//Русско-Американский Рабочий. 1908. №6. С.14—15.

⁵⁰ Новый Мир (Нью-Йорк). 1916. 2 марта.

⁵¹ Русский Голос (Нью-Йорк). 1917. 26 мая. С.4.

Навум Сьцепанюк зь Берасьця: ён быў батраком у Расеі. Рэдка чытаў газеты і зусім не чытаў навукова-тэхнічных кніжак. Эміграваўшы ў Злучаныя Штаты, ён паехаў у Нью-Касл, штат Пэнсylvэйнiя, на запросiны чалавека, зь якім быў знаёмы. Тры гады ён працаваў на шахтах у Шэнандоа, штат Пэнсylvэйнiя, адтуль паехаў у Родэрфiлд, штат Заходняя Вiрджынiя, а адтуль — на фармы ў Кэнзэс. Ён працаваў таксама на фабрыцы ў Агаё ды на рудніках і шахтах у Пуэбла, штат Каларада. У Экране, штат Агаё, ён меў працу ў кампаніі Goodrich Rubber. Ягоная сярэдняя зарплата была дваццаць чатыры даляры за тыдзень. Сьцепанюк — сябар Фэдэрацыі Саюзаў Расейскіх Работнікаў. Ён казаў, што ўступіў у арганізацыю дзеля далейшае адукацыі, а таксама каб вучыць людзей расейскай мове, гэтак як і ангельскай, бо шмат хто з сяброў арганізацыі ня ўмеў чытаць па-расейску. Калі ў яго спыталіся, нашто ім ведаць расейскую мову, ён адказаў — каб работнікі маглі зразумець сваё жыццё.

Іншы беларускі імігрант, Мікалай Валасюк, з Гарадзенскае губэрні, таксама сябар Фэдэрацыі Саюзаў Расейскіх Работнікаў, казаў, што ў вольны ад працы час ён наведваў шkolку самаадукацыі, дзе ён навучыўся асноваў батанікі, лесаводзтва, даведаўся, адкуль бярэцца вугаль, з чаго ён складаецца⁵².

Бясспрэчна, за пэрыяд ад 1905 да 1917—1918 гадоў сацыялісты й анархісты адукавалі тысячы й тысячы гэтых некалі забітых і неадукаваных душаў і здолелі ператварыць шмат каго зь іх у агрэсіўных пралетароў-рэвалюцыянэраў, якія сеялі значны неспакой сярод работнікаў-імігрантаў з Усходняе Эўропы, асабліва славянаў, у шмат якіх індустрыяльных рэгіёнах краіны. Расейская Праваслаўная Царква не прайграла канчаткова змаганьне за ўплывы сярод усходнеславянскіх праваслаўных масаў, аднак бясспрэчна страціла шмат тысячаў сваіх колішніх падданных.

Гэты пэрыяд адзначаны зьяўленьнем дзесяткоў таварыстваў, праграмы й мэты якіх засяроджваліся на культурнай і адукацыйнай дзейнасьці⁵³. У Бостане было закладзенае таварыства «Знаніе», у Нью-Ёрку — «Навука» і ймя Чэхава, у Філадэлфіі — Кола Землякоў, у Дэнвэры, штат Каларада, — Расейскае Адукацыйнае Таварыства. Падобныя арганізацыі заснаваліся ў Чыкага, Дэтройце, Гэры, Ньюарку ды іншых індустрыяльных гарадох і мястэчках⁵⁴. Сябрамі гэтых арганізацыяў былі пераважна беларусы, украінцы й карпатаросы, але вялікаросы й расейскія яўрэі, цалкам культурна зрусыфікаваныя, адыгрывалі там важную ролю й займалі кіраўнічыя пасады. Палітыка-ідэалагічная скіраванасьць гэтых арганізацыяў была неаднастайная,

⁵² Park R. The immigrant press and its control. Westport, CT, 1970. P.77—79. (Reprint of 1922 edition.)

⁵³ Окунцов И. Цит. соч. С.262—269.

⁵⁴ Русский Вестник (Нью-Йорк). 1944. №135. С.38—41; Русский Голос. 1930. 13 сент.

большыня падзяляла сацыялістычна-анархісцкія пагляды, але было таксама шмат згуртаваньняў правага, пра-царскага кірунку. Аднак усе гэтыя новыя арганізацыі мелі адну агульную рысу: усе яны былі прарасейскія, і адною з галоўных іхных мэтаў была русыфікацыя імігранцкіх масаў. Барысаў, адзін зь лідараў нью-ёркскага згуртаваньня «Наука», падае цікавую інфармацыю пра ўзьнікненьне й паходжаньне сярброў гэтае арганізацыі:

Цяжкія сацыяльна-эканамічныя абставіны нашых людзей прымусілі нас шукаць новых шляхоў паляпшэньня нашага становішча. Хоць у Нью-Ёрку ўжо былі расейскія арганізацыі — катэдральны сабор на Іст 97 стрыт і палітычны клуб на Іст Бродвэй, імі кіравалі адвакаты й дактары. Іхная мова была незразумелая расейскім імігранцкім масам, і імігрантам былі чужыя накірунак і сацыяльнае асяродзьдзе гэтых арганізацыяў.

І гэтак было заснаванае таварыства «Наука». Барысаў працягвае:

Мы мусім прызнаць, што абсалютную большыню нашых прыхільнікаў і супрацоўнікаў у першыя гады існаваньня складалі сяляне-імігранты з Гарадзенскае, Віленскае й Валынскае губэрняў⁵⁵.

Цяжка з пэўнасьцю сказаць, колькі адукацыйных курсаў, школаў, бібліятэк (і нават народны ўнівэрсытэт у Чыкага) было заснавана, але, бясспрэчна, іх налічвалася вельмі шмат. Выключныя намаганьні былі прыкладзены дзеля таго, каб залучыць у гэтыя школы маладое пакаленьне. Але гэтыя адукацыйныя ўстановы й надалей выконвалі тую самую працу, што й расейская царская адміністрацыя на радзіме: русыфікавалі масы. Досьвед русыфікацыі, набыты на радзіме, быў скарыстаны ў Злучаных Штатах, і абодва крылы расейскага грамадзтва — левае й правае — стараліся зрусыфікаваць беларускіх імігрантаў і іхных дзяцей⁵⁶.

Каб праілюстраваць посьпехі русыфікацыі, зацитуем урывак з успамінаў аднаго расейскага лідара й актывіста ў Злучаных Штатах. Аўтар — былы афіцэр царскае арміі, этнічны расеец, які прыбыў у Амэрыку з Канстантынопаля каля 1920 году. Перад Першаю сусьветнаю вайною ён жыў у Пецярбургу й валодаў маёнткам каля Менску. Аўтар успамінаў згадвае, як ён улетку наведваў свой маёнтак, і прыпамінае колькі беларускіх выразаў. Пасьля ён прыехаў у Злучаныя Штаты і ўступіў у таварыства «Наука». Ён піша:

⁵⁵ Борисов М. Очерки истории о-ва «Наука»//Наука и Жизнь (Нью-Йорк). 1923. Март—1924. Янв. С.2; Юбилейный Сборник. Нью-Йорк, 1935. С.2—8.

⁵⁶ Новый Мир (Нью-Йорк). 1917. 8 янв.; Учительница Симон. Из школьной жизни//Наука и Жизнь (Нью-Йорк). 1923. Март. С.5—6.

Зноў я пачуў беларускую мову й сустрэў тых самых беларускіх сялянаў. Сталася так, што даўным-даўно я вучуў беларускага хлопца Алёшку чытаць і пісаць, а цяпер гэтыя беларускія сяляне вучаць маіх дзяцей расейскай мове ў школцы, якую заклалі гэтыя самыя беларускія сяляне⁵⁷.

Прыпамінаючы й апісваючы нейкую непрыемную сытуацыю, зь якое беларус выйшаў пераможцам, ён паблажліва зазначае: «Гэтыя слукакі людзі кемлівыя».

Па Першай сусьветнай вайне гэтыя культурныя арганізацыі ахапілі шырэйшыя масы новапрыбылых этнічных расейцаў і ў той або іншай форме дажылі да сённяшняга дня. Шмат іхных сяброў, што нарадзіліся ўжо ў Амэрыцы, маюць беларускія карані.

Агульны агляд і некаторыя заўвагі аб значаньні розных «расейскіх» арганізацыяў у Злучаных Штатах у першым і другім дзесяцігодзьдзі гэтага стагодзьдзя зрабіў Я.Амельчанка, службовец расейскага ўраду, сябра Надзвычайнае Расейскае Місіі ў Злучаных Штатах у 1917 годзе. Сярод іншага Амельчанка зазначае:

Пераважная большыня расейскіх імігрантаў належыць да арганізацыі, якая завецца «Саюз Расейскіх Работнікаў», або да яе падобных. Гэтыя арганізацыі існуюць у большыні індустрыяльных гарадоў па ўсіх Злучаных Штатах. Арганізацыі гэтыя ня надта вялікія што да колькасці іхных сяброў, некаторыя зь іх налічваюць ня больш за шэсьцьдзсят чалавек, і яны ня маюць ніякага ўплыву на амэрыканскую грамадскую думку... Расейскія сэкцыі Амэрыканскае Сацыялістычнае Партыі — другая група арганізацыяў, да якіх належаць расейскія імігранты. Расейскія Сацыялістычныя Сэкцыі, аднак, ня так папулярныя сярод расейскіх імігрантаў, як Саюз Расейскіх Работнікаў. Да Расейскіх Сацыялістычных Сэкцыяў прылучаюцца таксама розныя групы, якія падтрымваюць рэвалюцыйны рух у Расеі. Расейскія Сацыялістычныя Групы пастаўляюць у Расею палітычных лідараў⁵⁸.

Далей Амельчанка пераходзіць да кароткага аналізу розных страхавых арганізацыяў, культурных таварыстваў і прафэсійных саюзаў.

Другое дзесяцігодзьдзе гэтага стагодзьдзя, калі ў Злучаных Штатах узьніклі дзесяткі «расейска-славянскіх прагрэсыўных» арганізацыяў, уяўляе цікавасьць зь беларуска-амэрыканскага гледзішча, бо ў гэтым часе беларуская тэма шырока абмяркоўвалася ў друку ды

57 Ильин В. История общества «Наука» // Юбилейный Сборник. Нью-Йорк, 1935. С. 40—42.

58 Омельченко Е. К вопросу об организации российской колонии. Нью-Йорк, 1917.

з'явіліся актыўныя лідары адмысловага беларускага накірунку. Адным зь іх быў д-р Аляксандар Сянкевіч.

У Аляксандра Сянкевіча цікавы жыцццяпіс. Нарадзіўся ён у Коласавай Мікалаеўшчыне, быў паэтавым сваяком. Скончыўшы ў 1902 годзе Нясьвіжскую настаўніцкую сэмінарыю, ён, разам зь Якубам Коласам, быў актыўным удзельнікам беларускага нацыянальнага руху й адным з арганізатараў Беларускага Настаўніцкага Саюзу. Ён быў сакратаром першага нелегальнага сходу беларускіх настаўнікаў у 1906 годзе. Царская ахранка перасьледавала Сянкевіча за ягоную беларускую дзейнасьць, і ён уцёк у Злучаныя Штаты. У Амэрыцы Сянкевіч скончыў Мэрылэндзкі ўнівэрсытэт у Балтымору (1913) і стаўся лекарам. У тым самым часе ён актыўна ўлучыўся ў палітычны, сацыялістычна-анархісцкі рух. Ён разам з жонкаю Ганнай заснаваў колькі гуртоў сваіх землякоў, дзе выкладаў ім асновы палітычнае ідэалёгіі, рэвалюцыйнае дзейнасьці, не абмянаючы працы над іхнаю ангельскаю моваю й даючы ім базавыя звесткі пра Беларусь. Калі ў 1917 годзе адбылася рэвалюцыя, д-р Сянкевіч вярнуўся ў Расею праз Далёкі Ўсход. Там ён уліўся ў шэрагі чырвоных ваенных адзьдзелаў, а на пачатку 20-х гадоў вярнуўся на Беларусь, дзе ён перажыў хуткі палітычны ўзьлёт, які быў абарваны чысткамі 30-х гадоў⁵⁹.

Яшчэ адзін лідар, чыя дзейнасьць прыпала на гэты пэрыяд, — Сьцяпан Бубешка. Хоць жыцццяпіс ягоны не такі маляўнічы, як у д-ра Сянкевіча, ён таксама ўнёс значны ўклад у абуджэньне беларускае нацыянальнае сьведамасьці ў ЗША⁶⁰.

Аналізуючы дзейнасьць д-ра Сянкевіча, нельга не прыгадаць таксама палітычную кар'еру д-ра Судзілоўскага-Расэла двума дзесяцігодзьдзямі раней. Варта адзначыць асобна гэтых двух беларускіх актывістаў-інтэлектуалаў, зьвязаных з палітычным жыццём Злучаных Штатаў Амэрыкі.

Абодва яны былі адукаванымі людзьмі, добра знаёмымі з станам беларускае нацыі. Абодва змагаліся за сацыяльную справядлівасьць. І ўсё ж вельмі мала зрабілі яны для беларускае іміграцыі. Безь ніякага сумненьня, калі б доктар Мікалай Судзілоўскі-Расэл на пераломе стагодзьдзя й доктар Аляксандар Сянкевіч у другім яго дзесяцігодзьдзі замест таго, каб ахвяраваць свае інтэлектуальныя здольнасьці на

59 Наша Ніва. 1907. №3; БелСЭ. Т.10. Мн., 1974. С.176—177; Инсаров И. Александр Антонович Сенкевич — врач, видный общественный и политический деятель //Здравоохранение Белоруссии. 1972. №12. С.47—51; Кісялёў У. І прататып у класічных творах //Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1987. №4. С.12—13.

60 Зінук М. Беларусы ў Амэрыцы //Раніца. 1940. 12 мая.

справу сусьветнае рэвалюцыі, прычыніліся б да асьветніцтва свае роднае краіны — Беларусі — і беларускіх імігрантаў у Злучаных Штатах, беларуска-амэрыканскае грамадства зайшло б у сваім поступу значна далей. Але, на жаль, гэтага не адбылося. Празь іронію лёсу абодва гэтыя рэвалюцыянэры памерлі далёка ад радзімы, нічым не паўплываўшы на хаду сусьветных падзеяў.

Арганізацыйнае жыцьцё імігрантаў з Расейскае імперыі, тысячы й тысячы зь якіх былі беларусамі, было вельмі бурлівае й разнастайнае ў першай чвэрці XX стагодзьдзя. Утварыліся сотні арганізацыяў. Прадстаўнікі шмат якіх нацыянальнасьцяў засноўвалі свае таварыствы, клубы й г.д. і здолелі павярнуць сваё жыцьцё ў новай краіне ў сьведамае нацыянальна-этнічнае рэчышча. Латыскія, літоўскія, ірляндзкія ды іншыя арганізацыі мелі значны ўплыў на падзеі ў іхных краінах і адыгралі важную ролю ў дасягненьні імі незалежнасьці⁶¹.

На жаль, беларусы ў Злучаных Штатах не дасягнулі гэтых посьпехаў. Яны не сфармавалі сваіх асобных арганізацыяў дзеля аднае асноўнае й важнае прычыны: нястачы лідараў. Тым ня менш можна з поўнаю рацыяю спытацца: чаму беларускія імігранты далучаліся да расейскіх або польскіх цэркваў, клубаў, арганізацыяў, калі яны адчувалі сваю апрычонасьць? Адказаць на гэтае пытаньне ня так проста. Патрэба да нечага належаць — зразумелая частка імігранцкага пачуцьця ўласнае бясьпекі — можа быць частковым адказам. Што ж да пытаньня аб шылдзе той або іншай арганізацыі, дык і тут адказ ня можа быць просты. Прычыны гэтага хаваюцца ў гістарычнай мінуўшчыне. Этнічны беларус-імігрант на пераломе стагодзьдзя адчуваў сябе цалкам пазбаўленым сваіх каранёў: ён ня меў мінулага, ня меў будучыні, ня мог гаварыць на людзях сваёю моваю. Беларускі селянін-імігрант быў зрусыфікаваны, спалянізаваны й пазбаўлены — сьвядома й сыстэматычна — усялякае нацыянальнае сьведамасьці. Як бы трагічна або іранічна гэта ні выглядала, беларускія імігранты часта прызвычайваліся й жываліся з гэтымі чужымі культурамі й іхнымі арганізацыямі. Такім чынам, сама шылда арганізацыі мала што значыла. У выніку ж удзел у небеларускіх арганізацыях у Амэрыцы толькі прычыніўся да далейшага выкараненьня ўсяго роднага, да русыфікацыі й палянзацыі ня толькі саміх імігрантаў, але й іхных нашчадкаў — наступных пакаленьняў амэрыканцаў.

Нягледзячы на такое неспрыяльнае для беларусаў становішча, ідэі нацыянальнае апрычонасьці й сэпаратызму

⁶¹ Seller M. To seek America: A history of ethnic life in the United States. S.I., 1977. P.166—169.

пачалі прарастаць у беларускіх імігранцкіх масах. Гэта прывяло ў сваім часе да ўзьнікненьня беларускіх арганізацыяў па ўсёй краіне.

Абуджэньне беларускае сьведамасьці

Пэрыяд ад сярэдзіны XIX стагодзьдзя да 1918 году стаўся важнаю эпохай у гісторыі беларускае нацыі. Яна перажывала палітычнае й культурнае адраджэньне, нанова фармавалася беларуская нацыянальная тоеснасьць, нараджалася новая дзяржаўнасьць. Пакуль адбываліся гэтыя працэсы, тысячы й тысячы беларусаў эмігравалі з «Паўночна-Заходняга Краю». Нацыянальнае абуджэньне закранула толькі невялікую частку імігрантаў, дый тое ўскосна⁶². Бальшыня пакідала родную глебу некранутая беларускім адраджэньнем. Імігранты называлі сябе «тутэйшымі». Расейскія й амэрыканскія службоўцы называлі іх «расейцамі» або «палякамі». Гэтыя чужыя ім біркі, на жаль, прысталі да многіх. Тым ня менш шмат у кім зь іх пачала разьвівацца нацыянальная сьведамасьць.

Усьведамленьне сябе беларусамі прыйшло да гэтых імігрантаў рознымі шляхамі. Шмат хто зь іх захоўваў блізкія кантакты з радзімай й заўважаў зьмены, якія там адбываліся. Шмат да каго беларускае нацыянальнае самаўсьведамленьне прыйшло праз друкаванае слова. Неацэнную ролю ў абуджэньні нацыянальнае сьведамасьці сярод беларусаў адыграла «Наша Ніва». Роля газэты ў палітычным адраджэньні беларускае нацыі шырока прызнаная. Аднак менш ведама, што гэтая газэта мела ўплыў і на беларусаў, што жылі за межамі бацькаўшчыны. Па-за ўвагаю застаўся факт, што ад самых сваіх пачаткаў газэта была разьлічаная й на эмігрантаў. У рэдакцыйным артыкуле другога нумару газэты кажацца: «Зразумее [нас] і фабрычны работнік, што пакінуў родную вёску, каб у чужой старонцы шукаць заробкаў і хлеба»⁶³. Газэта друкавала шмат матэрыялаў, якія маглі быць цікавыя эмігрантам, а таксама мела карэспандэнтаў за мяжою, у тым ліку некалькіх у Злучаных Штатах. Газэта першая зьвярнулася да беларускіх імігрантаў у Злучаных Штатах з заклікам ствараць свае нацыянальныя арганізацыі. Рэдакцыя газэты прычынілася да выданьня дапаможніка для эмігрантаў — «Рады для эмігрантаў, каторыя едуць у Амэрыку» (Вільня, 1912). Кніжка гэтая, выдадзеная Таварыствам Апекі над Эмігрантамі, зьмяшчае шырокі інфармацыйны матэрыял пра

⁶² Станкевіч Я. Нашаніўства і старая эміграцыя//Бацькаўшчына. 1957. №11—12.

⁶³ Наша Ніва. 1906. №2.

Злучаныя Штаты, а таксама беларуска-ангельскі размоўнік⁶⁴. Газэта мела падпісчыкаў у Злучаных Штатах, і яшчэ ў 50-я гады шмат хто з «старых» беларускіх імігрантаў хваліў газету⁶⁵. Бясспрэчна, «Наша Ніва» мела ўплыў на пэўныя пласты беларускае іміграцыі й сеяла зярняты беларускасці ў гэтай краіне.

Зьяўленьне «Нашае Нівы» й асабліва прапагандаваная ёю ідэалёгія злосна атакаваліся русафільскім друкам на радзіме. Амаль у кожным нумары газэта адбівала гэтыя атакі. Такую канфрантацыю ў Расеі можна было чакаць. Цікава, што ідэі беларускага сэпаратызму й беларускае нацыянальнае апырчонасці выклікалі нападкі і ў Злучаных Штатах Амэрыкі. Прыкладам можа быць выдаваная ў Ўілкс-Бэры, штат Пэнсylvэянія, газэта «Свѣтъ». Гэтае расейскамоўнае ультрарусафільскае праваслаўнае выданьне ў сваім нумары за 23 ліпеня 1908 году пісала наступнае (у цытаце захаваная мова арыгіналу):

Колька тыждней тому назад въ Празѣ отбувся «Съѣздъ прогрессивного славянского студенчества». Собралось не одинъ десятокъ «прогрессивной» молодежи, которая и наговорила немало чепухи. Розумѣсь, въ першу голову повинень бувъ вылѣзти якій небудь украйноманъ (с.е. бѣснующійся за несуществующую самостоятельную Украину малороссъ). Такъ оно и было. Якісь недопеченый студентъ Струкъ говоривъ въ имени 30 милліонного, но — розумѣсь — безъ его вѣдома, «українского народа».

Потомъ студентъ Петербурского Горного института г. Обуховский въ першій разъ давъ знати всему міру, що существуете еще одинъ народъ самостоятельный — бѣлорусскій, съ особенной исторіей и литературой. Того народа есть ажъ 8 милліоновъ и той народъ имѣе наветь самостоятельную бѣлорусскую газету, издающуюся латинскими литерами и называющуюся «Nasza Niwa». (А газета тая правда що дуже твердое доказатель[ство] самостоятельности бѣлорусского народа?) Онъ бы — той народъ еще больше показаль свою самостоятельность, но бѣда, що его дуже притѣсняють русскіи и поляки.

Въ отвѣтъ на тую промову прогрессивныи студіозы голосно рукоплескали, значить, признали status quo глупого сепаратизма, а потомъ якісь недоукъ плель о всечеловѣчествѣ, о солидарности всѣхъ племень и проч. [...] Глупый съѣздъ кончився глупыми резолюціями, которыи никого ни къ чому не обязують и никому непотребны⁶⁶.

Аднак такія адмоўныя рэакцыі не маглі спыніць руху. Набіраючы размах, беларускае адраджэньне на радзіме мела станоўчы ўплыў на беларусаў у Злучаных Штатах.

64 Рады для эмігрантаў, каторыя едуць у Амэрыку. Вільня, 1912.

65 Наша Ніва. 1908. №21, 22; Гутаркі аўтара з Аўгенам Каханоўскім-Калубовічам і Лявонам Савѣнкам, якія былі знаёмыя зь некалькімі падпісчыкамі «Нашае Нівы» ў раёне Маспэт (частка Нью-Ёрку).

66 Новая самостояная (?) народность//Свѣтъ. 1908. 23 июля. С.5

Беларускія лідары на радзіме разумелі важнасьць абуджэньня беларускіх масаў у дыяспары. Газэта «Гоман», ідэалягічная наступніца «Нашае Нівы», зрабіла агляд жыцьця беларусаў у ЗША сваёй сталаю рубрыкай. У адным з артыкулаў у «Гомане» пісалася:

Незадоўга перад вайною сярод нашых суродзічаў у Злучаных Штатах заўважаўся пэўны рух. Яны заказвалі беларускія кнігі й падпісваліся на газеты, пісалі лісты на радзіму па-беларуску. Мы спадзяемся, што беларусы ў Амэрыцы ў хуткім часе згуртуюцца⁶⁷.

У іншым артыкуле ў «Гомане», надрукаваным пасьля Эўрапейскае канфэрэнцыі нацыянальнасьцяў у Лёзанае ў 1916 годзе, ёсьць заклік да беларускіх імігрантаў у Злучаных Штатах:

Нашыя браты за акіянам, калі ласка, арганізуйцеся й дайце нам палітычную падтрымку, якая нам тут так патрэбная. Інакш ваша бацькаўшчына не прабачыць вам таго, што вы толькі назіралі за тым, што адбываецца дома, й не дапамаглі нам⁶⁸.

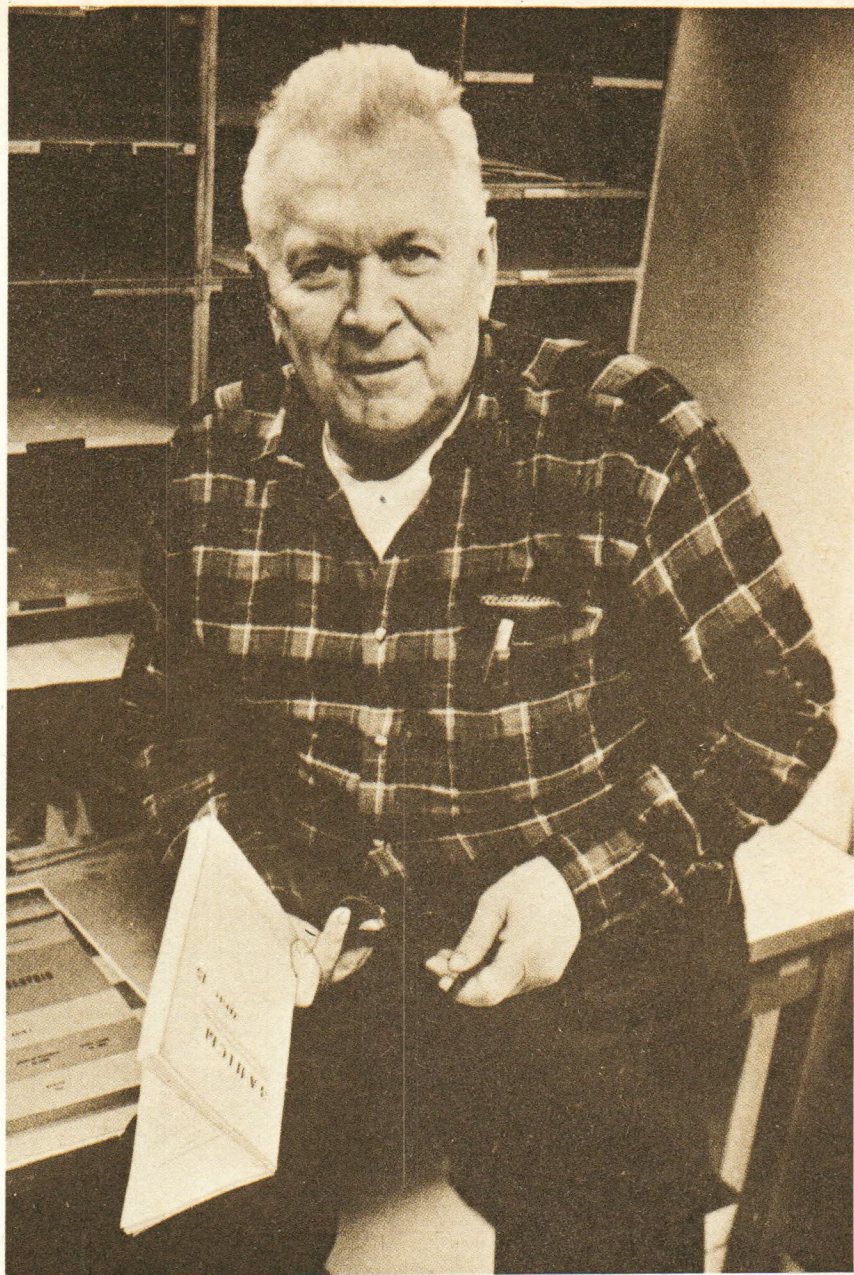
«Гоман» выдаў нават адмысловую сэрыю паштовак зь беларускімі подпісамі, рупячыся аб іх пашырэнні ў Злучаных Штатах⁶⁹.

Аднак ня толькі беларускамоўныя публікацыі пачалі прысьвячаць увагу беларусам у кантэксце абуджэньня нацыянальна-палітычнае сьведамасьці. Ідэі беларускае нацыі й дзяржаўнасьці пачалі насьвятляцца і ў небеларускіх выданьнях. Такія газеты, як «Новый Мир» і «Русский Голос», што выдаваліся ў Нью-Ёрку й былі добра ведамыя беларускім імігрантам, амаль сыстэматычна пісалі на гэтую тэму. Добрым прыкладам можа быць вялікі артыкул, надрукаваны ў «Новом Мире» 2 сакавіка 1918 году пад загалоўкам «Беларускае пытаньне». Аўтар артыкулу, як выглядае, быў знаёмы з палітычным абуджэньнем беларускае нацыі. Ён дадатна ацэньваў дзейнасьць беларускіх сацыялістаў, асабліва ў гарадох, як Менск і Вільня, але зазначаў, што сацыялістычная прапаганда ня мае ніякага ўплыву на вёсцы. Аўтар ведаў таксама, што «Наша Доля» й «Наша Ніва» былі неафіцыйнымі органамі Беларускае Сацыялістычнае Грамады й істотна прычыніліся да беларускага палітычнага адраджэньня. Аднак далей аўтар выказваў спэкуляцыі наконт таго, што Нямецчына спрыяе стварэньню незалежнае беларускае дзяржавы, «як

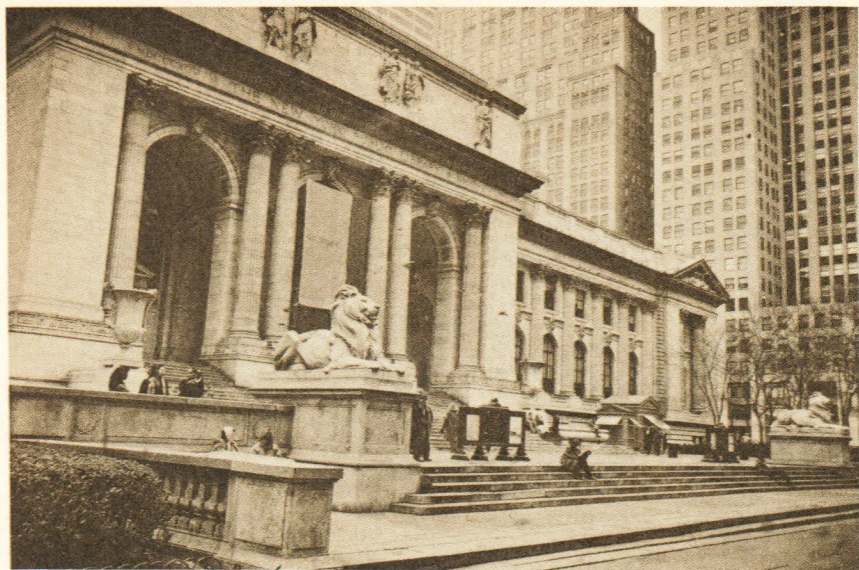
67 З Амэрыкі//Гоман. 1916. 17 крас., 16 кастр.; 1918. 9 жн.

68 Da bratoŭ za morem//Homan. 1916. 27 červ.

69 Atkrytki ŭ Ameryku//Homan. 1916. 9 červ.; 1917. 16 lut.; Lusja. Maje Dumki//Homan. 1918. 9 žn.

Вітаўт Кіпель

Нью-Еркская Публічная
Бібліятэка

Зора Кіпель, шматгадо-
вая супрацоўніца Сла-
вянскага й Балтыйскага
Адзелу бібліятэкі

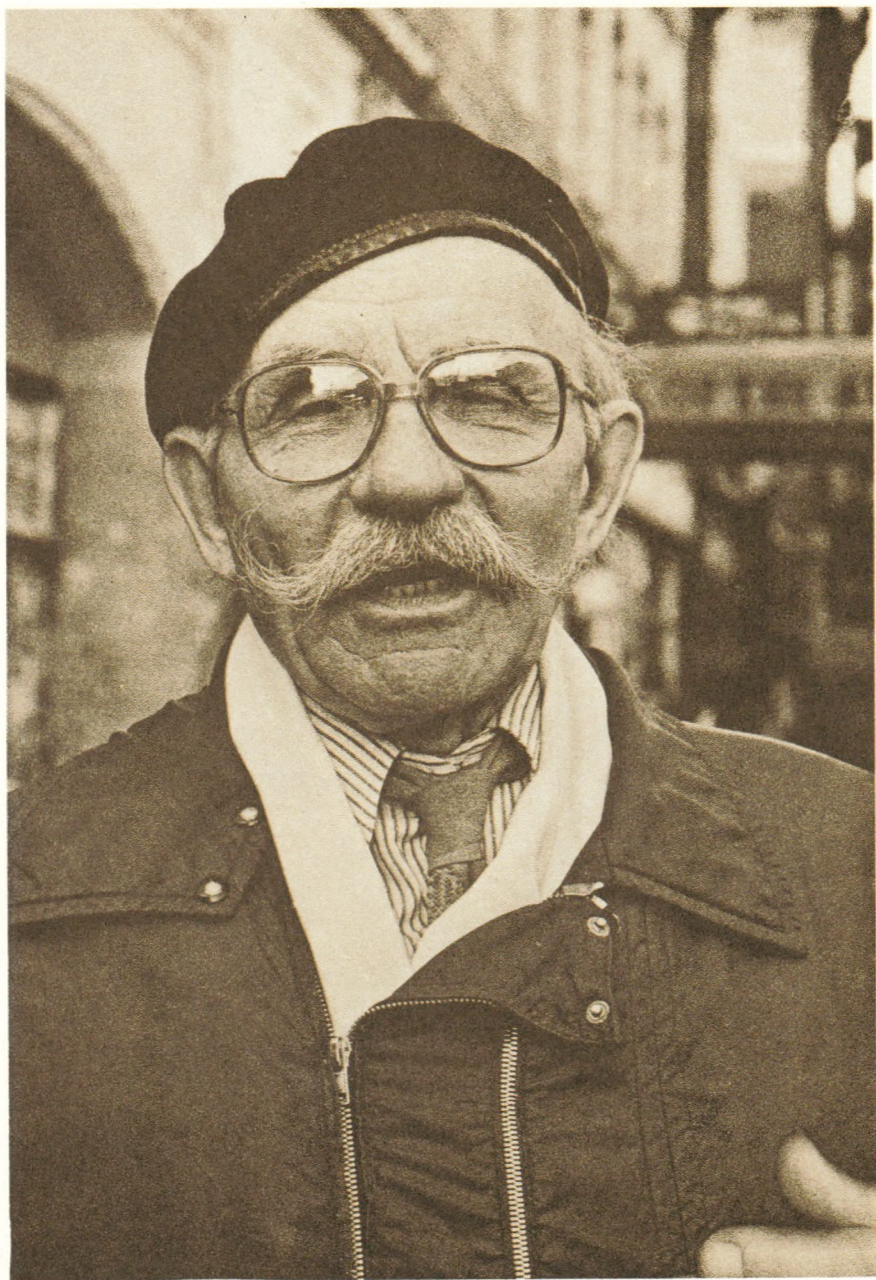
Беларускі курган-помнік у Саўт-Рывэры. Аўтар праекту Алег Махнюк

Палітык, гісторык, журналіст, паэт — Янка Запруднік

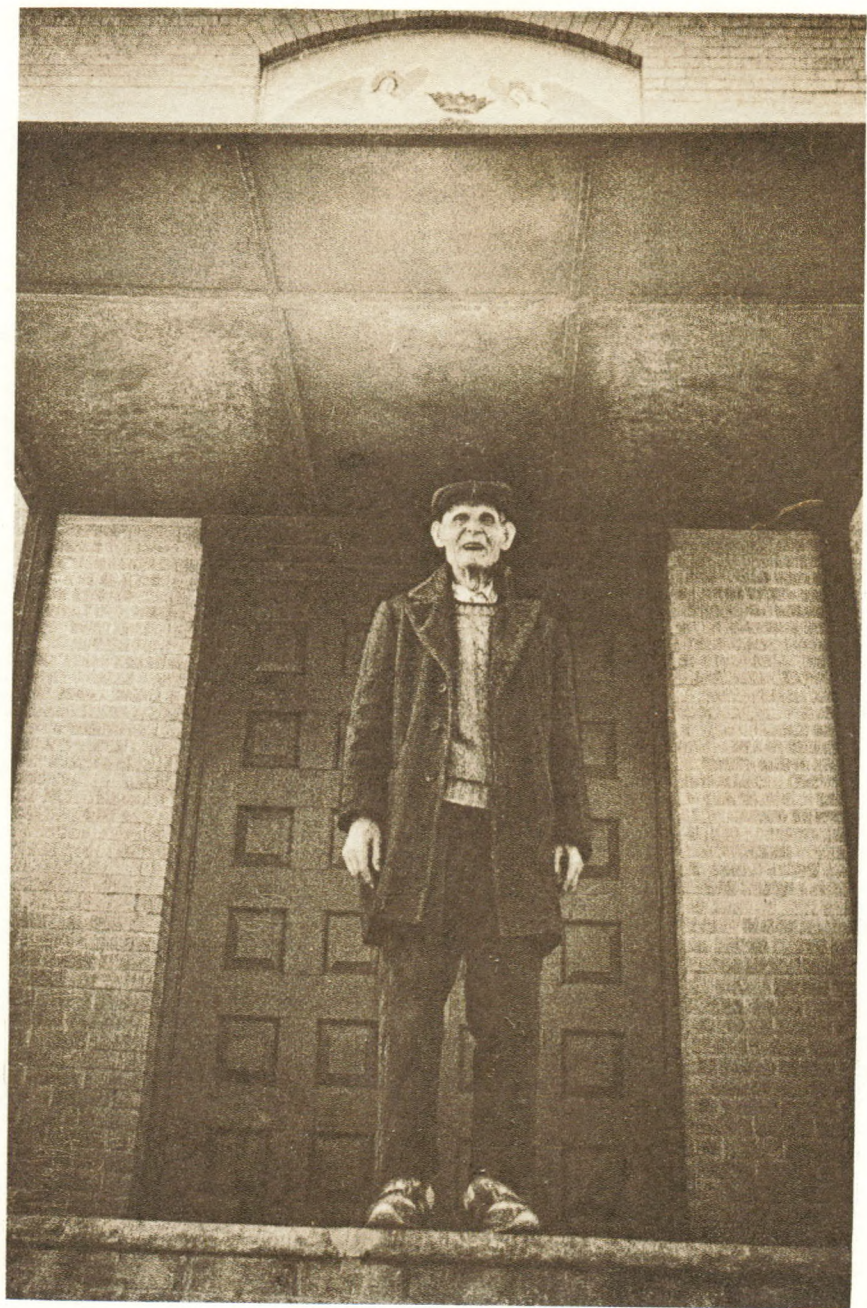
Паэт Міхась Кавыль

Старшыня Беларуска-Амерыканскага Задзіночаньня й найлепшы гід па Нью-Ёрку — Антон Шукелойць

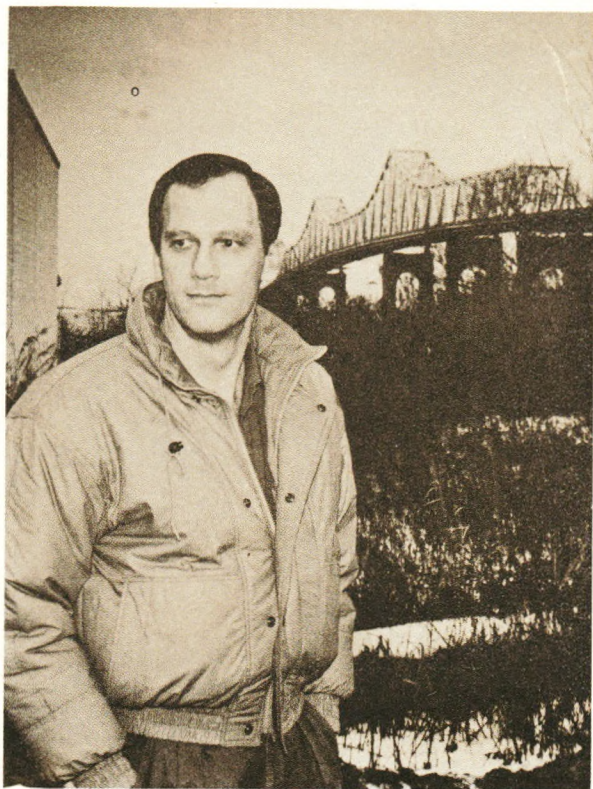
Спадарыня Стагановіч — з старэйшага паваяннага пакаленьня амэрыканскіх беларусаў

Аляксандар Банкет нарадзіўся ў XIX стагодзьдзі

Алег Дубяга —
вэтэран Карэй-
скае вайны

Інжынэр - моста-
будаўнік Юрка
Азарка, шматга-
довы кіраўнік
Беларуска - Амэ-
рыканскае Мо-
ладзі

На сцэне — «Васілёк»

Пэдагог і пісьменьніца Іна Каханоўская ведала Купалу й Коласа, Ластоўскага й Лёсіка...

Пётра Кажура з-пад Радашкавічаў — грамадзкі й царкоўны дзеяч

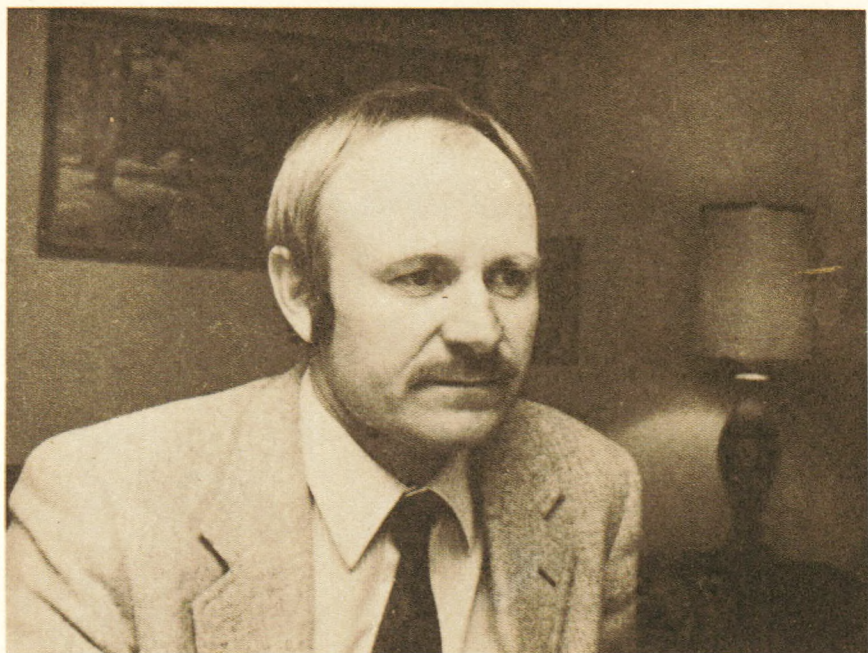
Адзін з гаспадароў Кліўлэндзкага «Полацку» Сяргей Карніловіч

Ніна й Алекс
Сільвановічы ка-
ля свайго дома ў
Саўт-Рывэры

Гарадок Нью-
Брансўік — адзін
з самых беларус-
кіх у штаце Нью-
Джэрзі

Янка Ханенка.

Жонка Ліда — мастачка

Міхась Беямук

Ветла і ўтульна ў «беларускай хатцы» Надзі Кудасавай

сталася раней з Украінаю й Літваю», і што газета «Гоман» мае пранямецкую арыентацыю.

«Новый Мир» надрукаваў таксама важную інфармацыйную справаздачу з працы Ўсебеларускага Кангрэсу ў Менску ў сьнежні 1917 году. У ёй гаварылася:

8 сьнежня ў Менску адкрыўся Усебеларускі Зьезд. У «Минской Газете» знаходзім гэтакія падрабязнасьці:

«Сабралася каля 600 чалавек. Два першыя дні былі занятыя прывітаньнямі, якія перапыняліся выклікамі «Няхай жыве Вольная Беларусь!». Аркестр граў Беларускаю Марсэльезу «Ад веку мы спалі» й беларускія гімны «А хто там ідзе» й «Кроў нашу льюць даўно ўжо каты». Здарыўся на зьездзе й невялікі скандал: выступіў латыш і, абвесьціўшы, што ён бальшавік, крыкнуў: «Кінець ваш сыцяг!» Падняліся крыкі абурэньня, шум. «Гасьця» ледзь выправдзілі з залі.

Гэты інцыдэнт выклікаў вялікі выбух нацыянальнага захапленьня на зьездзе. Усе пакляліся трымацца сыцягу, а генэрал Аляксееўскі, стары беларускі дзеяч, пад агульную авацыю цалуе сыцяг. Пасьля генэрала Аляксееўскага на трыбуну выйшаў селянін у сярмязе, якога пасьля дэпутаты доўга падкідалі на руках. На зьезд прыйшла дэпутацыя чыгуначнікаў Лібава-Роменскае чыгункі, якая заявіла, што будзе падпарадкоўвацца толькі беларускай уладзе⁷⁰.

Далей газета аналізуе склад удзельнікаў Кангрэсу й знаёміць зь беларускімі лідарамі. У заключэньні, пісала газета, «Кангрэс прыняў рэзалюцыю аб тым, што былы будынак Дваранскага Сходу ў Менску абвяшчаецца ўласнасьцю беларускага народу».

Паведамляючы пра аднаўленьне беларускае дзяржаўнасьці, «Новый Мир» пісаў:

Беларусь са згоды Нямецчыны абвясціла сябе самастойнаю рэспублікай. Утварыўся кааліцыйны ўрад. Вядуцца перамовы ў справе аб'яднаньня Беларусі й Літвы, якія разам складуць адну самастойную дзяржаву — пад нямецкім ваенным пратэктаратам⁷¹.

Інтэрпрэтацыя ў тым духу, што абвяшчэньне незалежнасьці Беларусі было інспіраванае немцамі, была тыповая для расейскае прапаганды. Паводле расейцаў, усё тое новае, што ўзьнікала на руінах Расейскае імперыі, было вынікам нейкае антырасейскае інтрыгі, прыпісванае найперш яўрэям, а ў другую чаргу немцам.

Тым ня менш палітычны працэс на бацькаўшчыне разьвіваўся далей, і амэрыканскі этнічны друк уважліва за ім сачыў. «Новый Мир» падаў вестку аб прызнаньні Украінаю Беларускае Народнае Рэспублікі⁷²; у газэце была зьмешчаная

70 Всебелорусский съезд//Новый Мир. 1918. 5 апр.

71 Белорусская Республика//Новый Мир (Нью-Йорк). 1918. 27 мая.

72 Украина признала Белорусскую Республику//Новый Мир (Нью-Йорк). 1918. 6 июня.

таксама гутарка з А.Мясьніковым, тагачасным ваенным і палітычным кіраўніком Савецкае Беларусі, пра абвяшчэньне Літоўска-Беларускае Савецкае Рэспублікі⁷³.

Газэта «Русский Голос» таксама адгукалася на падзеі на Беларусі. Яна паведамляла аб Усебеларускай Палітычнай Нарадзе і ўтварэньні Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў сакавіку 1917 году⁷⁴.

Цімала інфармацыі пра жыцьцё імігрантаў-беларусаў друкавалася і ў газэце «Новое Русское Слово»⁷⁵.

Камэнтуючы падзеі на Беларусі, нават русафільская газэта «Світ» прызнавала, што нацыянальныя рухі ў Расейскай імперыі не падабаюцца расейскім палітычным лідарам, якія абсталываліся ў Злучаных Штатах.

Інфармацыі й аналітычныя матэрыялы аб беларускім палітычным руху падаваліся ва ўкраінскіх газэтах.

Украінскі друк наагул вельмі пасьялядоўна й стала спрыяў пашырэнню інфармацыі пра беларускі рух, што, бясспрэчна, шмат уплывала на нацыянальнае ўсьведамленьне беларускіх імігрантаў. У газэце «Свобода» часта зьмяшчаліся матэрыялы з гісторыі, літаратуры, этнаграфіі Беларусі, беларускага грамадзка-палітычнага жыцьця ў Вільні. 15 красавіка 1909 году «Свобода» перадрукавала з «Нашай Нівы» па-беларуску верш Янкі Купалы, прысьвечаны Тарасу Шаўчэнку.

«Свобода» друкавала рэкамэндацыйныя сьпісы літаратуры пра Беларусь, рэкламавала газэту «Наша Ніва», сачыла за беларускім друкам ды друкавала рэцэнзыі на беларускія кнігі. Цалкам натуральна, што газэта шчыра падтрымала абвешчаныя незалежнасьці Беларускае Народнае Рэспублікі⁷⁶.

Гэтак, галоўным чынам праз друкаванае слова ідэі беларускае нацыянальнае сьведамасьці, апычонасьці й дзяржаўнасьці перадаваліся беларускім імігрантам у Злучаных Штатах, натхняючы іх на стварэньне нацыянальных арганізацыяў.

73 Литва и Белоруссия//Новый Мир (Нью-Йорк). 1919. 23 июня, 12 июля.

74 Русский Голос (Нью-Йорк). 1917. 4 июня, 2 июля.

75 Архівы БІНІМу: Папка «Новое Русское Слово».

76 Свобода. 1913. 23 січ.; 1914. 1 вер.; 1915. 25 бер., 24 серп.; 1916. 13 квіт., 13 тр.; 1918. 1 січ., 22 січ., 6 квіт.; 1919. 20 тр., 13 лист.; 1920. 11 лист.

УЗЬНІКНЕНЬНЕ Й РАЗЬВІЦЬЦЁ БЕЛАРУСКІХ АРГАНІЗАЦЫЯЎ

Пачаткі

Праўдападобна, што ўпершыню пытаньне аб стварэньні беларускае арганізацыі было пастаўленае Аляксандрам Сянкевічам і ягонымі сябрамі ў Балтыморы ў 1910—1912 гадох. І сапраўды, як прыгадвае адзін са сьведкаў, у Балтыморы сабралася невялічкае кола беларусаў, аднак яны былі згуртаваныя больш на сацыяльна-этнічных падставах, чым на палітычных. І хоць А.Сянкевіч вельмі добра ўяўляў сабе неабходнасьць беларускае арганізацыі, у ягонай дзейнасьці ўзялі перавагу ідэі шырэйшых маштабаў, ён поўнасьцю ўцягнуўся ў анархісцкі рух і быў страчаны для беларускае справы ў Злучаных Штатах¹.

Захавалася публікацыя, якая сьведчыць, што ў Ўісконсыне ў 1912—1914 гадох існавала беларуска-ўкраінская страхавая арганізацыя².

Азнакі беларускае асобнасьці і патрэбаў арганізаваньня выявіліся ў парафіі Сьв.Тройцы Расейскае Праваслаўнае Царквы на Левіт стрыт у Чыкага ў 1912 годзе. Там значная група парафіянаў пасварылася са сьвятаром, які абвінаваціў іх у прысваеньні велікодных збораў. У выніку канфрантацыі сьвятар сваёю ўладаю выгнаў іх з парафіі. Бальшыня з выгнаных былі з Гарадзенскае, Віленскае й Менскае губэрняў. Некаторыя зь іх былі пісьменнымі й сьведамымі беларусамі, колькі чалавек былі падпісчыкамі «Нашае Нівы»³. Макара Аблажэй, які асабіста быў знаёмы зь некаторымі выгнанымі, паведаміў аўтару, што нехта зь іх хацеў заснаваць тады Беларускае

¹ Гутарка аўтара з А.Сакадынскім і іншымі беларускімі імігрантамі ў Балтыморы ў 1957 годзе.

² Устав Товарищества Белоруссов и Малороссов. Grand Rapids, MI, 1914; Белорусская Трибуна (Чикаго). 1928. №2.

³ Chicago Public Library, Microfilm Archives, Reels 61, 62; memoirs of Konstantin Ermolik, sections II D 1; III c, 1 c.

Брацтва, але не было зусім інтэлектуальных лідараў, якія б выступілі з сэпаратысцкаю ініцыятываю ў этнічным рэчышчы⁴.

У выніку бальшыня выгнаных вырашыла арганізаваць новую расейскую праваслаўную парафію. Гэтая ідэя перамагла, і ў 1912—1913 гадох была заснаваная парафія Сьв. Юр'я на Вуд стрыт⁵. Больш таго, гэтая група беларусаў, адчуваючы маральнае задавальненьне з таго, што яны вярнуліся ў прызнаную праваслаўную юрысдыкцыю, узмоцнілі свае намаганьні ды сфармавалі ядро арганізацыі ўзаемадапамогі, Праваслаўнае Таварыства, якое пазьней дало пачатак Расейскаму Незалежнаму Таварыству ўзаемадапамогі⁶. І хоць гэтая спроба стварыць беларускую арганізацыю скончылася няўдачай, а энэргія гэтых беларускіх імігрантаў скіравалася ў «расейскае» рэчышча, беларуская этнічная сьведамасьць выявілася ў спрэчках аб выбары шляху. Азнакі асобнае беларускае сьведамасьці выяўляліся і ў іншых парафіях: беларускія пачуцьці выказваліся ў праваслаўнай царкве Сьв. Міхаіла, дзе сьвятар, архімандрыт Цімон, паходзіў зь Беларусі; а таксама ў некаторых эвангеліцкіх кангрэгацыях⁷. Выглядае, што атмасфэра ў Чыкага спрыяла ўзьнікненьню беларускіх арганізацыяў, што й сталася праз колькі гадоў, на пачатку 20-х⁸.

Плянны заснаваньня прагрэсыўнага беларускага клюбу сацыялістычнае арыентацыі абмяркоўваліся групаю беларусаў, якія зьбіраліся ў рэстаране «Свабода» ў Брукліне, уладальнікам якога быў сьведама адукаваны беларус Сьцяпан Бубешка. Гэтая задума, на жаль, не была зрэалізаваная, аднак у 1918—1919 гадох быў заснаваны прагрэсыўны «славянскі» клуб, у кіраўніцтве якога было нямала беларусаў⁹.

У друку паведамлялася, што імігранты зь Віленскае, Менскае й Гарадзенскае губэрняў заснавалі Незалежнае Брацтва ў Ліндэне, прадмесці Кліўлэнду, у 1918 годзе¹⁰.

⁴ Гутарка аўтара з Макарам Аблажэем у Чыкага, 1961.

⁵ The Orthodox Church of America, Archives, Syosset, NY. Chicago churches: file.

⁶ Chicago Public Library, Microfilm Archives; Project III B 4, Krasnov Scrapbooks, vol. 1; Russian National Almanac, 1929—reels 61, 62.

⁷ Archimandrite Timon: Under the Shield of Faith. 25th Anniversary of St. Michael's Russian Orthodox Church of Chicago, 1909—1934; Гутаркі аўтара з былымі парафіянамі царквы Сьв. Міхаіла, 1961, 1967.

⁸ Chicago Public Library, Microfilms Archives, Reels 61, 62.

⁹ Гутарка аўтара з Адамам Ясноўскім, беларускім імігрантам у Нью-Ёрку з 1909 году, які добра ведаў С. Бубешку; Новый Мир (Нью-Йорк). 1915. 24 мая; Юбилейный Сборник Славянского Общества 1918—1928. Нью-Йорк, 1928. С. 5—15, 54—56.

¹⁰ Сечко Н. Из жизни русской колонии // Русский Голос (Нью-Йорк). 1929. 11 апр.

Стварэньне беларускіх нацыянальных арганізацыяў

Кастрычніцкая рэвалюцыя ў Расеі, абвешчаньне БНР у 1918 годзе, стварэньне БССР, абвешчаньне незалежнасьці Польшчаю й Балтыйскімі дзяржавамі ды рост увагі да «беларускага пытання» ў амэрыканскім друку — усе гэтыя падзеі мелі значны ўплыў на беларускіх імігрантаў у Злучаных Штатах: яны давалі стымул да абуджэньня нацыянальнае сьведамасьці й актывізавалі беларусаў як самастойную групу. Прыкладам беларускага ўдзелу ў палітычнай дзейнасьці таго пэрыяду можа служыць рэзалюцыя, прынятая на сходзе ў Сэнт-Луісе, штат Мізуры. У ёй сказана:

Мы, былыя грамадзяне Беларусі, Украіны й Літвы, на сходзе, які сабраўся ў New Club Hall на рагу 13-й стрыт і Шуто эвэню ў нядзелю 16 траўня 1920 году, пасья стараннага й падрабязнага абмеркаваньня цяперашняе сытуацыі ў вышэй названых краінах, прынялі гэтка рэзалюцыі: 3 увагі на тое, што пасья належнага разгляду дзеяньняў Мірнае Канфэрэнцыі Аліянтаў у Вэрсалі, Францыя, у 1919 годзе, якая аддала лёс народаў Украіны, Беларусі й Літвы у рукі іх спрадвечнага ворага, Польшчы, мы лічым гэтыя дзеяньні Мірнае Канфэрэнцыі несправядлівымі, асабліва беручы пад увагу тое, што Польшча доўгія гады прыгнятала народы названых краінаў, эксплётавала іхныя прыродныя багацьці й спрычыняла ім надзвычайнае прыніжэньне пад сваім барбарыскім ярмом.

Цяпер, калі тысячы лепшых сыноў кожнае з трох краінаў ахвяравалі сваё здароўе, шчасьце й нават жыцьцё ў Сусьветнай Вайне дзеля бясьпекі ў сьвеце, справядлівасьці й дэмакратыі, названая вышэй Мірная Канфэрэнцыя Аліянтаў паспрыяла паўтарэньню гістарычнае несправядлівасьці, аддаўшы Польшчы мандат на кіраваньне народамі згаданых краінаў на тэрмін дваццаць пяць гадоў.

І з увагі на тое, што кожнае падобнае дзеяньне з боку Мірнае Канфэрэнцыі выклікае абурэньне кожнага स्वाбадалюбнага народу, мы просім Урад Злучаных Штатаў і Саюзных дзяржаваў адклікаць дадзены Польшчы мандат на падставе таго, што ён пярэчыць прызнаным прынцыпам права кожнага народу на самавызначэньне;

Мы патрабуем, каб Польшча спыніла ваенныя дзеяньні на няпольскіх абшарах;

Мы патрабуем, каб Урад Злучаных Штатаў спыніў пастачаньне Польшчы ўзбраеньня й ваеннае тэхнікі;

Мы патрабуем, каб наш Урад не падтрымаў Польшчу вайскоўцамі;

Мы патрабуем, каб у гэтым выпадку быў прыменены прынцып самавызначэньня і каб гэтым народам было дадзенае неад'емнае права свабодных людзей вырашаць і выбіраць і згодаю ўраду, сваю ўласную форму ўраду. І, нарэшце, мы злучаем нашыя галасы ў пратэсьце супраць ганебных дзеяньняў імперыялістычнае Польшчы з галасамі нашых няшчасных землякоў і братоў ва Украіне, Беларусі й Літве¹¹

¹¹ Свобода (Jersey City). 1920. 27 тр.

Тэкст рэзалюцыі быў высланы прэзыдэнту В.Ўілсану, віцэ-прэзыдэнту, дзяржсакратару ды некалькім іншым амэрыканскім палітыкам.

Беларусы ўдзельнічалі ў палітычных мітынгх у Балтыморы, Чыкага, Пітсбургу й Дэтройце і зьбіраліся браць удзел ва ўкраінска-літоўскім мітынгу ў Нью-Ёрку¹².

Такім чынам, натуральна, што ідэя заснаваньня сваіх арганізацыяў выспявала сярод беларусаў, і паступова яны сфармаваліся.

Беларускія лідары прадпрынялі захады з мэтай заснаваць беларускую арганізацыю на тэрыторыі Нью-Ёрку й аколцаў увосень 1920 году¹³. Аднак першая зборка актыву адбылася толькі ўвесну 1921 году — 2 сакавіка, на ёй быў абраны арганізацыйны камітэт. Былі складзеныя пляны скліканьня шырэйшае сустрэчы з удзелам беларусаў з Манхэтэну, Кўінзу, Брукліну ды некаторых узьбярэжных гарадоў Нью-Джэрзі. Была ўхвалена публікацыя бюлетэну. Першы масавы сход беларусаў зь Нью-Ёрку й ваколцаў адбыўся ў Нью-Ёрку 6 траўня 1921 году. На той час арганізацыя была ўжо фармальна заснаваная й напіла назоў «Беларускі Нацыянальны Камітэт» ды мела адрас: 63 Парк Роў, Нью-Ёрк. Той самы адрас мела й другая арганізацыя — Беларускае Прэсавае Бюро, якая ўзьнікла, відаць, у тым самым часе¹⁴. Прэсавае Бюро пачало выдаваць «Бюлетэнь» («Bulletin of the White Russian Press Bureau in USA, 63 Park Row, New York»). У рэдакцыйным артыкуле першага нумару «Бюлетэня» падаваліся наступныя мэты беларускае арганізацыі:

1. Інфармаваць амэрыканскае, беларускае й расейскае грамадзтва з тымі падзеямі, што адбываюцца ў Беларусі, якая вядзе змаганьне за сваю незалежнасьць.

2. Дапамагаць Беларусі маральна і матар'яльна.

3. Пашыраць сярод выхадцаў з Беларусі газеты і кнігі ў беларускай мове, а таксама іншыя выданьні.

4. Ладзіць лекцыі, даклады і рэфэраты па беларускіх пытаньнях.

5. Бараніць незалежнасьць і непадзельнасьць Беларусі і пераход зямлі і ўлады ў рукі народу¹⁵.

Прэсавае Бюро сталася дзейным асяродкам беларускага слова, тут можна было пазычаць кнігі й набываць беларускамоўныя газеты. Бюро таксама кансультавала Нью-

¹² Свобода. 1919. 20 тр.; Гутаркі аўтара з Іванам Петуковічам, Балтымор, травень 1958, і Іванам Пашуком у Чыкага, чэрвень 1968.

¹³ Гутарка аўтара з Антонам Цярэшчанкам, беларускім імігрантам, жыхаром Нью-Ёрку ад 1920 году.

¹⁴ Зінук М. Беларусы ў Амэрыцы // Раніца (Бэрлін). 1940. №14/15; Гутарка з Антонам Цярэшчанкам.

¹⁵ Цытуецца паводле: Раніца. 1940. №14/15.

Ёркскую Публічную Бібліятэку ў справе падпіскі на беларускія выданьні¹⁶.

Асобная беларуская арганізацыя ўзьнікла таксама ў Браўнсвіле (Бруклін), у яе кіраўніцтва ўваходзілі Гайдук, Гомза, Крывулька, Зварыка й Бубешка¹⁷.

Беларускія арганізацыі ў Нью-Ёрку дзейлі некалькі гадоў, але калі С.Бубешка быў пераведзены кампаніяй на іншую працу за межамі Злучаных Штатаў, ягоны наступнік А.Гайдук ня выявіў гэткае ж заўзятасьці ў беларускай дзейнасьці, і праца арганізацыі прыпынілася.

За прыкладам Нью-Ёрку беларускія арганізацыі пачалі стварацца ў штатах Нью-Джэрзі й Іліной.

Беларусы пачалі арганізоўвацца ў Саўт-Эмбоі, штат Нью-Джэрзі, у 1921 годзе. Вось паведамленьне, пададзенае ў беларускім друку:

Беларусы, якія тут ужо даўно жывуць, уперад належалі звычайна да расійскіх ці польскіх арганізацый, цяпер пераканаліся ў патрэбнасьці стварэньня сваёй нацыянальнай арганізацыі, якая аб'яднала бы ўсіх беларусаў і дапамагла бы беларускім установам на Бацькаўшчыне ў барацьбе за лепшую долю нашага Селянскага Народу. Нашыя рабочыя сьведома, з пункту гледжаньня сваёй клясы, падходзяць да нацыянальнага пытаньня. Мы перасталі бадзяцца па задворках чужых нацый і цьверда парашылі будаваць сваю культуру сваімі рукамі. Гурток наш пакуль што невялічкі, але ўжо маемо 30 сяброў, якія гатовы жыцьцё аддаць за Вызваленьне Беларусі. Шлем нашае братэрскае прывітаньне ўсім тым, хто ідзе нашым шляхам там на Беларусі¹⁸.

Арганізацыя ў Нью-Брансўіку, штат Нью-Джэрзі, налічвала каля 125 сяброў і пасылала свайго прадстаўніка на беларускі зьезд у Чыкага¹⁹.

Падобныя арганізацыі былі створаныя ў Пасэіку й Гарфілдзе, штат Нью-Джэрзі.

Група ў Пасэіку нейкі час была актыўная, свае сходы яна праводзіла ў Доме Расейскіх Народаў каля Маркет стрыт, на 3-й вуліцы²⁰.

Невялічкая група беларусаў стварыла арганізацыю ў Ньюарку, штат Нью-Джэрзі, сябры гэтае арганізацыі

¹⁶ Гутаркі аўтара з працаўнікамі Славянскага аддзелу бібліятэкі — А.Ярмалінскім, Л.Каварскай і Р.Яхніной; *Русский Голос*. 1928. 29 янв.

¹⁷ Беларускі Каляндар на 1922 год. Вільня, 1921. С.77; *Сялянская Доля*. 1921. №4. С.16—17.

¹⁸ *Крывіч*. 1923. №2. С.63; *Наш Сьцяг*. 1923. №18. С.4.

¹⁹ *Наш Шлях*. 1923. №20. С.4.

²⁰ Гутаркі аўтара з Васілём Коськам у Пасэіку, 1958.

ўдзельнічалі ў палітычных сходах, прысьвечаных падзеям у Заходняй Беларусі²¹.

Беларускія арганізацыі былі таксама заснаваныя ў Пітсбургу, штат Пэнсylvэнія, Грэнд-Рэпідзе й Дэтройце, штат Мічыган²².

Такім чынам, на пачатку 20-х гадоў у розных штатах і гарадох існавала каля тузіну малых беларускіх арганізацыяў. На жаль, пражылі яны нядоўга дзеля нястачы лідараў, малое колькасці нацыянальна сьведомых сяброў, а найбольш дзеля шырокае дзейнасьці пракамуністычных і прарасейскіх груповак беларусаў, якія шкодзілі беларускім арганізацыям у Злучаных Штатах у часе іх фармаваньня.

Некалькі фактараў спрыялі беларусам у Чыкага. Па-першае, беларускія дзеячы, якія імкнуліся стварыць беларускія арганізацыі, ведалі з досьведу, што для жыцьцёвасьці такіх арганізацыяў было патрэбнае моцнае беларускае кіраўніцтва; па-другое, актыўная прапагандная кампанія за стварэньне беларускіх арганізацыяў не павінна была абмяжоўвацца толькі горадам Чыкага й ваколіцамі, трэба было шырыць намаганьні ў суседніх штатах і індустрыяльных гарадох. Вялізнае станоўчае значаньне мела тое, што беларускія лідары ў Эўропе зьмянілі сваё стаўленьне да амэрыканскіх беларусаў. Узнікла разуменьне таго, што супрацоўніцтва паміж беларусамі з абодвух бакоў акіяну будзе мець плён для беларускае справы. Адным зь першых беларускіх лідараў прыехаў у Злучаныя Штаты Антон Чарапук. Ён, а разам зь ім В.Трафімовіч і П.Чопка склікалі першыя арганізацыйныя сходы беларусаў у Чыкага ў 1920 годзе²³. Была заснаваная новая беларуская арганізацыя пад назовам Беларускі Нацыянальны Камітэт. Быў сфармаваны арганізацыйны камітэт, які ўзяўся сфармуляваць мэты арганізацыі й выступіць перад грамадзкасьцю, каб ператварыць Камітэт у масавую арганізацыю. Камітэт выдаў колькі прэсавых паведамленьняў і мэмарандумаў, скантактаваўся з патэнцыяльнымі лідарамі ды правёў важную працу ў прапагандзе новае беларускае арганізацыі. З увагі на тое, што праца Камітэту мела разнастайны характар і была палітычна арыентаваная, кіраўніцтва паставіла ператварыць аргкамітэт у новую арганізацыю пад назовам Камітэт Абароны Беларусі, тым часам як Беларускі

21 The New York Public Library, NY. *QGA-73-3975. P.9, 1927, no.2; Архіўны фонд Микити Шаповала; Гутаркі аўтара зь Міронам Леськівым, Ньюарк, 1972—1980.

22 Новае Жыцьцё. 1923. 1 тр.; Сын Беларуса. 1924. 29 жн.; Беларускі Студэнт (Прага). 1923. №2—3. С.23.

23 Skaryna Byelorussian Library and Archives (London). Tarasevich's File; Chicago Public Library, Microfilm Archives, WPA Project, Krasnov's Scrapbooks; Новае Жыцьцё. 1923. 1 тр.; Наша Ніва. 1920. №8.

Нацыянальны Камітэт дзеіў згодна з сваёю праграмаю, маючы на мэце гуртаваць беларусаў Чыкага²⁴. Беларускі Нацыянальны Камітэт навязаў цесную лучнасьць зь беларускім палітычным кіраўніцтвам у розных асяродках Заходняе Эўропы і выказаў думку аб пераездзе колькіх беларускіх дзеячоў у Злучаныя Штаты. Гэта была слухная ідэя, спрыяльны быў і час. Беларускія палітычныя лідары, маючы статус эмігрантаў, шмат маглі б зрабіць для беларускае справы, пераехаўшы ў Злучаныя Штаты й прыклаўшы свае таленты там.

Найбольш радыкальна зьмяніў свае пагляды на беларусаў у Амэрыцы Вацлаў Ластоўскі, які напачатку варожа ставіўся да ідэі эміграцыі, як відаць зь яго шматлікіх публікацыяў зь перадваеннага й ваеннага часу, у 1922 годзе пісаў ужо ў больш прыязным тоне. Ён разумеў важнасьць навязаньня дзейных кантактаў з беларускімі імігрантамі ў Амэрыцы, як можна меркаваць з артыкулу ў «Беларускім Сьцягу», што выходзіў у Коўне. У ім ён прапануе паставіць на парадак дня пытаньне аб пасланьні беларускае дэлегацыі ў Злучаныя Штаты Амэрыкі. Ён піша, што справа гэтая набалелая й цягнецца бяз выніку ўжо даўно. Падкрэсьляючы важнасьць навязаньня кантактаў з амэрыканскімі беларусамі, як зрабілі літоўцы або ўкраінцы, ён зазначае, што гэтыя кантакты маглі б адыграць важную ролю ў адраджэньні Беларусі, асабліва ў эканамічнай галіне. Падсумоўваючы, ён кажа, што, калі б эўрапейскія беларусы здолелі ўсталяваць дзейныя кантакты з амэрыканскімі беларусамі й калі б тыя прысылалі на палітычныя нарады сваіх прадстаўнікоў, гэта было б значным дасягненьнем і зарукаю разьвіцьця добрых дачыненняў на будучыню²⁵.

Блізкае палітычнае супрацоўніцтва беларусаў у дыяспары набыло выразныя абрысы, калі ў 1920 годзе ў Злучаныя Штаты ў якасьці прадстаўніка Міністэрства замежных спраў Рады БНР прыехаў Янка Чарапук, Антонаў сын²⁶.

Янка Чарапук кароткі час пражыў у Нью-Ёрку, пасля паехаў у штат Ўісконсын і, нарэшце, пасяліўся ў Чыкага. Прыбыўшы ў Чыкага ў 1922 годзе, ён цалкам аддаўся беларускай дзейнасьці. Ягоная ўвага засяроджвалася на пашырэньні сяброўства Беларускага Нацыянальнага Камітэту, ён падзяляў ідэю скліканьня масавага зьезду беларусаў у Чыкага й актыўна ўлучыўся ў працу падрыхтоўкі зьезду.

²⁴ Chicago Public Library, Microfilm Archives, Project III, B-4; III B-2; Сялянская Доля. 1921. №4. С.17—18; Беларус (Нью-Ёрк). 1966. №114.

²⁵ Яцэвг І. Заданьня чароднай нарады//Беларускі Сьцяг (Коўна). 1922. №4. С.6—10.

²⁶ Бацькаўшчына. 1957. №51—52; Архівы БНІМу: Папка Івана Чарапука.

Выглядае, што на просьбу Чарапука ўрад Беларускае Народнае Рэспублікі пастанавіў паслаць у Злучаныя Штаты яшчэ аднаго палітычнага лідара. Я.Чарапуку было таксама выдадзенае паўнамоцтва прадстаўляць іншую беларускую палітычную арганізацыю — Беларускую Нацыянальную Сувязь. Іншы дакумэнт, падпісаны Пятром Крачэўскім, паказвае, наколькі беларускія лідары ў Эўропе былі зацікаўленыя беларускаю дзейнасцю ў Злучаных Штатах:

Згодна Вашым лістам, гатуемся да высылкі дэлегата на кангрэс у Чыкаго, якім пэўна будзе Я.Варонко.

Даклады Міністар Загранічных спраў А.Цьвікевіч — аб палітычным становішчу ўнутры і заганіцай — хутка Вам перашле, а таксама і мэморандум у Вашынгтон.

Праграма чыкагскага зьезду мелася закранаць такія пытаньні:

1. Арганізацыя на мейсцох (аблічэньне беларусаў ва ўсёй Амэрыцы і Канадзі і ўтварэньне ўсюды беларускіх Камітэтаў);

2. Барацьба з эксплёатацыяй беларускіх эмігрантаў і ўтварэньне беларускага Бюро Працы ў мейсцу высадкі эмігрантаў і транзітнага ў Гамбургу ці ў Брэмэну;

3. Самааблажэньне і помач бацькаўшчыні — як афярамі, так і Дзяржаўнай пазыкай (плян прыкладаю);

4. Адносіны да Беларускай Народнай Рэспублікі і да Савецкай Беларусі;

5. Адносіны да акупацыі Усходняй Беларусі Масквою і Заходняй — Польшчай;

6. Вызначэньне Усходніх граніц Польшчы 14 сакавіка 1923 г. і гвалт польскіх Уладаў над Беларусамі;

7. Аб'яднаньне і падпарадкаваньне усіх арганізацыяў Цэнтру — Ураду БНР, які зьяўляецца адказным за палітыку — як на мейсцох, так і заганіцай;

8. Выбары Цэнтральнага Камітэту для Амэрыкі і Канады.

Далей прэзыдэнт Крачэўскі выказвае свае пагляды на беларускі палітычны рух і яго жыцьцяздольнасьць ды прапануе зьмясьціць у амэрыканскім друку адозвы Рады БНР. Подпіс: Прага, 25 ліпеня 1923 году. Старшыня Рады БНР і Дзяржаўнай Калегіі П.Крачэўскі²⁷.

Дата скліканьня зьезду была прымеркаваная да прыбыцьця Язэпа Варонкі. Ягоны прыезд у Чыкага шырака рэкламаваўся. Былі выдадзеныя адмысловыя паведамленьні па-беларуску,

²⁷ Архівы Рады БНР, Стэмфард, штат Канэтыкат: копіі дакумантаў, выдадзеных Я.Чарапуку. Дакумант Рады БНР ад 2 чэрвеня 1920 году, падпісаны Я.Ладновым, і паўнамоцтва Беларускае Нацыянальнае Сувязі ад 8 красавіка 1922 году, падпісанае А.Галавінскім.

па-расейску й па-ангельску. Абвесткі аб зьездзе падаваліся таксама па-беларуску ва ўкраінскай газэце «Свобода»²⁸.

Шырокая інфармацыя аб зьездзе й зьяўленьне на сцэне новае асобы забясьпечылі ягоны посьпех. Паводле шматлікіх сьведкаў, гэтае масавае мерапрыёмства сабрала беларусаў ня толькі з розных раёнаў і парафіяў Чыкага й ваколіцаў, былі на ім і дэлегацыі з Кеносы, штат Ўісконсын, Кліўлэнду, штат Агаё, Гэры, штат Індыяна, Грэнд-Рэпідзу й Дэтройту, штат Мічыган, а таксама з штатаў Нью-Джэрзі й Нью-Ёрк²⁹. У выніку працаў зьезду была створаная новая арганізацыя — Беларуска-Амэрыканская Нацыянальная Асацыяцыя з кіраўніцтвам у складзе: Язэп Варонка, старшыня; Макар Аблажэй, скарбнік; Янка Чарапук, старшыня рэвізійнае камісіі; Павал Чопка й В.Трафімовіч — сябры камісіі. Зьезд таксама вызначыў і ўхваліў наступныя мэты новае арганізацыі:

1. Пашыраць нацыянальную сьведамасьць сярод беларускіх імігрантаў у Новым Сьвеце.

2. Падтрымваць адраджэньне беларускага народу й Беларускаю Нацыянальную Дзяржаву.

3. Абараняць правы беларускага народу на вышэй названых прынцыпах.

4. Распачаць, разьвіваць і весьці культурна-асьветную працу сярод беларускіх імігрантаў рознымі сродкамі, улучна з адчыньнем школак, бібліятэкаў і чытаньнем лекцыяў.

5. Аказваць палітычную, культурную й эканамічную дапамогу бацькаўшчыне³⁰.

Арганізацыйныя здольнасьці Чарапука і ўдзел у зьездзе Варонкі зрабілі на ўдзельнікаў вельмі канструктыўны ўплыў і заахвоцілі іх да далейшае дзейнасьці. Абранае зьездам кіраўніцтва й шматлікія актывісты былі гатовыя распачаць шырокую беларускую дзейнасьць у Злучаных Штатах. Разам з тым яны добра разумелі, што іхная задача будзе няпростая. Перад імі стаялі велізарныя праблемы, як, прыкладам, недастатковае прызнаньне беларускае этнічнае групы ў амэрыканскім грамадстве, нізкая нацыянальная сьведамасьць масаў ды агульная нястача кіраўнічых кадраў. Каб знайсці падыход да вырашэньня гэтых праблем, Варонка й ягоныя папличнікі распрацавалі плян дзеяньняў. Іхным першым крокам было адкрыцьцё офісу арганізацыі на 2129 Грынўіч стрыт у Чыкага.

Наступна яны навязалі блізкія кантакты зь іншымі пріязнымі этнічнымі арганізацыямі, прыкладам, зь немцамі, літоўцамі,

²⁸ Свобода. 1923. 2 сьерп.

²⁹ Гутаркі аўтара з Макарам Аблажэем і Іванам Рудніцкім, Чыкага, 1965.

³⁰ Chicago Public Library, Microfilm Archives, White Russians I-F-4; Russkii Vestnik, Chicago, March 16, 1924.

славакамі і Украінцамі, а таксама з рознымі таварыствамі, сярод іншых — з «Рыцарамі Калюмба», Смітсанаўскім інстытутам, украінскім гетманічам, групамі Мікіты Шапавала, расейскімі сацыялістамі-рэвалюцыянерамі³¹.

Пасьля гэтага беларуская арганізацыя выступіла з шырокаю праграмаю вечарынаў і канцэртаў з разнастайным музычным і тэатральным рэпэртуарам. Як правіла, падчас такіх імпрэзаў раздаваліся адмысловыя праграмкі з багатаю інфармацыяю пра Беларусь і беларусаў у Злучаных Штатах³².

Беларускія арганізацыі ў Чыкага далі пачатак масавым сьвяткаваньням Дня Незалежнасьці Беларусі 25 сакавіка 1924 году, хоць у меншых маштабах гэтае сьвята адзначалася ў Злучаных Штатах і раней.

Я.Чарапук, Я.Варонка, а. Я.Тарасэвіч і час-часом а. А.Цікота (які нейкі час быў у Амэрыцы) распачалі сэрыю лекцыяў у школах Чыкага, пасьля пашырыўшы абсяг дзейнасьці на суседнія гарады й штаты, дзе жылі большыя грамады беларускіх імігрантаў. Яны дапамагалі засноўваць беларускія арганізацыі ў гарадох Кенюша, штат Ўісконсын, дзе было створанае Беларускае Народнае Таварыства, Гэры, штат Індыяна, і Грэнд-Рэпідз, штат Мічыган³³.

Тым часам як арганізацыйная й асьветная дзейнасьць беларускага актыву ў Чыкага набірала размах, адным з важных дасягненьняў чыкагскае беларускае грамады сталася выданьне першае беларускае газэты ў Злучаных Штатах — «Беларускае Трыбуны». Як стаяла ў загалюўку, яна выдавалася Беларускім Нацыянальным Саюзам у Чыкага, штат Іліной, і служыла інтарэсам беларусаў у Злучаных Штатах і Канадзе. Рэдактарам газэты быў Язэп Варонка. Мэты выданьня рэдактар сфармуляваў наступным чынам:

Нашая палітычная мэта — адраджэньне беларускае нацыі. Наш краўнічы прынцып — незалежная Беларуская Дэмакратычная Дзяржава.

³¹ Беларуская Трыбуна (Чикаго). 1928. №2; 1929. №3; 1931. №8, 9; 1932. №10, 12; За Украіну. Подорож Вельможного Пана Гетманича Данила Скоропадського до ЗДА й Канади. Едмонтон, 1938. С.63; Пропам'ятна книга. Видана з нагоди сороколiтнього ювілею Украiнського Народного Союзу. Джерзі Сіті, Нью Джерзі, 1936. С.122; Крывіч. 1923. №3. С.64.

³² Беларуский вечер (Программа). Чикаго, 7 марта 1926; Американский Белорус. 1930. 16 февр.; Беларускі Студэнт (Прага). 1923. №2—3; Гутаркі аўтара з шматлікімі ўдзельнікамі тых вечароў.

³³ Беларуская Трыбуна (Чикаго). 1930—1931. №7—8; Наш Шлях. 1923. №15; Беларускі Студэнт (Прага). 1923. №2—3; Гутарка аўтара зь Іванам Гаруцэвічам, Гэры, штат Індыяна.

Беларускі Народ павінен стацца гаспадаром на сваёй зямлі. Воля Беларускага Народу закон для нас³⁴.

Газэта, хоць і выдавалася нерэгулярна, сталася тым ня менш важным рупарам беларускіх ідэяў, прынцыпаў, разам з тым насвятляючы жыццё й дзейнасць беларусаў у Злучаных Штатах. Выдаўцы газеты добра разумелі таксама, што, каб дасягнуць шырэйшых чытацкіх колаў, яны мусяць звяртацца да масаў у мове, якую тыя найбольш прызвычаліся ў той час чуць у грамадзкім жыцці, г.зн. расейскай. Друкаваліся, аднак, артыкулы й па-беларуску, а таксама матэрыялы й паведамленьні па-ангельску. Відаць, ня ўсе пагаджаліся з такім вырашэньнем у газэце моўнага пытання, і Я.Варонка мусіў даваць тлумачэньні, як, прыкладам, гэткае ў лісьце да а. Яна Тарасэвіча:

Чаму «Беларуская» Трыбуна» не выдаецца па-беларуску?.. Магчыма, «Б.Т.» ніколі ня будзе выдавацца па-беларуску: так доўга яшчэ будзе трываць нашая барадзьба з абмаскаленьнем беларусаў у Амэрыцы. Але ўжо хутка прыдзецца стварыць асобную маленькую часопісь па-беларуску[...] зусім іншага (творчага, а не руйнуючага, як «Б.Т.») характэру. А яшчэ хутчэй трэба пачаць выдаваньне беларускай часопісі па-польску(!?). Можна на восень я такую часопісь й пачну! [...] У нас тут йдзе барадзьба з анархістамі (з «Рассвет'у»), якіх падтрымоўваюць расейскія чарнасоценцы. Я бую іх з двух «фортаў» — з «Вестник'у» (які я рэдагую), й з «Б.Т.»³⁵.

З гледзішча сяго-таго з «пурыстаў», Варонкаў падыход (ужываньне расейскае мовы для пашырэння беларускае нацыянальнае сьведамасьці) можна было б скрытыкаваць як папураньне імігранцкаму псыхозу ў падтрымцы перавагі расейскае мовы над беларускай. Трэба, аднак, не забывацца, што Варонка быў прагматыкам і галоўнаю ягонаю зброяю былі кантакты зь людзьмі і ўздзеянне пераконваньнем. Ужываньне ў гэтых мэтах беларускае мовы магло б у шмат якіх выпадках даць адваротны вынік.

Нягледзячы на тое, што «Беларуская Трыбуна» выходзіла па-расейску, яна давала чытачом зьмястоўную інфармацыю аб жыцці беларусаў ва ўсім сьвеце. Тут шырока насвятляліся падзеі ў Савецкай Беларусі, часта перадрукоўваліся артыкулы зь беларускіх выданьняў. Газэта падавала агляды беларускага жыцця ў Латвіі, Літве, Польшчы й Заходняй Эўропе, зьмяшчала багатую інфармацыю пра беларускую эканоміку, культуру, літаратуру. Ідэя незалежнасьці Беларусі была асноваю палітычнае філязофіі ў газэце, шмат артыкулаў

³⁴ Архівы БІНІМу: Перапіска Я.Варонкі з а. Я.Тарасэвічам; Папка Часлава Будзькі.

³⁵ Архівы БІНІМу: Перапіска Я.Варонкі з а. Я.Тарасэвічам. 1929.

прысьвячалася аналізу гісторыі беларускае нацыі. Але перш за ўсё, ведама, «Беларуская Трыбуна» падрабязна насвятляла жыццё беларусаў у Чыкага. Ад першага свайго нумару газэта заклікала чытачоў далучацца да беларускіх арганізацыяў. Вось, прыкладам, зацемкі, што даваліся па-расейску й па-беларуску:

Беларусы, выхадцы з былых Гарадзенскае, Віленскае, Менскае, Віцебскае, Магілёўскае й Смаленскае губерняў, уступаіце у БЕЛАРУСКІ НАЦЫЯНАЛЬНЫ САЮЗ! Мэты арганізацыі: а) пашыраць сярод беларусаў Новага Сьвету ідэі нацыянальнага й дзяржаўнага адраджэньня беларускага народу; б) абараняць і прадстаўляць за мяжою інтарэсы беларускага народу; в) працаваць на культурна-асьветнай ніве, арганізоўваць школы, ладзіць лекцыі, выставы, бібліятэкі й г.д.; г) дапамагаць Вацькаўшчыне ва ўсіх галінах палітычнага, грамадзкага й эканамічнага жыцця.

Далей арганізацыі давалася такая рэклама:

Пры БНС ёсьць бібліятэка, асьветная камісія, бюро друку. Заявы аб жаданні ўступіць у Беларускі Нацыянальны Саюз дасылайце на адрас: White—Russian National Association, Post Office Box 1241, Chicago, Illinois³⁶.

Газэта шырыла беларускую прысутнасьць і праз удзел у Сусьветнай Выстаўцы ў Чыкага, міжнародных выстаўках у Японіі, Савецкай Грузіі, Нямецчыне й розных іншых краінах.

Значны матэрыял прысьвяціла газэта беларускаму ўдзелу ў прэзыдэнцкіх выбарах 1928 году. Вось колькі ўрыўкаў:

Гадоў восем таму польскі міністар Л.Скульскі заявіў, што праз 25 гадоў ад беларускага руху не застанецца й сьледу. Шаноўны пан памыліўся: тое, што будзе праз 17 гадоў (8 гадоў з таго часу ўжо мінула) — мы ўжо прадчуваем; да таго часу, хутчэй за ўсё, не застанецца й сьледу ад самога пана Скульскага.

Шэсьць месяцаў таму ў свой чарод нейкі чыкагскі беларус-рэнэгат «пісаў», што праз шэсьць гадоў пра беларускае пытаньне ў Чыкага забудуць.

Чыкагскі Скульскі таксама памыліўся. Беларускае пытаньнем ужо зацікавіліся амэрыканскія палітычныя колы, а зь імі, натуральна, і амэрыканскае грамадзтва.

У сувязі з прэзыдэнцкай кампаніяй у Чыкага арганізаваўся Беларуска-Амэрыканскі Нацыянальны Клюб, які абудзіў да сябе вялікае зацікаўленьне сярод амэрыканскіх палітыкаў[...]

Дэмакраты добра ведаюць, што зьмяшчае ў сабе наш каляніяльны тэрмін — «расеец»; ведаюць, што 99% усіх «расейскіх» арганізацыяў у Чыкага, дый у шматлікіх іншых гарадох Злучаных Штатаў, належаць беларусам — нацыянальна сьведамым або не — гэта ўжо іншае пытаньне, але беларусам. Гэтага ніхто ня будзе адмаўляць.

³⁶ Белорусская Трибуна. 1928. №2; Chicago Public Library, Microfilm Archives: Белорусская Трибуна, II В 2а; III В 2.

Вось чаму амэрыканскія дэмакраты палічылі справядлівым прызнаць арганізаваны ў Чыкага Беларуска-Амэрыканскі Нацыянальны Клюб, які служыць інтарэсам партыі й краіны[...]

Афіцыйны ўдзел беларусаў у прэзыдэнцкай кампаніі 1928 году, гэтая новая фаза ўзаемадачыненняў беларусаў з амэрыканскімі палітыкамі, уздыме беларускае пытаньне над нашай брыдкаслоўнай каляніяльнай штодзёншчынай³⁷.

Адна зь беларускіх арганізацыяў — Беларуска-Амэрыканскі Нацыянальны Клюб — цалкам прыняла палітычную плятформу Дэмакратычнае Партыі й зьмяніла свой назоў на «Беларуская Арганізацыя ў Падтрымку Алфрэда Сміта за Прэзыдэнта». Яна брала чынны ўдзел у прэзыдэнцкай кампаніі 1928 году. Былі арганізаваныя групы падтрымкі ў розных раёнах гораду, былі адчыненыя свае выбарчыя штабы. Кіраўнікамі арганізацыі былі: Янка Чарапук-Змагар, старшыня; сярод іншых — Іван Пятніца, Мікалай Якубеня й Макаар Аблажэй. Язэп Варонка ўзяўся за рэкліму й падрыхтоўку выступаў. Сам кандыдат, губэрнатар Алфрэд Сміт, меў кантакт зь беларусамі й прыняў беларускую дэлегацыю такою прамоваю:

Удзел беларусаў у гэтай палітычнай кампаніі — першы крок у галоўнае цячэньне амэрыканскага жыцьця. Гэтая падзея сталася магчымаю толькі таму, што Дэмакратычная Партыя разумее патрэбы беларусаў. З рэспубліканцамі зрабіць гэта было б немагчыма³⁸.

Такая прмова палітычнага дзеяча дзяржаўнага маштабу не была б нават заўважаная ў семідзесятых, васьмідзесятых або дзевяностых гады. Але тады, у 20-х, гэта была ўнікальная падзея. Цяжка нават было б знайсці прыклад для параўнаньня — каб амэрыканскі кандыдат у прэзыдэнты намагаўся прааналізаваць і зразумець малую этнічную групу, у нашым выпадку беларускую, і зьвярнуўся да яе з такою нештодзённаю фразэалёгіяю.

Амэрыканскія палітычныя працэсы ахапляюць шырокі сацыяльны спэктар: беларускія актывісты, аднак недастаткова нацыянальна сьведамыя, арганізавалі й Расейскі Рэспубліканскі Клюб, які на 50—60% складаўся зь беларусаў і якім кіравалі два беларусы: архімандрыт Цімон (Муляр) і Ўладзімер Сабінскі³⁹.

Узьнікненьне аднае, дзьвюх або трох беларускіх арганізацыяў, як часта бывае, выклікала да жыцьця шматлікія пабочныя групы. Некаторыя зь іх існавалі толькі на паперы,

37 Chicago Public Library, Microfilm Archives: Белорусская Трибуна. 1928. №2; 1932. №10; Архівы БІНІМу: Перапіска Я.Варонкі.

38 Белорусская Трибуна. 1928. №2; Гутарка аўтара з Макарам Аблажэем, Чыкага, 1965.

39 Гутарка аўтара з Чаславам Будзькам, Чыкага, 1972, і Міронам Курпасам, 1976.

іншыя мелі адмысловыя палітычныя мэты. Такім было, прыкладам, Беларускае Народнае Таварыства Гораду Чыкага, палітычнае ўгрупаваньне, якое мела за мэту актыўна прапагандаваць аддзяленьне Заходняе Беларусі ад Польшчы й далучэньне яе да Савецкае Беларусі; аб'яднаць усіх беларускіх работнікаў у Злучаных Штатах і Канадзе на базе змаганьня з польскім прыгнётам над беларусамі й іншымі народамі. У гэтым змаганьні беларусы мусяць салідарызавацца з польскімі работнікамі, фінансава дапамагаць беларускім палітвязьням у Польшчы⁴⁰.

Падобнымі арганізацыямі былі Беларускі Дапамаговы Камітэт, які ставіў сабе за мэту дапамагаць беларусам Заходняе Беларусі, Беларуска-Амэрыканскі Клюб і розныя пракамуністычныя групы⁴¹.

Нягледзячы на тое, што дэмакраты прайгралі прэзыдэнцкую кампанію 1928 году, шмат арганізацыяў, якія ўзьніклі ў той час, працягвалі сваю дзейнасьць. Так, Беларуска-Амэрыканскі Грамадзянскі Клюб, фактычна — Беларускі Дэмакратычны Клюб, заставаўся дзейны і ў 30-я гады⁴².

Беларусы ўдзельнічалі таксама ў выбарах мэра Чыкага ды іншых палітычных кампаніях 30-х гадоў. У Дэмакратычнай Партыі ў рамках прэзыдэнцкай выбарчай кампаніі Ф.Рузвэльта дзеіў беларус Восіп Водчыц зь Меншчыны⁴³. Зноў ствараліся адпаведныя арганізацыі, якія праводзілі шырокую агітацыйную кампанію за кандыдата на пасаду мэра гораду Чыкага Ёільяма Хэйла Томпсана ды іншых палітыкаў.

Сярод іншых чыкагскіх арганізацыяў можна сустрэць «Беларускі кансулят» з адрасам: 7, Саўт Дэрборн стрыт, а таксама Беларускае Культурна-Адукацыйнае Таварыства⁴⁴.

Яшчэ адна беларуская арганізацыя была зарэгістраваная ў павеце Кук штату Іліной 2 лістапада 1935 году, называлася яна Беларуска-Амэрыканскае Грамадзянскае Задзіночаньне. Кіраўнікамі новае арганізацыі былі Макар Аблажэй, Янка Чарапук-Змагар і Ігнат Лабач. Задзіночаньне ставіла перад сабою мэты: разьвіваць культурна-асьветную дзейнасьць сярод беларусаў у Злучаных Штатах, дапамагаць імігрантам зь Беларусі ў набыцьці імі амэрыканскага грамадзянства,

⁴⁰ Chicago Public Library, Microfilm Archives, White Russian Organizations. Constitution and By-laws of the White Russian People's Society of the City of Chicago, III B-4-III-H/IE/IV; Russkii Vestnik. 1924. March 16; Sichovy Visty. 1924. Aug. 1

⁴¹ Chicago Public Library, Microfilm Archives, File I-F-4.

⁴² Белорусская Трибуна. 1932. №12; Chryscijanskaja Dumka. 1933. №1.

⁴³ Новое Русское Слово. 1953. 20 апр.

⁴⁴ Русский в Америке: Справочник. Нью-Йорк, 1931. С.96; Рэха (Парыж). 1938. №12.

зьбіраць грошы на згаданыя вышэй мэты, аказваць фінансавую падтрымку беларускім школам у Эўропе⁴⁵.

Значную падтрымку й дапамогу беларускай дзейнасьці ў Чыкага аказалі беларускія рыма-каталіцкія сьвятары, якія ўцяклі з Польшчы ў 20-я й 30-я гады падчас пагромнае хвалі польскіх уладаў, скіраванае супраць беларусаў.

Так, у Чыкага знайшлі прытулак аа. Ян і Ўладзімер Тарасэвічы, а. Віктар Шутовіч, а. Міхась Урбановіч, а. А.Цікота (на кароткі час), а пазьней а. Язэп Рэшаць. Гэтыя сьвятары шмат прычыніліся да пашырэння базы дзейнасьці беларускіх арганізацыяў і да запачаткаваньня розных культурных праграмаў. А. Ян Тарасэвіч, які прыбыў у Злучаныя Штаты ў маладыя гады, стаўся асабліва ведамы як беларускі актывіст у Чыкага ды ў штатах Нью-Ёрк, Канэтыкат і Ўісконсын. Не перапыняючы сваіх багаслоўскіх студыяў і ўдзелу ў беларускім арганізацыйным жыцьці, а.Тарасэвіч пачаў выдаваць бюлетэнь «Праўда», а таксама быў адным з заснавальнікаў рэлігійнага часопісу ўніяцкага кірунку «Церковный Голос», у якім друкавалася нямала артыкулаў на беларускія тэмы⁴⁶. Айцец Ян Тарасэвіч быў таксама арганізатарам беларускае каталіцкае грамады ў Чыкага, якая дзеіць і дагэтуль.

Важнаю зьяваю ў беларускім жыцьці сталася радыёпраграма «Беларуская Гадзіна», заснаваная ў 1929 годзе Язэпам Варонкам, якая, хоць і ў зьмененай форме, праіснавала да 50-х гадоў. У друку можна сустрэць, прыкладам, такія камэнтары аб гэтай праграме:

Радые Кабарэ-баль, які даў у суботу сп. Я.Варонка, наш расейскі радыерэдактар, стаўся незвычайнаю забаваю, якая шмат каго зацікавіла. Большыню гасьцей складала, аднак, моладзь. Вельмі добры аркестар, выдатная музычная частка праграмы ды шматлікія афіцыянткі ў народных строях прыцягнулі галоўную увагу гасьцей і пакінулі добрае ўражаньне. Госьці выбралі спадарычню Э.Кічкайла «Радыекаралеваю», на другім месцы была спадарычна Вольга Паўлікевіч⁴⁷.

Як прыгадаў сп. М.Аблажэй у гутарцы з аўтарам у 1961 годзе, беларускія строі на гэтай вечарыне, якая адбылася 1 лютага 1936 году, былі найпрыгажэйшыя. Група моладзі сьпявала беларускія песьні⁴⁸.

Уздым беларускае дзейнасьці ў Чыкага быў радасна ўспрыняты лідарамі Беларускае Народнае Рэспублікі. Д-р Аляксандар Цьвікевіч, на той час старшыня ўраду БНР,

⁴⁵ Копія рэгістрацыйнага пасьведчаньня ў архівах БІНІМу.

⁴⁶ Архівы БІНІМу; Станкевіч А. Беларускі хрысьціянскі рух. Вільня, 1939. С.225.

⁴⁷ Рассвет (Чикаго). 1936. 18 февр.; Chicago Public Library, Microfilm Archives, II-B-2d(1); II-B-2-e/I-C; II-B-2f; I-A-1a; IV.

⁴⁸ Гутарка аўтара з Макарам Аблажэем, Чыкага, 1961.

выказаў прызнаньне дасягненьням беларусаў у лісьце да Янкі Чарапука. Ён падзякаваў яму й прызначыў яго павераным у справах БНР у Злучаных Штатах Амэрыкі⁴⁹.

Сп. Васіль Захарка, які ў 1928 годзе стаўся прэзыдэнтам Рады БНР пасьяля Пятра Крэчэўскага, папрасіў Ігната Лабача з Чыкага пайнфармаваць Раду БНР аб беларускай дзейнасьці ды адказаць на такія пытаньні, як: колькі беларускіх імігрантаў ахапляюць бальшавіцкія ўплывы? ці шмат беларусаў пад польскімі, расейскімі ўплывамі? і г. д. Васіль Захарка пісаў, што Рада БНР была б радая атрымаць усю інфармацыю аб амэрыканскіх беларусах, незалежна ад таго, будзе яна добрая ці дрэнная⁵⁰. Задавальненьне пашырэннем беларускае дзейнасьці выказвалася і ў друку. Вось што пісалася ў вадным беларускім выданьні:

Як можна бачыць зь лістоў, атрыманых з Чыкага, беларусы пачалі абуджацца там. Падыход, які пераважаў дагэтуль, г.зн. спробы знайсці грунт для супрацоўніцтва з зрусыфікаванымі або спалянізаванымі беларусамі, ня даў ніякіх станоўчых вынікаў і амаль не загубіў беларускія ініцыятывы ў Злучаных Штатах. Змарнаваўшы на гэта больш за тры гады, беларускі актыў выйшаў нарэшце на слушную дарогу. Ня трэба йсці за масамі, трэба выяўляць асобаў, адданых беларускай справе. Масы самі пачнуць прыходзіць гуртамі, калі ўбачаць дасягненьні гэтае вузейшае групы. Іх не прыцягнеш у свае шэрагі толькі прыгожымі словамі, яны павінны ўбачыць адданую працу дзеля добра ўсяго народу⁵¹.

Трэба падкрэсьліць адзін важны аспэкт беларускае дзейнасьці ў Чыкага: усталяваньне блізкіх рабочых кантактаў з бацькаўшчынай. Беларускія выданьні ў Вільні, Латвіі й Літве зьмяшчалі шмат паведамленьняў пра беларусаў у Злучаных Штатах, асабістыя й грамадзкія кантакты былі тады звычайнаю справаю. Беларуска-Амэрыканскае Нацыянальнае Аб'яднаньне, 669 Райтвуд эвэню, Чыкага, выступала як падпіснае агенцтва беларускіх выданьняў з Заходняе Беларусі й Латвіі. «Беларуская Трыбуна» шырака асьвятляла беларускія выданьні, памятныя даты, кантакты з бацькаўшчынай ды зь беларускімі арганізацыямі ў Заходняй Эўропе⁵².

Важна было тое — і гэта была новая падзея ў беларускім нацыянальным руху, — што беларускія арганізацыі ў Чыкага распачалі праграму фінансвае дапамогі беларускім школам на бацькаўшчыне. Беларускія гімназіі ў Вільні, Радашкавічах і Клецку атрымвалі дапамогу ад розных арганізацыяў з

49 Архівы БІНІМу: Копія ліста А.Цьвікевіча І.Чарапуку, 27 жн. 1923.

50 Архівы БІНІМу: Ліст В.Захаркі да І.Лабача, 20 тр. 1933.

51 Chicago Public Library, Microfilm Archives, II-B-2e; Архівний Фонд Микити Шаповала.

52 Езавітаў К. Беларусы ў Літве. Рыга, 1932; Рэха (Парыж). 1938. №12; Архівы БІНІМу: Папка Я.Станкевіча.

Чыкага⁵³. Друйская гімназія айцоў марыянаў атрымвала дапамогу ад беларусаў і літоўцаў: «Літоўска-амэрыканскія марыяне дапамагалі падтрымваць Друйскі асяродак, і дзякуючы гэтай падтрымцы гімназія была здольная набыць будынак, купіць друкарскі варштат і распачаць публікацыю сваіх выданьняў. Аднак польскія ўлады не далі на гэта свайго дазволу»⁵⁴. А. Ян Тарасэвіч дапамагаў беларускай моладзі выяжджаць у Злучаныя Штаты на вучэньне⁵⁵. Паводле студэнцкага часапісу, нават Янка Купала хадайнічаў за беларускіх студэнтаў — ён напісаў ліст Янку Чарапуку, дзе прасіў дапамагчы беларускім студэнтам у Празе й Вільні⁵⁶. Амэрыканскія баптысты, дзякуючы кантактам зь беларускімі арганізацыямі, давалі фінансавую дапамогу беларускаму прытулку ў Вільні⁵⁷.

Амэрыканская дапамога слалася і ў Савецкую Беларусь, пра што ў гэтай кнізе будзе гаварыцца асобна.

Росквіт беларускіх арганізацыяў і разьвіцьцё іхнае дзейнасьці непакоілі й засмучалі расейцаў, ці, дакладней кажучы, этнічных расейцаў і духова-прарасейскія групы. Бальшыня расейскіх арганізацыяў, цэркваў, газэтаў, асабліва тыя, што ўзначальваліся этнічнымі расейцамі (вялікаросамі), вельмі адмоўна рэагавалі на абуджэньне беларусаў. Яны зацята супраціўляліся любой праяве нацыянальнае сьведамасьці, нават найменшай згадцы пра асобнасьць беларусаў. Прадстаўнікі гэтых паглядаў мелі шмат прыхільнікаў сярод зрусыфікаваных беларусаў, яны ўжывалі любыя сродкі, каб ачарніць беларускую дзейнасьць і беларускі нацыянальны рух. Сярод антыбеларускіх «актывістаў» у Чыкага быў Мараўскі-Далінін, выдавец расейскамоўнае чыкагскае газэты «Рассвет», лідары Расейскага Незалежнага Таварыства Ўзаемадапамогі (РНОВ), некаторыя праваслаўныя дзеячы ды шэраг прыватных асобаў⁵⁸.

Шэраг некамуністычных прарасейскіх групаў распачалі шырокамаштабную кампанію супраць беларускіх актывістаў у Чыкага, вінавацячы іх у шматлікіх грахах: у тым, што яны мелі пранямецкую арыентацыю, што іхнае кіраўніцтва складалася пераважна з рыма-каталікоў і было прызнае да Польшчы, што беларускія лідары былі патаемнымі камуністычнымі агентамі й г.д. Лямант пра сымпатыі да

⁵³ Крывіч. 1923. №4. С.56—57; Архівы БІНІМу: Копія ліста а. Я.Тарасэвічу ад вучняў Віленскае Беларускае Гімназіі, 1926; Віці. 1957. №1/10. С.13—14; Архівы БІНІМу: Успаміны д-ра Вітаўта Тумаша.

⁵⁴ Yla S. Jurgis Matulaitis. New York, NY, 1987. Psl.221.

⁵⁵ Зорка (Вільня). 1938. №11.

⁵⁶ Беларускі Студэнт (Прага). 1923. №2—3. С.23.

⁵⁷ Беларускі Звон (Вільня). 1922. 2 крас. Перапіска аўтара з Чаславам Будзькам.

⁵⁸ Рассвет (Чикаго). 1933. 18 февр.; Новое Русское Слово. 1937. 22 мая; Американские Известия (Детройт). 1938. 25 марта.

Нямеччыны й Польшчы нікога не хваляваў і ня меў ніякага абгрунтавання. Абвінавачаньні ў камунізьме грунтаваліся на тым, што погляды беларускага актыву супадалі з пазыцыяю пракамуністычных арганізацыяў у дачыненні да беларускага руху ў Польшчы й што чыкагскія беларускія арганізацыі маральна й фінансава падтрымвалі беларусаў і грамадаўскі рух у Польшчы. У выніку гэтага абвінавачаньні беларусаў у камунізьме гучалі з абодвух бакоў: расейскага й польскага.

Каб чытач адчуў атмасфэру палемікі, падамо тут колькі цытатаў з расейскамоўных газэтаў пра беларускіх актывістаў у Чыкага. Так, «Русский Вестник» пісаў:

Трэба зазначыць, што прапаганда невялічкае групы беларусаў, якія выступалі за аддзяленьне часткі Беларусі ад Польшчы з мэтай далучыць яе да Савецкае Беларусі, ня мела поспеху. Нягледзячы на тое, што лідары гэтае групы сп. Змагар і сп. Варонка ўжылі ўсе сродкі, што ў іх былі, каб дасягнуць гэтае мэты, яны ня здолелі здабыць прыхільнасьці амэрыканскіх беларусаў ці нават зацікавіць іх сваімі ідэямі. На працягу 1923 і 1924 гадоў яны нарабілі шмат крыку на старонках «Free Russia» і «Russian Herald», ведучы палеміку з сваімі апанэнтамі, спрабуючы ўсяляк давесці, што яны, сп. Змагар і сп. Варонка, маюць рацыю, але галасы іхныя заставаліся «марным лямантам у пустэльні»⁵⁹.

Іншы аўтар пісаў:

Перад амэрыканскімі беларусамі паўстала гэтая дылема: тэарэтычна падзяляючы думку, што гістарычна Беларусь ёсьць неадлучнаю часткаю Расеі, на практыцы яны мусілі пагадзіцца з тым, што анэксаваныя Польшчаю беларускія землі павінны заставацца пад польскаю ўладаю. Амэрыканскія беларусы выдатна зразумелі, што, калі яны згодзяцца з паглядамі сп. Варонкі й сп. Змагара й калі пры іх падтрымцы мелася б адбыцца аддзяленьне беларускіх земляў ад Польшчы й далучэньне іх да Савецкае Расеі, яны б тым самым практычна дапамаглі б бальшавіком вынішчаць сваіх беларускіх братоў. І таму амэрыканскія беларусы ўспрынялі гэтую новасьпечаную беларускую прапаганду не як нешта сур'эзнае, а як чужыя ім пагляды, завезеныя з Эўропы ў Амэрыку Варонкам і Змагаром, якія імкнуліся штучна прышчапіць амэрыканскім беларусам ідэі сэпаратызму. Амэрыканскія беларусы ўспрымалі гэтую прапаганду зь вялікім недаверам, загадзя ўяўляючы сабе, да якіх страшных вынікаў яна можа прывесці. Трэба зазначыць, што нягледзячы на два гады вуснае й друкаванае прапаганды сп. Варонку й сп. Змагару не ўдалося стварыць ні ў водным горадзе, апрача Чыкага, хоць бы малое групы, якая падзяляла б гэтыя сэпаратыстычныя пагляды. Амэрыканскія беларусы разглядаюць тых, хто прапагандуе гэтыя сэпаратыстычныя ідэі, як агентаў польскага або савецкага ўрадаў, засланых у Злучаныя Штаты з мэтай разбурыць расейскія арганізацыі й расейскае грамадзкае жыцьцё ў Амэрыцы. Тут, у Чыкага, гэтая прапаганда беларускіх сэпаратыстаў была вельмі энэргічна падтрыманая толькі бальшавікамі й іхнымі сымпатыкамі. Наколькі мне ведама, сп. Язэп Варонка быў засланы ў Амэрыку бальшавікамі з дакладнаю мэтай: весці прапаганду сярод амэрыканскіх беларусаў

⁵⁹ Русский Вестник (Чикаго). 1924. 16 марта.

супраць Польшчы й на карысьць Савецкае Расеі. Трэба, аднак, зазначыць, што пазней сп. Я.Варонка адмовіўся ад гэтае шкоднае прапаганды беларускага сэпаратызму у Чыкага; але сталася гэта толькі пасля таго, як ён пераканаўся ў марнасьці высілкаў, якія ён разам з сп. Змагаром прыкладаў на працягу пяцёх гадоў[...]

Тут будзе дарэчы зазначыць, што, калі б прапаганда сп. Варонкі й сп. Змагара мела посьпех, гэта сталася б магутным разбуральным фактарам для ўсіх антыбальшавіцкіх расейскіх арганізацыяў у Амэрыцы. Фактычна ўсе гэтыя арганізацыі складаюцца пераважна зь беларусаў і украінцаў старога іміграцыі. А таму беларускі сэпаратызм мог бы выклікаць працэс распаду гэтых арганізацыяў, увёўшы элемент нацыянальнае варожасьці паміж расейцамі й беларусамі; а гэта пайшло б толькі на карысьць бальшавіком. На шчасьце, гэтага не адбылося, і расейскай калёніі ў Амэрыцы ўдалося захаваць сваю цэласць і ўнутраную салідарнасьць у агульнарасейскай справе⁶⁰.

Або вось цытата з «Русского Голоса»:

Неабходна выкрыць дзейнасьць паноў І.Я.Варонка і Ант.Змагар, каб ня даць пралезьці гэтым асобам у іншыя арганізацыі, як беларускія, гэтак і іншыя.

[...]Мы, Беларускае Народнае Таварыства г.Чыкага, пратэстуем супраць гэтых самазваных абаронцаў беларусаў, якія ёсьць прадстаўнікамі правакацыйнага Саюзу беларусаў у Польшчы. Дзякуючы гэтаму саюзу «Беларуская грамада» ў Польшчы была прызнаная нелегальнаю, і тысячы беларусаў пакутуюць за кратамі.

Мы пратэстуем супраць гэтак званага «Саюзу беларусаў у Чыкага», які складаецца фактычна зь дзвюх асобаў — Антон Змагар, або Янка Чарапук, і І.Я.Варонка, або В.Палескі.

Яны ня маюць ніякага маральнага й юрыдычнага права прадстаўляць Беларусь⁶¹.

Іншаю значнаю групаю ворагаў беларускага руху былі камуністы й левыя, якіх было даволі шмат у Чыкага ў 20-я гады. Аднак нападкі камуністаў на беларускія арганізацыі й іхных лідараў мелі іншы характар. Камуністы, відаць, напачатку не зразумелі, што падтрымка беларускага руху ў Польшчы зусім ня значыць прызнаньня камуністычнае ідэалёгіі. І хоць яны ведалі, што Я.Варонка, Я.Змагар ды іншыя беларускія актывісты маюць свае палітычныя мэты, спачатку яны крытыкавалі беларусаў даволі мякка й лякальна. Аднак, калі камуністы пераканаліся, што беларускія палітычныя лідары кіруюцца сваімі прынцыпамі й сваёю палітычнаю ідэалёгіяю, праводзяць сапраўды незалежную беларускую палітычную лінію, яны пачалі на поўную сілу нападаць на беларусаў у камуністычных газэтах, на мітынгах і праз радыё. Вось прыклады загаловаў ды ўрыўкі з артыкулаў:

⁶⁰ Chicago Public Library, Microfilm Archives, WPA III, Project 30275/III-B-4, Nicholas Korecki.

⁶¹ Русский Голос (Нью-Йорк). 1927. 10 июня.

«БРАХНЯ Й МАНА БЕЛАРУСКІХ МІНІСТРАЎ». «ВЫ НАС НЕ АБДУРЫЦЕ». У жніўні 1922 году ў Чыкага стварыўся Беларускі Камітэт дапамогі беларусам, якія змагаюцца супраць польскага Імпэрыялізму. У сакавіку 1923 году на гарызоньце зьявіўся «новы» чалавек — Ян Змагар. Радыкал з радыкалаў, адданы барацьбіт з Імпэрыялістычнаю Польшчаю, які толькі што прыехаў у Злучаныя Штаты зь Беларусі, Змагар абвясціў сябе «рашучым» абаронцам Савецкае Беларусі. Ён адразу ж далучыўся да Беларускага Камітэту. Гэты «герой», гэты «Ян Хрысьціцель» сказаў: «Хто я? Я хрышчу вас толькі вадою, той, хто йдзе за мною, будзе хрысьціць вас жыцьцёвым агнём. Прышлеце грошы й выклічце яго зь Беларусі». Яны выслалі грошы. І прыбыў Язэп Варонка.

Абодва беларусы зьявіліся ў расейскай калёніі. Яны зрабіліся школьнымі настаўнікамі і ў хуткім часе скінулі свае маскі. Змагар, ведамы таксама пад імем Іван Чарапук, які да таго ж, як выявілася, быў ксяндзом, пачаў змаганьне за «расейскі дух» у школе; Варонка, беларускі шавініст, пачаў арганізоўваць антысавецкія групы ў дзейных тады беларускіх таварыствах і школах. Гэта быў пачатак барацьбы ўнутры Фэдэрацыі. Пад гэты час у калёніі зьявіўся яшчэ адзін дурань, які зваўся Мікалай Калужын — цяпер д-р Л.Перцаў, або Пэрс[...] манархіст-фашыст[...] Калужын-Перцаў распачаў лютую барацьбу за выдаленьне «Інтэрнацыяналізму» з расейскіх работніцкіх школак. І хоць беларускі шавіністы стаялі вельмі далёка ад Калужына, ягоная атрута супраць Фэдэрацыі вельмі ім прыдалася⁶².

Аднак, нягледзячы на ўсе напады ў друку, фізычныя расправы, такія, як перастрэлка на беларускай вечарыне, абвінавачаньні й інсынуацыі, скіраваныя на тое, каб скампрамэтаваць беларускі рух, ягоныя кіраўнікі й надалей рабілі тое, што лічылі неабходным. Пра гэта красамоўна сьведчыць дакумэнт, які датычыць дзейнасьці беларусаў:

У нядзелю 6 сакавіка 1927 году на заклік Беларускага Нацыянальнага Саюзу штату Іліной адбыўся вялікі мітынг беларусаў у знак пратэсту супраць гвалту над беларусамі ў Заходняй Беларусі. На мітынгу выступілі з прамовамі аб падзеях на радзіме гэтыя людзі: сп. І.М.Рамановіч, сябра камітэту Беларускага Нацыянальнага Саюзу, сп. [Ян] Змагар, вядучы мітынг, сп. Я.Варонка, а таксама прадстаўнік ад украінцаў д-р Смук. Прысутныя слухалі прамоўцаў зь вялікаю ўвагаю й выказвалі сваю згоду. Напрыканцы мітынгу была аднадушна прынятая наступная рэзалюцыя Беларускага Нацыянальнага Саюзу: «Беларусы — жыхары Чыкага й ваколцаў, сабраўшыся на мітынг, скліканы Беларускім Нацыянальным Саюзам штату Іліной, і пачуўшы пра апошнія падзеі ў Заходняй Беларусі — арышты дэпутатаў Сойму Рак-Міхайлоўскага, Тарашкевіча, Валашына, Мятлы й Галавача, разгром беларускіх асьветных і гаспадарчых арганізацыяў, гвалт і зьдзекі над беларускім насельніцтвам, якія сыстэматычна ўчыняе польскі ўрад, — пастанавілі рашуча запратэставаць:

1. Супраць грубага парушэньня польскім урадам трактатаў у дачыненні да правоў нацыянальных меншасьцяў у Польшчы, падпісаных у Вэрсалі ў 1919 годзе.

2. Супраць няспыннага перасьледу беларусаў у Польшчы.

⁶² Новый Мир (Нью-Йорк). 1936. 1 апр.; Цытата з англамоўнага тэксту ў Chicago Public Library, Microfilm Archives - П В 2f/I E/I A Ia, p.1-5.

3. Супраць незаслужаных арыштаў беларускіх дэпутатаў польскага Сойму.

4. Супраць арыштаў сотняў беларускіх работнікаў.

Беларусы гораду Чыкага й ваколцаў выступаюць з заклікам да дэмакратычнага амэрыканскага народу, які першы ўзьняў голас за аднаўленьне Польскае Рэспублікі. Мы маем на ўвазе добра ведамую дэкларацыю прэзыдэнта В.Уілсана. Мы заклікаем народ Злучаных Штатаў ужыць свой уплыў і дапамагчы вызваліць беларускі народ з польскага ярма.

Камітэт Беларускага Нацыянальнага Саюзу: Я.Варонка, А.Змагар, І.Рудзёнак, І.Рамановіч, Л.Антон, В.Трафімовіч⁶³.

Беларускія нацыянальныя арганізацыі знайшлі падтрымку з боку некаторых «расейскіх» групаў — якія фактычна складаліся пераважна зь беларусаў, — яны выказалі салідарнасьць зь беларусамі, што церпяць пад польскім ярмом. Так, Расейскае Нацыянальнае Праваслаўнае Таварыства, вялікая і ўплывова арганізацыя, на сваім 17-м зьездзе, які адбыўся 21—22 красавіка 1928 году ў Чыкага, прыняла такі дакумэнт:

Зьезд выслухаў заклік далучыцца да пратэсту супраць «віленскага» судовага працэсу над беларускімі дэпутатамі польскага Сойму ды іншымі актывістамі Грамады. Зьезд Расейскага Нацыянальнага Праваслаўнага Таварыства, якое складаецца з эмігрантаў з Гарадзенскае, Віленскае й Менскае губэрняў, якія цяпер уваходзяць у склад Польшчы, пагадзіўся з заклікам і пратэстуе супраць судовага працэсу над беларусамі⁶⁴.

Гэта было ў раннім пэрыядзе беларускае дзейнасьці. Напады на беларускіх актывістаў і арганізацыі працягваліся ў 30—40-х гадох і пазьней. Па сутнасьці левыя ніколі не спынялі паклёпніцкае антыбеларускае прапаганды. На самым пачатку беларускае дзейнасьці такія напады маглі мець шкодныя вынікі. Аднак ні расейцам-манархістам, ні камуністам не ўдалося спыніць беларускі рух у Чыкага. Наадварот, паклёп і мана паспрыялі крышталізацыі й папулярызаваньню беларускіх ідэяў і прынцыпаў ды мацней згуртавалі грамаду. У часе, калі этнічная сьведамасьць беларускіх масаў была на нізкім узроўні, калі беларусам даводзілася супрацьстаяць савецка-расейскаму нацыяналізму й імперыялізму, беларускія лідары ў Чыкага былі нягледзячы ні на што здольныя адбіваць удары ворагаў і бараніць ідэю незалежнае дэмакратычнае беларускае дзяржавы. Больш таго, яны былі здольныя пашырыць уплывы на значную колькасьць імігрантаў і прыцягнуць іх у ідэалгічны рух, угрунтаваны на прынцыпе беларускае незалежнасьці. У тых цяжкіх абставінах гэта было немалым дасягненьнем.

63 Сялянская Ніва (Вільня). 1926. №14.

64 Chicago Public Library, Microfilm Archives, Reel 61.

Як мы пабачылі, у 20—30-х гадох амэрыканскія беларусы даволі паспяхова пачалі сваё нацыянальнае арганізацыйнае жыццё. Малыя й вялікія беларускія арганізацыі ўзьніклі ў штатах Нью-Ёрк, Нью-Джэрзі, Іліной, Індыяна, Мічыган, Пэнсylvэйнія й Ўісконсын. На жаль, выжылі зь іх толькі арганізацыі ў штаце Іліной. Гэты досвед паказвае, што нястача адукаваных, нацыянальна сьведомых кіраўнічых кадраў у грамадзе амэрыканскіх беларусаў стрымала далейшы рост арганізацыяў і адмоўна адбілася на беларускай дзейнасьці. Шмат у якіх выпадках у беларускія арганізацыі праніклі левыя, прасавецкія элемэнты, якія, ужываючы як прыкрыцьцё магутны прапагандны сымбаль БССР, шмат дзе павярнулі дзейнасьць арганізацыяў на свой шлях. У выніку ўсяго гэтага некалькі малых беларускіх арганізацыяў загінула, тым часам як прасавецкія групы мацнелі. Варта зьвярнуць увагу на такую зьяву: як толькі прасавецкія элемэнты пераймалі кіраваньне арганізацыяй, яна спыняла йснаваньне як амэрыканская нацыянальная група й рабілася прыдаткам шырокага прасавецкага руху. Ёснаваньне нацыянальных этнічных арганізацыяў, у Злучаных Штатах або, прыкладам, у Аргентыне, несумяшчальнае з савецкаю ідэалёгіяю. Гісторыя паказвае, што асноваю тактыкі прасавецкіх актывістаў было разбурэньне гэтых этнічна арыентаваных арганізацыяў.

Тым больш знамянальна, што беларускія арганізацыі ў Чыкага здолелі выжыць, ператрываўшы няспынны жорсткі ўціск і ўдары з розных бакоў. Іхныя кіраўнікі былі дастаткова сьпелыя й кампэтэнтныя, каб трымаць непахісны палітычны курс пад сьцягам беларускае нацыянальнае ідэалёгіі. Чыкагскі пэрыяд застанецца важнаю гістарычнаю вяхою ў жыцьці беларускае калёніі ў Амэрыцы.

Было б лягічна скончыць гэты разьдзел аглядам жыцьцёвага шляху й палітычных поглядаў тых асобаў, якія ўзялі на сябе цяжар заснаваньня беларускага руху ў Злучаных Штатах.

Станаўленьне руху, вядома ж, адбылося не адразу. Пачыналася зь некалькіх простых сялянаў-імігрантаў, якія ўсьведомілі, што яны паходзяць зь беларускіх земляў, і заснавалі зямляцкія гурткі. Больш выразна выявілі этнічную сьведамасьць тыя, хто пашыраў беларускія ідэі ў рамках славянскіх і «расейскіх» таварыстваў⁶⁵. Сярод апошніх найбольш выдатнаю асобаю быў Сьцяпан Бубешка. У прысьвечаным яму нэкралёгу было сказана наступнае:

Сьцяпан Іванавіч Бубешка, адзін з найстарэйшых расейскіх імігрантаў у Амэрыцы, памёр ад крупознага запаленьня лёгкіх у Джамайкаўскім

⁶⁵ Беларуссы — подлинные лидеры нашей старой колонии в Америке//Белорусская Трибуна. 1931. №8.

шпіталі 23 студзеня 1928 году. Было яму крыху болей за 54 гады, і ён хварэў два месяцы. Пахаваны ў Флашыngu 26 студзеня 1928 году. Больш за сотню людзей прыйшло аддаць яму апошнюю пашану, і на магільу было пакладзена шмат вянкоў ад арганізацыяў, такіх як Жаночы Гурток у Флашыngu, Польскае Брацтва ды Іншых. Сп. Бубешка пакінуў Удаву Ніну, сына Антона, 15 гадоў, і дачку Алесю, 31 год.

Сьцяпан Іванавіч нарадзіўся ў мястэчку Лунна Гарадзенскага павету Гарадзенскае губэрні. Ён прыехаў у Злучаныя Штаты 38 гадоў таму. Працаваў у розных месцах і галінах прамысловасьці, найбольш у вырабе мэблі. Пасьля дваццацёх гадоў пралетарскага жыцця ён набыў маленькую фарму ў мясцовасьці Флашынг на Лонг-Айлэндзе. Неўзабаве, аднак, ён зразумеў, што займацца сельскаю гаспадаркаю ў ваколіцах Нью-Ёрку ня мае сэнсу. Ён кінуў фармарства й пайшоў у бізнэс, дзе дасягнуў пэўнага посьпеху.

Бубешка ня браў актыўнага ўдзелу ў амэрыканскім палітычным жыцці, але быў вельмі блізі да аднае палітычнае арганізацыі ў Флашыngu.

Ён меў добры характар і быў вельмі мяккім чалавекам. І хоць ён дасягнуў пэўнага матэрыяльнага ўзроўню, ён ніколі не забываўся пра сваіх менш удачлівых сяброў і землякоў і заўсёды ім дапамагаў⁶⁶.

Першыя знакі Бубешкавай дзейнасьці сярод славянскіх імігрантаў можна заўважыць у перадваенных і ваенных гадох, калі ён дзейнічаў сярод землякоў. Тады газета «Новый Мир» паведамляла, што Бубешка быў адным з прамоўцаў на паховінах прафсаюзнага арганізатара беларуса Валодзі Татарчыка, забітага ў вулічнай сутычцы. Бубешкава ймя згадвалася пазьней зь дзiesiąтк разоў у сувязі зь дзейнасьцю Расейска-Славянскага Таварыства ў бруклінскім раёне Браўнсвіл. З палітычнага гледзішча ён быў пераконаным антыкамуністам і меў здаровы падыход у арганізаваньні славянскіх імігрантаў, выразна выдзяляючы сваіх суродзічаў-беларусаў. Бубешка быў першым беларуска-амэрыканскім аўтарам, які апублікаваў цытаваны папярэдне кароткі нарыс жыцця беларусаў у Злучаных Штатах. Мяркуецца, што Бубешка браў удзел у выданьні колькіх нумароў «Бюлетэня» і ў заснаваньні Беларускага Прэсавага Бюро ў Нью-Ёрку. Ён таксама прычыніўся да арганізаваньня беларусаў у нью-ёркскай мэтраполіі.

Хоць Сьцяпан Бубешка й ня быў актыўным прапагандыстам беларускае дзяржаўнасьці, ён пакінуў значны сьлед у арганізацыйна-грамадзкім жыцці амэрыканскіх беларусаў.

Антон і Янка Чарапукі, бацька і сын, бясспрэчна, былі пачынальнікамі беларускага палітычнага руху ў Злучаных Штатах. Янка Чарапук на працягу дзесяцігодзьдзяў істотна ўплываў на арганізаванае беларускае жыццё ў гэтай краіне. Нарадзіўся ён 12 жніўня 1896 году ў Гарадзенскім павеце, а памёр 16 лістапада 1957 году ў Чыкага. Скончыўшы правінцыйную гімназію каля Горадні, Янка Чарапук паступіў на юрыдычны й эканамічны факультэт Пецяўбургскага

універсытэту. З маладых гадоў ён удзельнічаў у беларускім руху, а пасля абвешчання Беларускае Народнае Рэспублікі ў сакавіку 1918 году стаўся прафэсійным беларускім палітыкам: займаў пасаду паўнамоцнага прадстаўніка Ураду БНР у Нямеччыне, балтыйскіх краінах і Чэхаславацчыне. Пазьней Чарапук быў пасланы Радаю БНР у Злучаныя Штаты й пачаў арганізацыйную працу сярод беларусаў гэтае краіны. З гэтым заданьнем ён выдатна справіўся, сьведчаньнем чаго — яго больш як трыццацігадовая праца сярод беларускае грамады ў Амэрыцы.

Язэп Варонка быў яшчэ адным выдатным пачынальнікам і кіраўніком беларускага руху ў Злучаных Штатах. Ён прыехаў у гэтую краіну зь ініцыятывы Янкі Чарапука як прадстаўнік Рады БНР. Я.Варонка да свайго прыезду ў Злучаныя Штаты меў ужо значны досвед палітычнага кіраўніцтва, займаючы пэўны час сярод іншага пасаду прэм'ер-міністра Беларускае Народнае Рэспублікі. Ён быў высокаадукаваным чалавекам. Ён адыграў значную ролю ў грамадзкім і палітычным жыцьці амэрыканскіх беларусаў, а ягонае непакіснае жаданьне заснаваць магутную беларускую арганізацыю заслугоўвае ўсялякае павагі. Аднак, будучы прагматыкам, Варонка хадзіў сваімі адмысловымі палітычнымі сьцежкамі⁶⁷.

Варта зацываць архіўныя матэрыялы аб палітычных паглядах і дзейнасьці Я.Варонкі («Гутарка з сп. Я.Варонкам, 2009 Кортэз стрыт, дырэктарам расейскіх радыёпраграмаў, станцыі WEDC і WSBC»):

Сп. Варонка, беларус, нарадзіўся ў Гарадзенскай губэрні, гадаваўся й атрымаў асьвету ў Санкт-Пецярбургу (цяперашні Ленінград). Прыбыў у Злучаныя Штаты ўвосень 1923 году і ад таго часу жыве зь сям'ёю ў Чыкага. Сп.Варонка прыехаў у ЗША з адзінаю мэтай — адукоўваць беларусаў. У тую пару нацыяналізм пачаў адыгрываць важную ролю сярод беларусаў, асабліва сярод тых, хто перабраўся ў Амэрыку, і з гэтае прычыны сп. Варонка, толькі прыехаўшы, пачаў выступаць перад беларусамі ў Чыкага, а таксама ў штатах Ўісконсын і Мічыган. Будучы палымным беларусам, ён спрабаваў абудзіць у іх нацыянальны гонар і самапавагу, вызваліць іх ад чараў сну, у якім ён іх знайшоў. Сп. Варонка прызнаецца, што меў у гэтым мала посьпеху дзеля геаграфічнага й этнаграфічнага невуцтва сваіх землякоў. Знайшоўшы сярод іх прыхільнікаў бальшавізму, ён меў вялікія цяжкасьці ў сваёй дзейнасьці. Паводле сп. Варонкі, гэта былі не бальшавікі, а бальшавікамань.

На думку сп. Варонкі, у Чыкага няма чыста расейскае калёніі. Згодна зь ягонымі паглядамі, толькі пяць працэнтаў складаюць сапраўдныя расейцы (вялікаросы); астатніх лучыць з Расеяю хутчэй любоў да расейскае культуры, чым нешта іншае. Расейская калёнія ў Чыкага складаецца пераважна зь беларусаў з Гарадзенскае, Менскае, Віленскае, Віцебскае й Магілёўскае губэрняў; далей ідуць украінцы з Вальнскае,

⁶⁷ Kipel V., Kipel Z. Byelorussian Statehood. New York, 1988. P.357—358.

Падольскае, Кіеўскае, паўдзённае часткі Гарадзенскае й заходняе часткі Чарнігаўскае губэрняў.

Між іншым, сп. Варонка лічыць, што беларусы сваёю эміграцыяю заўдзячаныя яўрэям, якія найбольш прычыніліся да іхнага выезду ў Злучаныя Штаты. Ён падае такі прыклад. Яўрэй уцякае ад перасьледаў расейскага ўраду ў Амэрыку. Праз год ён пачынае дасылаць сваёй сям'і грошы. Ягоны сусед-беларус разумее гэта па-свойму й робіць выснову, што тая Залатая Краіна — найлепшае месца для селяніна, ды пачынае думаць аб эміграцыі. Так пачалася «расейская эміграцыя». Варонкава дзейнасьць сустрэлася з апазыцыяю шматлікіх расейскіх царкоўнікаў, якія варожа ўспрымалі ягонае асьветніцтва. Захаваўшы рэлігійны дух царскіх часоў, яны і ў Амэрыцы засталіся патрыётамі старога ладу, і таму супраціўляліся ягонай дзейнасьці. Сутыкнуўшыся з гэтакімі цяжкасьцямі, Варонка зьмяніў сваю тактыку. Ён пачаў адчыняць школы для дзяцей расейскіх работнікаў, якія ведалі расейскую мову. У паўночнай частцы Чыкага і ў Бэнтан-Харбары, штат Мічыган, ён заснаваў сем школак і цяпер яшчэ сам выкладае ў школе ў Пулмане.

У студзені 1924 году ён пачаў супрацоўнічаць з «Русским Вестником», штодзённаю расейскаю газэтай. Калі гэтую газэту купілі цяперашнія выдаўцы «Рассвета», ён звязаўся з «Рассветом». Супрацоўнічаў таксама ў «Беларускай Трыбуне», «Russian Review», «Russian Almanac» і «Україне».

У 1929 годзе сп. Варонка вырашыў пашырыць поле дзейнасьці сярод беларусаў — ахапіць большую частку расейскае калёніі. Дзеля гэтае мэты было выкарыстанае радыё. На пачатку праграмы выходзілі па-беларуску толькі раз на тыдзень. Ад самага пачатку сп. Варонка сустрэў зацятую супраціў з боку ультрарасейскіх патрыётаў з расейскае калёніі. Абодва крылы — левае й правае — ставіліся да яго варожа, і таму жыцьцё «Беларускае Радыёгадзіны» было нядоўгае[...]⁶⁸.

Айцец Ян Тарасэвіч, бясспрэчна, належыць да малое групкі першапраходцаў і лідараў беларускага руху ў Злучаных Штатах. Айцец Тарасэвіч нарадзіўся ў вёсцы Клешнякі ў Заходняй Беларусі 30 кастрычніка 1892 году. Эміграваў у Злучаныя Штаты, калі яму было 19 гадоў. Працуючы на баваўняных і абутковых фабрыках у розных штатах, ён вечарамі працягваў вучыцца й паступіў у Місіянэрскі Колэдж Ла Салэт у штаце Канэтыкат. У 1917 годзе ён стаўся манахам і быў пасланы ў Фрыбурскі ўнівэрсытэт у Швэйцарыю, дзе атрымаў ступень доктара багаслоўя й філязофіі. Вярнуўшыся ў Амэрыку, ён быў высьвячаны на сьвятара ў 1923 годзе й прысьвяціў сябе навучаньню, душпастырскай працы ў шпіталёх і беларускаму руху. Аднак найбліжэй да сэрца яму была справа зьяднаньня ўсходняе й заходняе галінаў хрысьціянства, і ён аддаў ёй большую частку сваёй жыцьцёвай энэргіі.

Айцец Тарасэвіч быў выдаўцом двухмоўнага расейска-ангельскага часопісу «Церковный Голос», у якім ён разам з шэрагам іншых сьвятароў (сярод якіх былі й беларусы) абмяркоўваў розныя аспекты хрысьціянскае дагматыкі, увесь час

⁶⁸ Chicago Public Library, Microfilm Archives, II-B-2e/IV/III-A; II-B-2e/I-C; Белорусская Трибуна. 1931. №8.

прапаведваючы збліжэньне з усходнімі братамі. Часапіс, як было папярэдне адзначана, зьмясьціў таксама колькі артыкулаў на беларускія тэмы. Працуючы зь беларускімі імігрантамі ў Нью-Ёрку, Канэтыкае й Чыкага, айцец Тарасэвіч браў удзел у заснаваньні некалькіх беларускіх арганізацыяў, улучаючы Беларуска-Амэрыканскую Нацыянальную Раду ў 1941 годзе, дзе ён быў першым старшынёю. Ён напісаў таксама шэраг зваротаў да Дзяржаўнага Дэпартаманту й прэзыдэнта Злучаных Штатаў, патрабуючы нязьменнасьці беларускіх межаў па Другой сусьветнай вайне. У 1955 годзе айцец Тарасэвіч быў адным з заснавальнікаў беларускае каталіцкае парафіі Хрыста Збаўцы ў Чыкага й быў прызначаны яе духовым кіраўніком⁶⁹.

Гэтыя тры беларускія палітычныя дзеячы — Я.Варонка, Я.Чарапук і а. Я.Тарасэвіч — бясспрэчна заслужылі права называцца пачынальнікамі беларускага палітычнага руху ў ЗША.

Сярод іншых выдатных актывістаў беларускага нацыянальнага арганізацыйнага руху ў Злучаных Штатах Амэрыкі трэба згадаць Макара Аблажэя, Ігната Лабача, Паўла Чопку, А.Гайдука, Язэпа Курдзёнка, В.Трафімовіча, М.Міхайлоўскага, У.Цібаноўскага. Асобна павінны быць згаданыя беларускія ксяндзы — а. Андрэй Цікота, які прабыў у Амэрыцы кароткі час, але быў вельмі дзейны; а. Віктар Шутовіч, які прабыў у Злучаных Штатах больш за тры гады, спрабуючы арганізаваць беларусаў-каталікоў; а. Язэп Рэшаць; а таксама а. Міхал Урбановіч, адданы беларускі патрыёт і інтэлектуал, які пашыраў веды пра Беларусь, выкладаючы ў розных школах і коледжах, ды напісаў шмат артыкулаў у амэрыканскі англамоўны й неангламоўны друк⁷⁰.

69 Беларуская Царква (Чыкага). 1962. №23; Парри А. Ватикан и славяне//Новое Русское Слово (Нью-Йорк). 1978. 7 нояб.; Иеромонах Иоанн. Бедствие Христианства//Церковный Голос (Lille, IL). 1945. №2. С.2—3; Serge Bolshakoff. St. Euphrosyne of Polotsk//Церковный Голос. 1943. №5. С.11; Rev. Chrysostom Tarasevich. A Catholic's duty toward the Orthodox//Церковный Голос. 1939. №4—5. С.4—5.

70 Беларуская Крыніца (Вільня). 1932. 20, 25 жн.; Chryścijanskaja Dumka. 1938. 1 kras., 10 tr.; Перапіска аўтара з Ю.Туронкам. Гл. таксама: Беларусь (Нью-Ёрк). 1964. №87; 1973. №197.

БЕЛАРУСКІЯ МАСЫ Ў МІЖВАЕННЫМ ПЭРЫЯДЗЕ

Беларускі нацыянальны рух пачынаў прабівацца ў палітычнае жыццё Злучаных Штатаў у 1910-х гадах і стаўся больш актыўны пасля Першае сусветнае вайны. Былі заснаваныя беларускія арганізацыі і былі сфармуляваныя і выказаныя беларускія палітычныя ідэі і мэты.

Беларускія арганізацыі прыцягнулі, аднак, толькі невялікую частку беларускіх імігранцкіх масаў у Злучаных Штатах. Тысячы беларускіх імігрантаў заставаліся па-за беларускім палітычным рухам і абсягам ягонае дзейнасці. Галоўнаю прычынаю такога ненармальнага становішча была нізкая беларуская сьведамасьць (або й зусім яе адсутнасць), што было выклікана рознымі фактарамі. Аб узроўні нацыянальнае сьведамасьці добра выказаўся Антон Чарапук-Змагар у сваім допісе ў газэту «Новае Жыццё» (Вільня):

Беларусаў у Чыкаго налічваецца праваслаўных больш як 35 тысяч, столькі ж і каталікоў. Нацыянальная сьведомасьць сярод першых большая, як сярод другіх.

Беларусы праваслаўныя зарганізаваліся каля такіх устаноў: 1) «Георгиевскага Братства», 2) «Народнаго Православнаго Товарищества» і 3) «Владимирскаго Братства». Каталікі галоўным чынам згрупаваліся пры «Związku Narodowym Polskim» і пры «Związku Socjalistów Polskich». Вялікае адраджэньне на Бацькаўшчыне шырокай хваляй даляцела і сюды¹.

Вялікім адмоўным фактарам была варожая прапаганда з усіх бакоў, якая змагалася з найменшымі праявамі беларускае асобнасці. Адыграў сваю ролю й традыцыйны беларускі кансэрватызм: шматлікія беларускія імігранты ямчэй пачуваліся ў арганізацыях і цэрквах, якія яны самі заснавалі або дапамаглі заснаваць колькі дзесяцігодзьдзяў перад тым. Ім і сапраўды не было розьніцы, як завецца іхная арганізацыя.

¹ Новае Жыццё (Вільня). 1923. 1 тр.

Не дзеля таго, каб апраўдаць імігранцкія масы, а дзеля аб'ектыўнасьці трэба нагадаць пра складанасьць палітычнага становішча ва Ўсходняй Эўропе пасля забурэньняў 1917 году. Неспрактыкаванаму ў палітыцы чалавеку цяжка было разабрацца ў новай сытуацыі. Для неадукаванага, а часта й непісьменнага імігранта было непасільнаю задачай самому вызначыць, што за сілы супрацьстаяць адна адной і каго яны прадстаўляюць, а тым болей выснаваць сваю нацыянальную ідэалёгію.

Шырокія народныя масы хутка зразумелі, што цара няма й што стары лад разваліўся. Шмат для каго з гэтых імігрантаў былі рэжым значыў парадак і стабільнасьць, і таму яны не сьпяшаліся перашыць вернасьць гэтаму рэжыму. Адзін амэрыканец першага пакаленьня пісаў аўтару пра свайго бацьку, беларускага селяніна-імігранта: «Мой бацька захоўваў вялікую пашану да цара, высьмейваў каталіцкіх ксяндзоў й скардзіўся на слабасьць Праваслаўнае Царквы й сьвятароў»². Гэта была тыповая пазыцыя тысячаў і тысячаў беларускіх імігрантаў.

З другога боку, былі іншыя, якія хавалі злую крыўду на цара й стары рэжым і з радасьцю віталі перамены. Гэтая група, натхнёная, заахвачаная й асьлепленая рэвалюцыйнымі падзеямі на радзіме, была гатовая ўчыніць рэвалюцыю і ў Злучаных Штатах. Сацыялістычная, бальшавіцкая й анархісцкая прапаганда, што была скіраваная на іх перад-рэвалюцыйнымі гадамі, распаліла іхны змагарны дух. Галоўным аргументам была клясавая барацьба, і працоўныя масы лёгка браліся на гэты кручок. Даўгалетнія намаганьні розных прапагандыстаў былі шчодра адпlochаныя. «Расейскія» імігранцкія масы — ці, прынамсі, значная іх частка — былі настроеныя да актыўных дзеяньняў.

Тыповы прыклад таго, як розныя прычыны спрыялі пашырэньню бальшавізму, даецца ў кнізе Робэрта Парка «Імігранцкі друк і кантроль над ім». Калі ў аднаго імігранта з Гарадзенскае губэрні запыталіся, ці верыць ён у бальшавізм, ён адказаў: «Я веру толькі ў адно: калі я вярнуся ў Расею, я буду мець зямлю»³.

Хоць яны ў пераважнай большыні ўспрымалі розныя палітычныя ідэі вельмі павярхоўна, гэтыя масы малаадукаваных сялянцаў былі гатовыя змагацца за тыя ідэі й надзейна падтрымвалі прафэсійных палітыкаў, якія складалі кіраўніцтва рэвалюцыйных рухаў. Значная частка беларускіх імігранцкіх масаў была захопленая праграмамі розных рэвалюцыйных, антыкапіталістычных арганізацыяў. Іхны сялянскі досьвед спараджаў недавер да капіталістычнага

² Перапіска аўтара з Станам Воленсам, 7 кастр. 1985.

³ Park R. The Immigrant Press and Its Control. P.79.

дабрабыту. Ім здавалася, што Амэрыка — галоўны астой сусьветнага капіталізму, які трэба нечым замяніць (або разбурыць).

Такія радыкальныя пагляды рабілі з гэтых імігрантаў зручную мішэнь для нападаў ваяўнічых амэрыканскіх антырэвалюцыянэраў. Мільёны амэрыканцаў пільна сьцерагліся перад «чырвонаю пагрозою». Імігранцкія масы, якія ўспрымаліся як расейцы, былі ўвасабленьнем гэтае пагрозы. Такім чынам, канфлікт быў непазьбежны. Сьтуацыя пагоршылася пасля Першае сусьветнае вайны, калі заквітнелі ўсе гатункі палітычнага экстрэмізму й дыскрымінацыі. Гэты пэрыяд адкрыў непрыймальную старонку ў гісторыі стаўленьня Амэрыкі да «славянаў» і «расейцаў». Міністар Юстыцыі ЗША А.Мітчэл Палмэр, натхнёны патрыятычнымі пачуцьцямі, вызнаючы пагляды кансэрватыўных амэрыканцаў сярэдняе клясы, якія палягалі ў тым, каб «не дапусьціць рэвалюцыі», пачаў кіраваць жалезным кулаком.

Пачалася эпоха пошуку «падрыўных элемэнтаў», «чырвоных», «камунякаў» і «рэвалюцыянэраў», кульмінацыяю якое сталіся г.зв. Палмэравы пагромы. Тады, у 1919—1920 гады, «расейскім» амэрыканцам давялося перажыць нямала цяжкіх удараў, якія глыбока паранілі іхны дух. Яны былі сярод першых ахвяраў Палмэравых пагромаў; яны найбольш асацыяваліся ў штодзённай сьведамасьці амэрыканцаў з «чырвонымі радыкаламі» й таму шмат пацярпелі. Сотні іх былі дэпартаваныя на радзіму, а тыя тысячы, што засталіся, на ўсё жыцьцё захавалі горкую крыўду, і шмат хто перадаў гэтае пачуцьцё сваім дзецям. Вынікам гэтае чалавечае трагедыі сталася тое, што вельмі шмат каштоўных запісаў, архіваў, публікацыяў і дакумэнтаў аб іміграцыі было зьнішчана⁴.

Сьмешным і крыўдным аспэктам гэтага пэрыяду было тое, што ўся філязофія пазбаўленьня ад «чырвонае пагрозы» ня мела пад сабою моцных падставаў: тым часам як шмат якія амэрыканскія кангрэсмэны, вядучыя палітыкі, інтэлектуалы й нямала бізнэсмэнаў публічна выяўлялі сваю прыхільнасьць да расейскае рэвалюцыі й новага рэжыму, большая частка амэрыканскага грамадзтва ставілася да бальшавізму з засьцярогаю, а даволі вялікая колькасьць людзей была варожа яму вяртаючыся да крамлёўскаму кіраўніцтву.

На няшчасьце, будучы злучаная ў амэрыканскай сьведамасьці з новым рэжымам дзеля свайго геаграфічнага

⁴ Липоткин Л. Преследования русских радикалов // Дело Труда—Пробуждение. 1959. Дек. С.5—7; Колокольников. Пальмеровские погромы // Дело Труда—Пробуждение. 1954. Авг.—дек. С.11—16; Green A. Deportation Laws Hit Slavic Americans // The Slavic American (New York). 1947. No.2. P.13.

паходжанья, гэтак званая расейская калёнія (якая фактычна складалася галоўным чынам зь беларускіх сялянаў) дорага заплаціла за свае антыкапіталістычныя сымпатыі.

Палмэравы пагромы дасягнулі нечаканае мэты: яны кансалідавалі прыхільнікаў шматлікіх радыкальных групаў і далі рэдкі шанц камуністам пашырыць уплывы на імігранцкія масы. Можна з поўным правам запытацца, ці параноя «расейскіх» левых у трыццатыя гады й пазьней не была наступствам Палмэравых часоў.

Выступіў і яшчэ адзін дадатковы фактар, які дадаў цёмных фарбаў у змрочную палітычную карціну «расейскіх» іміграцыйных масаў. Новая хваля імігрантаў з Расеі пачала прыбываць неўзабаве пасля кастрычніцкае рэвалюцыі. (Гэтым разам тэрмін «расейскі» не патрабуе двукосься, бо гэтыя эмігранты былі амаль выключна расейцы: былая адміністрацыя, вайскоўцы, інтэлектуалы й г. д.) Гэтыя імігранты, страціўшы радзіму ў выніку рэвалюцыі й будучы заўзятымі антыбальшавікамі, далучыліся да шматлікіх «расейскіх» арганізацыяў, што йснавалі на той час, сталіся лідарамі ў сваіх асяродках і распачалі дзейсную антырэвалюцыйную прапаганду, захоўваючы разам з тым моцную nepřыхільнасьць да нярускіх нацыянальнасьцяў.

Гэтыя людзі былі ў стане ўплываць на шматлікіх беларускіх імігрантаў, што яны з посьпехам і рабілі. Разам з тым яны здолелі абудзіць новыя настроі ў межах «расейскае» калёніі. Сфармаваліся дзьве вялікія фракцыі «расейскіх» іміграцыйных масаў: з аднаго боку, левая, рэвалюцыйная, з савецкімі сымпатыямі, якая хоць і была структурна неаднародная, але мела выразна ідэалогічных лідараў, кіраваных з Масквы; з другога боку, антырэвалюцыйная, кансэрватыўная ідэалогічная група з прарасейскімі сымпатыямі і зь яшчэ большым нутраным расколам.

У гэтых умовах засваеньне новых палітычных канцэпцыяў, такіх як беларускі нацыяналізм, беларуская дзяржава ці беларуская незалежніцкая арганізацыя, непазьбежна сутыкалася зь велізарнымі перашкодамі. Пераважная бальшыня беларускіх імігрантаў была проста ня ў стане дакладна зразумець розныя канцэпцыі й тым болей «прымерыць» іх да сябе.

Як былі арганізаваныя гэтыя «расейскія» масы? Сярод іхных арганізацыяў можна вылучыць некалькі групаў: «расейскія» рэлігійныя кангрэгацыі, кіраваныя прарасейскімі кансэрватыўнымі сьвятарамі й япіскапамі; анархісты; сацыялістычна-камуністычныя арганізацыі, натхняныя й кіраваныя камуністамі пры безумоўнай арыентацыі на Маскву; прарасейскія нацыяналістычныя ўгрупаваньні.

Рэлігійныя арганізацыі

Многія тысячы беларускіх імігрантаў захавалі сувязь з Расейскаю Праваслаўнаю Царквою й падлеглымі ёй брацтвамі пасля рэвалюцыі 1917 году.

Як ужо зазначалася, беларускія імігранты былі будаўнікамі цэркваў і заснавальнікамі шматлікіх парафіяў гэтае юрысдыкцыі, да якіх пасля належалі ўсё сваё жыццё. Падзеі 1917—1918 гадоў істотна не змянілі палітычных паглядаў тых, хто быў звязаны з рэлігійнымі структурамі, і нават іхныя дзеці і ўнукі, як правіла, засталіся рэгулярнымі наведнікамі царквы. Расейская Праваслаўная Царква, звычайна называная Мітраполія, пасьпяхова русыфікавала гэтых імігрантаў, перарабляючы іх на «амэрыканскіх расейцаў». Як шмат засталася іх ва ўлоньні царквы, сказаць цяжка. Айцец Віталь Сагайдакіўскі мяркуе, што каля 15% вернікаў гэтае юрысдыкцыі былі беларускага паходжаньня, а каля 80% — украінскага⁵. На нашу думку, працэнт беларусаў у рамках былое Расейскае Праваслаўнае Царквы ў Амэрыцы значна вышэйшы — каля 40—45%.

Неабходна адзначыць, што праз колькі дзесяцігодзьдзяў, у красавіку 1970 году, гэтак званая «Расейская» Мітраполія змяніла свой назоў на Амэрыканскую Праваслаўную Царкву, гэтым чынам часткова прыпыніўшы працэс русыфікацыі й даючы прастору новаму, больш натуральнаму кірунку падзеяў — амэрыканізацыі, у выніку чаго аўтары розных публікацыяў і сьвятары гэтае канфэсіі пачалі прызнаваць, што сярод сёньняшніх парафіянаў ёсьць шмат нашчадкаў беларускіх імігрантаў. І хоць гэтая юрысдыкцыя ня можа быць заменаю Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царкве, сёньня яна ўяўляе сабою даволі дэмакратычную арганізацыю, якая пачала прызнаваць беларусаў як частку свае паствы, і значна прычыняецца да разьвіцьця праваслаўя ў Злучаных Штатах.

Анархісцкія групы

Анархісцкія тэорыі вабілі да сябе пэўную частку беларускіх масаў: ідэі анархістаў былі простыя, лёгка зразумелыя й здаваліся дасягальнымі. Беларускі ўдзел у гэтых арганізацыях быў вельмі шырокі й аблічаўся тысячамі. Аднак выразна беларускіх анархісцкіх групаў ніколі не йснавала;

⁵ Сагайдакіўскі В. Правды не втопити. Торонто, 1977. С.299. Падлікі былі зробленыя ў 12 парафіях Амэрыканскае Праваслаўнае Царквы ў штаце Нью-Джэрзі. Гл.: Архівы БІНІМу: Папка «Амэрыканская Праваслаўная Царква».

наадварот, анархісты выказвалі скрайнія антыбеларускія пагляды⁶.

«Расейскія» анархісцкія арганізацыі йснавалі шмат у якіх амэрыканскіх гарадох, дзе жылі імігранты з Расейскае імперыі, але найбольш актыўныя групы дзеілі ў Бостане, Дэтройце, Нью-Ёрку, Балтымору, Чыкага, Сан-Францыска й Філадэлфіі. Анархісты зрабіліся асабліва актыўнымі пасля кастрычніцкае рэвалюцыі 1917 году, і на сваіх усекалянійных зьездах (г.зн. зьездах усяе «расейскае» калёніі) 1—4 лютага 1918 і 6—9 студзеня 1919 году (абодва адбыліся ў Нью-Ёрку) яны заснавалі сваю цэнтральную арганізацыю⁷. Аднак зь цягам часу ўплыў анархістаў на імігрантаў зьмяншаўся, і шмат хто з былых іхных сяброў далучаўся да іншых палітычных арганізацыяў, такіх як Фэдэрацыя Расейскіх Сацыялістычных Арганізацыяў у Амэрыцы, якая, між іншым, была заснаваная на адным з вышэй згаданых зьездаў.

У рамках анархісцкіх арганізацыяў некалькі беларусаў займалі кіраўнічыя пазыцыі. Сярод іх можна назваць д-ра Аляксандра Сянкевіча й яго жонку Ганну, якія заснавалі анархісцкую арганізацыю ў Балтымору. Іх уплывы істотна пашырыліся, аднак асабліва значныя былі яны на Ўсходнім узьбярэжжы⁸.

Іншымі беларусамі ў анархісцкім кіраўніцтве былі: Максім Стоцкі, журналіст і пісьменьнік, аўтар кнігі «Квадратура Кругу», пазьней далучыўся да групы РООВА; Аляксей Валянцэвіч, псэўданім Дзянісаў; Сямён Хільчук, псэўданім Цярпігора; Нікіфар Гушчык; Васіль Саўчук; Дзям'ян Славуціч; Арцём Яцук; Павал Жук; Ксэнафонт Каранеўскі ды іншыя⁹.

Левыя групы ўлучна з «прагрэсыўнымі беларускімі арганізацыямі»

Левыя, і ў тым ліку камуністычныя, групы пачалі за-сноўвацца ў вялікай колькасьці й разьвіваць сваю дзейнасьць неўзабаве пасля кастрычніка 1917 году. Колькасьць гэтых групаў і іхных сяброў няспынна расла. Не бракавала й палітычных лідараў, хоць у далейшым часе шмат хто з камуністычных лідараў вярнуўся ў Расею або быў дэпартаваны. Клімат для разьвіцьця камуністычнае дзейнасьці быў надзвы-

⁶ Белорусская Трибуна (Чикаго). 1929. №3; Волна (Нью-Йорк). 1923. №39—41. С.15.

⁷ Дело Труда—Пробуждение. 1955. Авг.—дек. С.14—15.

⁸ Русская Рабочая Организация г. Балтимору // Дело Труда—Пробуждение. 1958. Июнь. С.21—22.

⁹ Дело Труда—Пробуждение. 1953. №42. С.21; №43. С.27; 1956. №50. С.12; 1958. №55. С.32—33.

чай спрыяльны. Значная частка «расейскае» імігранцкае масы была гадамі індактрынаваная ідэалыгічна-прафэсійнымі агітатарамі лезунгамі клясавае барацьбы. Разумеючы, што яны належаць да «ніжэйшых» пластоў грамадства, да грамадзянаў другога гатунку ў амэрыканскім кантэксьце, гэтыя людзі былі настроеныя даволі ваяўніча. Яны думалі, што сусьветная рэвалюцыя ўжо не за гарамі й што іхны абавязак — уступаць у левыя арганізацыі, каб прысьпешыць гэтую рэвалюцыю. Трэба таксама падкрэсьліць, што кіраўнікі ўсяго амэрыканскага левага руху на пачатку стагодзьдзя былі народжаныя за межамі краіны. Моўныя сэкцыі камуністычнага крыла, асабліва славянскія й расейскія групы, мелі татальную прамаскоўскую арыентацыю й дзеілі вельмі незалежна¹⁰. Практычна кожны вялікі ці малы прамысловы горад у Злучаных Штатах меў «Расейскія Прагрэсыўныя Клюб», «Таварыствы Расейскіх Работнікаў» і падобнае. Паводле «Расейска-Амэрыканскага Даведніка», у 1918 годзе Расейскае Прэсавае Бюро мела кантакты з 75 расейскімі арганізацыямі; а ўжо ў 1919 годзе толькі арганізацыяў расейскіх сацыялістаў налічвалася ў Злучаных Штатах каля 150¹¹. Харві Клер у сваім разглядзе камуністычнага кіраўніцтва ў Злучаных Штатах пісаў: «Паміж сьнежнем 1918 і красавіком 1919 году колькасць сяброў расейскіх¹², украінскіх, паўдзённаславянскіх, літоўскіх і латышскіх фэдэрацыяў павялічылася ад 12 086 да 22 430 чалавек»¹³.

Палітычная сьведамасьць і рост ваяўнічых настрояў сярод «расейска-славянскіх» масаў у выніку падзеяў 1917—1918 гадоў шырака ўдакумэнтаваныя ў друку¹⁴.

Колькі прыкладаў дазваляць адчуць атмасфэру тых часоў:

Большыня насельнікаў расейскае калёніі ў Сан-Францыска сталіся сябрамі анарха-сіндыкалісцкае арганізацыі Саюз Расейскіх Работнікаў¹⁵.

З усіх гарадоў Новае Англіі найбольш расейцаў прытуліў Бостан. Паводле апошніх падлікаў (1923.— В.К.), тут жыве каля 15 тысячаў расейцаў, якія паходзяць пераважна з заходніх губэрняў і прыбылі ў Злучаныя Штаты перад Сусьветнаю вайною. Сярод велізарнае расейскае калёніі ў Бостане амаль няма адукаваных людзей, і ўвесь гэты час гэтыя

10 Klehr H. Communist Cadre. Stanford, 1978; Proceedings of the 10th Convention of the Communist Party. New York, NY, 1938.

11 Russian-American Register. New York, NY, 1920. P.230—232.

12 У перапісцы з аўтарам Х.Клер з жалем зазначыў, што не рабіў розьніцы паміж беларусамі й расейцамі ў сваіх дасьледаваньнях.

13 Klehr H. Op. cit. P.21.

14 Волна (Нью-Йорк). 1921. №12—13. С.18—20; Голос Труженика (Чикаго). 1917—1927; Голос Труда (Чикаго). 1911—1919; Свободная Россия (Чикаго). 1917—1923; Хлеб и Воля (Нью-Йорк). 1919.

15 Каторга и Ссылка. 1927. №30. С.169—179.

імігранты жылі як сіраты. Да рэвалюцыі ўсё жыццё гэтае каленіі засяроджвалася вакол царквы. Іншых арганізацыяў не было, і тут ніхто ніколі ня чуў слова «лекцыя», яно было тут проста незнаёмае. Калі выбухнула рэвалюцыя, каленія перамянілася: з богабаязнае яна ператварылася ў рэвалюцыйную. Аднак надзеі вярнуцца на радзіму сталіся ілюзіяю, бостанская каленія разбілася на шматлікія фракцыі й цяпер перабывае ў незайздросным стане. На сённяшні дзень расейская каленія ў Бостане групуецца вакол дзвюх арганізацыяў: камуністычнае й анархісцкае, зь якіх ніводная не захавала свае колішнія энэргіі. Ёсць тут таксама праваслаўная парафія, вакол якое згуртавана колькі людзей. Адзінаю непалітычнаю арганізацыяю застаецца таварыства «Знанне», якое ўжо амаль памерла¹⁶.

У іншай амэрыканскай публікацыі падаецца такі допіс з Бостану:

У 1924 годзе мы зразумелі, што камуністычная прапаганда адчувае ад нас расейскія масы Бостану й ваколцаў, настаўляючы іх супраць нашых устаноў, не даючы ім такім чынам стацца карыснымі грамадзянамі. Адукаваныя расейцы й лідары асяродкаў ня так даўно прасілі ў нас дапамогі, апісваючы зьбянтэжанасьць і разгубленасьць расейцаў зь іхнага навакольля. Мы вырашылі, што пераканаць у нечым гэтых людзей можна толькі тады, калі зь імі будзе гаварыць па-расейску (г. зн. у іх мове. — В.К.) адзін зь іхных землякоў...¹⁷

Відаць, бостанскую «расейскую» каленію ўдалося нэўтралізаваць і вывесці з рэвалюцыйнага анархасцыялістычна-камуністычнага шляху тым лягічным ходам, што «айцамі гораду» быў знойдзены чалавек, які змог загаварыць да людзей зразумелаю ім моваю. У пэўным сэнсе бостанскі досьвед быў унікальны ў тым, што «расейская» грамада была ўцягнутая ў шырэйшае жыццё й разьвязаньне сваіх праблемаў, чым была пазьбегнутая магчымая канфрантацыя. Аднак «расейскія» каленіі ўсюды былі ў стане «шумаванья», і іх нялёгка было супакоіць у бальшыні прамысловых цэнтраў па ўсіх Злучаных Штатах. Падзеі 1918—1920 гадоў жыва захаваў у памяці бостанскі беларус Даніла Казушчык, пазьней шматгадовы актыўны лідар розных прасавецкіх групавак у Злучаных Штатах. Ён апісвае, як уплывала на імігрантаў агітацыя газэты «Новый Мир» і як імігранты з «расейскае» каленіі ў Бостане і ў іншых гарадох рабіліся радыкаламі й нават камуністамі. Ён прыгадвае, што рэвалюцыйны дух масаў у канцы 10-х гадоў дасягнуў вяршыні й падняўся вышэй за нацыянальныя межы: беларусы, палякі, латышы, украінцы й іншыя былі аб'яднаныя агульнаю ідэяю — ідэяю барацьбы з капіталізмам¹⁸.

¹⁶ Наука и Жизнь (Нью-Йорк). 1923. Сент. С. 19.

¹⁷ Our Boston (Boston). 1926. No.1(6). P.27.

¹⁸ Казушчык Д. Свет из России//Славяне(Москва). 1957. №1. С.24—27; Казушчык Д. Первые шаги. Мн., 1970; Голас Радзімы. 1967. №2. (Даніла

Такім чынам, вельмі значная частка «расейскае» каленіі ў Злучаных Штатах была ў першыя пасьлярэвалюцыйныя гады ў стане рэвалюцыйнага хваляваньня, і цяжка было прадказаць, у які бок гэтыя масы могуць накіраваць сваю дзейнасьць і энэргію.

Што да беларускае сьведамасьці, дык тут адбываўся цікавы працэс. Як толькі нацыянальна сьведомыя беларусы пачалі засноўваць беларускія нацыянальныя арганізацыі ў гарадох Нью-Ёрку, Чыкага ды ў штатах Ўісконсын, Нью-Джэрзі й г.д., левыя зацікавіліся беларускім пытаньнем. Такая сытуацыя незадоўга перад тым мела паралель: неўзабаве пасля абвешчання Беларускае Народнае Рэспублікі 25 сакавіка 1918 году камуністы ў адказ на гэта стварылі Беларускаю Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку 1 студзеня 1919 году. Гэтаксама ўсьлед за прагрэсам нацыянальнага руху камуністы ў Злучаных Штатах распачалі працэс стварэньня шматлікіх беларускіх арганізацыяў левае, ці, як яны называлі, «прагрэсыўнае», ідэалёгічнае арыентацыі, бессаромна імітуючы папярэднія захады беларускіх нацыянальных актывістаў прабеларускае дэмакратычнае ідэалёгіі.

Чаму камуністы нечакана выявілі зацікаўленьне нацыянальным рухам? Адказ на гэтае пытаньне, на думку аўтара, даволі прсты: камуністы ўважалі, што ў той час беларусы былі ўрадліваю глебаю для палітычнае агітацыі. Будучы часткаю амэрыканскага работніцтва, яны маглі б стацца добрым пасярэднікам для пранікненьня ў рабочы рух і сеяньня там неспакою. Апэлюючы да беларусаў, камуністы ўжывалі два галоўныя аргументы: абвешчаная ў 1919 годзе Беларуская Савецкая Рэспубліка перажывала эканамічны й культурны прагрэс, там ажыцьцяўляліся нацыянальныя памкненьні беларускага народу — «людзьмі звацца». З другога боку, беларусы, якія жылі ў Польшчы, «у заходнім, капіталістычным грамадзтве», паводле камуністычнага разуменьня, мусілі працягваць барацьбу. Палякі не прызнавалі нацыянальных правоў беларусаў, не супрацоўнічалі зь імі, а, наадварот, імкнуліся задушыць беларускі рух і зьнішчыць беларусаў як асобную нацыю. Камуністы ўмела эксплётавалі гэтыя момэнты ў сваіх заляцаньнях да беларусаў у Злучаных Штатах. Яны разумелі таксама, што беларускі нацыянальны рух на бацькаўшчыне заваёўваў усё большую падтрымку й меў на сваім рахунку значныя дасягненьні. Камуністы баяліся, каб нешта падобнае ня сталася ў Злучаных Штатах, г. зн. каб беларусы ня ўзмоцніліся, не арганізаваліся й ня вырасьлі ў сілу, зь якою трэба лічыцца. Таму яны адчулі не-

Казушчык, спраўны й адданы кіраўнік шмат якіх прасавецкіх арганізацыяў у Амэрыцы, быў беларускага паходжаньня й пасля выхаду на пэньсю пераехаў жыць у Менск, дзе й памёр 31 сьнежня 1966 году.)

абходнасьць прэвэнтывных захадаў, якія палягалі ў стварэньні лева-камуністычных арганізацыяў у беларускіх іміграцыйных масах. Бясспрэчна, камуністы ведалі таксама, што, пакуль Савецкая Беларусь была занятая сваімі праблемамі, беларускія актывісты ў Заходняй Беларусі змагаліся з палякамі, а беларускі актыў у Злучаных Штатах быў малалікі й параўнаўча слабы. Неабходна было стаць у авангардзе беларускае грамады так, каб, калі спатрэбіцца, беларускія камуністычныя лідары былі гатовыя заняць ключавыя пазыцыі. Усе гэтыя развагі змушалі камуністаў браць ініцыятыву арганізацыі й часткавага ўсьведамленьня беларускіх работнікаў у Амэрыцы. І гэта яны рабілі на працягу дваццатых гадоў.

Перш за ўсё была распачатая прапаганда дасягненьняў Савецкае Беларусі й насвятленьне барацьбы беларускага народу пад Польшчай у газэтах «Русский Голос» і «Новый Мир» ды ў некаторых іншых выданьнях. Пачалася шырокая кампанія сярод беларускіх работнікаў з мэтай стварэньня арганізацыяў дапамогі беларусам пад Польшчай і ўсталяваньня цясьнейшых кантактаў з Савецкаю Беларуссю.

Моцна ўзьняліся антыпольскія пачуцьці сярод амэрыканскіх беларусаў і дзеля канфрантацыяў на рэлігійнай глебе. Зь ні на чым не абгрунтаваных прычынаў польскія палітычныя й рэлігійныя ўлады патрабавалі ўсіх рыма-каталікоў у Польшчы лічыць палякамі. Аднак беларусы-каталікі не хацелі быць палякамі, бо яны лічылі сябе й былі беларусамі. Да таго ж у Заходняй Беларусі дзеіла вялікая актыўная група беларускіх ксяндзоў. З дабраслаўленьня ўраду польская каталіцкая гіерархія выступіла супраць іх з жорсткімі рэпрэсіямі, выслаўшы некаторых у Заходнюю Эўропу, іншых на Далёкі Ўсход, а а. Вінцэнта Гадлеўскага пасадзіўшы за краты.

Цярпелі ад польскіх уладаў і праваслаўныя, і таму Расейская Праваслаўная Царква ў Амэрыцы арганізавала адмысловыя групы дапамогі беларусам у Польшчы, такія як Народнае Брацтва Заходніх Расейцаў у Паўночнай Амэрыцы, заснаванае ў 1921—1922 гадох, або Камітэт Абароны Праваслаўя й Расейскае Меншасьці ў Польшчы, заснаваны ў канцы 30-х гадоў. Гэтыя групы заклікалі беларусаў і ўкраінцаў у Польшчы супрацьстаяць польскім нападам і захоўваць праваслаўную веру¹⁹.

Такая палітыка польскіх уладаў мела велізарныя нэгатыўныя вынікі: яна сеяла неспакой сярод беларускіх імігрантаў у Злучаных Штатах і стварала прыдатную глебу для камуністычнае прапаганды.

¹⁹ The Orthodox Church of America, Dept. of History and Archives, Syosset, NY, Folder Western Russians in Poland; *ibid.* Борьба за Русь (Нью-Йорк). 1922. №1.

Камуністычныя групы як найлепей выкарыстоўвалі гэтую сытуацыю. Ведаючы, што шмат беларускіх імігрантаў у Злучаных Штатах паходзяць з Заходняе Беларусі, левыя актывісты пачалі ствараць Беларускае Народнае Таварыства, якія былі звязаныя з арганізацыямі накшталт МОПРу. Зьвяртаючыся да беларускіх імігрантаў, яны пісалі:

Вас (беларусаў. — В.К.) так шмат ва ўсіх прамысловых гарадох Злучаных Штатаў[...] Вы мусілі б пайсьці за прыкладам вашых італьянскіх таварышаў, якія арганізавалі ў Злучаных Штатах вельмі эфэктыўныя антыфашыстоўскія групы²⁰.

Беларускае Народнае Таварыства былі заснаваныя скрозь у большых і меншых гарадох: Бостане й Лорэньсе (штат Масачусэтс), Чыкага (штат Іліной), Дэтройце й Грэнд-Рэпідзе (штат Мічыган), Гэры (штат Індыяна), Нью-Ёрку й Бафала (штат Нью-Ёрк), Пасэіку й Ньюарку (Нью-Джэрзі), Філадэлфіі й Ўілкс-Бэры (штат Пэнсylvэнія)²¹. Актыўна агітавалі аб дапамозе беларускім палітвязьням у Польшчы такія групы, як Камітэт Дапамогі Палітвязьням у Польшчы, Бабруйскі Работніцкі Гурток, Расейскі Прагрэсыўны Клюб у Омаха (Нэбраска), Таварыства Расейска-Амэрыканскіх Грамадзянаў у Заходняй Філадэлфіі, Саюз Расейскіх Пралетарыяў і Сялянаў у Амэрыцы, «Селянін» (Нью-Ёрк) ды іншыя «расейскія прагрэсыўныя» арганізацыі²². Быў заснаваны нават Агульнаамэрыканскі Камітэт Дапамогі Народам Заходняе Беларусі²³. Сталіся звычайнымі, прыкладам, такія паведамленьні:

Масавы мітынг беларусаў у Грынпойньце (Бруклін). У нядзелю 6 лютага 1927 году а 2 гадзіне папаўдні ў Расейскім Народным ДOME, 106 Кляй стрыт, у Брукліне (Грынпойнт) адбудзецца масавы мітынг беларусаў для арганізацыі маральнае й матэрыяльнае дапамогі беларускім работнікам і сялянам, якія пакутуюць пад невыносным ярмом польскіх паноў. Ніводзін беларус, які жыве тут, не павінен заставацца абьякавы да тае гералчнае й шматпакутнае барацьбы, якую вядуць там, на бацькаўшчыне, нашы браты, якія імкнуцца вызваліцца ад панскага ярма.

На мітынгу выступіць тав. Асташэўскі, будзе таксама дадзеная магчымасьць выказацца ўсім ахвотным. Будуць чытацца лісты, атрыманыя зь Беларусі.

Прыходзьце ўсе, каб дапамагчы арганізаваць пасільную дапамогу нашым братом, якія пакутуюць на бацькаўшчыне²⁴.

20 Еженедельный Новый Мир (Нью-Йорк). 1927. 19 марта .

21 Русский Голос (Нью-Йорк). 1927. 24 марта, 6, 13 июня; 1928. 7, 18, 20, 21 мая, 18, 27 июля.

22 Русский Голос (Нью-Йорк). 1926. 26 янв., 3 февр.; 1927. 17 февр., 21, 23 апр.; 1929. 26 окт., 4 нояб.; 1930. 17, 23 окт., 13 дек.; 1931. 13 янв.

23 Новый Мир (Нью-Йорк). 1928. 21 апр.

24 Новый Мир (Нью-Йорк). 1927. 5, 12 февр.

Газэта «Русский Голос» падала зацемку пра той самы сход, але ў трохі іншым тоне:

Першы мітынг беларусаў, які адбыўся ў Грынпойнце 28 студзеня, сабраў шмат публікі. Быў зачытаны цэлы шэраг лістоў зь Беларусі, якая цяпер знаходзіцца пад польскаю ўладаю.

Карэспандэнты апісваюць прыгнёт, пад якім жыве беларускі народ у Польшчы. На сходзе было аднагалосна пастаноўлена арганізаваць Саюз Беларусаў у Грынпойнце, дзе большыня выхадцаў з Расеі належыць да беларусаў.

Сёння а 2 гадзіне папаўдні адбудзецца другі мітынг беларусаў у Расейскім Народным ДOME, 106 Клэй стрыт. Запрашаюцца ўсе, хто падтрымвае ідэю аб'яднання беларусаў²⁵.

У выніку ў Брукліне было заснавана некалькі Беларускіх Народных Таварыстваў, якія былі цэнтралізаваныя пад шылдаю Саюзу Беларусаў Гораду Брукліну²⁶.

Падобныя арганізацыі былі закладзеныя ў Чыкага (склад кіраўніцтва: Ф. Літола, рэгістрацыйны сакратар; А. Румак, фінансавы сакратар; І. Зырко, скарбнік; І. Сямашка, прадстаўнік цэнтральнае арганізацыі, г. зн. Міжнароднае Рабочае Дапамогі; А. Жыронас, прэсавы рэфэрэнт), Нью-Ёрку й штаце Нью-Джэрзі. Усюды арганізоўваліся мітынгі пратэсту супроць дзеянняў польскіх уладаў у Заходняй Беларусі²⁷.

Калі пачыналася гэтая інспіраваная камуністамі кампанія стварэння беларускіх арганізацыяў, яна сутыкнулася з шэрагам лякальных праблемаў. Напрыклад, у Нью-Ёрку беларусы хацелі сфармаваць незалежную беларускую арганізацыю, якая мелася б стацца працягам Беларускага Таварыства, якое йснавала ў Нью-Ёрку ў 1921—1922 гадох. Пра гэта паведаміў аўтару ў 1965 годзе Сьцяпан Жукоўскі, беларускі імігрант, старажыл Нью-Ёрку²⁸. Такая арганізацыя ніколі не была заснаваная з прычыны непаразуменьняў паміж беларускімі актывістамі й камуністамі. Пра гэта дазваляе меркаваць і адна з надрукаваных справаздачаў. Вось што сп. Сымон Салкоўскі, адзін з ініцыятараў новае беларускае арганізацыі, выказаў у лісьце ў «Русский Голос»:

У адказ на шматлікія запыты расейскіх імігрантаў, зьвернутыя да мяне як да былога часовага сакратара ініцыятыўнае групы Саюзу

²⁵ Русский Голос (Нью-Йорк). 1927. 6 февр.

²⁶ Гутарка аўтара з Васілём Смыгам, беларускім імігрантам, жыхаром Нью-Ёрку ад 1911 году, 1968; Русский Голос (Нью-Йорк). 1927. 8 июня; Новый Мир (Нью-Йорк). 1928. 21 апр.

²⁷ Гутарка аўтара з Раманам Сакальчуком, 1973; Палуян У. Беларуская Сялянска-Работніцкая Грамада. Мн., 1967. С.201; Новый Мир (Нью-Йорк). 1927. 5 марта; 1928. 14 апр.; Русский Голос (Нью-Йорк). 1928. 17 янв., 28 февр.

²⁸ Гутарка аўтара зь Сьцяпанам Жукоўскім, 1965.

Беларусаў для Дапамогі Заходняй Беларусі, я лічу сваім абавязкам выступіць з гэткаю заяваю: на супольным сходзе ініцыятыўнае групы й камісіі, адказнае за складанне праекту статуту будучага Саюзу Беларусаў, узніклі спрэчкі ў пытаннях тактыкі аказання дапамогі Заходняй Беларусі, а таксама вакол структуры будучае арганізацыі. Некаторыя ўдзельнікі сходу выказвалі думку, што кіраўніцтва ў арганізацыях такога тыпу мусіць належаць Камітэту Расейскіх Арганізацыяў Дапамогі Заходняй Беларусі²⁹.

У гэтым выпадку сталася так, што левае кіраўніцтва страціла давер да людзей нахштальт Салкоўскага, якія лічылі, што ў справах, якія датычаць Беларусі, кіраўнічая роля мусіць належаць этнічным беларусам, а не Камітэту Расейскіх Арганізацыяў. Камуністы падазравалі, што беларускія лідары — Я.Варонка, Я.Чарапук ды іншыя — маглі мець уплыў на такіх людзей, як С.Салкоўскі. З гэтае прычыны левы друк узмоцніў і пашырыў кампанію нападаў на беларускае кіраўніцтва. Галоўнымі аргументамі нападаў было тое, што Варонка й ягоныя беларускія сябры былі ворагамі рабочае клясы, што яны хацелі скінуць савецкі ўрад, агітавалі імігрантаў галасаваць за капіталістычныя партыі й г.д. Гэтыя атакі на паасобных беларускіх лідараў працягваліся дзесяцігодзьдзямі³⁰.

Камуністы заахвочвалі беларускіх імігрантаў наведваць бацькаўшчыну, трымалі кантакты з рэпатрыянтамі й выступалі з заклікамі да беларускіх сяброў іншых «расейскіх» арганізацыяў:

Заклікаем сяброў гэтых арганізацыяў падтрымаць ведамага беларускага палітычнага лідара Браніслава Тарашкевіча й выказаць асуджэнне польскаму фашыстоўскаму ўраду, вязнем якога ёсьць Тарашкевіч. Вышэй згаданыя арганізацыі амаль цалкам складаюцца з асобаў, якія паходзяць з Заходняе Беларусі, якая цяпер стогне пад польскім ярмом³¹.

Камуністычная прапаганда гэтых левых групаў была даволі эфэктыўная; яны ўсталявалі пісьмовыя кантакты з бацькаўшчынаю й замежжам. Вось тыповыя прыклады такіх «кантактаў», як яны рэкламаваліся ў шматлікіх публікацыях. Ліст у газэту «Русский Голос» (Нью-Ёрк) ад Таварыства Палітычных Эмігрантаў з Заходняе Беларусі зь сядзібаю ў Маскве:

Дарагія таварышы!

²⁹ Русский Голос (Нью-Йорк). 1928. 1 дек.

³⁰ Новый Мир (Нью-Йорк). 1932. 11 июня; Белорусская Трибуна (Чикаго). 1932. №11; Архівы БНІМУ: Папка Я.Варонкі.

³¹ Новый Мир (Нью-Йорк). 1932. 3 дек.

Таварыства Палітычных Эмігрантаў з Заходняе Беларусі даведалася з друку, што у Чыкага ёсць беларуская арганізацыя, падобная да нашай. Завецца яна «Камітэт Дапамогі Палітвязьням у Польшчы». Мэты гэтае арганізацыі ідэнтычныя нашым.

Мы ведаем, што група імігрантаў у Злучаных Штатах, якая называецца «расейскімі імігрантамі», на тры чвэрці складаецца зь беларусаў, большыня зь іх паходзіць з Заходняе Беларусі, гэта значыць з Гарадзенскае, Віленскае ды часткова зь Менскае й Сувальскае губэрняў.

Далей у лісьце разглядаецца праграма арганізацыі ды яе захады ў справе дапамогі й пашырэння інфармацыі пра Заходнюю Беларусь, а таксама сьцьвярджаецца, што зьверствы палякаў над беларусамі перавышаюць зьверствы «Мікалая Крывавага». Таварыства заклікае беларусаў-амэрыканцаў і амэрыканскі народ дапамагчы беларускім палітвязьням, просячы, каб іхны ліст быў надрукаваны ў прыхільных выданьнях. Ліст падпісаны: старшыня Чудзёнак, сакратар Ромаш³².

Камуністычная прапаганда ў сваіх імкненьнях пасеяць неспакой у грамадзе часам губляла пачуцьцё рэальнасьці. Добрым прыкладам можа быць гэтка ліст:

Гэры, штат Індыяна. У Амэрыцы шмат беларусаў. Няма ў сьвеце гэткае краіны, куды б праклятыя польскія ўлады ня змусілі б эміграваць беларусаў³³.

Гэтае цьверджаньне выяўляе глыбокую наіўнасьць. Як выглядае, карэспандэнт ня ведаў, што большыня беларусаў эмігравала задоўга да таго, як у 1918—1920 гадох адрадізілася Польская дзяржава.

Левыя беларускія арганізацыі друкавалі свае заклікі ў падтрымку Заходняе Беларусі ў самых розных пэрыядычных выданьнях, падмацоўваючы іх аўтарытэтнымі падпісамі:

Далоў польскіх фашыстаў — катаў прыгнечаных народаў! Хай жывуць рэвалюцыйныя рабочыя масы Польшчы, Заходняе Украіны й Заходняе Беларусі, магільшчыкі польскага фашызму! Хай жыве Ўзьяднаная Савецкая Украіна і Ўзьяднаная Савецкая Беларусы!

Пад заклікам падпісалася шмат пісьменьнікаў, сярод іх Анры Барбюс, Луі Арагон, Аптан Сінклер, Майкл Гоўлд і Джон Дос Пасас³⁴.

Гульня на нацыянальных пачуцьцях была добра прадуманая камуністамі. Калі яны ўважалі гэта дарэчным і

32 Русский Голос (Нью-Йорк). 1927. 17 февр. Гл. таксама: Сялянская Ніва (Вільня). 1926. 25 жн.; Савецкая Беларусы. 1926. №156.

33 Новый Мир (Нью-Йорк). 1937. 27 нояб.

34 Soviet Literature in 1931: Literature of the World Revolution. 1931. No.1. P.126—127.

карысным, яны ўжывалі нават беларускую мову. Гэтак было з рэзалюцыяю, прынятаю на З'ездзе Беларускіх Баявых Рэвалюцыйных Арганізацыяў 25 красавіка 1932 году ў Савецкай Беларусі й надрукаванаю ў газэце «Новый Мир»³⁵. Тэма гэтага з'езду й змест рэзалюцыі датычаць Алабамскага лінчавання (справа Скотсбара), Беларускія Баявыя Рэвалюцыйныя Арганізацыі выказваюць салідарнасьць з амэрыканскімі камуністамі. Каб падкрэсьліць нацыянальны аспэкт, рэзалюцыя, напісаная на беларускай мове, была зьмешчаная ў расейскамоўнай газэце, што адразу кідалася ў вочы чытачу.

Каб ажывіць кантакты беларускіх імігрантаў у Амэрыцы з бацькаўшчынай ды ўславіць камуністычную эканамічную палітыку й савецкі лад жыцьця, савецкія ідэолягі выбралі адмысловы прапагандны мэтад: інтэнсыўную кампанію ліставання. Пачынаючы зь сярэдзіны 20-х гадоў гэты праект, задуманы ў Маскве, быў «спушчаны» да ўзроўню саюзных рэспублік.

Шмат якія ўсесаюзныя й рэспубліканскія выданьні мелі адмысловыя аддзелы міжнароднае пошты, як, прыкладам, на Беларусі газеты «Зьвязда», «Віцебскі пралетары», «Палеская праўда» ды іншыя. Міжнародная перапіска вялася таксама на ўзроўні паасобных прадпрыемстваў. У 1926 годзе ў Менску было заснаванае Бюро Міжнароднае Рабочае Сувязі. Паводле звестак гэтае арганізацыі, Савецкая Беларусь атрымала й даслала 4035 лістоў, а ў 1926—1927 гадох — 4209 лістоў³⁶.

У кампаніі ліставання ў Злучаных Штатах ужываліся галоўным чынам расейскамоўныя газеты, такія як «Новый Мир» і «Русский Голос». Лісты часта былі напісаныя па-беларуску. Былі яны вельмі наіўныя, поўныя таннае прапаганды, неадпаведныя рэальным умовам, хоць яны пісаліся прафэсійнымі рэдактарамі, якія ведалі Злучаныя Штаты больш тэрэтычна, чым практычна. Колькі прыкладаў гэтых лістоў дадуць уяўленьне пра агульны іх тон і змест.

Ліст з Савецкага Саюзу. «Добры дзень, наш дарагі сябар Міхаіл Кукрэш! Вы пыталіся ў мяне пра дактароў і аптэкі. Сьпяраша пра дактароў. Доктары ў нас увесь час на дзяржаўнай зарплате. Калі гараджанін або селянін прыходзіць да доктара, доктар аглядае яго, дае рэцэпт і за гэта атрымвае ад пацыента падзяку. Доктарам не дазваляецца браць плату з пацыентаў. Усе аптэкі належаць дзяржаве; прыватных аптэк няма. За лекі раней не плацілі. Але, здаецца, два месяцы таму назад пачалі плаціць, але вельмі малы працэнт. У нас няма прыватнае ўласнасьці, усё дзяржаўнае. Мы ведаем толькі адно, што лясы, палі, моры, фабрыкі, жывёла й г. д. належаць рабочым і сялянам. Гаспадар усяго гэтага — пралетарская дзяржава. У нас цяпер няма майго-твайго, а усё наша. Гэта цудоўна для рабочых і

35 Новый Мир (Нью-Йорк). 1932. 28 мая.

36 Вопросы истории. Мн., 1980. С.32—42.

сялянаў, але вельмі балюча для кулакоў і буржуазіі. Цікава зазначыць, што марка для звычайнага замежнага ліста каштуе 15 капеек. Я вам пісаў раней, што хуткасьць савецкіх самалётаў — 300 км на гадзіну, але гэта няпраўда — ня 300, а 600 і болей. Так што вораг Савецкага Саюзу мусьці берагчы сваё варожае вуха, бо сталёвая птушка з чырвонаю зоркай можа адарваць ня толькі вуха, але й галаву. Зараз, у канцы кастрычніка, савецкія чырвоныя байцы атрымалі новую форму. Старыя карычневыя шынялі замянілі новымі — сталёвага колеру. Вельмі прыгожыя чырвоныя байцы, яны апранутыя на славу сусьветнага пралетарыяту й на страх буржуям і кулаком.

Дарагі Майк! У нас цяпер быць і глядзець на ўсё — добра, жыцьцё ў нас цэняць, і жыцьцё нашае вельмі цікавае. Вось, для прыкладу, чырвоны камандзір і чырвоны баец — радавы салдат ходзяць разам па вуліцах, адзін аднаго цыгаркамі частуюць, ставяцца адзін да аднаго, як родныя браты, разам гуляюць, сьмяюцца, часамі разам выпіваюць па шклянцы піва або віна. Калі на ўсё гэта глядзіш сваімі вачыма, дык душа радуецца. Бо ж я сам былы артылерыст царскай арміі і калі сустракаўся з царскім афіцэрам, дык выцягваўся, як барабанная скура[...] Нашага байца не зьвядуць з дарогі папы, ксяндзы й рабіны. Зь ім трэба ўмець весці размову.

Дарагі Майк! Хай Нестар прыяджае ў Савецкі Саюз, тут ён будзе працаваць і жыць ня горш, чым у Амэрыцы[...]

30 кастрычніка 1935 г.

Б.С.С.Р.

Горад Бабруйск,

Акцябрская вул., 124

Шардыка Васіль Дарафеевіч»³⁷.

Лісты адрасаваліся фармарам, работнікам, у школы, паасобным імігрантам.

Вось, прыкладам, ліст фармару:

Прывітаньні ад беларускага калгасу «Барацьбіт» газэце «Новый Мир»! Наш калгас змагаецца за справу Рабочых і Сялянаў, і мы зьвяртаемся да бедных амэрыканскіх фармараў³⁸.

Або гэткае:

Мы, беларускія калгасьнікі, вельмі шчасьлівыя, што намі кіруе наш любімы Сталін, і мы ганарымся тым, што будзем сацыялізм³⁹.

У іншым лісьце, адрасаваным амэрыканскаму сябру, прасілася аб фінансавай дапамозе на пабудову школы. Спачатку гэты даўгі ліст тлумачыць, як маладое пакаленьне пачало разумець важнасьць уменьня чытаць і пісаць,

і ўсё гэта дзякуючы нашаму новаму ладу. Каб дасягнуць адукацыйных мэтаў, нашая камсамольская арганізацыя паставіла пабудаваць школу. Аднак, з прычыны вайны й бандыцкіх разбурэньняў, краіна ня можа сабе

37 Новый Мир (Нью-Йорк). 1934. 5 мая; 1935. 29 нояб.

38 Новый Мир (Нью-Йорк). 1936. 6 апр.

39 Новый Мир (Нью-Йорк). 1935. 13, 16, 30 дек. ; 1936. 16 янв.

дазволіць цалкам аплаціць будоўлю школы. І таму мы вырашылі напісаць у Амэрыку.

Далей у лясьце абяцаюць цёпла прыняць амэрыканскіх дзяцей беларускага паходжаньня й дапамагчы ім у вучэньні, калі яны прыедуць на Беларусь. Канчаецца ліст так: «Спадзяемся, што наша просьба будзе пачутая й вы дапаможаце нам»⁴⁰.

У канцы 20-х і на пачатку 30-х гадоў пачалася шырокая й інтэнсыўная кампанія збору сродкаў для набыцьця трактароў і грузавікоў. Мітынгі й сходы адбываліся ў дзесятках гарадоў і мястэчак. Практычна ўсе прасавальніцкія — «расейскія» й нерасейскія — арганізацыі адгукнуліся на гэты псыхоз купляння амэрыканскіх трактароў і высыланьня іх у СССР. Праграма пашырылася ня толькі на гарады, а таксама на парафіі й індыўідуальных асобаў⁴¹.

Шматлікія арганізацыі заснавалі Фонд Трактароў і Грузавікоў. Беларуская левая арганізацыя Камітэт Дапамогі Заходняй Беларусі была адным з актыўных заснавальнікаў гэтага фонду. Кампанія мела посьпех сярод амэрыканскіх беларусаў. Аўтар гутарыў зь дзесятком беларускіх імігрантаў-старажылаў, якія ня раз выкладалі сотні даляраў на гэтую афэру⁴².

Беларускія імігранты былі найлепшай глебаю для такіх мерапрыемстваў з некалькіх прычынаў. Найперш, таму, што ім былі знаёмыя патрэбы сельскагаспадарскае працы. Па-другое, яны добра ведалі рэальнае становішча сельскае гаспадаркі на бацькаўшчыне. Па-трэцяе, яны верылі, што гэта быў найлепшы шлях памагчы сваім блізкім на Беларусі. Таму цалкам натуральна, што яны адгукнуліся на гэты заклік: сотні тысячаў амэрыканскіх даляраў былі сабраныя, і на іх былі купленыя машыны.

Аднак разам з трактарамі саветам былі патрэбныя й кадры: трактарысты, мэханікі й г.д. Яны зьвярнуліся па дапамогу і атрымалі яе праз розныя арганізацыі. Тэхнічныя вучэльні для трактарных мэханікаў былі адчыненыя на Манхэтэне і ў Брукліне, выпускнікоў якіх заахвочалі ехаць у СССР даглядаць за амэрыканскімі трактарамі й вучыць гэтай справе савецкіх спэцыялістаў. Дзейнасьць гэтых вучэляў шырока рэкламавалася ў друку, і з гутарак ведама, што іх наведвалі сотні беларусаў⁴³.

40 Русский Голос (Нью-Йорк). 1927. 25 авг.

41 Русский Голос (Нью-Йорк). 1929. 18 нояб.

42 Гутаркі аўтара з старымі імігрантамі ў Саўт-Рывэры, Нью-Брансўіку й Пасэіку, штат Нью-Джэрзі.

43 Русский Голос (Нью-Йорк). 1930. 18 дек. ; 1931. 13, 14 янв., 11, 19, 20 февр.; Новый Мир (Нью-Йорк). 1932. 25 июня.

Даволі шмат беларусаў выехала ў Савецкі Саюз з амэрыканскімі трактарамі. Ніхто зь іх ня трапіў на Беларусь. У лисьце ад аднаго былога студэнта гаворыцца, што гэтыя мэханікі, якія паехалі ў СССР, сутыкнуліся з праблемамі, як толькі прыбылі ў Маскву: ім не казалі, дзе яны будуць працаваць. Шмат хто зь іх хацеў паехаць на Каўказ. Адзін сьведка паведаміў аўтару гэтае кнігі, што каля дзесятка хацела паехаць на Беларусь⁴⁴. Замест гэтага савецкія ўлады паслалі мэханікаў туды, дзе, паводле іх, яны былі найбольш патрэбныя.

Каб падтрымаць актыўнасьць імігранцкіх масаў, камуністы заахвочвалі іх сьвяточна адзначаць Дзень МОПРу, Першае траўня, Жаночы дзень і г.д.⁴⁵

Такая прапагандная дзейнасьць камуністаў сярод імігранцкіх масаў працягвалася ў 20, 30 і 40-х, а ў пэўнай ступені й да 70-х гадоў. За гэты час шмат пракамуністычных арганізацыяў, асабліва тыя, што былі створаныя з канкрэтных палітычных прычынаў, прыкладам, для падтрымкі Грамады, спынілі сваё існаваньне. Аднак арганізацыі, створаныя імігрантамі з свае ўласнае ініцыятывы, жылі далей, частка зь іх захавалася й да сёньняшняга дня. Гэта, прыкладам, Дэтройцкае Міжнароднае Каапэрацыйнае Таварыства, Расейска-Амэрыканскае Жаночае Таварыства ды іншыя.

Адна з гэтых «прагрэсыўных» левых арганізацыяў і цяпер адыгрывае значную ролю. Гэта Расейскае Народнае Таварыства Ўзаемадапамогі ў Амэрыцы. Сярод яе сяброў шмат беларусаў: галоўным чынам другое й трэцяе пакаленьне амэрыканцаў беларускага паходжаньня. Арганізацыя мае свае карані ў Расейскім Праваслаўным Каталіцкім Таварыстве Ўзаемадапамогі ў Амэрыцы, якое было створанае ў 1895 годзе, а потым у брацтве, званым Народнае Таварыства Ўзаемадапамогі імя Аляксандра Неўскага, якое было зарэгістраванае ў Пэнсылвэніі ў 1920 годзе як страхавая арганізацыя. Паступова павялічваючы сяброўства, яно сталася ведамае ў 1924 годзе як Расейскае Народнае Таварыства Ўзаемадапамогі ў Амэрыцы (РНОВ)⁴⁶. Ад 20-х гадоў гэтая арганізацыя называла сябе прагрэсыўнай і трымалася сацыялістычна-камуністычнае ідэалёгіі. У 1936 годзе яна злучылася зь Міжнародным Камуністычным Таварыствам і зь Міжнародным Камуністычным Ордэнам, стаўшыся расейскім аддзелам гэтае міжнароднае арганізацыі, г. зн. Расейска-Амэрыканскаю Сэкцыяй Міжнароднае Рабочае Арганізацыі.

44 Гутарка аўтара з Антонам Дзем'янчуком, сьведкам тых падзеяў, 1968; Новый Мир (Нью-Йорк). 1932. 21 мая.

45 Веснік БДУ. Сер.3. 1984. №3. С.6.

46 Тридцать лет АРОВ. 1920—1950: Юбилейный Сборник. Нью-Йорк, 1950. С.11—12.

Даніла Казушчык, генэральны сакратар сэкцыі, паведамляў, што найхутчэй колькасьць сяброў павелічалася паміж 1931 і 1935 гадамі, калі яна дасягнула 8639 чалавек⁴⁷. У 1944 годзе арганізацыя пачала называцца Амэрыканска-Расейскім Таварыствам Узаемадапамогі (АРОВ), і пад гэтым назовам яна ведамая й сёньня. Адзін з кіраўнікоў гэтае арганізацыі, Якаў Эбэрхард, сказаў пра нацыянальны склад «расейскае» калёніі: «Расейская калёнія, як у нас прынята называць, складаецца пераважна — можа быць, на 90% ці болей — з выхадцаў з былых заходніх губэрняў Гарадзенскае, Менскае й Валынскае, г. зн. галоўным чынам зь Беларусі»⁴⁸. У працэсе свайго фармаваньня АРОВ паглынула шматлікія меншыя «расейскія» арганізацыі, як, прыкладам, таварыства «Сялянін» (Нью-Ёрк), Расейскі Драматычны Клюб (Бостан), Расейскую Рабочую Арганізацыю (Балтымор) і г.д. даўшы ім нумарную шылду: «Адзел №...». Шмат мясцовых клубаў гэтае арганізацыі насілі ймёны выдатных рэвалюцыйных ідэолягаў, так, прыкладам, адзел №65 у Нью-Ёрку стаўся Таварыствам імя Чарнышэўскага (257 Іст 10 стрыт), адзел №62 стаўся Таварыствам імя Горкага й г.д.⁴⁹ Сёньня гэтая арганізацыя мае каля сотні аддзелаў і далучаных групаў па ўсёй краіне й выконвае шырокія сацыяльныя й культурныя праграмы (галоўны асяродак дзейнасьці — АРОВ-Парк у штаце Нью-Ёрк), а да нядаўнага часу падтрымвала блізкія кантакты з рознымі савецкімі й беларускімі арганізацыямі.

Як цікавы факт трэба адзначыць тое, што зь беларускім левым рухам былі звязаныя ня толькі этнічна беларускія імігранцкія масы, але нават і такія арганізацыі, як магутная левалібэральная група Саюз Грамадзянскіх Свабодаў, базаваная ў Нью-Ёрку, або Ліга Абароны Правоў Чалавека й Грамадзяніна. Гэтыя арганізацыі зьбіралі сродкі й перадавалі дапамогу падчас судовага працэсу над беларускім камуністам Сяргеем Прытыцкім, якога судзілі ў Польшчы ў 1937 годзе за палітычнае забойства⁵⁰. Карацей кажучы, зацікаўленасьць у разьвіцьці нацыянальнага руху або ў ягонай падтрымцы ўзьнікала толькі тады, калі адчувалася неабходнасьць у выкарыстаньні беларусаў як інструмэнту ў дасягненьні асноўнае мэты камуністаў — сусьветнае рэвалюцыі.

47 Тридцать лет АРОВ. С.16.

48 Тамсама. С.42.

49 Тамсама. С.46—47; Русский Голос (Нью-Йорк). 1929. 26 окт., 4, 17 нояб.; 1930. 26 сент., 10 окт.; Дело Труда—Пробуждение. 1958. №56. С.21.

50 Wilenchik W., Die Partisanen Bewegung in Weissrusland, 1941—1944. Berlin, 1984. S.145—146.

Падсумоўваючы разгляд арганізацыйнае дзейнасці й структуры левых і пракамуністычных арганізацыяў з значным беларускім сяброўствам, важна адзначыць, што, хоць у 20—40-х гадох Савецкі Саюз быў і слабы ды меў перад сабою шэраг унутраных і знешніх праблем, ён тым ня менш веў актыўную прапагандную кампанію, кіраваную за межы краіны. Гульня з нацыянальнымі пачуццямі імігранцкіх масаў была адным з добра правяраных і надзейных мэтадаў працы камуністычнага кіраўніцтва.

Арганізацыі прарасейскае арыентацыі

Шмат хто зь беларускіх імігрантаў не прымаў левае ідэалёгіі й лезунгаў. Такія людзі далучаліся да іншых арганізацыяў, некаторыя зь якіх часта ставіліся з адкрытаю варожасцю да рэвалюцыйнае агітацыі, прычым ня ўсе яны арыентаваліся на царкву. Сюды ўваходзяць адукацыйныя таварыствы, страхавыя арганізацыі, а таксама лякальныя клубы сацыяльнага характару. Некалькі найбольшых зь іх заслугоўваюць на ўвагу.

Адна зь іх — Расейскае Незалежнае Таварыства Ўзаемадапамогі ў Чыкага. Гэтая арганізацыя мае свае пачаткі ў царкоўным брацтве пры праваслаўнай парафіі Сьвятое Тройцы на Левіт стрыт у Чыкага. Як ужо зазначалася раней, у гэтай парафіі былі ўнутраныя непаразуменьні й значная група парафіянаў, пераважна беларускага паходжаньня, аддзялілася ад гэтае царквы. Сярод тых, хто аддзяліўся, вяліся спрэчкі наконт заснаваньня беларускае арганізацыі, але ідэя гэтая не была ажыццёўленая. Вернікі, што выйшлі з парафіі Сьвятое Тройцы, пачалі заўзята працаваць над заснаваньнем новае парафіі, і неўзабаве была заснаваная парафія Сьвятога Юрыя на Вуд стрыт. Было створанае таксама Сьвятаюрэўскае Брацтва Ўзаемадапамогі. Гэтая група й сталася ядром вялікае арганізацыі ўзаемадапамогі — РНЗОВ — з шматлікімі аддзелаўмі ў Іліной, Мічыгане, Індыяне ды іншых штатах і вялікіх гарадох Сярэдняга Захаду. У склад арганізацыі ўваходзілі пераважна беларусы, шмат хто зь іх займаў важныя кіраўнічыя пасады, а адзін з пачынальнікаў і актыўных арганізатараў гэтае групы, заўзяты антыбальшавік Уладзімер Ляўковіч быў беларусам зь Бярозы-Картузскай. Пазьней ён быў забіты левымі⁵¹. «Белорусская Трибуна» падавала такія звесткі аб складзе 1-га (Чыкагскага) аддзелу арганізацыі:

⁵¹ Рассвет (Чикаго). 1933. 18 февр.

3 Гарадзенскае губ.	247 асобаў
зь Менскае губ.	125 "
зь Віленскае губ.	11 "
з Магілеўскае губ.	3 "
зь беларускае часткі Чарнігаўскае губ.	2 "
<hr/>	
Усяго	388 асобаў ⁵²

Выхадцы зь беларускіх губэрняў складалі 72% ад усіх сяброў 1-га аддзелу. Беларусы з гэтае арганізацыі прыхільна ставіліся да беларускіх этнічных арганізацыяў у Чыкага, аднак цікава заўважыць, што гэтая група не падзяляла ідэяў беларускае незалежнасці. Яна, аднак, ахвотна падтрымвала заклікі ў падтрымку беларускае справы ў Польшчы.

Яшчэ адна арганізацыя, што выступала пад «расейскаю» шылдаю й складалася пераважна зь беларусаў, — Расейскае Аб'яднанае Таварыства Ўзаемадапамогі (РООВА). Пасьля доўгага манэўраваньня й шматлікіх арганізацыйных праблемаў яно было заснаванае ў Філадэлфіі ў 1926 годзе ў выніку зьліцця пяці меншых арганізацыяў. У часе заснаваньня таварыства налічвала каля 2500 сяброў, мужчынаў і жанчын, агульны капітал складаў 56 000 даляраў. У 1938 годзе яно мела ўжо каля 4500 сяброў і валодала капіталам у 300 000 даляраў⁵³.

Арганізацыя ахапляе сваёю дзейнасьцю ўсю краіну, але найбольш яе сяброў жыве на Ўсходзе ды ў буйных гарадох.

Ад самага пачатку таварыства стаяла на бескампраміснай антыкамуністычнай плятформе. У склад арганізацыі ўваходзіла шмат беларусаў і ўкраінцаў, а некаторыя аддзелы цалкам складаюцца зь беларусаў⁵⁴. Беларусы займалі й займаюць шмат кіраўнічых пасадаў.

Таварыства шырака ведамае дзякуючы сваёй гаспадарцы, якая завецца «Фарма РООВА» й размяшчаецца ў мясцовасьці Джэксан, штат Нью-Джэрзі. Гэтая маемасьць была набытая ў 1934 годзе, і ад таго часу вакол яе вырасла значнае славянскае паселішча, дзе жыве цімала й беларусаў, асабліва пэнсыянэраў⁵⁵. Сп. Герман Шульц, выканаўчы дырэктар фармы РООВА, з нагоды яе 30-годзьдзя ў 1964 годзе пісаў у артыкуле, «прысьвечаным бацькам-заснавальнікам фармы»:

52 Белорусская Трибуна (Чикаго). 1932. №13.

53 Русский Вестник (Нью-Йорк). 1938. 1 авг. С.25.

54 История отделов РООВА: 1926—1936. Нью-Йорк, 1936. С.45, 63, 88.

55 The New York Times. Apr. 26, 1987; 20th Anniversary of ROOVA//Russian Herald. 1947. Nos.153—154; Гутаркі аўтара з Грышам Корзунам, кіраўніком моладзі пры пабудове фармы РООВА, 1958—1959; Гутаркі аўтара з Аляксандрам Аспічыкам, жыхаром паселішча ў 1988—1991 гадох; Rova Farm. Princeton, 1981.

Вядучая група заснавальнікаў фармы складалася пераважна зь беларускіх сялянцаў, якія прыехалі ў Злучаныя Штаты перад Першаю сусветнаю вайною⁵⁶.

Арганізацыя дапускае памярковае фармальнае выяўленьне этнічнае й культурнае беларускасьці, а менавіта запрашае для выступленьняў беларускія сьпеўныя й танцавальныя калектывы й г.д., але пры гэтым застаецца выразна прарасейскаю арганізацыяй і блізка супрацоўнічае з Зарубежнаю Расейскаю Праваслаўнаю Царквою, якая ведамая сваім агрэсіўным расейскім нацыяналізмам.

...

На папярэдніх старонках быў дадзены павярхоўны агляд большых, рэгіянальных і ўсеамерыканскіх «расейскіх» арганізацыяў з значным беларускім элемэнтам. Было й ёсьць колькі іншых, меншых групаў зь беларускім удзелам, аднак у іх нічым не выяўляецца сьведамая беларускасьць, апроч таго, што гэтыя людзі маюць блізкія асабістыя сувязі зь Беларусьсю. Гэта арганізацыі тыпу зямляцтваў — Менскага, Гарадзенскага, Бабруйскага, Пінскага й г.д.⁵⁷ Заснавальнікі, дзяды сёньняшніх сяброў гэтых «расейскіх» арганізацыяў, даўно адышлі. Шмат хто зь іхных нашчадкаў жыве сёньня з пачуцьцём няёмкасьці ад таго, што амэрыканцы ўспрымаюць іх як расейцаў, тым часам як яны яшчэ захоўваюць неадчэпную памяць пра сваіх беларускіх продкаў. І гэта самы нешчасьлівы бок праблемы, бо гістарычна фальшывы, і абавязак сёньняшніх сьведамых амэрыканскіх беларусаў — выправіць гэты фальш.

Цяпер варта спыніцца на заўвагах пра заснавальнікаў і кіраўнікоў гэтых «расейскіх» арганізацыяў, якія складаліся пераважна зь беларусаў.

Беларускія заснавальнікі й кіраўнікі анархісцкіх і левых арганізацыяў уваходзілі ў іх з сваіх палітычных перакананьняў, шмат было сярод іх і сьведамых беларусаў. Аднак значна болей было тых, хто толькі называўся беларусам і йшоў за ідэолягамі, якія дзеля кан'юнктуры часам надавалі сваім лёзунгам беларускія адценьні. Дзеля іхнага апраўданьня трэба зазначыць, што яны шчыра верылі ў тое, за чым ішлі. Сярод найбольш выдатных дзелячоў такога тыпу былі Даніла Казушчык, Надзя Сілівончык, Даніла Шыцько,

⁵⁶ Русский Вестник (Нью-Йорк). 1964. №321. С.3—4.

⁵⁷ Новое Русское Слово. 1928. 24 марта; Архівы БІНІМу.

Вера Карлюк, Фрэд Клімовіч, Уладзімер Мінкевіч і дзесяткі іншых.

Падобная ідэалыгічная характарыстыка пасуе й беларусам—актывістам амэрыканскага праваслаўя. Значная частка беларускіх імігрантаў можа лічыцца пачынальнікамі праваслаўя ў Злучаных Штатах. Гэтыя людзі, якія мелі вельмі нізкі ўзровень нацыянальнае сьведамасьці, хацелі застацца верныя царкве, якая забясьпечвала духовае кіраваньне й захаваньне маральных каштоўнасьцяў. І такіх беларускіх душаў былі тысячы й тысячы⁵⁸.

Аднак з зусім іншымі меркамі трэба падыходзіць, каб зразумець тых беларусаў, якія засноўвалі або далучаліся да грамадзкіх арганізацыяў з «расейскаю» шыльдаю.

Тут было б дарэчы спыніцца на гэтай зьяве й адказаць на некалькі пытанняў. Чаму гэтыя актыўныя людзі былі не ў беларускім лягеры? Ці ўсьведамлялі гэтыя людзі сваю беларускую спадчыну? Ці бачылі яны ясную розьніцу паміж беларускім і расейскім? Гэтыя людзі не былі невукамі, гэта былі досыць адукаваныя палітычныя й грамадзкія актывісты. Адказ на некаторыя з гэтых пытанняў просты: шмат хто зь іх ведаў, што яны этнічныя беларусы. Некаторыя зь іх гаварылі пра гэта адкрыта й з гонарам. Прыкладам, у нэкралёгу Якава Ёінслоў (Васільева) — старшыні таварыства РООВА ад 1932 да 1937 году, калі закладалася й разьвівалася славутая фарма, — мы чытаем: «Якаў Арцём'евіч заўсёды падкрасьляў сваё беларускае паходжаньне, хоць ніколі не адмаўляў сваёй расейскасці»⁵⁹. Што яны беларусы — ведалі й іншыя лідары гэтых «расейскіх» арганізацыяў. Сярод іх былі Пётр Асіповіч зь Віленскае губэрні, першы прэзыдэнт Чэхаўскага Таварыства ў Нью-Ёрку; Васіль Кулеш, таксама зь Віленскае губэрні, бізнэсмэн і шматгадовы прэзыдэнт Чэхаўскага Таварыства; Мацьвей Драздовіч зь Віленскае губэрні, заснавальнік таварыства «Навука», старшыня Расейскага Народнага Дому ў Браўнсвіле (Нью-Ёрк), у 20-х гадох прэзыдэнт Расейскага Народнага Таварыства (Нью-Ёрк); Восіп Кажура з Гарадзенскае губэрні, сябра Рады Дырэктароў Расейскага Таварыства Ўзаемадапамогі (Нью-Ёрк); Ігнат Зянько зь Віленскае губэрні, адзін з заснавальнікаў Чэхаўскага Таварыства; Ігнат Пальчэўскі, арганізатар РООВА; Аляксандар Клебановіч, прэзыдэнт РООВА ў 1926 годзе; К.Каральчук, прэзыдэнт РООВА ў 1929 годзе; І.Матусэвіч, прэзыдэнт РООВА ў 1930 годзе; В.Куль, вельмі дзейны кіраўнік РООВА; А.Кривулька й П.Грамовіч, шматгадовыя кіраўнікі розных арганізацыяў у

⁵⁸ The Orthodox Church in America, Dept. of History and Archives, Syosset, NY, Biographical Files; 150th Anniversary of Russian Orthodox Church of America. Vol.2. New York, NY, 1945. P.261, 275.

⁵⁹ Русский Вестник (Нью-Йорк). 1962. №309. С.2.

Брукліне; Д.Вашкевіч, адзін з галоўных ініцыятараў арганізавання Пушкінскага Дому для старых людзей пры фарме РООВА; Сьцяпан Трус з Гарадзенскае губэрні, адзін з заснавальнікаў і сакратароў Расейскага Народнага Дому ў Элізабэце, штат Нью-Джэрзі; М.Лазарэвіч, шматгадовы актывіст РООВА і яго прэзыдэнт у 1937—1945 і 1952—1954 гадох; Цімафей Гуз, шматгадовы кіраўнік РООВА, ды сотні іншых⁶⁰.

Корань праблемы палягае ў тым, што гэтыя людзі мелі вельмі нізкі ўзровень беларускае нацыянальнае сьведамасьці; яны ня бачылі розьніцы ў палітычным сэнсье паміж беларускім і расейскім. Тыя, хто бачыў гэтую розьніцу — як Бубешка ці Сянкевіч, — былі выключэньнямі. Бальшыня кіраўнікоў былі прадуктамі шматгадовае палітыкі агрэсіўнае русыфікацыі. Расейская культура, расейская царква й расейская дзяржава былі першымі й апошнімі крытэрыямі ў іхных паглядах. Русыфікацыя так глыбака пусьціла ў іх свае карані, што яны не маглі сабе ўявіць нікае альтэрнатывы. Любое адхіленьне ад «расейскасцьці» яны лічылі нямецкаю, польскаю або сыянісцкаю інтрыгаю, а найбольш — здрадаю ідэі «трыадзінасьці вялікага рускага народу». Шмат хто зь іх праз усё жыцьцё імкнуўся стацца «істинно руским». Адгэтуль паходзіць «беларускае паходжаньне» й «расейскасцьць» ды іншая падобная тэрміналёгія ў вуснах шмат каго з гэтых кіраўнікоў. Вось як адзін з актывістаў «расейскае» калёні ў Чыкага, сп. О.Новік, з гонарам і настальгіяй апісваў сваіх землякоў з Кобрыншчыны:

Кобрынцы — вялікія прыхільнікі расейскае культуры. У іх мала свайго, беларускага, усё расейскае: песьні, танцы, гумар, аповесьці й г.д. Памятаю, як супраць волі бацькоў уся моладзь кідала старыя звычаі і ўспрымала ўсё расейскае⁶¹.

Новік імкнуўся давесьці, што гэтыя беларусы з Кобрыншчыны ўжо не былі беларусамі; некалі яны былі беларусамі, а цяпер яны ўжо расейцы. Будучы зрусыфікаваным беларусам, Новік вельмі бядуе над фактам, што, як ён піша далей, шмат хто з кобрынцаў ажаніўся з полькамі й гаворыць дома па-польску. Гэтае выказваньне надта ж характэрнае для зрусыфікаванага беларуса. У сапраўднасьці ж, магчыма, гэтыя кобрынцы жаніліся зь беларускімі дзяўчатамі рымакатыліцкае веры й надалей гаварылі дома па-беларуску, або

⁶⁰ Русский Голос (Нью-Йорк). 1926. 16 янв.; 1976. 9 сент.; История отелов РООВА: 1926—1936. Нью-Йорк, 1936. С.28—29; Новое Русское Слово. 1948. 29 мая; 1950. 14 янв., 23 апр., 18 авг., 5, 8, сент.; 1951. 30 янв.; 1953. 27 нояб.; 1954. 12 янв.; Архівы БНІМу: Папка А.Асіпчыка.

⁶¹ Новый Мир (Нью-Йорк). 1936. 18 февр.

калі й жаніліся з полькамі, што здаралася часта, дык ня так хутка русыфікаваліся, як бы таго хацелася Новіку.

Падсумоўваючы агляд дзейнасці ў міжваенны пэрыяд (1919—1941) арганізацыяў, у якіх вялікую частку складалі беларусы, можна выявіць зусім нязначны сьведама беларускі элемент, асабліва ў арганізацыях прасавецкага накірунку. Аднак арганізацыі гэтыя, будучы прадуктам савецкіх патрэбаў, амаль усе адышлі ў нябыт, як толькі зьмяніўся кірунак гэтых патрэбаў. Арганізацыі, што мелі іншыя, несавецкія мэты, не адпавядалі як сьлед беларускім інтарэсам. Найбольш смутным для амэрыканскіх беларусаў было тое, што кіраўнікі гэтых шматлікіх прасавецкіх і прарасейскіх арганізацыяў, будучы з паходжаньня, г. зн. біялягічна, беларусамі, у інтэлектуальным пляне былі прадуктам царскае русыфікацыйнае палітыкі, і беларускасьць зь іх у палітычным сэнсье была вытручаная. Працэс «прамываньня мазгоў», распачаты ў цэрквах, школах і ўстановах Расейскае імперыі, працягваўся і ўдасканальваўся ў Новым Сьвеце праз разнастайную сетку прарасейскіх і русафільскіх арганізацыяў, установаў, цэркваў і друкаваных выданьняў.

ДЗЕЙНАСЬЦЬ БЕЛАРУСАЎ У ЧАСЕ ДРУГОЕ СУСЬВЕТНАЕ ВАЙНЫ

Другая сусьветная вайна пачалася ў Эўропе 1 верасня 1939 году. Менш чым за тры тыдні беларуская зямля сталася зонаю ваенных дзеянняў, калі 17 верасня саветы «працягнулі руку братняе дапамогі» беларусам у Заходняй Беларусі. Вынікам савецкае агрэсіі супраць Польшчы ў згодзе з нацыстоўскаю Нямецчынаю сталася тое, што амаль уся беларуская этнічная тэрыторыя, улучна зь Вільняю, была аб'яднаная ў адзіную Беларускаю Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку. Але эпизод гэты быў кароткі. 10 кастрычніка 1939 году савецкі ўрад перадаў Вільню Літве.

Праз два гады Савецкая Беларусь адною зь першых рэспублік Савецкага Саюзу зазнала жахі вайны, калі нацыстоўская Нямецчына напала на СССР 22 чэрвеня 1941 году. У выніку хутказьменных падзеяў у 1943—1944 гадох Беларусь зноў была акупаваная саветамі. Такім чынам, у часе Другое сусьветнае вайны Беларусь была «вызваленая» тры разы: спачатку ад «польскіх паноў», тады ад савецкіх камуністаў, пасля ад нацыстоўскіх захопнікаў.

• • •

Напярэдадні Другое сусьветнае вайны ў Злучаных Штатах Амэрыкі дзеілі каля сотні большых і меншых славянскіх арганізацыяў. Трэба мець на ўвазе, што краіна ў тым часе выходзіла з эканамічнага крызысу, дык асаблівай актыўнасьцю арганізацыі не вызначаліся. Не было й дамінуючага палітычнага кірунку, хоць бальшыня сярод амэрыканскіх славянаў схілялася да дэмакратаў і актыўна падтрымвала палітыку прэзыдэнта Рузвэльта.

Другая сусьветная вайна адразу актывізавала жыцьцё амэрыканскіх славянаў. Гэта няцяжка зразумець, калі мець на ўвазе дзьве акалічнасьці, якія мелі велізарны ўплыў на славянскія грамады ў Злучаных Штатах Амэрыкі, а менавіта тое, што 1) фактычна ўсе славянскія абшары ў Эўропе былі акупаваныя збройнымі сіламі нацыстаў і 2) нацыстоўская

расавая тэорыя лічыла славянаў Untermensch'амі, людзьмі ніжэйшага гатунку. Фашыстоўская пагроза славянскаму сьвету зьяднала амэрыканскіх славянаў ня толькі як сукупнасьць асобных людзей, а як супольнасьць грамадаў з агульным паходжаньнем і гісторыяй. Апрача аднаўленьня дзейнасьці сваіх нацыянальных арганізацыяў, амэрыканскія славяне пачалі дзеіць і супольна — была заснаваная агульнаславянская арганізацыя Амэрыканскі Славянскі Кангрэс. Гэта была канфэдэрацыя адкрытага тыпу, якая пакідала значную свабоду дзеяньняў кожнай нацыянальнай групе. Яна давала магчымасьць выказваць ідэі перад шырокім амэрыканскім грамадзтвам і ўздымаць патрыятызм амэрыканскіх славянаў. Кіраўніцтва новае арганізацыі трымалася выразна левае арыентацыі, і падзеі Другое сусьветнае вайны давалі прасавецкім элемэнтам магчымасьць больш адкрыта прапагандаваць свае ідэалогічныя пагляды. Гэтыя прасавецкія настроі не абмяжоўваліся славянскаю масаю, уся краіна прыхільна глядзела на Савецкі Саюз і сымпатызавала «добраму старому дзядзьку Джо» (Сталіну).

Амэрыканскі Славянскі Кангрэс вёў дзейнасьць у колькіх напрамках: фінансава дапамагаў Савецкаму Саюзу, прапагандаваў камуністычныя ідэі, фармаваў амэрыканскую грамадзкую думку ў духу прыхільнасьці да Савецкага Саюзу.

Трэба падкрэсьліць, што як Амэрыканскі Славянскі Кангрэс, гэтак і арганізацыі паасобных славянскіх народаў шмат дапамагалі як эканамічна, гэтак і палітычна краінам паходжаньня.

Вельмі ўзмоцніўся й патрыятызм славянаў да Амэрыкі. Служыць краіне пайшлі тысячы й тысячы добраахвотнікаў, ды наагул працэнт славянаў у амэрыканскім войску быў вельмі значны, як значнымі былі й ахвяры за новую радзіму.

Арганізацыйная дзейнасьць сярод беларусаў у Злучаных Штатах перад Другою сусьветнаю вайною амаль замерла, хоць друк паведамляў пра ўдзел беларусаў у Амэрыканскім Славянскім Фэстывалі ў Чыкага 25 сакавіка 1941 году. У Каламбасе, штат Агаё, украінцы й беларусы ўшанавалі памяць Хрыстафора Калюмба, дзе з прамоваю выступіў беларус Ян Змагар, рыцар Чацьвертае ступені Рады Калюмбавае «Пінты», ды час-часом было чутна аб беларусах у Нью-Ёрку й Нью-Джэрзі¹.

Ваенныя падзеі, зьмены дзяржаўных межаў, якія непасрэдна закранулі Беларусь, палітычныя дэмаршы літоўцаў і палякаў у Злучаных Штатах, а разам з тым разуменьне таго, што Амэрыка амаль нічога ня ведае пра Беларусь, — усё гэта прымусіла беларускіх актывістаў ў Чыкага прыняць канкрэтныя захады ў ажыўленьні арганізацыйнага жыцьця.

¹ Новое Русское Слово (Нью-Йорк). 1941. 25, 29 марта; Архівы БІНІМу (Нью-Ёрк).

Янка Чарапук-Змагар і некалькі ягоных аднадумцаў склікалі 7 верасня 1941 году ў кватэры пад адрасам: 2623 Ёст Агаста бульвар, Чыкага, — сход з мэтай заснаваць новую беларускую арганізацыю². Старшынём сходу быў Янка Чарапук-Змагар, а прысутнічалі сярод іншых а. праф. Ян Тарасэвіч, Масей Гайдук-Рубяжанін і Макар Аблажэй.

На сходзе было пастаноўлена й задакумэнтавана ў рэзалюцыі, што новая арганізацыя мелася звацца Беларуска-Амэрыканскае Таварыства Помачы Жэртвам Вайны на Беларусі. Заява аб рэгістрацыі была пададзена 25 верасня 1941 году, падпісалі яе Змагар, Лабач, Гайдук, Аблажэй і айцец Тарасэвіч.

Але улады штату Іліной не зарэгістравалі арганізацыі, па-трабуючы зьмяніць яе назоў, з чым арганізатары пагадзіліся. Было запрапанавана назваць арганізацыю Беларуска-Амэрыканская Нацыянальная Рада (БАНР), якая была зарэгістраваная штатнымі ўладамі 27 кастрычніка 1941 году. Было абранае гэткае кіраўніцтва: а. Ян Тарасэвіч, старшыня; Янка Чарапук, віцэ-старшыня; Паўлюк Чопка, скарбнік; Макар Аблажэй, фінансавы сакратар; Язэп Варонка, сакратар-карэспандэнт; а. Язэп Рэшаць, рэлігійныя справы; Ігнат Лабач, сакратар-працакаліст. Пра заснаваньне Беларуска-Амэрыканскае Нацыянальнае Рады паведамлілі літоўска-, польска-, расейска- й ангельскамоўныя газеты³.

Дзейнасьць новае беларускае арганізацыі канцэнтравалася на дзвюх дзялянках: праца сярод суродзічаў і актыўнасьць на вонкі. Праграма працы на ўнутраным адрэзку вызначалася ў статуце арганізацыі гэтак:

а) дапамагаць беларусам (як у гэтай краіне, гэтак і ў іншых, асабліва ў самой Беларусі) матэрыяльна — грашмі, вопраткай і г.д.;

б) арганізоўваць лекцыі, адукацыйныя й сацыяльныя клубы, забавы, канцэрты й г. д.;

в) выдаваць газеты, кнігі й брашуры;

г) закладаць і падтрымваць беларускія школы, чытальні, бібліятэкі, кнігарні й г.д.

Да пералічаных пунктаў дзейнасьці трэба дадаць і тое, аб чым часта згадваецца ў праколах паседжаньняў, — дапамога суродзічам у справе эміграцыі ў Амэрыку (асабліва важным гэты аспект працы стаўся ў апошні год вайны і ў паваенны пэрыяд). Шмат мерапрыемстваў БАНР, якія разглядаліся як унутраная праца, служылі прапагандзе Беларусі ў шырокім амэрыканскім грамадстве. Гэтак, прыкладам, арганізацыя запачаткавала рэгулярнае адзначэньне Дня Незалежнасьці Беларусі, угодкаў трагічнае

² Пракаколы БАНР у Архівах БІНІМу (Нью-Ёрк).

³ Архівы БІНІМу (Нью-Ёрк): Выразкі з газэтаў.

сьмерці Янкі Купалы (упершыню вечар, прысьвечаны Купалу, адбыўся 13 сьнежня 1942 году, а паніхіда па ім была адпраўленая 11 кастрычніка 1942 году) ды іншых беларускіх нацыянальных памятных датаў. Язэп Варонка адзначаў беларускія ўрачыстасьці спэцыяльнымі радыёперадачамі. Аб беларускай дзейнасьці паведамляў шырокі друк. Пры фінансавай дапамозе БАНР былі выдадзеныя беларускія нацыянальныя сьцяжкі-сувэніры⁴.

Разнастайнаю была дзейнасьць БАНР і на вонкавай дзялянцы. Было наладжанае супрацоўніцтва з Амэрыканскім Славянскім Кангрэсам, на зьездах якога заўсёды бралі ўдзел прадстаўнікі БАНР. Усяго адбылося чатыры зьезды: першы — у Дэтройце 25—26 красавіка 1942 году, другі — у Пітсбургу 23—24 верасьня 1944 году, трэці — у Нью-Ёрку 20—22 верасьня 1946 году, чацьверты — у Чыкага 24—26 верасьня 1948 году. Найчасьцей прадстаўляў беларусаў на гэтых зьездах айцец Ян Тарасэвіч, але бывалі й іншыя дэлегаты. У сувязі з гэтымі зьездамі варта адзначыць цікавы факт: на трэцім кангрэсе чыкагскую Беларускаю Раду прадстаўляў айцец Тарасэвіч. Галоўным прамоўцам на кангрэсе быў Гарбуноў Цімафей з БССР, які прадстаўляў ня толькі сваю рэспубліку, але і ўвесь СССР. Гэта, мабыць, быў першы засьведчаны гісторыяй выпадак, калі прадстаўнікі Савецкае Беларусі й беларусы дзяспары, варажыя савецкаму рэжыму, выступалі з аднае трыбуны⁵. У зьездах бралі ўдзел таксама беларусы зь левых арганізацыяў, прыкладам, Даніла Казушчык.

БАНР вяла таксама шырокую палітычную карэспандэнцыю. Айцец Ян Тарасэвіч, Язэп Варонка, Ян Чарапук-Змагар ліставаньнем і друкаваньнем матэрыялаў у газэтах інфармавалі шырокае амэрыканскае грамадзтва аб палітычных патрэбах беларускага народу. Асабліва варта адзначыць палітычную карэспандэнцыю а. Яна Тарасэвіча. Галоўнаю ягоною мэтаю было інфармаваньне амэрыканскіх і заходнеэўрапейскіх палітычных дзеячоў аб імкненьні Беларусі да незалежнасьці й захаваньня непадзельнасьці сваёй этнаграфічнай тэрыторыі. Айцец Тарасэвіч выслаў нямала мэмарандумаў аб тэрытарыяльных правах Беларусі й яе палітычнай будучыні Дзяржаўнаму Дэпартаманту ЗША; прэзыдэнтам Рузвэльту й Труману; амэрыканскім кангрэсманам і сэнатарам; Сэру Энтані Ідэну, брытанскаму міністру замежных справаў; д-ру Эдварду Бэнэшу, прэзыдэнту Чэхаславацкае Рэспублікі; народнаму камісару замежных

⁴ Чествование памяти Янки Купалы. Программа. 13 декабря 1942; Архівы БІНІМу; Dziennik Związkowy (Chicago). 1942. 24 marca.

⁵ Русское Обозрение (Чикаго). 1944. 11 нояб.; Новое Русское Слово (Нью-Йорк). 1943. 27 февр.; Славяне (Москва). 1942. Июль. С.21—23; Slavic American (New York). 1947. Fall. P.12—33.

справаў БССР Кузьму Кісялёву; савецкім рэлігійным уладам, у тым ліку архіяпіскапу Яраслаўскаму й Растоўскаму Алексію.

Трэба падкрэсьліць, што сваю перапіску з наркомаам замежных справаў БССР айцец Тарасэвіч вёў па-беларуску.

Рада прапагандавала свае палітычныя ідэі праз друкаванае слова, радыёперадачы, удзел у розных сходах і мітынгх. Шмат артыкулаў і інфармацыі пра дзейнасьць беларусаў у Злучаных Штатах зьмяшчалі на сваіх старонках літоўскія, польскія, расейскія і ўкраінскія выданьні.

Арганізацыя мела дачыненне да ўкладаньня інфармацыі пра Беларусь у *Encyclopedia Britannica*, падтрымвала кантакты зь бібліятэкамі, прафэсарамі ды палітыкамі, зацікаўленымі Беларусью. БАНР зьвярнула ўвагу на праблему перадаваньня назову «Беларусь» у ангельскую мову ды была адною зь першых, хто ўжываў тэрмін «Byelorussia»⁶. Рада ўсталявала таксама кантакты з прадстаўнікамі БССР у Амэрыцы.

Беларуска-Амэрыканская Нацыянальная Рада была не адзіною беларускаю арганізацыяй, што дзеіла ў часе вайны, аднак яна была найбольшаю й мела выразную беларускую накіраванасьць. Другая група — Славянскае Брацтва, — якая брала ўдзел у славянскай дзейнасьці, мела сваю сядзібу ў Браўнсвіле (Нью-Ёрк). Трэцяя арганізацыя, таксама зь Нью-Ёрку, была заснаваная ў 1944 годзе й звалася Менскім Зямляцтвам. Мэтаю гэтага зямляцтва было згуртаваць выхадцаў зь Меншчыны й арганізаваць дапамогу Савецкай Беларусі. Беларускія інтарэсы прадстаўлялі таксама некаторыя левыя арганізацыі, такія, як Камітэт Дапамогі Насельніцтву Менска й падобныя, якія аказалі БССР значную матэрыяльную дапамогу⁷.

6 Архівы БІНІМу: Папка а. Яна Тарасэвіча; Русское Обозрение (Чикаго). 1941. 1, 22 нояб.; 1942. 12 мая; 1943. 31 янв., 26 июня; 1945. 27 окт.; Новое Русское Слово (Нью-Йорк). 1941. 27 нояб.; 1942. 30 янв., 27 марта; 1943. 27 февр.; Новая Заря (Чикаго). 1943. 4 июля; Правда (Детройт). 1943. 20 июля; Всенародный Освободительный Конгресс Американцев Русского Происхождения. Филадельфия. 8—9 окт. 1944. Стенографический отчет. Филадельфия, 1945; The Michigan Slav (Detroit). 1942. No.1; The Slavonic Monthly (New York). 1942; Slav Unity — Hitlerism's Doom. Detroit, 1942; The Chicago Sun. 1941. Dec. 8; Naujienos (Chicago). 1941. Dec. 20; Dziennik Chicagoski. 1941. 2 grud.; 1942. 12, 23 maja; Ameryka-Echo (Chicago). 1945. 26 sierpnia; Special Libraries Conference on Russian materials, Nov. 17, 1945. New York, NY, 1945; Архівы БІНІМу.

7 Новое Русское Слово (Нью-Йорк). 1942. 12 июля, 16 авг., 10 дек.; 1943. 10 апр.; 1944. 5 янв., 5, 16 марта, 27 июня, 17 окт., 15 дек.; 1946. 3 дек.; Woodbridge G. UNRRA: The History. Vol.1—3. New York, NY, 1950. P.11, 143, 255—262, 438—441; Голас Радзімы. 1987. 5 лют.; Тридцать лет АРОВ. 1920—1950. Нью-Йорк, 1950.

Падчас Другое сусьветнае вайны нямала беларусаў, пераважна амэрыканцаў у першым пакаленьні, служылі ў амэрыканскім войску ды змагаліся на ўсіх франтах вайны. Удзел беларусаў у Другой сусьветнай вайне на баку заходніх альянтаў наагул, а амэрыканскіх беларусаў у прыватнасьці, застаецца яшчэ зусім недасьледаваным эпизодам у гісторыі беларускае дыяспары. Сярод амэрыканскіх беларусаў было шмат выдатных герояў, пра якіх пісалі амэрыканскія газеты. Гэтак, Іван Радзюковіч (бацькі паходзілі зь Меншчыны) быў адным зь першых, хто высадзіўся на берагох Нарманды 6 чэрвеня 1944 году. Героем вайны быў Дж.Асіпук, бацькі якога паходзілі зь Беларусі. Бацькі іншага вайскоўца Майкла Кліменкі паходзілі з Гомельшчыны. Уладзімер Каваленка быў узнагароджаны Найвышэйшым Крыжам Ваенна-Паветранага Флёту; Мікалай Арэшка атрымаў Кангрэсавы мэдаль; геройскаю сьмерцю загінуў у Францыі Вікенці Прост, які нарадзіўся ў Маладэчне; геройскаю сьмерцю загінулі таксама Д.Уладыка, Б.Старадуб, А.Русецкі, А.Саўчук і г.д. Такіх беларусаў-амэрыканцаў, якія вызначыліся на франтах вайны, налічваецца сотні й сотні⁸.

Дачыненне да Амэрыкі маюць некалькі вайскоўцаў, якія змагаліся з нацыстамі на савецкім баку. Так, увесь сьвет абышоў здымак славутае сустрэчы на Эльбе, дзе амэрыканскі вайсковец абдымае савецкага — беларуса Аляксандра Сільвашку, які пасья вайны працаваў дырэктарам школы пад Клецкам⁹. Іншым славытым беларусам быў Ілья Мазурук, савецкі лётчык, які адзін зь першых пераляцеў з Камчаткі ў Аляску ў часе вайны¹⁰. Цікава таксама адзначыць, што беларус Васіль Марцехаў, Герой Савецкага Саюзу, нарадзіўся ў штаце Агаё, у сям’і беларускіх імігрантаў, якія пазьней вярнуліся на Беларусь¹¹.

Характарызуючы ролю амэрыканскіх беларускіх арганізацыяў пэрыяду Другое сусьветнае вайны, можна падкрэсьліць наступнае: гэтыя арганізацыі сталіся каталізатарамі шырокае матэрыяльнае дапамогі бацькаўшчыне і паслужылі ёй важнаю палітычнаю падтрымкаю, выступаючы перад шырокім сьветам зь ідэямі незалежнасьці й тэрытарыяльнае непадзельнасьці Беларусі.

⁸ The Slavonic Monthly (New York). 1942. No.3. P.20; Русский Вестник (Нью-Йорк). 1944. №136; 1945. №137; Новое Русское Слово. 1942. 2 окт.; 1945. 6 марта, 27 июня; 1946. 15 февр.

⁹ Коммунист Белоруссии. 1988. №9. С.65—66.

¹⁰ БелСЭ. Т.6. Мн., 1972. С.536.

¹¹ БелСЭ. Т.7. Мн., 1973. С.43.

ПАВАЕННАЯ ХВАЛЯ БЕЛАРУСКАЕ ІМІГРАЦЫІ

Першыя паваяныя кантакты

З паступовым вызваленьнем краінаў Заходняе Эўропы ад нацыстоўскае акупацыі чыкагскія беларусы пачалі ўсталёўваць кантакты зь беларускімі эмігрантамі ў Заходняй Эўропе.

З пратаколаў чыкагскае Беларуска-Амэрыканскае Нацыянальнае Рады мы даведваемся аб перапісцы а. Яна Тарасэвіча зь Міколам Абрамчыкам, які жыў у Парыжы; Язэп Рэшаць карэспандавалі зь беларусамі ў Заходняй Нямеччыне й Швэцыі¹.

Важную ролю ў разьвіцьці й падтрыманьні гэтых кантактаў адыграла газета «Беларускія Навіны», якая пачала выходзіць у 1945 годзе ў Парыжы. Яна сталася крыніцаю палітычнае інфармацыі для беларускае дыяспары ў Заходняй Эўропе ды зьмяшчала абвесткі аб пошуках родных і сваякоў у Злучаных Штатах. Разам з тым газета асьвятляла беларускае жыцьцё ў Амэрыцы, адзначаючы важнасьць радыёперадачаў Язэпа Варонкі й выказваючы шкадаваньне, што іх нельга пачуць у Заходняй Эўропе. У газэце былі надрукаваныя вершы беларуска-амэрыканскага паэта Івана Шульгіна, а таксама іншыя матэрыялы беларускае тэматыкі. «Беларускія Навіны» былі задуманыя як супольная трыбуна для ўсіх беларусаў, якія апынуліся на Захадзе.

Сярод найважнейшых кантактаў, якія здолелі ўсталяваць паасобныя беларускія эмігранты, былі кантакты з цэрквамі, агенцтвамі й арганізацыямі ў справах пошуку родных і хадайнчаньня аб дапамозе ў эміграцыі.

Такім чынам, празь беларускія арганізацыйныя й прыватныя кантакты, адзіную беларускамоўную газэту на Захадзе ды празь некаторыя гуманітарныя арганізацыі, такія, як Чырвоны Крыж, Сусьветная Царкоўная Служба або ІМКА/ІЎКА (YMCA/YWCA — Хрысьціянская Асацыяцыя Моладзі), белару-

¹Архівы БІНІМу: Пратаколы БАНР; Карэспандэнцыя: Рэшаць, Туронак.

сы Заходняе Эўропы ўсталявалі кантакты з сваімі суродзічамі ў Злучаных Штатах, што адкрыла ім шляхі да эміграцыі.

Гэтая хваля паваенных беларускіх імігрантаў распачала новы пэрыяд у гісторыі беларускае іміграцыі ў Злучаных Штатах Амэрыкі².

Статус беларускіх эмігрантаў у Заходняй Эўропе

Калі аліянты сьвяткавалі перамогу над нацыстоўскаю Нямеччынаю ў траўні 1945 году, больш за два мільёны ўсходнеэўрапейцаў і былых грамадзянаў Савецкага Саюзу, улучна зь дзесяткамі тысячаў беларусаў, знайшлі прытулак у розных краінах Заходняе Эўропы, абсалютна не ўяўляючы сабе свой далейшы лёс³.

Зусім нядаўна перад тым бальшыня гэтых беларусаў была остарбайтэрамі, «работнікамі з Усходу». Пад «Усходам» звычайна разумеліся тэрыторыі СССР, якія былі пад нямецкаю акупацыяю, у тым ліку й Беларуская ССР.

Апроч остарбайтэраў у Заходняй Нямеччыне знаходзілася значная колькасьць моладзі, былых сяброў СБМ (Саюзу Беларускае Моладзі), прывезеных у Нямеччыну ў якасьці вучняў і дапаможных работнікаў на розных заводах і ваенных аб'ектах⁴.

Наступнаю вялікаю групаю беларусаў, якія жылі ў паваеннай Заходняй Эўропе, былі былыя ваеннапалонныя, вайскоўцы, якія служылі ў польскай або савецкай арміі. А.Вініцкі адзначае колькасьць беларускіх ваеннапалонных з польскае арміі ў 70 000 чалавек; паводле Жака Вэрнана, іх было каля 80 000⁵.

Чацьвертая важная група беларускіх уцекачоў у Заходняй Нямеччыне складалася з тых, хто пакінуў бацькаўшчыну ў 1944—1945 гадох, ратуючыся ад наступу савецкіх войскаў. Гэтая група была вельмі разнастайная — сяляне, работнікі, інтэлігенцыя.

Заняўшы заходнюю частку Нямеччыны, аліянты сутыкнуліся з праблемаю: што рабіць з былымі жыхарамі й грамадзянамі Савецкага Саюзу — балтыйцамі, беларусамі, расейцамі, украінцамі ды прадстаўнікамі іншых нацыянальнасьцяў, якія не хацелі вяртацца на сваю бацькаўшчыну. Савецкія ўлады, у адпаведнасьці зь Ялцінскімі пагадненьнямі, патрабавалі рэпатрыяцыі гэтых людзей. Ялцінская канфэрэнцыя (люты

²Беларускія Навіны. 1945. №1; 1947. №6, 8; Беларуская Бібліятэка імя Ф.Скарыны (Лёндан): Архіў Льва Гарошкі.

³Proudfoot M. European Refugees: 1939—52. London, 1957.

⁴Вініцкі А. Матар'ялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямеччыне ў 1939—1951 гадох. Ч.1. Лос-Анджэлас, 1968. С.7, 32; Бацькаўшчына. 1955. №255, 256, 258, 259, 260, 261, 264.

⁵Vernant J. The Refugee in the post-War World. New Haven, 1953. P.85.

1945 году) вызначала лёс сотняў тысячаў усходнеэўрапейцаў. На жаль, пастановы канфэрэнцыі, пераважна дыктаваныя савецкім бокам і без прыняцця заходнімі альянтамі, прадугледжвалі, што ўсе былыя грамадзяне Савецкага Саюзу мусяць быць рэпатрыяваныя. Аднак тэрмін «савецкія грамадзяне» разумеўся альянтамі неадназначна.

Заходнія альянты не лічылі савецкімі грамадзянамі тых, хто да 1 верасня 1939 году быў грамадзянінам Польшчы, а таксама тых, хто жыў у Эстоніі, Латвіі й Літве да акупацыі гэтых краінаў саветамі ў 1940 годзе⁶. Як зазначаў брытанскі даследнік Мэлкам Праўдфут, «у заходніх зонах Нямеччыны і ў Аўстрыі было больш за 250 000 такіх асобаў». І хоць Савецкі Саюз разглядаў гэтых людзей як «сваіх» ды патрабаваў іхнага звароту на бацькаўшчыну «ў разе патрэбы з ушыццём сілы», палітыка заходніх альянтаў палягала ў тым, што

ўрады Вялікабрытаніі й Злучаных Штатаў не прызналі ніякіх тэрытарыяльных зменаў, спрычынёных [Другою сусветнаю] вайною, і што ўсе асобы, якія паходзяць з гэтых тэрыторыяў, ня будуць вернутыя на бацькаўшчыну й ня будуць разглядацца як савецкія грамадзяне, калі толькі яны самі ня выступаць з хадайніцтвам аб савецкім грамадзянстве⁷.

Такім чынам, сама сабою склалася сытуацыя, калі шматлікія беларусы атрымалі магчымасць застацца на Захадзе. На жаль, у некаторых выпадках заходнія ваенныя ўлады, выконваючы загады, прымуова рэпатрыявалі тысячы ўцекачоў. Гэта складае адну з найбольш трагічных старонак гісторыі Другое сусветнае вайны⁸.

Магчыма, ніколі ня будзе дакладна вызначана, колькі беларусаў было прымуова рэпатрыявана, але 1 верасня 1945 году «Правда» паведамляла, што ў Савецкі Саюз вярнулася 4 115 709 чалавек, ведама ж, улучна зь беларусамі. Аднак брытанскі даследнік падае крыху іншую статыстыку:

Толькі ў трох рэспубліках — РСФСР, Украіне й Беларусі — 546 000 рэпатрыяваных асобаў ужо заняты ў Індустрыі й 1 100 000 у сельскай гаспадарцы (звесткі за 1945 год. — В.К.)⁹.

На канец 1945 году ў Заходняй Нямеччыне й Аўстрыі засталася некалькі соцень тысячаў эмігрантаў, якія не хацелі вяртацца на сваю бацькаўшчыну. Паводле звестак

⁶ Бацькаўшчына. 1948. №10, 11, 15; 1955. №244, 245, 246.

⁷Proudfoot M. Op. cit. P.215.

⁸Tolstoy N. The secret betrayal: 1944—1947. New York, 1977; Беларус (Нью-Ёрк). 1971. №167; 1975. №216.

⁹Proudfoot M. Op. cit. P.219.

Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Заходняй Нямеччыне, ад 75 000 да 100 000 беларусаў пастанавіла не вяртацца на Беларусь, на той час зноў акупаваную саветамі, і прыблізна дзеве траціны зь іх паходзіла з Заходняе Беларусі¹⁰.

Пасьля спынення ваенных дзеяньняў уцекачы ў Заходняй Эўропе, або, уживаючы тагачасны тэрмін, «перамешчаныя асобы» (displaced persons), падпадалі пад адміністраваньне Галоўнага Камандаваньня Саюзных Экспэдыцыйных Сілаў (SHAEP), пасьля перайшлі пад апеку Камітэту Аб'яднаных Нацыяў у Справах Дапамогі й Аднаўленьня (UNRRA), а пазьней — Міжнароднае Арганізацыі Ўцекачоў (IRO)¹¹. Калі перамешчаныя асобы праходзілі праз арганізаванае ваеннымі ўладамі «прасейваньне» або траплялі ў адміністрацыйныя лябірынты бюракратычнага апарату УНРРА, шмат хто з былых грамадзянаў Савецкага Саюзу разумеў, што можа быць рэпатрыяваны ў СССР згодна з умовамі Ялцінскага пагадненьня. Каб пазьбегнуць рэпатрыяцыі, гэтыя людзі мусілі зьмяніць свае дакумэнты й давесьці, што яны не савецкія грамадзяне. Для беларусаў найбольш лягічным было давесьці, што яны былі грамадзянамі даваеннае Польшчы. Зрабіць гэта, г. зн. зьмяніць у дакумэнтах месца нараджэньня, было параўнаўча лёгка, бо беларусы, што паходзілі з Заходняе Беларусі, сьведчылі за сваіх суродзічаў пры атрыманьні новых дакумэнтаў.

Лягеры Ды-Пі

Большыня перамешчаных асобаў была сабраная ў лягеры, званыя лягерамі Ды-Пі (ад DP — displaced persons). Вобразнае азначэньне паняцьцю Ды-Пі даў беларускі журналіст Тодар Беларускі ў газэце «Бацькаўшчына»:

Мы — людзі бяз бацькаўшчыны (displaced persons), як завемся мы мовай афіцыйнай, або displeased persons — пакрыўджаныя — як лепш назвалі б мы самі сябе ў душы, застаўшыся запраўды пакрыўджанымі ад урадаў, што ў вас (на Агульным Зьездзе Аб'яднаных Нацыяў.— В.К.) фігуруюць і выступаюць ад імя народаў, ад якіх яны ня маюць паўнамоцтваў¹².

Колькасьць тых, хто заставаўся «на прыватных кватэрах», г.зн. па-за лягерамі Ды-Пі, была нязначная. Лягеры Ды-Пі арганізоўваліся пераважна паводле нацыянальнага прынцыпу,

¹⁰ Гутарка аўтара з Аляксандрам Русаком, старшынёю Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Рэгензбургу (1945), 1956.

¹¹ Woodbridge G. Op. cit.

¹² Бацькаўшчына. 1948. №15.

кожная нацыянальная група, як, прыкладам, літоўцы, беларусы, палякі, украінцы, мела свой лягер. У вялікіх прамысловых асяродках існавалі таксама «міжнародныя лягеры», якія часам мелі нацыянальныя аддзелы. Некаторыя аўтары згадваюць чатырнаццаць беларускіх лягероў Ды-Пі, але беларускія статыстычныя крыніцы паказваюць, што каля дваццаці беларускіх лягероў існавала ў Заходняй Нямеччыне й колькі меншых беларускіх групаў у Аўстрыі¹³. Хоць бальшыня беларусаў выбрала беларускія лягеры, былі, аднак, і тыя, хто пайшоў у польскія лягеры, мяркуючы, што гэтак можна надзейней забяспечыцца ад прымусовае рэпатрыяцыі ў СССР.

Лягеры Ды-Пі функцыянавалі як «дзяржавы ў дзяржаве». На іх не пашыралася юрысдыкцыя нямецкіх уладаў, а акупацыйныя сілы аліянтаў і адміністрацыя УНРРА ажыццяўлялі толькі фармальны нагляд над імі. Гэтыя лягеры звычайна мелі самакіраваньне з сваёю ўласнаю адміністрацыяю, цэрквамі, школамі, паліцыяю, рознымі клубамі й таварыствамі. СХАЭФ, УНРРА й пазьней ІРО забяспечвалі насельнікаў лягероў ежаю, адзеньнем, юрыдычнаю й адміністрацыйнаю дапамогаю.

Беларускае палітычнае прадстаўніцтва

Калі мінала памяць аб вайне й перамешчаныя асобы пачалі разумець, што гэтыя паселішчы Ды-Пі былі не часовымі прыстанкамі па дарозе на бацькаўшчыну, а хутчэй масткамі ў трывалую, але няясную будучыню, нацыянальныя лідары пачалі разглядаць шляхі й сродкі заснаваньня сталага палітычнага прадстаўніцтва, якое б прапагандавала й пашырала ідэю беларускае дзяржаўнасьці й імкненьне нацыі да незалежнасьці.

Было ведама, што недзе ў Заходняй Нямеччыне знаходзіцца група асобаў, якія належалі да найвышэйшага беларускага палітычнага кіраўніцтва падчас нямецкае акупацыі Беларусі ў 1941—1944 гадох. Галоўны орган гэтае групы называўся Беларускай Цэнтральнай Рада (БЦР), на чале якое стаяў прафэсар Радаслаў Астроўскі.

Звычайныя Ды-Пі-беларусы адчувалі, што кіраўнічая роля групы БЦР як палітычнае інстытуцыі скончылася ў траўні 1945 году. Бальшыня беларускіх палітычных лідараў падзяляла гэтае меркаваньне й думала, што настаў час заснаваць новы беларускі прадстаўнічы орган, які б не выклікаў асацыяцыяў з падзеямі вайны й з нацыстоўскаю Нямеччынаю. Гэткі сымбаль яны бачылі ў Беларускай Народнай Рэспубліцы (БНР). Трэба мець на ўвазе, што ад 1920 году Рада БНР стала перабывала ў

¹³ Россия (Нью-Йорк). 1948. 22 сент.; Вініцкі А. Цыт. пр. Табліца.

Заходняй Эўропе. Рада ніякім чынам не была звязаная з нацыстоўскаю Нямецчынаю, фактычна не прыняўшы прапановаў аб супрацоўніцтве. Такім чынам робіцца зразумелым, чаму шмат хто зь беларускіх палітычных лідараў звярнуўся да Рады БНР і прыняў яе як дзейнае й законнае палітычнае прадстаўніцтва. У выніку штараз большае падтрымкі Рада БНР была адноўленая, рэарганізаваная, павялічылася колькасць яе сяброў, і ў вельмі хуткім часе яна была прызнаная значнаю часткаю беларусаў у Заходняй Эўропе як законнае беларускае палітычнае прадстаўніцтва за межамі бацькаўшчыны. Узначалі ў адноўленую Раду Мікола Абрамчык¹⁴.

Шматлікія беларусы й некаторыя палітычныя лідары, аднак, лічылі, што ні супрацоўнікі БЦР, ні беларускія актывісты часоў нямецкае акупацыі не павінны адчуваць віны або сораму за сваю дзейнасць у 1941—1945 гадох. Яны ўважалі, што БЦР дзеіла ў інтарэсах беларускага народу, дзеля беларускае справы й што фактычна яны могуць ганарыцца некаторымі важнымі дасягненнямі тых часоў. Гэтая частка беларускага грамадства меркавала, што Беларускай Цэнтральная Рада й надалей павінна выконваць ролю палітычнага прадстаўніцтва беларускага народу. Так паўстаў палітычны дуалізм. У 1947—1948 гадох на грунце пытання аб беларускім палітычным прадстаўніцтве ўзнік раскол сярод беларускіх эмігрантаў у лягерах Ды-Пі й па ўсёй Заходняй Эўропе. Канфлікт рабіўся штараз вастрэйшы, і абодва палітычныя лягеры пачалі змагацца за ўплывы ў беларускіх масах, адначасова спрабуючы пераканаць амэрыканскія, брытанскія й французскія ваенныя ўлады ў Заходняй Нямецчыне, а таксама адміністрацыю УНРРА й ІРО, што кожны зь іх мае выключнае права прадстаўляць беларусаў¹⁵. Гэткая палітычная палярызацыя нанесла шкоду беларускай справе; яна не давала людзям засяродзіцца на іншых, часам больш важных праблемах, такіх, як зьбіраньне беларусаў у беларускія лягеры Ды-Пі або прапаганда беларускіх палітычных ідэяў сярод іншых народаў.

Раскол унутры беларускае грамады ў Заходняй Эўропе ў канцы 40-х гадоў быў, на жаль, перанесены й на Амэрыканскі кантынэнт, дзе ён зрабіў уплыў на амэрыканскіх беларусаў, што відаць з справаздачы Грамадзкае Рады за Амэрыканскае Адзінства аб беларускай грамадзе за 1950—1951 гады. Аднак найбольшага напружаньня канфлікт дасягаў на Эўрапейскім

¹⁴ Byelorussian Statehood. New York, 1988. P.256, 363—367; Бацькаўшчына. 1953. №138—139, 151.

¹⁵ Архівы БІНІМУ: Папка У.Тамашчыка; Бацькаўшчына. 1948. №18, 26, 33, 42, 43; 1949. 45, 52, 53.

кантынэньце, у Злучаных Штатах Амэрыкі ён паступова заціхаў¹⁶.

Зь цягам часу на беларускую эміграцыйную палітычную арэну выйшла маладзейшае пакаленьне, спрэчкі паступова суняліся, і ў штодзённым жыцці раскол ня меў ніякага ўплыву, застаўшыся чыста тэарэтычнаю праблемаю й прадметам зацікаўленьня дасьледнікаў палітычнае гісторыі. Беларуска-амэрыканская грамада прыняла ў якасьці палітычнага ідэалу беларускае нацыі незалежную дзяржаву — Беларускаю Народную Рэспубліку.

Сацыяльны склад паваеннае іміграцыі

Імігранты, што прыбылі ў Злучаныя Штаты пасьяля Другое сусьветнае вайны, прадстаўлялі ўвесь сацыяльны спэктар беларускага грамадзтва, хоць узростава склад меў свае асаблівасьці. Пераважалі дзьве групы: моладзь у веку да 20 гадоў і людзі старэйшыя за 35 гадоў, зь невялікаю перавагаю жанчын¹⁷. Прафэсійная й адукацыйная структура была наступная. Найбольшая група складалася зь сялянаў і жыхароў мястэчак. Далей ішлі прадстаўнікі рабочае клясы — работнікі самых розных галінаў прамысловасьці. Сярэдні ўзровень адукацыі ў гэтых групах складаў ад чатырох да сямі клясаў, людзі гэтыя былі ў дастатковай меры абазнаньня ў палітычных пытаньнях. Трэцюю групу складалі прадстаўнікі інтэлігенцыі — настаўнікі, службоўцы, тэхнічныя работнікі — група, што ў любой дзяржаве складае адміністрацыйна-адукацыйна-тэхнічны апарат.

Большыня гэтых імігрантаў паходзіла з Заходняе Беларусі; каля 80% былі праваслаўныя.

Паміж імі не было вялікае маёмаснае розьніцы, яны стаялі прыблізна на аднолькавым — вельмі сьціплым — матэрыяльным узроўні, калі меркаваць паводле заходніх стандартаў. Асобна, аднак, трэба вылучыць адну характэрную рысу, уласьціваю гэтай хвалі іміграцыі. Усе яны без выключэньня былі перакананыя антыкамуністы. Камунізм зрабіў іх роўнымі ў жабрацтве й пазбавіў іх нацыянальнае духовае спадчыны, пагроза камуністычнага прыгнёту й рэпрэсіяў змусіла іх пакінуць сваю краіну¹⁸.

¹⁶ The Common Council for American Unity. A report. New York, March 1951; Беларус (Нью-Ёрк). 1952. №23; 1953. №42; 1954. №50; 1956. №57; 1963. №80; 1965. №99; Беларуская Трыбуна (Саўт-Рывэр). 1951. №4—6; 1952. №11, 12; Беларускае Слова (Людвігсбург). 1949. №4—7; Беларускае Слова (Нью-Ёрк). 1957. №33, 36.

¹⁷ У адрозьненьне ад першае масавае эміграцыі з Усходняе Эўропы, дзе значна пераважалі мужчыны. Гл.: Archdeacon Th. Op. cit. P.136

¹⁸ Бацькаўшчына. 1947. №3; Архівы БІНІМу: Папка «Поваенная іміграцыя».

Новыя ініцыятывы паваеннае эры

Паваенныя беларускія імігранты пачалі прыбываць у Амэрыку ў апошнія месяцы вайны й першыя месяцы па сканчэньні ваенных дзеяньняў. Гэтая іміграцыйная група была невялікая; тыя, хто прыехаў у гэты час, належаць да колькіх канкрэтных катэгорыяў: гэта былі або асобы, народжаныя ў Злучаных Штатах, чые бацькі перад вайною вярнуліся на Беларусь, або тыя, хто меў блізкіх родзічаў і сваякоў у Амэрыцы. Хоць агульная колькасьць гэтых новых беларускіх імігрантаў была значна меншая за тыя масы, што прыбылі ў Злучаныя Штаты на пару гадоў пазьней, яны адыгралі важную ролю ў наладжаньні мэханізму, які дазволіў перабрацца за акіян іхным суродзічам, якія перабывалі ў Аўстрыі, Даніі, Францыі, Заходняй Нямеччыне пераважна ў лягерах Ды-Пі.

Адзін з тых, хто выбраўся раней, Янка Ніхаёнак, беларус, народжаны ў Амэрыцы, прыехаўшы сюды зноў з Францыі, здолеў сабраць і арганізаваць шмат амэрыканцаў беларускага паходжаньня, якія пачалі заладжваць фармальнасьці дзеля таго, каб больш беларусаў маглі выехаць сюды з Эўропы.

Другі «раньні» беларускі актывіст, які здолеў перабрацца ў Злучаныя Штаты дзякуючы сваім даваенным кантактам з амэрыканцамі ў Празе, д-р Іван Ермачэнка зьвярнуўся да ўкраінска-амэрыканскае грамады й праз розныя славянамоўныя газеты выступаў з заклікамі да «старых» амэрыканцаў беларускага паходжаньня аб дапамозе беларускім эмігрантам у Заходняй Эўропе. Іншыя беларусы, якія прыбылі ў Злучаныя Штаты неўзабаве пасьля вайны, як, прыкладам, д-р Барыс Кіт, ня толькі арганізавалі дзейнае кола людзей, якія маглі падрыхтаваць неабходныя папэры імігрантам, але й запачаткавалі першыя паваенныя арганізацыі ў беларускіх асяродках. Дзейнасьць гэтых пачынальнікаў распачала ланцуговую рэакцыю. Тыя, што прыбылі крыху пазьней, знаходзілі новых спонсараў і арганізацыі, якія аблягчалі пераезд у Амэрыку новым беларускім імігрантам. Працэс гэты набраў размах у канцы 1948 — пачатку 1949 году¹⁹.

Масавы прыезд беларускіх Ды-Пі ў Амэрыку

Іміграцыйная квота для перамешчаных асобаў была зацьверджаная Кангрэсам Злучаных Штатаў у часы

¹⁹ Гутаркі аўтара з Янкам Ніхаёнкам і Іванам Ермачэнкам, 1960—1964; Янка Ніхаёнак (Нэкралёг)//Беларус. 1986. №329.

прэзыдэнцтва Хары Трумана²⁰. Відавочна, пэўную ролю ў гэтым адыгралі амэрыканскія этнічныя групы, як можна меркаваць зь ліста беларускае арганізацыі ў Чыкага кангрэсмэну Томасу Л. Оўэнзу²¹. Каб запусьціць у ход гэты мэханізм, была створаная Камісія да Справаў Перамешчаных Асобаў з рэгіянальнымі аддзеламі. Улады Злучаных Штатаў прадугледжвалі, што ў краіну прыедуць сотні тысячаў новых імігрантаў, пераважна ўсходнеэўрапейскага паходжаньня: беларусы, літоўцы, украінцы ды інш.²²

Большыня беларусаў—Ды-Пі пакідала Эўропу праз нямецкія парты, як, прыкладам, Брэмэрхафэн і іншыя, шмат хто выехаў таксама з Ангельшчыны, Францыі ды Італіі.

Гэты працэс нечым нагадвае масавую славянскую эміграцыю пачатку дваццатага стагодзьдзя. Тое самае жаданьне трапіць у «шчасьліваю залатую краіну», нават зьнешне тыя эмігранты шмат у чым былі падобныя: апранутыя ва ўсё новае, з саліднымі старамоднымі драўлянымі скрынямі ў руках і з трывогаю ў вачох. Але былі й адрозьненні. Найбольшым былі самі прычыны эміграцыі — гэтыя былі ўжо палітычнымі эмігрантамі, якія мусілі пакінуць сваю краіну, ратуючыся ад савецкае акупацыі. Другое, чым розьніліся гэтыя дзьве хвалі, — іх інтэлектуальны ўзровень: калі на пачатку стагодзьдзя гэта былі амаль зусім неадукаваныя сяляне, дык цяпер — адукаваныя й палітычна сьведомыя людзі. У беларусаў гэтая розьніца была яшчэ больш выразная: у саракавыя гады дваццатага стагодзьдзя яны ўжо эмігравалі як асобная, дакладна вызначаная этнічная група з сваім нацыянальным назовам. У перасыльных лягерах пашыраўся беларускі пэрыядычны друк, паведамленьні й абвесткі на інфармацыйных стэндах падаваліся таксама па-беларуску, а месцам адпраўкі ў дакумэнтах шматлікіх беларусаў, якія выяжджалі праз Брэмэрхафэн і іншыя парты, значыліся беларускія лягеры Ды-Пі.

Прысутнасьць беларусаў заўважалася таксама і ў дарозе праз Атлянтык. На некаторых караблэх мэдычную дапамогу давалі беларускія дактары²³. На гэтых караблэх эмігранты друкавалі свае памятныя часапісы й бюлетэні. Часта гэтыя публікацыі друкаваліся ў некалькіх мовах, улучна зь белару-

²⁰ Бацькаўшчына. 1948. №35; 1949. №51, 54; The U.S. Displaced Persons Act, June 25, 1948. IRO, U.S. Zone, Regensburg, Dept. Letter no. 36, February 9, 1949.

²¹ Архівы БІНІМу: Ліст Ігната Лабача, 17 траўня 1947.

²² Displaced Persons Commission: DPC-275-6.26.1950, accredited agencies, listing as of June 27, 1950; Беларускае Слова (Бакнанг). 1949. №8/9.

²³ Гутаркі аўтара з доктарам Віктарам Войтанкам, які пераплыў Атлянтык некалькі разоў у 1948—1950 гадох, Пасэйк, штат Нью-Джэрзі, 1963—1964. Дапамагаў на караблэх таксама доктар Аляксандар Багдановіч.

скаю, як, прыкладам, на караблѣх маршруту Брэмэрхафэн—Нью-Ёрк у 1949—1950 гадох²⁴. Самі па сабе гэтыя факты для некаторых нацыянальнасьцяў ня маюць вялікага значаньня, але для беларусаў яны вельмі важныя, бо сьведчаць аб росьце нацыянальнае сьведамасьці ды імкненьні выразна вылучыцца сярод іншых этнічных групаў. У гэтым палягаюць найважнейшыя адрозьненні паміж беларускімі імігрантамі пачатку й сярэдзіны стагодзьдзя.

Працэдура сыцягненьня новых імігрантаў з катэгорыі перамешчаных асобаў была адносна простая²⁵. Бок, зацікаўлены ў запрашэньні імігранта, распачынаў працэс і выдаваў афідэйвіт (заруку) асобе або сям'і ў адпаведнасьці зь дзейнымі законамі й стандартамі. Гэты дакумэнт падаваўся ў Камісію да Справаў Перамешчаных Асобаў у Вашынгтон. На пэўнай стадыі патрабаваўся дадатковы подпіс ад рэлігійнае арганізацыі, бо перавозка імігрантаў у бальшыні выпадкаў была арганізаваная рэлігійнымі ўстановамі, такімі як Caritas Catholica, Сусьветная Рада Цэркваў і г. д.

На гэтым этапе беларусы сутыкнуліся з праблемамі, бо Расейская Праваслаўная Грэцкая Кафалічная Мітраполія (колішні назоў Амэрыканскае Праваслаўнае Царквы), займаючы прарасейскія пазыцыі, не імкнулася падтрымаць беларусаў²⁶. З гэтае прычыны беларусы часта знаходзілі падтрымку з боку розных пратэстанцкіх цэркваў і рыма-каталіцкае царквы, а таксама Украінскае Каталіцкае й Украінскае Праваслаўнае Цэркваў ды ад Талстоўскага Фонду. Шукалі спонсараў звычайна беларусы, якія прыехалі ў краіну раней, як, прыкладам, д-р Янка Станкевіч, а. Мікалай Краўчанка, а. Мікалай Лапіцкі, а. Леанід Стаднікаў, Міхась Белямук, а. Ян Тарасэвіч, праф. М.Сьцяпанаў. Бальшыня спонсараў жыла ў індустрыяльных штатах і гарадох Усходу й Сярэдняга Захаду Злучаных Штатаў. Аднак некаторыя спонсары, знойдзеныя праз рэлігійныя, пераважна пратэстанцкія арганізацыі, жылі ў сельскіх раёнах у такіх штатах, як Арызона, Кэнзэс або Аклахома. Такім чынам, пачатковае расьсяленьне гэтых новых імігрантаў, як і ў выпадку зь іхнымі папярэднікамі з пачатку стагодзьдзя, дыктавалася наяўнасьцю працоўных месцаў.

Досьвед некаторых імігрантаў—Ды-Пі выказаны ў колькіх лістох (захаваны правапіс арыгіналу):

²⁴ Souvenir Journal: Gen. Taylor, USN, Bremerhaven—New York, April 7—19, 1950; Souvenir Edition: Gen. A.W.Greenly, USAT, Bremerhaven—New York, February 18—March 3, 1950; U.S.N.A. Gen. A.W.Greenly, Bulletin, March 15—27, 1950.

²⁵ Беларусь (Нью-Ёрк). 1953. №41.

²⁶ Kipel V. Byelorussian-Americans... P.37—38.

Мы прыехалі параходам на квоту «Church World Service». Мы яшчэ былі ў Германіі, а яны мелі нам фармера. У N.Y. нас сустрэлі, праверылі, далі нам па 5 далараў на асобу, завезлі на цягнік, і мы паехалі у Кензас. У Чыкаго мелі перасядку, дзе нас сустрэла жанчына, завяла нас у кафэтэрыю, дзе ўжо мы елі за свае грошы. Чакалі доўга. А 5-ай гадзіне раніцы прыехалі за 70 міль ад нашага фармера. Нас сустрэлі: наш фармер і тога прыхода міністэр з сем'ямі. А 7-ай гадзіне мы былі ў нашай хатцы, дзе было 4 пакоі, выходка і ванны не было, але быў гэс і элект. Іван даў кароў і працаваў на полі і ўсюды дзе было патрэбна. Я глядзела курэй, якіх было каля 200. Дзеці хадзілі ў школу.

Чэраз год у мяне радзілася бебі Алісія, Анна, якой у нас ужо няма. Як мы прыехалі, нам спадабалася. Мы сталі прасіць нашага фармера, каб ён знайшоў да нашых фармера. Ён знайшоў у другім прыходзе. Таму яны да нас прыехалі. Яны адрабілі год і сталі раз'язжацца. Мы пражылі там 1½ год.

Нам было вельмі сумна, нікога не было там з нашых. Як мы прыехалі ў Балціморэ, нам было вельмі цяжка пражыць на адной пэйдзе. Я пайшла ў швейную фабрыку, дзе я прарабіла 30 гадоў...²⁷

...

У ЗША прыехаў я 27 сакавіка 1950 г. у New York, караблём імя ген. Грэя. Афідавіт выдала арганізацыя World Church Service (арганізацыя ўсіх пратэстанскіх цэркваў). Перш аўтабусам завязьлі некалькі нас у сваю цэнтля (была гэта школа мэтадыстаў) у ваколіцах Балтымора каля Вашынгтону. Там некаторых хутка забралі сабе спонсэры, а такіх адзінокіх без сям'і не бралі (бо была гаворка, што такія хутка ўцякаюць ад фармароў, таму іх не бралі на гаспадарку). Да такіх і я належаў. Ня ведаю як там далей было-б са мною, я мусяў чакаць. Меў якраз пры сабе адрас сп. Віцьбіча — узяў ды напісаў да яго ліст. У хуткім часе атрымаў вестку ад яго, каб прыежджаў у Соўт Рывэр, бо ўжо некалькі дзсяткаў Беларусаў прыехалі туды ды ўжо знайшлі сабе работу ў фабрыках, дык і я магу так абсталявацца. З такім пісьмом зараз-жа я пайшоў у канцылярыю і пры помачы перакладчыцы атрымаў згоду выехаць адтуль. На другі дзень самаходам адвязьлі мяне на чыгуначную станцыю ў г. Балтымор, купілі білет на цягнік, далі пасветчаньне і рахунак за іх клопаты аба мне, і я прыехаў у New Brunswick, N.J. На вуліцы пачаў дапытвацца, як заехаць у С. Рывэр. Неякі чалавек з беларускай вымовай слоў падвёў мяне [да] «Bus stop», нават даў 10 сэнты ды сказаў драйвару, каб высадзіў мяне пры вуліцы Вайт-гэт, а там ужо я сам знайду нумар дому. Гэтак і атрымалася. Меў я пры сабе толькі 5 даляраў, якія купіў яшчэ ў Нямеччыне за н. маркі для цікавасці пабачыць як яны выглядаюць. Вось яны памаглі наняць адзін пакой на начлег на цэлы месяц у гатэлі неякага «Baru», а за гэты час я знайшоў сабе работу ў New Brunswick у фабрыцы, у якой прапрацаваў аж 5 гадоў [зарабляючы] ў тыдзень па 50 даляры. У гэтым часе ўжо добра асвойтаўся з палажэньнем свайго эмігранцкага лёсу, навет прайшоў вячорныя курсы ангельскае мовы, а ў 1958 г. здаў экзамін на амэрыканскае грамадзянства, ды паехаў у Канаду, места Торонта, дзе меў сваіх знаёмых з лягеру ДП. У Канадзе пражыў 5 гадоў і пераехаў у Чыкага — зноў да сваіх знаёмых з Нямеччыны. З Чыкага ў Кліўлэнд, а цяпер зноў жыву ў N. Jersкім Ст. Бясспрэчна ў кожным

²⁷ Перапіска аўтара з Вольгай Канарчук, 1987.

месцы свае эміграцыі меў заробковую працу і з заробленых грошаў меў сабе на патрэбы свайго пражыцця²⁸.

• • •

Прыехаў да ЗША у верасні 1950 г. да Syracuse, Ind. Падарожжа каштавала \$83 дол. з Нью-Ёрка да Сырац. 5 тыдняў працаваў у «Pyle Orchard», атрымаў \$25.00, за што пасварыўся з гаспадаром і кінуў яго. Знайшоў работу на жалезнай дарозе \$1, 26¹/₂¢ на гадзіну, быў вельмі давольны і прарабіў 2 гады.

За гэты час выпісаў 8 сямей з Германіі, якія прыехалі да З.Ш.А. 29 верасня 1952 год. пераехаў да Чыкаго. Далучыўся да бел. калоніі[...] У чэрвені 1982 г. пераехаў назад да Syracuse, Ind. — пенсіянер²⁹.

Як было зазначана раней, здабыць афідэйвіт для патэнцыяльнага імігранта было параўнаўча няцяжка. І як працоўнае месца, пазначанае ў афідэйвіце, заставалася вольнае, калі імігрант прыбываў у Злучаныя Штаты, усё было добра. Даволі часта, аднак, месца было ўжо занятае, а нярэдка бывала, што пазначанае ў афідэйвіце працоўнае месца было фікцыйнае. У гэткім выпадку новапрыбылы імігрант апынаўся ў складаным становішчы — ён мусіў сам даваць сабе рады. Вось прыклад:

У той час, як мы прыехалі ў Амерыку (у 1951 годзе), людзі, з якімі я зустрэкаўся, прыезджалі з дапамогай дзеякіх рэлігійных арганізацыяў. Але я чуў, што былі выпадкі, калі вось такія арганізацыі выпаўнялі паперы тых «спанзораў», якія ўжо жылі ў Амерыцы і давалі гаранціі, што ёсць праца і жыллё.

Вось так і мне з бацькамі ўдалося прыехаць. Мы былі знаёмыя з адной украінскай сям'ёй у Аўстрыі (дзе мы жылі ад лета 1944 г.). Гэта сям'я прыехала ў Амерыку на паўтара года раней і зрабілі ўсе патрэбныя паперы, што маецца гарантавана праца і месца дзе жыць (на спраўдзе гэта было толькі на паперы) і гэта была нам дужа прыемная дапамога, хаця за гэта і патрэбны быў ад нас падарунак.

Першыя месяцы было нялёгка, пакуль пачалі зарабляць. Першых пару месяцаў спаў на падлозе, пакуль сабраліся з першымі неабходнымі рэчамі, а ў Амерыцы «бліны на варотах не вісяць», хоць можа і спадзяваліся, што так. Потым, як падкрэплі, пачалі мяняць кватэры (аж 3) на больш выгадныя, пакуль не купілі сваю хату. І так вось сядзем і дажываем³⁰.

Такіх лістоў можна было б працытаваць сотні. Агульным для ўсіх гэтых імігрантаў было тое, што яны здабылі багаты досвед, і хоць жыццё іхнае нельга назваць лёгкаім, яны дасягнулі посьпеху. Ім падабаецца жыць на сваёй другой радзіме, і яны ўдзячныя Амэрыцы за адкрытыя ім магчымасці.

²⁸ Перапіска аўтара з А.Асіпчыкам, 1988.

²⁹ Перапіска аўтара з В.Пунтусам, 1988.

³⁰ Перапіска аўтара з В.Балтрушэвічам, 1988.

Бальшыня новых беларускіх імігрантаў прыбыла ў Злучаныя Штаты праз Нью-Ёркскі порт, некаторыя — праз Бостан і Балтымор. Аднак цэнтрам новага беларускага жыцця і палітычнае дзейнасці стаўся Нью-Ёрк.

Арганізацыйны пэрыяд

«Землякі-старажылы», г. зн. беларускія імігранты, якія прыехалі ў Злучаныя Штаты да Першае сусветнае вайны, зацікавіліся арганізацыйным жыццём толькі праз шмат гадоў пасля свайго прыезду. У адрозненне ад іх, новапрыбылыя паваянныя імігранты адчулі патрэбу ў заснаванні беларускіх арганізацыяў, як толькі ступілі на амэрыканскую зямлю. Перш за ўсё новыя імігранты адчувалі, што беларуская арганізацыя будзе прадстаўляць іх і іхныя ідэалы; па-другое, калі будзе трэба, яна дасць ім маральную падтрымку; і па-трэцяе, такая арганізацыя дапамагла б прыехаць з Эўропы большай колькасці беларусаў.

Непазбежна паўстала пытанне аб супрацоўніцтве з тымі «старажыламі» ды іхнымі арганізацыямі. Часам выказвалася прапанова аб масавым уступе ў арганізацыі старых імігрантаў з мэтай пераняцця ў іх кіраўніцтва дэмакратычным выбарным шляхам, каб гэтакім чынам змяніць іх арыентацыю. Але гэтакія пагляды былі адкінутыя як нерэальныя. Галоўнаю перашкодаю была адсутнасць нацыянальнае сьведамасці ў значнае часткі старых імігрантаў, а таксама іхная задаволенасць актуальным станам рэчаў. Яны ўжо належалі да розных арганізацыяў (якія часта мелі «расейскую» бірку) і, у дадатак да іхнае звычайнае левае арыентацыі, не падтрымвалі ніякіх праяваў нацыянальнае апычонасці, а тым больш беларускасці. Шмат хто зь іх не хаваў сваіх прасавецкіх паглядаў; іншыя ж схіляліся ўправа, да праімперскіх расейскіх нацыяналістычных тэндэнцыяў.

Пазыцыі пракамуністычных групаў выяўлялі розныя газеты й часапісы:

Нет, не «Беларусу у Амэрыцы», предателям Белоруссии решать, как должен жить многомиллионный белорусский народ[...] Были уже здесь проповедники отделения Белоруссии, да так и остались в единственном числе³¹.

Палітычная арыентацыя беларусаў-«расейцаў» адбівалася і ў рэлігійнай сфэры. Левыя «расейскія» арганізацыі, хоць і не былі звязаныя ні зь якая царкоўнаю юрысдыкцыяю, часта

³¹ Лесной И. Новоявленные «учителя» американских белорусов//Русский Голос. 1948. 28 окт.

падтрымвалі парафіі Расейскага Праваслаўнага Экзархату Маскоўскага Патрыярхату, тым часам як правыя расейскія групы схіляліся да падтрымкі Расейскага Зарубежнага Синоду, які сымпатызаваў імперскай Расеі й царскаму рэжыму.

Палітычныя пагляды новапрыбылых беларускіх імігрантаў былі абсалютна несумяшчальныя з паглядамі «старажылаў»: яны хацелі заснаваць беларускія арганізацыі, ідэалам якіх была б незалежная беларуская дзяржава; яны таксама хацелі мець незалежную Беларускаю Праваслаўную Царкву. Карацей кажучы, гэтыя групы амаль ня мелі агульнае ідэалогічнае глебы. Таму новыя імігранты пастанавілі заснаваць свае асобныя сьвецкія арганізацыі й рэлігійныя грамады³².

Існаваў да таго ж і псыхалогічны бар'ер, уласьцівы шмат якім імігранцкім групам, а менавіта: старыя імігранты лічылі сваіх новых суродзічаў «зялёнымі» амэрыканцамі, якіх трэба вучыць жыцьцю ў новых умовах ды знаёміць з амэрыканскімі палітычнымі рэаліямі. Старой групе цяжка было пагадзіцца з фактам, што інтэлектуальны ўзровень і ступень нацыянальнае сьведомасьці новае групы значна розьніліся ад іхных у той час, калі яны прыехалі ў Амэрыку.

Хоць беларускія актывісты й спрабавалі разьвіць шырэйшае супрацоўніцтва паміж рознымі пакаленьнямі імігрантаў, былі нават выдрукаваныя адмысловыя апытальнікі для зьбіраньня статыстычных матэрыялаў аб старой іміграцыі, але вялікага посьпеху гэтыя спробы ня мелі³³. Нельга, аднак, сказаць, што «старыя» суродзічы не дапамагалі новапрыбылым. Часта яны дапамагалі ім у пошуках працы, здавалі кватэры за памяркоўную плату або давалі парады ў розных складаных сытуацыях. Карацей кажучы, супрацоўніцтва з ранейшымі беларускімі імігрантамі адбывалася амаль выключна на ўзроўні прыватных кантактаў.

Варта адзначыць адзін аспэкт дачыненняў паміж старымі й новымі імігрантамі. Існавала шчырае й плённае супрацоўніцтва ў справе рэгістрацыі новых беларускіх арганізацыяў. Рэч у тым, што як найменей адзін з тых, хто падпісваў хадайнцтва аб рэгістрацыі, мусіў быць амэрыканскім грамадзянінам.

Так, прыкладам, Павел Бунчук, стары беларускі імігрант, дапамог пры рэгістрацыі Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня ў Олбані, штат Нью-Ёрк; Бунчук нават стаўся адным з функцыянераў гэтае арганізацыі. Антон Сацэвіч, агент у продажы нерухомасьці, супрацоўнічаў з новапрыбылымі суродзічамі ў закладаньні іхных арганізацыяў

³² Bilorus. Ne «Vychodcy», a «Vyrodki»//Brotherhood (Cleveland). 1952. №7. P.9—10; Архівы БАЗА; Архівы БККА.

³³ Веда (Нью-Ёрк). 1952. №4. С.126.

у штатах Нью-Джэрзі й Нью-Ёрк, а таксама дапамагаў новым беларускім імігрантам знайсці працу й набыць дом і ўласнасць³⁴.

У канцы 40-х — пачатку 50-х гадоў тэма супрацоўніцтва з старымі імігрантамі неаднаразова абмяркоўвалася на розных сустрэчах і нарадах новых беларускіх імігрантаў, гэтая тэма шырака насвятлялася ў беларускім друку³⁵. Тым часам вельмі мала старых імігрантаў далучылася да наваствораных беларускіх арганізацыяў і цэркваў.

Беларуска-Амэрыканская Нацыянальная Рада ў Чыкага й новыя імігранты

Хоць ідэя супрацоўніцтва з старою іміграцыяю была амаль цалкам адкінутая паваеннымі беларускімі імігрантамі, выключэньнем сталася *Беларуска-Амэрыканская Нацыянальная Рада*. Гэта была адзіная ў Злучаных Штатах беларуская нацыянальная арганізацыя, заснаваная прадстаўнікамі ранейшае хвалі беларускае іміграцыі, зь якою новыя імігранты знайшлі агульную мову. Яны стаялі на адным ідэалагічным груньце. Гэтая ідэалёгія, у дадатак да амэрыканскіх дэмакратычных ідэалаў, прадугледжвала аднаўленьне незалежнае дэмакратычнае беларускае дзяржавы. БАНР шмат прычынілася да выданьня афідэйвітаў новым імігрантам, і дзякуючы гэтаму шмат хто зь іх пасьпяхова перабраўся ў Чыкага ў часе паміж 1948 годам і пачаткам 50-х гадоў. У кіраўніцтва Рады ў гэтым часе ўваходзілі а. Ян Тарасэвіч, а. Язэп Рэшаць, Янка Чарапук, Ігнат Лабач, Макар Аблажэй, Павал Чопка й Язэп Варонка. З пачаткам прыезду ў Чыкага новых імігрантаў колькасьць сяброў Рады павялічылася. Мікола Дзямідаў, новы імігрант і шырака ведамы беларускі актывіст, быў абраны ў Кіраўнічы Камітэт у 1950 годзе, і паступова большыню месцаў у Камітэце занялі новыя імігранты. Фактычна, на той час у ім засталіся толькі два «старажылы» — прэзыдэнт Рады Ігнат Лабач і сябра Камітэту Янка Чарапук. Іншыя былі паваеннымі імігрантамі: віцэ-прэзыдэнт М.Шасткоўскі, сакратар В.Пануцэвіч, скарбнік М.Волах, сябры М.Дзямідаў і Я.Ліманоўскі. Рада распачала разнастайную палітычную дзейнасьць, прапагандавала нацыянальныя й антыкамуністычныя ідэі, а таксама пачала выдаваць бюлетэнь. Усё гэта выклікала злосныя напады на Раду з боку саветаў³⁶.

³⁴ Гутаркі аўтара зь Міколам Гарошкам і Лявонам Савёнкам у Нью-Ёрку ды Ігарам Шчорсам у Саўт-Рывэры, 1961—1962, якія прыцягнулі да супрацоўніцтва П.Бунчука, А.Сацэвіча й Джыну Скуба.

³⁵ Беларус (Нью-Ёрк). 1950—1956; Бацькаўшчына. 1952—1957.

³⁶ Звязда. 1952. 7 лют.; Беларус (Нью-Ёрк). 1952. №7.

Новыя кіраўнікі Рады й беларускае грамады ў Чыкага былі больш палітычна спрактыкаваныя й дынамічныя за сваіх папярэднікаў, якія заснавалі Раду. А. Ян Тарасэвіч і а. Язэп Рэшаць ды некаторыя іншыя адышлі ад актыўнага кіраўніцтва Радаю, каб цалкам прысьвяціць сябе сваёй галоўнай справе — рэлігійнай дзейнасці. Заўчасная сьмерць у 1952 годзе Язэпа Варонкі спрычыніла значныя зьмены ў праграме й прыярытэтах Рады й зазначыла абнаўленьне кіраўніцтва. Палітычны раскол, «завезены» новапрыбылымі, не абмінуў і гэтую найстарэйшую ў Амэрыцы беларускую нацыянальную арганізацыю³⁷. Спачатку Рада была пад значным уплывам БНР-аўскага лягеру, аднак пазьней сярод «старажылаў» узьнікла пачуцьцё крыўды, калі Язэп Варонка стаўся аб'ектам палітычнае ізаляцыі з боку БНР-аўскіх лідараў³⁸.

Пазьней, у сярэдзіне 50-х гадоў, сябры розных беларускіх арганізацыяў і палітычных групаў пачалі дзеіць праз Раду, і гэта зноў зьмяніла яе арыентацыю. У выніку БАНР, хоць і паважаная ў якасьці першае сталае беларускае нацыянальнае арганізацыі ў Амэрыцы, у значнай меры перастала мець уплыў на новую хвалю іміграцыі. У хуткім часе яна сталася адной з шматлікіх беларускіх арганізацыяў у Чыкага й цяпер зьвязаная пераважна зь дзейнасьцю беларускае праваслаўнае царквы Сьв. Юр'я³⁹. У цяперашняе кіраўніцтва Рады ўваходзяць старшыня Міхась Каленік, віцэ-старшыня Мікола Латушкін, скарбнік Пятро Нягода й сакратар Анатоль Новік.

Новыя арганізацыі

Новапрыбылыя беларускія імігранты пачалі засноўваць свае арганізацыі ўжо ў канцы 40-х гадоў. Гэты працэс няспынны й працягваецца да сёньняшняга дня. Некаторыя арганізацыі ўзнікаюць, адыгрываюць сваю ролю й адыходзяць. Некаторыя жывуць доўга, мяняючыся зь цягам часу. Новыя арганізацыі, установы й агенцтвы нараджаюцца са зьменаю абставінаў, з прыездам новых людзей, з узьнікненьнем новых патрэбаў і з вызначэньнем новых мэтаў.

Было б вельмі цяжка, можа нават і немагчыма, пералічыць і апісаць усе беларуска-амэрыканскія арганізацыі, што йснавалі за апошнія паўстагодзьдзя. Ніжэй падаецца агляд найбольш

³⁷ Бацькаўшчына. 1948. №11; Беларус (Нью-Ёрк). 1953. №40; Гутаркі аўтара з Чаславам Будзькам, Чыкага, 1976.

³⁸ Бацькаўшчына. 1952. №89; Архівы БІНІМу: Мэмарандум Рады БНР, датаваны 19 жніўня 1950, дзе выказаныя пагляды, чаму Язэп Варонка ня можа быць прыняты ў Раду БНР.

³⁹ Беларуская Трыбуна (Саўт-Рывэр). 1950. №2; Жыве Беларусь (Манчэстэр, Вялікабрытанія). 1960. №12; Перапіска аўтара з Чаславам Будзькам, 1980.

значных зь іх, якія адыгралі істотную ролю ў жыцці беларусаў у Амэрыцы, а таксама меншых арганізацыяў, якія даюць уяўленьне аб багатым калейдаскопе ідэалогічных і сацыяльных паглядаў, выказваных у розныя часы ў розных месцах. Шмат якія зь іх фігуруюць у розных амэрыканскіх даведніках⁴⁰.

Злучаны Беларуска-Амэрыканскі Дапамаговы Камітэт. Адным зь першых важных крокаў да арганізацыйнае дзейнасьці сярод паваенных беларускіх імігрантаў у Амэрыцы быў зварот д-ра Івана Ермачэнкі да беларусаў, якія прыбылі ў гэтую краіну да Першае сусьветнае вайны і ў міжваенны пэрыяд. Зьвяртаючыся да гэтае групы ў 1948 годзе праз украінска- і расейскамоўныя газеты, часопісы і радыёперадачы, д-р Ермачэнка заклікаў іх дапамагчы беларусам, якія знаходзіліся ў лягерох Ды-Пі ў Заходняй Эўропе⁴¹.

Д-ру Ермачэнку не ўдалося знайсці шырокага водгуку «старажылаў» на гэты заклік. Аднак ягоны зварот і асабліва вызначэньне палітычных мэтаў паваеннае беларускае іміграцыі ясна зазначылі новую зьяву — аднаўленьне беларускае палітычнае дзейнасьці ў Злучаных Штатах. Тым часам ягоны падыход да гэтае справы выклікаў пахвалу і крытыку ў беларускім друку Заходняе Эўропы⁴².

У кожным выпадку неабходнасьць беларускае арганізацыі была відавочная, дый час прысьпяшаў: беларускія ўцекачы ў Заходняй Эўропе чакалі дапамогі з-за акіяну. Група беларускіх актывістаў паставіла заснаваць арганізацыю. Арганізацыя была зарэгістраваная ў Олбані, штат Нью-Ёрк, пад назовам «Злучаны Беларуска-Амэрыканскі Дапамаговы Камітэт» 8 лістапада 1948 году⁴³. Першым старшынёю Камітэту стаўся д-р Іван Ермачэнка. Мэтай арганізацыі было дапамагаць беларусам у працэсе эміграцыі і ўсталяваньня ў

⁴⁰ Directory of American Organizations of Exiles from the U.S.S.R. New York, NY, 1952; All Nationalities Directory. Cleveland, OH, 1955; Art is All Hours: A Bicentennial Arts Resource Directory for New Jersey. Trenton, NJ, 1975; Ethnic Directory of New Jersey. Union City, NJ, 1978; Guide to Ethnic Museums, Libraries and Archives in the United States. Kent, OH, 1978; Ethnic Information Sources of the United States. Vol.1. Detroit, MI, 1985; Ethnic Periodicals in Contemporary America. Westport, CT, 1990; Dictionary of American Immigration History. Metuchen, NJ, 1990; Encyclopedia of Associations. Detroit, MI, 1991; American Publisher's Directory. New York, NY, 1978; Guide to the American Ethnic Press. Slavic and East European Newspapers and Periodicals. Kent, OH, 1986.

⁴¹ Ameryka (Philadelphia). 1948. September 17, 24; Россия (Нью-Йорк). 1948. 22 сент.

⁴² Дело Труда—Пробуждение. 1949. Янв.—февр.; Беларускае Слова (Міхельсдорф). 1949. №2, 3; Бацькаўшчына. 1949. №13(57).

⁴³ United Byelorussian-American Relief Committee, New York Chapter, Bulletin. Nos.1, 2. Aug., Nov. 1953.

Злучаных Штатах. Камітэт шукаў спонсараў для імігрантаў і вёў актыўную кампанію ў справе гуртаваньня новапрыбылых суродзічаў. Паступова арганізацыя пачала сацыяльную, культурную й палітычную дзейнасьць — ладзіла літаратурныя вечарыны, лекцыі ангельскае мовы, дапамагала шукаць працу, а таксама заснавала пэрыядычны друк: часопісы «Беларус у Амэрыцы», «Беларускае Слова ў Амэрыцы» і газэту «Беларуская Трыбуна». Гэта былі першыя паваявныя беларускамоўныя пэрыёдыкі ў Злучаных Штатах Амэрыкі⁴⁴.

Камітэт заснаваў аддзелы ў Пасэйку і Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі; Норт-Холівудзе, штат Каліфорнія; Нью-Ёрку⁴⁵.

Старшынямі камітэту былі д-р Іван Ермачэнка (1948—1949); д-р Барыс Кіт (1949—1950); д-р Мікола Шчорс (1950—1951); а. Мікалай Лапіцкі (1951—1976); а. Сьвятаслаў Коўш (1976—1988); а. Мечыслаў Брынкевіч (ад 1988 году).

Злучаны Беларуска-Амэрыканскі Дапамаговы Камітэт працягвае сваю дзейнасьць і сёньня. Ён набыў друкарскае абсталяваньне й ад 1960 году дапамагае ў друку гадавога пэрыядычнага выданьня «Беларуская Думка». Камітэт вядзе шырокую сацыяльную, культурную й адукацыйную дзейнасьць, а таксама ў неабходных выпадках выказвае беларускія палітычныя пагляды й патрэбы⁴⁶.

Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне (БАЗА). Калі Злучаны Беларуска-Амэрыканскі Дапамаговы Камітэт пачаў закладаць сетку сваіх прадстаўнікоў у рэгіёне Нью-Ёрк—Нью-Джэрзі і ў іншых штатах, нарадзіліся таксама беларускія арганізацыі з шырэйшымі палітычнымі й сацыяльнымі мэтамі й з большым патэнцыялам удзелу. Адною з найбольш уплывовых новых арганізацыяў сталася Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне.

Першыя крокі ў заснаваньні Задзіночаньня былі зрс леныя на сходзе беларускіх палітычных актывістаў у Брукліне ў чэрвені 1949 году⁴⁷. Тады арганізацыйная група склікала шырэйшы сход актыву ў Манхэтэне (Нью-Ёрк) 31 ліпеня 1949 году⁴⁸. Беларускія актывісты — д-р Янка Станкевіч, Мікола Гарошка, Пётра Кажура, Янка Ніхаёнак, Мікола Дарашэвіч і іншыя — сабраліся, каб стварыць цэнтральную арганізацыю, якая

⁴⁴ Беларус у Амэрыцы (Саўт-Рывэр—Нью-Брансўік). 1948. №1—4; Беларускае Слова ў Амэрыцы (Нью-Брансўік). 1950. №1, 2; Беларуская Трыбуна (Нью-Джэрзі—Нью-Ёрк). 1950. №1—1953. №17.

⁴⁵ Беларуская Трыбуна (Саўт-Рывэр). 1950. №1, 3; 1951. №6, 7; 1952. №9—10; Беларус (Нью-Ёрк). 1976. №229; Гутарка аўтара з Сымонам Жамойдам, Пасэйк, 1972.

⁴⁶ Злучаны Беларуска-Амэрыканскі Дапамаговы Камітэт (Саўт-Рывэр). Архівы; Гутаркі аўтара з а. Мікалаем Лапіцкім, 1975; Архіў Міхася Сенькі, Саўт-Рывэр, штат Нью-Джэрзі.

⁴⁷ Беларус (Нью-Ёрк). 1969. №146.

⁴⁸ БАЗА. Бюлетэнь Галоўнай Управы (Нью-Ёрк). 1958. №17.

заснавала б свае аддзелы ва ўсіх асяродках, дзе жылі беларусы. Так узнікла Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне ў Амэрыцы (раней часам называнае Беларускае Аб'яднаньне ў Амэрыцы⁴⁹).

БАЗА была зарэгістраваная 26 ліпеня 1950 году ў Олбані, сталіцы штату Нью-Ёрк. У карпарацыйным пасьведчаньні пералічаюцца гэтакія мэты арганізацыі:

а) прапагандаваць і пашыраць ідэалы Канстытуцыі Злучаных Штатаў Амэрыкі, спрыяць пашырэнню прынцыпаў справядлівасьці, свабоды й дэмакратыі;

б) спрыяць зацікаўленьню й заахвочваць дасьледаваньне розных культураў, улучна зь беларускаю культураю;

в) у выпадку патрэбы аказваць добраахвотную дапамогу сябром Арганізацыі ды іхным сем'ям у іх дома;

г) набываць нерухомую й асабістую ўласнасьць праз дар, спадкаваньне або іншым спосабам для карпарацыйных патрэбаў шляхам рэалізацыі карпарацыйных правоў;

д) выяўляць і абараняць талерантнасьць; спрыяць прыязным дачыньням між людзьмі незалежна ад іх расы, рэлігіі або сацыяльнага станавішча⁵⁰.

У «Энцыкляпэдыі асацыяцыяў» задачы арганізацыі акрэсьленыя наступным чынам:

Каардынаваць і пашыраць удзел амэрыканскіх беларусаў у мірных ініцыятывах ЗША, умацоўваць і прапагандаваць амэрыканскі лад жыцьця; падтрымваць беларускі народ у барацьбе за свабоду і незалежнасьць; дапамагаць беларусам на бацькаўшчыне дамагацца справядлівага і роўнага стаўленьня да сябе як да вольных удзельнікаў сусьветнае сям'і народаў⁵¹.

Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне было першаю масаваю арганізацыяю, якая ўжо ў першым годзе свайго існаваньня налічвала сотні сяброў; за некалькі гадоў колькасьць сяброў ужо лічылася тысячамі. (Колькасьць сяброў уплывае на фінансавы стан арганізацыі: чым болей сяброў, тым спарнейшая каса.) Ідэалыгічныя пазыцыі арганізацыі базаваліся на адноўленай рэпрэзэнтацыі Беларускае Народнае Рэспублікі.

Аддзелы БАЗА былі заснаваныя ў штатах Мічыган, Масачусэтс, Агаё, Іліной (пазьней выдзяліўся ў асобную арганізацыю), Нью-Джэрзі, Канэтыкат, Нью-Ёрк, Каліфорнія, Мэйн, у горадзе Вашынгтоне. Пазьней некаторыя зь іх спынілі існаваньне⁵².

⁴⁹ Бацькаўшчына. 1949. №60.

⁵⁰ Архівы БАЗА, Нью-Ёрк.

⁵¹ Encyclopedia of Associations. Vol.1. Detroit, 1968. P.718.

⁵²Архівы БАЗА, Нью-Ёрк, Кліўлэнд, Дэтройт; Архіў Міколы Кунцэвіча, Нью-Ёрк; Архіў А.Протаса, Канэтыкат; Беларус (Нью-Ёрк). 1950. №2; 1952. №20; 1955. №52; 1956. №55, 58; 1966. №108—109; GOP nationalities News (Washington, DC). 1979. No.4. P.6.

Пачынаючы ад 1949 году раз на два гады склікаюцца Кангрэсы БАЗА. Яны ўяўляюць сабою публічныя форумы, на якіх разглядаецца бягучая арганізацыйная дзейнасць і абмяркоўваюцца агульныя праблемы ўсяе амэрыканскае беларускае грамады. На Кангрэсах дэлегатамі абіраецца кіраўніцтва Задзіночаньня. Пасаду старшыні БАЗА займалі: Мікола Гарошка (1949—1952), ген. Францішак Кушаль (1952—1954), Міхась Тулейка (1954—1957), Мікола Кунцэвіч (1957—1959), Кастусь Мярляк (1959—1963), д-р Станіслаў Станкевіч (1963—1965), Мікола Гарошка (1965—1967), Уладзімер Курыла (1967—1969), Вячаслаў Станкевіч (1969—1971), д-р Расьціслаў Гарошка (1971—1975), Антон Шукелойць (ад 1975 году)⁵³.

Трэба зазначыць, што й Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне не абмінулі непаразуменьні й расколы паміж ягонымі сябрамі, што спрычыніла немалую шкоду арганізацыі⁵⁴. Прычыны былі ня толькі ўнутранага парадку. Вельмі часта гэтая арганізацыя й паасобныя яе сябры былі аб'ектамі злосных нападак БССР-аўскага й маскоўскага друку, часам унікальных у сваёй беспадстаўнасьці й амаральнасьці⁵⁵.

Нягледзячы на цяжкасьці Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне перажыло шматлікія выпрабаваньні й надалей плённа дзейць, падтрымваючы блізкія кантакты з амэрыканскімі палітыкамі й прадстаўнікамі ўлады на ўсіх узроўнях: мясцовым, штатным і фэдэральным, а таксама правяшчаючы беларускія палітычныя ідэалы ў шырэйшым грамадзтве.

Цяпер, калі БАЗА ўжо адзначыла сваё саракагодзьдзе, засталася толькі некалькі дзесяткоў старых сяброў арганізацыі, якія былі ў ёй ад самага пачатку. Кіраўніцтва БАЗА паступова пераймае маладзейшае, народжанае ўжо ў Амэрыцы пакаленьне. І хоць цяпер колькасьць сяброў не такая вялікая, як у 50-х і 60-х гадох, Задзіночаньне й надалей прыцягвае імігрантаў і маладых амэрыканцаў беларускага паходжаньня, якія падзяляюць прынцыпы й мэты, выкладзеныя заснавальнікамі больш за чатыры дзесяцігодзьдзі таму.

Беларускі Кангрэсавы Камітэт Амэрыкі. Беларускія арганізацыі, якія пачалі ўзьнікаць на пачатку 50-х гадоў, ідэалыгічна й структурна прылучаліся або да Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня, або да новае арганізацыі — Беларускага Кангрэсавага Камітэту Амэрыкі. Тым часам як

⁵³ Архівы БАЗА; Бюлетэнь Галоўнай Управы БАЗА. №17, 21, 25, 48, 53, 54.

⁵⁴ Беларус (Нью-Ёрк). 1964. №88; 1965. №94, 103; 1965. №105; 1975. №218; 1977. №246; Царкоўны Сьветач (Саўт-Рывэр). 1967. №16.

⁵⁵ Качан І. Миф и реальность. Мн., 1970. С.144—146; Беларус (Нью-Ёрк). 1957. №60; 1964. №88; 1967. №121; 1970. №155; 1974. №211; 1975. №213; 1978. №250, 252.

большыня арганізацыя ў падзяляла палітычную плятформу Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня, г. зн. выступала за аднаўленьне незалежнае дэмакратычнае беларускае дзяржавы, Беларускае Народнае Рэспублікі (і яе замежнага прадстаўніцтва), палітычнаю базаю Беларускага Кангрэсавага Камітэту была таксама беларуская дзяржава ў форме Беларускае Народнае Рэспублікі, аднак у якасьці пункту адліку й аб'екту ідэалёгічнае вернасьці бралася Беларуска-Цэнтральная Рада. Гэтае разьмежаваньне было перасаджанае на новую глебу зь беларускіх палітычных структураў Заходняе Эўропы.

Адразу пасья заснаваньня Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня ягоныя апанэнты разам з Злучаным Беларуска-Амэрыканскім Дапамаговым Камітэтам склікалі шырокі форум, які прадстаўляў усіх тых, хто падзяляе іхныя палітычныя пагляды. Кіраўнікі Дапамаговага Камітэту надрукавалі «Заклік да беларусаў у Злучаных Штатах», у выніку чаго 1 лютага 1951 году ў Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі, адбыўся першы Кангрэс Беларусаў Амэрыкі. На ім былі вызначаныя палітычныя мэты арганізацыі: «Падтрымаць імкненьне беларускага народу да вызваленьня ад савецка-расейскае акупацыі[...] Быць пільнымі й выкрываць камуністычную прапаганду, што пранікае ў краіну»⁵⁶. На Кангрэсе была прынятая рэзалюцыя, дзе казалася, што ён «падтрымае палітычныя прынцыпы, сфармуляваныя Першым і Другім Усебеларускімі Кангрэсамі ў Менску»⁵⁷. Выканаўчым органам Кангрэсу стаўся Беларускі Кангрэсавы Камітэт Амэрыкі (БККА). У структуры БККА быў заснаваны адмысловы Нацыянальны Фонд з мэтай зьбіраньня сродкаў на арганізацыйную дзейнасьць.

Раз у колькі гадоў склікаюцца Кангрэсы Беларусаў Амэрыкі, адзінаццаты Кангрэс адбыўся ў Саўт-Рывэры 2 чэрвеня 1990 году. Пасаду старшыні Камітэту займалі д-р Мікола Шчорс (1951—1957), інж. Іван Касяк (1957—1989), Расьціслаў Завістовіч (ад 1990 году).

Пад эгідаю БККА дзеіць каля поўдзiesiąтка меншых групаў. Жыцьцёвасьць арганізацыі падтрымваецца пэрыядычнымі сустрэчамі, а таксама напісаньнем і пашырэньнем разнастайных інфармацыйных матэрыялаў на бягучыя надзённыя беларускія тэмы. Важным дасягненьнем гэтае арганізацыі, асабліва дзякуючы стараньням Ксэнафонта Вайцяхоўскага, сталася выдаваньне часопісу «Беларуская Думка», які ўяўляе сабою важны ўклад у жыцьцё беларусаў у Амэрыцы⁵⁸.

⁵⁶ Беларуская Трыбуна. 1950. №1; 1951. №4—6; Encyclopedia of Associations. P.718; Архівы БККА, Саўт-Рывэр (ва ўласнасьці М.Сенькі).

⁵⁷ Беларуская Трыбуна. 1951. №5.

⁵⁸ Беларуская Думка (Саўт-Рывэр). 1979. №23. С.2—3.

**Арганізацыі, што дзеяць у лучнасьці
або супрацоўніцтве зь Беларуска-Амэрыканскім
Задзіночаньнем або Беларускім Кангрэсавым Камітэтам
Амэрыкі**

Заснаваньне Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня з аддзеламі па ўсёй краіне й стварэньне Беларускага Кангрэсавага Камітэту спрыяла ажыўленьню арганізацыйнае дзейнасьці беларускіх асяродкаў у Злучаных Штатах. Пачалі ўзьнікаць групы з пэўнаю беларускаю палітыка-ідэалагічнаю арыентацыяй, г. зн. паводле прыхільнасьці да БНР або БЦР, геаграфічнага разьмяшчэньня, прафэсійных інтарэсаў, рэлігійнае прыналежнасьці й г. д. Хоць шмат якія наваствораныя арганізацыі абвяшчалі сваю нэўтральнасьць у беларускай палітыцы, усе яны нейкім чынам салідарызаваліся ў дзейнасьці з БАЗА або БККА.

Згуртаваньне Беларусаў Штату Іліной. Гэтая арганізацыя была закладзеная 28 чэрвеня 1953 году ў выніку разыходжаньняў у паглядах зь Беларуска-Амэрыканскаю Нацыянальнаю Радаю ў Чыкага й зь Беларуска-Амэрыканскім Задзіночаньнем. Згуртаваньне было асабліва актыўнае на ніве культурнага й палітычнага прадстаўніцтва Беларусі: яно запачаткавала штодвухгадовыя беларускія навуковыя канфэрэнцыі, наладжвала шматлікія канцэрты й публічныя лекцыі, а таксама распрацоўвала доўгатэрміновую адукацыйную праграму для маладзейшага пакаленьня. Згуртаваньне прыклала немалыя намаганьні, інфармуючы мясцовыя й фэдэральныя ўлады, кангрэсменаў і сэнатараў аб палітычным становішчы Беларусі, аб мэтах беларусаў у Злучаных Штатах ды аб іхных надзеях на лепшую будучыню для краіны сваіх продкаў⁵⁹.

Беларускі Каардынацыйны Камітэт у Чыкага. Беларуская калёнія ў Чыкага пачала спробы ў каардынацыі дзейнасьці розных арганізацыяў, заснаваўшы ў 1955 годзе *Аб'яднаны камітэт Беларускіх Арганізацыяў у Чыкага*⁶⁰. Хоць гэты Камітэт меў абмежаваныя функцыі, сама ідэя жыла далей, і ў 1973 годзе быў створаны Беларускі Каардынацыйны Камітэт у Чыкага⁶¹. Мэтаю новае арганізацыі было каардынаваць палітычную й культурную дзейнасьць беларускіх арганізацыяў у Чыкага — Беларускае Праваслаўнае Царквы Сьв. Юр'я, Беларускае Каталіцкае Царквы Хрыста Збаўцы, Згуртаваньня Беларусаў Штату Іліной ды іншых. Камітэт, узначальваны Верай Рамук, д-рам Вітаўтам Рамуком,

⁵⁹ Бацькаўшчына. 1956. №283—284; Беларус (Нью-Ёрк). 1966. №114; 1968. №129; Bulletin of the Whiteruthenian Association of the State of Illinois (Chicago). 1954. No.1(4). March 25.

⁶⁰ Бацькаўшчына. 1956. №283—284.

⁶¹ Інфармацыя Веры Рамук, 1992.

нябожчыкам Васілём Пунтусам ды іншымі, мае на сваім рахунку шэраг важных дасягненняў. Беларуская грамада рэгулярна ўдзельнічае ў Калядных сьвяткаваньнях, якія наладжвае Чыкагскі Музей Навукі й Прамысловасьці, а таксама ў іншых культурных мерапрыемствах гораду.

Варта зазначыць, што з усіх беларуска-амэрыканскіх арганізацыяў Чыкагскі Каардынацыйны Камітэт найактыўней выступаў за зьмену ангельскае перадачы назову «Беларусь» — «Byelorussia», прапануючы пісаць па-ангельску «Belarus». Гэтая праблема, аднак, натуральна, канчаткова мусіць вырашацца ў Менску⁶².

Злучаны Беларускі Камітэт у Кліўлэндзе. Мэтаю гэтае арганізацыі, заснаванае 24 лютага 1952 году, было прадстаўляць беларускую грамаду на розных гарадзкіх мерапрыемствах, праграмах і канфэрэнцыях, а таксама каардынаваць дзеяньні беларускіх арганізацыяў. Узначальваны Аўгенам Кахановым, які таксама быў выдаўцом «Бюлетэня», Камітэт праіснаваў нядоўга⁶³.

Беларускі Клюб быў закладзены ў Пасэйку, штат Нью-Джэрзі, у 1954 годзе і служыў месцам сустрэчы беларусаў з навакольных гарадоў — Гарфілду, Лодай, Кліфтану, Ўолінгтану, Іст-Радэрфорду, Радэрфорду й Карлстадту. Вёў абмежаваную культурную дзейнасьць. У кіраўніцтва ўваходзілі Эмануіл Ясюк, Іван Беньдзераў, Яўхім Кіпель, Сымон Жамойда. У 70-х гадох Клюб спыніў сваё існаваньне⁶⁴.

Беларуска-Амэрыканскі Зьвяз. Заснаваны ў Нью-Ёрку 14 сьнежня 1958 году з мэтай аб'яднаньня беларуска-амэрыканскіх арганізацыяў у кааліцыю, якая б прадстаўляла іх і прапагандавала ідэю незалежнасьці Беларусі. Кіраўнікамі Зьвязу былі: старшыня д-р Мікола Шчорс, віцэ-старшыня д-р Янка Станкевіч, сакратар Лявон Галяк, скарбнік Міхась Бахар, сябра прэзыдыюму Лянгіна Брылеўская. Пасьля колькіх гадоў актыўнасьці ў 70-х гадох Зьвяз быў разьвязаны⁶⁵.

Беларуска-Амэрыканскае Аб'яднаньне ў Нью-Ёрку (БАА). Узьнікла 4 чэрвеня 1965 году ў выніку расколу ўнутры Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня. Група ягонь сяброў, ня могучы болей весьці самастойную палітыку й страціўшы надзеі дасягнуць сваіх мэтаў праз сходы, рэзалюцыі, выбары й г.д., пастанавіла заснаваць асобную арганізацыю. Дзейнасьць БАА засяроджваецца пераважна на Нью-Ёрку й ваколіцах, друкуецца «Бюлетэнь» і інфармацыйныя

⁶² Беларус (Нью-Ёрк). 1986. №331, 332; 1987. №338, 344, 347; 1988. №353; 1989. №357, 358, 361; 1990. №368, 372; Архівы БІНІМУ.

⁶³ Kipel V. Op. cit. P.58.

⁶⁴ Гутаркі аўтара з Эмануілам Ясюком, 1972—1973; Беларускае Слова (Людвіксбург). 1954. №16.

⁶⁵ Беларускі Голас (Таронта). 1959. №53; Гутарка аўтара з д-рам Янам Станкевічам, 1963.

лісткі. Прэзыдэнт БАА — Кастусь Мярляк, сябры кіраўніцтва Васіль Шчэцька, Уладзімер Пеляса ды інш.⁶⁶

Арганізацыі моладзі

Характэрнаю рысаю паваеннае беларускае іміграцыі была высокая ўдзельная вага моладзі. Адною з прычынаў гэтага ёсьць тое, што шмат маладых было прывезена ў Нямецчыну ў часе вайны ў якасьці працоўнае сілы. Большасьць зь іх па вайне пастанавілі не вяртацца на бацькаўшчыну. Да таго ж сем'і, што ўцякалі ад набліжэньня савецкіх войскаў, часта былі шматдзетныя.

Пераважная бальшыня гэтых маладых людзей працягвала навуку пасьля вайны, шмат хто зь іх наведваў беларускія гімназіі ў лягерах Ды-Пі. Там яны ў значнай меры атрымалі беларускае патрыятычнае выхаваньне. Яны сталіся адукаванымі ідэйнымі беларусамі, якія ў сваіх палітычных паглядах прынялі заходнія дэмакратычныя ідэалы. Ужо ў Заходняй Эўропе яны мелі свае арганізацыі — скаўцкія, групы ІМКА/ЎКА ды спартовыя клубы⁶⁷. Калі настала пара эміграваць, маладыя беларусы мелі шмат агульных інтарэсаў і былі больш збліжаныя між сабою, чым якія іншыя ўзроставыя або прафэсійныя групы.

Летам і восеньню 1950 году маладыя новапрыбылыя беларусы-імігранты Нью-Ёрку й ваколіцаў зьбіраліся ў «Беларускай Хатцы», якая мясьцілася ў Брукліне, а пазьней на Манхэтэне. Крыху пазьней, увосень таго году, як плён гэтых сустрэчаў утварылася група «Маладняк», якая вяла культурную й спартовую дзейнасьць, падтрымвала розныя сацыяльныя ініцыятывы беларускае грамады. У шэрагах «Маладняку» зьявілася думка аб стварэньні агульнаамерыканскае арганізацыі беларускае моладзі. Падобныя ідэі ўжо выказваліся кіраўнікамі Арганізацыі Беларускае Моладзі ў Кліўлэндзе, заснаванай 24 сьнежня 1950 году. Кліўлэндцы выступілі зь ініцыятываю скліканьня агульнага сходу. Сход гэты, на якім удзельнічалі й іншыя групы моладзі, адбыўся 30 сьнежня 1951 году ў Кліўлэндзе, на ім было заснаванае *Згуртаваньне Беларускае Моладзі ў Амэрыцы (ЗБМА)*⁶⁸. Мэтаю новае арганізацыі было аб'яднаньне беларускае моладзі ў Амэрыцы, спрыяньне захаваньню бела-

⁶⁶ Гутаркі аўтара з Кастусём Мерляком, 1980—1982; Архівы БІНІМу: Папкі Пятра Мельяновіча, Васіля Захаркевіча й Васіля Юрцэвіча.

⁶⁷ Вацькаўшчына. 1947. №3; 1948. №14, 39; Беларус (Нью-Ёрк). 1970. №163, 164; 1971. №165; 1983. №311—313.

⁶⁸ 20 Years of Byelorussian-American Youth Organization: 1950—1970. Cleveland, 1970; Гутарка аўтара зь Міколам Заморскім і Васілём Мельяновічам, 1987.

рускае культурнае й гістарычнае спадчыны, дапамога сябром у амэрыканскім жыцці, а таксама «выхаваньне добрых грамадзянаў, якія ведаюць сваю нацыянальную спадчыну, і інфармаваньне пра імкненьне беларускага народу да свабоды й незалежнасьці»⁶⁹.

Апроч пачатковых аддзелаў ЗБМА ў штатах Агаё й Нью-Ёрк, у 50-х гадох былі заснаваныя аддзелы ў Мічыгане, Нью-Джэрзі й Каліфорніі. За колькі гадоў колькасьць сяброў вырасла амаль да тысячы, найбольш актыўнымі ў рэкрутаваньні новых сяброў былі надалей аддзелы ў мэтрапалітальным рэгіёне Нью-Ёрк—Нью-Джэрзі ды ў Кліўлэндзе, штат Агаё.

У 1952 годзе ЗБМА разам зь Беларуска-Амэрыканскім Студэнцкім Аб'яднаньнем пачала выдаваць часопіс «Віці» (1952—1957), на зьмену якому прыйшоў двухмоўны беларуска-ангельскі часопіс «Беларуская Моладзь» (1959—1980), выдаваны пэўны час супольна ЗБМА й Саюзам Беларуска-Амэрыканскае Моладзі⁷⁰. Шырокую вядомасьць і папулярнасьць здабыла танцавальная група «Васілёк», заснаваная ў 1956 годзе ў Нью-Ёрку.

У 1967 годзе Згуртаваньне Беларускае Моладзі ў Амэрыцы зьмяніла свой назоў на *Арганізацыя Беларуска-Амэрыканскае Моладзі (АБАМ)*, што было ў пэўнай ступені звязана са зьменаю пакаленьняў, працягваючы дзейнасьць у кірунках, азначаных заснавальнікамі.

Зьезды ЗБМА (а пазьней АБАМ) склікаюцца што два гады, 1 верасьня 1990 году адбыўся 23-ці зьезд арганізацыі. Пасаду старшыні займалі: Міхась Тулейка (1951—1954), Міхась Белямук (1954—1955), Юрка Станкевіч (1955—1957), Вячка Станкевіч (1957—1958, 1959—1960, 1961—1963), Міхась Казьлякоўскі (1958—1959, 1963—1965), Уладзімер Дунец (1960—1961, 1967—1969), Аўген Лысюк (1965—1967), Уладзімер Страпко (1969—1971), Раіса Станкевіч (1971—1975), Юрка Азарка (1975—1990), д-р Юрка Кіпель (ад 1990 году)⁷¹.

Зь цягам часу заснавальнікі арганізацыі сталіся бацькамі й дзядзямі, і іх заступілі ў іхнай дзейнасьці дзеці і ўнукі.

АБАМ надалей вядзе культурную й выдавецкую дзейнасьць, а таксама падтрымвае сувязі з амэрыканскімі арганізацыямі моладзі, скаўцкімі, студэнцкімі, спартовымі. Найбольш выдатнаю й важнаю рысаю сяброў АБАМ ёсьць іх заўсёднае зацікаўленьне Беларуссю й імкненьне больш даведацца пра зямлю сваіх бацькоў. Пакаленьне, народжанае ў Амэрыцы, годна прадстаўляе беларускую справу й пераймае кіраўніцтва арганізацыйным жыццём у беларускіх асяродках. Разам з

⁶⁹ Encyclopedia of Associations. P.718.

⁷⁰ Віці (Нью-Ёрк). 1952—1957; Гутаркі аўтара з Уладзімерам Дунцом, 1976—1977; Архівы АБАМ, Нью-Ёрк.

⁷¹ Архівы АБАМ, Нью-Брансвік.

тым усе яны верныя патрыёты Амэрыкі й шмат у чым прыслужыліся сваёй краіне, у тым ліку й на палёх бітваў у Карэі, В'етнаме й Кувэйце. Маладое пакаленьне выходзіла ў пашане да сваё беларускае й амэрыканскае спадчыны і ў усведамленьні свайго абавязку захаваньня беларускасьці ў Амэрыцы разам з прапагандаваньнем ідэалаў свабоды й дэмакратыі на Беларусі⁷².

Саюз Беларуска-Амэрыканскае Моладзі (СБАМ). Узьнікшы як лякальная група у супрацоўніцтве з Злучаным Беларуска-Амэрыканскім Дапамагавым Камітэтам 9 ліпеня 1950 году, Саюз Беларуска-Амэрыканскае Моладзі пашырыў сваю дзейнасьць і заснаваў аддзелы ў Пасэйку й Нью-Брансўіку, штат Нью-Джэрзі, а таксама ў горадзе Нью-Ёрку. Хоць галоўнымі дзялянкамі дзейнасьці Саюзу быў спорт і тэатральныя прадстаўленьні, ён часта выступаў з прапагандаю беларускіх ідэяў і прадстаўляў беларускую моладзь на міжнародных форумах. Саюз выдаў колькі бюлетэняў і меў сваю старонку ў газэце «Беларуская Трыбуна». У 60-х гадох СБАМ быў сувыдаўцом часопісу «Беларуская Моладзь». Старшынямі арганізацыі былі Міхась Сенька (1951—1954), Рыгор Арцішэнка (1954—1958), сябрамі кіраўніцтва — Лявон Шурак, Валя Дульская, Сяргей Казакоў ды інш.⁷³

Арганізацыя Беларуска-Амэрыканскае Моладзі ў Стэйце Іліной (АБАМСІ). Гэтая арганізацыя была заснаваная ў 1958 годзе, зарэгістраваная ў штаце Іліной 5 траўня 1959 году⁷⁴. Яна вядзе актыўную інфармацыйна-культурную дзейнасьць на лякальным узроўні, удзельнічаючы ў розных этнічных мерапрыемствах Чыкага. Арганізацыя запачаткавала й падтрымвае да сёньня рэгулярную лякальную радыёпраграму «Нёман», якую вядзе Нікодым Жызьнеўскі. Пачынальнікамі й кіраўнікамі арганізацыі былі Лявон Сідарэвіч, Анатоль Кучура, Нікодым Жызьнеўскі, Вера Рамук ды інш.⁷⁵

Скаўцкія арганізацыі. Шмат беларускае моладзі мела нагоду азнаёміцца з скаўцкім рухам у паваенныя гады ў Заходняй Эўропе. Таму было зусім лягічна, што, перабраўшыся ў Злучаныя Штаты, моладзь пачала засноўваць беларускія скаўцкія арганізацыі. У Чыкага ў 1951 годзе была заснаваная спачатку дружына «Пагоня», а потым дружына «Арлы» пад кіраўніцтвам Вацлава Пануцэвіча. Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне было апекуном беларускае скаўцкае арганізацыі ў Брукліне ў 1951—1954 гадох, а

⁷² Беларуская Моладзь (Нью-Ёрк). 1966. №24; 1974. №34; 1978. №48—49; Архіў БАЗА, Нью-Ёрк; Гутаркі аўтара зь Юркам Азаркам, Віктарам Васілеўскім, Алесяй Кіпель, Нікам Бахарам і іншымі сябрамі АБАМ.

⁷³ Гутаркі аўтара зь Міхасём Сенькам, 1988; Беларуская Трыбуна. 1950. № 2, 3; 1951. №7; 1953. №15—16; Бюлетэнь СБАМ. 1954. №1.

⁷⁴ Бацькаўшчына. 1959. №465; 1960. №511.

⁷⁵ Каляндар «Радыё Нёман» на 1979 год.

кіраўнікамі скаўтаў былі Міхась Тулейка, Язэп Арцюх і Павал Алексы. Беларуска-амерыканскія арганізацыі дзейнічалі таксама ў гарадох Пасэйку, Саўт-Рывэры й Нью-Ёрку пад кіраўніцтвам Уладзімера Пелясы й Анатоля Плескачэўскага. У 1972 годзе беларуская скаўцкая арганізацыя была заснаваная пры царкве Сьвятога Еўфрасіньні Полацкае ў Саўт-Рывэры. Кіравалі гэтай арганізацыяю Вітаўт Кіпель, Юрка й Сьцяпан Навумчыкі, Сяргей Касьцюк і Нік Манцывода⁷⁶.

Сп-ня Марыя Станкевіч заснавала дзявочую скаўцкую арганізацыю ў Брукліне, якая дзейнічала на пачатку 50-х гадоў⁷⁷. Шмат амерыканскіх беларусаў асягнулі вышэйшых ступеняў у амерыканскім скаўтынгу, сярод іх — Леанард Каляда, Альгерд Кажура, Вітаўт Нэстар, Юрка Кіпель, Нік Трусэвіч ды колькі іншых. Беларуская мова была ўнесена ў Банк Моваў Амерыканскага Скаўтынгу⁷⁸.

• • •

Завяршаючы агляд арганізацыйнага жыцця моладзі, трэба падкрэсьліць, што найбольш дзейнаю й жывучаю засталася Арганізацыя Беларуска-Амерыканскае Моладзі. Сёньняшнія сябры гэтай арганізацыі — другое й трэцяе пакаленьне амерыканскіх беларусаў. Перанялі яны ад сваіх папярэднікаў ня толькі арганізацыйныя справы, але й любоў да Беларусі ды жаданьне дапамагачь краіне іхных бацькоў і дзядоў. Характэрная ўласьцівасьць гэтых маладых людзей у тым, што яны ня хочуць зьнікнуць у надэтнічнай аднастайнасьці, але імкнуцца перахаваць у сваім амерыканскім жыцці выразныя беларускія адзнакі.

Студэнцкія й адукацыйныя арганізацыі

У паваеннай хвалі беларускае іміграцыі было цімала й студэнтаў, якія перарвалі студыі дзеля вайны або пачалі студыі ў Нямеччыне. Гэтыя студэнты былі арганізаваныя ў Беларуска-Амерыканскія Студэнцкія Згуртаваньні, якія сягалі каранямі ў Арганізацыю Беларуска-Амерыканскіх Студэнтаў Заходняе Эўропы міжваеннага пэрыяду. Зь пераездам у Амерыку дзейнасьць беларускага студэнцтва ў Заходняй Нямеччыне спынялася, а

⁷⁶ Беларуская Трыбуна. 1951. №5, 7; Царкоўны Сьветац. 1954. №5; Directory of American Organizations of Exiles from USSR. New York, 1952. P.153—157; Беларус (Нью-Ёрк). 1973. №195; Беларуская Моладзь. 1973. №31; 1975. №39; Рада Кругу (Чыкага). 1951. №1; Архівы БІНІМу: BSA Charters; Архівы БІНІМу.

⁷⁷ Беларус (Нью-Ёрк). 1953. №37; 1983. №311.

⁷⁸ Бацькаўшчына. 1964. №627; Беларуская Моладзь. 1973. №29, 30, 31; 1974—1975. №36; 1975. №39; 1975—1976. №40; Беларус (Нью-Ёрк). 1952. №9; 1953. №37, 40, 43; 1973. №195; Беларуская Трыбуна. 1951. №7.

пачыналася арганізацыйная праца ў Амэрыцы. Уладкоўвацца ў амэрыканскія коледжы й унівэрсытэты было ня так проста: трэба было ведаць ангельскую мову й мець грошы для аплаты навукі. Бальшыня студэнтаў пачала працаваць. Некаторыя ж пайшлі ў войска, каб, адбыўшы тэрмін, мець магчымасьць вучыцца далей. Рэч у тым, што ў Амэрыцы ад канца 40-х гадоў дзейны закон, званы «Джы-Ай Біл», які дае магчымасьць былым жаўнерам вучыцца ва ўнівэрсытэтах пры тым, што навуку аплочвае армія. З гэтага скарыстала й шмат беларусаў. Было, аднак, цімала й такіх, што патрапілі зарабіць грошай на свае студыі.

Беларускае Студэнцкае Таварыства ў Амэрыцы было заснаванае 27 жніўня 1950 году ў Нью-Ёрку; у 1957 годзе Таварыства было перайменаванае ў *Беларуска-Амэрыканскае Акадэміцкае Таварыства (БААТ)*. Яно аб'ядноўвала каля 200 студэнтаў з блізу 50 коледжаў і ўнівэрсытэтаў, аднак бальшыню сяброў арганізацыі складалі студэнты з унівэрсытэтаў Нью-Ёрку (Гарадзкі, Бруклінскі, Лонг-Айлэндзкі й Калюмбійскі), штатнага Ратгерскага ўнівэрсытэту ў Нью-Джэрзі, унівэрсытэтаў гораду Чыкага ды штатных унівэрсытэтаў у штаце Агаё. Былі беларускія студэнты і ў Прынстанскім, Харвардзкім і Ейлскім унівэрсытэтах ды ў Ўэстпойнцкай Ваеннай Акадэміі.

Праца беларускае студэнцкае арганізацыі канцэнтравалася ў дзвюх сфэрах: патрэбы студэнцкага жыцця (даставаньне стыпэндыяў, праблемы з залікамі й г.д.) ды прапаганда беларускае ідэі нагонкі. Студэнцкая арганізацыя ладзіла канфэрэнцыі ў розных унівэрсытэтах, дзе абмяркоўваліся беларускія праблемы, прыкладам, пераклад назову «Беларусь» на ангельскую мову, абмен студэнтамі зь Беларусьсю ды іншыя. Такіх канфэрэнцыяў студэнты наладзілі каля дзесятка. Кіраўнікамі беларускага студэнцкага руху ў ЗША былі Васіль Русак, Барыс Данілюк, Пётра Манькоўскі, Кастусь Калоша, Юрка Станкевіч, Анатоль Шурак, Аня Бойчук, Галіна й Коля Бахары, Люда й Ната Русак, Алеся й Юрка Кіпелі, Галіна Кананчук і інш.

Беларуска-Амэрыканскае Акадэміцкае Таварыства дзейнае й цяпер, аднак яно дэцэнтралізаванае. Пры ўнівэрсытэтах, дзе ёсьць ладна беларускіх студэнтаў, — Ратгерскім, Агайскім, Нью-Ёркскім — дзейць клубы беларускіх студэнтаў, якія належаць да БААТ⁷⁹.

⁷⁹ Беларускае Студэнцкае Таварыства ў ЗГА. Інфармацыйны бюлетэнь. (Нью-Ёрк). 1951. №1; Архівы БААТ, Самэрсэт, штат Нью-Джэрзі; Беларус (Нью-Ёрк). 1951. №6; 1952. №12; 1953. №43; 1954. №50; 1956. №58; 1957. №61; 1962. №73; Бацькаўшчына. 1955. №269; 1959. №473.

Зь іншых беларускіх студэнцкіх арганізацыяў трэба ўспомніць *Беларуска-Амэрыканскае Студэнцкае Аб'яднаньне*, якое дзейла ў Саўт-Рывэры ў 50-х гадох⁸⁰.

Гаворачы пра арганізацыі студэнтаў, трэба таксама адзначыць і дзейнасьць беларусаў—выпускнікоў розных унівэрсытэтаў, згуртаваных у *клубы «алюмнаў»*, ды працу дапамаговых арганізацыяў — *Беларускага Школьнага Фонду* й *Студэнцкага Стыпэндыйнага Фонду*, якія дзейныя ў Амэрыцы ад 1956 і 1957 году адпаведна⁸¹.

Фонд імя Любачкі. Заснаваны ў 1977 годзе, калі прафэсар Іван Любачка, выкладчык Індыянскага Штатнага Унівэрсытэту, пакінуў тэстамантам суму грошай, зазначыўшы, што яны мусяць выдавацца студэнтам на беларускія дасьледаваньні, і прызначыўшы распараднікамі Фонду дзеячоў Арганізацыі Беларуска-Амэрыканскае Моладзі. З таго часу Фонд ажыццяўляе праграму дапамогі беларускім студэнтам, зацікаўленым беларусаведнымі дасьледаваньнямі. Распараджаюцца Фондам былыя дзеячы АБАМ Раіса Станкевіч, Юрка Азарка, Вітаўт Тумаш-малодшы ды іншыя⁸².

Беларускі Культурна-Асьветны Камітэт. Камітэт заснаваны ў Хайлэнд-Парку, штат Нью-Джэрзі, 15 красавіка 1967 году й дзейць у лучнасьці з парафіяю Жыровіцкае Божае Маці (Хайлэнд-Парк), Беларуска-Амэрыканскім Задзіночаньнем і Арганізацыяю Беларуска-Амэрыканскае Моладзі. Ягоная галоўная мэта — падтрымваць беларускія дапамаговыя школкі ў Нью-Джэрзі й дапамагаць арганізацыі моладзі ў культурнай дзейнасьці. Старшынёю Камітэту быў Васіль Стома, а ў сувязі зь ягонай хваробай апеку над Камітэтам пераняў а. Васіль Андраюк⁸³.

Жаночыя арганізацыі

Беларускія жанчыны, прыехаўшы ў Злучаныя Штаты ў канцы 40-х — пачатку 50-х гадоў, адразу пачалі арганізацыйную дзейнасьць. Прадстаўніца ад беларусаў выступіла на Кангрэсе Украінскіх Жанчын у Філадэлфіі, які адбыўся 12—14 лістапада 1948 году, дзе яна прадставіла

⁸⁰ Гутарка аўтара зь Лявонам Шураком, Саўт-Рывэр, 1982.

⁸¹ Беларускае Моладзь. 1978. №48—49. С.21; БААТ. Праграма. 12 кастр. 1990; Беларус (Нью-Ёрк). 1956. №57; 1957. №62; 1986. №329; Бацькаўшчына. 1959. №479—480; Архівы БІНІМу: Папка д-ра Вярыцкага.

⁸² Анаграфы. 1978—1979. №2—3. С.14—15; Беларус (Нью-Ёрк). 1977. №245; 1987. №341, 345; 1990. №376; Перапіска аўтара з Раісай Станкевіч, 1989.

⁸³ Беларус (Нью-Ёрк). 1967. №122; Гутарка з Васілём Стомам, 1987.

палітычныя мэты беларускіх імігрантаў⁸⁴. Да стварэння асобных жаночых згуртаванняў пры большых арганізацыях існавалі жаночыя аддзелы й сэкцыі.

Беларускае Жаночае Згуртаванне ў Амэрыцы было заснаванае ў Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі, у 1948 годзе. Яго ўзначаліла Лянгіна Брылеўская. Гэтая група стварыла аддзелы ў Каліфорніі й Нью-Ёрку й была сузаснавальнікам Беларускага Кангрэсавага Камітэту ў 1951 годзе⁸⁵.

У структуры Беларуска-Амэрыканскага Задзіночання ў 1950 годзе быў заснаваны жаночы аддзел з сэкцыямі ў штатах Нью-Джэрзі (1951), Мічыган (1951), Каліфорнія (1952), Канэтыкат (1952) і ў Чыкага (1953)⁸⁶.

У сакавіку 1952 году было заснаванае *Беларускае Жаночае Згуртаванне ў Кліўлэндзе*⁸⁷. *Жаночая сэкцыя* пры Згуртаванні Беларусаў Штату Іліной была створаная ў 1954 годзе⁸⁸.

Жаночыя арганізацыі адыгралі важную ролю ва ўмацаваньні інфраструктуры шмат якіх беларускіх грамадаў. Яны ажыццяўлялі сотні праграмаў сацыяльнае дапамогі, падтрымвалі дапамаговыя школкі й арганізацыі моладзі й рабілі значны ўплыў на беларускае грамадзкае й арганізацыйнае жыццё. Беларускія жаночыя арганізацыі маюць сталую лучнасьць і з амэрыканскімі жаночымі групамі.

Актывісткамі й кіраўніцамі беларускага жаночага руху ў Злучаных Штатах былі сярод іншых: Лянгіна Брылеўская, Наталья Арсеньнева, Яніна Каханоўская, Наталья Орса, Ніна Орса, Ганна Акановіч, Марыя Станкевіч, Іна Рытар-Каханоўская, Барбара Вержбаловіч, Галіна Орса, Клаўдзія Каляда-Чэрнік, Нюра Русак, Ксеня Тумаш, Апалёнія Савёнак, Ніна Кіт, Валя Шудзейка, Зіна Станкевіч, Еўдакія Жызьнеўская, Вера Рамук, Ванда Махнач, Людвіка Бяленіс, Ірэна Пануцэвіч, Вольга Стрэчань, Соня Арцішэнка, Лідзія Даніловіч, Люда Махнюк, Рэня Касьцюк, Жэня Цярпіцкая, Ліза Літаровіч, Вольга Запруднік, Надзя Кудасава, Ніна Сільвановіч, Тацяна Кананчук, Марыя Кажура, Валя Яцэвіч, Каця Вініцкая, Юзя Найдзюк, Каця Яцэвіч, Марыйка Войтанка, Зіна Гарошка, Ірэна Каляда-Смірноф ды іншыя.

Ня так даўно беларускія жанчыны ў Злучаных Штатах, а сярод іх прадстаўніцы другога й трэцяга іміграцыйнага пакаленьня, заснавалі камітэт матэрыяльнае дапамогі беларусам Беласточчыны. Гэтая група актывістак пад кіраўніцтвам Веры Бартуль, д-ра Алы Рамана, Юлі

⁸⁴ Перапіска аўтара зь Лянгінай Брылеўскай, 1986; Беларус у Амэрыцы (Нью-Брансуік). 1948. №2.

⁸⁵ Беларуская Трыбуна. 1950. №3; 1951. №7; 1952. №9—10.

⁸⁶ Архівы БАЗА, Нью-Ёрк; Беларус (Нью-Ёрк). 1953. №39.

⁸⁷ Kipel V. Op. cit. P.53.

⁸⁸ Бюлетэнь Згуртаваньня Беларусаў у Штаце Іліной. 1954. №1(4).

Андрусшынай, Мары Верабей, Веры Заморскай, Эвы Яраховіч, Ірэны Каляды-Смірноф, Каці Вініцкай, Юзэфы Найдзюк ды іншых запачаткавалі шырокую праграму дапамогі беларусам у патрэбе ва ўсім сьвеце⁸⁹.

Вэтэранскія арганізацыі

Гэтыя дапамаговыя арганізацыі пачалі ўзьнікаць у Злучаных Штатах на пачатку 50-х гадоў. Яны пераважна складаліся зь беларусаў, якія да Другое сусветнае вайны служылі ў польскім і савецкім войску, а падчас вайны — у Корпусе Андэрса й беларускіх вайсковых фармаваньнях. Пазьней да вэтэранскіх арганізацыяў далучыліся амэрыканскія беларусы, што служылі ў амэрыканскім войску. Генэрал Францішак Кушаль заснаваў у 1947 годзе ў Заходняй Нямецчыне *Аб'яднаньне Беларускіх Вэтэранаў* і шмат гадоў сам яго ўзначальваў⁹⁰.

14 верасьня 1964 году ў Пасэйку, штат Нью-Джэрзі, было заснаванае *Беларускае Вайсковае Аб'яднаньне*, якое ў ліпені 1965 году зьмяніла назоў на *Саюз Амэрыканска-Беларускіх Вэтэранаў*⁹¹. Сярод кіраўнікоў Саюзу — Андрэй Мінчук, Мікалай Партлезьнік (выпускнік Аб'яднанае Беларускае Вайсковае Школы ў Менску ў 20-х гадох), Сымон Жамойда. 27 верасьня 1966 году вэтэранская арганізацыя была закладзеная ў Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі. Іншая вэтэранская арганізацыя, зарэгістраваная 19 верасьня 1973 году ў штаце Нью-Джэрзі, — *Згуртаваньне Беларуска-Амэрыканскіх Вэтэранаў у Амэрыцы*, у ягонае кіраўніцтва ўваходзяць Сяргей Гутырчык, Пятро Кажура, Віктар Дубяга, Лявон Шурак ды іншыя⁹². Групы вэтэранаў дзеяць таксама ў Кліўлэндзе, Дэтройце, Чыкага й Лос-Анджэлесе. Уплыў вэтэранскіх згуртаваньняў на беларускае грамадзкае жыцьцё не такі вялікі, як іншых арганізацыяў. Пераважна яны бяруць удзел у мерапрыемствах, праводжаных амэрыканскімі вэтэранскімі арганізацыямі, але часамі ўдзельнічаюць у адмысловых беларускіх праграмах⁹³.

⁸⁹ Беларус (Нью-Ёрк). 1976. №229; 1978. №254; 1982. №300; 1983. №308—309, 310; 1987. №339; Ніва (Беласток). 1990. 14 кастр.

⁹⁰ Бацькаўшчына. 1948. №12; Directory of American Organizations... P.156; Беларус. 1987. №342.

⁹¹ Гутарка аўтара з Андрэем Мінчуком, заснавальнікам арганізацыі, Пасэйк, 1981.

⁹² Архівы БІНІМу: Папка вэтэранаў.

⁹³ Беларус (Нью-Ёрк). 1966. №114; 1968. №129; 1977. №246, 248; 1978. №254; 1987. №342; 1988. №354; 1989. №365; Heritage Review (New Brunswick). 1973. Jan. P.32.

Арганізацыі сацыяльнае й фінансавое дапамогі

Амаль усе беларускія арганізацыі да пэўнае ступені ўдзельнічаюць у праграмах падтрымкі суродзічаў у патрэбе. Першаю зарэгістраванаю дапамаговаю арганізацыяю быў Злучаны Беларуска-Амэрыканскі Дапамаговы Камітэт, галоўнаю мэтаю якога была дапамога суродзічам. Зь цягам часу было заснавана шмат іншых арганізацыяў падобнага кірунку.

Беларуска-Амэрыканская Дапамога. Гэтая ўстанова была заснаваная 29 верасня 1957 году ў Нью-Ёрку зь ініцыятывы Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня. Яе мэта — дапамога беларускім імігрантам на Захадзе. Адмысловае фармаваньне — *Фонд Самадапамогі* — існавала ў структуры БАЗА яшчэ ад 1949 году, аднак пазьней было пастаноўлена стварыць асобную арганізацыю.

У кіраўніцтва арганізацыі ўваходзілі Антон Шукелойць, Уладзімер Курыла, Філіп Жук, Аляксандар Міцкевіч, Часлаў Ханяўка, Ніна Сьпічонок ды іншыя. Арганізацыя дзейць і сёньня⁹⁴.

Амэрыканска-Беларускае Таварыства Дапамогі. Гэтая арганізацыя дзейла ў Кліўлэндзе ў 60-х і 70-х гадох, кіраваў ёю Аркадзь Сацэвіч. Яна аказвала значную дапамогу беларускім эмігрантам у Заходняй Нямецчыне⁹⁵.

Апошнімі часамі ўзьніклі групы сацыяльнае дапамогі, дзейнасьць якіх скіраваная на канкрэтныя мэты, такія, як дапамога ахвярам чарнобыльскае катастрофы (Фонд пры БАПЦ), беларусам Беласточчыны або новым імігрантам пасьлягарбачоўскае эры⁹⁶.

Фундацыя імя Крэчэўскага. Філянтрапічная арганізацыя, заснаваная ў 1958 годзе ў Нью-Ёрку з мэтаю разьвіцьця й фінансавое падтрымкі беларусаведных дасьледаваньняў. Фундацыя падтрымвае дзейнасьць Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва, беларускіх навуковых групаў і культурных устаноў. У галоўнай кватэры Фундацыі месціцца бібліятэка й архіў. Кіравалі Фундацыяю Мікола Гарошка, Вітаўт Тумаш, цяперашні старшыня — Францішак Бартуль⁹⁷.

Амэрыканска-Беларускае Культурна-Дапамаговае Аб'яднаньне, кароткатрывалая арганізацыя, мэтаю якое была дапамога беларускім інтэлектуалам⁹⁸.

⁹⁴ Беларус (Нью-Ёрк). 1957. №60, 61; Архівы БАЗА, Нью-Ёрк.

⁹⁵ Encyclopedia of Associations. P.718; Гутаркі аўтара з Аркадзем Сацэвічам, Кліўлэнд, 1987.

⁹⁶ Гутарка аўтара з Васілём Русаком, 1990; Беларус (Нью-Ёрк). 1990. №366.

⁹⁷ Беларус (Нью-Ёрк). 1990. №92—93; 1965. №96—97; 1968. №140; 1975. №213; Архівы БНІМу.

⁹⁸ Беларуская Думка (Саўт-Рывэр). 1963. №5. С.29.

Вялікалітоўская (Беларуская) Фундацыя імя Льва Сапегі. Заснаваная ў 1974 годзе д-рам Янкам і Марыяй Станкевічамі, якія перадалі Фундацыі ўсе свае ашчаднасьці. Яе мэта — падтрымаць беларусаведныя дасьледаваньні й публікаваць працы Янкі Станкевіча. У 1990 годзе на сродкі Фундацыі быў выдадзены Вялікалітоўска(беларуска)-расейскі слоўнік Я.Станкевіча⁹⁹.

Беларускі Харытатыўна-Адукацыйны Фонд. Заснаваны Янам і Аліцыяй Пятроўскімі 9 сьнежня 1976 году ў Гэйнсвілі, штат Флорыда. Мэта Фонду — дапамога беларусаведным дасьледаваньням і публікацыя матэрыялаў на беларускія тэмы. Фонд выдаў, сярод іншага, сем тамоў Выбранных твораў Плятона й Грэцка-беларускі слоўнік¹⁰⁰.

Фонд Адраджэньня Беларусі. Гэтая наймаладзейшая беларуска-амэрыканская арганізацыя была заснаваная ў 1989—1990 гадох. Мэта арганізацыі — дапамога ўсім творчым сілам, якія прычыняюцца да культурнага й палітычнага адраджэньня Беларусі, улучна з стыпэндыймі беларускім дасьледнікам на Беларусі й на Беласточчыне. У кіраўніцтва Фонду ўваходзяць д-р Юрка Кіпель, Алекс Сільвановіч і Віктар Тур¹⁰¹.

Прафэсійныя, літаратурныя й навуковыя арганізацыі

Аб'яднаньне Беларускіх Лекараў на Чужыне. Гэтае прафэсійнае таварыства было заснаванае ў 1947 годзе ў Заходняй Нямеччыне з мэтай падтрыманьня кантактаў паміж беларускімі лекарамі на Захадзе й абмену досьведам у бюлетэні, прафэсійным часопісе ды на пэрыядычных сходах. У час свайго росквіту арганізацыя налічвала каля 50 сяброў. Каля дваццаці беларускіх лекараў, улучна з заснавальнікам і прэзыдэнтам Аб'яднаньня Вітаўтам Тумашам, эмігравалі ў Злучаныя Штаты, дзе арганізацыя праіснавала да 1952 году¹⁰².

Беларускае Літаратурнае Згуртаваньне «Шыпшына» было заснаванае яшчэ ў Нямеччыне 5 студзеня 1945 году. Пасьля таго як бальшыня яго сяброў разам з заснавальнікам і старшынёю Юрыем Стукалічам (літаратурны псэўданім — Юрка Віцьбіч) выехала за акіян, Згуртаваньне аднавіла сваю дзейнасьць у Злучаных Штатах 9 красавіка 1950 году, дзе працягвала выдаваць часопіс «Шыпшына». Спыніла існаваньне са сьмерцю Ю.Стукаліча ў 1975 годзе¹⁰³.

⁹⁹ Беларус (Нью-Ёрк). 1975. №213; Гутарка аўтара зь Юркам Станкевічам, 1992.

¹⁰⁰ Анаграфы. 1977. №1; Архівы БНІМу: Папка Яна Пятроўскага.

¹⁰¹ Беларус (Нью-Ёрк). 1990. №366.

¹⁰² Абежнік Аб'яднаньня Беларускіх Лекараў на Чужыне (Ватэнштэт). 1947. №1. Травень. Апошні выпуск — Патэрсан, штат Нью-Джэрзі, 1952. №52. Сакавік; Бацькаўшчына. 1948. №19.

¹⁰³ Беларус (Нью-Ёрк). 1975. №214; Бацькаўшчына. 1956. №303.

Крывіцкае (Беларускае) Навуковае Таварыства Праньціша Скарыны было заснаванае ў Рэгенсбургу, Заходняя Нямеччына, у чэрвені 1946 году. Апроч заснавальніка д-ра Янкі Станкевіча ў яго ўваходзілі былыя сябры Беларускага Навуковага Таварыства ў Вільні, а таксама навукоўцы, што паходзілі з Савецкае Беларусі. Бальшыня сяброў Таварыства выехала ў Злучаныя Штаты. У 1951 годзе Таварыства пачало выдаваць навуковы часопіс «Веда», дзе друкаваліся беларускія гістарычныя й лінгвістычныя дасьледаваньні й матэрыялы. Апроч гэтага Таварыства выдала шэраг кніг і наладзіла некалькі навуковых канфэрэнцыяў. У 1952 годзе пры Таварыстве быў заснаваны Інстытут Найноўшае Гісторыі Беларусі з мэтай вывучэньня «гісторыі жывых цяпер пакаленьняў беларускага народу». Дзейнасьць Таварыства прыпынілася са сьмерцю д-ра Янкі Станкевіча ў 1976 годзе¹⁰⁴.

Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва (БІНІМ). Ідэя заснаваньня беларускае навуковае арганізацыі, вольнае беларускае акадэміі, абмяркоўвалася беларускімі інтэлектуаламі ў Нью-Ёрку ў канцы 40-х гадоў. Ажыццёўленая яна была з заснаваньнем 16 сьнежня 1951 году ў Нью-Ёрку Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва. Мэтай новае арганізацыі было аб'яднаць навукоўцаў-беларусаведаў, пісьменьнікаў, мастакоў ды іншых актыўных працаўнікоў на ніве беларускае культуры. Эўрапейскі аддзел БІНІМу быў адчынены ў Мюнхене ў 1955 годзе, а Канадзкі — у Атаве ў 1967 годзе.

Дзейнасьць Інстытуту палягае ў скліканьні навуковых паседжаньняў (іх адбылося больш за 300) ды наладжваньні канфэрэнцыяў, прысьвечаных памятным датам беларускае гісторыі й культуры.

Важнае месца займае выдавецкая дзейнасьць БІНІМу. У 1953—1969 гадох Інстытут выдаваў бюлетэнь «Абежнік», у 1954—1963 — літаратурны часопіс «Конадні», а ад 1952 году — навуковы гадавік «Запісы». Апрача «Запісаў» Інстытут працягвае выдаваць кнігі ў сэрыях «Беларускія паэты й пісьменьнікі» й «Бібліяграфічная сэрыя», а таксама асобныя манаграфіі.

Інстытут мае багатую беларускую інфармацыйна-даведачную бібліятэку й зьбірае архівы беларускіх палітычных дзеячоў і пісьменьнікаў.

Інстытут наладзіў блізкія рабочыя дачыненні зь Нью-Ёрскаю Публічнаю Бібліятэкаю, і дзякуючы гэтаму Бібліятэка мела магчымасьць арганізоўваць кніжныя выставы беларускае тэматыкі. Вынікам гэтага супрацоўніцтва сталіся найбагацейшыя ў сьвеце кніжныя зборы Скарыніяны й беларускі ў заходніх мовах.

¹⁰⁴ Belorussian Review. 1956. No.3. P.158—160; Беларус (Нью-Ёрк). 1978. №251; Веда. 1952. Май. С.158—160.

БІНІМ таксама супрацоўнічае з колькімі дзесяткамі амэрыканскіх коледжаў і ўнівэрсытэтаў: арганізуе канфэрэнцыі, дапамагае камплектаваць беларускія кнігазборы й беларусаведныя праграмныя матэрыялы.

Кіраўнікамі Інстытуту былі: япіскап Васіль (Тамашчык) (1951—1952), Янка Ліманаўскі (1952—1955), д-р Вітаўт Тумаш (1955—1982), д-р Вітаўт Кіпель (ад 1982 году)¹⁰⁵. Сябры ўправы — д-р В.Тумаш, А.Адамовіч, А.Шукелойць, З.Кіпель, д-р Я.Запруднік, Ю. Станкевіч, праф. Т.Бэрд.

Усебеларускі Архіў. Архіў быў заснаваны ў канцы 40-х гадоў у Заходняй Нямеччыне, а на пачатку 50-х гадоў зь пераездам заснавальніка й дырэктара Міколы Панькова перанёс сваю дзейнасьць у Злучаныя Штаты. Мэта архіву — збор рэдкіх беларускіх матэрыялаў і рукапісаў¹⁰⁶.

Пры Архіве ўлучнасьці зь БІНІМам і Навуковым Таварыствам імя Скарыны ў канцы 40-х — пачатку 50-х гадоў дзеіла *Беларуская Бібліяграфічная Служба*, заснаваная Міколам Паньковым. Плёнам яе дзейнасьці быў каштоўны даведнік «Бібліяграфія беларускіх выданьняў на чужыне 1945—1950», які выйшаў у Нью-Ёрку ў 1952 годзе.

У 1953 годзе Мікола Панькоў выступіў зь ініцыятываю стварэньня *Фонду Вацлава Ластоўскага*, аднак далей справа, відаць, не пайшла¹⁰⁷.

Саюз Беларускіх Журналістаў быў заснаваны ў павяеннай Заходняй Нямеччыне, пазьней галоўная кватэра яго была перанесеная ў Таронта. У верасьні 1952 году быў створаны аддзел Саюзу ў Злучаных Штатах, які ўзначаліў Мікола Панькоў. Арганізацыя выдае розныя мэмарандумы, палітычныя ўлёткі. У Канадзе выдаецца друкаваны орган Саюзу — газэта «Беларускі Голас»¹⁰⁸.

Беларускае Акадэмічнае Каталіцкае Таварыства «Рунь», асацыяваны сябар «Рах Романа» (Міжнароднага Каталіцкага Руху Інтэлектуалаў і Дзеячоў Культуры з галоўнаю кватэраю ў Фрыбургу, Швэйцарыя), было заснаванае ў Лювэне, Бэльгія, у 1949 годзе. Першым прэзыдэнтам Таварыства быў Аляксандар Надсан. У сярэдзіне 50-х гадоў «Рунь» была актыўная ў Злучаных Штатах, дзе яна разам зь Беларускаю каталіцкаю парафіяю ў Чыкага арганізоўвала Тыдні Беларускіх Студыяў. Кіраўнік арганізацыі ў Злучаных Штатах — Францішак Бартуль¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Беларускі Зборнік. 1956. №4. С.194—196; Запісы. Кн.3. 1953. С.60—61; Кн. 17. 1983. С.9—12; Архівы БІНІМу.

¹⁰⁶ Веда. 1953. №1—2. С.31; Беларус (Нью-Ёрк). 1953. №27, 28; Запісы. Кн.1. 1952. С.60—61; Бацькаўшчына. 1948. №18; 1953. №159; 1963. №610.

¹⁰⁷ Беларус (Нью-Ёрк). 1953. №40.

¹⁰⁸ Бацькаўшчына. 1952. №124—125; Беларус (Нью-Ёрк). 1951. №5; 1952. №22.

¹⁰⁹ Znič (Rym). 1956. №38; Беларус (Нью-Ёрк). 1952. №21; 1953. №42.

Беларуска-Амэрыканскі Навукова-Літаратурны Клюб. Гэтая арганізацыя, закладзеная ў 60-х гадох у горадзе Трой, штат Нью-Ёрк, прафэсарам Уладзімерам Сядурам-Глыбінным, больш ведамай сваімі кніжнымі выданьнямі, чым дзейнасьцю. Клюб выдаў колькі важных манаграфіяў д-ра У.Сядуры й бібліяграфічныя матэрыялы¹¹⁰.

Згуртаваньне Беларускіх Мастакоў і Ёмельцаў заснаванае ў 1978 годзе, яго дзейнасьць мае лякальны характар і абмяжоўваецца пераважна цэнтральнаю часткаю штату Нью-Джэрзі. Згуртаваньне каардынуе розныя культурныя праграмы ў Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі, а таксама супрацоўнічае з шэрагам коледжаў і ўнівэрсытэтаў у Нью-Джэрзі й Пэнсylvэйніі, арганізоўвае рэгулярныя выставы твораў мастацтва і ўмельства. У кіраўніцтва Згуртаваньня ўваходзяць Надзя Кудасава, Ірэна Рагалевіч-Дутко, Тамара Ст. Колба, Ліза Літаровіч, Галіна Русак, Валя Рагалевіч і Люда Махнюк¹¹¹.

Беларуска-Амэрыканская Інфармацыйная Служба зь сядзібаю ў Хановэры, штат Пэнсylvэйнія, была закладзеная ў 1984 годзе. Падае англамоўнаму друку й сродкам масавае інфармацыі матэрыялы пра Беларусь, а таксама дасьледуе некаторыя беларускія праблемы. У галоўнай кватэры — бібліятэка беларускіх інфармацыйных матэрыялаў. Служба сабрала й выдала друкам шырокі агляд патрабаваньняў аб адчыненьні беларускіх перадачаў «Голасу Амэрыкі», а таксама выпусьціла адзін нумар бюлетэня «Belarus News». У кіраўніцтва ўваходзяць Васіль і Далорэс Мельяновічы¹¹².

Беларускія бібліятэкі. Некаторыя большыя беларуска-амэрыканскія арганізацыі заснавалі свае кнігазборы. Сярод значнейшых можна пералічыць бібліятэкі Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня ў Брукліне, Беларускага Грамадзкага Цэнтру «Полацак» у Стронгсвілі, штат Агаё, Беларуска-Амэрыканскага Цэнтру ў Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі, пры царкве Жыровіцкае Божае Маці ў Хайлэнд-Парку, штат Нью-Джэрзі. Апрача гэтага зборы дасьледных матэрыялаў ёсьць у Беларускім Інстытуце Навукі й Мастацтва і ў Беларускім Харытатыўна-Адукацыйным Фоньдзе¹¹³.

Палітычныя партыі й арганізацыі

На пачатку і ў сярэдзіне 50-х гадоў беларускія імігранты вялі й палітычна-партыйную дзейнасьць, засноўваючы групы з

¹¹⁰ Гутарка аўтара з Уладзімерам Сядурам, 1972.

¹¹¹ Архівы БІНІМу.

¹¹² Belarus News (Upperco, MD). 1984. No.1.

¹¹³ Архівы БІНІМу: Папка «Бібліятэкі».

рознымі палітычнымі плятформамі й арганізаваным сяброўствам. Гэта была спадчына іхнае эўрапейскае палітычнае традыцыі, якая, як паказаў час, ня мела ніякага практычнага значаньня ў Амэрыцы.

Існавалі *Беларуская Незалежніцкая Партыя, Беларуская Народная Партыя, Усекрывіцкая Дэмакратычная Незалежніцкая Злучнасьць і Беларуская Сялянска-Работніцкая Грамада Вызваленьня Беларусі*, кожная зь якіх налічвала пэўную колькасьць актывістаў у Злучаных Штатах, але яны ня мелі ніякага рэальнага ўплыву на беларуска-амэрыканскую грамаду¹¹⁴.

Адзіная палітычная партыя, якая была да пэўнай ступені дзейная, — *Аб'яднаньне Беларускіх Нацыянал-Дэмакратаў*. Гэтая партыя, заснаваная ў Заходняй Нямецчыне пасля Другое сусьветнае вайны, абвесьціла сябе прадаўжальніцаю палітычных традыцый беларускае нацыянальнае інтэлігенцыі 20—30-х гадоў, г. зьв. нацыянал-дэмакратаў. Адбылося некалькі партыйных сходаў, на якіх абмяркоўваліся беларускія палітычныя пытаньні. Было выдадзена некалькі нумароў бюлетэня «Абежнік Цэнтральнага Камітэту Аб'яднаньня Беларускіх Нацыянал-Дэмакратаў». У кіраўніцтва партыі ўваходзілі Аўген Каханоўскі, Лявон Савёнак, Іван Канарчук ды іншыя¹¹⁵.

Аднак усе беларускія палітычныя партыі перасталі йснаваць у канцы 50-х гадоў, калі было ўсвядомлена, што гэтая форма палітычнае дзейнасьці ня мае ў Амэрыцы практычнага значаньня. З другога боку, пачалі фармавацца й актыўна дзейнічаць шматлікія арганізацыі, якія базаваліся на палітычнай плятформе галоўных амэрыканскіх палітычных партыяў — Дэмакратычнае або Рэспубліканскае.

Рада Беларускае Народнае Рэспублікі, дакладна кажучы, ня ёсьць ні палітычнай арганізацыяй, ні партыяй, ні ўрадам на выгнаньні, хоць у 1919—1920 гадох яна закладалася менавіта як экзыльны ўрад. Гэта ідэалыгічная асамблея, сымбалічны працяг Рады Беларускае Народнае Рэспублікі, абвешчанае ў Менску 25 сакавіка 1918 году. Да 1970 году галоўная кватэра яе мясьцілася ў Парыжы, пасля ў Канадзе, а з 1983 году ў Злучаных Штатах. Рада складаецца прыблізна з 200 чалавек з усяго сьвету, бальшыня зь якіх жыве ў Злучаных Штатах. Новыя сябры Рады прызначаюцца прэзыдэнтам з наступным зацьверджаньнем сябрамі Рады. Рада дзейнічае як установа, якая правяшчае ідэалы Беларускае Народнае Рэспублікі й падтрымвае палітыку, выпрацаваную заснавальнікамі беларускае дзяржавы. Дзейнасьць Рады складаецца пераважна з інфармаваньня амэрыканскіх і сусьветных палітыкаў (сэнатараў, кангрэсмэнаў,

¹¹⁴ Архівы БНІМу.

¹¹⁵ Абежнік ЦК АБНД (Кліўлэнд). 1953. №1; Гутаркі аўтара зь Лявонам Савёнкам і Іванам Канарчуком, 1972.

супрацоўнікаў ААН) аб палітычнай сытуацыі на Беларусі, а таксама з выказваньня паглядаў беларускае дэмакратычнае грамадзкасьці на такія праблемы, як чарнобыльская трагедыя, палітыка русыфікацыі на Беларусі й г. д. Рада абмяркоўвае сваю дзейнасьць на рэгулярных сэсіях і выдае свой бюлетэнь. Старшынямі Рады былі Мікола Абрамчык (1947—1970), д-р Вінцэнт Жук-Грышкевіч (1970—1983), а цяпер д-р Язэп Сажыч (ад 1983 году)¹¹⁶.

Фонд 25 Сакавіка — дапамаговая арганізацыя пры Радзе БНР. Мэта Фонду — зьбіраць фінансавую падтрымку для арганізацыяў, дзейнасьць якіх базуецца на ідэялягічных прынцыпах Беларускае Народнае Рэспублікі. Прадстаўнікі Фонду ёсьць практычна ва ўсіх беларускіх асяродках. Кіруе Фондам скарбнік Рады БНР сп. Віталь Кажан¹¹⁷.

Беларуская Цэнтральная Рада (БЦР) лічыць сябе прадаўжальніцаю Беларускага ўраду (1943—1944) пад нямецкаю акупацыяю Беларусі. Узначальваў яе Радаслаў Астроўскі, пасьля яго Нікандар Мядзейка (абодва жылі ў ЗША) і Міхась Зуй (жыве ў Аўстраліі). Дзейнасьць гэтае арганізацыі вельмі абмежаваная й палягае перадусім у выдаваньні мэмарандумаў і высыланьні віншаваньняў з розных святачных нагодаў¹¹⁸.

Блізкія да БЦР пазыцыі займала *Беларускае Цэнтральнае Прадстаўніцтва*, узначальванае Аляксандрам Русаком, — кароткатрывалая арганізацыя сярэдзіны 50-х гадоў¹¹⁹.

Амэрыканскія Сябры Беларускае Цэнтральнае Рады. Арганізацыя была заснавана ў 1958 годзе з мэтай падтрымкі дзейнасьці БЦР. Мела вузкае кола прыхільнікаў, спыніла дзейнасьць са сьмерцю заснавальніка Эмануіла Ясюка ў 1977 годзе¹²⁰.

Беларускі Нацыянальны Фонд. Гэтая ўстанова была запачаткаваная 2 верасьня 1952 году з мэтай зьбіраньня фінансавая дапамогі на дзейнасьць арганізацыяў, звязаных з БЦР. Ад 70-х гадоў актыўнае дзейнасьці не заўважаецца¹²¹.

Камітэт Незалежнае Беларусі быў закладзены ў Нью-Ёрку 29 кастрычніка 1955 году й меўся прадстаўляць беларускія пагляды на розныя палітычныя праблемы. Камітэт выдаў шэраг мэмарандумаў на ангельскай мове, якія датычылі нацыянальных праблемаў у СССР і БССР, стану рэлігіі ў Савецкай Беларусі (у сувязі зь візытам у ЗША ў 1956 годзе царкоўнае дэлегацыі з СССР), адсутнасьці беларускамоўных праграмаў на

¹¹⁶ Byelorussian Statehood. P.363—367.

¹¹⁷ Гутаркі аўтара зь Віталем Кажаном.

¹¹⁸ Архівы БЦР, Саўт-Рывэр, штат Нью-Джэрзі.

¹¹⁹ Архівы БНІМУ.

¹²⁰ Беларус (Нью-Ёрк). 1978. №250; Гутаркі аўтара з Эмануілам Ясюком, 1976.

¹²¹ Беларуская Трыбуна. 1953. №15—16; Беларускае Слова (Людвігсбург). 1955. №24.

«Голасе Амэрыкі», праблемы палітычных уцекачоў і г.д. У кіраўніцтва Камітэту ўваходзілі Юры Сабалеўскі, Лявон Галяк, Мікола Панькоў, Анатоль Плескачэўскі й Лявон Савёнак. Арганізацыя спыніла йснаваньне ў 60-х гадох¹²².

Аб'яднаньне Беларускіх Вязьняў Савецкіх Канцлягероў было заснаванае ў Нью-Ёрку ў сьнежні 1951 году. У яго ўваходзілі былыя вязьні з больш як дваццаці лягероў Савецкага Саюзу, усяго каля 50 чалавек. Імі было надрукавана ў пэрыёдыцы некалькі артыкулаў-успамінаў. Кіравалі арганізацыяю старшыня Яўхім Кіпель і сакратар Юры Барташэвіч. Спыніла йснаваньне ў 60-х гадох¹²³.

Беларускі Вызвольны Фронт быў заснаваны ў Заходняй Эўропе на пачатку 50-х гадоў, але меў актыўнае прадстаўніцтва і ў ЗША. Правяшчаў ідэалы незалежнае беларускае дзяржавы — Беларускае Народнае Рэспублікі, прызнаючы пры гэтым гістарычнае й сымбальнае значаньне як Першага гэтак і Другога Ўсебеларускіх Кангрэсаў. Мае аддзелы ў штатах Нью-Джэрзі й Агаё¹²⁴.

Беларуска-Амэрыканскі Камітэт Палітычных Дзеяньняў быў заснаваны ў Нью-Ёрку ў 1976 годзе з мэтай заахвочваньня амэрыканскіх беларусаў у іх акцыях і дэмаршах за адкрыцьцё беларускамоўных перадачаў на «Голасе Амэрыкі». Пазьней, аднак, камітэт пашырыў дзейнасьць, улучыўшы ў свае акцыі беларусаў зь іншых краінаў, і стаў называцца Беларускі Камітэт Палітычных Дзеяньняў. У арганізацыйную групу ўваходзілі Вітаўт Кіпель, Ян Запруднік, Кастусь Мярляк, Міхась Бахар, Васіль Мельяновіч і Янка Раковіч¹²⁵.

Канфэрэнцыя Вольных Беларусаў — палітычная арганізацыя зь сядзібаю ў Таронта, Канада, была заснаваная ў 1977 годзе. Аддзел у Злучаных Штатах узначальвалі Вітаўт Кіпель і Кастусь Мярляк. Галоўнаю яе мэтай было зьвярнуць увагу Аб'яднаных Нацыяў на тое, што місія БССР у ААН не прадстаўляе волю беларускага народу й што Савецкая Беларусь — калёнія савецка-расейскае імпэрыі. Канфэрэнцыя выдала друкам некалькі справаздачаў аб палітычнай сытуацыі ў БССР, падаўшы грунтоўную дакумэнтацыю¹²⁶.

Беларускія Сябры Антыбальшавіцкага Блёку Народаў. Невялікая група беларускіх актывістаў, якія складаюць беларускую сэкцыю гэтак міжнароднае арганізацыі, якая ўзьнікла як падпольная шматнацыянальная антыкамуністычная арга-

¹²² Беларускае Слова. 1957. №33; Byelorussian Statehood. P.349.

¹²³ Царкоўны Сьветац. 1970. №19; Гутаркі аўтара зь Юркам Барташэвічам, 1956.

¹²⁴ Беларус (Нью-Ёрк). 1975. №217; Незалежная Беларусь (Лянгенфэльд). 1954. №16—17.

¹²⁵ Архівы БІНІМу.

¹²⁶ Архівы БІНІМу; A resolution with appended documents concerning the decolonization of the USSR. Toronto—New York, 1971, 1978, 1980.

нізацыя падчас Другое сусьветнае вайны на тэрыторыі Ўкраіны і ў якой ад самага пачатку бралі ўдзел беларусы. У кіраўніцтва групы ўваходзілі д-р Анатоль Плескачэўскі, Уладзімер Пеляса й Міхась Сенька. Дзейнасьць арганізацыі спарадычная, але яна й надалей існуе ў Нью-Ёрку¹²⁷.

Яшчэ адна група, будучы запачаткаваная ў Злучаных Штатах, пашырыла сваю дзейнасьць на ўсе краіны, дзе жывуць беларусы, — *Беларуска-Амэрыканская Кааліцыя Супроцьдзеяньня Паклёпам*. Яна была закладзеная ў рэгіёне Нью-Ёрку—Нью-Джэрзі ў 1982 годзе дзеля супрацьстаяньня палітычным нападам на амэрыканскіх беларусаў і беларускі нацыянальны рух у сувязі з выходам у сьвет кнігі Дж.Лофтуса. Кааліцыя надалей існуе¹²⁸.

Іншыя беларускія палітычныя арганізацыі ствараліся зь нейкае пэўнае нагоды для нейкіх адмысловых мэтаў, як, прыкладам, для падрыхтоўкі й правядзеньня Дня Паняволеных Народаў, розных сьвятаў і фэстываляў.

Беларускія дапаможныя арганізацыі пры амэрыканскіх партыях

Беларускія Дэмакратычныя Клюб дзеяць у дапаможных структурах амэрыканскае Дэмакратычнае Партыі. Найбольшую актыўнасьць яны выяўляюць падчас выбарчых кампаніяў розных узроўняў: лякальнага, кангрэсавага й прэзыдэнцкага. Беларускія Дэмакратычныя Клюб пачалі стварацца падчас прэзыдэнцкае кампаніі 1928 году, калі беларусы падтрымвалі кандыдата Алфрэда Сміта. У 1960 годзе беларускія дэмакраты бралі ўдзел у прэзыдэнцкай кампаніі Джона Кенэдзі. Клюб былі арганізаваныя ў штатах Мічыган, Нью-Ёрк і Нью-Джэрзі. Асабліва актыўны быў клуб у Саўт-Рывэры, узначальваны ягоным заснавальнікам і шматгадовым прэзыдэнтам Янкам Цупрыкам. Беларускія Дэмакратычныя Клюб атрымалі прызнаньне ў шматлікіх кампаніях, іх дзейнасьць багата ўдакумэнтаваная ў штатах Нью-Ёрк, Нью-Джэрзі, Іліной і Мічыган. На чале арганізацыі стаяць Лявон Шурак, Васіль Русак і Лана Цупрык¹²⁹.

Фэдэрацыя Беларускіх Рэспубліканскіх Клубаў. Удзел амэрыканскіх беларусаў у дзейнасьці Рэспубліканскае Партыі пачаў выяўляцца ў канцы 50-х гадоў. Першы Беларускі Рэспубліканскі Клуб быў заснаваны ў Дэтройце ў 1958

¹²⁷ Гутаркі аўтара з Уладзімерам Пелясой, 1980.

¹²⁸ Беларус (Нью-Ёрк). 1982. №301—302.

¹²⁹ Архівы БІНІМу.

годзе¹³⁰. У 1968 годзе была створаная Нацыянальная Рэспубліканская Фэдэрацыя Этнічных Групаў, куды ўвайшлі й беларусы. Падчас прэзыдэнцкае кампаніі 1972 году ўзьнікла кааліцыя пад назовам «Амэрыканскія Беларусы за Перавыбраньне Прэзыдэнта», куды ўвайшлі беларускія прадстаўнікі з штатаў Агаё, Дэлаўэр, Іліной, Каліфорнія, Канэтыкат, Масачусэтс, Мічыган, Мэйн, Мэрылэнд, Нью-Джэрзі, Нью-Ёрк, Пэнсylvэйнія, Ўісконсын і Фларыда. Пасьля выбараў, 29 лістапада 1972 году была заснаваная Фэдэрацыя Беларускіх Рэспубліканскіх Клюбав, якую ўзначаліў Вітаўт Кіпель. Ад 1982 году пасаду старшыні Фэдэрацыі займае Васіль Мельяновіч, ягоня рэгіянальныя заступнікі — Янка Раковіч, Язэп Арцюх, Кастусь Мярляк і Міхась Бахар¹³¹.

Арганізацыя сталася актыўнаю дапаможнаю групаю ў Рэспубліканскай Партыі, а таксама важным прадстаўніком беларускіх паглядаў у Вашынгтоне. Былі наладжаныя добрыя дачыненні з шматлікімі рэспубліканскімі сэнатарамі й кангрэсмэнамі, беларусы неаднаразова мелі магчымасьць выказаць свае палітычныя пагляды службоўцам зь Дзяржаўнага Дэпартаманту, былі запрашаныя ў Белы Дом, былі ініцыятарамі наведаньня Менску прэзыдэнтам Рычардам Ніксанам.

Фінансава-страхавыя арганізацыі

На сёньня ў Злучаных Штатах не йснуе ніводнае беларускае страхавое арганізацыі, хоць былі спробы стварыць іх у 50-х гадох. На пачатку 50-х гадоў Украінскі Рабочы Саюз запрасіў беларусаў далучыцца да іхнае арганізацыі і, калі набярэцца дастатковая колькасьць беларусаў, стварыць сваю асобную страхавую арганізацыю. Гэткім чынам 13 лютага 1954 году ў Нью-Ёрку быў заснаваны *Беларускі Страховы Аддзел імя Кастуся Каліноўскага ў структуры Ўкраінскага Рабочага Саюзу*. Кіраваў ім Уладзімер Пеляса. Аддзел меў філіі ў Чыкага, штат Іліной, Стэмфардзе, штат Канэтыкат, Саўт-Рывэры й Пасэіку, штат Нью-Джэрзі. Арганізацыя спыніла йснаваньне ў 70-х гадох¹³².

Беларуска-Амэрыканская Фэдэральная Каапэратыва. Крэдытная арганізацыя, заснаваная ў Нью-Ёрку 10 сьнежня

¹³⁰ Гутарка аўтара з Васілём Плескачом, заснавальнікам першага Беларускага Рэспубліканскага Клубу ў Дэтройце, 1975.

¹³¹ National Republican Heritage Groups Federation Archives, Washington, DC; Архівы БІНІМу; Архівы Васіля Мельяновіча; Беларус (Нью-Ёрк). 1974. №202.

¹³² Беларуская Трыбуна. 1953. №17; Гутарка аўтара з Уладзімерам Пелясой, арганізатарам аддзелаў, 1987.

1957 году, выпускалі свае акцыі. Старшынёю быў Мікола Гарошка. Каапэратыва пра жыла нядоўга¹³³.

Нягледзячы на тое, што дагэтуль беларусы не заснавалі свае асобнае страхавое арганізацыі, ідэя аб гэтым жыве надалей, асабліва сярод маладзейшага пакаленьня. Ня выключана, што некалі гэтая ідэя ажыццявіцца.

Арганізацыі зь бізнэсавою арыентацыяю

Хоць гэта й можа разглядацца як азнака слабасці, аднак трэба прызнацца, што беларусаў нельга ахарактарызаваць як актыўных бізнэсмэнаў. У аснове гэтага, пэўна, ляжаць гістарычныя ўмовы эканамічнага разьвіцьця Беларусі, у выніку якіх сярод этнічных беларусаў не склалася клясы бізнэсмэнаў-прадпрымальнікаў.

Разам з тым трэба зазначыць, што з прыездам у Амэрыку пагляды й псыхалогічныя комплексы беларускіх сялянаў-імігрантаў зьмяніліся і яны выявілі сваю ініцыятыву й здольнасьць да прадпрымальніцтва. Так, сярод імігрантаў, што прыехалі ў Амэрыку да Першае сусьветнае вайны, колькі дзесяткоў заняліся бізнэсам і, як выглядае, мелі посьпех. На жаль, гэтыя бізнэсмэны былі маласьведамыя нацыянальна. Час-часом у друку можна было сустрэць гэтакія паведамленьні:

Чыкага, Іліной. Чацьвёра людзей з Горадні заснавалі «Выраб Надзейных Батарэяў і Пласьцінаў». Гэта Піліп Казловіч, Язэп Юшчыц, Іван Амелька й Ігнат Кудач¹³⁴.

П.А.Казак быў уласьнікам вялікай тэкстыльнай фабрыкі ў горадзе Саўт-Рывэры¹³⁵.

С.Бубешка распачаў свой бізнэс і меў посьпех¹³⁶.

М.І.Лазарэвіч зь Менскае губэрні заняўся бізнэсам у вырабе мэблі й меў значны фінансавы посьпех¹³⁷.

І.Н.Каўнурка зь Лепля Віцебскае губэрні, папрацаваўшы нейкі час у розных індустрыях, адкрыў сваю цырульню¹³⁸.

¹³³ Беларус (Нью-Ёрк). 1958. №63.

¹³⁴ Chicago Public Library, Microfilm Archives: Русский Вестник. 1925. 3 сент.

¹³⁵ Новое Русское Слово. 1967. 22 сент.

¹³⁶ Русский Голос (Нью-Йорк). 1928. 29 янв.

¹³⁷ Beresney T. The Russian peasant and the hydrogen bomb. New York, NY, 1958. P.179.

¹³⁸ Русский Вестник (Нью-Йорк). 1944. №135.

Беларуская Музычная Крама (адзіная ў сваім родзе!—В.К.) адчынілася ў Нью-Ёрку на адрасе: 134 Іст 7 стрыт¹³⁹.

Вялікага поспеху дасягнуў Фёдар Зварыка, які меў адзёжнае прадпрыемства ў Браўнсвіле, Нью-Ёрк¹⁴⁰.

Мелі свой бізнэс беларусы ў Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі, у Чыкага, штат Іліной, у Нью-Ёрку ды іншых гарадох¹⁴¹. Шмат хто зь беларускіх імігрантаў паваянна хвалі таксама заснаваў свой малы бізнэс і меў поспех. Сярод іх — Мікола Заморскі й Мікола Гарошка ў Нью-Ёрку; Язэп Пазьняк, Віцька Паланевіч і Лявон Волах у Флорыдзе; браты Лук'янчыкі, Семянчук, Страпко й Міраеўскі ў Агаё; Сяргей Грамыка ў Канэтыкаце; колькі малых крамак і майстэрняў у штаце Нью-Джэрзі — Алюміневая абшыўка Дземшы й Вішнеўскага, аўтарэмонтная майстэрня «Тры Іваны» ў Лодай, крама Навіцкага ў Саўт-Рывэры.

Найбольш папулярныя сярод беларусаў віды бізнэсу — будаўнічыя работы, бэнзынавыя станцыі, выраб мэблі, рамонт дамоў, рэстаранны бізнэс, сьлясарныя майстэрні, розьнічны продаж.

Пэўная колькасьць беларусаў занятая і ў мэдычным бізнэсе: партнэры-ўласьнікі клінікаў і мэдычных кабінэтаў. Бальшыня беларускіх дактароў жыве ў мэтрапалітальных рэгіёнах вялікіх гарадоў — Нью-Ёрку, Чыкага, Філадэлфіі, Лос-Анджэласу, але шмат хто практыкуе ў прадмесьцях і малых мястэчках.

Беларусаў-адвакатаў у параўнаньні зь лекарамі йстотна меней, але некаторыя зь іх апошнім часам дасягнулі значных прафэсійных поспехаў¹⁴².

Пэўных поспехаў дасягнулі беларусы на ніве друкарскае й выдавецкае справы — у галіне асаблівага зацікаўленьня беларусаў. Адным зь першых беларускіх друкарскіх прадпрыемстваў была *Друкарска-Выдавецкая Суполка імя Францішка Скарыны*, заснаваная ў штаце Нью-Ёрк улетку 1952 году¹⁴³. Пазьней суполка пашырыла сваю дзейнасьць і ў 1954 годзе ператварылася ў *Друкарска-Выдавецкую Суполку «Пагоня»*. (У 60—70-х гадох у Канадзе была дзейная літаратурна-выдавецкая арганізацыя пад назовам «Пагоня», якая ня звязаная зь нью-ёркскаю суполкаю.) Галоўнаю

¹³⁹ Новое Русское Слово. 1928. 22 апр.

¹⁴⁰ Новое Русское Слово. 1939. 12 июня; 1959. 29 июля.

¹⁴¹ Гутаркі аўтара зь Іванам Гучыным у Нью-Ёрку й Макарам Аблажэем у Чыкага, 60-я гады.

¹⁴² Гутаркі аўтара з супрацоўнікамі Агенцтва Малога Бізнэсу, 1972; Архівы БІНІМу.

¹⁴³ Беларус (Нью-Ёрк). 1952. №14.

мэтаю нью-ёркскае суполкі была дапамога ў выданні дапаможных матэрыялаў і падручнікаў для беларускіх нядзельных школак. Сярод яе заснавальнікаў і кіраўнікоў былі Юрка Станкевіч, д-р Віктар Васілеўскі, Уладзімер Дунец, Кастусь Калоша й Вячка Станкевіч. Суполка выдала вялікую колькасць падручнікаў, чытанак, картаў ды іншых дапаможных матэрыялаў. Паступова суполка пачала выкарыстоўваць у сваёй дзейнасці сучасную друкарскую тэхналогію й цяпер уяўляе сабою камп'ютарызаваную выдавецкую групу, якая прафэсійна задавальняе патрэбы беларускае грамады ў выдаванні друкаваных матэрыялаў. Старшыня суполкі — Юрка Станкевіч, віцэ-старшыня — Кастусь Калоша¹⁴⁴.

Беларускі Выдавецкі Фонд — група падтрымкі беларускае выдавецкае дзейнасці, заснаваная ў Нью-Ёрку 20 лістапада 1949 году з мэтай стварэння фінансавых баз для выдавання друкаваных матэрыялаў і кніг, дзеіць пад апекаю Беларуска-Амэрыканскага Задзіночання й зьвязаных зь ім арганізацыяў. У часе ўтварэння ў кіраўніцтва Фонду ўваходзілі Міхась Тулейка, Міхась Міцкевіч, д-р Лявон Трусэвіч і Наталья Арсеньнева. Фонд цяпер цалкам зьліўся з фондам газеты «Беларус» (Нью-Ёрк)¹⁴⁵.

Беларускае Выдавецкае Таварыства было заснаванае ў Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі, на пачатку 60-х гадоў і цесна зьвязана ў сваёй дзейнасці са Злучаным Беларуска-Амэрыканскім Дапамагавым Камітэтам. Таварыства выдае часопіс «Беларуская Думка» й колькі іншых публікацыяў. У распараджэньні Таварыства — невялікая друкарня ў Саўт-Рывэры, якою кіруе Юрка Навумчык¹⁴⁶.

Беларускае Выдавецтва Міколы Прускага дзеіць у Грэнд-Рэпідзе, штат Мічыган. Выдавецтва ўзьнікла на пачатку 50-х гадоў і спачатку выдавала розныя матэрыялы для арганізацыяў моладзі й часопіс для маладых беларусаў «Сьвет». Паступова прадпрыемства вырасла з рамак аматарскае друкарні, «Сьвет» ператварыўся ў «Беларускі Сьвет», саліднае пэрыядычнае выданьне, якое публікуе жыццяпісы выдатных беларускіх дзеячоў, мастацкія творы, успаміны ды іншыя матэрыялы. Дзякуючы энэргіі, адданасьці й адміністрацыйным здольнасьцям Міколы Прускага, выдавецтва сталася сучасным прадпрыемствам, зь якога выходзяць у сьвет шматлікія беларускія публікацыі, у тым ліку выданні Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Беларус (Нью-Ёрк). 1967. №118; Беларуская Моладзь. 1965. №23; Гутаркі з Кастусём Калошам і Юркам Станкевічам.

¹⁴⁵ Беларус (Нью-Ёрк). 1951. №4; Архіў газеты «Беларус».

¹⁴⁶ Гутаркі аўтара зь Юркам Навумчыкам, 1982.

¹⁴⁷ Беларус (Нью-Ёрк). 1989. №359; Архівы БІНІМу: Папка «Беларускі Сьвет».

Беларуская Выдавецкая Сябрына — арганізацыя, заснаваная на пачатку 60-х гадоў у Чыкага. Выдала шэраг публікацыяў, у тым ліку часопіс «Беларуская Царква». Заснавальнік і кіраўнік — Вацлаў Пануцэвіч. Спыніла існаваньне ў канцы 70-х гадоў¹⁴⁸.

Беларускае Выдавецтва «Час», заснаванае ў 1975 годзе, выдавала газэту «Byelorussian Times». Дзеіла да сярэдзіны 80-х гадоў. Кіраўнік — д-р Расьціслаў Гарошка¹⁴⁹.

Выдавецтва «Заранка», заснаванае Язэпам Гладкім у Нью-Ёрку на пачатку 60-х гадоў, выдавала школьныя падручнікі й адукацыйна-дасьледны матэрыял. Спыніла дзейнасьць са сьмерцю заснавальніка ў 1972 годзе¹⁵⁰.

Выдавецтва «Родны Край», заснаванае ў канцы 60-х гадоў, спецыялізавалася ў перавыдаваньні кароткіх літаратурных твораў, легендаў і рэлігійнае літаратуры. Дзеіла ў Трэнтане, штат Нью-Джэрзі, кіраваў выдавецтвам Кастусь Якуб¹⁵¹.

Выдавецтва W.&D. заснаванае ў 1989 годзе ў Хановэры, штат Пэнсylvэйнія, Васілём і Далорэс Мельяновічамі. Выдае англамоўную інфармацыйную літаратуру пра Беларусь¹⁵².

Камэрцыйныя прадпрыемствы

Катэгорыя арганізацыяў, якая заслугоўвае на асаблівую ўвагу, — непрыватныя прадпрыемствы, якія займаліся фінансавай дзейнасьцю, разьлічанаю на атрыманьне прыбытку. Да іх належаць нацыянальныя грамадзкія цэнтры й адпачынкавыя селішчы, якія адыгрываюць важную ролю ў жыцьці беларускіх асяродкаў.

Нацыянальныя цэнтры або дамы

Новыя беларускія імігранты пачалі засноўваць нацыянальныя дамы ў 50—60-х гадох, як гэта зрабілі іншыя этнічныя групы (украінцы, палякі, славакі й г.д.) некалькі дзесяцігодзьдзяў раней. Для імігрантаў нацыянальныя дамы мелі асаблівае значаньне: яны былі галоўнымі пасьля цэркваў месцамі сустрэчы, асяродкамі абмену інфармацыяй і досьведам ды сапраўдным ядром дзейнасьці й крыніцаю маральнае падтрымкі імігрантаў.

¹⁴⁸ Архівы БІНІМу: Папка Часлава Будзькі.

¹⁴⁹ American Publishers Directory. New York, NY, 1978. P.57.

¹⁵⁰ Архівы БІНІМу: Папка Язэпа Гладкага.

¹⁵¹ Беларус (Нью-Ёрк). 1970. №159; Архівы БІНІМу: Папка Кастуся Якуба.

¹⁵² Byelorussian-American Information Service, Archives, Hanover, PA.

Першымі арганізавалі такія цэнтры беларускія грамады Нью-Ёрку й Кліўлэнду. Дзеля гэтага былі заснаваныя адмысловыя камітэты, якія заняліся зборам грошай і давялі справу да памыснага заканчэння¹⁵³.

Паступова былі закладзеныя й існуюць дагэтуль Беларускія Цэнтры або Дамы ў Хайлэнд-Парку й Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі; Чыкага, штат Іліной; Дэтройце, штат Мічыган; Кліўлэньдзе й Стронгсвілі, штат Агаё, ды ў горадзе Нью-Ёрку. Пераважна яны прылучаныя да ўласнасьці беларускіх парафіяў (праўда, у Нью-Ёрку Цэнтрам апякуецца Фундацыя Крэчэўскага), але дзеяць незалежна ад іх. Камэрцыйная дзейнасьць цэнтраў — рэстараны, абслуга ўрачыстасьцяў, здача ў наём памешканьняў — прыносіць прыбытак, значная частка якога йдзе на падтрымку культурных патрэбаў грамады. Часта фінансы ўкладаюцца ў само прадпрыемства¹⁵⁴.

Адпачынковыя селішчы

Беларускія грамады ў вялікіх гарадох адчувалі патрэбу ў адпачынковых селішчах, куды б яны маглі ўцячы ад гарадзкае летняе сьпёкі. Сама ідэя магла быць падказаная прыкладам іншых этнічных групаў, якія ўжо шмат гадоў мелі свае летнія селішчы. На пачатку і ў сярэдзіне 50-х гадоў беларусы зь Нью-Ёркскага мэтрапалітальнага рэгіёну манапалізавалі селішча «Бобрык» і фармы «Керы» на поўначы штату Нью-Ёрк. Беларусы Дэтройту езьдзілі ў «Засьценак», а з штату Нью-Джэрзі — у селішча «Мір». Беларускія імігранты левае арыентацыі мелі адпачынкавае селішча ў Манроў — АРОВ-Парк, тым часам як «расейцы» рэгіёну Нью-Ёрк—Нью-Джэрзі адпачывалі ўлетку на фарме РООВА ў Джэксане, штат Нью-Джэрзі¹⁵⁵.

Белэр-«Менск». Ніводзін з названых вышэй дамоў адпачынку не належаў беларускай грамадзе, тым часам як беларускія асяродкі й арганізацыі мелі патрэбу ў сваёй установе, дзе можна было б адпачываць і праводзіць розныя культурныя й спартовыя мерапрыемствы. І такім чынам, калі імігранты зрабіліся больш заможныя, г. зн. калі былі сплочаныя банкаўскія пазыкі за жытло й пачалі расьці ўласныя ашчаднасьці, група актывістаў зь Нью-Ёрку й ваколіцаў выступіла зь ідэяю набыць летняе адпачынкавае селішча для беларускае грамады. Было пастаноўлена набыць уласнасьць супольнымі намаганьнямі праз акцыянэрны ўдзел. Ініцыятарамі гэтага

¹⁵³ Беларус (Нью-Ёрк). 1955. №51, 52; Архівы БАЗА.

¹⁵⁴ Беларус (Нью-Ёрк). 1968. №135, 136; 1972. №177.

¹⁵⁵ Беларус (Нью-Ёрк). 1958. №66—67; 1967. №125, 126; 1972. №185; Архіў БАЗА.

праекту былі: Васіль Юрцэвіч, Юрка Станкевіч, Уладзімер Пеляса, Зора й Вітаўт Кіпелі, Васіль Захаркевіч, Пятро Мельяновіч, Кастусь Мярляк, Даніла Клінцэвіч.

Пасьля доўгіх пошукаў была знойдзеная прыдатная мясьціна ў павеце Салівэн, штат Нью-Ёрк. Яна была ўрачыста адчыненая 4 ліпеня 1963 году. Да першапачатковага назову Bel-Air было дададзенае імя беларускае сталіцы.

Селішча Белэр-«Менск» сталася вельмі папулярнае сярод беларусаў ў сэзоне ад раньняе вясны да позьняе восені. Там адбываліся шматлікія культурныя мерапрыемствы й сустрэчы розных арганізацыяў, прыяжджала шмат гасьцей, у тым ліку й зь Беларусі.

У выніку фінансавых цяжкасьцяў селішча давялося прадаць адной групе беларускіх праваслаўных парафіяў, што вызваліла яго ад часткі падаткаў і тым самым падтрымала матэрыяльнае становішча. Белэр-«Менск» надалей застаецца папулярным месцам летняга адпачынку¹⁵⁶.

Сёньня кіраўніцтва селішча складаецца з колькіх дзесяткоў асобаў, сярод іх — Мікалай Сіцько, Міхась Сенька, Валя й Сяргей Рагалевічы, сям'я Гайшуноў, Язэп Крывенька, Ігар Шчорс, Валодзя Валадкевіч, Пётра Кажура, Кастусь Мярляк, Уладзімер Пеляса, сем'і Арцішэнкаў, Літаровічаў і іншыя.

Адпачынкае селішча «Полацак». Беларускі цэнтар у Стронгсвілі пачаўся як невялічкае летняе селішча беларускае грамады ў Кліўлэндзе. З часам кіраўніцтва грамады пастанавіла набыць маёмасьць за горадам, на прыродзе, куды было б няцяжка даехаць з гораду. Знайшлося двое ахвярных людзей — Сяргей Карніловіч і Кастусь Калоша, — якія ўклалі свае грошы ў набыцьцё ўласнасьці ў Стронгсвілі. Яны зарэгістравалі селішча як некамерцыйную арганізацыю й пачалі разбудоўваць яго з улікам доўгае пэрспэктывы. «Полацак» паступова становіўся месцам адпачынку й грамадзкае актыўнасьці. У 1990 годзе тут быў збудаваны вялікі грамадзкі цэнтар¹⁵⁷.

Будаўнічыя й маёмасныя суполкі

Новыя беларускія імігранты рабілі спробы заснаваць беларускую будаўнічую кампанію, і такая кампанія — «Нёман» — была заснаваная ў Нью-Ёрку на пачатку 50-х гадоў, але праіснавала нядоўга. Маёмасныя суполкі «Менск», «Пінск» і «Слуцак» існавалі ў Брукліне й належалі розным беларускім

¹⁵⁶ Бацькаўшчына. 1961. №566; Беларус (Нью-Ёрк). 1963. №80; 1964. №82; 1965. №94; 1966. №115; 1967. №125; 1970. №161; 1971. №173; 1972. №185; 1981. №294—295; 1983. №311; Беларуская Моладзь. 1972—1973. №28.

¹⁵⁷ Архівы «Полацку».

актывістам. Аднак пераезд у 60-х гадох значнае часткі беларусаў у прадмесці прывёў да ліквідацыі гэтых суполак. Малыя будаўнічыя й маёмасныя суполкі, што належалі беларускім імігрантам, дзеілі таксама ў Пасэйку й Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі; Кліўлэндзе, штат Агаё; Агасьце, штат Мэйн; Дэтройце, штат Мічыган; Стэйтн-Айлэндзе, штат Нью-Ёрк¹⁵⁸.

Варта зазначыць, што і гэтая тэма — удзел беларусаў у амэрыканскім прадпрымальніцтве — мусіць быць дасьледаваная глыбей.

Мастацкія калектывы

Арганізацыі гэтае катэгорыі пачыналі фармавацца амаль адразу пасля таго, як новыя імігранты сыходзілі на амэрыканскі бераг. Імі кіравала жаданьне праз мастацкую дзейнасьць прадстаўляць беларускую культуру й гэтакім чынам папулярываваць Беларусь. Мастацкія калектывы ўзьнікалі паўсюль, дзе толькі жылі беларусы. Яны ніколі не былі арганізацыямі ў сьціслым сэнсье слова, г. зн. з статутам, замацаваным сяброўствам і г.д. Гэта былі нефармальныя групы, якія сталіся тым ня меней важным фактарам кансалідацыі й рэпрэзэнтацыі паваеннае хвалі беларускае іміграцыі.

Танцавальныя групы

Найраней пачалі ўзьнікаць танцавальныя групы. Гэткія групы арганізаваліся ў штатах Нью-Джэрзі, Нью-Ёрк, Каліфорнія, Іліной, Агаё, Мічыган. Танцавальныя групы ў Кліўлэндзе, Чыкага й Дэтройце неаднаразова выступалі ў тэлевізіі ў праграме «Гадзіна полькі». Група ў Нью-Ёрку ўвайшла ў арганізацыю народных танцаў мэтраполіі. Звычайна танцавальныя групы носяць тыповыя беларускія назовы — «Лянок», «Матылёк», «Лявоніха», «Мяцеліца»¹⁵⁹.

Часта беларускія студэнты й вучні закладалі танцавальныя суполкі ў коледжах, унівэрсытэтах і сярэдніх школах, дзе вучылі сваіх сяброў беларускім танцам, папулярывуючы гэтакім чынам беларускую культуру далёка ад беларускіх асяродкаў¹⁶⁰.

Танцавальныя групы йснуюць і сёньня на больш ці менш сталай аснове або ствараюцца дзеля пэўнае нагоды ў Нью-

¹⁵⁸ Бацькаўшчына. 1961. №577—578; Архівы БІНІМу: Папка Міколы Гарошкі.

¹⁵⁹ Архівы БІНІМу: Папка «Танцавальныя групы».

¹⁶⁰ Беларуская Моладзь. 1974—1975. №36; Беларус (Нью-Ёрк). 1984. №317; Архівы БІНІМу.

Ёрку, Чыкага, Кліўлэндзе, Саўт-Рывэры, Дэтройце й Лос-Анджэлсе.

Сярод дзесятка беларускіх танцавальных групаў адна заслугоўвае на асобную згадку як найдаўнейшая й найбольш прафэсійная — танцавальны ансамбль «Васілёк». «Васілёк» узьнік як самадзейны гурток у Арганізацыі Беларуска-Амэрыканскае Моладзі ў Нью-Ёрку ў 1956 годзе. Ягонаю заснавальніцаю была энтузіястка народнага танцу, у той час студэнтка хіміі Бруклінскага Політэхнічнага Інстытуту Ала Орса. Д-р Ала Орса-Рамана, прафэсар хіміі ў Лонг-Айлэндзкім Унівэрсытэце й Гарадзкім Коледжы, кіруе гэтай групаю й сёньня, аднак паступова ініцыятыву й кіраваньне гуртом пераймаюць маладзейшыя. «Васілёк» сотні разоў выступаў на розных сцэнах, у тым ліку на Сусьветным Кірмашы ў 1964 годзе ў Нью-Ёрку, на Беларускіх Фэстывалях у Нью-Джэрзі, на сьвяткаваньні стагодзьдзя Статуі Свабоды й г.д. Часта выступаў ён у Цэнтры Лінкольна ў Нью-Ёрку, а таксама ў Балтыморы, Вашынгтоне ды іншых гарадох. У 1989 годзе ансамбль выступаў на Беласточчыне, а ў 1990 годзе — у Беларускай Рэспубліцы, дзе ён наведаў Менск, Полацак, Горадню, Вільню ды іншыя гарады.

Ансамбль унёс значны ўклад у разьвіцьцё беларуска-амэрыканскіх культурных дачыненьняў. Праз навуку д-ра Алы Орсы-Рамана прайшлі пакаленьні маладых танцораў. Гэтыя маладыя людзі, у пераважнай большасьці народжаныя ў Амэрыцы, атрымалі пры гэтым шырокія веды аб беларускай гісторыі й культуры. Кіраўніцы ансамблю ў яе цяжкай і адданай грамадзкай працы нямала дапамагае яе муж д-р Фрэнк Рамана, прафэсар Бруклінскага Політэхнічнага Інстытуту. Сыны Алы й Фрэнка Павал і Коля, Вера Бартуль і яе дачка Аня, Вера й Ніна Запруднік, Ліда Данілюк — мастацкае й адміністрацыйнае ядро ансамблю, Юрка й Нона Азаркі, Алесья, Юрка й Лёрэйн Кіпелі, Віктар Тур, Паўлінка Сурвіла, Галіна й Коля Бахары, Дарота й Пятро Рыжыя, Нэнсі Захаркевіч, сёстры Шульжыцкія, Грэйс Трылер, сёстры Сільвановіч, Люда й Ната Русак, Алесья Махнюк, Аня Бойчук, Антон Бартуль ды шмат іншых багата прычыніліся да падтрыманьня высокіх мастацкіх стандартаў ансамблю, што прынесла яму заслужаную рэпутацыю. Група «Васілёк» — «дзіця» й заслужаны гонар усяе беларуска-амэрыканскае грамады¹⁶¹.

Хоры

Як і танцавальныя групы, хоры пачалі ўзьнікаць, як толькі новыя імігранты знаходзілі дзе прытуліць галаву. У адрозьненьне ад танцавальных групаў, якія фармаваліся маладзёду, заснавальнікамі хораў былі пераважна людзі

¹⁶¹ Беларусы ў Амэрыцы. Праграма. Нью-Ёрк, 1990.

сярэдняя пакаленьня. Хоры былі паважна арганізаваныя: удзел у іх зацьвярджаўся кіраўніком і мэнэджэрам, яны мелі штотыднёвыя рэпэтыцыі, былі ў хораў свае фінансы, уніформа. Бальшыня беларускіх хораў прылучаліся да розных арганізацыяў, але дзеілі незалежна паводле свае праграмы. За доўгія гады змянілася няшмат. Беларускія хоры дзеяць амаль гэтаксама, як у 40—50-х гадох, з тым толькі выняткам, што яны сталіся цалкам незалежнымі арганізацыямі.

Беларускі Хор у Нью-Ёрку быў заснаваны ў 1950 годзе. Апекаваліся ім Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне й Арганізацыя Беларуска-Амэрыканскае Моладзі, зьбіраўся хор у памешканьні ІМКА/ЛУКА ў Брукліне. Заснавальнікам хору быў ведамы кампазытар Мікола Куліковіч-Шчаглоў. Пасьля ягонага ад'езду зь Нью-Ёрку хорам у розныя часы кіравалі Галіна Ганчарэнка, Аляксандар Валюшка, Галіна Орса, Андрэй Каптуровіч, Міхась Тулейка, Барыс Данілюк¹⁶².

Ансамбль «Гоман». Адгаліваньнем нью-ёркскага хору быў жаночы ансамбль «Гоман» (заснаваны ў 60-х гадох), якім кіравала д-р Ала Орса-Рамана. Нью-ёркскі беларускі хор спыніў існаваньне на пачатку 80-х гадоў, тым часам як ансамбль «Гоман» існуе й да сёньня¹⁶³.

Беларускі Нацыянальны Хор узьнік у Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі, у канцы 1949 году пад апекаю Злучанага Беларуска-Амэрыканскага Дапамаговага Камітэту. Ядро хору складалі некалькі сьпевакоў-аматараў, удзельнікаў Беларускага Нацыянальнага Хору ў Баварыі (1947—1949). Кіравалі хорам у розныя часы Ксавэры Барысавец, Вячаслаў Сэлях-Качанскі, Аркадзь Евец, Юльян Рымко й Дзьмітры Верасаў. Асаблівых посьпехаў хор дасягнуў у 50—60-х гадох дзякуючы стараньням мэнэджэра Барыса Шчорса. Пад ягоным умелым кіраўніцтвам хор запісаў некалькі кружэлак. Хор выдатна прадстаўляў беларускую песьню на Беларускіх Фэстывалях у штаце Нью-Джэрзі ў 70-х гадох ды актыўна выступае й цяпер¹⁶⁴.

Вэтэранскі Хор быў заснаваны ў Саўт-Рывэры ў сярэдзіне 60-х гадоў. Ягоным заснавальнікам і кіраўніком быў малады беларускі кампазытар Юльян Рымко. Хор распаўся, калі Рымко выехаў у Фларыду, дзе памёр у маладым веку¹⁶⁵.

Беларуская Фальклёрная Група (Ансамбль Мяленьцевых) была заснаваная ў Каліфорніі ў 1949—1950 гадох. Кіравалі ёю Алімп, Марыя й Нона Мяленьцевы, прафэсійныя артысты зь

¹⁶² Гутаркі аўтара з Галінай Руднік, 1982.

¹⁶³ Беларус (Нью-Ёрк). 1977. №243—244.

¹⁶⁴ The Spokesman (South River). 1950. March 17; Архівы БІНІМу: Папка Ксавэрыя Барысаўца; Беларус (Нью-Ёрк). 1975. №219; Беларуская Трыбуна. 1950. №1; Беларуская Думка. 1976. №20; Беларускае Слова (Саўт-Рывэр). 1958. №39.

¹⁶⁵ Архівы БІНІМу: Папка Юльяна Рымко.

Менску. Ансамбль дзеіў у лучнасьці са Злучаным Беларуска-Амэрыканскім Дапамаговым Камітэтам і Беларуска-Амэрыканскім Аб'яднаньнем¹⁶⁶.

Беларускія Хоры ў Кліўлэндзе. Першы беларускі хор — Кліўлэндзкі Хор Моладзі — быў заснаваны ў 1951 годзе. Кіраўніком хору быў Юрка Мазура, таленавіты малады беларускі музыкант і кампазытар з Дэтройту, які даяжджаў у Кліўлэнд на рэпэтыцыі й выступы. Пазьней хорам кіравалі Мікола Куліковіч, Кастусь Кіслы (у 50-х гадох пры ягоным кіраўніцтве Хор Моладзі ператварыўся ў жаночы ансамбль «Васількі»), Уладзімер Літвінка, Кастусь Калоша, Ірэна Каляда-Смірноф, Вольга Лукашэвіч¹⁶⁷.

Жаночы хор «Каліна» быў заснаваны ў Саўт-Рывэры ў 1963 годзе як незалежная арганізацыя. Заснавальнікам і кіраўніком быў Ксавэры Барысавец. Хор актыўна дзеіць і сёньня. Больш за іншыя беларускія хоры й ансамблі «Каліна» спрычынілася да папулярызацыі беларускае песьні на Ёсходнім узьбярэжжы краіны — ад Бостану да Вашынгтону¹⁶⁸.

Беларускі Ансамбль у Чыкага. Лірычна-народны ансамбль быў заснаваны ў Чыкага ў 1956 годзе. Ягоным першым кіраўніком быў прафэсар Мікола Куліковіч. Пасьля ягонае сьмерці ў 1969 годзе кіраўніцтва пераняла Вера Рамук. Ансамбль надалей існуе¹⁶⁹.

Меншыя беларускія хоры йснавалі ў Дэтройце, Рокфардзе (штат Іліной) і Лос-Анджэлесе. Аднак яны не былі сталымі арганізацыямі й выступалі толькі прынагодна. Усе яны распаляся ў 70—80-х гадох.

Беларускія сьпеўныя ансамблі часам узнікаюць і сёньня там, дзе ёсьць патрэба прадставіць беларускую музыку й сьпевы на розных сьвятах і фэстывалях.

Аркестры

Аркестры былі заснаваныя й дзеяць надалей у некалькіх беларускіх асяродках. Напачатку яны мелі вузкаэтнічны характар і выступалі выключна на этнічных урачыстасьцях, аднак апошнімі часамі некаторымі зь іх кіруюць выпускнікі Джуліярдаўскае Музычнае Школы (Джымі Бычкоўскі), і яны ўяўляюць сабою ня толькі прафэсійныя калектывы музыкантаў, але й добра зладжаныя арганізацыі. Этнічны характар аркестраў выяўляецца і ў іхных назвах —

¹⁶⁶ Архівы БНІМу: Папка Мяленьцевых.

¹⁶⁷ Архівы БНІМу: Папка «Кліўлэнд».

¹⁶⁸ Беларус (Нью-Ёрк). 1973. №195, 200; Перапіска аўтара з Ксавэрыем Барысаўцом.

¹⁶⁹ Беларус (Нью-Ёрк). 1966. №114; 1969. №145; Архівы БНІМу: Папка Міколы Куліковіча.

«Палесьсе» (Кліўлэнд), «Бязозка» (Саўт-Рывэр), аркестры Жыдовіча, Рудзінскага й Жыдаловіча (рэгіён Нью-Ёрк—Нью-Джэрзі). Некаторыя аркестры маюць, аднак, больш «фантазійныя» назовы — «Нова» (заснаваны Алексам Мартыновічам у сярэдзіне 70-х), «Віхор» (заснаваны Валерам Новакам у 1979 годзе)¹⁷⁰.

Музычныя студыі

Рэгулярныя камерцыйныя навучальныя музычныя студыі, кіраваныя беларускімі музычнымі дзеячамі, дзеілі ў розных гарадох: студыі прафэсара Міколы Куліковіча й Эльзы Зубковіч, інструментальная студыя кампазытара Алекса Каптуровіча, вакальная студыя Пётры Конюха — у Нью-Ёрку; студыя гуказапісу Алекса Мартыновіча ў Іст-Брансўіку, штат Нью-Джэрзі; музычна-вакальныя клясы прафэсара Міколы Куліковіча й Надзеі Градэ ў Чыкага; інструментальна-музычная студыя Кастуся Кіслага ў Кліўлэндзе; музычна-вакальная студыя ў Кліўлэндзе, кіраваная прафэсарам Міколам Куліковічам, ды іншыя¹⁷¹.

Тэатральныя групы

Беларуская Тэатральная Студыя была заснаваная Вячаславам Сэляхам-Качанскім пасля ягонага прыезду ў Саўт-Рывэр з Заходняе Нямецчыны на пачатку 50-х гадоў. Яна ўяўляла сабою вялікую групу маладых людзей, якія хацелі навучыцца асновам тэатральнага й выканаўчага мастацтва. Найбольшая актыўнасьць Студыі прыпадае на 50-я гады. Пазьней кіраўніцтва Студыяю пераняла Ірэна Цупрык.

Поўпрафэсійныя тэатральныя групы дзеілі таксама ў Чыкага, Кліўлэндзе й Нью-Ёрку. Звычайна яны ўваходзілі ў склад арганізацыяў моладзі, але мелі пэўную самастойнасьць. Асобна варта згадаць пра тэатральную групу ў Дэтройце, кіраваную Міколам Прускім. Яе выступы прыцягнулі ўвагу англамоўнага друку, і група была запрошаная выступіць у розных гарадох Злучаных Штатаў і Канады.

Іншыя, меншыя тэатральныя групы, кіраваныя Пётрам Нядзьведзкім, Ірэнай Цупрык-Жылінскай, Вілай Ляўчук і

¹⁷⁰ Архівы БІНІМу: Папка «Аркестры».

¹⁷¹ Беларус (Нью-Ёрк). 1964. №88; 1967. №122; Новое Русское Слово. 1960. 22 июля; 1964. 11 июня; 1976. 1, 12 февр.

Гіпалітам Паланевічам, дзеілі ў 60—70-х гадох у рэгіёне Нью-Ёрку—Нью-Джэрзі¹⁷².

Спартовыя арганізацыі

Само сабой зразумела, спорт адыгрываў важную ролю ў гуртаванні маладых беларускіх імігрантаў і прадстаўленьні беларускіх талентаў у спартовым жыцці Амэрыкі. У дадатак да розных спартовых камандаў беларускія імігранты заснавалі некалькі арганізацыяў дзеля падтрымкі спартовае дзейнасьці.

Беларускае Спартовае Аб'яднаньне ў Саўт-Рывэры было заснаванае 30 сакавіка 1952 году з мэтай падтрымкі спартовае дзейнасьці беларускае моладзі. Аб'яднаньне дзеіць і сёньня, кіруе ім Рыгор Арцішэнка¹⁷³.

Беларускі Спартовы Клюб у Нью-Ёрку быў арганізаваны Іванам Мухам на пачатку 50-х гадоў. Апрача гэтага Іван Муха заснаваў у 1972 годзе ў Глен-Спэі, штат Нью-Ёрк, арганізацыю «*Прыхільнікі Беларускіх Спартоўцаў*»¹⁷⁴.

Небеларускія арганізацыі з значным удзелам этнічных беларусаў

Як згадвалася раней, тысячы й тысячы беларускіх імігрантаў далучыліся да небеларускіх арганізацыяў — левых, правых, рэлігійных, «славянскіх», або проста «расейскіх». Гэтая ненармальная зьява мела розныя прычыны, галоўнаю зь якіх была адсутнасьць нацыянальнае сьведамасьці, неадчуваньне сябе беларусамі, асобнаю нацыяй. Такія характарыстыкі былі найперш уласцьвіыя старым імігрантам, але зрусыфікаваных дарэшты беларусаў можна сустрэць і сярод тых, хто прыехаў у Амэрыку па Другой сусьветнай вайне. Хоць беларускасьць такіх арганізацыяў зусім не відавочная, а часта іхная дзейнасьць бывае скіраваная супраць беларускіх ідэалаў, тым ня меней шмат якія зь іх у другой палове нашага стагодзьдзя былі вымушаныя ў нейкай ступені выявіць беларускі характар.

Сюды можна залічыць такія арганізацыі, як РООВА, Таварыства Чарнышэўскага ды іншыя групы, сабраныя вакол АРОВ-Парку ў Нью-Ёрку, шматлікія левыя й правыя «расейскія» й «прагрэсыўныя» арганізацыі ў Чыкага, Дэтройце, Гэры (штат Індыяна), Пітсбургу, Філадэлфіі (штат

¹⁷² Беларуская Трыбуна. 1952. №11, 12; Гутаркі аўтара з Ірэнай Цупрык і Пятром Нядзьведзкім, 1977.

¹⁷³ Архіў Міхася Сенькі, Саўт-Рывэр, штат Нью-Джэрзі.

¹⁷⁴ Гутарка аўтара зь Іванам Мухам, 1978.

Пэнсылвэйнія), Балтыморы (штат Мэрылэнд), Бостане (штат Масачусэтс) ды ў шмат якіх гарадках штатаў Нью-Джэрзі, Канэтыкат, Дэлаўэр ды інш., а таксама праваслаўныя брацтвы пры цэрквах Расейскага Зарубежнага Сыноду й Амэрыканскае Праваслаўнае Царквы.

Перад наступнымі пакаленьнямі дасьледнікаў усходнеславянскае іміграцыі стаіць задача выявіць сапраўдную нацыянальнасьць сяброў гэтых арганізацыяў, не падманваючыся зманымі назовамі «расейскі» або «славянскі».

Беларускія Фэдэралісты. Такія палітычныя групы — зьявяня новая ў беларускім палітычным руху. Арганізацыі фэдэралісцкіх перакананьняў былі вельмі шматлікія й актыўныя ў 1917—1920 гадох. Да фэдэралізму выразна схіляліся некаторыя групы беларускіх студэнтаў у Празе ў 20-х гадох. Шмат беларускіх фэдэралісцкіх арганізацыяў было заснавана ў Заходняй Нямеччыне ў лягерах Ды-Пі пасля Другое сусьветнае вайны. Зьявіліся такія групы й на Амэрыканскім кантынэньце. Цяпер яны ўжо не йснуюць, але былі вельмі актыўныя гадоў сорок таму.

Групы фэдэралістаў пачалі фармавацца ў Амэрыцы на пачатку 50-х гадоў. Адна такая група была закладзеная ў Нью-Ёрку 26 верасьня 1953 году. Называлася яна *Объединение Белоруссов-Федералистов*, на чале яе стаяў Іван Баранцэвіч. У Нью-Ёрку й Нью-Джэрзі йснаваў таксама *Белорусский Демократический Комитет*, дзейнасьць якога была выключна скіраваная супраць беларускіх нацыянальных арганізацыяў. Сфармаваўся Камітэт яшчэ ў Нямеччыне ў 1947 годзе, адкуль быў перавезены ў ЗША, каб змагацца супраць беларусаў¹⁷⁵.

Была ў Нью-Ёрку сфармаваная й іншая арганізацыя — *Беларускі Нацыянальна-Вызвольны Камітэт*. Гэта была невялічкая групка, якая складалася з пары дзесяткоў сяброў, чыёю мэтай было падтрымаць палітычную ідэю непадзельнае Расейскае дзяржавы, з пэўнаю культурнаю аўтаноміяю для беларусаў. Галоўная ідэя, аднак, палягала ня ў тым, каб разьвіваць беларускую нацыянальную сьведамасьць, а спрыяць зьнікненьню беларусаў як асобнага этнасу й асыміляцыі іх у агульным расейскім «катле». У кіраўніцтва гэтае групы ўваходзілі Антон Барысаглебскі, І.Макараў, І.Сірацінскі і колькі іншых. Кім былі тыя, што далучаліся да гэтага Камітэту, не зусім ясна. Гэтыя людзі, якіх беларусы называлі «тожэ беларуссы», вялі сваё грамадзкае й культурнае жыцьцё сярод расейцаў і зрусыфікаваных украінцаў. Гаварылі яны звычайна па-расейску, старанна хаваючы свой беларускі акцэнт. Аднак, як выглядае, часам яны прыгадвалі сваё паходжаньне, бо пару разоў на год

¹⁷⁵ Новое Русское Слово. 1963. 12, 30 марта.

зьяўляліся, каб запратэставаць супраць нейкіх беларускіх акцыяў або каб выступіць на «Балі народаў Расеі» ў беларускіх народных строях. Часам, але вельмі нячаста, яны маглі на такім балі станьчыць які беларускі танец. Але як толькі ў канцы балю куртына апускалася, яны зноў пераапрааналіся ў расейцаў і не падтрымвалі ніякіх сталых кантактаў зь беларускімі арганізацыямі, цэрквамі або паасобнымі людзьмі. Яны не вялі ніякае самастойнае палітычнае дзейнасьці, за выключэньнем пратэстаў супраць любое выявы беларускае палітычнае думкі, адрознае ад расейскай. Людзі гэтыя — дзівосная, трагічная й цяпер ужо амаль вымерлая зьява, і, трэба спадзявацца, загорнутая старонка ў беларуска-амэрыканскай этнічнай гісторыі¹⁷⁶.

Удзел беларусаў у шматнацыянальных і міжнародных арганізацыях

Беларускія імігранты паваеннае хвалі ад самага пачатку зразумелі, што ўдзел у міжнародных арганізацыях гэтаксама важны для беларускае справы, як і заснаваньне сваіх нацыянальных арганізацыяў. Таму, дзе б ні ўзьнікалі шматнацыянальныя групы лякальнага або агульнаамэрыканскага абсягу, беларусы да іх далучаліся. Адною зь першых такіх арганізацыяў была *Нацыянальная Канфэдэрацыя Амэрыканскіх Этнічных Групаў* зь сядзібаю ў Вашынгтоне, якая падтрымвала разьвіцьцё этнічнае сьведамасьці, а таксама заахвочвала «этнікаў» актыўна ўдзельнічаць у амэрыканскім палітычным жыцьці. У розны час афіцыйныя пасады, улучна з пастом віцэ-прэзыдэнта, у Канфэдэрацыі займалі Вітаўт Кіпель, Кастусь Мярляк і Васіль Мельяновіч¹⁷⁷.

Другою ўсеамэрыканскаю арганізацыяю, у якой ад самага пачатку бралі чынны ўдзел беларусы, былі *«Паняволеныя Народы»*, арганізацыя, якая штогод ладзіла адзначэньне Тыдня Паняволеных Народаў. Беларусы прысутныя ва ўсіх аддзелах гэтае арганізацыі¹⁷⁸.

Падобная палітычная арганізацыя сусьветнага абсягу, у якой удзельнічаюць беларусы, — *Антыбальшавіцкі Блёк Народаў (АБН)*. Беларусы маюць аддзел АБН у Нью-Ёрку¹⁷⁹.

Як ужо было зазначана раней, беларусы ўваходзяць у склад шматэтнічных кааліцыяў нахштальт *Нацыянальнае Рады*

¹⁷⁶ Новое Русское Слово. 1952. 4 апр.; 1953. 2, 15, 21, 26 июля, 10 окт., 21 нояб.; 1954. 12 дек.; 1955. 25 янв., 30 марта, Бацькаўшчына. 1953. №162—163.

¹⁷⁷ NCAEG News (Washington, DC). 1959. No.3. June 6; Архівы БІНІМу: Папка «Нацыянальная Канфэдэрацыя Амэрыканскіх Этнічных Групаў».

¹⁷⁸ Архівы БККА: Папка Уладзімера Пелясы.

¹⁷⁹ Архівы БККА: Папка «Антыбальшавіцкі Блёк Народаў».

Рэспубліканскіх Этнічных Групаў або аналягічнае арганізацыі ў структуры Дэмакратычнае Партыі¹⁸⁰.

Навуковаю міжэтнічнаю арганізацыяю з удзелам беларусаў была Асацыяцыя Вывучэньня Нацыянальнасьцяў СССР і Ўсходняе Эўропы, сядзіба якое знаходзілася спачатку ў штаце Іліной, пасля ў Нью-Ёрку. Асацыяцыя выдавала бюлетэнь «Nationalities Papers», дзе друкаваліся матэрыялы й на беларускія тэмы¹⁸¹.

Беларуская рыма-каталіцкая арганізацыя «Рунь» уваходзіць у сусьветную асацыяцыю «*Rex Romana*».

Праваслаўныя парафіі й цэрквы навязалі кантакты з іерархамі іншых нацыянальных цэркваў, Сусьветным Патрыярхатам, удзельнічаюць у лякальных сьвяткаваньнях Праваслаўнае Еднасьці, а таксама ў экумэнічных хрысьціянскіх урачыстасьцях¹⁸².

Шмат якія штаты й большыя гарады маюць свае Этнічныя Рады, дзе актыўна працуюць беларусы, часам займаючы ў іх адказныя пасады. Так, Этнічную Дарадчую Раду пры губэрнатары штату Нью-Джэрзі ў 1978—1982 гадох узначальваў Вітаўт Кіпель, пасля ад беларусаў у Радзе была Ірэна Дутко, а цяпер беларусаў штату прадстаўляе Лявон Шурак.

Этнічную Дарадчую Раду ў штаце Мэрылэнд узначальваў Васіль Мельяновіч, беларусы займаюць пасады дараднікаў у штатах Нью-Ёрк, Каліфорнія, Агаё¹⁸³.

У Кліўлэндзе быў запачаткаваны Рух Нацыянальнасьцяў — шматэтнічная палітыка-культурная арганізацыя, якая ахапляе дзейнасьцю ўвесь штат Агаё. Беларусы ад самага пачатку актыўна ўдзельнічаюць у працы Руху. Колькі адказных пасадаў у арганізацыі займаў Янка Раковіч¹⁸⁴.

У Нью-Ёрку дзеіць Славянская Рада, шматнацыянальная арганізацыя, заснаваная ў 1980 годзе. Рада папулярызуе славянскія культуры праз канцэрты, лекцыі, фэстывалі. Раз на год Рада ладзіць у Нью-Ёрку Славянскі Тызень зь вялікім канцэртам, які звычайна адбываецца ў Цэнтры Лінкольна. У выканаўчы камітэт Рады ўваходзяць Раіса Станкевіч, Антон Шукелойць, Вітаўт Тумаш-малодшы й Віктар Тур¹⁸⁵.

Беларусы ўдзельнічаюць у шматнацыянальных культурных арганізацыях таксама ў штатах Пэнсylvэйнія, Каліфорнія, Мічыган і Іліной¹⁸⁶.

¹⁸⁰ Архівы Васіля Мельяновіча.

¹⁸¹ Архівы БІНІМу: Папка Сьцяпана Горака.

¹⁸² Беларус. 1979. №261, 265; 1984. №320; 1989. №362; 1990. №372.

¹⁸³ Беларус. 1979. №261, 265; 1981. №290—291; 1982. №297; 1985. №327; 1989. №364.

¹⁸⁴ Архівы БАЗА, Кліўлэнд.

¹⁸⁵ Архівы БАЗА, Нью-Ёрк.

¹⁸⁶ Архівы БІНІМу: Папка «Міжнацыянальныя арганізацыі».

Як было паказана ў гэтым разьдзеле, беларуска-амэрыканскія арганізацыі ўзьнікаюць і распадаюцца, перажываюць свае першапачатковыя мэты, перагрупоўваюцца й перафармоўваюцца, квітнеюць і занепадаюць. Адныя зь іх жывуць каротка, іншыя даўжэй, некаторыя большыя — дзесяцігодзьдзямі. Часта яны церпяць разлад і расколы, што стрымвае іх актыўнасьць, але ў большасьці выпадкаў яны выяўляюць трываласьць і адданасьць справе.

Відавочна, актыўнасьць паваеннае беларускае іміграцыі была б значна больш плённая, і з гэтым пагадзіліся б усе беларускія актывісты, калі б дзейнасьць гэтых арганізацыяў каардынавалася нейкім усеахопным цэнтральным органам. У 50—60-х гадох неаднаразова рабіліся спробы дасягнуць такога цэнтралізацыі.

У 1953—1954 гадох група вядучых беларускіх дзеячоў у складзе Лявона Савёнка, Аўгена Каханоўскага, Юрыя Сабалеўскага, Аляксандра Русака й некаторых іншых выступіла з прапановаю стварыць Беларускі Нацыянальны Камітэт Паўночнае Амэрыкі, які б каардынаваў дзейнасьць беларускіх арганізацыяў. Група сустрэлася з кіраўнікамі шмат якіх беларускіх арганізацыяў, быў нават падрыхтаваны Статут і вызначаныя далейшыя крокі. Аднак ідэя гэтая так і не ажыцьцявілася, бо распалася сама ініцыятыўная група.

Наступная спроба была прадпрынятая падчас 6-га Кангрэсу БАЗА 28—29 траўня 1955 году, на якім была прынятая наступная рэзалюцыя:

6-ты Кангрэс Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня даручае новаабранай Галоўнай Управе БАЗА безадкладна паклікаць адмысловую камісію для справы арганізацыі цэнтральнай рэпрэзэнтацыі беларускай эміграцыі ў ЗША, выступіць з ініцыятывай стварэньня гэткай арганізацыі перад іншымі беларускімі арганізацыямі і ўстановамі ў ЗША ды, у меру магчымасьці, давесьці да стварэньня гэткай арганізацыі да часу наступнага 7-га Кангрэсу Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня.

Такая камісія была створаная ў складзе Міхася Тулейкі, Кастуся Мерляка й д-ра Вітаўта Тумаша ад Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня й д-ра Міколы Шчорса й Віктара Чабатарэвіча ад Беларускага Кангрэсавага Камітэту. Гэтая камісія склала праект статуту гэткае цэнтральнае арганізацыі, якая мелася называцца Беларуска-Амэрыканская Рада Амэрыкі. Але спроба зноў скончылася няўдачай. Кіраўніцтва БАЗА й БККА, як выглядае, не пагадзіліся ў нейкіх дробных тэхнічных пытаннях праекту.

У 60—70-х гадох спробы яднаньня працягваліся на практычным узроўні, як, прыкладам, супольнае сьвяткаваньне Дня

Незалежнасьці Беларусі. Аднак пасьля першага пасьпяховага сьвяткаваньня ў 1963 годзе супрацоўніцтва разладзілася.

Надзеі на стварэньне цэнтральнае каардынацыйнае арганізацыі зноў узьнікалі, калі супольнымі намаганьнямі быў набыты дом адпачынку Белэр-«Менск», або падчас сьвяткаваньня 200-годзьдзя ЗША, але пасьля колькіх удада праведзеных супольных мерапрыемстваў кантакт зноў абрываўся¹⁸⁷.

Аднак сама ідэя яднаньня не памерла, і будучыня пакажа, ці дасягнуць беларусы посьпеху ў гэтым высакародным памкненьні.

Якія б розныя ні былі паваенныя беларускія арганізацыі, мэты й рацыя йснаваньня бальшыні зь іх палягалі ў тым, каб жыць і працаваць дзеля беларускае справы, прапагандаваць ідэі беларускае незалежнае дэмакратычнае дзяржаўнасьці, падтрымваць і заахвочваць усё большае зацікаўленьне амэрыканцаў Беларусью, яе народам, гісторыяю, культураю й цяперашнім палітычным становішчам, а таксама падкрасьляць уклад беларусаў у амэрыканскую гісторыю.

Бясспрэчна, гэта вельмі высакародная й адказная місія, выканаць якую нялёгка, якая дае свой плён не адразу, а патрабуе шмат намаганьняў, прынцыповасьці й адданасьці. І паваенная хваля іміграцыі можа з поўным правам ганарыцца сваімі дасягненьнямі.

¹⁸⁷ Архівы БІНІМу; Архівы БАЗА; Архівы БККА.

РЭЛІГІЙНАЕ ЖЫЦЦЁ Й РЭЛІГІЙНЫЯ АРГАНІЗАЦЫІ

Як і старыя беларускія імігранты, імігранты паваеннае хвалі ў пераважнай большасці былі праваслаўныя. Беларусы-каталікі ў абодвух хвалях складалі каля адной пятай ад агульнае колькасці. Да канца 40-х гадоў у Злучаных Штатах ніводная канфэсія ня мела беларускіх царкваў.

Звычайна новапрыбылыя наведвалі найбліжэйшую праваслаўную — украінскую ці расейскую — царкву або рыма-каталіцкі касьцёл, аддаючы перавагу польскаму перад чужэйшымі італьянскім або ірляндзкім.

Як паказала гісторыя, шмат хто зь беларусаў жадаў бы мець сваю беларускую царкву або касьцёл, шмат дзе было пастаноўлена ажыццявіць гэтую ідэю. На жаль, выканаць гэта было ня гэтак проста. Каб уявіць сабе тое мноства цяжкасьцяў, зь якімі сутыкалася беларуская грамада ў гэтай справе, варта заглянуць у не такую даўную гісторыю й разгледзець праблемы вернікаў-беларусаў.

Спадчына мінулага. Праваслаўныя беларусы

Беларусы, клірыкі й міране, пачалі працаваць у справе аднаўленьня Беларускае Аўтакефаліі ў часе расейскіх рэвалюцыяў 1917 году, завяршыўшы гэты працэс у 20-х гадох. На жаль, у тым самым часе Савецкая дзяржава цалкам зьнішчыла адміністрацыйную структуру Беларускае Царквы й пазбавіла волі бальшыню яе кіраўнікоў і актывістаў.

Беларускае Праваслаўе ў Заходняй Беларусі да пэўнае ступені выяўляла сваю беларускасць у 20-х гадох, аднак пасля трапіла пад поўны кантроль Польскае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы, што спрыяла яе хуткай палянізацыі.

Такім чынам да 1939 году, г. зн. да пачатку Другое сусьветнае вайны, Беларускае Праваслаўнае Царквы практычна не йснавала.

Сур'езныя спробы адбудаваць Беларускаю Аўтакефальную Праваслаўную Царкву былі зробленыя ў часе вайны й нямецкае акупацыі Беларусі.

У жніўні 1942 году ў Менску быў скліканы Ўсебеларускі Праваслаўны Сабор. Кіраваны нацыянальна сьведамы беларускім духавенствам на чале з архіпіскапам Магілеўскім і Мсьціслаўскім Філафеем (Нарко), гэты Сабор як найвышэйшы выразьнік волі праваслаўнага духавенства й вернікаў прыняў пастанову аб кананічным абвешчаньні аўтакефаліі Беларускае Праваслаўнае Царквы. Праект статуту быў напісаны, прыняты й падпісаны прысутнымі япіскапамі. Быў складзены ліст да Сусьветнага Патрыярхату, дзе паведамлялася пра гэтую пастанову й выказвалася просьба да Маці-Царквы абвесьціць пра гэта ўсім памесным Праваслаўным Цэрквам. Застаецца няясным, які быў адказ Патрыярхату¹.

Зрабіўшы трагічны й здрадніцкі паварот, япіскапы Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы на чале з мітрапалітам Паньцялейманам (Ражноўскім) фактычна анулявалі пастановы Сабору 1942 году і, выехаўшы па вайне ў Нямецчыну, далучыліся да Расейскае Зарубежнае Праваслаўнае Царквы, арганізацыі, ведамай зь яе манархічных тэндэнцыяў і імперска-расейскіх шавіністычных паглядаў. Гэткі крок пастыраў Беларускае Праваслаўнае Царквы большасьцю праваслаўных беларусаў быў успрыняты як здрада й выклікаў у іх разгубленасьць і роспач.

Пераважная бальшыня беларускіх эмігрантаў у Заходняй Эўропе хацела аднавіць родную Аўтакефальную Царкву й пацьвердзіць тым самым пастановы Царкоўных Сабораў 1922, 1927 і 1942 году. Гэтая вялікая група эмігрантаў называла сябе «аўтакефалістамі». Лідары гэтае групы навязалі лучнасьць зь япіскапамі Украінскае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы (УАПЦ), шукаючы іхнае дапамогі.

Пры ўдзеле й супрацоўніцтве міранаў, духавенства ды іерархіі УАПЦ 5 жніўня 1948 году ў Канстанцы, Заходняя Нямецчына, быў скліканы адмысловы Сабор. На гэтым Саборы была заснаваная Часовая Кансысторыя Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы (БАПЦ). Была прызнаная патрэба ў япіскапскім кіраўніцтве, і дзеля гэтага архіпіскап Сергій, адзін зь іерархаў УАПЦ, перайшоў у Беларускаю Аўтакефальную Праваслаўную Царкву. Васіль Тамашчык, адукаваны міранін, адзін з прызнаных і добра ведамых беларускіх лідараў, які быў скончыў Украінскую Багаслоўскую Акадэмію ў Мюнхене з ступенню доктара багаслоўя, згадзіўся быць высьвячаным і прыняць манаства. Ён быў узвышаны ў сан архімандрыта, а 18—19 сьнежня 1949

¹ Царкоўны Сьветац. 1955. №6; 1967. №16; Запісы. Кн.17. 1983.

году быў высвячаны на япіскапа БАПЦ у Розэнхайме, Заходняя Нямеччына².

Такім чынам, з архіяпіскапам Сергіем у якасці Першаіерарха й япіскапам Васілём у якасці сакратара Кансысторыі іерархія БАПЦ была адноўленая, і гэтак споўнілася жаданьне большасці беларускіх эмігрантаў.

Другая частка беларускіх эмігрантаў хацела й надалей падтрымваць кантакты з духавенствам, якое перайшло ў Расейскую Зарубежную Праваслаўную Царкву, спадзеючыся пераканаць іх у памылковасці іхнага кроку й вярнуць іх у Беларускаю Царкву. Але гэтага ніколі не адбылося.

Беларусы-каталікі. Заходні абрад

Паводле звычайнага польскага пераканання, усе рыма-каталікі, што жывуць на ўсход ад Бугу, — палякі. Гэтае цалкам неабгрунтаванае меркаванне абвяргаецца ўсімі даследаваннямі й фактамі. Паводле д-ра Ю. Туронка, на Беларусі жыве ня больш за поўмільёна палякоў, астатнія рыма-каталікі на ўсход ад Бугу — этнічныя беларусы³. Шмат рыма-каталікоў было сярод тых, хто быў у авангардзе беларускага палітычнага адраджэння ў канцы мінулага й на пачатку гэтага стагоддзя, сярод іх было нямала й рыма-каталіцкіх сьвятароў. Зь іхнае ініцыятывы ў 1918 годзе ў Менску адчынілася Каталіцкая Сэмінарыя, яны заснавалі шмат пэрыядычных публікацыяў, навуковых і культурных устаноў⁴.

Пасьля кастрычніцкага перавароту 1917 году ў Расеі й Рыжскага міру 1921 году сытуацыя пачала мяняцца. Ва Ўсходняй Беларусі, кантраляванай Саветамі, у 1926 годзе Біскуп Магілеўскі магістар Баляслаў Слосканс быў арыштаваны. У выніку гэтага арышту арганізаваная беларуская каталіцкая дзейнасць на тэрыторыі БССР была спыненая, а кіраўніцтва й актыў зьняволеныя.

У Заходняй Беларусі беларусы-каталікі працягвалі сваю дзейнасць з пэўным посьпехам да канца 20-х гадоў. На жаль, у 30-х гадох гэтая дзейнасць была амаль цалкам спыненая ў выніку таго, што польскія касцельныя ўлады ў цесным супрацоўніцтве з урадам выслалі амаль усіх беларускіх ксяндзоў далёка за межы Беларусі — у Францыю, Нямеччыну, Італію, на Далёкі ўсход і ў Злучаныя Штаты Амэрыкі. Жменька сьвятароў, якім было дазволена застацца

² Бацькаўшчына. 1948. №24; 1949. №60; 1950. №61; Беларускі Праваслаўны Каляндар на 1970 год. Кліўлэнд, 1969; Голас Царквы. 1970. №32; Беларуская Думка. 1960. №1.

³ Туронак Ю. Каталіцызм у Беларусі — маштаб праблемы // Скарыніч. Вып. 1. Мн., 1991. С.230—237.

⁴ Stankievič A. Biełaruski Chryścijanski ruch. Vilnia, 1939. S.272.

на Беларусі, прыкладам, а. Адам Станкевіч, а. Вінцук Гадлеўскі ды некаторыя іншыя, мусілі цярпець няспынныя перасьледы й адольваць безьліч перашкодаў, што ставіліся перад імі, не даючы ім выконваць звычайныя душпастырскія абавязкі⁵.

Падчас Другое сусьветнае вайны беларускія парафіі былі арганізаваныя ў шматлікіх гарадох і мястэчках, улучна з сталіцаю — Менскам. Але гэта ня значыць, што цяжкасьцяў і перашкодаў сталася меней. Наадварот, сьвятаром і сьвецкім актывістам штодня даводзілася супрацьстаяць ідэалогічнай апазыцыі й падкопам польскае каталіцкае іерархіі, антырэлігійных савецкіх цывільных уладаў і акупацыйнае нямецкае адміністрацыі. Нямецкія ўлады непрыхільна ставіліся да рэлігійных лідараў, і, прыкладам, у выпадку з а. В.Гадлеўскім, падозраньня ў сувязях зь беларускім нацыянальным падпольлем і падтрыманьні кантактаў з Ватыканам было дастаткова, каб арыштаваць яго й зьнішчыць у сьнежні 1942 году⁶.

Беларусы-каталікі здолелі скарыстаць зь мінімуму арганізацыйнае свабоды ў паваеннай Заходняй Эўропе. Аднак ім не ўдалося заснаваць ніводнае асобнае трывалае парафіі. Усе намаганьні былі скіраваныя на тое, каб забясьпечыць беларускіх вернікаў рэлігійнай, інфармацыйнай і інтэлектуальнай літаратурай, а таксама адукаваць вышэйшыя каталіцкія ўлады ў існаваньні беларускае нацыі, адрознае ад палякаў і расейцаў⁷.

Беларусы-каталікі. Усходні абрад

Хоць у міжваеннай Заходняй Беларусі сям-там існавалі ўніяцкія парафіі, Беларускі Грэка-Каталіцкі Экзархат быў заснаваны толькі ў канцы 30-х гадоў. А. Антон Неманцэвіч быў прызначаны экзархам у 1940 годзе. У 1942 годзе а. А.Неманцэвіч загінуў у нацыстоўскіх катойнях⁸.

Папа Ян XXIII аднавіў беларускую каталіцкую іерархію ўсходняга абраду, высьвяціўшы на біскупа а. Часлава Сіповіча 4 жніўня 1960 году. Беларусы-ўніяты здолелі заснаваць у паваенным часе шэраг сваіх місіяў і парафіяў — у Госьляры, Лёндане, Мюнхене, Парыжы, Рыме й Чыкага⁹.

⁵ *Candle in the Wind: Religion in the Soviet Union*. Washington, DC, 1989. P.43—48; Гэрмановіч Я. Кітай—Сібір—Масква. Мюнхен, 1962; Божым Шляхам. 1967. №101; 1972. №133—134; 1973. №136; 1980. №151.

⁶ Бацькаўшчына. 1952. №130—131; *Byelorussian Statehood*. P.320—321.

⁷ *Архівы БІНІМу*: Папка П.Татарыновіча; *Архіў беларускага лягеру Ды-Пі ў Ватэнштэце*.

⁸ Божым Шляхам. 1949. №26—27.

⁹ Бацькаўшчына. 1960. №492, 513, 515—516, 520—521; Беларускія Навіны. 1946. №2; Picarda G. *The Byelorussian Church*. Chicago, 1977; *Christ the Redeemer Church. Tenth Anniversary, 1955—1965*. Chicago, 1965; Roberson R. *The Eastern Christian Churches: A brief survey*. Roma, 1988. P.24, 37.

Беларусы-пратэстанты

У XX стагодзьдзі Беларусь зазнала надзвычайны ўздым місійнае дзейнасьці — асабліва з боку баптыстаў. Пратэстанты першыя выдалі па-беларуску Новы Завет і Псалмы, а таксама цэлы шэраг іншых важных публікацыяў. Апошнімі часамі назіраецца шырэйшая місійная дзейнасьць пратэстантаў ў беларускай мове, хоць да нядаўнае пары амаль уся баптысцкая праца сярод беларусаў вялася па-расейску.

Стараверы

Пасьлядоўнікі царкоўнага расколу, якія, эміграваўшы з Расеі, стагодзьдзямі жылі ў Беларусі, зь цягам часу засвоілі беларускую культуру, мову, й шмат хто зь іх быў актыўны ў беларускім жыцьці. Цімала іх прыехала ў Злучаныя Штаты, дзе яны заснавалі свае грамады ў штатах Пэнсільвэянія й Нью-Джэрзі. Яны ня бралі актыўнага ўдзелу ў беларускім арганізацыйным жыцьці, хоць некаторыя зь іх належалі да беларускіх арганізацыяў.

Беларускія іўдзеі й мусульмане

Абедзьве рэлігійныя групы стагодзьдзямі жылі ў Беларусі. Найчасьцей яны замыкаліся ў сваіх вузкіх рэлігійных і сацыяльных межах, але тысячы зь іх былі двухмоўныя і добра суіснавалі з навакольным беларускім насельніцтвам. Некаторыя зь іх пакінулі значны сьлед у беларускай культуры, але ў масе сваёй гэтыя рэлігійна-нацыянальныя меншасьці не інтэграваліся ў беларускую культуру. Ніхто з прадстаўнікоў гэтых групаў на эміграцыі не далучыўся да беларускае грамады.

...

Такім чынам, калі ў канцы 40-х гадоў пачалася масавая хваля паваеннае беларускае іміграцыі ў Злучаныя Штаты, беларусы былі падзеленыя ня толькі палітычна, але й рэлігійна. Гэтая шматпластовасьць беларускага грамадзтва была перанесеная ў Амэрыку, дзе яна заставалася адным зь сталых чыннікаў грамадзкага разладу.

Пачаткі беларускага рэлігійнага жыцьця ў Злучаных Штатах

Беларусы-праваслаўныя

Пачаткі беларускае праваслаўнае дзейнасьці датуюцца 1949—1950 гадамі. Грамады, дзе ўзьніклі беларускія брацтвы

й рэлігійныя арганізацыі, сутыкнуліся з трыма рознымі пазыцыямі што да рэлігійнае дзейнасці.

Найбольш шматлікая й дынамічная група імігрантаў-праваслаўных пачала фармаваць парафіі аўтакефалічнае арыентацыі, зварачаючыся па дапамогу й падтрымку да прыхільных украінскіх і карпатарускіх праваслаўных цэркваў.

Другая група, што трымалася традыцыйнае кананічнае арыентацыі, шукала законных, у іхным разуменьні, царкоўных уладаў, зь якімі яны маглі б увайсці ў малітоўную згоду, ня ставячы пры гэтым пад пагрозу сваю беларускасць. Гэтая група, на чале якое стаяў а. Мікалай Лапіцкі, пастанавіла зьвярнуцца да прадстаўніка Сусветнага Патрыярхату ў Паўночнай Амэрыцы — архіепіскапа Міхаіла з Грэцкае Праваслаўнае Архіепіскапіі.

У адрозьненне ад сытуацыі ў Эўропе, сярод імігрантаў у Злучаных Штатах не было імкненьня далучыцца да беларускіх япіскапаў, якія пакінулі беларускі народ, пайшоўшы ў Расейскую Зарубежную Царкву. Была, аднак, група людзей, якія ня мелі выразнага ўяўленьня аб тым, што трэба рабіць або што можна зрабіць на карысць беларускага праваслаўя. Будучы фаталістамі, яны занялі старую, як сьвет, пазыцыю «як Бог дасць» у дачыненні да ўзьніклае рэлігійнае праблемы. Гэтая вельмі нешматлікая група заснавала пару цэркваў бяз сталае іерархіі. На няшчасьце ўсяе беларускае грамады ў Амэрыцы, гэтыя цэрквы амаль нічым не прычыніліся да беларускага арганізацыйнага жыцьця ў Злучаных Штатах.

Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква

Пасьля аднаўленьня іерархіі БАПЦ у 1948 годзе архіепіскап Сьргій пасяліўся ў Аўстраліі, а япіскап Васіль увесну 1950 году пераехаў у Злучаныя Штаты, дзе пад ягоным кіраўніцтвам пачалася арганізацыйная праца¹⁰. Рэзыдэнцыяй япіскапа стаўся Нью-Ёрк.

Парафія ў Нью-Ёрку

Спраўленьне багаслужбаў для праваслаўных беларусаў у Нью-Ёрку пачалося позьняй вясною 1950 году. Беларускі Парафіяльны Камітэт быў заснаваны 26 жніўня 1950 году¹¹. Першыя колькі гадоў службы вяліся ў Карпатарускай Праваслаўнай Царкве на Іст 4 стрыт на Манхэтэне. Аднак на парадку дня стаяла заснаваньне сваёй уласнай царквы. У 1952 годзе

¹⁰ Архівы БАЗА; Гутарка аўтара з Уладзімерам Русаком, 1982; Беларус. 1952. №8.

¹¹ Бацькаўшчына. 1950. №63; Беларус. 1950. №1.

быў створаны адмысловы камітэт ды пачалося шуканьне адпаведнага памешканья. У зьбіраньні сродкаў значную ролю адыгрывала Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне¹².

Мінула некалькі гадоў, перш чым удалося знайсці прыдатную пабудову. Нарэшце быў знойдзены салідны царкоўны будынак, які належаў Прэсвітэрыянскай Царкве ў Брукліне, 401, Атлянтык эвэню, які і быў набыты 15 кастрычніка 1957 году. Будынак патрабаваў грунтоўнае перабудовы й рэмонту, якія былі выкананыя ў кароткі тэрмін дзякуючы адданасьці й ахвярнасьці парафіянаў. Пачынальнікамі й рухавікамі гэтае парафіі былі семі Данілюкоў, Тулейкаў, Гарошкаў, Кажаноў, Юрцэвічаў, Захаркевічаў, Мельяновічаў, Зыбайлаў, Запруднікаў, Русакоў, Орсаў, Савёнкаў, Дарашэвічаў, Вадэйкаў, Тумашаў, Мерлякоў, Емельяновічаў, Міцкевічаў, Заморскіх, Вераб'ёў, Клінцэвічаў, Махноўскіх.

Багаслужбы пачаліся ў новай царкве ў кастрычніку 1957 году, а афіцыйная ўрачыстасьць адкрыцьця адбылася 3 лістапада 1957 году¹³. Патронам царквы быў выбраны Сьвяты Кірыла Тураўскі. Яна была ўзьведзеная да рангу катэдральнае й зацьверджаная ў якасьці сядзібы кіруючага япіскапа. Першым настаяцелем парафіі стаўся а. Фёдар Данілюк, заслужаны беларускі палітычны й рэлігійны дзеяч¹⁴. Пад ягоным кіраўніцтвам парафія зазнала росквіт. Царква сталася цэнтрам беларускага грамадзкага жыцьця, тут ладзіліся разнастайныя сустрэчы, сходы, канфэрэнцыі. Пры царкве дзеіла вельмі добрая беларуская нядзельная школка, там часта зьбіралася моладзь, а час-часом царква служыла месцам сустрэчы шырэйшае этнічнае грамады ў Брукліне. На працягу гадоў Катэдра была цэнтрам грамадзкага жыцьця ўсяго мэтрапалітальнага рэгіёну Нью-Ёрк—Нью-Джэрзі ды разглядалася як прыклад, варты перайманья¹⁵. Архіяпіскап Васіль распачаў выданьне саліднага паўгадовага часопісу «Голас Царквы», у якім разглядаліся пытаньні Літургіі, царкоўнае гісторыі, жыцьця парафіі, а таксама сучасныя грамадзка-палітычныя падзеі¹⁶. Пасьля сьмерці а. Фёдара Данілюка 29 ліпеня 1960 году ўнутраныя церці ў парафіі ўзмоцніліся, вырасла непаразуменьне, і царква перажыла шэраг расколаў, якія значна зьменшылі яе значаньне і ўплыў у беларускай грамадзе.

Асабліва трагічнымі былі падзеі 80-х гадоў, калі пачаўся судовы працэс супраць вялікае групы парафіянаў. Шмат хто

¹² Беларус. 1952. №19; 1953. №28, 29; Архівы БАЗА; Гутаркі аўтара з Данілам Клінцэвічам, Васілём Юрцэвічам і Міколам Кунцэвічам, 1964.

¹³ Беларус. 1957. №62.

¹⁴ Byelorussian Statehood. P.316.

¹⁵ Архівы БАПЦ, Нью-Ёрк; Беларус. 1958. №63, 70; 1967. №127; 1968. №132.

¹⁶ Голас Царквы. 1955. №1.

зь іх пакінуў парафію, і яна перастала мець хоць бы якое заўважальнае значаньне ў беларускім жыцьці¹⁷.

Парафія ў Кліўлэндзе, штат Агаё

А. Яўхім Якіменка пачаў служыць Боскую Літургію для новаўзьніклае беларускае грамады ў Кліўлэндзе ў 1950 годзе. Аднак парафія БАПЦ была фармальна заснаваная толькі ў кастрычніку 1951 году¹⁸. Літургіі пачалі рэгулярна служыцца пачынаючы ад сьнежня 1951 году. Парафія ўзяла назоў Жыровіцкае Божае Маці. Колькасьць парафіянаў хутка расла, і за колькі гадоў парафія мела магчымасьць купіць ладны кавалак зямлі й пабудаваць новую царкву. Нарожны камень быў дабраслоўлены а. М.Макарэвічам 4 ліпеня 1959 году, а 3 верасьня 1960 году архіепіскап Васіль асьвяціў новазбудаваную царкву. Яна выкананая ў традыцыйным беларускім стылі й прыцягвае ўвагу дасьледнікаў царкоўнае архітэктуры. На працягу колькіх гадоў царква была сядзібаю Першаіерарха БАПЦ мітрапаліта Андрэя (Крыта). Кліўлэндзкая парафія — адна з найлепш арганізаваных і наймацнейшых сярод беларускіх парафіяў у Паўночнай Амэрыцы. Яна мае сваю выдавецкую базу, шмат гадоў пры ёй вялася шырокая адукацыйная дзейнасьць. Былі наладжаныя добрыя дачыненні зь іншымі праваслаўнымі юрысдыкцыямі Кліўлэнду. За 40 гадоў існаваньня парафіі шмат сьвятароў прычыніліся да яе росквіту, сярод іх варта назваць а. Я.Якіменку, а. А.Лічко, а. М.Макарэвіча, а. А.Крыта, а. Дж.Кістнэра, іераманаха Якуба, а перш за ўсё — аднаго з заснавальнікаў парафіі й яе шматгадовага сьвятара а. Міхала Страпко. Няма ла стараньняў для росквіту парафіі прыклалі й парафіяне — прафэсар Мікола Куліковіч, Кастусь Кіслы, Ірэна Каляда-Смірноф, Кастусь Калоша, Сяргей Карніловіч, Андрэй і Вольга Стрэчані, Клаўдзія Каляда, Уладзімер Літвінка, Уладзімер Дунец, Астап і Ева Яраховічы, Аўген Кабяка, Янка Раковіч, Кастусь Савіцкі й сем'і Каваленкаў, Каханоўскіх, Сьпічонкаў, Ягаўдзікаў, Кананчукоў, Сацэвічаў, Лук'янчыкаў і Радзюкоў¹⁹.

Парафія ў Нью-Брансўіку—Хайлэнд-Парку, штат Нью-Джэрзі

Новыя беларускія імігранты пачалі сяліцца ў гэтых ваколіцах у 1948 годзе і ў 1949—1950 гадох пачалі арганізоўваць

¹⁷ Архівы аддзелу БАЗА ў Нью-Ёрку; Гутаркі аўтара з Аляксандрам Мікшевічам; Беларус. 1981. №290—291; 1982. №301—302.

¹⁸ Kipel V. Op. cit. P.63—83.

¹⁹ Архівы БАПЦ Жыровіцкае Божае Маці ў Кліўлэндзе; Голас Царквы. 1975. №44; Handbook of American Orthodoxy. New York, 1972. P.70.

царкоўную парафію. А. Сьцяпан Войтанка адслужыў першую Літургію ў Нью-Брансўіку 12 жніўня 1951 году. Гэтая дата адзначаецца як дзень заснаваньня парафіі Жыровіцкае Божае Маці. Гадоў празь дзесяць пасля заснаваньня парафія набыла царкоўны будынак у Грэцкае Праваслаўнае парафіі Сьвятое Варвары. У Іст-Брансўіку быў куплены вялікі пляц на могілкі, якія зь цягам часу сталіся Беларускам Нэкропалем Паўночнае Амэрыкі. Будучы цэнтрам разнастайнае беларускае дзейнасьці, парафія сталася асабліва добра ведамая сваім супрацоўніцтвам з Ратгерскім Штатным Унівэрсытэтам, а таксама працаю з маладым пакаленьнем, асабліва ў галіне дапаўняльнае адукацыі. Настаяцелямі парафіі былі аа. С. і В.Войтанкі, а. В.Кендыш, а. А.Яноўскі ды цяперашні энэргічны й адданы а. Васіль Андраюк зь Беласточчыны. Доўгія гады гэтая беларуская парафія адыгрывае цэнтральную ролю ў беларускім грамадзкім жыцьці штату Нью-Джэрзі, госьцячы таксама дзесяткі сходаў, сустрэчаў і канфэрэнцыяў беларусаў Паўночнае Амэрыкі. Праўда, нармальнаму, канструктыўнаму разьвіцьцю парафіі зашкодзілі судовыя працэсы, распачатыя групаю суродзічаў-іншадумцаў. Аднак парафія пасьпяхова перажыла цяжкія часы й выйшла з выпрабаваньняў саліднаю й добра зладжаную арганізацыяю. Сярод тых, хто прычыніўся да разьвіцьця парафіі, — сем'і Родзькаў, Кажураў, Стомаў, Супруноў, Стагановічаў, Войтанкаў, Даніловічаў, Азаркаў, Ханяўкаў, Лысюкоў, Лосікаў, Русакоў, Дубягаў, Сільвановічаў, Кабушкаў ды Ё.Машанскі²⁰.

Парафія ў Дэтройце, штат Мічыган

Беларуская Праваслаўная Царква Сьвятога Духа была заснаваная 6—7 траўня 1967 году дзякуючы ў немалой ступені прафэсійнаму досьведу й шчырай адданасьці нябожчыка Міколы Артона (Арцюха), безь якога купля царкоўнага будынку была б немагчымая. Хоць дэтройцкая беларуская грамада параўнаўча невялікая, парафія адыгрывае важную ролю ў беларускім жыцьці й прадстаўляе беларускія інтарэсы ў шырэйшым грамадзтве. У парафіі служылі розныя сьвятары, бальшыня зь якіх, аднак, з розных прычынаў заставалася ў ёй нядоўга. Стараньнямі мітрапаліта Мікалая зь недалёкага Таронта гэтая парафія сталася значным беларускім рэлігійным і палітычным асяродкам у Злучаных Штатах. Сярод актывістаў парафіі можна назваць сем'і Сажычаў, Бакуновічаў, Плескачоў, Юрку Мазуру²¹.

²⁰ Архівы БАПЦ Жыровіцкае Божае Маці ў Хайлэнд-Парку.

²¹ Архівы БАПЦ Сьвятога Духа ў Дэтройце.

Парафія ў Дораты, штат Нью-Джэрзі

Разьмешчаная ў сельскай мясцовасьці на поўдні штату парафія Сьвятое Тройцы — найменшая ў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царкве што да колькасці парафіянаў. Гэта ў пераважнай бальшыні фармары і пэнсіянэры з павету Атлянтык. Заснаваная ў 1973 годзе і асьвячаная ў верасьні таго году, парафія ад самага пачатку і да сёньня застаецца ў апецы а. Карпа Стара. Найважнейшы дзень у жыцьці парафіі — гадавое прастольнае сьвята, калі адсьвяткаваць Тройцу зьяжджаюцца беларусы з штатаў Нью-Ёрк і Нью-Джэрзі²².

...

Апошнімі гадамі ў структуры БАПЦ узьнікла парафія ў Памоне, штат Каліфорнія, а таксама місіі ў Барбэтане, штат Агаё, і ў Нэйплз, штат Флорыда²³.

Беларускія парафіі Сусьветнага Патрыярхату

Саўт-Рывэр, штат Нью-Джэрзі

Заснавальнікам гэтае парафіі й духовым лідарам мясцовае грамады быў адзін з найбольш дынамічных і ўплывовых беларускіх рэлігійных дзеячоў сучаснага пэрыяду а. Мікалай Лапіцкі.

Нарадзіўся ён у 1907 годзе на Вялейшчыне, скончыў Віленскую Праваслаўную Сэмінарыю, а пасля Варшаўскую Багаслоўскую Акадэмію, дзе абараніў дысэртацыю на тэму зь беларускае рэлігійнае гісторыі²⁴. Да Другое сусьветнае вайны служыў сьвятаром у розных беларускіх парафіях і быў ведамы з сваёй моцнай нацыянальнай пазыцыі, супрацьстаяў русыфікацыі й палянізацыі царкоўнага жыцьця на беларускіх землях. Калі савецкае войска акупавала Заходнюю Беларусь, ён цудам уратаваўся ад дэпартацыі. У часы акупацыі служыў сьвятаром у Менску, дзе адбудаваў колькі праваслаўных цэркваў і адыгрываў актыўную ролю на гістарычным Менскім Саборы 1942 году.

Айцец Мікалай Лапіцкі пакінуў Беларусь у 1944 годзе й па вайне пасяліўся ў Заходняй Нямецчыне, дзе стаўся адным зь першых арганізатараў беларускага рэлігійнага жыцьця ў Заходняй Эўропе. Ён заснаваў парафію й распачаў

²² Heritage Review (New Brunswick). 1973. Oct. P.7; Беларус. 1973. №198, 200; 1975. №221.

²³ Архівы БАПЦ Жыровіцкае Божае Маці ў Хайлэнд-Парку.

²⁴ Лапіцкі М. Праваслаўе ў Вялікім Княстве Літоўскім за часоў панаваньня Уладыслава Ягайлы. Нью-Ёрк, 1978.

будаўніцтва першае ў Заходняй Эўропе Беларускае Праваслаўнае Царквы (Сьвятое Ефрасіньні Полацкае) у Рэгенсбургу ў 1945—1946 гадох. Адыход з БАПЦ мітрапаліта Паньцялеймана, архіяпіскапа Філафея, япіскапаў Апанаса, Бенядзікта й Сьцяпана разглядаўся беларускаю грамадою як акт здрады. А. Лапіцкі быў адным з найактыўнейшых арганізатараў пратэсту супраць адступніцтва япіскапаў. У Эўропе ён быў заўзятым абаронцам прынцыпаў аўтакефаліі, і ня дзіўна, што адзін з былых беларускіх япіскапаў асудзіў яго, назваўшы ягоную пазыцыю «палітычным і царкоўным непаслушэнствам». Аднак, пераехаўшы ў Злучаныя Штаты, а. Лапіцкі прыйшоў да высновы, што без іерархіі аўтакефалія немагчымая, але схіліўся да ідэі шуканьня япіскапскае апекі ў Канстантынопальскага Патрыярха²⁵.

15 красавіка 1950 году было заснаванае Аб'яднаньне Праваслаўных Беларусаў у ЗША. Яно склікала сход праваслаўных беларусаў у Саўт-Рывэры 23 лістапада 1950 году. На гэтым сходзе быў сфармаваны Беларускі Грэка-Праваслаўны Царкоўны Камітэт у Амэрыцы. (Пазьней, калі да юрысдыкцыі Сусьветнага Патрыярхату далучыліся парафіі ў Чыкага, Таронта й Нью-Ёрку, Камітэт пачаў называцца «Беларуская Рада Праваслаўных Цэркваў у Паўночнай Амэрыцы».) У тым самым часе, 20 лістапада 1950 году была фармальна заснаваная парафія Сьвятое Ефрасіньні Полацкае, й парафіяне выказалі жаданьне належаць да юрысдыкцыі Сусьветнага Патрыярхату²⁶. Экзарх Сусьветнага Пасаду архіяпіскап Міхаіл атрымаў просьбу Камітэту й згадзіўся ўзяць новазаснаваную парафію пад сваю апеку. А. М.Лапіцкі стаўся першым сьвятаром парафіі. Ён жыў зь сям'ёю ў Пасэйку й працаваў цэлы тыдзень у майстэрні, а ў выхадныя дні езьдзіў немалую дарогу ў Саўт-Рывэр, каб абслугоўваць маладую парафію. Гэта была нялёгкая праца. У Саўт-Рывэры ўжо была праваслаўная царква — парафіі Сьвятых Пятра й Паўла, юрысдыкцыі Расейскае Праваслаўнае Грэка-Кафалічнае Мітраполіі, да якое належалі пераважна старыя беларускія імігранты. Кіраўніцтва гэтае царквы, ведама, з радасьцю прыняло б новых парафіянаў, але паваенныя беларускія імігранты хацелі за любую цану мець сваю парафію беларускае арыентацыі²⁷. Заснавальнікамі й пачынальнікамі беларускае парафіі імя Сьвятое Ефрасіньні Полацкае былі сем'і Высоцкіх, Орсаў, Сянькевічаў, Сіцько, Махнюкоў, Дашкевічаў, Кіпеляў, Навумчыкаў, Цярпіцкіх, Палюховічаў, Даніловічаў, Кіркевічаў, Еўцаў, Бры-

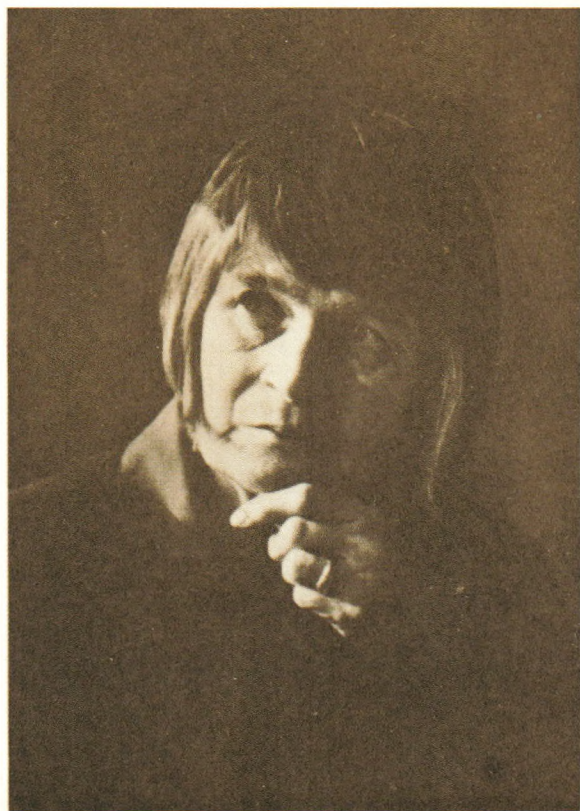
²⁵ Гутаркі аўтара з а. М.Лапіцкім, 1972—1973; Царкоўны Сьветач. 1951. №1; Архівы БПЦ Сьвятое Ефрасіньні Полацкае у Саўт-Рывэры.

²⁶ Беларуская Трыбуна. 1950. №3; 1951. №5.

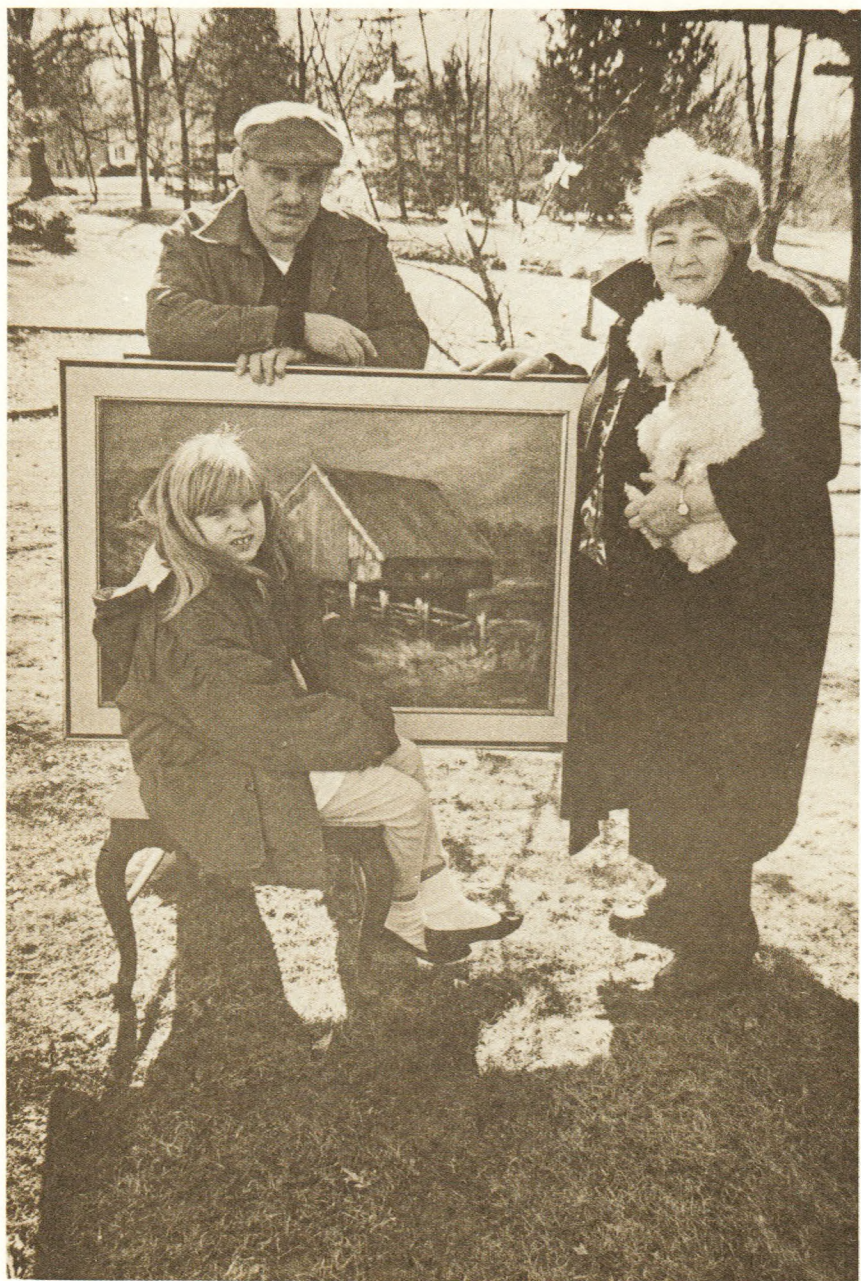
²⁷ Гутарка аўтара з Васілём Коськам, парафіянінам царквы Сьвятых Пятра й Паўла ў Саўт-Рывэры, 1957.

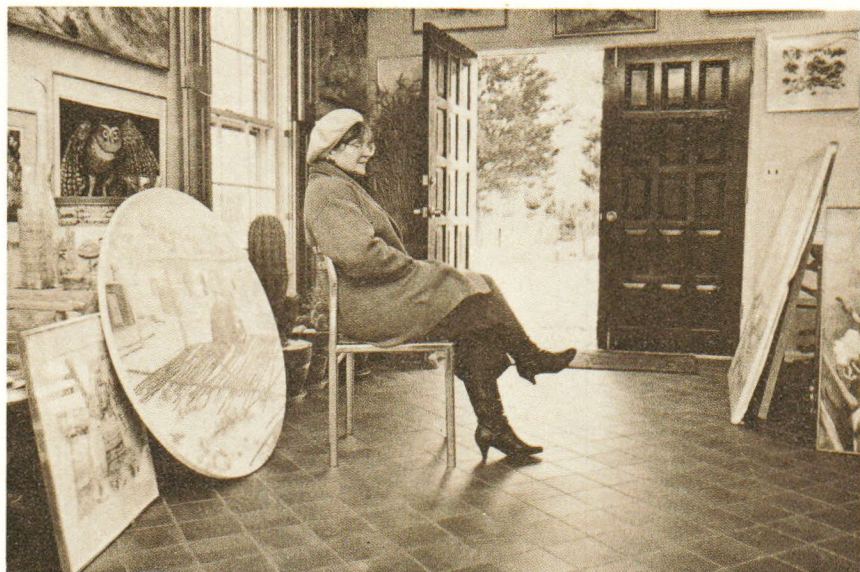
Людміла й Алег
Махнюкі

Мастачка Галіна
Русак — адна зь
першых, чые твора
выстаўляліся
ў Менску

Сям'я мастакоў — Мікалай і Ірэна Дуткі з дачкой Тамарай

Тамара Стагановіч удала
ўпісваецца ў амэрыканскі
мастацкі сьвет

Адна з апошніх прац Тама-
ры Стагановіч

Данчык ідзе на працу

Даніла Яраховіч вернецца з Пэрсыздзкай вайны жывы й здаровы

Традыцыя. Сям'я Бартулёў

Кастусь Мярляк, актыўны дзеяч беларускае дыяспары ў Аргентыне й ЗША.

Франьцішак Бартуль

Доктар Барыс Кіт — адзін з патрыярхаў амэрыканскай аэранаўтыкі

Беларуская царква. Нядзельная раніца

Царква Жыровіцкай Божай
Маці ў Хайлэнд-Парку

У царкве Святой Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-Ры-
вэры

Паэт Янка Золак

На беларускіх могілках

Калядная куцця ў Хайлэнд-Парку

Калядоўшчыкі — беларуская моладзь зь Нью-Ёрку й ваколцаў

Ева Яраховіч пакінула Палесьсе пяцігадовай дзяўчынкай

Ірэна Каляда на Вялейшчыне. 1992

Юля Андрусшына зноў пад родным небам. 1989

Зора й Вітаўт Кіпелі. Менск, травень 1991

леўскіх, Карповічаў, Плескачэўскіх, Шчорсаў, Арцішэнкаў, Цупрык, Сенька, Валаткевіч, Ясюк ды дзесяткі іншых.

Вернікі знайшлі сабе прытулак у выпадковым будынку, і рэгулярныя багаслужбы распачаліся ў 1950—1951 гадох²⁸. Праз два гады парафіяне ўжо былі здольныя — з дапамогаю сродкаў, сабраных Беларускаім Праваслаўным Камітэтам, — набыць невялікі будынак, былую сынагогу на Ўайтхед эвэню. Пасьля рамонту й рэстаўрацыі ў ім знайшлося месца ня толькі для багаслужбаў, але й для разнастайнае грамадзкае дзейнасьці, улучна з публікацыяю часопісу «Царкоўны Сьветац», першы нумар якога выйшаў у траўні—ліпені 1951 году.

У першым нумары часопісу, які выдаецца й да сёньня, было пададзенае наступнае абгрунтаваньне стварэньня беларускіх парафіяў пад юрысдыкцыяю Грэцкага Праваслаўнага архіепіскапа Паўночнае й Паўднёнае Амэрыкі:

Улічыўшы гістарычны шлях беларускага праваслаўя і сьняняшнюю сытуацыю нашага грамадзка-рэлігійнага жыцьця, Б[еларускі] П[раваслаўны] Ц[аркоўны] К[амітэт] прышоў да выснаву, што адбудову незалежнае Беларускае Праваслаўнае Царквы неабходна абалперці на аўтарытэт Сусьветнага Патрыярха як чыстую крыніцу праваслаўнае веры нашых продкаў, не засьмечаную варожымі нашым нацыянальным шуканьням імперыялістычнымі тэндэнцыямі і спробамі дэнацыяналізацыі нас праз царкву²⁹.

За некалькі дзесяцігодзьдзяў парафія значна вырасла й пачала шукаць сабе новы будынак. Дзякуючы дапамозе мясцовых уладаў і асабліва намаганьням М.Бахара, парафія здолела набыць некалькі акраў зямлі ў гарадзкой мяжы за сьціпную суму грошай. У 1972 годзе было закончана будаўніцтва новае царквы, у архітэктуры якой прысутнічаюць характэрныя беларускія элемэнтны, а таксама мадэрнага і ўтульнага грамадзкага цэнтру. 30 ліпеня 1972 году япіскап Філатэос, прадстаўнік Экзарха Сусьветнага Патрыярхату архіепіскапа Якаваса, высьвяціў царкву.

Беларуская царква ў Саўт-Рывэры сталася актыўным беларускім асяродкам, у яе памешканьні праходзілі сходы й сустрэчы, яе сьвятар выступаў з малітвамі ў Кангрэсе ЗША, пры царкве было таксама арганізаванае Аб'яднаньне Беларускага Праваслаўнага Юнацтва (старшыня Кастусь Вайцяхоўскі)³⁰.

На працягу гадоў царква ў Саўт-Рывэры мела ўмелых адміністратараў, адданых сьвятароў, выдатную рэпутацыю ў

²⁸ Гутарка аўтара зь Міхасём Сенькам і Надзьяй Кудасавай; The Home News (New Brunswick). 1975. Nov. 22; Heritage Review (New Brunswick). 1973. Jan.

²⁹ Царкоўны Сьветац. 1951. №1. С.4—5; 1967. №16. С.36—37.

³⁰ Памятная кніга. 1950—1975. Саўт-Рывэр, 1975; Гутарка аўтара з Кастусём Вайцяхоўскім.

грамадзе й шырокую падтрымку парафіянаў. У парафіі быў арганізаваны выдатны хор, якім у розныя часы кіравалі розныя беларускія музыкаведы, аднак асабліва прычыніўся да посьпеху хору шматгадовы ягоны рэгент — кампазытар Дзьміцер Верасаў. Быў упарадкаваны пляц і закладзеныя могілкі, дзе пахавана шмат выдатных беларускіх лідараў. Пры царкве дзеіла дапаўняльная школка, выдаваліся розныя публікацыі, ладзіліся культурныя й спартовыя мерапрыемствы. Нечаканая сьмерць а. М.Лапіцкага ў жніўні 1976 году сталася маральным ударам для грамады. Пасьля а. Мікалая сьвятарамі ў царкве былі а. архімандрыт Язэп Строк, а. Сьвятаслаў Коўш і а. Мечыслаў Брынкевіч, выпускнік Варшаўскае Багааслоўскае Акадэміі³¹.

Бясспрэчна, лякальная важнасьць гэтага асяродку вялікая, аднак уплыў як царквы, гэтак і злучаных зь ёю арганізацыяў у шырэйшым беларускім грамадзтве мае абмежаваны характар.

Парафія ў Чыкага

Беларуская Праваслаўная Парафія Сьвятога Юр'я была заснаваная ў Чыкага 5 лістапада 1958 году³². А. архімандрыт Уладзімер Фінькоўскі быў запрошаны з Францыі стацца першым сьвятаром парафіі³³. Аднак, не карыстаючыся добраю рэпутацыяю сярод парафіянаў, ён у хуткім часе мусіў пакінуць парафію й краіну³⁴.

Напачатку парафія стаяла перад выбарам: далучыцца да БАПЦ або да Сусьветнага Патрыярхату. Урэшце было пастаноўлена, што парафія Сьвятога Юр'я пярэйдзе пад апеку архі-япіскапа Якаваса, Экзарха Сусьветнага Патрыярхату. У траўні 1959 году парафія набыла новы царкоўны будынак на 1500 Норт Мэйплвуд эвэню, дзе царква разьмяшчаецца й дагэтуль.

У царкве за гэтыя гады зьмянілася некалькі сьвятароў. Апошнімі гадамі тут служылі сьвятары зь Беласточчыны. Царква бярэ ўдзел у беларускай дзейнасьці, супрацоўнічае зь Беларускім Каардынацыйным Камітэтам у Чыкага. Сярод най-больш актыўных парафіянаў і сьвятароў былі М.Латушкін, К.Новік, М.Аблажэй, а. А.Мірановіч, а. Я.Строк, сем'і Нягодаў і Пунтусаў³⁵.

³¹ Цярпіцкі В. Гісторыя пабудовы Беларускай Праваслаўнай Царквы. Саўт-Рывэр, 1984; Беларуская Думка. 1971—1972. №14; 1976. №20.

³² St. George Byelorussian Orthodox Church, 25th Anniversary, 1958—1983. Chicago, IL, 1983.

³³ Беларускі Голас. 1958. №45.

³⁴ Перапіска аўтара з Васілём Пунтусам, 1987; Беларус. 1974. №201.

³⁵ Перапіска аўтара зь Міколам Латушкіным; Беларус. 1977. №246; 1978. №252; 1989. №361.

Парафія ў Рычманд-Хіле, Нью-Ёрк

Унутраныя канфлікты ў парафіі БАПЦ Сьвятога Кірылы Тураўскага ў Брукліне прывялі да расколу, у выніку якога 10 лістапада 1968 году была заснаваная новая парафія з тым самым назовам. Парафіяне пастанавілі далучыцца да юрысдыкцыі Сусьветнага Патрыярхату, хоць бальшыня зь іх была аўтакефалістамі ў сваіх паглядах. Было вырашана збудаваць сваю асобную царкву, будоўля скончылася ў 1983 годзе, 30 кастрычніка царкву высьвяціў япіскап Мікалай (Сьміско)³⁶.

Заснавальнікамі парафіі былі Васіль Юрцэвіч, Міхал Бразоўскі, Васіль Захаркевіч, Ян Казьлякоўскі, Кастусь Мярляк, Сымон Жамойда, Уладзімер Пеляса, Пятро Мельяновіч, Пятро Зыбайла, Васіль Шчэцька ды іншыя. Настаяцелямі былі а. С.Коўш, а. П.Саўчыц, а. Я.Строк, а. У.Шэмеціла, а. Г.О'Кіф. Нязьменны рэгент — сп. Сымон Жамойда.

Гэтая невялікая парафія складаецца зь цеснага кола парафіянаў, якія бяруць удзел у грамадзкім жыцьці. У яе залі праводзіць рэпэтыцыі танцавальны ансамбль «Васілёк». Парафія падтрымвае цесныя сувязі зь іншымі беларускімі праваслаўнымі парафіямі³⁷.

Беларускія праваслаўныя парафіі «на раздарожжы»

Парафія ў Пасэіку, штат Нью-Джэрзі

Першая беларуская парафія «на раздарожжы» — г. зн. якая не далучылася ні да япіскапаў-адступнікаў, ні да якое іншае юрысдыкцыі — была закладзеная ў Пасэіку ўвесну 1950 году. Яе арганізатарамі й першымі парафіянамі былі Уладзімер Дутка, Сымон Жамойда, Марыя й Яўхім Кіпелі, Аляксандар Русак, Іван Беньдзераў, Міхаіл Ігнатовіч, Эмануіл Ясюк, Аркадзь Барсук. Гэтая парафія налічвала пазьней да сарака сем'яў з Пасэіку й навакольных гарадоў — Кліфтану, Гарфілду, Лодай, Ліндхэрсту, Радэрфорду й Ўолінгтану. Парафіяне запрасілі спраўляць багаслужбы прафэсара Мікалая Сьцяпанавы, сьвятара й лекара ў хваробах вуха-горла-носа, які працаваў у мясцовым шпіталі. Вырашэньне пытання аб іерархічнай апецы было адкладзена. Кіраўніцтва парафіі не падтрымвала ідэі перамоваў з былымі япіскапамі БАПЦ, лічачы іх звычайнымі здраднікамі. «Амэрыканскую царкву», г. зн. Расейскую Праваслаўную Грэка-Кафалічную Мітраполію, яны разглядалі як «руку Масквы» за яе русыфікатарскую палітыку й левы ўхіл.

³⁶ Program of the consecration of St. Cyril of Turau, American-Byelorussian Greek Orthodox Church. Richmond Hill, NY, October 30, 1983.

³⁷ Царкоўны Сьветац. 1970. №19; Архівы Кастуся Мярляка, Нью-Ёрк.

Прыклад беларускіх праваслаўных парафіяў, якія сталі на шлях разьвіцця царкоўных дачыненняў з Сусьветным Патрыярхатам, быў тады яшчэ зусім незаўважны. У выніку парафія, якая ўзяла сабе за патронаў Сьвятых Касьму й Дзям'яна, пастанавіла абыйсьціся без іерархіі. Пры царкве вялася культурная дзейнасьць, быў закладзены дзіцячы садок і дапаўняльная школка, і парафія магла стацца асноваю моцнае беларускае грамады ў Пасэіку й ваколіцах. Аднак у 1953 годзе айцец Сьцяпанаў атрымаў прапанову на лепшае месца ў іншым шпіталі й мусіў пакінуць парафію. Знайсці новага сьвятара было нялёгка. Пасьля доўгіх пошукаў было пастаноўлена запрасіць з Бэльгіі сьвятара-беларуса айца Уладзімера Грыгаровіча. Айцец Грыгаровіч, стаўшы настаяцелем парафіі Сьвятых Касьмы й Дзям'яна, адразу выявіў сваю русафільскую арыентацыю. Ён скарыстаў з таго, што парафіяне імкнуліся прыцягнуць у сваю царкву больш людзей, і далучыў да парафіі дзiesiąткі людзей, абыхавых або варажых да ўсяго беларускага. На першым агульным сходзе пашыранае парафіі бальшынёю галасоў было вырашана далучыцца да колішняе беларускае іерархіі. Гэта значыла, што парафія мелася перайсьці ў юрысдыкцыю Расейскае Зарубежнае Праваслаўнае Царквы. Усе сьведамыя беларусы—заснавальнікі парафіі выйшлі зь яе. Доўгі час пасьля гэтага царква надалей значылася ў некаторых рэлігійных даведніках як беларуская, а пасаду настаяцеля займалі сьвятары-беларусы, прыкладам, а. Георгі Драздоўскі й а. Пётра Саўчыц, але яна страціла ўсялякае падабенства беларускасьці й сталася па духу й паводле закону часткаю Расейскае Зарубежнае Праваслаўнае Царквы³⁸.

Парафія Хрыста Збаўцы ў Рокфардзе, штат Іліной

Сярод групы праваслаўных хрысьціянаў, якія па вайне пасяліліся ў Рокфардзе, бальшыню складалі беларусы, менш было ўкраінцаў, грэкаў, карпатаросаў ды іншых. Новыя імігранты пастанавілі заснаваць парафію й збудаваць царкву. Найважнейшую ролю ў гэтым праекце адыгралі беларусы. Сярод найактыўнейшых парафіянаў-беларусаў былі сем'і Волахаў, Ракуцяў, Нафрановічаў, Сарокаў, Гарбачукоў, а таксама дыякан Янка Валюкевіч. На жаль, парафіяне не былі нагэтулькі нацыянальна сьведамыя, каб далучыцца да якой-небудзь беларускай праваслаўнай юрысдыкцыі — БАПЦ або Рады Беларускіх Праваслаўных Парафіяў Сусьветнага Патрыярхату. Замест гэтага на высьвячэньне парафіі 15 кастрычніка 1961 году быў запрошаны япіскап польскае

³⁸ Гутаркі аўтара з У.Пеніончыкам, Сымонам Жамойдам і Уладзімерам Дутко, 1977.

Праваслаўнае царквы Мацьвей. Праз шэсьць гадоў парафія Хрыста Збаўцы перайшла пад юрысдыкцыю Амэрыканскае Карпатароскае Праваслаўнае Грэка-Кафалічнае Царквы. Горкая іронія ўсяго гэтага ў тым, што цяпер парафія знаходзіцца ў тых самых дачыненнях з грэцкім архіепіскапам і Сусьветным Патрыярхатам, што й Рада Беларускіх Праваслаўных Парафіяў — толькі без нацыянальнага элементу, які б узбагаціў жыцьцё парафіі й напоўніў бы яго беларускім духам. І зноў тут, як і ў выпадку з старымі імігрантамі, маленькая беларуская кропелька зьнікла ў моры амэрыканскага праваслаўя³⁹.

Беларускае праваслаўе ў Амэрыцы

Беларусы-праваслаўныя стварылі й разьвілі сваю парафіяльную й іерархічную структуру, што дазволіла ім павялічыць свае шэрагі і ўплывы. Аб'ектыўна кажучы, яны складаюць галоўнае ядро і ў рэлігійнай, і ў сьвецкай сфэры беларускага грамадзкага жыцьця ў Амэрыцы.

Кіруюцца абедзьве юрысдыкцыі рэгулярна скліканымі рэлігійнымі форумамі — Саборамі (БАПЦ) або Царкоўнымі Зьездамі («грэцкія» парафіі).

Парафіі Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы (БАПЦ), афіцыйна зарэгістраванае ў 1961 годзе ўладамі штату Нью-Ёрк, могуць пахваліцца выдатнымі дасягненьнямі ў справе запачаткаваньня беларускіх рэлігійных і культурных традыцыяў і звычайў у Злучаных Штатах Амэрыкі⁴⁰.

Гэтыя парафіі азнаёмілі шырэйшае амэрыканскае грамадства з сваёю багатаю этнічнаю спадчынаю, усталявалі выдатныя дачыненні з амэрыканскімі царкоўнымі й палітычнымі ўладамі, а таксама стала падтрымвалі шырокае кола культурных пачынаньняў беларускае грамады.

Пэўную ролю ў жыцьці беларускае грамады адыгралі й прыцаркоўныя брацтвы й сястрыцтвы, найбольшым сярод якіх было Беларускае Праваслаўнае Жыровіцкае Брацтва.

Роля Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы ў беларусізацыі царкоўнага жыцьця і выданьні рэлігійнае літаратуры пад кіраўніцтвам яе Першаіерарха мітрапаліта Мікалая сапраўды неацэнная й далёка пераўзыходзіць межы сваёй юрысдыкцыі й Заходняга Сьвету.

³⁹ Christ the Savior Orthodox Church, Silver Anniversary, 1957—1982. Rockford, IL, 1982; Новое Русское Слово. 1956. 6 апр.; Беларус. 1988. №348; Архівы БІНІМу: Папкі ўладзімера Ракуця й Аляксандра Асіпчыка.

⁴⁰ Голас Царквы. 1960. №12; 1961. №13, 14; 1963. №18; 1968. №27; 1969. №30; 1970. №32; Гутаркі аўтара зь япіскапам Васілём, а. Віктарам Войтанкам, Аляксандрам Асіпчыкам.

Найбольш вартымі жалю й шкоднымі для беларускае грамады ў Амэрыцы былі ўнутраныя канфлікты ў асяродзьдзі іерархіі БАПЦ, у якія былі ўцягнутыя й парафіяне. Група сьвятароў і парафіянаў дзеля адміністрацыйных канфліктаў ва ўлоньні БАПЦ уцягнула парафіі БАПЦ у цэлую чараду судовых працэсаў, што парушыла іх нармальнае жыцьцё, спрычыніла велізарныя, як на беларускія меркі, выдаткі й стварыла нездаровую атмасфэру ва ўсёй беларускай грамадзе. Да таго ж, як відаць, доўгае цяганьне па судах не прынесла ніякіх вынікаў: амэрыканскі цывільны суд ня мае кампэтэнцыі вырашаць кананічныя спрэчкі. Трэба, аднак, зазначыць, што пік гэтых закалатаў ужо мінуўся і найбуйнейшыя парафіі гэтае юрысыкцыі ўжо вярнуліся да нармальнага жыцьця⁴¹.

Далучэньне некаторых парафіяў да Сусьветнага Канстантынопальскага Патрыярхату адчыніла новую старонку ў гісторыі беларускага праваслаўя — беларусы ўвайшлі ў непасрэдны кантакт з канстантынопальскімі царкоўнымі ўладамі, што, бясспрэчна, вельмі важна ў гістарычным сэнсьсе. Улада Сусьветнага Пасаду застаецца пры гэтым чыста сымбалічная. Цікава, аднак, было б праверыць, як гэтыя царкоўныя ўлады зарэагавалі б, калі б у жыцьці гэтых парафіяў выявілася актыўная беларусізацыя. Тым часам беларусы атрымалі важны сыгнал. Некалькі дзесяцігодзьдзяў таму Экзарх выказаў сваё жаданьне высьвяціць беларускага сьвятара на япіскапа для гэтых парафіяў. На жаль, дагэтуль на гэтае месца не знайшлося прыдатнага кандыдата⁴². Юрысыкцыя застаецца нібы не зусім беларуская, пакуль вярхоўную царкоўную ўладу ажыцьцяўляюць грэцкія, а не беларускія іерархі.

Важна падкрэсьліць, што абсалютная большасьць праваслаўных беларусаў, як аўтакефалістаў, гэтак і тых, хто далучыўся да Сусьветнага Патрыярхату, апынуўшыся без іерархіі, адкінулі былых беларускіх япіскапаў як здраднікаў, якія пакінулі сваю царкву й перайшлі ў расейскую. Гэты факт бясспрэчна сьведчыць пра высокую нацыянальную й патрыятычную сьведамасьць беларускага праваслаўнага грамадства.

Беларускае праваслаўе ў Амэрыцы стаіць перад крытычнаю праблемаю — недахопам сьвятарскіх пакліканьняў. Гэтая цяжкасьць ня новая. Ад канца 40-х гадоў беларускія парафіі адчувалі вострую патрэбу ў сьвятарох. Ня трэба забывацца, што за япіскапамі-адступнікамі пайшло нямала беларускіх

⁴¹ Архівы БАПЦ Жыровіцкае Божае Маці ў Хайлэнд-Парку; Беларус. 1967. №117; 1981. №288, 290—291; 1983. №311, 313; 1988. №345; Беларуская Думка. 1966. №9; Царкоўны Сьветац. 1968. №17.

⁴² Царкоўны Сьветац. 1970. №19; 1972. №21; Беларус. 1981. №288; 1989. №362; 1990. №372.

святароў-русафілаў, як, прыкладам, а. М.Віціч, а. У.Грыгаровіч, а. Л.Стаднікаў. Іншыя пайшлі службы ў Амэрыканскую Праваслаўную Царкву, сярод іх — а. Іван Жарскі, а. Яўген Сурвіла, а. Юльян Троцкі ды іншыя. Такім чынам, кадры этнічна беларускіх святароў асыміляваліся ў прарасейскіх парафіях, і беларусы, пазбаўленыя свайго духавенства, мусілі шукаць кандыдатаў у святары або сярод сваіх сьвецкіх людзей, або сярод амэрыканцаў. У 80-х гадох, аднак, сытуацыя пачала паляпшацца з выездам у Злучаныя Штаты беларускіх святароў зь Беласточчыны.

Дзейнасьць беларускіх рыма-каталікоў

Ад самых пачаткаў масавае эміграцыі беларусаў каталікі былі ў меншасьці й складалі прыблізна 20—25% ад усяе масы. Былі, праўда, рэгіёны Беларусі, зь якіх выяжджаў больш значны працэнт каталікоў, прыкладам, Сувальшчына, але гэта не мяняла агульнае карціны. Бальшыня каталікоў, будучы больш дысцыплінаванымі за сваіх праваслаўных братоў, далучаліся ў новай краіне да польскіх парафіяў і цалкам паглыналіся імі. Больш нацыянальна сьведомыя супраціўляліся гэтаму й заставаліся «між двух агнёў»: задавальнялі свае духоўныя патрэбы ў польскім касьцёле й бавілі вольны час сярод сваіх суродзічаў-праваслаўных. У параўнаньні з праваслаўнымі, сярод каталікоў было больш людзей з асьветаю й прафэсійнаю падрыхтоўкаю. Зразумела, што беларусы-каталікі спадзяваліся заснаваць у Злучаных Штатах беларускую рыма-каталіцкую парафію. Асабліва востра гэтае жаданьне выяўлялася ў тых, хто паходзіў зь мясцовасьцяў на Беларусі, дзе былі беларускія ксяндзы. Першыя спробы заснаваньня беларускае парафіі датуюцца 1920-мі гадамі⁴³. Аднак нават беларускія каталіцкія святары разумелі, што гэта будзе вельмі няпроста, як вынікае зь перапіскі паміж а. Шутовічам і а. Рэшацем⁴⁴. У паваенным часе становішча не палепшылася.

Бальшыня беларусаў-каталікоў паваеннае хвалі іміграцыі пасялілася ў Чыкага й на Ўсходнім узьбярэжжы, у «трыштакце» (Нью-Ёрк—Нью-Джэрзі—Канэтыкат). Іхны жыцьцёвы імігранцкі досьвед нічым ня розьніўся ад досьведу іхных праваслаўных братоў. У хуткім часе, у траўні 1950 году, яны заснавалі Беларуска-Амэрыканскае Каталіцкае Таварыства ў Нью-Ёрку й за кароткі час згуртавалі каля 150 сем'яў з «трыштату»⁴⁵. Кіраўнікамі Таварыства былі д-р Станіслаў Грынке-

⁴³ Гутарка аўтара з Макарам Аблажэем, 1964.

⁴⁴ Беларуска-Амэрыканскае Каталіцкае Таварыства ім. Ф.Скарыны, Лёндан, Архівы: Перапіска паміж а. Віктарам Шутовічам і а. Язэпам Рэшацем, 1931.

⁴⁵ Зніч. 1950. №1; Божым Шляхам. 1950. №37—38; Гутарка аўтара з д-рам Ст.Грынкевічам, 1960.

віч, старшыня; Вацлаў Пануцэвіч, віцэ-старшыня; Браніслаў Даніловіч, скарбнік, і Андрэй Попка, сакратар. Гэтая група, узмоцненая некалькімі віднымі беларускімі актывістамі, сярод якіх былі Францішак Кушаль і д-р Янка Станкевіч, папрасілі й атрымалі аўдыенцыю ў кардынала Спэлмана.

Мэтаю аўдыенцыі было атрымаць у кардынала дазвол на заснаваньне беларускае рыма-каталіцкае парафіі ў Нью-Ёрку. Беларусы з асаблівым нецяргеньнем чакалі заснаваньня парафіі, бо ўжо мелі вельмі энэргічнага й адданага беларускага каталіцкага сьвятара — а. Віта Пупіна з Латгаліі, які пачаў спраўляць багаслужбы для беларусаў. Беларуская дэпутатыя была прынятая кардыналам увосень 1950 году. На іх вялікі жаль, кардынал ня толькі рашуча выступіў супраць заснаваньня парафіі, але нават загразіў а. Пупіну, што пазбавіць яго сьвятарства, калі той ня спыніць свае дзейнасьці сярод беларусаў. Кардынал загадаў яму неадкладна пакінуць ягоную дыяцэзію. Беларусы былі ашаломленыя, а а. Пупін назаўтра пакінуў Манхэтэн і знайшоў месца ў латышскай парафіі ў Брукліне. Так першая спроба заснаваць беларускую рыма-каталіцкую парафію скончылася поўным правалам⁴⁶.

Гэта, аднак, не спыніла беларускіх каталікоў. У другой палове 50-х гадоў была зробленая другая спроба. У 1956 годзе ў Злучаных Штатах было заснаванае таварыства «Рунь» — беларуская сэкцыя сусьветнае асацыяцыі каталіцкіх інтэлектуалаў «Рах Романа»⁴⁷. У Злучаных Штатах «Рунь» узначаліў Францішак Бартуль, які нядаўна перад тым прыехаў з Ангельшчыны. Сытуацыя беларусаў-каталікоў выглядала больш памысна яшчэ й таму, што ў Злучаныя Штаты эміграваў беларускі ксёндз а. Францішак Чарняўскі, які ў красавіку 1957 году распачаў рэгулярныя багаслужбы для беларусаў у славацкай каталіцкай царкве Сьвятога Яна Непамука на рагу 66 стрыт і 1 эвэню⁴⁸. Славакі вельмі прызна паставіліся да беларусаў. Адзін зь іхных рэлігійных лідараў, а. мансынёр Стывэн Красуля, аддаў беларусам у карыстаньне цэлую каплічку ў сваёй царкве. Мансынёр Красуля, узброіўшыся зьвесткамі пра беларусаў-каталікоў Нью-Ёрку й ваколіцаў (а іх на той час налічвалася каля 180 сем'яў), а таксама маючы на ўвазе прысутнасьць а. Чарняўскага, зноў паспрабаваў пагаварыць з кардыналам, але вынікам сталася яшчэ адна параза беларусаў-каталікоў. Як мансынёр Красуля сказаў беларусам пасья свайго візыту да кардынала, іх справа была

⁴⁶ Гутаркі аўтара з Антонам Шукелойцем, 1988.

⁴⁷ Гутарка аўтара зь Вітаўтам Тумашам, 1981; Архівы Францішка Бартуля: Статут Беларускага Каталіцкага Таварыства «Рунь».

⁴⁸ Беларус. 1957. №61; Znič. 1957. №40; Бацькаўшчына. 1957. №367; Божым Шляхам. 1980. №151.

загубленая й скончаная назаўсёды⁴⁹. Зноў беларуская рыма-каталіцкая грамада была разгубленая й расчараваная. Аднак і другая параза не забіла цалкам надзеі. На жаль, шмат хто з каталікоў, канчаткова зняверыўшыся, пакінуў Нью-Ёрк і пасяліўся ў іншым месцы.

А. Францішак Чарняўскі, які пасяліўся на поўначы штату Нью-Ёрк, рэгулярна наведваў беларусаў і падтрымваў кантакты з грамадою. 31 сакавіка 1958 году ён чытаў малітву перад адкрыццём працы Кангрэсу ЗША ў гонар угодкаў беларускае незалежнасці. А. Чарняўскі пазьней таксама рэгулярна спраўляў багаслужбы для беларусаў-каталікоў у Белэр-«Менску» ў часе летніх адпачынкаў⁵⁰.

Апекаваўся беларускімі рыма-каталікамі й айцец (пазьней біскуп) Часлаў Сіповіч, які наведваў Злучаныя Штаты, выступаў з лекцыямі ў розных гарадох, сустракаўся з лідарамі беларускіх грамадаў ды падтрымваў кантакты з царкоўнымі ўладамі. 18 кастрычніка 1957 году а. Ч. Сіповіч адслужыў Літургію ў катэдры Сьвятога Патрыка ў Нью-Ёрку⁵¹.

Адмысловы камітэт быў створаны дзеля арганізацыі візытаў беларускіх каталіцкіх сьвятароў. Узначаліў яго Францішак Бартуль⁵².

Істотную дапамогу беларусам-каталіком Нью-Ёрку аказаў таксама а. Уладзімер Тарасэвіч з Чыкага⁵³. А. Тарасэвіч заключыў пагадненьне аб багаслужбах для беларусаў у карпатароскай каталіцкай царкве ўсходняга абраду на рагу 15 стрыт і 2 эвэню. А. Тарасэвіч запрасіў таксама а. Пупіна адслужыць разам зь ім Літургію. Карыстаючыся нагодаю й прысутнасьцю двух сьвятароў, беларусы зноў вырашылі выпрабаваць сваю ўдачу. Гэтым разам было пастаноўлена падаць сваю просьбу не на Манхэтэне, а пайсьці да Бруклінскага біскупа Фрэнсыса Мугавэро. Тут іх прынялі зусім іначай.

Біскуп Мугавэро прыняў беларусаў вельмі цёпла й паабяцаў сваю падтрымку ў заснаваньні беларускае каталіцкае парафіі ў Брукліне, калі набярэцца дастаткова вернікаў. На няшчасьце, тады, у 60-х гадох, было ўжо немагчыма сабраць неабходныя дзвьесьце беларускіх каталіцкіх сем'яў... На той час ва ўсім мэтрапалітальным рэгіёне засталася толькі якіх 80 сем'яў беларусаў-каталікоў⁵⁴.

Гэтак, калі заснаваньне беларускае каталіцкае парафіі ў Нью-Ёрку сталася зусім рэальным, проста не хапіла людзей.

⁴⁹ Гутаркі аўтара з Антонам Шукелойцем, 1988.

⁵⁰ Архівы Белэр-«Менску»; Бацькаўшчына. 1958. №402—403; U.S. Congressional Record. Washington, DC. Vol.104, 1958. P.51—83.

⁵¹ Бацькаўшчына. 1957. №375, 382.

⁵² Бацькаўшчына. 1959. №473.

⁵³ Пазьней ён быў высьвячаны на біскупа (1983) і прызначаны Апостальскім Візытатарам для беларусаў-каталікоў замежжа.

⁵⁴ Гутаркі аўтара з Антонам Шукелойцем, 1988.

У выніку ўсяго гэтага беларусы-каталікі часткова інтэграваліся ў жыццё беларускіх праваслаўных грамадаў, час-часом цешачыся зь візыту беларускага каталіцкага сьвятара. Гэткімі наведнымі сьвятарамі былі ўладыка Часлаў, уладыка Ўладзімер, а. Аляксандар Надсон, а. Язэп Гэрмановіч, а. Францішак Чарняўскі ды а. Пётра Татарыновіч. Найчасьцей беларускія каталікія багаслужбы спраўляліся ў карпатароскай царкве Божае Маці на Манхэтэне або ў рыма-каталіцкім касьцёле Сьвятога Язэпа ў Нью-Брансўіку, штат Нью-Джэрзі⁵⁵.

Сярод тых, хто імкнуўся закласьці арганізаваны каталіцка-беларускі рух у Амэрыцы, — Францішак Кушаль, Антон Шукелойць, Гіпаліт Паланевіч, Яніна Кахановіч, Апалёнія Савёнак, Вітаўт Тумаш, Францішак Бартуль, Станіслаў Грынкевіч, Браніслаў Даніловіч, Сяргей Гутырчык, Мікола Кунцэвіч, Андрэй Попка, Язэп Гладкі, Янка Станкевіч, Пётра Мірановіч, сем'і Будзькаў, Пануцэвічаў, Рамукоў, Бяленісаў ды іншыя.

Беларуская рыма-каталіцкая грамада годна перажыла ўсе нягоды й расчараваньні ды прызвычалася да халоднага стаўленьня пануючых рэлігійных структураў. У бальшыні сваёй беларусы-каталікі захоўваюць каталіцкую веру й бяруць чынны ўдзел у беларускім грамадзкім жыцці.

Беларуская царква ўсходняга абраду ў Чыкага

Беларуская парафія Хрыста Збаўцы ўсходняга абраду была заснаваная ў Чыкага ў 1955 годзе⁵⁶. Галоўнае ядро вернікаў у ёй складаюць беларускія паваенныя імігранты з Чыкага й ваколіцаў, хоць сярод актыўных парафіянаў ёсьць прадстаўнікі шмат якіх іншых нацыянальнасьцяў.

Службы Божыя ў царкве вяліся па-беларуску, па-стара-славянску й па-ангельску. Духовым лідарам, заснавальнікам і арганізатарам парафіі быў а. Ян Хрызастом Тарасэвіч, манах з кляштару Сьвятога Пракопа ў Лілі, штат Іліной.

Айцец Хрызастом нарадзіўся ў вёсцы Клешнякі на Гарадзеншчыне ў 1892 годзе, эміграваў у Злучаныя Штаты, калі яму было дзевятнаццаць гадоў. Пасяліўся спачатку ў Нэшуа, штат Нью-Хэмпшыр, дзе ўдзень працаваў на баваўнянай фабрыцы і ў абутковай майстэрні, а ўначы займаўся навукаю. Ён вучыўся на сьвятара ў Місіійным Коледжы Ла Салет у Хартфардзе, штат Канэтыкат, пасля працягваў навуку ў Манрэалі, Канада, і Фрыбуры, Швэйцарыя,

⁵⁵ Архівы БІНІМу: Папкі а.Язэпа Гэрмановіча, ул. Часлава Сіповіча, а. Аляксандра Надсона, а. Пятра Татарыновіча, а. Францішка Чарняўскага.

⁵⁶ Catholic Almanac. 1989. P.484.

дзе быў высвячаны біскупам Біканам у 1923 годзе. Атрымаўшы ступень доктара філязофіі й доктара багаслоўя, у 1926 годзе ён стаўся выкладчыкам у сэмінарыі Ла Салет каля Олбані, штат Нью-Ёрк.

Падчас свае выкладчыцкае кар'еры й пастырскае дзейнасьці а. Тарасэвіч актыўна працаваў зь беларускімі імігрантамі, удзельнічаў у заснаваньні колькіх беларуска-амэрыканскіх арганізацыяў, а таксама шмат сілаў аддаў справе хрысьціянскае еднасьці. Ён быў адным з рэдактараў расейска-ангельскага часопісу «The Voice of the Church», месячніка, выдаванага айцамі бэнэдыктынамі з кляштару Сьвятога Пракопа, мэтаю якога было дасягнуць лепшага разуменьня паміж каталікамі ўсходняга абраду й праваслаўнымі, з аднаго боку, й рыма-каталікамі — з другога. Асабліва актыўным у беларускім жыцьці а. Тарасэвіч быў у часе Другое сусьветнае вайны, ён быў адным з заснавальнікаў Беларуска-Амэрыканскае Нацыянальнае Рады, якая дзейная й дагэтуль⁵⁷.

Калі па вайне ў Амэрыку пачалі прыбываць новыя беларускія імігранты, а. Тарасэвіч пачаў гуртаваць іх з мэтаю заснаваньня беларускае парафіі. Вялікая група беларусаў Чыкага ўлетку 1955 году зьвярнулася з просьбаю да абата кляштару Сьвятога Пракопа а. Амброза Ондрака, каб той прызначыў іхным духовым пастарам а. Хрызастома Тарасэвіча. Абат Амброз згадзіўся на прызначэньне й падаў просьбу да кардынала Сэмюэла Стрыча аб заснаваньні парафіі ўсходняга абраду. Кардынал даў на гэта сваю ласкавую згоду. Першыя Службы Божыя адбыліся ўлетку 1955 году ў найманай залі. Служыліся Літургіі і ў школах ды іншых памешканьнях. Аднак надыходзілі цяжкія для парафіі часы: а. Тарасэвіч захварэў, а ягоны блізкі сябра й памочнік а. Язэп Рэшаць памёр. Пошукі сталага месца й сьвятара працягваліся.

У верасьні 1958 году пляменьнік а. Хрызастома, а. Уладзімер Тарасэвіч, таксама манах кляштару Сьвятога Пракопа, вярнуўся пасля заканчэньня навукі ў Рыме. Ён быў прызначаны памочнікам а. Хрызастома, што шмат дапамагло парафіі. Нарэшце адпаведны будынак для царквы быў знойдзены й куплены 15 сьнежня 1959 году. Набыць будынак для царквы Хрыста Збаўцы дапамагла Чыкагская архідыяцэзія. Царква была ўрачыста высвячаная 2 ліпеня 1961 году біскупам Чаславам Сіповічам у прысутнасьці кардынала Мэра. Царква сталася актыўным грамадзкім цэнтрам, пры ёй дзеіла нядзельная дапаўняльная школка, праводзіліся мера-

⁵⁷ Founder's Day June 17, 1962. Church of Christ the Redeemer. Program. Chicago, 1962; Walker A. My favorite priest: Rev. John Chrysostom Tarasevitch, an American Staretz. Manuscript. 1984; The Voice of the Church. 1936. No.1; Eastern Churches Quarterly. 1937. No.2. P.88—89.

прыемствы для моладзі і — разам зь іншымі беларускімі арганізацыямі — ладзіліся міжнародныя беларускія навуковыя канфэрэнцыі⁵⁸. Парафія выдавала шэраг пэрыёдыкаў, гэтакіх, як «Лісток да Беларусаў» (1955), «Да Злучэньня», «Newsletter». А. Уладзімер Тарасэвіч актыўна ўлучыўся ў жыццё беларускае грамады. Ён разам з кіраўніцтвам царквы наладзіў блізкія дачыненні зь беларускаю праваслаўнаю парафіяю Сьвятога Юр'я ў Чыкага, неаднаразова прадстаўляў чыкагскіх беларусаў пры розных нагодах, а 25 сакавіка 1959 году адчытаў малітву ў Кангрэсе ЗША⁵⁹. Парафія й блізкія да яе арганізацыі маюць вялікі ўплыў на жыццё беларускае грамады ў Чыкага. Апроч а. Яна й а. Уладзімера Тарасэвічаў шмат зрабілі для парафіі сем'і Будзькаў, Рамукоў, Бяленісаў, Махначоў, Пануцэвічаў, Гайдзеляў, Занковічаў, Жызьнеўскіх, Мікола Дзямідаў.

Зь цягам часу, аднак, а. Ян Тарасэвіч пачаў схіляцца да нэўтральнае або часам і пазытыўнае ацэнкі саветаў і супрацоўніцтва зь імі. Ён наведваў Савецкую Беларусь, апублікаваў колькі артыкулаў і вершаў у газэце «Голас Радзімы» і, як здавалася, прымаў за праўду савецкую пацыфісцкую прапаганду⁶⁰. Гэта, аднак, не адбілася ні на дзейнасьці царквы Хрыста Збаўцы, ні на грамадзкім жыцці чыкагскіх беларусаў, ні на дачыненнях паміж абедзвюма беларускімі цэрквамі ў Чыкага, бо рэальнае кіраўніцтва парафіяю на той час было ўжо ў руках а. Уладзімера Тарасэвіча.

Пасьля сьмерці а. Яна Тарасэвіча 11 чэрвеня 1978 году а. Уладзімер узяў на сябе ўсю духоўную й адміністрацыйную дзейнасьць у парафіі. У 1975 годзе а. Уладзімер Тарасэвіч быў узьведзены біскупам Чаславам у сан архімандрыта. Пад ягоным кіраўніцтвам парафія адсьвяткавала свой 25-гадовы юбілей⁶¹. Аднак найслаўнейшаю падзеяю ў жыцці парафіі стаўся дзень, калі а. Уладзімер быў высьвячаны на біскупа. Ардынацыя адбылася 8 верасьня 1983 году, на гэтай урачыстасьці прысутнічала ўся беларуская калёнія Чыкага, а таксама госьці — прадстаўнікі шмат якіх іншых беларускіх арганізацыяў⁶². Аднак радасьць парафіі й беларускага

⁵⁸ Беларус. 1965. №100; 1970. №161; Бацькаўшчына. 1959. №473.

⁵⁹ Бацькаўшчына. 1959. №454.

⁶⁰ Новое Русское Слово. 1978. 7, 8 нояб.; Голас Радзімы. 1967. №982; Беларус. 1971. №165.

⁶¹ Беларус. 1975. №218; 1978. №254; 1980. №279; The Rev. Vladimir L. Tarasevitch, Our Beloved Jubilarian and Pastor. 25 years of the Priesthood. Chicago, 1964.

⁶² Episcopal Ordination of the Most Reverend Vladimir L. Tarasevitch, O.S.B., D.D. Titular Bishop of Mariamme. Chicago, IL, September 8, 1983; Testimonial Banquet on the occasion of the Episcopal Ordination. Chicago, September 8, 1983; Беларус. 1983. №313.

грамадства была нядоўгая — біскуп Уладзімер памёр 2 студзеня 1986 году⁶³.

Наступным духовым кіраўніком парафіі стаўся а. Язэп (Джозэф) Сіру. Гэта вельмі актыўны рэлігійны дзеяч, прафэсійны музыкаляг, выдатны літургіст, ён карыстаецца шырокаю падтрымкаю грамады. Падчас сьвяткаваньняў 1000-годзьдзя Хрысьціянства на Беларусі ў 1990 годзе парафію наведалі некаторыя высокія прадстаўнікі царкоўных уладаў, у тым ліку чыкагскі арцыбіскуп Джозэф Бэрнардын.

1 ліпеня 1990 году парафія адзначыла сваё 35-годзьдзе. 3 гэтае нагоды Літургію служыў біскуп Плясыда Радрыгес, прысутнічала шмат высокіх гасьцей, галоўным прамоўцам на ўрачыстасьці быў прафэсар Томас Бэрд зь Нью-Ёрку⁶⁴.

Хоць гэтая парафія параўнаўча невялікая, царква Хрыста збаўцы адыгрывае важную ролю ў беларускім жыцьці Чыкага. Сваімі выданьнямі, канфэрэнцыямі й выставамі парафія сталася добра ведаемая амэрыканскім беларусам.

...

Беларускія рыма-каталікі нягледзячы на ўсе ходаньні ня здолелі арганізаваць свае нацыянальныя парафіі. Зь цягам часу бальшыня зь іх улучылася ў нацыянальнае жыцьцё пры беларускіх праваслаўных парафіях. Тым ня менш беларусы-каталікі ў Амэрыцы працягваюць намаганьні дзеля заснаваньня парафіі. Беларусы-каталікі ўсходняга абраду арганізавалі сваю парафію, і гэта мае вялікае значаньне як у беларускім нацыянальным жыцьці, гэтак і ў рэпрэзэнтацыі нагонкі.

Як і ў жыцьці беларускае праваслаўнае грамады, гэтак і для беларусаў-каталікоў на будучыню будзе мець значаньне наяўнасьць новых сьвятарскіх пакліканьняў.

Важна таксама падкрэсьліць, што беларусы-каталікі абодвух абрадаў у царкоўным жыцьці поўнасьцю перайшлі на беларускую мову, што ёсьць бясспрэчным гістарычным дасягненьнем.

Беларускія пратэстанты

Па Другой сусьветнай вайне ў Злучаныя Штаты прыбыло некалькі тысячаў беларусаў-пратэстантаў. Яны заснавалі невялікія грамадкі ў штатах Іліной, Каліфорнія, Нью-Джэрзі, Нью-Ёрк і Пэнсылвэнія ды аб'ядналіся ў 1973 годзе ў

⁶³ Весткі і Паведамленьні БАЗА. 1986. №87.

⁶⁴ Гутарка з прафэсарам Томасам Бэрдам; Беларус. 1988. №350.

Беларускае Эвангельска-Баптысцкае Брацтва ў ЗША й Канадзе, галоўная кватэра якога месцілася спачатку ў Іры, штат Пэнсylvэйнія, а пазьней у Ўітыэры, штат Каліфорнія.

Сярод пачынальнікаў беларускага пратэстанцкага руху ў Злучаных Штатах былі а. Масей Гітлін, а. Даніла Ясько, а. Якуб Рапэцкі, а. Юры Рапэцкі, а. Ян Пятроўскі, а. Б.Лабоцкі, а. В.Наркевіч і а. Н.Любанскі, Янка Ліхач, Герасім Сахар, Тарас Сайка, Валерыян Маеўскі.

Беларускае Эвангельска-Баптысцкае Брацтва разгарнула актыўную дзейнасьць на ніве выдавецтва, радыёвяшчаньня й адукацыі. Пачынаючы ад 1976 году яно вядзе беларускія радыёперадачы праз радыёстанцыі ў Сан-Францыска й Монтэ-Карла. Хоць беларускія пратэстанты й не адыгрывалі істотнае ролі ў беларускім грамадзкім жыцьці ў Злучаных Штатах, а дзейнасьць іхная галоўным чынам абмяжоўвалася рамкамі амэрыканскага пратэстанцкага — пераважна баптысцкага — сьвету, яны, аднак, унеслі немалы ўклад у беларускую культуру. А. Даніла Ясько, а. Якуб Рапэцкі й а. Юрка Рапэцкі ды іхная група выдалі значную колькасьць каштоўнае рэлігійнае літаратуры, у тым ліку некалькі беларускіх хрысьціянскіх сьпеўнікаў. Варта згадаць хоць бы сьпеўнік «Гімны Хрысьціян» (1979), укладзены й перакладзены на беларускую мову а. Данілам Ясько, у які ўвайшло 604 рэлігійныя гімны. А. Ян Пятроўскі й сп-ня Аліцыя Пятроўская пераклалі на беларускую мову й выдалі творы грэцкіх клясыкаў, а таксама шэраг рэлігійных кніг, слоўнікаў ды цікавыя мэмуары. Усё гэта сталася неад'емнаю часткаю беларускае культуры⁶⁵.

...

Колькі словаў трэба сказаць і пра беларускіх старавераў, якіх нямала ў Злучаных Штатах. Жывуць яны пераважна ў Мілвілі, штат Нью-Джэрзі, і Іры, штат Пэнсylvэйнія. Хоць і звязаныя гістарычна зь Беларуссю ад XVI стагодзьдзя, арганізацыйна яны не выяўляюць зь ёю ніякае лучнасьці. Разам з тым шмат хто з актывістаў беларускіх грамадаў належыць да старавераў, аднак унутры іх рэлігійных структураў самая большая праява асобнасьці — гурткі землякоў. Сярод найактыўнейшых грамадзкіх дзеячоў і беларускіх патрыётаў зь ліку старавераў можна назваць Лявона Кавалёва, Івана Канарчука з Балтымору, Паўла Алексы зь Нью-Ёрку.

⁶⁵ Архівы БІНІМу: Папка Якуба Рапэцкага; Папка Яна Пятроўскага.

Іўдзеяў і мусульманаў, інтэграваных у беларускую культуру ў Злучаных Штатах, практычна няма, хоць на бацькаўшчыне гэта справа нярэдка. Аднак паасобныя прадстаўнікі гэтых рэлігійных групаў выяўляюць добрую волю, падтрымку і задавальненне дзейнасцю беларусаў у Амэрыцы, асабліва гэта датычыць нядаўнае хвалі імігрантаў. Некаторыя зь іх, як, прыкладам, Аркадзь Рутман або Лявон Зубараў, увайшлі ў беларуска-амэрыканскую грамаду ды занялі важнае месца ў пашырэнні беларускае культуры⁶⁶.

⁶⁶ Беларуска-мусульманская калёнія на Брукліне ў Нью-Ёрку // Веда. 1954. №1. С.20—22; Ст.Я. Беларуска-мусульманскія імігранты ў Задзіночаных Гаспадарствах // Веда. 1954. №1. С.23—25; Гутаркі аўтара з Аркадзем Рутманам і Лявонам Зубаравым; Архівы БІНІМу: Папка Лявона Зубарава, Папка Аркадзя Рутмана (Насовіча).

ДЗЕЙНАСЬЦЬ БЕЛАРУСКІХ АРГАНІЗАЦЫЯЎ

Хоць ствараліся беларускія арганізацыі з розных прычынаў ды мелі неаднолькавую накіраванасьць, дзейнасьць бальшыні зь іх можа быць агульна клясыфікаваная ў наступных рубрыках: сацыяльна-дапамаговая, палітычная, культурна-адукацыйная, рэлігійная.

Галоўным імкненьнем усіх без выключэньня арганізатараў было як мага болей зрабіць для Беларусі. Уся праца рабілася на грамадзкіх пачатках, часта найбольшыя актывісты самі аплочвалі дзейнасьць арганізацыяў, хоць і рабіліся намаганьні перакласьці фінансавыя выдаткі на плечы сяброў арганізацыі.

Праца ў галіне сацыяльнае дапамогі

Нямала дапамагалі Беларусі старыя імігранты. Яны высылалі пачкі з харчаваньнем, куплялі трактары, зьбіралі грошы й г.д. Іхная матэрыяльная дапамога была значная й вельмі канкрэтная. На жаль, цяжка сказаць, колькі іхнае дапамогі прыпадала Беларусі, а колькі йшло на патрэбы камуністычнае сыстэмы, бо ж уся дапамога перадавалася праз кантраляваныя камуністамі каналы, найчасьцей праз савецкую амбасаду ў Вашынгтоне¹.

Новая беларуская іміграцыя пачала дапамагаць суродзічам ня толькі на бацькаўшчыне, але й іншым беларусам-эмігрантам, якія ў выніку Другое сусьветнае вайны апынуліся й засталіся настала ў Заходняй Эўропе. Рабілі гэта як паасобныя імігранты, гэтак і цэлыя арганізацыі, як, прыкладам, Злучаны Беларуска-Амэрыканскі Дапамаговы Камітэт або створаная зь ініцыятывы БАЗА Беларуска-Амэрыканская Дапамога. Цяпер дапамога йшла выключна праз амэрыканскую пошту ды кіравалася суродзічам у Заходняй

¹ Гутаркі аўтара зь сьведкамі ў Чыкага, Дэтройце й Кліўлэндзе.

Нямеччыне, Швэцыі, Даніі, краінах Паўдзённае Амэрыкі ды на бацькаўшчыну².

Ад 70-х гадоў амэрыканскія беларусы пачалі дапамагаць і Беласточчыне. Актывістамі дапамаговых арганізацыяў былі Часлаў Ханяўка, Антон Шукелойць, а. Мікалай Лапіцкі, Сяргей Карніловіч, Вера Бартуль, Марыя Верабей, Вера Заморская, Юля Андрусышына, д-р Ала Орса-Рамана, Клаўдзія Каляда ды шмат іншых³.

Пачынаючы ад 1986 году ўся энэргія амэрыканскіх беларусаў скіраваная на арганізацыю дапамогі ахвярам Чарнобылю. Створана каля дзесятка дапамаговых камітэтаў. Дзе-нідзе беларусы ўваходзяць у кантакты з амэрыканскімі кампаніямі ды просяць іх аб падтрымцы. Гэтак, прыкладам, Мікола Прускі з Грэнд-Рэпідзу, штат Мічыган, стаўся дараднікам кампаніі «Апджон», якая аказвае вялікую дапамогу Беларусі. Сябры арганізацыі моладзі д-р Аня Бартуль, д-р Юрка й Лёрэйн Кіпелі, д-р Ніна Запруднік, Вера Запруднік, д-р Ала Орса-Рамана заручыліся падтрымкаю розных фармацэўтычных кампаніяў у дапамозе шпіталям радыяцыйнае зоны. У акцыі дапамогі ахвярам Чарнобылю бяруць удзел і амэрыканцы — прыяцелі Беларусі: сярэдняя школа ў мястэчку Рамано, штат Нью-Джэрзі, арганізацыя City Hope International ды іншыя⁴.

Амэрыканскія беларусы бралі таксама ўдзел у колькіх канфэрэнцыях у Вашынгтоне й Кліўлэндзе, дзе абмяркоўвалася справа дзяржаўнае дапамогі ахвярам Чарнобылю. БАЗА разаслала некалькі тысячаў лістоў прыватным грамадзянам, кампаніям, установам, акрасьляючы праблему й просячы аб дапамозе⁵.

Неабходна асабліва падкрэсьліць гэтка факт: у дапамозе ахвярам Чарнобылю амэрыканскія беларусы аб'ядналіся як ніколі дагэтуль: дапамагаюць усе — нашчадкі старых імігрантаў, новыя й навейшыя імігранты, усе імкнуцца прыдбаць як мага больш сяброў для дапамогі, і ўсе групы й паасобныя грамадзяне выдатна супрацоўнічаюць з адпаведнымі коламі на бацькаўшчыне й зь беларускім прадстаўніцтвам пры ААН. Няма сумневу — трагедыя Чарнобылю адгукнулася ў сэрцах ўсяе нацыі, небясьпека пагражае ўсяму беларускаму народу. Абавязак кожнага беларуса — памагчы захаваньню нацыі.

² Беларуская Трыбуна. 1950. №2; Беларускае Слова. 1957. №37, 39.

³ Архівы БАЗА; Архівы БККА.

⁴ Архівы БАЗА; International Aid News (Springlake, MI). 1991. No.2. P.3—4; Архівы БІНІМу; Папка Ramapo Highschool.

⁵ Гутарка аўтара зь Міколам Прускім, 1989; Беларус. 1990. №367.

Палітычная дзейнасць

Першыя праявы беларускае палітычнае дзейнасці ў Амэрыцы, як ужо было зазначана, датуюцца 1919—1920 гадамі, калі беларусы пачалі браць удзел у мітынгах з дамаганьнямі непадзельнасці беларускае тэрыторыі. У 20-х гадох, калі ў Нью-Ёрку, Чыкага ды іншых мясцовасьцях узьніклі беларускія арганізацыі, палітычная дзейнасць беларусаў набыла сыстэматычны характар: беларусы ўдзельнічалі ў шмат якіх міжнацыянальных палітычных імпрэзах, высылалі мэмарыялы ў Дзяржаўны Дэпартамент, стваралі палітычныя камітэты для ўдзелу ў выбарчых кампаніях, выказваліся аб палітычным становішчы на бацькаўшчыне⁶.

Палітычная актыўнасць беларускіх арганізацыяў да прыезду ў Амэрыку паваеннае хвалі іміграцыі мела спарадычны характар. Гэтая ж новая хваля зрабіла палітычную дзейнасць нарожным каменем свайго йснаваньня.

Дэвіз палітычнае дзейнасці беларускае паваеннае іміграцыі вызначаецца гэтак: поўная бескампраміснасць да камуністычных рэжымаў; ажыццяўленьне ідэі незалежнае беларускае дзяржавы — Беларускае Народнае Рэспублікі, створанае актам 25 сакавіка 1918 году; аднаўленьне беларускае спадчыны ў Амэрыцы.

Нельга сказаць, каб амэрыканскім беларусам лёгка было правяшчаць свае пагляды. Калі апазыцыя да камуністычнае сыстэмы ўспрымалася шырокім амэрыканскім грамадствам без тлумачэньняў з поўным разуменьнем і падтрымкай, дык ідэі незалежнасці Беларусі й адраджэньня беларускае спадчыны ў Амэрыцы даводзілася мэтадычна й цяжка тлумачыць навакольнаму грамадству дзеля ягонае поўнае неабазнанасці з гісторыяю й нацыянальнымі праблемамі Ўсходняе Эўропы.

Рабілася гэта самым шырокім фронтам — праз арганізацыйнае жыццё беларускае грамады, праз амэрыканскі друк, праз міжнацыянальныя арганізацыі, праз амэрыканскія ўстановы, а асноўнае — стараньнямі шматлікае грамады адданных беларускіх патрыётаў, якія ў сваім штодзённым жыцці й працы сталіся сапраўднымі амбасадарамі беларускасці. Гэтыя былыя перамешчаныя асобы знайшлі асяродзьдзе і ўмовы для працы на карысьць бацькаўшчыне. Штодня, штотыдня, штогоду яны гаварылі сваім суседзям, калегам на працы, вучням у школе, пісалі лісты ў газеты пра Беларусь, пра беларускую дзяржаўнасць, пра беларускі народ. Яны прадстаўлялі ў Амэрыцы Беларусь ды заяўлялі сваё права на беларускую нітку ў амэрыканскім этнічным дыване — на бела-

⁶ Chicago Public Library, Microfilm Archives, Varonka's File.

рускую спадчыну ў Амэрыцы. Рабілася гэта з гонарам і вялікім маральным задавальненьнем⁷.

Першым крокам у палітычнай дзейнасьці гэтае новае хвалі былі арганізаваны адзначэньні Дня Незалежнасьці — 25 сакавіка. Гэты дзень прыраўноўваўся ў значаньні да Дня Незалежнасьці Злучаных Штатаў 4 ліпеня. Сьвяткаваньні адбылася ва ўсіх беларускіх асяродках, на іх запрашаліся прадстаўнікі мясцовых уладаў, аб іх давалася інфармацыя ў друку. Губэрнатары й мэры абвясчалі дзень 25 сакавіка Беларускаім Днём таго або іншага штату, гораду, а кангрэсмэны й сэнатары адзначалі гэты дзень у амэрыканскім Кангрэсе. Звычайна праца Кангрэсу й Сэнату 25 сакавіка пачыналася малітваю беларускага сьвятара:

[...] Усемагутны Божа й Ойча ўсіх народаў! Мы молім Цябе, памажы нам, каб Беларускі Народ і ўсе іншыя паняволеныя народы здабылі Тваю багаслаўленую свабоду і гэтым занялі належны ім пасады сярод вольных народаў сьвету пад Тваім агульным кіравецтвам, пад Тваёю апекаю, у Твайей любові й справядлівасьці.

Мы з пакораю схіляем галовы свае перад Табою, Божа й Спасе наш, і зь Вераю молім Цябе: прымі гэтую малітву нашую, багаславі Злучаныя Штаты Амэрыкі і нашую Маці-Беларусь⁸.

Малітвы ў Кангрэсе ЗША чыталі ўладыка Васіль, а. М. Лапіцкі, а. Ф. Чарняўскі, а. У. Тарасэвіч, а. М. Урбановіч, а. С. Коўш, а. В. Кендыш, а. Р. Войтэнка ды іншыя.

Дзень Незалежнасьці Беларусі адзначаўся ў дзесятках гарадоў: Нью-Ёрку, Хэмпстэдзе, Олбані, Трэнтане, Саўт-Рывэры, Ньюарку, Нью-Брансўіку, Пасэіку, Джэрзі-Сіты, Чыкага, Спрынгфілдзе, Пэорыі, Хайлэнд-Парку, Кліўлэндзе, Калумбусе, Толідо, Дэтройце, Лос-Анджэлесе, Філадэлфіі, Ўілмінгтоне, Балтыморы ды ў сталіцы — Вашынгтоне. Губэрнатары й сэнатары штатаў Алабама, Аркансо, Арызона, Дэлаўэр, Нью-Ёрк, Нью-Джэрзі, Мэйн, Агаё, Канэтыкат, Іліной, Мэрылэнд, Мічыган, Індыяна, Каларада, Фларыда, Каліфорнія, Пэнсylvэйнія, Кэнзэс, Нэбраска, Ўісконсын, Мінэсота абвясчалі 25 сакавіка Беларускаім Днём свайго штату й адзначалі яго як важны дзень і для Амэрыкі.

За дзесяцігодзьдзі ў Кангрэсе й Сэнаце больш за сотню кангрэсмэнаў і сэнатараў выступала з прамовамі ў падтрымку беларускіх палітычных ідэалаў, сярод іх ведамыя на Беларусі Ўільям Фулбрайт, Ўолтэр Мандэйл, Робэрт Доўл, Фрэнк Лаўшэ, Раман Грушка, Ўільям Проксмэер, Рычард Ніксан, Чарлз Пэрсі, Біл Брэдли, Джэйкаб Джавіц, Джозэф Кларк, Эдуард Дырксан ды дзесяткі іншых амэрыканскіх палітыкаў⁹.

⁷ Архівы БІНІМу: Папкі «Пэрсаналіі», «Амэрыканскі друк».

⁸ Голас Царквы. 1962. №15. С.3—4.

⁹ Архівы БІНІМу; Архівы БАЗА; Архівы БККА.

Прэзідэнты ЗША таксама вітаюць амэрыканскіх беларусаў з Днём Незалежнасьці Беларусі ды высылаюць беларускай грамадзе свае віншавальныя праклямацыі. Праклямацыі друкуюцца ў перакладзе ў газэце «Беларус»¹⁰.

Дзень 25 сакавіка дзякуючы друку ды дзейнасьці амэрыканскіх беларусаў увайшоў у шмат якія амэрыканскія палітычныя календары, у падручнікі, а ў мясьцінах, дзе прабываюць беларусы, пра гэты дзень гаворыцца ў школах¹¹.

Бясспрэчна, 25 сакавіка становіцца й часткаю палітычнае гісторыі амэрыканскае нацыі, пра што найлепей сьведчыць дакумэнтацыя Дня Незалежнасьці Беларусі ў друкаваным органе амэрыканскага Кангрэсу — «Кангрэсавых Запісах».

«Кангрэсавыя Запісы» выходзяць у сёньняшнім фармаце ад 1873 году ды рэгіструюць штодзённую працу амэрыканскага Кангрэсу. Запісы рассылаюцца палітыкам у Вашынгтоне, а таксама па цэлай краіне ў акадэмічныя й дасьледныя бібліятэкі й дзяржаўныя ўстановы, карыстаецца «Кангрэсавымі Запісамі» й амэрыканскі друк. У «Кангрэсавых Запісах» апрача заканадаўчае хронікі друкуюцца выступленьні сэнатараў і кангрэсмэнаў зь іхнымі паглядамі на тую або іншую праблему. Паваенная беларуская іміграцыя праз амэрыканскіх кангрэсмэнаў і сэнатараў увяла на старонкі «Кангрэсавых Запісаў» і праблемы Беларусі як паняволенай Расеяю калёніі. Шмат матэрыялаў у «Кангрэсавых Запісах» было прысьвечана Другой сусьветнай вайне на Беларусі, беларускай дзейнасьці падчас вайны, адзначаўся таксама Другі Ўсебеларускі Кангрэс 1944 году. Сотні прмоваў амэрыканскіх заканадаўцаў былі прысьвечаныя палітычнаму становішчу, гісторыі, эканоміцы, культуры Беларусі, пры гэтым была адзначаная дзейнасьць Ф.Скарыны, С.Буднага, К.Каліноўскага, братоў Луцкевічаў, В.Ластоўскага, Я.Лёсіка, С.Некрашэвіча ды іншых слаўтых беларусаў. Шмат увагі адводзілася праблемам навязаньня дыпляматычных дачыненняў зь Беларусьсю, рэпрэзэнтацыі Беларусі ў сьвеце, парушэньня правоў чалавека, перасьледу рэлігіі й г.д.

Асабліва шмат зьмешчана ў «Кангрэсавых Запісах» дакумэнтаў з дамаганьнямі беларускіх арганізацыяў аб уводзе беларускае мовы ў праграмы «Голасу Амэрыкі»¹².

Апрача таго, беларускія арганізацыі друкавалі ў «Кангрэсавых Запісах» рэзалюцыі зьездаў, пастановы Сустрэчаў Беларусаў Паўночнае Амэрыкі, лісты БАЗА ды

¹⁰ Беларус. 1987. №334; 1988. №346; 1989. №358.

¹¹ National Republican Heritage Groups Council (Washington). Calendar. 1979; 1983; 1990; Архівы БІНІМу.

¹² Byelorussian-American Information Service. Case Study. Upperco, MD, 1982—1984.

іншых арганізацыяў з выказваньнем паглядаў на розныя беларускія праблемы.

Выступалі ў Кангрэсе й прадстаўнікі беларускіх арганізацыяў — д-р Вітаўт Тумаш, Кастусь Мярляк, д-р Мікола Шчорс, Яўхім Кіпель, Аляксандар Русак, Антон Шукелойць, а. Мікалай Лапіцкі ды іншыя. Час-часом беларускія арганізацыі выдавалі зборнікі прамоваў у Кангрэсе, прысьвечаных Беларусі¹³.

Кантакт з Вашынгтонам не абмяжоўваўся толькі адзначэньнем 25 сакавіка. Прэзыдэнты ЗША дасылалі беларусам прывітаньні з нагоды іншых беларускіх урачыстасьцяў — памятных датаў, фэстываляў, сустрэчаў. Звычайна на беларускіх урачыстасьцях прысутнічалі амэрыканскія сэнатары й кангрэсмены.

Пісалася пра Беларусь ня толькі ў «Кангрэсавых Запісах». Агульны амэрыканскі дзяржаўны друк таксама сачыў за падзеямі на Беларусі, вывучаў яе палітычнае й эканамічнае становішча ды дакумантаваў інфармацыю пра Беларусь. Гэтак ужо 19 лютага 1918 году ў бюлетэні агляду друку Дзяржаўнага Дэпартаменту зьявілася такая зацемка:

Троцкі лічыць, што Ёсебеларускі Кангрэс у Менску (18—31 сьнежня 1917 году. — В.К.) складаўся найбольш з прадстаўнікоў сялянскае палітычнае арыентацыі, якія хацелі выступаць ад імя Ёсяе Беларусі. Гэта выклікала супраціў жаўнераў ды прадстаўнікоў розных нацыянальнасьцяў: расейцаў, беларусаў, украінцаў¹⁴.

Аднак, бадай, найбольш матэрыялаў пра Беларусь было надрукавана Злучаным Дасьледным Прэсавым Агенцтвам, якое дзеіла пры Кангрэсе й займалася перакладамі й публікацыяю тысячаў артыкулаў, аглядаў, зацемак з савецкіх газэтаў і часапісаў для патрэбаў амэрыканскага Кангрэсу ды іншых дасьледных установаў. Сабраны там і вельмі шырокі й разнастайны матэрыял пра Беларусь¹⁵.

Адзначэньне ўгодкаў Слуцкага Паўстаньня 1920 году таксама дала нагоду беларускім арганізацыям завастрыць увагу грамадзкасьці на беларускім пытаньні ды падмацаваць пагляд, што беларускі народ не пагадзіўся цалкам з бальшавіцкім пераваротам і змагаўся за ідэалы Беларускае Народнае Рэспублікі. Адзначэньні ўгодкаў Слуцкага Паўстаньня дакумэнтаваліся ў «Кангрэсавых Запісах», у

¹³ For Freedom and Independence of Byelorussia. New York, NY, 1960; Byelorussia's Independence Day. New York, 1958; The 40th Anniversary of the Proclamation of the Byelorussian Democratic Republic. New York, 1958.

¹⁴ U.S. Dept. of State, Periodical Report. No.9, Feb. 19, 1918. P.5.

¹⁵ U.S. Library of Congress, JPRS Collections.

некоторых штатах адзін зь лістападаўскіх дзён адзначаўся як Дзень Беларускае Жалобы¹⁶.

Шырака адзначаліся амэрыканскімі беларусамі й дзень трагічнае сьмерці Янкі Купалы 28 чэрвеня 1942 году, і паўстаньне Кастуся Каліноўскага, і сталінскія пагромы на Беларусі ў 30-х гадох.

Пашыраліся беларускія ідэі й празь міжнацыянальныя імпрэзы, гэткія, як, прыкладам, Дзень Ляяльнасьці ў Нью-Ёрку, які адзначаецца ад 40-х гадоў і падчас якога беларусы заўсёды йшлі вялікаю калёнаю з транспарантамі.

Беларускія арганізацыі таксама ладзілі дэманстрацыі супраць прыезду ў ЗША Кірылы Мазурава, Міхаіла Гарбачова й г.д. Апошнімі гадамі беларусы арганізавалі некалькі дэманстрацыяў, каб зьвярнуць увагу грамадзкасьці на праблемы Беларусі — чарнобыльскую катастрофу, парушэньні правоў чалавека й г.д.¹⁷

Часам важныя палітычныя дасягненьні былі заслугаю не арганізацыяў, а паасобных амэрыканскіх беларусаў. Так, прыкладам, Аляксандар Стагановіч, былы вязень Дахаў, а пазьней «перамешчаная асоба», перамог Дзяржаўны Дэпартамент у справе зазначэньня нацыянальнасьці ў амэрыканскім замежным пашпарце. Рэч у тым, што ад даўных часоў Дзярждэпартамент традыцыйна ўпісваў амэрыканскім беларусам у графе «ранейшае грамадзянства» замежных пашпартоў «СССР» або «Польшча», ігнаруючы пры гэтым беларускую нацыянальнасьць. Падобная сытуацыя назіралася й пры атрыманьні г. зв. «першых папераў» — дэкларацыяў аб жаданьні прыняць амэрыканскае грамадзянства. Што да «папераў», дык беларусы неўзабаве дамагліся, каб там запісвалася беларуская нацыянальнасьць. З пашпартамі, аднак, справа ня рухалася. Тады Аляксандар Стагановіч напісаў у Дзяржаўны Дэпартамент ліст-грозьбу, што, калі яму ня ўпішучь у пашпарт былое беларускае грамадзянства, ён, маючы хваробу лёгкіх, у знак пратэсту пойдзе пешкі на Вашынгтон. І гэта ўзьдзеіла. Ад таго часу ў замежным пашпарце на дамаганьні беларусаў пачалі пісаць: «былое грамадзянства — беларускае»¹⁸.

Дзейнасьць паасобных беларусаў асабліва дапамагала там, дзе беларусы займалі кіраўнічыя становішчы й маглі сваёю ўладаю спрыяць беларускай справе.

Шмат дапамагала пашырэньню беларускіх незалежніцкіх ідэяў супрацоўніцтва беларусаў у міжнародных арганізацыях,

¹⁶ Архівы Беларускіх Вэтэранаў штату Нью-Джэрзі, Хайлэнд-Парк, Нью-Джэрзі.

¹⁷ Архівы БАЗА: Папкі «Мазураў», «Чарнобыль» і «Гарбачоў».

¹⁸ Беларус. 1955. №53; 1974. №208; Архівы БАЗА.

гэткіх, як суполкі рэспубліканскіх і дэмакратычных клюбаў, «Рух Нацыянальнасцяў» або «Паняволеныя Народы».

У 1959 годзе ў часе прэзідэнцтва Дўайта Айзэнхаўэра амэрыканскі Кангрэс прыняў рэзалюцыю аб «Паняволеных Народках», сэнс якое палягаў у тым, што Амэрыка ведае, памятае й не пагаджаецца з тым, што камунізм паняволіў колішнія незалежныя дзяржавы армянскага, беларускага ды іншых народаў. Рэзалюцыя сталася законам, паводле якога прэзідэнт ЗША мусіць штогод абвешчаць трэці тыдзень ліпеня Тыднем Паняволеных Народкаў. Адзначаецца гэты Тыдзень і мясцовымі ўладамі, што ўжо сталася амэрыканскаю традыцыяю, асабліва ў мясцовасцях, дзе жыло шмат прадстаўнікоў «паняволеных народаў», у тым ліку й беларускага. У гэтыя дні ў цэрквах і касцёлах чытаюцца адмысловыя малітвы, адбываюцца парады й выставы¹⁹.

Да палітычнае дзейнасці беларускае іміграцыі трэба, бясспрэчна, залічыць штодвухгадовыя Сустрэчы Беларусаў Паўночнае Амэрыкі. Традыцыя сустрэчаў пачалася ад 1952 году, калі беларусы з ЗША й Канады сабраліся 4—6 ліпеня на сяброўскай сустрэчы каля Ніягарскага вадаспаду, каб абмеркаваць свае пляны, пагаварыць пра нядаўнае мінулае, адзначыць Купальле ды дзесяцігодзьдзе трагічнае сьмерці Янкі Купалы. Сустрэча была арганізаваная зь ініцыятывы моладзі пры падтрымцы большых грамадзкіх арганізацыяў ЗША й Канады — Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня й Згуртаваньня Беларусаў Канады.

Ад таго часу сустрэчы сталіся традыцыйнымі й праводзяцца раз на два гады — на ўікэнд перад Днём Працы, першым панядзелкам верасня. Кожная Сустрэча мае свой палітычны або культурна-гістарычны дэвіз, прыкладам, «50 год Беларускай Народнай Рэспублікі» (1968, Дэтройт), «450-годзьдзе друку на беларускай зямлі» (1972, Таронта), «200-годзьдзе ЗША й пачаткі беларускае эміграцыі» (1976, Хайлэнд-Парк), «100-годзьдзе ад дня нараджэньня Я.Купалы й Я.Коласа» (1982, Хайлэнд-Парк), «100-годзьдзе Статуі Свабоды й 80-годзьдзе газеты «Наша Ніва» (1986, Кліўлэнд), «1000-годзьдзе хрысьціянства на Беларусі» (1988, Таронта). Дзякуючы палітычным пераменам у сьвеце ў апошніх сустрэчах ужо маглі браць удзел госьці з бацькаўшчыны — беларусы зь Беласточчыны, Віленшчыны й Беларускае Рэспублікі²⁰.

Палітычная дзейнасць беларускае іміграцыі ў Амэрыцы заўсёды выклікала вельмі варожую рэакцыю з савецкага боку. Часта рэакцыя пачыналася ў Маскве й тады падхопвалася ў БССР, але ставала свае ініцыятывы і ў БССР-аўскіх кіраўнікоў.

¹⁹ Архівы БАЗА; Архівы БККА.

²⁰ БАЗА. Сустрэчы Беларусаў Паўночнае Амэрыкі. Каталёг. 1990.

Зразумела, найбольш атакаў вялося супраць беларускіх арганізацыяў ды іхных кіраўнікоў. У сувязі з гэтым ганьбавалі ня толькі беларусаў, але й амэрыканцаў небеларускага паходжання. Абліваліся гразёю такія ведамыя амэрыканскія дзеячы, як Робэрт Вагнэр і Эдвард Коч — мэры Нью-Ёрку, якія заўсёды падтрымвалі ідэі беларускае дзяржаўнасьці. Гадамі вяліся напады на сэнатараў Дырксана, Доўла ды шматлікіх іншых²¹. Звычайна амэрыканскія палітыкі не адказвалі на савецкую лаянку, як не рэагавалі й беларускія актывісты на выліваньня на іх памыі. І аднак амэрыканскім беларусам было вельмі непрыемна, калі савецкая, часам проста непрыстойная лаянка ў адрас Амэрыкі й амэрыканскіх беларусаў чулася не ад Прокшы, Бегуна, Стука, Бажка й падобных, а ад беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў. А такіх было легіён.

Адукацыйная дзейнасьць

Кожная грамадзка-палітычная або культурная дзейнасьць прадугледжае дзьева мэты: задавальненьне ўнутраных патрэбаў і ўздзеяньне на вонкавую грамаду. Найбольш красамоўна гэта выявілася ў адукацыйнай дзейнасьці амэрыканскіх беларусаў. З аднаго боку, трэба было выхоўваць маладое беларуска-амэрыканскае пакаленьне, прышчапляць яму беларускасьць, даваць веды пра краіну бацькоў, асновы мовы. З другога ж боку, трэба было інфармаваць, або проста вучыць, шырэйшае амэрыканскае грамадзтва аб беларускай спадчыне ў Амэрыцы, аб патрэбах беларускага вызвольнага руху й г.д., ці то фактычна весьці палітычна-адукацыйную працу сярод журналістаў, палітыкаў, а нярэдка й настаўнікаў.

Праца гэтая была нялёгкая. Усё пачыналася з нуля. Іншыя нацыянальнасьці — славакі, украінцы, палякі й г. д. — у працы з моладзьдзю мелі багатае дасьведчаньне, у іх былі добрыя двухмоўныя настаўніцкія кадры, падручнікі й дапаможнікі, а беларусы ня мелі нават памешканьня для зборак. Каб інфармаваць шырокае грамадзтва пра сваю краіну, яе гісторыю, культуру, іншыя нацыянальнасьці мелі дзесяткі розных кніжак і даведнікаў у розных мовах, а беларусы ня мелі нават і аднае кніжкі пра Беларусь у ангельскай мове. Праўда, заўсёды спорна было з камуністычнаю прапаганднаю літаратураю.

Пачалі імігранты са школаў²². Сьпярша зварачаліся да амэрыканскіх установаў і арганізацыяў, прыкладам,

²¹ Архівы БАЗА: Папка «Савецкія напады»; Беларус. 1964. №88; 1970. №155.

²² Архівы БАЗА, Нью-Ёрк.

бібліятэкаў або аддзелаў ІМКА/ІЎКА, прасілі ў іх памешканьня й пачыналі першыя клясы. Праз год-два грамада здабывалася на нейкае памешканьне, найчасцей там, дзе правіліся Божыя Службы, і школка перабіралася туды. Празь нейкі час знаходзілася большае памешканьне, а то й будавалася новая царква, і тады ўжо беларуская школка становілася неаддзельнаю часткаю гэтае будовы.

З настаўніцкімі кадрамі на пачатку 50-х гадоў вялікіх праблемаў не было: настаўнікаў хапала, і дзеці былі амаль беларускамоўныя (хоць і закідалі сям-там нямецкае слоўца!). Вялікаю праблемаю зь першых гадоў былі падручнікі — іх не было. Савецкімі падручнікамі карыстацца было проста непрыстойна (дый іх не было), дык настаўнікі мусілі ўсё рыхтаваць самі, пакуль беларускія выдавецтвы хоць бы часткава не запоўнілі гэты недахоп²³.

Да сярэдзіны 50-х гадоў беларускія дапаўняльныя школы, званыя таксама суботнімі або нядзельнымі, працавалі ва ўсіх большых і меншых беларускіх асяродках: Нью-Ёрку, Нью-Брансўіку, Кліўлэндзе, Чыкага, Дэтройце, Пасэіку, Лос-Анджэлесе. Выкладаньне вялося ў беларускай мове, але з часам ва ўжытак пачала ўваходзіць і ангельская мова, бо ўсё больш прыходзіла дзяцей англамоўных. У навучаньні націск рабіўся на беларусазнаўчыя прадметы й дадатковыя праграмы — тэатральныя паказы, танцы, сьпевы. Дзецям давалася ініцыятыва перакладаў ды асабліва тэатральных пастацовак, каб уразнастаіць праграму навучаньня. Дзеці пераказвалі па-беларуску прачытаныя ў англамоўных школах кароткія апавяданьні, рабілі цікавыя біяграфічныя замалёўкі й г. д. Актыўнасьць школак і разнастайнасьць навучальных праграмаў залежалі ад зацікаўленьня бацькоў і ўсяе грамады. З часам школкі то занепадалі, то ўзмацняліся, аднак Закон Божы ў прыцаркоўных школках выкладаўся праз увесь час²⁴.

Дапаўняльныя школкі былі не адзіным сродкам выхаваньня беларускасьці ў моладзі, пашырэння ведаў пра Беларусь. Арганізаваліся таксама курсы беларусаведы, асабліва для старэйшае моладзі. У Кліўлэндзе ў сярэдзіне 50-х гадоў д-р Станіслаў Грынкевіч арганізаваў «Лекцыі Спадчыны». На іх выкладалася беларуская літаратура, гісторыя, грамадазнаўства²⁵.

У Нью-Ёрку ў 70-х гадох арганізацыя моладзі ладзіла «Беларускія Дыялёгі», на якіх сталымі выкладчыкамі былі Ян Запруднік і Вітаўт Кіпель. Гэтыя курсы мелі форму пыта-

²³ Запісы. Кн.17. 1983. С.209—213.

²⁴ Гутаркі аўтара з Натальляй Орсай, Марыяй Кіпель, Клаўдзіяй Калядой; Перапіска аўтара з Васілём Стомам, Чаславам Будзькам, Кацяй Вініцкай.

²⁵ Архівы БАЗА, Кліўлэнд.

ньяў і адказаў, лектары імкнуліся выявіць, што моладзь ведае пра Беларусь, і падаць на кожную праблему беларускі пункт гледжаньня. Нью-ёркскія «Беларускія Дыялёгі» працягваліся некалькі гадоў ды ахапілі каля паўсотні розных беларусаведных тэмаў²⁶.

Напрыканцы 70-х гадоў пры Нью-Ёркскім Гарадзкім Унівэрсытэце зь ініцыятывы Галіны Тумаш, тады студэнткі ўнівэрсытэту, пры падтрымцы прафэсара Пятра Гоя чытаўся курс «Беларуская Спадчына», лектарамі на якім былі Вітаўт Кіпель і Янка Запруднік. Падобныя лекцыі чыталіся і ў штатным Ратгерскім Унівэрсытэце ў Нью-Брансўіку, штат Нью-Джэрзі²⁷.

Зь ініцыятывы прафэсара Томаса Бэрда пры падтрымцы Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў Кўінсаўскім Коледжы Нью-Ёркскага Гарадзкога Унівэрсытэту ў 1971—1973 гадох чыталася сэрыя лекцыяў для моладзі пра беларускую літаратуру й культуру. Лектарамі былі прафэсар Уладзімер Сядура, Масей Сяднёў, Антон Адамовіч, прафэсар Томас Бэрд, д-р Вітаўт Кіпель, д-р Ян Запруднік і д-р Вітаўт Тумаш²⁸.

Пры Кўінсаўскім Коледжы была запачаткаваная сэрыя літаратурных лекцыяў «Вечары зь беларускімі пісьменьнікамі», найперш для студэнтаў коледжу, але таксама й для сяброў Арганізацыі Беларускае Моладзі. На вечарох выступаюць пісьменьнікі зь Беларусі, а таксама дасьледнікі беларусаведы. Сярод гасьцей «Вечароў» былі Анатоль Вярцінскі, Іван Чыгрынаў, Алесь Барскі, Алесь Адамовіч, Вячаслаў Адамчык, Віктар Казько, Генадзь Бураўкін, Віктар Дашук, Рыгор Барадулін, Джэймз Дынглі, а. Аляксандар Надсон, Адам Мальдзіс, Валянцін Грыцкевіч, Вера Рыч, Майкл Урбан, Масей Сяднёў, Андрэй Клёнаў, Сакрат Яновіч²⁹.

Адукацыйныя курсы для моладзі арганізоўвае й БІНІМ: такія курсы ладзіліся ў Саўт-Рывэры, Нью-Брансўіку, Нью-Ёрку й Кліўлэндзе ў 1975—1985 гадох.

Яшчэ адзін спосаб, празь які грамадзкія арганізацыі імкнуліся прышчапіць маладому пакаленьню беларускасьць і даць яму веды пра Беларусь, — летнія лягеры для моладзі на беларускім адпачынкавым селішчы Белэр-«Менск». У 1960—1970-х гадох у Белэр-«Менску» было арганізавана колькі летніх лягероў для моладзі школьнага веку, дзе да звычайных летніх адпачынкавых праграмаў — купаньня, паходаў, вогнішчаў — дадаваліся лекцыі беларускіх сьпеваў,

²⁶ Беларускія Дыялёгі. Каталёг. 1970.

²⁷ Архівы БІНІМу.

²⁸ Queens College. Flushing, New York. Professor T. Bird File. Lecturer's Catalogue.

²⁹ Queens College. Flushing, New York. Professor T. Bird File. Evenings with Byelorussian writers; A small anthology of the poetry of Ryhor Baradulion. New York, Queens College, 1984.

танцаў ды ведаў пра Беларусь. Вельмі цікавым курсам на летніх лягерах было таксама прыкладное беларускае мастацтва — вырабы з саломкі, народная вышыўка³⁰.

Арганізацыя Беларускае Моладзі ладзіла таксама экскурсійныя падарожжы, дзе побач з амэрыканскім краязнаўчым матэрыялам падаваліся звесткі пра краязнаўства Беларусі, а некаторыя падарожжы ўлучалі й знаёмства зь беларускаю культураю, прыкладам, экскурсіі ў Нью-Ёркскую Публічную Бібліятэку або Бібліятэку Кангрэсу з агляданьнем беларускіх кнігазбораў. З адукацыйнаю мэтаю ладзіліся таксама вечары, прысьвечаныя абмеркаваньню кніг зь беларускім зьместам.

Адным словам, выхаваньне й адукацыя маладога беларускага пакаленьня ў Амэрыцы былі цяглым працэсам зь вялікім укладам настаўніцкай думкі, хоць і ня з гэткам відавочным вынікам.

Што да вонкавага аспэкту адукацыйнае дзейнасьці беларускае іміграцыі ў Амэрыцы, дык і гэта няспынны працэс рыхтаваньня інфармацыйных матэрыялаў, улётак, мэмарыялаў беларускага характару ў газеты, навучальныя ўстановы³¹.

Культурна-прапагандная дзейнасьць

У гэтай дзялянцы амэрыканскія беларусы заўсёды кіраваліся прынцыпам: ніколі не прамінуць нагоды задэманстраваць сваю прысутнасьць. Дзеля гэтага ад самага моманту, калі яны ступілі на амэрыканскую зямлю, беларусы-імігранты пачалі ствараць хоры, танцавальныя гурткі, рухомыя выставы й г. д.

Працэс фармаваньня гэтых рэпрэзэнтацыйных структураў, пачаўшыся ў канцы 40-х гадоў, працягваўся праз 50-я гады. Хоры, танцавальныя гурткі й тэатральныя калектывы выступалі з рознымі праграмамі як для свае публікі, гэтак і для шырэйшае амэрыканскае грамадзкасьці. Тэатральныя паказы з удзелам вучняў беларускіх дапаўняльных школак ладзіліся пераважна для свайго гледача. Пастаноўкі тэатральнае студыі ў Саўт-Рывэры пад кіраўніцтвам Вячаслава Сэлях-Качанскага ды асабліва паказы тэатральнае групы ў Дэтройце пад кіраўніцтвам Міколы Прускага разьлічваліся як на беларускіх, гэтак і на небеларускіх гледачоў. У 50-х гадох на амэрыканскіх сцэнах былі пастаўленыя «Пінская шляхта», «Шчасьлівы муж», «Мікітаў лапаць» ды дзiesiąткі іншых твораў беларускага клясычнага рэпэртуару.

³⁰ Архівы карпарацыі Белэр-«Менск», Нью-Ёрк.

³¹ Архівы БАЗА.

Што да выступленьяў хораў і танцавальных калектываў, дык яны былі разьлічаныя на самую шырокую аўдыторыю. На пачатку 50-х гадоў амэрыканскія беларусы мелі некалькі хораў і танцавальных групаў у Нью-Ёрку—Нью-Джэрзі, Кліўлэндзе, Дэтройце, Чыкага. Выступалі яны на розных фэстывалях, этнічных мастацкіх паказах, а некаторыя прабіліся й на тэлевізію. Выступы беларускіх калектываў на шырэйшых форумах значна прычыніліся да таго, што беларусы трапілі ў розныя этнічныя даведнікі.

Удзел беларусаў у амэрыканскіх урачыстасьцях — Днёх Калюмба, Дажынках і г. д. — пашыраў этнічны круггляд мясцовых арганізатараў ды сьведчыў, што ёсьць «новая» нацыянальная група, якая бярэ чынны ўдзел у амэрыканскім жыцьці. Ад часу прыезду ў Амэрыку паваеннае хвалі іміграцыі беларускія мастацкія калектывы выступалі сотні разоў у большых і меншых аўдыторыях у гарадох Вашынгтон, Нью-Ёрк, Чыкага, Кліўлэнд, Дэтройт, Лос-Анджэлас, Філадэлфія ды ў сотні меншых гарадоў. У архівах беларускіх арганізацыяў захоўваюцца сотні выцінак зь мясцовых газэтаў з водгукамі на беларускія выступы. Гэта выдатнае дасягненьне беларускае грамады, якое асягалася аднаго працягу дзесяткаў людзей — Вячаслава Сэлях-Качанскага, Натальлі Орсы, Ірэны Цупрык, Пятра Нядзьведзкага, Вілы Ляўчук, сям'і Мяленьцевых, Міхася Тулейкі, Алесья Каптуровіча, Аляксандра Валюшкі, Кастуся Калошы, Ірэны Каляда, Веры Рамук, Веры Бартуль, Алы Орса, Галіны Орса, Дзьмітра Верасава, Ксавэрыя Барысаўца, Аркадзя Еўца, Кастуся Кіслага, Каці Вініцкай, Юркі Мазуры, Лідзіі Янушкевіч-Нядзьвіга, Барбары Вержбаловіч, Галіны Руднік, а найбольш — прафэсара Міколы Куліковіча.

Побач з тым, што беларуская грамада ў Амэрыцы называе «рутыннымі» выступамі, як, прыкладам, удзел у штогадовым міжэтнічным фэстывалі у Парку Свабоды ў Джэрзі-Сіты, штат Нью-Джэрзі, які аглядае 10—15 тысячаў чалавек, або ў Фэстывалі Славянскіх Народаў у Балтымору, дзе бывае да 20 тысячаў глядачоў, у жыцьці амэрыканскіх беларусаў ёсьць падзеі, да якіх грамада рыхтуецца супольна й загадзя і памяць аб якіх застаецца надоўга.

Адною з такіх падзеяў быў Беларускі Дзень на Сусьветнай Выставе ў Нью-Ёрку 21 жніўня 1964 году. Беларускі паказ на выставе — выступы танцавальных, сьпеўных і музычных калектываў — працягваўся колькі гадзінаў ды ўлучаў больш за 120 удзельнікаў. Рыхтаваў гэтую імпрэзу й кіраваў ёю адмысловы камітэт, у які ўваходзілі прадстаўнікі ўсіх большых арганізацыяў: старшыня Міхась Тулейка, сябры Іван

Касяк, Міхась Бахар, Ян Запруднік, Фрэнк Рамана, Ала Рамана, Аўген Нестар і Ніна Каваль³².

Іншымі вялікімі імпрэзамі, дзе беларусы выступілі як аб'яднаная група, былі Беларускае Фэстывалі ў штаце Нью-Джэрзі: 12 чэрвеня 1976 году, 21 траўня 1977 году й 19 траўня 1979 году. Для арганізацыі Фэстываляў паклікаліся адмысловыя камітэты, у якія ўваходзіла 50—70 асобаў. Колькасьць удзельнікаў дасягала дзвюх сотняў, а канцэртная праграма займала блізу паўдня. Беларускае Фэстывалі зьбіралі ад трох да пяцёх тысячаў гледачоў. Фэстывалі ў Нью-Джэрзі давалі магчымасьць ацаніць патэнцыяльныя магчымасьці Беларускае грамады ды, што асабліва важна, прыцягнуць да актыўнага супрацоўніцтва маладое, народжанае ў Амэрыцы, пакаленьне. Беларускае Фэстывалі — а першы зь іх у 1976 годзе пачынаў удзел Беларускае групы ў сьвяткаваньні 200-х угодкаў Злучаных Штатаў — былі заўважаныя й шматлікімі амэрыканскімі палітыкамі. Фэстывалі віталі дзесяткі сэнатараў і кангрэсмэнаў, прэзыдэнт Джэралд Форд, а губэрнатар штату Нью-Джэрзі Брэндан Бэрн абвяшчаў дзень Фэстываляў Днём Беларускае Спадчыны ўсяго штату.

У арганізацыйныя камітэты Фэстываляў уваходзілі старшыня Вітаўт Кіпель, сябры Надзя Кудасавы, Ірэна Дутко, Зора Кіпель, Галіна Русак, Міхась Бахар, Ян Запруднік, Віталь Цярпіцкі, Ала Рамана, Вячка Станкевіч, Васіль Русак, Алекс Сільвановіч, Вера Бартуль, Тамара Кольба ды дзесяткі іншых.

Вялікаю падзеяю для Беларускае грамады быў удзел амэрыканскіх беларусаў у сьвяткаваньні 200-годзьдзя Злучаных Штатаў Амэрыкі. Упершыню беларусы бралі гэтакі актыўны й шырокі ўдзел у агульнаамэрыканскім сьвяце. Беларусы адзначалі гэты юбілей у штатах Агаё, Вэрмонт, Дэлаўэр, Іліной, Індыяна, Каліфорнія, Канэтыкат, Мэйн, Мічыган, Нью-Джэрзі, Нью-Ёрк, Пэнсылвэнія й Фларыда ды ў гарадох Вашынгтон, Дэтройт, Каламбас, Кліўлэнд, Лос-Анджэлас, Нью-Ёрк, Пасэйк, Прынстан, Трэнтан, Філадэлфія й Чыкага.

Апрача выступаў з мастацкімі праграмамі, беларусы бралі ўдзел таксама ў колькіх канфэрэнцыях, прысьвечаных 200-годзьдзю Амэрыкі, выдрукавалі некалькі адмысловых брашураў. У штаце Нью-Джэрзі Зора Кіпель з дапамогаю штатнага сьвяткавальнага камітэту апрацавала першы даведнік нацыянальных арганізацыяў штату. Бясспрэчна, пэрыяд адзначэньня 200-годзьдзя ЗША (а ён трываў каля дзесяці гадоў) стаўся выдатным стымулам ажыўленьня дзейнасьці Беларуска-амэрыканскіх арганізацыяў³³.

³² Архівы БАЗА: Папка «Сусьветная выстаўка», 1964.

³³ Архівы БІНІМу: Папкі «Фэстывалі», «200-годзьдзе»; Ethnic Heritages and Horizons, an expanding awareness. Baltimore, MD, 1980; Беларус. 1964. №91; 1976. №230—231, 233.

Значны ўдзел бралі беларусы і ў адзначэньні 100-годзьдзя Статуі Свабоды ў 1986 годзе, у Сусьветным Эўхарыстычным Кангрэсе ў Філадэлфіі ў 1976 годзе, у адзначэньні 300-годзьдзя штату Нью-Джэрзі ў 1964 годзе ды ў шмат якіх іншых лякальных урачыстасьцях.

Сярод іншых культурных падзеяў можна зазначыць юбілей 1000-годзьдзя Хросту Беларусі, адзначэньне 800-х угодкаў Ефрасіньні Полацкае. Папулярнымі былі й «агляды талентаў» моладзі, ладжаныя Арганізацыяю Беларуска-Амэрыканскае Моладзі³⁴.

Выставы

Найбольш пашыраная форма папулярызацыі беларускае культуры ў Амэрыцы — выставы народнага ўмельства, твораў беларускіх мастакоў, беларускага друку.

Беларускія арганізацыі й паасобныя беларусы пачалі браць удзел у амэрыканскіх выставах ад пачатку 50-х гадоў. Напачатку гэта былі выставы паясоў, дываноў, ручнікоў. Паступова асартымэнт выставаў пашыраўся і пачаў улучаць паказ прадзеньня, плячэньня паясоў, выраб кашоў. Беларусы бяруць удзел у выставах, ладжаных амэрыканцамі, а таксама вельмі часта арганізуюць выставы ў сваіх грамадзкіх цэнтрах. Найбольш ведамая штогадовая выстава беларускага мастацтва і ўмельства адбываецца ў грамадзкім цэнтры ў Саўт-Рывэры. Выставы ў Саўт-Рывэры былі запачаткаваныя ў 1974 годзе. У іх бяруць удзел часам да паўсотні беларускіх мастакоў і ўмельцаў. Апошнімі гадамі прысылаюць на выставу свае творы й вырабы мастакі зь Беларусі.

Вельмі папулярны форум для выставаў — этнічныя фэстывалі, але сталаю зьяваю сталіся й выставы ва ўнівэрсытэтах. Беларусы ўвайшлі таксама ў супрацоўніцтва з арганізатарамі Гадавога Фэстывалю ў Чыкагскім Музэі Тэхналёгіі й Навукі, дзе ладзяцца штогадовыя выставы й калядныя фэстывалі, Міжнацыянальным Фэстывальным Камітэтам у Лос-Анджэлесе, Міжнацыянальнаю Мастацкаю Радаю ў Кліўлэндзе³⁵.

Да выставаў друкуюцца каталёгі, часта з рэпрадукцыямі важнейшых экспанатаў. У БІНІМе захоўваецца каля сотні большых і меншых каталёгаў ды сьпіс каля 600 выставаў, у якіх за апошнія дзесяцігодзьдзі бралі ўдзел беларусы.

³⁴ Архівы АБAM: Папка «Агляд талентаў»; Беларус. 1973. №195, 198; 1974. №210; 1975. №218.

³⁵ Архівы БАЗА ў Кліўлэндзе, Нью-Ёрку і ў Каліфорніі; Архівы Беларускага Каардынацыйнага Камітэту ў Чыкага.

Неабходна таксама адзначыць, што шмат у якіх гарадох (Ньюарк, Кліўлэнд, Нью-Брансўік) беларускія арганізацыі супрацоўнічаюць зь мясцовымі музэямі, якія таксама ладзяць беларускія выставы, а музэй у Ньюарку (штат Нью-Джэрзі) мае нават беларускую перасоўную выставу для школаў. Для беларускіх выставаў некаторыя музэі пазычалі з музэяў у Бафала й Нью-Ёрку слухцкія паясы³⁶.

Трэба адзначыць, што ў Злучаных Штатах шмат беларускіх сем'яў стварылі свае ўласныя выставачныя фонды й пры першай нагодзе пазычаюць мясцовым выставачным арганізацыям беларускія матэрыялы для выставаў. Гэтыя фонды ўвесь час павялічваюцца, бо беларускія мастакі і ўмельцы (прыкладам, Ніна Згірская або Тамара Кольба) не сядзяць склаўшы рукі.

Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва мае таксама калекцыю беларускіх народных строяў, якія пазычаюцца на запатрабаваньне арганізацыяў для выстаў і фэстываляў.

Удзел у выставах — клопат розных беларускіх арганізацыяў, аднак найбольш робяць у гэтай дзялянцы БІНІМ і Культурна-Мастацкае Таварыства ў Саўт-Рывэры. Тым часам своеасаблівымі экспэртамі беларускіх выставаў у Амэрыцы сталіся Надзя Кудасавя, Ірэна Дутко, Тамара Кольба, Зора Кіпель, Галіна Русак, Люда Махнюк, Ніна Сільвановіч, Ліза Літаровіч, Вера Рамук, Вера Бартуль, Ала Рамана, Кастусь Калоша, Сяргей Карніловіч, Каця Вініцкая, Юзя Найдзюк ды шмат хто іншы.

Канфэрэнцыі

Яшчэ адна форма папулярызацыі беларускае навукі й культуры — удзел беларусаў у навуковых канфэрэнцыях, сымпозыюмах, сэмінарах. Найчасцей гэта гадавыя канфэрэнцыі прафэсійных таварыстваў, гэтакіх як Амэрыканскае Таварыства Дасьледнікаў Славянаведы, Таварыства Эпохі Рамантызму, Таварыства Бібліятэкараў, Таварыства Сучасных Моваў. Беларускія ўдзельнікі чытаюць на гэтакіх канфэрэнцыях рэфэраты на беларускія тэмы.

Бралі беларусы ўдзел у канфэрэнцыях, якія ладзіліся амэрыканскімі ўстановамі, як, прыкладам, у канфэрэнцыі, прысьвечанай 1000-годзьдзю Хрысьціянства на ўсходнеславянскіх землях, якая была арганізаваная Бібліятэкаю Кангрэсу ў траўні 1988 году. На ёй выступалі з дакладамі на беларускія тэмы а. Аляксандар Надсон і мэтр Гай дэ Пікарда зь Лёндану, а таксама прафэсар Томас Бэрд зь Нью-Ёрку. Яшчэ колькі прыкладаў тэматычных канфэрэнцыяў з удзелам беларусаў: «Мір і свабода нацыям» (Вашынгтон, 1956),

³⁶ Архівы БІНІМу: Папка «Выставы».

«Раньнія славянскія жыхары Амэрыкі» (Джэрзі-Сіты, 1972), «Забытыя культуры ў СССР» (Нью-Ёрк, 1977), «Талстой у Амэрыцы» (Нью-Ёрк, 1988), «Трыстаніяна ў Амэрыцы» (Флорыда, 1990).

Ладзяць навуковыя канфэрэнцыі й беларускія арганізацыі. Гэтак БІНІМ арганізаваў канфэрэнцыю, прысьвечаную 450-годзьдзю Статуту Вялікага Княства Літоўскага (супольна з Кліўлэндзкім Штатным Унівэрсытэтам, 1980), а таксама юбілейную канфэрэнцыю да 25-годзьдзя БІНІМу (супольна зь Сітанхольскім Унівэрсытэтам, штат Нью-Джэрзі, 1977).

Беларусы бралі ўдзел у сотнях навуковых канфэрэнцыяў і сэмінараў, што рэгулярна дакумэнтуюцца ў Беларускім Інстытуце Навукі й Мастацтва.

Спартовая дзейнасьць

Беларускі спорт, як можна было спадзявацца, адыграў выдатную ролю як у арганізацыі беларускае моладзі, гэтак і ў папулярызацыі Беларусі. Моладзь, што прыяжджала ў Амэрыку ў канцы 40-х — пачатку 50-х гадоў, асабліва ў вялікія гарады, адразу гуртавалася паводле спартовых зацікаўленьняў. Узьніклі беларускія футбольныя й валебольныя каманды, клубы шахматыстаў, пінгпонгавыя групы. У Нью-Ёрку, Кліўлэндзе й Саўт-Рывэры беларускія каманды ўвайшлі адразу ў амэрыканскія лігі, заказалі ўніформы ды ўліліся ў амэрыканскае спартовае рэчышча. Ініцыятарамі беларускае спартовае дзейнасьці ў Амэрыцы былі Іван Муха, Грыша й Васіль Арцішэнкі, Фёдар Пагуда, Рыгор Мікуліч, браты Александровічы, браты Станкевічы і Уладзімер Дунец.

Беларускія футбольныя й валебольныя каманды — «Пагоня», «Нёман» ды іншыя выступалі зь пераменным посьпехам у розных лігах. З гадамі мяняліся ўдзельнікі, прыходзілі маладыя, але каманды захоўвалі актыўнасьць. Яшчэ й цяпер валебольная каманда «Нёман» (Саўт-Рывэр, штат Нью-Джэрзі) вельмі часта выступае ў міжэтнічных турнірах, прадстаўляючы беларускую грамаду.

Важным дасягненьнем беларускіх спартоўцаў у Амэрыцы трэба лічыць арганізацыю штогадовых беларускіх спартовых сустрэчаў на адпачынкавым селішчы Белэр-«Менск». У сярэдзіне лета моладзь і спартоўцы зьяжджаюцца на селішча, дзе ўдзельнічаюць у спаборніцтвах у дзесяцёх-дванаццацёх відах лёгкае атлетыкі, а таксама камандных змаганьнях у валебол. Гэткія сустрэчы былі запачаткаваныя ў 1959 годзе й працягваюцца да цяперашняга часу. На сустрэчах штогод выбіраецца беларуская «міс спорту»³⁷.

³⁷ Архівы БККА: Папка «Беларускі спорт»; Архівы Міхася Сенькі, Саўт-Рывэр, штат Нью-Джэрзі.

Геаграфічны абсяг культурніцкае дзейнасці

Бясспрэчна, найшырэй беларуская культура прадстаўленая амэрыканскімі беларусамі ў мясцовасцях, дзе іх сканцэнтравана найбольш: у штатах Нью-Джэрзі (гарады Ньюарк, Нью-Брансўік, Саўт-Рывэр, Хайлэнд-Парк, Трэнтан, Джэрзі-Сіты, Гласбара, Морыстаўн, Пасэік, Радэрфард, Парамус, Эдысан), Нью-Ёрк (Нью-Ёрк, Бафала, Олбані, Бінхэмтан, Сырак'юз), Агаё (Кліўлэнд, Каламбас, Эйкран), Іліной (Чыкага, Спрынгфілд), Мічыган (Дэтройт, Ланзынг, Грэнд-Рэпідз) ды Каліфорнія (Лос-Анджэлас, Сан-Францыска).

Аднак і там, дзе жыве ня так шмат беларусаў, беларускія арганізацыі імкнуцца папулярызаваць культуру Беларусі праз выставы, паказы, выступы мастацкіх калектываў і г. д. Беларуская дзейнасць у штатах з малою беларускаю прысутнасцю выглядае наступна:

Каларада. Адбываліся выставы зь беларускім удзелам у Дэнвары. Дзейная сям'я Фёдара Шыбута.

Канэтыкат. Беларусы жывуць у гарадох Нью-Лондан, Хартфард, Стэмфард. У канцы 50-х — пачатку 60-х гадоў тут быў дзейны аддзел БАЗА. Ладзіліся выставы. Штогаду губэрнатар абвясчае 25 сакавіка Беларускім Днём штату. Дзейныя беларусы — сем'і Кажаноў, Протасаў, Грамыкаў, Галякоў.

Дэлаўэр. Горад Ёілмінгтан. 25 сакавіка — Беларускі Дзень штату. Ладзяцца выставы, дзейная сям'я Шастакоў.

Фларыда. У штаце пражывае шмат беларусаў-пэнсіянэраў: сем'і Брылеўскіх, Пятроўскіх, Трусэвічаў, Шчорсаў. Дзеіць колькі арганізацыяў — БККА, Беларускі Харытатыўна-Адукацыйны Фонд. Дзякуючы актыўнасці Лянгіны Брылеўскай беларусы бяруць удзел у розных палітычных і культурных мерапрыемствах у гарадох Маямі, Холівуд. Д-р Лявон Трусэвіч рэпрэзэнтэуе БАЗА на заходнім узьбярэжжы штату.

Кэнзэс. Як згадвалася раней, беларуская прысутнасць у горадзе Кэнзэс-Сіты заўважаецца ў мове некаторых старых пасяленцаў. У горадзе ладзіліся выставы, у якіх бралі ўдзел і беларусы.

Мэйн. У штаце жыве нямала беларусаў — старых і новых імігрантаў, якія працуюць пераважна на лесапрамыслах, у электроннай прамысловасці, морскай гаспадарцы, а таксама займаюцца гадоўляю курэй (спэцыяльнасць штату). Сям'я Паўла Куляша, прадстаўніка БАЗА ў штаце Мэйн, адказвае за арганізацыю выставаў, удзел у канфэрэнцыях ды пашырае беларускі друк у штаце. Часам у штатным універсытэце ў горадзе Агаста адбываюцца выставы зь беларускім удзелам.

Мэрылэнд. Горад Балтымор — вялікі партовы й прамысловы асяродак. Беларусы селяцца ад даўна (д-р

А.Сянкевіч). У горадзе дзеіць Этнічная Рада, якая ладзіць фэстывалі, выставы. Беларусы заўсёды бяруць удзел у выставах і навуковых канфэрэнцыях. Каардынатары беларускае дзейнасці ў горадзе й штаце — Васіль і Далорэс Мельяновічы, Лявон Кавалёў.

Масачусэтс. У найбольшым горадзе штату — Бостане часта ладзяцца выставы этнічных умельцаў, у якіх бяруць удзел і беларусы. Удзельнічаюць беларусы і ў канфэрэнцыях, ладжаных Харвардзкім універсітэтам.

Нью-Хэмпшыр. Беларусы бяруць удзел у розных імпрэзах праз Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне.

Пэнсylvэйнія. У гэтым штаце вельмі шмат беларусаў, якіх ад Беларускага Кангрэсавага Камітэту прадстаўляе Мікола Грэбень. БАЗА бярэ ўдзел у выставах і фэстывалах штатнага ўніверсітэту ў розных гарадох. За мінулыя гады беларусы ўдзельнічалі ў канцэртах і выставах у гарадох Філадэлфія, Скрэнтан, Харысбург, Пітсбург і Колэдж-Сіты.

Тэксас. Беларусы бралі ўдзел у выставах у гарадох Х'юстан і Далас. Дзейная сям'я Каракулькаў.

Джорджыя. Горад Атланта. Ладзіліся выставы народнага ўмельства, у якіх бралі ўдзел і беларусы.

Сталіца Вашынгтон. Апрача таго, што беларускія дэлегацыі бяруць удзел у шматлікіх канфэрэнцыях, у Вашынгтоне зарэгістраваны аддзел БАЗА. З дапамогаю БАЗА беларусы ўдзельнічаюць у розных выставах, а каардынуюць дзейнасць Алеся Кіпель, Ніна Кіт і Расьціслаў Завістовіч. Шмат беларусаў працуе ў Вашынгтоне ў розных урадавых установах³⁸.

³⁸ Архівы БІНІМу: Папка «Па штатах».

БЕЛАРУСКІЯ ЭЛЕМЭНТЫ Ў ДЗЕЙНАСЬЦІ ЛЕВЫХ І ПРАВЫХ ПРАРАСЕЙСКІХ ГРУПАЎ

Як зазначалася вышэй, тысячы старых беларускіх імігрантаў былі ўцягненыя ў розныя левыя й сацыялістычныя арганізацыі. У 20-х гадох гэтыя імігранты выкарыстоўваліся ў палітычных мэтах для сеяння неспакою.

Левыя групы зь вялікім удзелам беларусаў, сярод якіх сям-там праглядалася й беларускасьць, квітнелі яшчэ й пасяля Другой сусветнай вайны. Беларуская нацыянальная сьведамасьць сярод левых беларусаў узмоцнілася падчас вайны й пасяля яе з заснаваньнем беларускае місіі ў ААН ды з пашырэньнем кантактаў зь іхнаю радзімаю, якая звалася Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка. Прыток паваеннае хвалі імігрантаў значна паспрыяў росту сьведамасьці свае беларускасьці сярод тых масаў, якія былі зьвязаныя з рознымі «прагрэсыўнымі расейска-славянскімі» арганізацыямі.

Галоўным асяродкам дзейнасьці гэтых групаў стаўся АРОВ-Парк, зямельная ўласнасьць, набытая колькімі групамі ў канцы 40-х гадоў, якая разьмешчаная ў павеце Манроў, штат Нью-Ёрк. Сярод заснавальнікаў і арганізатараў АРОВ-Парку зноў жа было нямала беларусаў¹. Толькі некаторыя зь іх былі сапраўды сьведамымі беларусамі — ім, хоць і атручаным чадам сацыялістычна-камуністычнае ідэалёгіі, не былі чужыя беларускія карані й жаданьне пашыраць беларускую культуру. Варта згадаць колькі асобаў.

Уладзімер Мінкевіч (1910—1982) нарадзіўся ў Злучаных Штатах ад бацькоў-беларусаў. Ён быў адным зь ініцыятараў АРОВ-Парку, дзе на працягу доўгіх гадоў адказваў за культурную дзейнасьць. Мінкевіч уваходзіў у кіраўніцтва розных левых арганізацыяў і быў прэзыдэнтам карпарацыі «Русский Голос». Пры ўсёй ягонай вернасьці савецкаму рэжыму ён шмат зрабіў для папулярызацыі беларускае

¹ Гутаркі аўтара з Алексам Ігнацюком, Майклам Грушам, Янам Пякарскім і дзесяткамі іншых, Нью-Ёрк, 1960-я гады.

культуры й спрыяў усталяваньню блізкіх сувязяў паміж амэрыканскімі беларусамі й БССР².

Фрэд Клімовіч — яшчэ адзін народжаны ў Амэрыцы беларус, які быў вельмі актыўны ў гуртаваньні беларусаў вакол Расейскага Дому на Клэй-стрыт у Грынпойнце, Бруклін, у Клюбe ймя Чарнышэўскага на Манхэтэне ды па ўсёй краіне, арганізоўваў танцавальныя гурткі для моладзі. Ведама ж, ён быў ва ўладзе левае ідэалёгіі, але яна базавалася ў яго больш на індактрынацыі старога пакаленьня імігрантаў, чым на ўласных ведах. Аднак ягоная адданасьць Беларусі была шчырая, і ён імкнуўся, каб кожны танцавальны гурток, што быў пад ягоным уплывам, мог танцаваць беларускія танцы. Памёр ён зусім малады ў 1982 годзе³.

Больш чым за 40 гадоў існаваньня АРОВ-Парку сярод лідараў аб'яднаных у ім арганізацыяў былі дзесяткі беларусаў, як, прыкладам, Даніла Казушчык, Марыя Сімак, Даніла Зялеўскі, Ігнат Трус, якія былі шчырымі беларусамі, аднак левая ідэалёгія замгліла ім дарогу да служэньня Беларусі.

Тым ня менш АРОВ-Парку не чужая беларускасьць. У гэтым селішчы штогоду ладзіцца Расейска-Беларускі Дзень Культуры, звычайна на пачатку жніўня, арганізоўваюцца беларускія сцэнічныя паказы, а найважнейшае — у 1973 годзе быў пастаўлены помнік Янку Купалу побач з помнікамі Ёлту Ёйтману, Тарасу Шаўчэнку й Аляксандру Пушкіну. Гэта вялікае дасягненьне, якім могуць ганарыцца ўсе амэрыканскія беларусы⁴. Нельга адмаўляць, што нейкім чынам і левыя групы прычыняліся да абуджэньня беларускае этнічнае сьведамасьці, хоць і ў кантэксьце савецкае сацыялістычнае ідэалёгіі. Вось, прыкладам, развагі аднаго левага актывіста:

У нядзелю 30 траўня я прыйшоў зь сябрамі ў АРОВ-Парк[...] Перш-наперш я наведаў помнікі Т.Шаўчэнку, А.С.Пушкіну, Ёлту Ёйтману і, ведама ж майму земляку Янку Купалу. Гледзячы на Купалу, я думаў: «Вось мы тут у Амэрыцы думаем, што мы расейцы. Але ж у сапраўднасьці мы беларусы. Калі ў дзяцінстве мы хадзілі ў школу ў царскай Расеі, ніхто не казаў нам, што йснуюць Беларусь, Украіна ды іхныя народы. Нічога не гаварылі нам і пра іншыя нацыянальнасьці. Дый увогуле, ці шмат мы маглі вывучыць у царскай школе, асабліва калі навучаньне працягвалася толькі дзьве-тры зімы? Мы прыехалі ў Амэрыку непісьменныя й маглі толькі паставіць свой подпіс. Расейская Рэвалюцыя, газэта «Русский Голос» і савецкая сыстэма шмат чаму нас навучылі, і цяпер мы ведаем, што мы — беларусы...»⁵.

² Русский Голос (Нью-Йорк). 1982. 18, 25 марта; Гутаркі аўтара з шматлікімі сябрамі У.Мінкевіча, 1983.

³ Гутаркі аўтара з Фрэдам Клімовічам, 1976; Русский Голос (Нью-Йорк). 1982. 20 мая.

⁴ Голас Радзімы. 1988. 23 чэрв.; Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1973. №4; Беларус. 1973. №196; Беларуская Моладзь. 1976. №42. С.18—19.

⁵ Русский Голос (Нью-Йорк). 1976. 17 июня.

Бясспрэчна, што сябры гэтых арганізацыяў, цяпер ужо нашчадкі заснавальнікаў у другім і трэцім пакаленьні, адчуваюць у сабе беларускія карані й прывязаныя да беларускае культуры. На жаль, аднак, іхная беларускасьць ня мае ніякага тэрэтычнага грунту й асацыюецца ў іхным уяўленьні з расейскаю культураю ды камуністычнымі ідэямі. Яны ня маюць ніякага ўяўленьня пра асобнасьць Беларусі, пра гісторыю беларускае дзяржаўнасьці. Як бы там ні было, можна толькі шкадаваць, што прадстаўнікі Савецкае Беларусі, пісьменьнікі, мастакі й навукоўцы, не пашыралі беларускую сьведамасьць сярод гэтых амэрыканскіх беларусаў левае арыентацыі. АРОВ-Парк ад самых сваіх пачаткаў стаўся месцам паломніцтва шматлікіх савецкіх афіцыйных асобаў, улучна з БССР-аўскімі дэлегацыямі. На жаль, гэтыя «прадстаўнікі» прадстаўлялі не Беларусь, а Савецкі Саюз. БССР-аўскія госьці добра ведалі, што бальшыню ў гэтых левых групах складаюць людзі беларускага паходжаньня, ведалі пра іхную мову, звычай, пра іх цягу да беларускага, аднак, наведваючы АРОВ-Парк, БССР-аўцы падкрасьлялі еднасьць з Расеяю й «агульнарасейскія» традыцыі, толькі мімаходзь ужываючы тэрмін «нашы землякі». Яны нават не гаварылі пра Беларусь, хіба толькі ў савецкім кантэксьце.

На жаль, даводзіцца зрабіць сумную выснову — прадстаўнікі Савецкае Беларусі, наведваючы сваіх суродзічаў, сьведама й пасьядоўна спрыялі палітыцы русыфікацыі. Трэба спадзявацца, што незалежная Рэспубліка Беларусь выправіць гэтыя прыкрыя й шкодныя для беларускае нацыі памылкі.

Дзейнасьць прых прарасейскіх арганізацыяў і беларусы

Ці сярод беларусаў, якія належалі да прых «расейскіх» арганізацыяў, назіралася хоць нейкая беларуская дзейнасьць? Дзейнасьць такая вялася, але спарадычна і ў вельмі малым аб'ёме. Беларусы, якія гуртаваліся вакол фармы РООВА й асацыяваных зь ёю арганізацыяў, час-часом у 50—60-х гадох запрашалі беларускія хоры на канцэрты. Свае ж уласнае ініцыятывы заснаваньня беларускага хору ці танцавальнага гуртка пры сваёй арганізацыі гэтыя беларусы не задэманстравалі.

ВЫДАВЕЦКАЯ СПРАВА. БЕЛАРУСІКА Ў СРОДКАХ МАСАВАЕ ІНФАРМАЦЫІ

БЕЛАРУСІЯ ВЫДАЊНІ Ў ПАВАЕННАЙ ЗАХОДНЯЙ ЭЎРОПЕ

Пэрыёдыка. Газэты

Дзьве беларускія газэты, якія выдаваліся ў Бэрліне, — «Беларускі Работнік» і «Раніца» — спынілі сваё існаваньне ў 1944 і 1945 гадох адпаведна¹.

Улетку 1945 году, у першае паваяннае лета ў Эўропе, выходзіла колькі нязначных, часта рукапісных беларускіх публікацыяў, якія мелі лякальны характар².

Першаю паваяннаю беларускаю газэтай ў Заходняй Эўропе сталіся «Беларускія Навіны», якія выходзілі ў Парыжы ад сьнежня 1945 да чэрвеня 1947 году. Аднак, дзеля таго што большыня беларускіх эмігрантаў на той час была сканцэнтраваная ў Заходняй Нямеччыне, было натуральна, што там мусіў узнікнуць беларускі пэрыядычны друк. Калі беларускія масы пачалі зьбірацца ў лягерах Ды-Пі, зьявіліся дзесяткі беларускіх пэрыёдыкаў. Беларускія выданьні выходзілі таксама ў Аўстрыі, Вялікабрытаніі й Францыі. Але першая масавая беларуская газэта нарадзілася ў Нямеччыне.

Гэткая газэтаю сталася «Бацькаўшчына», якая выдавалася ў Остэргофэне, а пасля ў Мюнхене ад кастрычніка 1947 да сьнежня 1966 году, усяго выйшла 637 нумароў. Гэты тыднёвік стаўся выразьнікам беларускіх палітычных ідэалаў, ён ясна вызначыў мэты беларусаў дыяспары й паслужыў аб'яднаўчым фактарам расьсеянае масы беларускіх эмігрантаў. Газэта дасягнула найвышэйшага ўзьлёту ў часе, калі беларусы выяжджалі з Заходняе Нямеччыны ў Злучаныя Штаты, Канаду, Аўстралію ды іншыя краіны й кантынэнты. Яна была тады галоўнаю крыніцаю інфармацыі пра беларускую эміграцыю, яе грамадзкае й палітычнае жыцьцё. Нават калі эмігранты настала ўладкоўваліся ў розных краінах, «Бацькаўшчына» надалей заставалася інфармацыйным выданьнем для ўсіх беларусаў. Яна падрабязна насьвятляла

¹ Раніца (Бэрлін). 1939. №1. 3 сьн.—1945. №235. 21 сак.; Беларускі Работнік (Бэрлін) 1943. №1. 27 чэрв.—1944. №46. 12 ліст.

² Бацькаўшчына. 1947. №2.

жыццё беларусаў у Злучаных Штатах да самага канца 50-х гадоў, калі сувязі газеты зь імігрантамі аслаблі, аж пакуль яна ўрэшце не спыніла сваё існаваньне. «Бацькаўшчына» атрымвала з Злучаных Штатаў заўсёдную падтрымку й дапамогу. Перш за ўсё, у Злучаных Штатах жылі амаль усе заснавальнікі, першыя рэдактары й адміністратары газеты — Антон Адамовіч, Лявон Савёнак, Васіль Кендыш, Уладзімер Тамашчык (архіяпіскап Васіль), Мікола Кунцэвіч, Віталь Кажан, Францішак Кушаль, Наталья Арсеньнева ды іншыя. Д-р Станіслаў Станкевіч, Зіна Станкевіч і Уладзімер Бортнік былі ў блізкай лучнасьці з амэрыканскімі беларусамі. Апрача ўсяго гэтага, газета стаяла на ідэалыгічных пазыцыях, якія падзяляла бальшыня беларускіх эмігрантаў у Амэрыцы.

Другім выданьнем, якое шмат прычынілася да згуртаваньня раскіданых беларускіх масаў і да фармаваньня ідэалыгічнае сьведамасьці эміграцыі, была газета «*Беларускае Слова*», якая пачала выдавацца ў Міхельсдорфе й Аўгсбургу, Заходняя Нямеччына, у сьнежні 1948 году. Кіравалі выданьнем Юры Сабалеўскі, Яўхім Кіпель, Юрка Віцьбіч, Аляксандар Русак, а. Мікалай Лапіцкі ды інш. Газета таксама насвятляла працэс эміграцыі ў Злучаныя Штаты, дзейнасьць беларусаў у новай краіне, але ня мела такога шырокага ўплыву на эмігранцкія масы, як «Бацькаўшчына». У кастрычніку 1956 году рэдакцыя газеты перамясьцілася ў Злучаныя Штаты, дзе яна й спыніла існаваньне ў 1958 годзе³.

Абедзьве гэтыя газеты перасталі існаваць з шэрагу прычынаў, галоўнаю зь якіх было тое, што гэта былі тыпова эўрапейскія газеты, якія выказвалі патрэбы беларускае грамады ўсяго сьвету. У Злучаных Штатах, аднак, узьнікла тэндэнцыя да большае інтэграцыі ў жыццё новае краіны, што выклікала неабходнасьць заснаваньня спэцыфічнага беларуска-амэрыканскага пэрыядычнага друку. Да канца 50-х гадоў большасьць беларускіх эмігрантаў пакінула Заходнюю Эўропу, і беларускі пэрыядычны друк там амаль што зусім занік. Засталіся толькі паасобныя выданьні, якія выходзілі ў Вялікабрытаніі, Заходняй Нямеччыне, Францыі й Італіі⁴. Цэнтар беларускае выдавецкае дзейнасьці перамясьціўся за акіян.

³ Беларускае Слова. 1948. №1(Міхельсдорф). 17 сьн.—1958. №2(39)(Саўт-Рывэр). Крас.—ліп.

⁴ Божым Шляхам (Парыж—Лёндан). 1947. №1. Кастр.—1980. №151; Znič (Rym). 1950. №1. Vier.—1975. №119—120; Моладзь (Парыж). 1948. №1—1954. №32; Барацьба (Штутгарт). 1955. №1. Сак.—1990. №48; Аб'еднаньне (Лёндан). 1955. №1. 23 сак.—1966. №108. Чэрв., ды колькі меншых.

Кнігавыдавецтва

Беларускае паваеннае кнігавыдавецтва распачалося ў Заходняй Нямеччыне. Выходзілі кнігі таксама ў Францыі й Вялікабрытаніі. Адною зь першых кніжак быў «Лемантар» Апалёніі Радкевіч (Рэгенсбург, 1946), сярод першых кніг пераважалі школьныя падручнікі й публікацыі для моладзі. Выдавалася таксама рэлігійная й палітычная літаратура, літаратурныя зборнікі, творы паасобных паэтаў і празаікаў, пераклады й навуковыя манаграфіі. Выдаўцамі былі розныя беларускія арганізацыі й клубы.

Аб'ём беларускага кнігавыдавецтва ў Заходняй Эўропе ў канцы 50-х і ў 60-х гадох пачаў зьмяншацца, і найбольшым беларускім кнігавыдаўцом у заходнім сьвеце сталіся Злучаныя Штаты, хоць да пэўнае ступені захавала свае пазыцыі й Вялікабрытанія, некалькі кніжак было выдрукавана таксама ў Аўстраліі й Канадзе.

БЕЛАРУСКАЯ ВЫДАВЕЦКАЯ СПРАВА Ў ЗЛУЧАНЫХ ШТАТАХ

Міжваенны пэрыяд

Акадэмік Я.Карскі паведамляе, што ёсьць публікацыя, выдазеная па-беларуску лацінкай у Злучаных Штатах у 1892 годзе⁵. Расшукаць гэтае публікацыі аўтару не ўдалося, але ня выключана, што паасобныя імігранты, а можа, нават і змялцтвы маглі нешта друкаваць у беларускай мове.

Першымі ластаўкамі беларускага пэрыядычнага друку ў Амэрыцы былі: «*Бюлетэнь Беларускага Прэсавага Бюро*» ў Нью-Ёрку (1921); бюлетэнь «*Праўда*», некалькі нумароў якога выдаў у 1926 годзе а. Ян Тарасэвіч; «*Беларуская Трыбуна*», першая беларуская газета на Амэрыканскім кантынэньце, выдаваная ў Чыкага ад 1926 да 1932 году. Апрача гэтага беларускія арганізацыі ў Чыкага выдалі колькі інфармацыйных улётак і праграмак пра Беларусь⁶.

Заснаваньне рэгулярнага беларускага друку ў Злучаных Штатах, безумоўна, было на думцы ў беларускіх палітычных лідараў як у Амэрыцы, гэтак і ў Заходняй Эўропе⁷. Згаданыя вышэй публікацыі, ведама ж, сьведчылі аб прысутнасьці беларусаў у ЗША, але жылі яны нядоўга, ня мелі масавага пашырэння й не зрабілі значнага ўплыву на беларускіх імігрантаў, бо тыя ў масе сваёй не былі дастаткова нацыяна-

⁵ Карский Е. Белорусы. Т. III. Ч. 3. Петроград, 1922. С. 167.

⁶ Архивы БНІМу: Папка «Беларускія выданьні. Чыкага».

⁷ Гутарка аўтара з Макарам Аблажэем; Беларускі Сьцяг. 1922. №2—3. С. 48.

льна сьведамыя, каб падтрымаць беларускія выданьні. Такім чынам, беларускі пэрыядычны друк у Злучаных Штатах у міжваенным часе быў спарадычнаю й кароткатрывалаю зьяваю.

Разьвіцьцё беларускага друку ў паваенным пэрыядзе

Галоўнымі фактарамі, якія абумовілі разьвіцьцё паваеннага беларускага друку ў Амэрыцы, былі: 1) патрэба палітычна сьведамае беларускае іміграцыі ў сродку выказваньня іхных паглядаў і выяўленьні беларускае прысутнасьці; 2) пашырэнне кола чытачоў і 3) узьнікненьне фінансаве базы. Існавала таксама патрэба ў падручніках і дапаможных матэрыялах для беларускіх дапаўняльных школак, неабходна было выдаваць навуковыя працы й творы беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў. Гэтыя матывы паспрыялі разьвіцьцю беларускага друку ў Злучаных Штатах.

Пэрыядычныя выданьні

З пачаткам прыезду ў Амэрыку ў 1948 годзе імігрантаў узьнікла патрэба ў беларускай пэрыёдыцы. Патрэба гэтая дыктавалася неабходнасьцю падтрыманьня кантактаў паміж імігрантамі, насьвятленьня іхнае дзейнасьці й выказваньня беларускіх паглядаў на бягучыя палітычныя падзеі. Зь ініцыятывы Злучанага Беларуска-Амэрыканскага Дапамогавага Камітэту пачалося выданьне рататарнага бюлетэню «*Беларус у Амэрыцы*». Выходзіў ён у Нью-Брансўіку—Саўт-Рывэры ў 1948—1949 гадох. У рэдакцыйным артыкуле першага нумару гаворыцца:

Мэта гэтага выданьня — прадстаўляць імігрантаў беларускага паходжаньня, якіх у Злучаных Штатах налічваецца больш за паўмільёна. Бюлетэнь будзе падаваць і тлумачыць пагляды гэтых людзей ды выясьняць іхныя жаданьні. Выданьне будзе таксама насьвятляць розныя аспекты жыцьця беларускае грамады, а таксама знаёміць амэрыканскіх беларусаў з палітычнымі памкненьнямі беларускага народу⁸.

Выйшла толькі чатыры нумары бюлетэню, але яны задалі тон насьвятленьню амэрыканскага палітычнага жыцьця. Бюлетэнь зьмясьціў ліст у падтрымку кандыдата ў прэзыдэнты Хары Трумана, разглядаў некаторыя праблемы й патрэбы беларускіх імігрантаў, падаў колькі фактаў зь беларускага арганізацыйнага жыцьця. Частка матэрыялаў друкавалася па-ангельску. Пасьля «*Беларуса ў Амэрыцы*» зьявілася «*Беларускае Слова ў Амэрыцы*», падобны бюлетэнь,

⁸ Our First Step//Беларус у Амэрыцы. 1948. №1.

два нумары якога выйшла ў Нью-Брансўіку, штат Нью-Джэрзі⁹. Такія былі сьціплыя першыя дасягненьні новапрыбылых імігрантаў.

На зьмену рататарным бюлетэням у хуткім часе прыйшлі рэгулярна выдаваныя друкаваныя газеты й часапісы нармальнага фармату, якія адыгралі важную натхняльную ролю ў жыцьці амэрыканскіх беларусаў.

Першая газета — «*Беларуская Трыбуна*» — зьявілася 27 жніўня 1950 году¹⁰. Спонсарам яе быў Злучаны Беларуска-Амэрыканскі Дапамаговы Камітэт, хоць рэдакцыя ня мела сталага адрасу й месьцілася то ў Нью-Ёрку, то ў Саўт-Рывэры. Галоўным рэдактарам быў Язэп Лешчанка (ведамы беларускі паэт Міхась Кавыль).

Мэты газеты былі вызначаныя ў рэдакцыйным артыкуле першага нумару. У ім падкрасьляецца думка, што Савецкая Беларусь — не свабодная краіна, а калёнія, і ставіцца рэтарычнае пытаньне: «Што мы зрабілі, каб дапамагчы нашым братам-беларусам на бацькаўшчыне?» На яго даецца гэтка адказ: «Мы ня маем вайсковае й фізычнае сілы, каб дапамагчы Беларусі, але затое мы маем сілу друкаванага слова, якое таксама можа быць моцнае. І мы ўжывем гэтую сілу. Мы будзем гаварыць. Мы будзем выкрываць крамлёўскае кіраўніцтва й паказваць сьвету пакуты беларускага народу. Мы пакажам, што крамлёўскі ўрад зрабіў Беларусі».

Іншыя артыкулы працягваюць тон рэдакцыйнага й заклікаюць усіх беларусаў — старых і новых імігрантаў — злучыцца, стварыць агульную арганізацыю беларусаў у Злучаных Штатах. Фактычна гэта быў адкрыты заклік да «старых» амэрыканскіх беларусаў далучыцца да ініцыятываў, прадпрынятых паваеннымі імігрантамі. Сярод аўтараў газеты былі д-р Мікола Шчорс, прэзыдэнт Злучанага Беларуска-Амэрыканскага Дапамаговага Камітэту; Аляксандар Русак, старшыня Беларускага Цэнтральнага Прадстаўніцтва; Лянгіна Брылеўская, прэзыдэнт Беларускага Жаночага Згуртаваньня ў Злучаных Штатах, ды іншыя.

На іншай ноце прагучала выступленьне ў першым нумары «Беларускае Трыбуны» Радаслава Астроўскага, прэзыдэнта Беларускае Цэнтральнае Рады. Астроўскі абвесьціў, што «вайна ў Карэі — гэта ня толькі змаганьне за свабоду карэйскага народу, але й пачатак вайсковага паходу за незалежную Беларусь», і заклікаў беларусаў запісвацца добраахвотнікамі ў карэйскай вайне. Ідэя незалежнае беларускае дзяржавы, антыкамуністычныя пагляды й заклік да старое бе-

⁹ Беларускае Слова ў Амэрыцы (Нью-Брансўік). 1950. №1. Студ.—1950. №2. Люты.

¹⁰ Беларуская Трыбуна (Нью-Ёрк—Саўт-Рывэр) 1950. №1. 27 жн.—1953. №17. Ліст.

ларускае іміграцыі былі прыхільна прынятыя беларусамі незалежна ад іх арганізацыйнае прыналежнасці. Аднак зварот Астроўскага выклікаў адмоўную рэакцыю значнае часткі новых імігрантаў¹¹.

У наступных нумарох газета менш выступала з праграмнымі заявамі, а дала больш месца інфармацыі аб розных аспектах жыцця амэрыканскіх беларусаў, ахапляючы шырокі спэктар беларускіх арганізацыяў. Газэта пачала зьмяшчаць літаратурную старонку, выдрукавала колькі матэрыялаў аб палітычнай дзейнасці беларусаў і дапамагала беларускаму чытачу ўвайсці ў курс амэрыканскае палітыкі й штодзённага жыцця. Хоць «Беларуская Трыбуна» выходзіла нерэгулярна, яна, аднак, адыграла станоўчую ролю ў фармаваньні палітычных паглядаў беларусаў у Злучаных Штатах. Як надзённа гэта ні было для беларусаў Амэрыкі, «Беларуская Трыбуна», на жаль, ня мела шырокага ходу й фінансвае падтрымкі сярод імігрантаў. Выданьне спынілася ў 1953 годзе.

Амаль у тым самым часе, на якіх пару тыдняў пазней — 20 верасня 1950 году, — пачала выходзіць другая беларуская газета, «Беларус». Зь цягам часу яна сталася газэтай ўсіх беларусаў заходняга сьвету. Заснавальнікам і выдаўцом газэты было Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне. «Беларус» быў бескампрамісным, але дэмакратычным і гнуткім прыхільнікам лягеру БНР. У рэдакцыйным артыкуле першага нумару вызначаны мэты выданьня.

Перш за ўсё выдаўцы паведамілі, хто яны ёсць і каго яны прадстаўляюць. Яны былі часткаю тых тысячаў новапрыбылых імігрантаў, якім давялося перажыць пяць таталітарных рэжымаў: царска-расейскі, кайзэраўска-нямецкі, польскі, савецка-бальшавіцкі й гітлераўскі. Такім чынам, абвяшчаецца ў рэдакцыйным артыкуле, абавязкам газэты ёсць гаварыць пра Беларусь і беларускі народ, заняволены савецкім прыгнётам.

Другая прычына, якая выклікала зьяўленьне беларускае газэты, — той факт, што сярод 973 неангельскіх пэрыядычных выданьняў на сараках мовах у 1948 годзе ў ЗША не было ніводнага беларускага. І аднак, працягвалі выдаўцы, у краіне жыве каля паўгара мільёна беларускіх імігрантаў. На жаль, гэтыя імігранты ў большасьці сваёй і самі не маглі ясна вызначыць сваю этнічную прыналежнасць, і таму афіцыйна былі далучаныя да чужых нацыянальнасцяў. Таму заданьнем газэты мусіць быць дапамога гэтым масам, яна працягвае руку супрацоўніцтва «старым» суродзічам. І сапраўды, «Беларус» прысьвяціў нямала артыкулаў аналізу

¹¹ Архівы БІНІМу: Папка Радаслава Астроўскага.

дачыненняў паміж старымі й новымі беларускімі імігрантамі ды шчыра спрыяў збліжэнню розных хваляў іміграцыі. Аднак адна абвешчаным мэтам, газета ад самага першага нумару нястомна выкрывала рэжымы Леніна—Сталіна—Хрушчова—Брэжнева й кампаніі ў іхнай палітыцы генацыду й культурных пагромаў супраць беларускага народу, масавае дэпартацыі карэннага насельніцтва Беларусі й беспрэцэдэнтнае русыфікацыі. Укладальнікі Мартыралёгу Беларусі маглі б шырока скарыстаць з друкаваных у «Беларусе» матэрыялаў. Адлюстроўваючы жыццё беларускае грамады ў Амэрыцы, газета сабрала шырокае кола падпісчыкаў, ахвяравальнікаў, аўтараў і дапісчыкаў, ператварыўшыся паступова ў газету бальшыні беларуска-амэрыканскіх групаў і арганізацыяў. У 50—60-х гадох «Беларус» меў канкурэнта — «Бацькаўшчыну», якая мела ў Амэрыцы шмат верных прыхільнікаў, якія, выбіраючы выданьне для публікацыі сваіх матэрыялаў, аддавалі перавагу ёй. Але гэта не хвалявала «Беларуса». Наадварот, ён падтрымваў меркаваньне «Бацькаўшчыны» наконт таго, што беларусы павінны мець палітычную газету ў Заходняй Эўропе. Апрача таго «Бацькаўшчына» мела рубрыкі, якіх не было ў «Беларусе», прыкладам, мясячны дадатак для дзяцей «Каласкі», багатыя літаратурныя старонкі. Асабліва важным было тое, што газета мела сваё ўласнае выдавецтва — «Бацькаўшчына», у якім выйшла шмат важных кніжак¹². Аднак з паступовым згасаньнем «Бацькаўшчыны», галоўна з прычыны таго, што бальшыня эмігрантаў перабралася за акіян, «Беларус» у сярэдзіне 60-х гадоў стаўся газэтай беларусаў усяго сьвету: сталымі яго рубрыкамі былі справаздачы аб беларускім жыцці ў Заходняй Эўропе, Аўстраліі, Паўдзённай Амэрыцы й Канадзе. Ад 1963 да 1968 году газета нават мела асобную канадзкую старонку.

Тэматычны спэктар «Беларуса» не абмяжоўваўся толькі жыццём беларусаў у дыяспары. Ён стаўся органам беларускага дэмакратычнага руху. Газэта ня толькі выкрывала злачынны характар савецкага рэжыму й апісвала штодзённае жыццё беларусаў за межамі БССР, як вызначалася рэдакцыйным артыкулам першага нумару, але была адзінай крыніцаю поўнае й праўдзівае інфармацыі аб беларускім нацы-

¹² Купала Я. Спадчына. Мюнхэн, 1955; Купала Я. Раськіданае гняздо. Мюнхэн, 1953; Колас Я. Новая зямля. Мюнхэн, 1953; Колас Я. Сымон-музыка. Мюнхэн, 1955; Мрый А. Запіскі Самсона Самасуя. Мюнхэн, 1953; Калюга Л. Нядоля Заблоцкіх. Мюнхэн, 1954; Власт. Творы. Мюнхэн, 1956; Віцьбіч Ю. Плыве з-пад Сьвятой Гары Нёман. Мюнхэн, 1956; Крушына Р. Выбраныя творы. Мюнхэн, 1957; Беларускія казкі. Мюнхэн, 1957; Ля чужых берагоў: Альманах. Мюнхэн, 1955; Станкевіч Я. Зь гісторыі Беларусі. Мюнхэн, 1958; Багдановіч М. Вянок паэтычнай спадчыны. Мюнхэн, 1960, ды іншыя.

янальным адраджэньні й незалежніцкім руху на бацькаўшчыне. Няма такое беларускае тэмы або праблемы, якая б не знайшла свайго адлюстраваньня на старонках «Беларуса». Ён ачольваў кампанію супраць парушэньняў правоў чалавека на Беларусі, ён упершыню прадказаў страшныя наступствы чарнобыльскае катастрофы ды паведаміў пра іх, адкрыў праўду пра шматлікія беларускія Курапаты, пра злачынствы савецкага рэжыму часоў «перастройкі», публікаваў і камэнтаваў матэрыялы нелегальнага друку з БССР, шырока насвятляў палітычныя падзеі на Беласточчыне й г. д. Друкавалася ў «Беларусе» й англамоўная старонка — вельмі неабходны дадатак для маладзейшага пакаленьня беларусаў-амэрыканцаў. У выдавецтве, заснаваным пры газэце, было выдадзена шмат важных манаграфіяў¹³.

Як і любое выданьне, «Беларус» перажываў у мінулым большыя й меншыя крызысы, пераважна адміністрацыйнага характару. Газэта, аднак, штораз болей узмацнялася. Кіравалі ёю некалькі пакаленьняў рэдактараў і рэдакцыйных радаў. Сярод іх былі Лявон Галяк, Лявон Савёнак, Міхась Міцкевіч, Наталья Арсеньнева-Кушаль, Вітаўт Тумаш, Станіслаў Станкевіч, Ян Запруднік і Зора Кіпель. Кожны дадаў у газэту нечага свайго, кожны меў сваю «ўлюбёную» тэму, але ўсім ім удалося сабраць аднадумцаў, захаваць і нават пашырыць кола аўтараў, адначасна забясьпечыўшы газэце фінансавую падтрымку. Сярод сталых аўтараў і адміністратараў «Беларуса» за гэтыя гады можна згадаць Браніслава Даніловіча, Андрэя Стрэчэня, Кастуся Калошу, Сяргея Карніловіча, Янку Ханенку, Язэпа Арцюха, Раісу Станкевіч, Зіну Станкевіч, Міколу Заморскага, Міхася Рагулю, Антона Шукелойца, Аляксандра Міцкевіча, Франьцішка Бартуля, Яніну Каханюўскую, Данчыка й Юлю Андрусышных, Вітаўта Кіпеля, Уладзімера Русака, Вітаўта й Веру Рамукоў, Міхася Кавыля, Ванду й Міхася Махначоў, Людвіку й Антона Бяленісаў і дзесяткі іншых.

Цяпер, аглядаючы ролю, якую больш за сорок гадоў адыгрываў «Беларус» у фармаваньні беларускае грамады ў Амэрыцы ды ў разьвіцьці беларускіх палітычных ідэалаў, можна з поўным правам назваць гэтую газэту вартым прадаўжальнікам такіх рухавікоў беларускага адраджэньня, як газэты «Наша Ніва» й «Вольная Беларусь».

Гісторыя беларускага друку ў Злучаных Штатах, якая пачалася ў канцы 40-х — пачатку 50-х гадоў, засьведчыла

¹³ Гарэцкі М. Выбраныя творы. Т.3. Нью-Ёрк, 1975; Запруднік Я. Спадчына бацькоў: «агледзіны». Нью-Ёрк, 1982; Адамовіч А. «Як дух змаганьня Беларусі». Нью-Ёрк, 1983; Станкевіч С. Янка Купала. Нью-Ёрк, 1982; Сказ пра Лысую Гару. Нью-Ёрк, 1985, ды іншыя.

зьяўленьне вялікае колькасці публікацыяў: бюлетэняў, абжнікаў, улётак рознага характару. Некаторыя газеты й часопісы, заснаваныя ў Заходняй Нямеччыне ў паваенным часе, працягвалі выдавацца ў Амэрыцы, прыкладам, літаратурны часопіс «Шыпшына», які выходзіў у Рэгенсбургу й Каме, Заходняя Нямеччына, перанёс свой рэдакцыйны адрас у Саўт-Рывэр, штат Нью-Джэрзі. Газэта «Беларускае Слова» была запачаткаваная ў сьнежні 1948 году ў Нямеччыне, а ўжо ў 1956 годзе выдавалася ў Злучаных Штатах.

Шмат беларуска-амэрыканскіх пэрыёдыкаў маюць абмежаваны абсяг пашырэння й разьлічаныя на задавальненьне патрэбаў сваіх невялікіх асяродкаў. Аднак некалькі выданняў разыходзяцца даволі шырока. Сярод гэтых варта адзначыць два. «Беларускую Думку» й «Беларускі Сьвет».

«Беларуская Думка» — гадавы часопіс выразна палітычнага накірунку. Гэта фактычна неафіцыйны друкаваны орган Беларускага Кангрэсавага Камітэту, у ім друкуюцца найважнейшыя палітычныя дакумэнты гэтае арганізацыі. Гадавік выходзіць па-беларуску, часам некаторыя дакумэнты падаюцца па-ангельску. Шмат месца ў ім прысьвечана розным праблемам беларускага грамадзкага й рэлігійнага жыцьця, друкуюцца літаратурныя творы. У кіраўніцтва й рэдакцыю ўваходзяць Міхась Кавыль, Віталь Цярпіцкі, Міхась Палюховіч, Янка Золак, Міхась Сенька, Ігар Шчорс, Юрка Навумчык.

Часопіс «Беларускі Сьвет» — выдатны прыклад таго, як малерыцкае рататарнае выданьне (часопіс моладзі) можа ператварыцца ў салідны літаратурна-палітычны часопіс, які прыцягвае штораз шырэньшыя колы чытачоў, публікуючы цікавыя й каштоўныя матэрыялы. Заснавальнік і выдавец — Мікола Прускі¹⁴.

«Летапіс беларускае эміграцыі». Часопіс заснаваны ў 1947 годзе ў Нямеччыне, ад 1955 году выходзіць у ЗША. Зьмяшчае прыватнае ліставаньне ранейшага рэдактара Лявона Галяка ды іншых дзеячоў эміграцыі, а таксама адозвы, запысыны, дакумэнты розных эміграцыйных арганізацыяў.

Часопіс «Полацак», які выходзіць ад 1990 году ў Кліўлэндзе (рэдактар — Сьвятлана Белая), — першая спроба літаратурна-грамадзкага супрацоўніцтва эміграцыі з бацькаўшчынай. Друкуе матэрыялы зь беларускае гісторыі й культуры, а таксама мастацкія творы, успаміны, лякальную хроніку.

Сярод беларускіх пэрыядычных выданняў, напачатку амаль выключна аднамоўных, у 70-х гадох пачалі зьяўляцца й двухмоўныя, гэтакія як «Facts on Byelorussia»(1972—1974), «The Byelorussian Times»/«Беларускі Час»(1975—1983) або «The Byelorussian Youth»/ «Беларуская Моладзь»(1959—1980).

¹⁴ Беларускі Сьвет (Дэтройт). 1954. №1.

Выдатнаю зьяваю ў беларускім пэрыядычным друку Амэрыкі стаўся выдаваны ў Каліфорніі англамоўны кварталнік «*Belarusian Review*». Гэтае выданьне яшчэ вельмі маладое, але пасьпела ўжо заслужыць сабе рэпутацыю саліднае крыніцы надзейнае палітычнае інфармацыі пра Беларусь. Важнасьць яго яшчэ больш узрасла з абвешчаньнем незалежнае Беларускае Рэспублікі й пашырэньнем цікавасьці сусьветных палітыкаў да Беларусі.

За паваенныя гады беларусы ў Амэрыцы выдавалі колькі дзесяткаў пэрыёдыкаў. Бальшыня іх захоўваецца ў архівах Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва, які рыхтуе да друку адпаведны бібліяграфічны паказальнік.

Д-р Любамір Вінар у сваіх аўтарытэтных аглядах этнічнага друку ЗША ў 1972 годзе зарэгістраваў 14 бягучых беларускіх выданьняў з агульным тыражом 10 000 асобнікаў, а ў 1984 годзе — 15 выданьняў з тыражом 7575 асобнікаў, прычым 50% тыражу прыпадала на двухмоўныя выданьні¹⁵. Можна спадзявацца, што двухмоўе ў беларускім друку ЗША захавецца й надалей.

Цяпер тыраж паасобных беларускіх выданьняў вагаецца ад 2000—3000 асобнікаў для большых выданьняў, накшталт «Беларуса», да 150—200 асобнікаў для лякальных бюлетэняў, гэтых, як «Весткі й Паведамленьні», выдаваныя ў Нью-Ёрку мясцовым адзьдзелам БАЗА, або англамоўны тыднёвы бюлетэнь, які выдае парафія Сьвятога Кірылы Тураўскага ў Рычманд-Хіле, Нью-Ёрк.

Амаль усе беларускія пэрыядычныя выданьні ў Злучаных Штатах кіруюцца рэдакцыйнымі радамі. Некаторыя арганізацыі, як, прыкладам, Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква, маюць свае выдавецкія камітэты¹⁶. Беларускія выданьні ў большасьці сваёй з адказнасьцю ставіліся да свае місіі й шмат прычыніліся да разьвіцьця беларускага журналізму й беларускае культуры ўвогуле.

Фінансавая база

Ад самых пачаткаў беларускі друк у Злучаных Штатах існаваў на прынцыпе самазабеспячэньня. Фінансавыя сродкі на канкрэтную публікацыю звычайна зьбіраліся праз падпіску, збор ахвяраваньняў або з падтрымкаю спачувальных арганізацыяў, гэтых, як шматлікія выдавецкія фонды, дзейнасьць якіх разглядалася вышэй.

¹⁵ Wynar L. *Encyclopedic Dictionary of Ethnic Newspapers and Periodicals in US*. Littleton, CO, 1972. P.12; Архівы БІНІМу: Папка Kent University.

¹⁶ Голас Царквы. 1965. №22. С.13.

Зрэчас некаторыя выданні атрымвалі датацыі, але гэта былі нязначныя сумы. Адно застаецца пэўным: ніводнае пэрыядычнае выданне не спыніла йснаваньня толькі дзеля фінансавых праблемаў. Пэрыёдыкі паміралі з-за рэдакцыйных непаразуменьняў, нястачы супрацоўнікаў ды іншых падобных «чалавечых» фактараў.

Кнігі

Да Другое сусьветнае вайны амэрыканскія беларусы ня выдалі ніводнае кнігі. Ёсьце, чым можна было б пахваліцца, — невялічкія праграмкі розных вечарынаў, як, прыкладам, «Беларускі вечар» (Чыкага, 1926), або падборка інфармацыйных нарысаў «Американский Белорус» (Чыкага, 1930). У тым часе зьявілася, што праўда, колькі кніжак, якія мелі дачыненне да амэрыканскіх беларусаў або адлюстроўвалі іхнія пагляды, але яны выйшлі або не ў ЗША, або ў чужых выдавецтвах. Сярод гэтых можна назваць, прыкладам, «Что я видел в Советской России» Мінскага Мужыка¹⁷.

Беларускае кнігадрукаваньне ў Амэрыцы пачалося пасья Другое сусьветнае вайны. Разьвівалася яно, аднак, іншым шляхам, чым паваеннае беларускае кнігадрукаваньне ў Заходняй Нямецчыне. У Злучаных Штатах выдаваліся пераважна літаратурныя й навуковыя працы, шматлікія мэмуары, музычная й рэлігійная літаратура, а таксама, у меншай колькасьці, падручнікі й дапаможныя матэрыялы.

Беларускае кнігадрукаваньне ў ЗША было запачаткаванае рознымі арганізацыямі й прыватнымі асобамі, якія заснавалі свае выдавецкія прадпрыемствы. Гэткія былі выданні Крывіцкага Навуковага Таварыства, Злучанага Беларуска-Амэрыканскага Дапамаговага Камітэту, Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва, рэлігійных установаў, а таксама асобных людзей: Гарыгляда, Часлава Будзькі, Уладзімера Пелясы, Вацлава Пануцэвіча, Янкі Шакуна, Яўхіма Кіпеля, Янкі Юхнаўца ды іншых. Літаратурныя творы складалі значную частку выдаванае прадукцыі, выходзілі таксама гістарычныя, этнаграфічныя й музычныя працы, успаміны, падручнікі. Для падручнікаў было характэрна, што яны былі двухмоўныя або мелі ў канцы ангельска-беларускі слоўнічак. У 50, 60 і 70-х гадох закладаліся адмысловыя выдавецкія суполкі — «Пагоня», «Заранка», Беларускі Харытатыўна-

¹⁷ Минский Мужик. Что я видел в Советской России. Чикаго, 1935; Стаховский К. Моль жирная и моль тощая. Вильно, 1939.

Адукацыйны Фонд ды іншыя¹⁸. Шмат было выдадзена англамоўных кніжак, пераважна інфармацыйнага характару¹⁹.

Тыраж выдадзеных у Амэрыцы беларускіх кніг рэдка дасягае больш за 2—3 тысячы асобнікаў. Выключэньне складаюць англамоўныя публікацыі, нахшталт «Byelorussian Statehood», якія выклікалі шырокае зацікаўленьне ў амэрыканцаў ды ў англамоўнае часткі грамады. Усе беларускія кнігі распрадаюцца, хоць часам на гэта ідзе колькі гадоў, прыбытак ідзе на пакрыцьцё новых выдавецкіх ініцыятываў.

Апошнім часам, калі абрынулася жалезная заслона й стаўся магчымы свабодны паштовы абмен, на Беларусі выявілася шырокая папулярнасьць выдадзеных у Амэрыцы беларускіх кніг — твораў Натальлі Арсеньневай, Алесья Салаўя, Міхася Кавыля, Аляксандры Саковіч, Вітаўта Тумаша, Янкі Станкевіча, Пятра Рагача ды іншых. З другога боку, некаторыя беларускія выдавецтвы Амэрыкі друкуюць часам працы аўтараў зь Беларусі й Польшчы²⁰.

Хоць выдавецкая справа ў Амэрыцы патрабуе вялікіх выдаткаў, беларускае кнігадрукаваньне з гадамі не занепадае, а трымае займанья пазыцыі й нават пашырае кола чытачоў. Калі палітычная сытуацыя ў сьвеце й далей будзе паляпшацца, у хуткім часе можа стацца магчымым супрацоўніцтва амэрыканскіх беларусаў з суродзічамі на бацькаўшчыне на выдавецкай ніве, і адным зь першых крокаў, магчыма, станецца гэтая кніга.

¹⁸ Сяднёў М. Ля ціхай брамы. Выдавецтва Ул.Пелясы. Нью-Ёрк, 1955; Юхнавец Я. Шорах моўкнасьці. Выдавецтва Ул.Пелясы. Нью-Ёрк, 1955; Кавыль М. Пад зорамі белымі. Выдавецтва Ул.Пелясы. Нью-Ёрк, 1955; Будзька Ч. Кніжка аб Івашку Гарнастаю. Чыкага, 1955; Гарыгляд А. Воды Беларусі. Нью-Ёрк, 1953; Гарыгляд А. Сялянства і земляробства. Нью-Ёрк, 1953; Кіпель Я. Асновы маралі. Нью-Ёрк, 1953; Вітан К. Лявон Вітан-Дубейкаўскі. Крывіцкае навуковае Таварыства Праньціша Скарыны. Нью-Ёрк, 1954; Арсеньнева Н. Між берагамі. Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва. Нью-Ёрк, 1979; Салавей А. Нятуская краса. Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва. Нью-Ёрк, 1982; Кіпель В., Кіпель З. Янка Купала й Якуб Колас на Захадзе. Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва. Нью-Ёрк, 1985; Пяць стагодзьдзяў Скарыніяны/Укл. В.Тумаш. Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва. Нью-Ёрк, 1989; Куліковіч М. Беларуская музыка. Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва. Нью-Ёрк, 1953; Кавыль М. Пад зорамі белымі. Злучаны Беларуска-Амэрыканскі Дапамаговы Камітэт. Нью-Ёрк, 1954; Юхнавец Я. Калюмбы. Усебеларускі Архіў. Нью-Ёрк, 1967; Пануцэвіч В. Жамойдзь і Літва. Чыкага, 1953; Шакун Я. Сьлед пяра. Нью-Ёрк, 1957; Кавыль М. Цяжкія думы. Злучаны Беларуска-Амэрыканскі Дапамаговы Камітэт. Нью-Ёрк, 1961.

¹⁹ Stankievich J. Ethnographical and historical territories... New York, 1953; Zaprudnik J. Byelorussian Independence Day in America's Bicentennial Year. New York, 1977; Byelorussian Statehood. New York, 1988.

²⁰ Быкаў В. Мёртвым не баліць. Б.д., б.м.; Туронак Ю. Доктар Баляслаў Туронак. Нью-Ёрк, 1991.

Эфэмэрныя публікацыі

Прадукцыя гэтага роду ўлучае літаральна сотні малых публікацыяў, гэткіх, як юбілейныя буклеты цэркваў ды іншых арганізацыяў, рэкламы збору сродкаў, праграмкі й білеты розных урачыстасцяў і г.д. На жаль, слаба распрацаваныя бібліяграфічныя прынцыпы ўліку такіх публікацыяў, але звычайна арганізацыі і ўстановы, што іх выдаюць, маюць добрыя зборы гэткіх матэрыялаў²¹.

Насвятленьне беларускае тэматыкі ў небеларускім друку

Як было відаць з папярэдняга аналізу, дзейнасьць беларусаў адлюстраваная і ў шматлікіх небеларускіх публікацыях. Сабраць поўную інфармацыю пра беларусіку ў небеларускім друку ў Амэрыцы наўрад ці магчыма, але арганізацыі, як БІНІМ або БАЗА, а таксама прыватныя асобы ў меру магчымасьці рэгіструюць гэты матэрыял.

Яшчэ да чарнобыльскае катастрофы, якая знайшла шырокі водгук у сусьветным друку, паведамленьні аб Беларусі й беларусах рэгулярна зьяўляліся на старонках амэрыканскіх англамоўных і славянскамоўных газетаў — часьцей у расейскіх і ўкраінскіх, радзей у польскіх ды славацкіх. Бяда ў тым, што вельмі часта інфармацыя падаецца недакладна й памылкова. Добрым прыкладам гэткае «няпоўнае» інфармацыі могуць служыць агляды навінаў у «New York Times», дзе побач з інфармацыяй пра Беларусь падавалася карта, на якой пазначаны межы ўсіх былых «рэспублік», апрача Беларусі. Пасьля колькіх лістоў да рэдактара назоў Беларусі ўсё ж зьявіўся на карце²².

Англамоўныя газеты

Пасьля школьных падручнікаў найбольш прычыніліся да сеяньня дэзінфармацыі пра Беларусь і беларусаў у Амэрыцы амэрыканскія газеты. Поўнае ігнараваньне важных тэрміналягічных асаблівасьцяў, павярхоўнае насвятленьне гісторыі й частае няведаньне элемэтарнае геаграфіі выразна выяўляюцца ў шмат якіх амэрыканскіх англамоўных газэтных матэрыялах пра Беларусь.

²¹ Архівы БІНІМу: Папка «Volantia».

²² Belarusian Review. 1990. No.1.

Большыя амэрыканскія газеты й часапісы, як, прыкладам, «New York Times», «Baltimore Sun», «Chicago Tribune», «Sports Illustrated», «Time Magazine» ды іншыя, толькі апошнім часам — у сувязі з падзеямі на бацькаўшчыне — пачалі даваць зьмястоўную й апэратыўную інфармацыю пра Беларусь. У гэтым пацьвердзіўся даўні пагляд эміграцыі — ступень насвятленьня англамоўным друкам падзеяў на Беларусі будзе залежаць ад палітычнага памеру гэтых падзеяў.

Інфармацыя пра дзейнасьць амэрыканскіх беларусаў у вялікім англамоўным друку зьяўляецца ня гэтак часта, аднак на гэта, бадай, могуць наракаць і іншыя этнічныя групы. Адначасна ж нельга сказаць, што беларусы Амэрыкі ігнаруюцца. Даўней «The New York Times» зьмяшчала нават паведамленьні пра зьезды БАЗА, адзначэньні Дня Незалежнасьці Беларусі. Гэтая газета, між іншым, — добрая крыніца для вывучэньня дзейнасьці беларускае місіі ў ААН²³.

З другога боку, меншыя газеты, як, прыкладам, «Cleveland Plain Dealer», а тым болей газеты лякальныя, насвятляюць рэгулярна жыцьцё й дзейнасьць беларускіх грамадаў, хоць і тут нярэдка падаецца памылковая інфармацыя. Наагул жа, на думку амэрыканскіх беларусаў, лякальны друк значна да іх прыязнейшы за вялікія амэрыканскія газеты й часапісы, і таму беларусы падтрымваюць зь ім добрыя кантакты.

Асобная група англамоўных пэрыёдыкаў — шматэтнічныя выданьні. Звычайна яны выдаюцца міжнацыянальнымі арганізацыямі й насвятляюць праблемы розных этнічных грамадаў. Часам гэтыя выданьні маюць шырокае кола чытачоў па ўсёй краіне. Да гэтых часапісаў, прыкладам, належаў «The Voice of the Church» («Церковный Голос»), які выходзіў у 30—40-х гадох і быў афіцыйным органам Славянскага Апасталяту Злучаных Штатаў і цалкам прысьвячаўся прапагандзе злучэньня ўсходняе й заходняе галінаў хрысьціянства.

У часапісе друкаваліся матэрыялы зь беларускае літаратуры, прыкладам, па-беларуску быў зьмешчаны верш Янкі Купалы «Вялікдзень», развагі над беларускаю моваю й культураю, нататкі на гістарычныя тэмы.

У артыкулах сьвятароў а. Яна Тарасэвіча, а. Язэпа Рэшаця й а. Базыля Гапановіча зьмешчана шмат інфармацыі пра Беларусь. У іх разглядаюцца дачыненьні паміж каталікамі й праваслаўнымі на Беларусі, дзейнасьць беларускіх каталіцкіх сьвятароў на Далёкім Усходзе, стан рэлігіі на Беларусі, жыцьцё Сьвятое Ефрасіньні Полацкае й г. д.²⁴

²³ The New York Times. 1951. February 18; 1955. March 24; 1957. March 25; 1975. August 6; 1987. August 30; 1988. December 8, 28; Беларуская Трыбуна. 1952. №9—10, 11—12; Беларус. 1951. №6; 1953. №40; 1975. №220.

²⁴ The Voice of the Church. 1939. Nos.4—5; 1943. No.5.

Сярод пазнейшых англамоўных шматэтнічных выданняў варта згадаць «*New American*» (Дэтройт, штат Мічыган), «*Heritage Review*» (Нью-Брансвік, штат Нью-Джэрзі) ды іншыя. «*Heritage Review*» у 1972—1977 гадох надрукаваў асабліва шмат матэрыялаў пра беларусаў у штаце Нью-Джэрзі.

Украінскія газеты

Украінская грамада ў Злучаных Штатах і ўкраінскі друк, асабліва газета «*Свобода*», шчыра прывіталі палітычнае абуджэньне беларускага народу. «*Свобода*» на пачатку XX стагодзьдзя пачала друкаваць матэрыялы пра Беларусь палітычнага й культурнага характару. Выдаўцы газеты, якія вялі гэткае самае змаганьне за сваю этнічную тоеснасьць у Злучаных Штатах, ведаючы, што ў Амэрыцы ёсьць нямала беларусаў, друкавалі цікавыя для беларускіх імігрантаў навіны пад рубрыкаю «Зь беларускага жыцьця». «*Свободзе*» належыцца гонар першага азнаямленьня шырокага кола амэрыканскіх чытачоў зь беларускаю моваю й літаратураю. Яна перадрукавала па-беларуску з «*Нашае Нівы*» верш Янкі Купалы, прысьвечаны памяці Тараса Шаўчэнкі. Бясспрэчна, украінцы і ўкраінская грамада ў Амэрыцы былі першымі, хто прызнаў палітычныя памкненьні беларусаў, азнаёміў з гэтымі памкненьнямі шырокія масы ў Злучаных Штатах, шмат паспрыяўшы тым самым беларускаму палітычнаму й культурнаму адраджэньню.

Было шмат выпадкаў, калі ўкраінцы запрашалі беларусаў узяць удзел у іхных палітычных мітынгах і культурных імпрэзах. Часам беларусы бралі ў іх удзел, аднак бальшыня беларускіх імігрантаў, на жаль, была тады яшчэ не гатовая выйсьці на палітычную арэну й не заўсёды адказвала на гэтыя запрашэньні.

Матэрыялы на беларускія тэмы працягвалі зьяўляцца ва ўкраінскім друку й пазней. У 40-х гадох украінцы зноў былі першыя, хто зьмясьціў беларускія абвесткі да новапрыбылых імігрантаў²⁵.

Расейскія газеты

Ужо ў 1868 годзе а. Агапі Ганчарэнка ў сваёй газэце «*Alaska Herald*» выступіў з развагамі аб праблемах Гарадзеншчыны ды аб рэлігійных і моўных пытаннях «заходніх губэрняў» на падставе справаздачаў дапісчыкаў зь Вільні й Пецярбургу, не згадваючы, аднак, назову «*Беларусь*»²⁶.

²⁵ Архівы БІНІМу: Папка «Ukrainian Language Clippings».

²⁶ *Alaska Herald* (San Francisco). 1868. April 15, July 15.

Да Першае сусьветнае вайны расейскія газеты ў Злучаных Штатах зрэдку змяшчалі выпадковыя матэрыялы, датычныя Беларусі (вельмі рэдка ўжываючы тэрмін «Беларусь»), не зварачаючы ніякае ўвагі на Беларусь як палітычнае паняцьце. Калі можна не сумнявацца ў відавочнай падтрымцы беларускага нацыянальнага руху ўкраінскім друкам, дык зь вялікаю стрыманасьцю ў гэтым сэнсе трэба ставіцца да расейскіх газэтаў, якія пасьялядоўна выступалі з засьцярогаю што да беларускіх сэпаратысцкіх памкненьняў, ад якіх бы палітычных колаў яны ні зыходзілі: белых, чырвоных, цэнтрыстаў-анархістаў ці іншых. Пасьля 1917 году бальшыню расейскіх газэтаў у Злучаных Штатах захапіла тэма расейскае рэвалюцыі й сусьветнага пралетарыату²⁷.

Аднак, калі этнічныя матывы прыдаваліся да прапагандных мэтаў, яны ўжываліся без абмежаваньняў. Так, прыкладам, падчас паховінаў у Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі, у мясцовай парафіі Сьвятых Пятра й Паўла, якая пераважна складалася зь беларусаў, калі сьвятар зьвярнуўся да парафіянаў: «Мае дарагія землякі зь Віленшчыны», журналіст з «Новага Міру» тут жа дадаў: «А што ж сталася з парафіянамі з Гарадзеншчыны й Меншчыны?» — каб настроіць людзей супраць сьвятара²⁸. Але рэвалюцыйныя падзеі, асабліва абвешчаньне Беларускае Народнае Рэспублікі й Беларускае Савецкае Сацыялістычнае Рэспублікі, прымусілі расейскія газеты падысьці да справы больш рэалістычна й прызнаць Беларусь як палітычнае паняцьце. Варта адзначыць, што газеты рэвалюцыйнае арыентацыі — сацыялістычныя, камуністычныя або анархісцкія — зьвярталіся да беларускіх тэмаў часьцей за кансэрватыўны, манархісцкі або праваслаўны друк²⁹.

Некаторыя газеты й часопісы, хоць і не былі прыхільныя да царскага рэжыму, тым ня менш крытычна ставіліся да пераменаў у былой імперыі. Так, прыкладам, К.Солнцаў выказаў у газэце «Наука и Жизнь» меркаваньне, што «нацыянальны разьдзел» Расейскае дзяржавы — уваскросьваньне «паміраючых меншасьцяў»³⁰.

Аднак большыя газеты, гэтакія, як «Новый Мир», «Русский Голос» або «Новое Русское Слово», пагадзіліся з абвешчаньнем Савецкае Беларусі.

«Новый Мир» даволі шырока насвятляў падзеі ў Савецкай Беларусі. Ён нават вітаў працэс беларусізацыі, зазначаючы, што «тэма беларусізацыі выклікае вялікае зацікаўленьне ў

²⁷ Park R. Op. cit. P. 487.

²⁸ Новый Мир (Нью-Йорк). 1916. 10 окт.

²⁹ Новый Мир (Нью-Йорк). 1914. 8 нояб.; 1918. 2 марта, 2 апр., 17 мая; 1919. 23 июня; 1926. 3 июля, 14 авг.; 1927. 9 апр.

³⁰ Наука и Жизнь (Нью-Йорк). 1923. №13.

нашай калёніі (г.зн. сярод «расейскага» насельніцтва Злучаных Штатаў.— В.К.) хоць бы толькі з тае прычыны, што яна, прынамсі, на 60% складаецца зь беларусаў»³¹. Газэта шмат паспрыяла ўсталяваньню кантактаў паміж старою хваляю беларускіх імігрантаў і новастворанай Беларускай савецкай рэспублікай.

«Русский Голос», выразна прарасейская газета, падтрымвала пасьлярэвалюцыйныя перамены. Аднак, паведамляючы пра беларусізацыю ў Савецкай Беларусі, яна пісала: «У працэсе беларусізацыі расейская культура не павінна ігнаравацца й адкідацца»³². Газэта таксама зьмяшчала шмат сэнсацыйных крымінальных гісторыяў, дзе былі замешаныя паасобныя беларускія імігранты, прыкладам, як Сьцяпан Кенюх забіў сваю жонку з рэўнасьці або як Максім Вошыц, інакш званы Томас МакКоцкі, перад павешаньнем гаварыў са сьвятаром «у сваёй роднай мове»³³.

Пра беларускіх імігрантаў пісаў нехта «Ів.Прышчэпа», які ідэнтыфікуе сябе як беларуса і ў нататках пра паездку ў штат Ёiskonсын зазначае, што «пад уплывам загару зь белага беларуса стаўся тыповым мэксыканцам»³⁴. Пісаў гумарэскі пра беларусаў-імігрантаў і згадваны раней дзеяч Сымон Салкоўскі³⁵.

«Русский Голос» нярэдка перадрукоўваў артыкулы з газэтаў Савецкае Беларусі, як, прыкладам, артыкул Я.Карскага да 400-годзьдзя беларускага друку або Г.Грыгор'ева, А.Чарвякова й Я.Адамовіча пра разьвіцьцё эканомікі й культуры ў Савецкай Беларусі³⁶.

Ідэі русыфікацыі нерасейскіх народаў былі вельмі блізкія выдаўцом «Русского Голоса». Аднак гэтыя колы, сярод якіх было даволі шмат вялікароскага этнічнага элементу, добра разумелі, што бальшыня іхных чытачоў, тых, што называлі сябе «расейцамі», не былі вялікаросамі й фактычна гаварылі не па-расейску. Каб разьвязаць гэтую праблему й даць сваім чытачом магчымасьць «палепшыць» сваю мову, «Русский Голос» распачаў у сярэдзіне 20-х гадоў адмысловую рубрыку «Как правильно говорить по-русски». Аглядаючы рубрыку, можна пабачыць, як выдаўцы «просвешалі» беларускіх чытачоў: «Неправильно говорить *туда, сюдой* вместо *туда, сюда*; нельзя говорить *сусед*, а нужно *сосед*» і г. д.³⁷

Гэтыя расейскія газеты сацыялістычна-камуністычнае арыентацыі апэратыўна зрэагавалі ў пачатку 30-х гадоў на

31 Новый Мир (Нью-Йорк). 1926. 14 авг.

32 Русский Голос. 1929. 8 сент.

33 Русский Голос. 1927. 22 мая.

34 Русский Голос. 1930. 10 авг.

35 Русский Голос. 1930. 23 авг.

36 Русский Голос. 1925. 24 янв., 28 июня.

37 Русский Голос. 1927. 4 окт.

хвалю арыштаў сярод беларускае інтэлігенцыі, абвінавчанае саветамі ў нацыянал-дэмакратызме. Падзеі знайшлі ў газэтах шырокі водгук, як і працэс над Грамадою ў канцы 20-х гадоў (да якое «Русский Голос» паставіўся з сымпатыяю), толькі цяпер стаўленьне газэты да асуджаных было востра крытычнае. Выдаўцы па-халуйску трымаліся савецкае лініі, вінавацячы «нацдэмаў» у супрацоўніцтве з замежнымі разведкамі й «выкрываючы» іхную дзейнасьць у розных галінах інтэлектуальнага жыцьця рэспублікі. Рэдактары гэтае левае амэрыканскае газэты, выконваючы дырэктывы савецкіх уладаў, амаль цалкам перадрукавалі прыпісваны Янку Купалу ліст, дзе ён асуджаў беларускіх нацыянал-дэмакратаў³⁸.

У наступныя дзесяцігодзьдзі газэта працягвала надаваць увагу падзеям у Савецкай Беларусі й сталася прапагандыстам прасавецкае ідэалёгіі сярод тысячаў амэрыканскіх беларусаў, нашчадкаў «дарэвалюцыйнае» хвалі імігрантаў.

«Русский Голос» заняў непахісна варожую пазыцыю ў дачыненні да паваеннае беларускае іміграцыі³⁹. Агулам кажучы, гэтая газэта больш за іншыя выданьні прысьвячала месца беларускай тэматыцы. Можна было б спадзявацца, што гэта будзе адлюстравана ў выдадзенай у 1990 годзе ў Менску манаграфіі, прысьвечанай выключна «Русскому Голосу», аднак аўтар Галіна Еўдакімава зусім абмінула гэтую тэму, толькі раз мімаходзь згадаўшы, што газэту падтрымвалі амэрыканцы беларускага паходжаньня⁴⁰.

Беларускія тэмы насьвятляліся і ў анархісцкім друку. Як было зазначана раней, сярод лідараў анархісцкага руху ў Злучаных Штатах было нямала беларускіх імігрантаў. На жаль, нягледзячы на гэта анархісты непрыхільна глядзелі на імкненьні да нацыянальнае апырчонасьці. Русафільская арыентацыя анархістаў шырока задакумантаваная й належна ацэнена ў беларускім друку. Нават у 50-х гадох, калі, як можна было б меркаваць, Беларусь як палітычнае паняцьце ўжо трывала замацавалася, анархісты так і засталіся непераконаныя.

У артыкуле «Самавызначэньне народаў» Ю.Калакольцаў бароніць ідэю захаваньня адзінае «Расеі» дзеля «зручнасьці кіраваньня» (!) і палюхае ўсіх прывідам маленькіх дыктатараў, якія б прыгняталі свае народы, калі б было дазволена існаваць маленькім незалежным краінам⁴¹.

Няўмольны час і законы біялёгіі прыбралі анархістаў ды іхных беларускіх пасьялоўнікаў з палітычнае сцэны.

³⁸ Русский Голос. 1931. 1 февр.

³⁹ Русский Голос. 1948. 28 окт.; Беларускае Слова. 1948. №1.

⁴⁰ Евдокимова Г. Русский голос в Америке. Мн., 1990; Беларус. 1990. №372.

⁴¹ Дело Труда—Пробуждение. 1953. №42; Белорусская Трибуна. 1929. №3; 1932. №11.

«Новое Русское Слово», заснаванае ў 1910 годзе ў Нью-Ёрку, — газета, якую выпісвае й чытае шмат беларусаў, галоўным чынам дзеля яе выразнае антыкамуністычнае пазыцыі. Адзін з заснавальнікаў газеты Андрэй Сядых пісаў з нагоды яе 70-гадовага юбілею: «Задуманая яна была на пачатку вельмі сьціпла, як газета «каляніяльная», разьлічаная галоўным чынам на простага чытача — «палешукоў» зь Менскае й Гарадзенскае губэрняў, якія прыяжджалі ў Амэрыку на заробкі»⁴².

Часам газета зьмяшчае матэрыялы пра беларусаў Амэрыкі й пра падзеі на Беларусі. Тым часам як «Новый Мир» і «Русский Голос» захапляліся гэтак званымі «дасягненьнямі» ў Савецкай Беларусі, «Новое Русское Слово» няраз паведамляла пра беларускі супраціў саветызацыі⁴³.

«Новое Русское Слово» мела колькі беларускіх аўтараў і дапісчыкаў, гэтых, як Мінскі Мужык (псэўданім), І.Д.Далеўскі, Беларус (псэўданім), Н.Варановіч ды іншыя. Некаторыя аўтары адыгралі пэўную ролю ў беларускай грамадзкай дзейнасьці й літаратуры. Адзін зь іх, Нікалас Вакар, чалавек русафільскае арыентацыі, але беларус з паходжаньня, які ў канцы 30-х гадоў прыехаў у Злучаныя Штаты з Парыжу, друкаваў у газэце артыкулы пра Беларусь, якія пазьней сталіся часткамі ягонае манаграфіі, якая выйшла ў выдавецтве Харвардзкага Ўнівэрсытэту⁴⁴. Іншым шматгадовым беларускім аўтарам быў беларускі пісьменьнік Юры Стукаліч, ведамы пад псэўданімам Юрка Віцьбіч. Стукаліч быў адным зь першых, хто знаёміў чытачоў «Новаго Русского Слова» зь беларускаю нацыянальнаю ідэяю й паняцьцем беларускае дзяржаўнасьці, а таксама выясьняў і бараніў пагляды беларусаў, якія імкнуліся аднавіць незалежнасьць Беларусі. Бібліяграфія артыкулаў Стукаліча ў «Новом Русском Слове» налічвае больш за сотню пазыцыяў і ўяўляе сабою значны ўклад у амэрыканскую беларусіку. Іншымі беларускімі аўтарамі «Новаго Русского Слова» былі Вячаслаў Сэлях-Качанскі, Аркадзь Евец, Язэп Ляшчынскі (Міхась Кавыль), Яўхім Кіпель і Расьціслаў Завістовіч, усе яны баранілі беларускія пагляды⁴⁵. Цяпер у газэце сьстэматычна насвятляюцца праблемы Беларусі, такія, як чарнобыльская катастрофа, палітычная сытуацыя ў краіне, супраціў русыфікацыі й г. д.

Ад канца 40-х да 60-х гадоў газета падтрымвала тыя групы й палітычныя арганізацыі, якія ідэалыгічна стаялі за йснаваньне фэдэрацыйнае Расейскае дзяржавы. У ёй папулярывава-

⁴² Новое Русское Слово. 1980. 20 апр.

⁴³ Новое Русское Слово. 1937. 16, 18 июня; 1948. 14 авг.

⁴⁴ Новое Русское Слово. 1939. 21 окт.; 1948. 14 апр.; Vakar N. Belorussia. The making of a Nation. Cambridge, MA, 1956.

⁴⁵ Архівы БІНІМу: Папка «Новое Русское Слово».

ліся пагляды розных фэдэралісцкіх арганізацыяў, у тым ліку невялічкая група беларускіх фэдэралістаў. Група гэтая йснавала нядоўга, што было натуральна, бо пераважную бальшыню палітычна актыўных беларусаў складалі тыя, чыёю мэтаю была незалежная беларуская дзяржаўнасьць. Беларускія фэдэралісты былі невялікаю групаю палітыкаў без масавае падтрымкі, спадахвочаныя й арганізаваныя расейскімі актывістамі ўлучна з газэтаю «Новое Русское Слово». У сувязі з гэтым газета крытыкавалася й аналізавалася ў беларускім друку⁴⁶.

Польскія газеты

Польска-амэрыканскі друк час ад часу зьмяшчаў матэрыялы пра амэрыканскіх беларусаў ды падзеі на Беларусі, асабліва калі беларусы пачалі праяўляць палітычную актыўнасьць. Аднак насвятленьне беларускае тэматыкі ў польскім друку ніколі не было гэткае шырокае, як у друку ўкраінскім або расейскім.

Найбольш баранілі беларускія пазыцыі ў польскім друку беларускія журналісты Уладзімер Брылеўскі й Васіль Стома.

Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва зьбірае матэрыялы на беларускія тэмы, апублікаваныя ў розных славянскіх газетах і часопісах Злучаных Штатаў⁴⁷.

Беларускі друк за межамі ЗША

Важную ролю ў жыцьці амэрыканскіх беларусаў адыграваюць беларускія выданьні, што прыходзяць з-за мяжы. Зь вялікім зацікаўленьнем беларусы ў Амэрыцы чытаюць канадзкі кварталнік «Зважай», выдаваны Камітэтам Сувязі Беларускіх Вэтэранаў, брытанскі навуковы часопіс «*The Journal of Byelorussian Studies*», ватыканскія «Хрысьціянскія Навіны» або «*Инфармаційны Бюлетэнь Фэдэральнае Рады Беларускіх Арганізацыяў Аўстраліі*».

Апрача гэтага шмат хто з амэрыканскіх беларусаў выпісвае выданьні з бацькаўшчыны — беластоцкую «Ніву», менскія «ЛіМ», «Чырвоную Зьмену», «Наша Слова», «Спадчыну», а таксама выданьні новага пакаленьня вольнага друку — менскія «Свабоду», «Навіны Адраджэньня», «Беларускі Калекцыянэр», віленскую «Нашу Ніву». Гэтыя дый некаторыя іншыя выданьні заваявалі прыхільнасьць амэрыканска-беларускае грамады.

⁴⁶ Бацькаўшчына. 1952. №5, 10, 15—16; 1955. №18.

⁴⁷ Архівы БІНІМу. Папкі «Польскі й славянскі друк»; Брылеўскі У. Польскі замежны друк пра Беларусь//Запісы. Кн.17. 1983. С.219—225.

Агляд амэрыканска-беларускага друку й чытацтва будзе няпоўны, калі ня выказаць колькі заўвагаў пра адну вельмі спэцыфічную газэту й колы, якія ёю апякуюцца. Гаворка пра менскую газэту «Голас Радзімы» й аднайменнае выдавецтва. Гэтая газэта, заснаваная ў 1955 годзе, бясплатна рассылаецца па ўсім сьвеце беларускім эмігрантам. Яе першапачатковаю мэтаю было пераканаць эмігрантаў вярнуцца на Беларусь, бо, паводле яе аўтараў, жыцьцё там зрабілася значна лепшае, чымся да вайны, калі вялікая частка старых чытачоў газэты пакінула бацькаўшчыну. Выдаўцы, між іншым, ня робяць дыскрымінацыі й дасылаюць яе як старым імігрантам, гэтак і паваенным. Выдаваная з удзелам ведамых органаў, гэтая газэта заўсёды цвёрда трымалася партыйнае лініі й да нядаўнага часу была надзвычай нуднаю й аднастайнаю публікацыяю вельмі абмежаванае тэматыкі. Ад 70-х гадоў пачалі друкавацца англамоўныя матэрыялы й гішпанская старонка, вялікая частка друкавалася па-расейску. Гэтыя старонкі, як тлумачылася, прызначаліся для старых імігрантаў ды іхных дзяцей. «Голас Радзімы», як выглядае, так і ня здолеў нікога пераканаць вярнуцца ў Савецкую Беларусь або накінуць камусьці свае палітычныя пагляды. Такім чынам, адзінае дасягненьне газэты ў тым, што яна надалей рэгулярна выходзіць. Нягледзячы на зьмены, якія адбываліся ў апошнія гады йснаваньня Савецкага Саюзу, газэта доўгі час захоўвала стары курс, застаючыся партыйна-бюракратычным і русыфікатарскім выданьнем. Толькі апошнімі гадамі газэта, сьледам за сваёю апякунчаю арганізацыяю, пачала шукаць свой спосаб існаваньня ў новых умовах. Цікавейшы зрабіўся зьмест матэрыялаў, шырэй насвятляецца беларуская тэматыка, друкуюцца інтэрвію зь беларусамі ў дыяспары, на якіх яшчэ зусім нядаўна на тых самых старонках вылівалася столькі броду. Трэба спадзявацца, што «Голас Радзімы» й далей будзе мяняцца ў гэткім кірунку і з часам станеца беларускаю газэтай й сваім зьместам, і сваім духам.

Сярод кніг зь Бібліятэчкі «Голасу Радзімы», якія таксама бясплатна рассылаюцца беларусам у дыяспары, побач з пустымі прапаганднымі памфлетами трапляюцца й даволі цікавыя й арыгінальныя працы, асабліва гэта датычыць англамоўных выданьняў.

Беларускія чытачы ў Злучаных Штатах

Некаторыя беларускія імігранты чыталі беларускі друк яшчэ да Першае сусьветнае вайны. Як было зазначана вышэй, у Амэрыцы сваіх падпісчыкаў мела газэта «Наша Ніва».

У міжваенны пэрыяд беларускія выданьні чыталі імігранты як у вялікіх гарадох — Нью-Ёрку, Чыкага, — гэтак і ў

маленькіх мястэчках, прыкладам у Карбандэйле, штат Пэнсylvэйнія. Адзін з чытачоў «Русского Голоса» пісаў у сваёй карэспандэнцыі: «Я атрымваю даволі газэтаў з СССР, і ў бальшыні на беларускай мове, і вось у «Магілёўскім Селяніне» за 5 чэрвеня справаздача аб плянах пяцігодкі»⁴⁸.

Ведама, амэрыканска-беларускія чытачы вельмі розныя. Сярод іх ёсьць група, якой уласцьвівы нізкі ўзровень этнічнае сьведамасьці, гэтакія беларусы найчасьцей будуць чытаць парасейску. Аднак тыя, каго можна было б назваць палітычна сьпелымі беларусамі, чытаюць і ўсяляк падтрымваюць беларускіх выданьнях інфармацыю аб штодзённым жыцьці або бягучых палітычных падзеях — яны могуць знайсці яе ў шматлікіх штодзённых газэтах у ангельскай, польскай, расейскай або ўкраінскай мовах. Хацелася б спадзявацца, што ў будучым становішча зьменіцца, бо атрыманыя штодзённае інфармацыі праз свой друк значна паспрыяла б павышэньню ўзроўню нацыянальнае сьведамасьці. Аднак усю інфармацыю пра беларусаў і іхную дзейнасьць можна знайсці ў беларускіх выданьнях. Іншымі словамі, беларускі друк служыць задавальненьню нацыянальных духоўных і культурных патрэбаў беларускае грамады.

Варта адзначыць яшчэ адзін факт. Колькасьць беларускамоўных чытачоў у Злучаных Штатах з кожным днём памяншаецца, а новыя імігранты зь Беласточчыны й Беларускае Рэспублікі прыбываюць нячаста. З другога боку, колькасьць амэрыканскіх беларусаў, чыёю роднаю моваю сталася ангельская, павялічваецца, і гэтыя людзі імкнуцца падтрымаць і падтрымваюць беларускі пэрыядычны друк і кнігавыдавецтва. У выніку шмат хто з гэтых англамоўных амэрыканскіх беларусаў вучыцца й практыкуе мову бацькоў праз беларускамоўныя выданьні. Падтрымка беларускага друку як часткі амэрыканскае этнічнае мазаікі складае для іх падставу для этнічнага гонару. Такім чынам, мяркуючы з энтузіястычнага духу маладога пакаленьня ды з факту паступовага павелічэньня эміграцыі зь Беларусі, можна спадзявацца на зьяўленьне і ўмацаваньне дзвюх новых групаў чытацкае аўдыторыі, што забяспечыць працяг існаваньня беларускага друку ў Амэрыцы.

Беларускае радыё ў Злучаных Штатах

Як ужо было зазначана, першая беларуская радыёпраграма была заснаваная ў 1928—1929 гадох у Чыкага Язэпам Варонкам. Гэтыя перадачы былі вельмі папулярныя, аднак

⁴⁸ Русский Голос. 1929. 9 авг.

дзеля фінансавых прычынаў яны мусілі быць пашыраныя за кошт дадатку вяшчаньня ў іншых мовах. Беларускія перадачы Я.Варонкі гучалі ў эфіры каля году; пасля іхнага закрыцця Я.Варонка рыхтаваў перадачы па-расейску ды ў іншых славянскіх мовах, зрэчас устаўляючы між іх праграму па-беларуску⁴⁹.

Беларускія праграмы былі адноўлены ў Чыкага падчас Другое сусьветнае вайны стараньнямі а. Яна Тарасэвіча, яны рэгулярна выходзілі ў эфір на працягу некалькіх гадоў⁵⁰.

З прыездам у Злучаныя Штаты ў канцы 40-х гадоў паваеннае хвалі беларускае іміграцыі беларускія праграмы з нагоды беларускіх нацыянальных сьвятаў перадаваліся ў розных гарадох — Дэтройце, Чыкага, Нью-Ёрку, Філадэлфіі, Кліўлэндзе ды іншых⁵¹.

Рэгулярныя беларускамоўныя праграмы ўзьнікалі й пазьней. Гэткія былі перадачы Паўла Куляша ў Дэтройце (1952—1953), Міхася Казьлякоўскага ў Трэнтане (перадачы на рэгіён Нью-Ёрк—Нью-Джэрзі, 1958—1959), Міколы Дзямідава ў Чыкага (1950), а таксама беларуская радыёпраграма «Нёман», запачаткаваная Нікодымам Жызьнеўскім у Чыкага ў 1960 годзе, якая гучыць у эфіры й дагэтуль⁵².

Апошнімі гадамі беларусы ў Злучаных Штатах пачалі слухаць беларускія праграмы «Радые Свабода», а таксама перадачы замежнага вяшчаньня Беларускага Радые зь Менску, шырака рэклімаваныя «Голасам Радзімы»⁵³.

Беларусы ў амэрыканскай тэлевізіі

Адзін зь першых выступаў беларусаў у амэрыканскай тэлевізіі адбыўся ў 1951 годзе ў Каліфорніі, калі Ніна Кіт паказвала глядачам, як згатаваць беларускі халаднік, і, карыстаючыся гэткаю нагодаю, інфармавала глядачоў пра Беларусь⁵⁴.

Групы беларускае моладзі выступалі ў тэлевізіі ў Кліўлэндзе, а таксама ў нью-ёркскай перадачы «Гадзіна полькі» зь беларускімі народнымі танцамі. Бралі беларусы ўдзел і ў калядных тэлепраграмах у Каліфорніі, Іліноі, Агаё, Нью-Джэрзі, Нью-Ёрку ды іншых штатах⁵⁵.

⁴⁹ Белорусская Трибуна (Чикаго). 1931. №8.

⁵⁰ Гутарка аўтара з а. Уладзімерам Тарасэвічам.

⁵¹ Архівы БІНІМу: Папка «Беларускія радыёпраграмы».

⁵² Гутарка аўтара з Паўлам Куляшом і Міхасём Казьлякоўскім, 1979; Архівы БІНІМу: Папка «Беларускія радыёпраграмы».

⁵³ Гутаркі аўтара зь Віталем Кажаном і Аўгенам Протасам, 1988.

⁵⁴ Гутарка аўтара зь Нінай Кіт, 1979; Белоруская Трибуна. 1951. №8.

⁵⁵ Беларус. 1958. №66—67; Thirteen Press Release (Newark). 1980. Dec. 4; Архівы БІНІМу.

Апошнімі часамі беларусы выступалі на экране ў сувязі з падзеямі на Беларусі — чарнобыльскаю катастрофай, палітычнаю сытуацыяю ў краіне, абвешчаньнем незалежнасьці⁵⁶.

Кружэлкі, касэты, відэафільмы, сувэніры, маркі й г.д.

Ужо ў лягерох Ды-Пі беларускія народныя мэлэды прыцягнулі ўвагу амэрыканскіх уладаў, і яны найгралі колькі беларускіх песьняў на магнітафон дзеля пашырэньня ў Злучаных Штатах⁵⁷. Пачынальнікам беларускага грамафоннага запісу на Захадзе стаўся Беларускі Студэнцкі Хор у Лювэне, Бэльгія, пад кіраўніцтвам прафэсара Міколы Равенскага. На пачатку 50-х гадоў хор найграў колькі кружэлак з запісамі рэлігійных і народных песьняў. Гэтыя кружэлкі знайшлі шырокую аўдыторыю й прыхільнасьць слухачоў у Злучаных Штатах.

Ініцыятыва выданьня беларускіх кружэлак у Злучаных Штатах належыць адміністратару беларускага хору ў Саўт-Рывэры, штат Нью-Джэрзі, Барысу Шчорсу. Ён здолеў мабілізаваць рэсурсы й падтрымку Злучанага Беларуска-Амэрыканскага Дапамаговага Камітэту, захапіў ідэю хор і вядучых ягоных кіраўнікоў і ўдзельнікаў — К.Барысаўца, Д.Верасава, В.Сэлях-Качанскага, П.Нядзьведзкага, М.Сеньку, М.Палюховіча ды іншых, і гэтакім чынам сталася магчымым найграньне сэрыі кружэлак⁵⁸.

Займалася выданьнем кружэлак і Арганізацыя Беларуска-Амэрыканскае Моладзі зь вядучым удзелам прафэсара Міколы Куліковіча. Выдавалі кружэлкі й паасобныя гурты, як, прыкладам, аркестар «Нова» пад кіраўніцтвам Алекса Мартыновіча.

Аднак найбольшым посьпехам на беларуска-амэрыканскім музычным рынку карыстаюцца запісы сьпевака Багдана Андрусышына — Данчыка. Ён найграў тры кружэлкі, і ўсе яны былі раскупленыя адразу пасьяля зьяўленьня. Данчыкавы песьні карыстаюцца шырокаю папулярнасьцю й на Беларусі, асабліва пасьяля ягоных там выступаў у 1989 годзе.

Шмат якія зь пералічаных вышэй запісаў выйшлі й на магнітафонных касэтках.

Апошнімі часамі беларусы адзьнялі колькі відэафільмаў, як, прыкладам, з паездак ансамблю «Васілёк» на Беласточчыну й Беларусь, з Сустрэчаў Беларусаў Паўночнае Амэрыкі. На

⁵⁶ Беларус. 1991. №382; Архівы БІНІМу: Папка «Незалежнасьць».

⁵⁷ Беларускае Слова (Бакнанг). 1950. №14.

⁵⁸ Беларускае Слова (Саўт-Рывэр). 1956. №31; 1957. №34; 1958. №38, 39; Архівы АБАМ; Архівы БІНІМу.

Беларусі было знята колькі фальклёрных відэафільмаў. Шмат якія з гэтых фільмаў зняла Паўлінка Сурвіла зь Мічыганскага ўнівэрсытэту.

Амэрыканскія беларусы выпускалі сотні сувэніраў: сьцяжкоў, памятных талерак, значкоў і г. д., а таксама колькі сэрыяў юбілейных марак, прысьвечаных беларускім гістарычным падзеям — Слуцкаму Паўстанню, юбілею Скарыны й г.д.

Падсумоўваючы агляд выдавецка-інфармацыйнае дзейнасьці амэрыканскіх беларусаў, трэба зазначыць, што тут дасягнутыя значныя посьпехі. Публікацыі адыгрываюць важную ролю ў пашырэнні й захаванні інфармацыі аб жыцці беларусаў у Злучаных Штатах, прычым дзеля гэтага часам ужываюцца амэрыканскія сродкі масавае інфармацыі. Беларускія сувэніры пашыраюцца на этнічных і неэтнічных кірмашох, у музэях, на выставах і сьведчаць аб беларускай прысутнасьці ў гэтай краіне⁵⁹.

⁵⁹ Архівы БІНІМу: Папкі «Кружэлкі» й «Сувэніры».

БЕЛАРУСКА-АМЭРЫКАНСКІЯ ДАЧЫНЕНЬНІ

Тэма, азначаная ў загаловаўку, ахапляе два аспэкты дачыненняў і кантактаў: паміж паасобнымі грамадзянамі й паміж краінамі — ЗША й Беларусьсю.

На пачатку будзе дарэчы паставіць пытаньне: калі на беларускіх землях даведаліся пра Амэрыку? І наадварот: калі Амэрыка ўпершыню даведалася пра Беларусь?

Амэрыканска-расейска-яўрэйскі гісторык, які дасьледаваў гэтую праблему, д-р Абрагам Ярмалінскі, сьцьвярджае, што першыя весткі пра новаадкрытую Амэрыку прыйшлі на беларускія землі ў другой палове XVI стагодзьдзя. Д-р Ярмалінскі пісаў: «Каля 1572 году літоўскі шляхціц Амброзі Бразоўскі, пра якога больш нічога ня ведама, пераклаў з польскае мовы на беларускую «Кроніку Бельскага». Колькі гадоў пазьней, у 1584 годзе, у Маскве гэты тэкст быў невядомаю рукою перакладзены на расейскую мову»¹.

Інфармацыя пра Беларусь (пад назовам «Літва») зьявілася ў Амэрыцы ў друкаваных крыніцах у XVII стагодзьдзі, а ў больш падрабязным насьвятленьні — у XVIII стагодзьдзі².

Асабістыя кантакты

Было б лягічна прыпусьціць, што асабістыя кантакты паміж грамадзянамі абедзьвюх краінаў маюць даўнюю гісторыю, ад тых часоў як беларускія імігранты зьявіліся на амэрыканскіх берагох, г. зн. ад XVII—XVIII стагодзьдзяў. Гэтыя кантакты пераважна мелі эпістальярны характар. Аналіз архіваў айца Ф.Дзеружынскага паказвае, што ён меў вельмі інтэнсыўную перапіску з бацькаўшчынаю³.

¹ NYPL Bulletin. Vol.43. 1939. P.895, 897; Vol.47. 1943. P.52, 53.

² Запісы. Кн.16. 1978. С.119—128; Кн.17. 1983. С.117—119.

³ Jesuite Archives, Baltimore, MD, Dzieruzhinski's Archives.

Перапіска была вельмі папулярнаю й інфармацыйнаю формаю кантактаў. У першыя дзесяцігодзьдзі ХХ стагодзьдзя газэта «Наша Ніва» ды іншыя беларускія выданні былі літаральна насыпаня лістамі з усіх бакоў, у тым ліку й з-за акіяну⁴.

У 20-х гадох саветы спрабавалі выкарыстаць прыватную перапіску ў сваёй прапагандзе й наладзілі «ўсесаюзную» лістапісальную кампанію⁵. Але масыўнае ўмяшаньне дзяржавы ў прыватную перапіску грамадзянаў цягнулася нядоўга, хоць дзяржаўная цензура на ліставаньне з замежжам існавала да самых нядаўных часоў.

Апроч асабістае перапіскі амэрыканскія беларусы падтрымваюць розныя формы кантактаў зь сем'ямі й сябрамі. Штогодку сотні амэрыканцаў наведваюць сваіх родзічаў і сваякоў на Беларусі. Гэтыя кантакты застаюцца вельмі блізкія аж да трэцяга й чацьвертага пакаленьня.

Іншая форма кантактаў — розныя падарункі й пачкі, што ў вялікай колькасьці пасылаюцца з Амэрыкі на Беларусь.

Падтрымваюцца дачыненні і ў форме перадачы дароў тэстамантам. Гэтак, прыкладам, ведамы амэрыканска-яўрэйскі дасьледнік і лідар сацыялістычнага руху Ісак Гурвіч, народжаны ў Менску, у 20-х гадох падараваў Беларускаму Дзяржаўнаму Ўнівэрсытэту свой багаты кнігазбор⁶. У друку таксама паведамлялася, што нехта Розэнфэльд, які паходзіў зь Беларусі й памёр у Каліфорніі, адпісаў тэстамантам значную суму грошай на пабудову шпіталю на Беларусі⁷.

Спробы навязаць кантакты паміж амэрыканскімі беларусамі й іхнымі сваякамі на Беларусі ў справе атрыманьня спадчыны рабіліся Беларускаім Таварыствам Чырвонага Крыжа ў сярэдзіне 20-х гадоў. Таварыства друкавала ў сваім бюлетэні абвесткі, якія мелі непасрэднае дачыненьне да амэрыканскіх беларусаў і іхных сваякоў на бацькаўшчыне.

У гэтых абвестках, прыкладам, гаварылася: «Сваякі памёрлых амэрыканскіх імігрантаў могуць атрымаць страхоўку ў памерах ад 5000 да 10 000 даляраў». Далей ішло гэткае тлумачэньне:

Перад імпэрыялістычнаю вайною шмат беларусаў выехала працаваць у Амэрыку. Шмат хто зь іх пасьля Кастрычніцкае Рэвалюцыі вярнуўся на Беларусь, але нямала яшчэ застаецца ў Злучаных Штатах. Некаторыя з тых беларускіх імігрантаў былі забітыя на вайне, шмат хто загінуў у няшчасных выпадках на працы. Звычайна беларускія імігранты страхуюць сваё жыцьцё, і ў выпадку сьмерці іхныя нашчадкі могуць

⁴ Наша Ніва. 1906—1915.

⁵ Шестакова Т. Укрепление интернациональных связей: Международная переписка рабочих БССР. 1925—1937//Вопросы истории. Мн., 1980. С.32—43.

⁶ Библиотечное дело в БССР. Мн., 1978. Док. №34. С.52.

⁷ Божым Шляхам. 1950. №29—30. С.15; Новое Русское Слово. 1949. 1 нояб.

атрымаць страхоўку. Калі ж гэтыя імігранты ня маюць сваякоў у Злучаных Штатах, страхоўку могуць атрымаць іхныя блізкія ў Савецкай Беларусі. Справы, што маюць дачыненне да атрымання спадчыны, узяло на сябе Беларускае Таварыства Чырвонага Крыжа⁸.

Як таго можна было б чакаць, судовыя паседжанні ў справе атрымання спадчыны сталіся частаю зьяваю ў амэрыканскіх судах у 20-х гадох і адбываюцца да сённяшняга дня⁹.

Як выглядае, аб'ём фінансавых апэрацыяў паміж амэрыканцамі й беларусамі быў даволі значны, пра што сьведчыць адкрыцьцё аддзяленьняў Амэрыканскага Аб'яднанага Банку ў Менску й Віцебску¹⁰.

Значная была й групавая фінансавая дапамога Беларусі, асабліва пасьяля Другое сусьветнае вайны. Група фармараў з Вайнлэнду, штат Нью-Джэрзі, падаравала суму грошай Беларускаму Ўнівэрсытэту. Шматлікія групы амэрыканцаў з штатаў Канэтыкат, Нью-Джэрзі, Нью-Ёрк і Агаё падаравалі Беларусі праз розныя савецкія ўстановы значныя сумы грошай. Гэтая дапамога асабліва ўзрасла пасьяля чарнобыльскае катастрофы й вылічаецца ў мільёнах даляраў. Пры гэтым важна адзначыць, што ў дапамозе ахвярам Чарнобыля бяруць удзел ня толькі беларусы, але й сотні амэрыканцаў, шматлікія арганізацыі, фірмы й шпіталі.

Сёння тысячы гасьцей зь Беларусі наведваюць сваіх родзічаў і сяброў у Амэрыцы, зь якімі яны ня бачыліся больш за сорак гадоў.

Дачыненні на арганізацыйным і дзяржаўным узроўні

Блізкія сацыяльна-культурныя кантакты паміж беларусамі й амэрыканскімі арганізацыямі пачаліся ў 1917—1918 гадох. У Менску дзеілі шматлікія амэрыканскія місіі, якія раздавалі ежу й адзеньне. Гэтыя місіі дапамагалі таксама весьці культурную працу з моладзьдзю. Дзеі ў горадзе Амэрыканскі Клюб, а потым ягоны будынак, называны «амэрыканскі барак», быў перададзены на патрэбы беларускіх арганізацыяў. У гэтым будынку адбыліся й першыя спэктаклі Беларускага Тэатру¹¹.

⁸ Бюлетэнь Цэнтральнай Камісіі Беларускага Чырвонага Крыжа. 1927. №7—8.

⁹ Гутарка аўтара з Майклам Папам, Кліўлэнд, 1984; The Sun (Baltimore, MD). 1976. March 14. P.A18.

¹⁰ Архівы БІНІМу: Блянкі канвэртаў.

¹¹ Гісторыя беларускага тэатра. Т.2. Мн., 1985. С.12; Шибeko З., Шибeko С. Минск. Страницы истории дореволюционного города. Мн., 1990. С.326—327.

Першыя спробы наладзіць палітычныя кантакты і ўсталяваць дзяржаўныя дачыненні, а таксама азнаёміць амэрыканскіх палітыкаў зь беларускімі палітычнымі ідэаламі й патрэбамі былі зробленыя прадстаўнікамі Беларускае Народнае Рэспублікі ў 1918—1919 гадох¹².

З аналізу дзейнасьці Амэрыканскае Дапамаговае Адміністрацыі (АРА) на Беларусі ў 1920—1923 гадох можна меркаваць, што Амэрыка была зацікаўленая ва ўсталяваньні кантактаў з новаўзьніклаю краінаю, але з прычынаў, якія застаюцца нявысьветленымі, гэта не было ажыццёўлена. Як зазначае Алесь Кіпель у сваім артыкуле пра дзейнасьць АРА на Беларусі, амэрыканцы, будучы прагматыкамі, адчувалі, што практычна ўся палітыка ў Савецкім Саюзе вызначалася й кантралявалася маскоўскім урадам. Такім чынам, было лягічным падтрымваць кантакты непасрэдна з цэнтральным урадам¹³.

Амэрыканская дапамога Савецкай Беларусі ў 1922 годзе, як выглядае, была асабліва значная ў галіне сацыяльнага забесьпячэньня й адукацыі. Сьцяпан Некрашэвіч, адзін з кіраўнікоў Савецкае Беларусі ў 20-х гадох, зазначаў, што амэрыканская дапамога складала 12% у агульным бюджэце Народнага Камісарыяту Асьветы ў 1922/23 бюджэтным годзе¹⁴.

Дапамагала Амэрыка й беларускім школам у Заходняй Беларусі. Урад ЗША некалькі гадоў выяўляў зацікаўленьне гэтым рэгіёнам і сачыў за разьвіцьцём палітычнае сытуацыі ў Заходняй Беларусі да сярэдзіны 20-х гадоў¹⁵.

Паасобныя культурныя кантакты паміж Амэрыкай і Беларуссю пачаліся ў XIX стагодзьдзі, калі ў Сан-Францыска ў 1887—1888 гадох выстаўляў свае карціны Казімір Альхімовіч, а на пераломе стагодзьдзя дэманстраваліся карціны Рыгора Баброўскага¹⁶.

Сталыя культурныя кантакты паміж абедзьвюма краінамі пачаліся ў сярэдзіне 20-х гадоў, калі ў 1926 годзе было заснаванае Беларускае Таварыства Культурных Сувязяў з Замежнымі Краінамі ў рамках Усесаюзнага Таварыства Культурных Сувязяў з Замежнымі Краінамі¹⁷.

Культурныя дачыненні паміж БССР і Злучанымі Штатамі ў 20—30-х гадох былі вельмі актыўныя. Навукоўцы з Горы-Горацкае Сельскагаспадарчае Акадэміі бралі ўдзел у Міжнародным Кангрэсе Глебазнаўцаў у Вашынгтоне ў 1927

¹² Архівы БНР, Стэмфард, штат Канэтыкат.

¹³ Запісы. Кн.16. 1978. С.61—83.

¹⁴ Беларусь. Мн., 1924. С.24—25.

¹⁵ Архівы ВІНІМу: Папка «Амэрыканская дапамога Заходняй Беларусі». Гл. таксама: Беларуская Думка. 1981—1982. №25—26. С.53—54.

¹⁶ Гісторыя беларускага мастацтва. Т.3. Мн., 1989. С.197, 235, 244, 345.

¹⁷ Вопросы истории. Вып.2. Мн., 1985. С.115—116.

годзе¹⁸. Беларускія прадстаўнікі бралі ўдзел на Міжнароднай Выставе Мастакоў у 1928 годзе ў Лос-Анджэлесе і ў 1929 годзе ў Нью-Ёрку¹⁹. Мастакі з Савецкае Беларусі таксама ўдзельнічалі ў Чацьвертай і Пятай Міжнародных Выставах Экслібрысу ў 1928 і 1929 гадох у Лос-Анджэлесе²⁰. Былі арганізаваныя праграмы абмену з Нью-Ёрскаю Публічнаю Бібліятэкаю й Бібліятэкаю Кангрэсу²¹. Акадэмія Навук БССР разьвівала пляны супрацоўніцтва з амэрыканскімі навуковымі ўстановамі. Менск наведвалі амэрыканскія культурныя й мастацкія калектывы, прыкладам, у 1936 годзе было арганізаванае канцэртнае турнэ па Беларусі музычнае групы Вайнтраўба—Сінлапатраса²².

Савецкая Беларусь разьвівала таксама дзелавыя дачыненні з амэрыканскімі прамысловымі коламі: у 1927—1928 гадох БССР экспартавала ў Злучаныя Штаты тавараў амаль на мільён рублёў²³.

Гады Другое сусьветнае вайны былі пэрыядам супрацоўніцтва паміж Злучанымі Штатамі й СССР. Савецкая Беларусь мела ў гэтых дачыненнях свой дадатковы голас, важны дзеля йснаваньня беларускае іміграцыі ў ЗША, аднак яна, ведама ж, не магла весьці незалежную ад Масквы палітыку.

Шырэйшыя эканамічныя й культурныя дачыненні паміж БССР і заходнімі краінамі пачалі разьвівацца пасля Другое сусьветнае вайны, калі дапамога УНРРА Савецкай Беларусі сталася важным фактарам аднаўленьня разбуранае гаспадаркі БССР²⁴.

Што да эканамічнага супрацоўніцтва, дык пра яго няшмат было чуваць да сярэдзіны 70-х гадоў, калі на амэрыканскім рынку зьявіўся прадуктаваны ў БССР трактар «Беларусь». Газэта «New York Times» пісала з гэтае нагоды:

Калі на поўначы штату Нью-Ёрк пачнуцца вясновыя палявыя працы, некаторыя фармары будуць араць свае палеткі маленькім франтаватым трактарам, які злучае ў сабе ўсе тэхналягічныя перавагі, якія гэтак вабяць амэрыканцаў: ён недарагі, эканомны й мае чатырохколавы прывад. Трактар «Беларусь» вырабляецца ў Менску²⁵.

¹⁸ Русский Голос. 1927. 22 июня.

¹⁹ Вопросы истории. Вып.3. Мн., 1976. С.85.

²⁰ Беларускі кніжны знак. Мн., 1975. С.125.

²¹ NYPL Archives.

²² Архівы БІНІМу: Папка Вайнтраўба; Вопросы истории. Вып.2. С.116.

²³ Краўчанка П. Знешнегандлёвыя сувязі БССР у перыяд стварэньня эканамічнага фундаменту сацыялізму//Веснік БДУ. Сер.3. 1975. №1. С.18.

²⁴ Woodbridge G. Op. cit.

²⁵ Belarus — it's a better idea//The New York Times. 1974. Apr. 28. Sec.4. P.2.

Ведамы географ і саветоляг Тэадор Шабад, пішучы пра тэхнічныя характарыстыкі гэтага трактара, зазначаў: «Адна з праблемаў, зь якою сутыкнуліся амэрыканскія дзелавыя колы, — як вымаўляць ягоны назоў»²⁶.

Трактар «Беларус» меў шырокую рэкламу ў амэрыканскай тэхнічнай літаратуры, была нават утвораная фірма «Машынная тэхніка Беларус», якая пашырала тэхнічныя й рэкламныя матэрыялы пра новы трактар. Аднак у 80-х гадох ён ужо ня меў гэткае шырокае рэкламы, бо не ва ўсім адпавядаў патрэбам амэрыканскага рынку.

Што да культурных дачыненняў паміж абедзьвюма краінамі, дык, пачаўшыся даволі сыціпла ў паваенным пэрыядзе, яны дасягнулі больш інтэнсыўнага ўзроўню ў 70—80-х гадох ды працягваюць пасьпяхова разьвівацца ў 90-х. Беларусь бярэ актыўны ўдзел у шматлікіх праграмах культурнага абмену, выставах, студэнты й асьпіранты зь Беларусі прадаўжаюць навуку ў ЗША; прэзыдэнт АН Беларусі У.Платонаў быў запрошаны выкладаць у Прынстанскім Унівэрсытэце.

У Амэрыцы неаднаразова гастралюваў ведамы беларускі музычны калектыў «Песьняры». Часты госьць у Злучаных Штатах ведамая беларуская гімнастка Вольга Корбут. Беларускія кнігі й карціны часта дэманстраваліся на савецкіх выставах у ЗША. Усё болей амэрыканцаў знаёмяцца зь фільмамі кінастудыі «Беларусьфільм».

Паездкі амэрыканцаў на Беларусь у рамках абмену ахапляюць шырокія прафэсійныя й культурныя колы — музычныя калектывы, тэхнічныя выставы, дэманстрацыі кінафільмаў, групы студэнтаў. Звычайнаю зьяваю сталіся беларускамоўныя гіды на амэрыканскіх выставах на Беларусі. Цікавы прыклад музычных сувязяў: песьня беларускага кампазытара Аўгена Магаліфа на словы амэрыканскага паэта Дж.Лоўэла заняла адно зь першых месцаў у адным з маскоўскіх хіт-парадаў²⁷.

У 90-х гадох амэрыканскія беларусы пачалі запрашаць беларускіх артыстаў для выступленьняў на Сустрэчы Беларусаў Паўночнае Амэрыкі.

Разам з тым амэрыканска-беларускія артысты й мастакі пачалі выступаць і на Беларусі. У 1989 годзе адбылося пасьпяховае турнэ па Беларусі (улучна зь Беласточчынаю) Данчыка. У 1990 годзе ў гарадох Беларусі — Менску, Полацку, Горадні, Вільні ды іншых — выступаў танцавальны ансамбль «Васілёк». Гэтыя культурныя падзеі мелі шырокі розгалас. Данчыкава турнэ насвятлялася ў шматлікіх

²⁶ U.S. News and World Report. 1974, June 17; Беларус. 1974. №209.

²⁷ Перапіска аўтара з Аўгенам Магаліфам, 1991. Гл. таксама: Знамя юности. 1990. 12 марта.

газэтах і часопісах, у радыё- і тэлеперадачах. Гастролі Данчыка й «Васілька» зрабілі вялікае ўражаньне на беларускую моладзь. Упершыню яны бачылі маладых амэрыканскіх беларусаў і маглі падзівіцца іхнай добрай беларускай мове, веданьню беларускае гісторыі ды адданасьці роднай культуры.

Гаворачы пра Данчыка, трэба адзначыць, што ён запачаткаваў новую форму культурнага супрацоўніцтва паміж амэрыканскімі й «падсавецкімі» беларусамі, запісаўшы разам зь Лявонам Барткевічам кружэлку й касэтку «Мы адной табе належым»²⁸.

У апошнія дзесяцігодзьдзі йснаваньня СССР савецкі прапагандны апарат прысьвяціў шмат часу й энэргіі разьвіцьцю руху «спародненых гарадоў». Улады гэтых «гарадоў-пабрацімаў» заключаюць між сабою розныя пагадненьні ды абменьваюцца афіцыйнымі дэлегацыямі з нагоды розных гарадзкіх урачыстасьцяў. Гэткім парадкам разьвіваўся даволі шырокі культурны абмен, прыкладам, паміж Грэнд-Рэпідзам, штат Мічыган, і Гомелем або паміж Дэтройтам і Менскам²⁹.

Немалы ўклад у амэрыканска-беларускія дачыненні быў зроблены рэпатрыянтамі. Беларусы вярталіся на бацькаўшчыну яшчэ перад Першай сусьветнай вайной, а асабліва шмат вярнулася па рэвалюцыі. Сярод іх — ведамыя дзеячы, гэтакія, як д-р Аляксандар Сянкевіч, архэоляг і прыродазнавец Сяргей Сакалоўскі; з Амэрыкаю зьвязаная значная частка жыцьця генэтыка Антона Жэбрака. Амаль усе рэпатрыянты былі рэпрэсіяваныя савецкаю ўладаю. Іх лёс дасюль застаецца недасьледаваны³⁰.

Культурныя дачыненні ўсіх узроўняў складаюць важны элемент міжнароднага супрацоўніцтва, спрыяюць лепшаму разуменьню й прыязні між народамі, таму трэба ўсяляк вітаць разьвіцьцё гэтых дачыненняў паміж Беларускаю Рэспублікаю й Злучанымі Штатамі Амэрыкі.

²⁸ Архівы БНІМу.

²⁹ Sister cities//Daily World (New York). 1985. March 14; New World Review. 1982. No.6.

³⁰ Наш Край. 1927. №8—9. С.94—95.

БЕЛАРУСКА-АМЭРЫКАНСКІЯ КУЛЬТУРНЫЯ СУВЯЗІ

Беларуская тэма ў амэрыканскай літаратуры

Яшчэ на пачатку XIX стагодзьдзя у амэрыканскім друку зьявіліся заўвагі й назіраньні над паэтычнымі вартасьцямі беларускага фальклёру¹.

Першым ведамым амэрыканскім літаратарам, які зрабіў аднаго з сваіх герояў беларусам — імігрантам у Амэрыцы, — быў Аптан Сынклэр. У сваіх клясычных «Джунглях», дзе сярод іншага апісваецца жыцьцё імігранта-літоўца, аўтар піша:

Адным вечарам яго ў дарозе засьпела бура, і ён пайшоў шукаць прытулку ў маленькі дамок, які стаяў адразу за горадам. Гэта была хата рабочага, гаспадар, як і ён сам, быў славянін, нядаўны эмігрант зь Беларусі. Ён запрасіў Юргіса ў хату сваёю роднаю моваю і сказаў ісьці на кухню й пасушыцца ля вагну².

Бальшыня апісаньняў Беларусі й беларусаў у амэрыканскай літаратуры сустракаецца ў творах пісьменьнікаў-яўрэяў, і гэта цалкам зразумела, бо многія тысячы яўрэйскіх імігрантаў прыехалі ў ЗША зь беларускіх земляў «мяжы аселасьці».

Адною зь першых, хто згадаў Беларусь як краіну дзяцінства, была Мэры Энтын³. На вялікі жаль, М.Энтын і шматлікія іншыя пісьменьнікі-яўрэі ўжываюць недакладную тэрміналёгію, называючы Беларусь «Расеяй», а беларусаў «расейцамі», што, бясспрэчна, дадало тэрміналягічнае і канцэптуальнае блытаніны што да назову нашае краіны і народу ў Амэрыцы. Шмат для каго з гэтых пісьменьнікаў засталася незаўважным тое, што беларусы таксама прыгняталіся расейскім рэжымам. Часам, праўда, рабілася розьніца. Мэры Энтын піша:

Калі я была маленькаю дзяўчынкай, сьвет для мяне дзяліўся на дзьве часткі: Полацак, дзе я жыла, і чужая краіна, якая называлася Расея...⁴

¹ Запісы. Кн.17. 1983. С.124—125.

² Sinclair. U The Jungle. New York, 1985. P.283.

³ Antin M. From Polotzk to Boston. Boston, MA, 1899.

⁴ Antin M. The Promised Land. Boston, MA, 1912. P.8.

За М.Энтын зьявіўся цэлы легіён яўрэйскіх празаікаў, паэтаў і драматургаў, якія пісалі на ідышы й па-ангельску й закраналі беларускія тэмы. Шмат хто зь іх паходзіў зь Беларусі, прыкладам, паэт Морыс Вінчэўскі зь Янава, драматург Давід Пінскі з Магілева, тэатральны крытык і апавядальнік Бэрнард Горын зь Ліды, паэт і апавядальнік Аўром Рэйзін з Койданава, паэт Давід Эйгорн з Карэлічаў, паэт-клясык Г.Лейвік з Ігумена, паэт і навіліст Хаім Градэ зь Вільні, паэтка Ана Марголін зь Беластоку, пясняр беларускіх краявідаў Пэрэц Гіршбэйн, літаратурны крытык Шмуэль Нігер (Чарны) з Дукоры, апавядальнік і літаратурна-тэатральны крытык Борух Глазман з-пад Мазыра ды шмат іншых⁵. Зь Пятровічаў, што на Мсьціслаўшчыне, паходзіць сусьветна ведамы амэрыканскі пісьменьнік-фантаст Айзэк Азімаў⁶.

Драматург Леон Кобрын, які нарадзіўся ў Віцебску, закрапае беларускія тэмы ў сваёй ведамай п'есе «Янкель Бойл, або Вясковы хлопец», а таксама ў апавяданьнях «Літоўская вёска» і «Зь літоўскага мястэчка ў шматкватэрны дом». Кобрын апісвае жыцьцё яўрэяў і іхныя дачыненні зь мясцовым хрысьціянскім насельніцтвам, якія, хоць і не заўсёды суладныя, даволі часта былі прызныя, асабліва што датычыць моладзі. Творы Кобрына расквечаны тыпова беларускімі выслоўямі й выяўляюць ягонае знаёмства з жыцьцём сялянаў, сярод якіх ён пасяліў сваіх герояў. Беларускія тэмы таксама знайшлі сваё адлюстраваньне ў кнізе Абрагама Кагана «Узьлёт Давіда Лявінскага» ды ў першым томе ягонае шматтамовае аўтабіяграфіі «Лісьцё майго жыцьця»⁷.

Так падаваўся чытачу спэцыфічны вобраз Беларусі — часта й не названай сваім імем. Нярэдка яўрэйскія пісьменьнікі, апісваючы беларускую стыхію, выяўлялі прывязанасьць і настальгію да «Старое Краіны».

Мабыць, найлепей гэта было выказана Джуліусам і Фрэнсыс Бутвінамі ў іхнай прадмове да перакладу Шолам-Алейхэмавае «Старое Краіны»:

Мы абое прыехалі з Старое Краіны, я пазьней за майго мужа, але ён мае глыбейшае пачуцьцё павязі зь мінулым. Яму быў адзін год, калі яго прывезьлі ў Амэрыку з Ваўкавыску, што ў Літоўскай Расеі. Сорак гадоў — амаль усё сваё жыцьцё — ён пражыў у невялікім гарадку ў Сярэдняй Амэрыцы. Тут ён гуляў па вуліцах як свой, ён добра ведаў будынкі й людзей, гісторыю й палітыку. Тэмп жыцьця яму падыходзіў. І усё ж ягоныя карані былі ня тут. Ён часта казаў, што ведае Ваўкавыск ня горш за Сэнт-Пол... Бо ўсе тыя гарады й мястэчкі, рэальныя й фантастычныя,

⁵ Encyclopedia Judaica. Jerusalem, 1971. Vol.7. P.810; Vol.10. P.1123; Vol.11. P.1318—1324; Vol.13. P.550; Vol.16. P.154.

⁶ Asimov I. In memory yet green: The autobiography. New York, NY, 1979. P.3—4.

⁷ Kobrin L. A Lithuanian village. New York, NY, 1927; Cahan A. The Rise of David Levinski. New York, NY, 1934.

на Беларусі і Украіне, у Галіцыі і Літве, належаць да тае самае краіны, пра якую гаварылі нашыя дзяды і бабкі, калі казалі *Ін дэр гэім, дома*⁸.

У сваёй кнізе «Уздым амэрыканскае яўрэйскае літаратуры» Чарлз Энгоф і Мэер Левін пісалі:

Цывілізацыя ніколі не памірае, яна толькі мяняе адрас. У першыя два дзесяцігодзьдзі нашага стагодзьдзя цэнтры яўрэйскае цывілізацыі пераехалі ў Амэрыку. Вільня пераехала ў Нью-Ёрк, Горадня ў Філадэлфію, а Менск у Бостан⁹.

Традыцыя зьвяртаньня да беларускае тэмы амэрыканскіх яўрэйскіх пісьменьнікаў працягваецца і да сёньня. Ведамы сучасны пісьменьнік Морыс Гіндус неаднаразова ў сваіх творах згадвае сваю «родную Беларусь»¹⁰. Народжаны ўжо ў Амэрыцы Хэрман Воўк, аўтар бэстсэлера «Вятры вайны», у сваёй аўтабіяграфіі, падаючы ўспаміны бацькоў, настальгічна апісвае стары Менск¹¹.

Літаратура, аднак, застаецца адзінаю крыніцаю інфармацыі пра лучнасьць амэрыканскіх яўрэяў зь Беларусьсю і пра беларуска-яўрэйскія дачыненні. Наагул жа разьвіцьцё яўрэйскае культуры ў «Старой Краіне» было плёнам шматвяковага прыязнага і мірнага суіснаваньня паміж яўрэямі і беларусамі — факт, пра які, на жаль, часта забываюцца.

Англа-амэрыканская пісьменьніца Эма Сміт канчае свае ўспаміны пра наведаньне Беларусі гэтакімі філязафічнымі развагамі:

У сваіх думках я зноў і зноў вярталася да тых мужчынаў і жанчын, хлапцоў і дзяўчатак, зь якімі я пазнаёмілася ў Верцэялішках — я памятаю іхныя твары, чую іхныя галасы, бачу іх за працай. І я разумела, што праз усе тэя песьні і скокі, жарты і казкі, вясёлыя бяседы праходзіла тая самая нітка, непакісаная трываласьць, якая йшла ад непарушанага спакою недзе ў глыбіні іхнае душы. Гэта быў не спакой сьмерці, а спакой глыбокіх каранёў. І нарэшце, калі я ўжо сядзела ў самалёце, што нёс мяне далёка ад Беларусі, мне прыйшла ў галаву думка, што беларускі народ спазнаў, што значыць чалавечнасьць, з тых нязьмерных пакутаў, якія прынёс яму найстрашнейшы з усіх жыцьцёвых настаўнікаў — скрайняя бесчалавечнасьць, і замест таго каб дазволіць таму ліхому досьведу, які зьнішчыў чвэрць насельніцтва фізычна, зьнішчыць астатнія тры чвэрці духова, яны неяк — *неяк* — здолелі ператварыць яго ў глыбокую пашану да самога жыцьця; у глыбокае разуменьне таго, што жыцьцё робіцца добрым або благім праз чалавечыя дачыненні; у пэўнасьць таго, што навучыць чалавечнасьці іхных дзяцей мусіць толькі

⁸ Sholom Aleichem. *The Old Country*. New York, NY, 1946. P.xi—xii.

⁹ Angoff Ch., Levin M. *The Rise of American Jewish Literature*. New York, NY, 1970. P.8—9.

¹⁰ Hindus M. *Red Bread*. Bloomington, IN, 1988; *Idem*. *The Kremlin's Human Dilemma*. New York, NY, 1967. P.188.

¹¹ Wouk H. *Inside, Outside*. New York, 1986.

чалавечнасьць. І гэтую мудрасьць, выснаваную з страшнага досьведу, гералічна засвоеную й актыўна ўжываную, я бачыла ў спакойным сьветлым паглядзе дзесяткоў і дзесяткоў беларусаў, паглядзе пераможцаў катастрофы, а не яе ацалелых ахвяраў. Аднак тое, што я павезла ў сабе дзеля далейшых развагаў, было гэтае слова *неяк*¹².

Беларуская тэма ў амэрыканскай літаратуры яшчэ чакае свайго дасьледніка.

Амэрыка ў беларускай літаратуры

Амэрыканская тэма ўвайшла ў беларускую літаратуру напрыканцы мінулага стагодзьдзя зь вершамі Франьцішка Багушэвіча. Часьцей пачалі зьяўляцца амэрыканскія абразкі ў «Нашай Ніве», дзе друкаваліся й пераклады з ангельскае мовы. Амэрыканскія матывы сустракаюцца ў рэцэнзій Янкі Купалы на раман «Амэрыканец».

Згадаў Злучаныя Штаты й Максім Багдановіч. Ён выказаў свой жаль з таго, як амэрыканцы ставяцца да беларускіх эмігрантаў¹³.

Цікавую заўвагу палітычнага характару пра Злучаныя Штаты зрабіў Алесь Гарун. У 1917 годзе ён пісаў:

Цар скінуты. Што рабіць далей? Найлепей было б усталяваць сыстэму, якая існуе ў Амэрыцы. Там народ сам выбірае сабе галаву, замест таго каб мець за галаву дзяржавы цара. (Яны называюць такога чалавека «прэзыдэнт».) Ён займае пасаду тры (sic. —В.К.) гады. Калі ён добры, яго перавыбіраюць яшчэ на тры гады. Калі ён дрэнны, яны зь ім разьвітваюцца. Вось чаму амэрыканцы паважаюць законы, бо ўсе грамадзяне — улучна з прэзыдэнтам — кіруюцца законамі...¹⁴

З абвешчаньнем у 1919 годзе Беларускае Савецкае Сацыялістычнае Рэспублікі ды разьвіцьцём беларускае савецкае літаратуры Амэрыка пачала згадвацца ва ўспамінах (прыкладам, Аляксандра Сянкевіча), праявічых творах ды перакладах. Сам Вільгельм Кнорын, уплывовы БССР-аўскі палітык, сказаў наступнае:

Трэба сказаць, што нам патрэбны чалавек новага тыпу, нам патрэбныя людзі накіталт амэрыканскіх шукальнікаў золата, амэрыканскіх першапраходцаў, людзі, якія не баяцца йсьці наперад, рызыкаваць усім дзеля дасягненьня свае мэты. Такія людзі патрэбныя нам цяпер...¹⁵

¹² Smith E. Village children. Moscow, 1982. P.69—70.

¹³ Наша Ніва. 1907. 4, 11, 18 мая; 1911. №14; 1913. №50.

¹⁴ Нгамда (Minsk). 1917. №2.

¹⁵ Асьвета (Менск). 1928. №2. С.14.

У 20—30-х гадох амэрыканская тэма прысутнічала ў творах А.Сянкевіча.

Пагляд на амэрыканскую літаратуру добра выказаў Янка Купала:

Амэрыканская літаратура сёньня адна з найцікавейшых і найвыдатнейшых літаратураў сьвету. У Савецкім Саюзе амэрыканскіх аўтараў добра ведаюць і з прыемнасьцю чытаюць. По і Ўітмэн, Купэр і Брэт Харт з старэйшых аўтараў; Тэадор Драйзэр, Аптан Сынклэр, Эрнст Хэмінгуэй, Эрскін Колдўэл і шмат іншых выдаюцца й перавыдаюцца ды знаходзяць шматлікіх зацікаўленых чытачоў...¹⁶

На жаль, у той час, калі беларусы пачалі знаёміцца з амэрыканскаю літаратураю ў яе розных аспэктах, у жыцьцё пачаў умешвацца палітычны фактар, які з часам стаў пераважаць у афіцыйным стаўленьні да амэрыканскае культуры. Дзесяткі беларускіх паэтаў, пісьменьнікаў і журналістаў, асабліва тыя, хто наведаў Злучаныя Штаты — звычайна ў складзе розных дэлегацыяў, — адчувалі сваім абавязкам напісаць штосьці пра «загніваючы капіталізм» і пра «трагічныя супярэчнасьці буржуазнага грамадзтва», скрытыкаваць амэрыканскі лад жыцьця, знайсці карані зла на Ўол стрыт, выставіць заводы Форда й «Джэнэрал Мотарз» як сымбалі капіталістычнага прыгнёту.

Шмат такіх твораў пра Злучаныя Штаты аднастайныя, поўныя штампаў, павярхоўныя й слабыя з мастацкага боку. Да таго ж яны выяўляюць поўнае няведаньне й неразуменьне аўтарамі Амэрыкі й амэрыканскае культуры. Трэба думаць, што шматлікім беларускім чытачом было сорамна за такую літаратурную «прадукцыю», але яны не маглі нічога зьмяніць. Мабыць, калісь у будучыні гэтая пісаніна будзе прааналізаваная й ацэненая як прыклад таго, як камуністычная прапаганда можа руйнаваць талент, заахвочваць пасрэднасьць і спрыяць канфрантацыі, напружаньню й дэзінфармацыі. Беларускіх савецкіх пісьменьнікаў, паэтаў, публіцыстаў і крытыкаў, якія спэцыялізаваліся на абражаньні Амэрыкі й амэрыканскіх беларусаў, вельмі шмат, але бясспрэчнымі чэмпіёнамі можна лічыць Петруся Броўку, Пімена Панчанку, Максіма Танка, Уладзімера Карызну, Леаніда Прокшу, Алесья Бажко, Савелія Паўлава, Анатоля Стука, Лявона Яўменава, Міхася Мушынскага.

Антыамэрыканскія публікацыі зьяўляліся ў друку БССР да апошніх гадоў яе існаваньня. Якім неверагодным кантрастам на іх фоне ўспрымаецца пастаўленае ў эпіграф да гэтае кнігі чатырохрадкоўе Ларысы Геніюш, перасланае ёю безь ніякага страху праз усе калючыя драты й заслоны!

Шмат хто зь пісьменьнікаў савецкае Беларусі зьвяртаўся да тэмы беларускае эміграцыі ў Амэрыцы. Эмігрантаў яны заўсёды дзеліць на дзьве групы: добрыя — старыя эмігранты,

¹⁶ International Literature (Moscow). World's Fair Issue, 1939. P.47.

звычайна сябры розных «расейскіх прагрэсыўных» арганізацыяў, і дрэнныя — «беларускія буржуазныя нацыяналісты». Старыя любяць Беларусь, ездзяць на радзіму, яны ляжальныя да савецкае сыстэмы ды зайздросныя, што савецкіх дасягненьняў няма ў Злучаных Штатах. «Дрэнныя», г. зн. эмігранты паваеннае хвалі, — антысаветчыкі, якім падабаецца амэрыканская сыстэма.

Сюжэты сотняў апавяданьняў такога роду, асабліва выдаваных у Бібліятэчцы «Голасу Радзімы», простыя, шаблённыя й наіўныя. Звычайна яны выглядаюць так: бедны сялянскі хлопец з закінутае беларускае вёскі паехаў у краіну «жоўтага д'ябла» зарабіць крыху даляраў, мяркуючы вярнуцца дахаты й купіць зямлі. Жыцьцё ў Амэрыцы нялёгкае, але гэты бедны імігрант чамусьці там застаецца на доўгія гады. І вось ён зноў на бацькаўшчыне. О! Ён ня можа паверыць сваім вачом!

Жыцьцё цалкам зьмянілася. Усё цяпер так добра, такое таннае, асабліва мэдыцына, адукацыя, культура й забавы. Амэрыка на гэтым фоне выглядае як краіна, дзе ўсё вельмі дарагое, нізкае якасьці й недаступнае простаму работніку. Аднак, нягледзячы на ўсе ліхоты «капіталізму», госьць вырашае вярнуцца ў Амэрыку. Перад ад'ездам ён набірае жменю беларускае зямлі й бярэ з сабою пару боханаў хлеба — «смачнага хлеба, якога ў Амэрыцы ня знойдзеш».

Зразумела, апошнімі гадамі такая «амэрыканская тэма» ды стогны аб рабочай клясе ў «капіталістычным пекле» саступілі месца больш аб'ектыўным матэрыялам. Трэба спадзявацца, што толькі адмоўны вобраз Амэрыкі ў беларускай літаратуры, недавер і суб'ектыўнізм назаўсёды адыйшлі ў гісторыю.

Пераклады

Сьпіс амэрыканскіх пісьменьнікаў, перакладзеных на беларускую мову, уяўляе сабою багатую галерэю літаратурных постацяў Злучаных Штатаў, якія прадстаўляюць амаль усе літаратурныя жанры й храналягічна ахапляюць усю гісторыю амэрыканскае літаратуры — ад каляніяльнага Масачусэтсу да пасьляв'єтнамскага Вашынгтону.

Побач з клясычнымі аўтарамі, такімі, як Харыет Бічэр-Стоў, Эдвард Бэламі, Хэнры Лонгфэлоў, Робэрт Луіс Стыўэнсан, О.Генры і Джэк Лондан, можна сустрэць і пераклады «левых» пісьменьнікаў — Хаўарда Фаста, Майкла Гоўлда, Албэрта Молца ды Джона Рыда, Клода МакКэя, Рычарда Ўілбэра або сучаснага пісьменьніка Джона Грыфіна.

Апроч паэткі Эн Сэкстан, гумарыста Арта Бухвальда, драматургаў Эдварда Олбі, Ўільяма Інджа, Артура Мілэра, Юджына О'Ніла й Тэнэсі Ўільямза, беларускі чытач можа знаёміцца па-беларуску з творамі гэтых выдатных сучасных

пісьменьнікаў, як Рэй Брэдбэры, Уільям Фолкнэр, Сынклэр Луіс, Уільям Сароян, Джон Стэйнбэк, Джэймз Тэрбэр, Курт Вонэгут, ды іншых.

Такім чынам, хоць у выбары аўтараў і назіраецца пэўны ўхіл у бок насвятленьня сацыяльных і псыхалягічных праблемаў амэрыканскага грамадзтва, якасьць перакладзенае амэрыканскае літаратуры не выклікае ніякага сумненьня.

На ніве перакладаў мае свае здабыткі й Беларускае дыяспара. У беларускую мову перакладаўся Стывэнсан, а нядаўна ў друку зьявіліся пераклады вершаў Эзры Паўнда.

...

У справе перакладаў беларускае літаратуры ў Амэрыцы зроблена параўнаўча няшмат. У 30—40-х гадох друкаваліся пераклады паасобных вершаў Купалы й Коласа. Перакладніцкая праца актывізавалася ў 70—80-х гадох, калі выйшла колькі перакладаў твораў Янкі Купалы, Якуба Коласа, Алеся Адамовіча ды іншых паэтаў і пісьменьнікаў, ды, ведама ж, шэрагу раманаў Васіля Быкава.

Сёньня на ангельскую мову перакладаюцца творы як беларускіх клясыкаў — Максіма Багдановіча, Алеся Гаруна, Зьмітрака Бядулі, гэтак і сучасных аўтараў з Рэспублікі Беларусь.

Нарэшце, у адным зь вядучых амэрыканскіх выдавецтваў выйшаў пераклад на ангельскую мову помніка сярэднявечнае літаратуры — беларускага «Трышчана»¹⁷.

Можна спадзявацца, што разьвіцьцё палітычных і культурных дачыненняў паміж Злучанымі Штатамі Амэрыкі й Рэспублікай Беларусьсю будзе спрыяць пашырэнню літаратурных кантактаў ды актывізацыі перакладніцкае творчасьці.

Амэрыканская беларуская літаратура

Амэрыканскія пісьменьнікі беларускага паходжаньня пачалі выступаць у друку на пачатку гэтага стагодзьдзя. У 1909 і 1910 гадох «Наша Ніва» зьмясьціла колькі вершаў беларускага паэта з Амэрыкі І.Дубровіка. У 20—30-х гадох колькі амэрыканскіх беларусаў пісала па-беларуску й па-расейску ня толькі вершы й апавяданьні, але й кнігі, у якіх апісвалася жыцьцё беларусаў у Амэрыцы¹⁸. Асаблівую важнасьць мае кніга а. Яна Тарасэвіча, бо ён быў першым сьведамым беларусам, які апісаў і прааналізаваў жыцьцё беларусаў-імігрантаў. У кнізе падаюцца жывыя ўражаньні аўтара ад Амэрыкі, у сьвятле параўнаньня яе з пакінутай бацькаўшчынай, пасьяля

¹⁷ The Byelorussian Tristan/Translated by Z.Kipel. New York, 1988.

¹⁸ Запісы. Кн.19. 1989. С.90.

доўгіх гадоў жыцця на чужыне. Беларуская тэма выступае таксама ў творчасці такіх пісьменьнікаў і паэтаў, як Палачанін, Юры Вегаў (Язэп Варонка) ды Іван Карась, якія супрацоўнічалі ў газэце «Беларуская Трыбуна».

Уздым амэрыканска-беларускае літаратуры зазначыўся з прыездам у краіну ў канцы 40-х — пачатку 50-х гадоў паваяннае хвалі імігрантаў. Шмат ведамых беларускіх пісьменьнікаў і літаратурных крытыкаў у росквіце свайго таленту прыбылі з гэтай хваляю ў Злучаныя Штаты й пачалі публікаваць свае творы, сярод іх — Юрка Віцьбіч (Юры Стукаліч), Антон Адамовіч, Станіслаў Станкевіч, Ізыдар Плашчынскі, Натальля Арсеньнева, Рыгор Крушына (Казак), Масей Сяднёў, Міхась Кавыль (Язэп Ляшчынскі), Янка Золак (Антон Даніловіч), Уладзімер Клішэвіч (які пазьней вярнуўся на Беларусь), Уладзімер Глыбінны (Сядура), А.Галіна (Міхась Міцкевіч), Алесь Змагар, Лявон Крывічанін (Савёнак), Мікола Цэлеш, Янка Шакун, Г.Няміга (Гіпаліт Паланевіч), Янка Юхнавец, Анатоль Бярозка (Мацьвей Смаршчок).

У творчасці шмат каго з амэрыканска-беларускіх паэтаў можна сустрэць і амэрыканскія тэмы — гісторыя Амэрыкі, апісаньне краявідаў, гарадскога жыцця, аналіз праблемаў, што стаяць перад амэрыканскім грамадствам. Сярод іх — Міхась Кавыль, Масей Сяднёў, Натальля Арсеньнева, Янка Юхнавец, Сяргей Ясень. Прызайкі Аляксандра Саковіч (Іна Кахановская), Гіпаліт Няміга, А.Галіна і Уладзімер Сядура апублікавалі нямала цікавых твораў, дзе адбілася беларускае ўспрыманьне новае рэчаіснасьці, у якой ім давлялося тварыць. Некаторыя з гэтых новапрыбылых беларускіх пісьменьнікаў і паэтаў сталіся двухмоўнымі, прыкладам, Сяргей Ясень, Янка Юхнавец, Уладзімер Сядура.

Творы амэрыканска-беларускіх пісьменьнікаў і паэтаў друкаваліся ў розных пэрыядычных выданьнях, асобных кнігах, у анталёгіі замежнае беларускае літаратуры «Ля чужых берагоў», а таксама ў запачаткаванай Беларускай Інстытутам Навукі й Мастацтва сэрыі «Беларускія Паэты й Пісьменьнікі».

Трэба падкрэсьліць асобна, што шмат хто з амэрыканска-беларускіх пісьменьнікаў, паэтаў, літаратурных крытыкаў і дасьледнікаў публікаваў артыкулы й агляды беларускае літаратуры ў англамоўных выданьнях, істотна спрыяючы тым самым пашырэнню ведаў пра Беларусь і беларускую культуру¹⁹.

¹⁹ Rensselaer Review of Graduate Studies (Troy, NY). No.38, 1964. P.4, 17, 22; Аpxiў БНІМУ; V.K. Byelorussian literature//The Reader's Adviser. New York, 1977. P.474—476; Stankevich St. Belorussian literature//Discordant Voices. Oakville, Ontario, 1975. P.29—46; Shevelov G., Holling F. A reader in the history of the Eastern Slavic languages: Russian, Belorussian, Ukrainian. New York, 1958.

Амэрыканска-беларуская літаратура перажывае сёння пераходную стадыю: аўтары, што прыехалі ў Злучаныя Штаты па вайне, ужо або памерлі, або маюць паважны век.

Маладзейшыя беларускія літаратары, якія пачыналі сваю творчасць у 50—60-х гадох (М.Багун, С.Ясень, А.Папліска і колькі іншых), сёння пішуць вельмі мала. Маладыя аўтары, якія пісалі ў часапісах «Віці» й «Беларуская Моладзь», таксама літаратурнаю прадукцыянасьцю не вызначаюцца. Пакуль што беларуска-амэрыканская літаратура чакае лепшых часоў.

На жаль, амэрыканска-беларуская літаратура дзесяцігодзьдзямі не заўважалася на бацькаўшчыне, калі ня браць пад увагу «зацікаўленьне» ёю пэўнага кола літаратараў-прапагандыстаў з панадворку ўсім ведамае арганізацыі. Апошнімі часамі пачалі зьяўляцца ў друку пісьменьніцкія нарысы-замалёўкі Барыса Сачанкі аб эміграцыі ды эміграцыйных пісьменьніках, якія часам базуюцца на прыватных выказваньнях літаратараў ды на няпоўным знаёмстве з эміграцыйнаю літаратураю, што стварае невычарпальны вобраз гэтай літаратуры. Аднак пачын гэты бяспрэчна важны.

Палітычныя зьмены на Беларусі разбурылі будаваны дзесяцігодзьдзямі мур паміж літаратурамі бацькаўшчыны й замежжа, што адкрыла магчымасьці для паважнага вывучэньня й аб'ектыўнае ацэнкі творчасьці пісьменьнікаў беларускае дыяспары.

Беларускае выяўленчае мастацтва ў Амэрыцы

Адным зь першых беларускіх мастакоў-імігрантаў быў Мікола Цыцкоўскі, які паходзіў зь Пінску й стаўся папулярны ў Амэрыцы ў 20—30-х гадох. Апрача ўдзелу ў калектыўных паказах у розных галерэях Нью-Ёрку, ён ладзіў шмат пэрсанальных выставаў, што было шырака адлюстравана ў друку²⁰.

Беларуская тэматыка выдатна адлюстраваная ў творах яўрэйскіх мастакоў, што паходзілі зь Беларусі й сталіся вядомыя ў Амэрыцы, сярод іх — Абрам Маневіч з Мсьціслава, Савелі Сорын з Полацку, Бэр Кафэт з Магілёўшчыны²¹.

Па Другой сусьветнай вайне ў Злучаныя Штаты прыехала колькі беларускіх мастакоў, а таксама шмат маладых студэнтаў мастацтва, якія сфармаваліся як сьпелыя творцы ўжо ў Амэрыцы.

Патрыярхам паваенных беларускіх мастакоў у Амэрыцы ўважаюся Пётра Мірановіч, які паходзіў зь Дзвіншчыны й быў

²⁰ Русский Голос. 1927. 15 мая; 1928. 1 янв.; 1931. 2, 15 марта, 12 апр.

²¹ Бурлюк Д. Русские художники в Америке. Нью-Йорк, 1928. С.14, 15, 22, 28, 35.

ужо сталым мастаком у сярэдзіне 40-х гадоў. У Злучаных Штатах Амэрыкі Пётра Мірановіч маляваў на беларускія тэмы, а таксама напісаў нямала карцінаў з амэрыканскімі сюжэтамі. Ягоная карціна «Беларускія імігранты» была выкарыстаная ў афармленьні супэрвокладкі кнігі аб імігрантах штату Нью-Джэрзі²².

Сярод маладзейшых мастакоў найбольш ведамая з свае прафэсійнае працы Тамара Кольба (Стагановіч). Яна выдатна адлюстравала беларускую тэматыку ў дзесятках палотнаў, напісала партрэт Франьцішка Скарыны да 450-годзьдзя беларускага друку, а ў Амэрыцы здабыла папулярнасьць як ілюстратар дзіцячае кнігі й аўтар паштовак. Тамара Кольба ўдзельнічае ў дзесятках выставаў па ўсёй Амэрыцы: ды ўзнагароджаная вельмі прэстыжнымі амэрыканскімі дыплёмамі.

Ірэна Рагалевіч-Дутко — мастачка, якая гадавалася ў Амэрыцы. У яе творчасьці прысутныя й беларускія матывы — уяўленьні пра Беларусь з апавяданьняў бацькоў. Спэцыялізуецца ў графіцы. Творы яе найбольш ведамыя на Ўсходнім узьбярэжжы краіны.

Галіна Русак — мастачка па прызваньню, стылізуе беларускія мастацкія вобразы ў арнамэнтальных кампазыцыях ды шырака папулярызуе Беларусь на выставах у розных галерэях Нью-Ёрку.

Жывыя фарбы беларускага краявіду й прыроды пануюць у творах Надзі Кудасавай, якая выстаўляе свае творы ў штаце Нью-Джэрзі.

Зь іншых амэрыканска-беларускіх мастакоў, якія бралі ўдзел у індывідуальных і групавых выставах, можна пералічыць Язэпа Казьлякоўскага, Алега й Алісу Махнюкоў, Барыса Данілюка, Янку Юхнаўца, Ксеню Тумаш, Міколу Пашкевіча, Галіну Дакальскую й яе дачку Айлін Клеч²³.

Беларуская музыка ў Амэрыцы

Па Другой сусьветнай вайне ў Амэрыцы апынулася нямала беларускіх кампазытараў і выканаўцаў. Найбольш ведамы зь іх быў, безумоўна, кампазытар Мікола Куліковіч-Шчаглоў, які ў Амэрыцы працягваў інтэнсыўную творчую дзейнасьць і напісаў шмат твораў у розных жанрах. Пісалі музычныя творы таксама Дзьміцер Верасаў, Ксавэры Барысавец, Эльза Зубковіч, Кастусь Кіслы, Алімп Мяленьцеў, Вячаслаў Сэлях-Качанскі.

²² New Jersey Ethnic Experience. Union City, NJ, 1977.

²³ Архівы БІНІМу: Папка «Беларускія мастакі».

Разьвівалася ў Злучаных Штатах і вакальнае выканаўчае мастацтва. Сярод ведамых беларускіх сьпевакоў — Пётра Конюх, Лідзія Янушкевіч-Нядзьвіга, Барбара Вержбаловіч, Надзея Куліковіч-Градэ, Натальля Чэмярысава, Рэня Касьцюк, Ірэна Каляда, Мікола Стрэчань ды іншыя.

Трэба зазначыць, што традыцыя папулярызаванай беларускае музыкі ў Амэрыцы пачалася яшчэ ў міжваенны пэрыяд, калі ўкраінскі кампазытар Міхайла Гайваронскі пры ўдзеце Рыгора Шырмы выдаў у Нью-Ёрку зборнік беларускіх песьняў. Шмат якія з гэтых песьняў Гайваронскі выконваў з хорамі ў розных гарадох Амэрыкі.

Нямала элемэнтаў беларускае народнае музыкі было і ў творах расейскага кампазытара Аляксандра Грачанінава, які памёр у Нью-Ёрку ў 1956 годзе.

Амэрыканска-беларускія кампазытары зрабілі значны ўклад у вывучэньне й разьвіцьцё беларускае рэлігійнае музыкі. Кампазытары Мікола Куліковіч і Дзьміцер Верасаў, а таксама рэгент Кастусь Кіслы напісалі дзесяткі твораў царкоўнага ўжытку, выкарыстоўваючы ў сваёй творчасьці багатыя традыцыі беларускае царкоўнае музыкі²⁴.

Беларусы ў іншых галінах інтэлектуальнае творчасьці

Мэдыцына, інжынэрная справа, дакладныя навукі ахапляюцца паняцьцем культуры, узятым у шырэйшым, цывілізацыйным сэнсье. Таму варта згадаць пра дасягненьні беларусаў у гэтых галінах амэрыканскага інтэлектуальнага жыцьця.

Пачынаючы ад доктара М.Судзілоўскага-Расэла, які пакінуў свой сьлед як лекар і навуковец-прыродавед, беларускія дактары ў Амэрыцы нярэдка дасягалі паважных пазыцыяў у амэрыканскім мэдычным сьвеце. З паважнае хвалі іміграцыі найбольш вызначыўся як выдатны спэцыяліст д-р Мітрафан Смаршчок, імя якога названы адзін з карпусоў мэдычнага комплексу ў горадзе Мантысэла, штат Мінэсота. Доктар Мікола Шчорс займаў пасаду віцэ-прэзыдэнта Амэрыканскае Асацыяцыі Хірургаў. Іншыя ведамыя ў мэдычных колах дактары-беларусы — Вітаўт Тумаш, Анатоль Занкавіч, Вітаўт Рамук, Уладзімер Набагез, Аляксандар Багдановіч²⁵.

²⁴ Архівы БІНІМу: Папка «Беларуская музыка ў Амэрыцы»; Беларус. 1964. №91; Витвицкий В. Михайло Гайворонський. Життя і творчість. Нью-Йорк, 1954. С.191.

²⁵ Архівы БІНІМу: Папка «Лекары»; The Monticello Times (Monticello, MN). 1964. Feb. 20.

Сярод імігрантаў паваеннае хвалі ёсць нямала інжынэраў, як, прыкладам, Васіль Русак, спэцыяліст у кампрэсарах, мае свае патэнты, удзельнік розных міжнародных канфэрэнцыяў; Кон Ёрт, які даўгі час працаваў у галіне аэрадынамікі ды выступаў з навуковымі дакладамі ў Токіё й Брусэлі, таксама запатэнтаваў нямала вынаходстваў. Наагул, беларусы-інжынэры маюць уласнасьць на сотні патэнтаў у Амэрыканскім патэнтавым бюро²⁶.

Беларусы ва ўсім сьвеце могуць ганарыцца дасягненьнямі прафэсара Барыса Кіта, колішняга выкладчыка матэматыкі Віленскае Беларускае Гімназіі, а пазьней прафэсара колькіх унівэрсытэтаў на Захадзе, аднаго зь вядучых амэрыканскіх дасьледнікаў у ракетных палівах.

У галіне біяхіміі ў Амэрыцы быў ведамы д-р Аўген Вярбіцкі, адзін з сусьветных лідараў у дасьледаваньні іррадыяцыі.

Выдатныя працы й вынаходніцтвы ў галіне мэдычна-біялягічнае аэранаўтычнае інструмэнтацыі мае беларус першага амэрыканскага пакаленьня Леанід Грэбень. З другога пакаленьня беларусаў-амэрыканцаў трэба адзначыць д-ра Робэрта Пухоўскага, ведамага палеантоляга, старэйшага геолёга кампаніі Shell у Маляйзіі.

Адзначыліся беларусы і ў іншых галінах. Прыкладам, айцец Джым Шэвэдэн, беларус-амэрыканец другога пакаленьня (дзяды паходзілі з-пад Бярозы-Картузскай), — адзін з кіраўнікоў езуіцкае місіі на Тайвані. Амэрыканскаму грамадзтву ведамы таксама навуковец М.Дземяшкевіч, родам з Магілёўшчыны.

Шмат беларусаў выкладаюць ва ўнівэрсытэтах, працуюць у дасьледных кампаніях. БІНІМ вядзе ўлік удзелу беларусаў у амэрыканскім навукова-прамыслова-тэхналягічным жыцьці ды апрацоўвае бібліяграфію працаў беларусаў-навукоўцаў і інжынэраў у амэрыканскіх часопісах.

Дзеці імігрантаў паваеннае хвалі таксама ўваходзяць у жыцьцё, атрымаўшы добрую асьвету, паступова займаюць важныя пасады і ўплывовыя пазыцыі ў розных сферах²⁷.

²⁶ Архівы БІНІМу: Папка «Біяграфіі»; Беларус. 1972. №178; 1973. №192; 1976. №233; 1978. №253.

²⁷ Архівы БІНІМу: Папка «Выдатныя ў ЗША». Гл. таксама: Libin L. American Musical Instruments in the Metropolitan Museum of Art. New York, NY, 1985. P.135—136.

РОЛЯ АМЭРЫКАНСКІХ БІБЛІЯТЭК, НАВУКОВЫХ І НАВУЧАЛЬНЫХ УСТАНОВАЎ У ПРАПАГАНДЗЕ БЕЛАРУСКАЕ СПАДЧЫНЫ

Амэрыканскія бібліятэкі адыгрываюць вельмі важную ролю ў інфармаваньні амэрыканцаў аб Беларусі й беларусах. Шмат якія амэрыканскія бібліятэкі — публічныя, унівэрсытэцкія й спэцыяльныя — маюць багатыя беларускія інфармацыйныя й навуковыя кнігазборы, і, дзеля таго што адна з функцыяў бібліятэкі — папулярызаваць свае кнігі, яны ладзяць адмысловыя выставы, лекцыі й абмеркаваньні кніг. Варта адзначыць, што найбольшыя амэрыканскія бібліятэкі, як, прыкладам, Бібліятэка Кангрэсу або Нью-Ёркская Публічная Бібліятэка, маюць беларускія кнігазборы, запачаткаваныя яшчэ на пачатку стагодзьдзя¹.

Неабходна падаць колькі агульных заўвагаў пра беларусіку ў амэрыканскіх бібліятэках.

Хоць беларусіка прысутная ў шмат якіх бібліятэках, надалей існуе праблема з загалюкам адпаведнага разьдзелу ў каталёгах. Назовы «Byelorussia» й «Byelorussians» — новыя для амэрыканскіх бібліятэкараў. Яны ўвайшлі ў каталёгі толькі ў 70-х гадох. Раней Беларусь азначалася як «White Russia». Аднак і гэты назоў быў уведзены ў Нью-Ёркскай Публічнай Бібліятэцы паміж 1915 і 1920 гадамі, тым часам як Бібліятэка Кангрэсу пачала ўжываць яго толькі ў канцы 20-х гадоў. Да зьяўленьня тэрміну «White Russia» матэрыялы, што мелі дачыненне да Беларусі, каталёгізаваліся пад тытуламі «West Russia», «Russia» або «Poland». Гэткая тэрміналягічная разьбежнасьць, разам з палітычнаю сытуацыяю Беларусі, стварала (дый надалей стварае) цяжкасьці ў фармаваньні беларускіх кнігазбораў і ў карыстаньні імі.

З гэтага выцякае, што праца зь беларускімі кнігазборамі ў працэсе беларусаведных дасьледаваньняў пры карыстаньні старою літаратураю патрабуе гістарычнае падрыхтоўкі й тэхнічнага досьведу. Зь цягам часу ды з павелічэньнем бела-

¹ The New York Public Library, Reference Collections, Archives.

рускіх калекцыяў настае патрэба ў перакаталягізацыі старых матэрыялаў. Аднак бліжэйшымі гадамі вырашыць гэтую праблему будзе нялёгка.

Беларускія інфармацыйныя выданні можна сустрэць у любой вялікай публічнай бібліятэцы ды амаль ва ўсіх коледжах і ўнівэрсытэтах, дзе ёсць славянскія аддзяленьні.

Беларускія навуковыя кнігазборы ёсць у некаторых унівэрсытэтах, прыкладам, ва Ўнівэрсытэце штату Індыяна ў Блумінгтане, Унівэрсытэце штату Іліной ва Урбане, Унівэрсытэце штату Каліфорнія ў Бэрклі, Унівэрсытэце штату Агаё ў Каламбасе, Унівэрсытэце штату Паўночная Караліна ў Чэпэл-Хіле ды колькіх іншых.

Найбольшыя й найпаўнейшыя беларускія навуковыя кнігазборы захоўваюцца ў Харвардскім, Калюмбійскім і Стэнфардскім унівэрсытэтах, у Бібліятэцы Кангрэсу ды ў Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы. Гэтыя калекцыі найбольшыя што да колькасці кніг беларускае тэматыкі, а таксама беларускіх пэрыядычных выданьняў².

Адпрацаваўшы ў Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы больш за чвэрць стагодзьдзя, аўтар лічыць магчымым і патрэбным апісаць падрабязней беларускі кнігазбор гэтае бібліятэкі.

Асабліва ўвага да Нью-Ёрскае Публічнае Бібліятэкі цалкам абгрунтаваная. Задоўга да таго, як Беларусь сталася заўважная на палітычным даляглядзе або на мапе Эўропы, што адбылося толькі ў 1918 годзе, гэтая бібліятэка ўжо зьбірала беларускія матэрыялы нягледзячы на цяжкасьці, зьвязаныя зь іх набыцьцём.

На самым пачатку гэтага стагодзьдзя бібліятэка набыла колькі беларускіх выданьняў лацінкаю; яна знайшла й слушна закаталягізавала працы Яўхіма Карскага й некаторых пісьменьнікаў, як, прыкладам, Францішка Багушэвіча. Бібліятэка адна зь першых у Амэрыцы ўсталявала кніжны абмен зь бібліятэкамі БССР у 20-х гадох. У дакумэньце з гэтае нагоды, датаваным 1928 годам, гаворыцца:

Дзяржаўная Бібліятэка ў Менску, адна з шматлікіх савецкіх установаў, зь якімі бібліятэка падтрымае абмен, дасылала ня толькі бягучыя беларускія публікацыі, але таксама старыя кнігі ў расейскай мове, што маюць дачыньне да рэгіёну, які з часам стаўся поўсўвэрэннаю Беларускаю Рэспублікаю³.

Можна безь перабольшваньня сьцьвярджаць, што беларускі кнігазбор Нью-Ёрскае Публічнае Бібліятэкі найбольшы ў Злучаных Штатах. Ён налічвае некалькі тысячаў кніг і пэрыядычных выданьняў у беларускай мове, а таксама тысячы

² Архівы БІНІМу: Папка «Беларускія ў амэрыканскіх бібліятэках».

³ The New York Public Library, Report of the Director, 1928.

кніг і публікацыяў у іншых мовах, якія маюць дачыненне да беларускае тэматыкі⁴.

Бібліятэка асабліва багатая на бібліяграфічныя працы самае шырокае беларускае тэматыкі, мастацкую, статыстычную, палітычную, моваведную ды мастацтваведную літаратуру. Бібліятэка прыкладае шмат намаганьняў дзеля набыцця беларускіх кніжных матэрыялаў, пачынаючы ад пражскіх і віленскіх выданьняў Францішка Скарыны. Бібліятэка мае найпаўнейшыя зборы беларускіх эміграцыйных выданьняў ад 20—30-х гадоў, калі яна набывала пэрыёдыкі з Прагі й Парыжу. Цікава зазначыць, што Славянскі й Балтыйскі Адзел бібліятэкі, дзе захоўваецца беларуская кніжная калекцыя, зьбірае таксама аўтографы аўтараў, якія наведваюць бібліятэку.

Сталіся ўжо традыцыяю візыты ў бібліятэку беларускае дэлегацыі на Генэральнай Асамблеі Арганізацыі Аб'яднаных Нацыяў, якія нярэдка прыносяць у бібліятэку каштоўныя падарункі. За апошнія гады дзiesiąткі беларускіх афіцыйных асобаў і пісьменьнікаў наведалі бібліятэку, сярод іх Пятро Глебка, Анатоль Вярцінскі, Рыгор Барадулін, Барыс Сачанка, Алесь Адамовіч, Іван Чыгрынаў, Уладзімер Шчасны, Віктар Шматаў, Леанід Казыра, Віктар Скарабагатаў, Вячаслаў Адамчык, Алесь Лукашук, Адам Мальдзіс, Генадзь Бураўкін, Уладзімер Платонаў, Марыя Карпенка, Пятро Краўчанка, Валянцін Грыцкевіч ды іншыя⁵.

Шмат хто зь іх карыстаўся ў сваёй працы фондамі бібліятэкі, а некаторыя апісалі свой побыт у Злучаных Штатах у сваіх творах і працах. У бібліятэкі ўсталяваліся вельмі добрыя кантакты й супрацоўніцтва зь беларускаю місіяю пры Аб'яднаных Нацыях, асабліва зь яе шматгадовым адміністратарам Алегам Пашкевічам, які дапамог набыць шмат важных матэрыялаў.

Часта госьцяць у бібліятэцы таксама беларускія пісьменьнікі, навукоўцы й госьці з Польшчы, Ангельшчыны, Францыі, Швэцыі ды іншых краінаў. Так, за апошнія дзiesiąцігодзьдзе ў бібліятэцы працавалі або гасьцілі Алесь Барскі, Альбэрт Барташэвіч, Сакрат і Таня Яновічы, Зіна Туронак, Янка Максіюк. Часты госьць і лектар у бібліятэцы а. Аляксандар Надсон.

Кніжныя калекцыі Нью-Ёрскае Публічнае Бібліятэкі адыгралі важную ролю ў разьвіцьці беларусаведных дасьледаваньняў на Захадзе. Рэч у тым, што бібліятэка нярэдка бывае адзінаю ў сьвеце ўстановаю, якая мае тую ці

⁴ The New York Public Library, Baltic and Slavic Division, Archives; Catalogue.

⁵ The New York Public Library, Staff News. 1974. No.41; Беларус. 1974. №204, 211; The New York Public Library, Baltic and Slavic Division, Register.

іншую беларускую кнігу або пэрыядычнае выданьне, увесь тыраж якіх быў знішчаны савецкім рэжымам. Унікальнасьць бібліятэкі прызнаюць і беларускія дасьледнікі, якія часам даруюць ёй рэдкія кнігі з сваіх кнігазбораў.

Большыня апублікаваных у ЗША беларускіх навуковых працаў пісалася ў Нью-Ёркскай бібліятэцы. Тут працавалі Мікола Шчаглоў, Антон Адамовіч, Станіслаў Станкевіч, Нікалас Вакар, Уладзімер Сядура, Іван Любачка, Майкл Урбан, Ян Запруднік, Гіпаліт Няміга, Аўген Калубовіч, Ізыдар Плашчынскі ды дзiesiąткі іншых.

Асабліва плённае было супрацоўніцтва зь бібліятэкаю д-ра Вітаўта Тумаша. Ён шмат дапамог у фармаваньні Скарынаўскае калекцыі й адмыслова адзначыў бібліятэку ў пераліку падзякаў у сваёй кнізе «Пяць стагодзьдзяў Скарыніяны. XVI—XX».

У сваёй працы д-р В.Тумаш кажа:

Установаў і асобаў, якія прычынліся да зьяўленьня гэтае кнігі, як кажуць, занадта шмат, каб усе і ўсіх іх пералічыць. Адно ўстанова, аднак, варта вылучыць асобна: Славянскі й Балтыйскі Аддзел Нью-Ёркскае Публічнае Бібліятэкі, дзе заўсёды можна было сустрэць надзвычайную гатовасьць да дапамогі й зацікаўленасьць усіх супрацоўнікаў як беларускаю ўвогуле, гэтак і Скарынам у прыватнасьці⁶.

Трэба падкрэсьліць і гэтакі важны аспэкт: бібліятэка вельмі дбае пра захаванасьць рэдкіх матэрыялаў, да якіх адносяцца шмат якія беларускія публікацыі. Гэта адзіная ў Заходнім паўшар'і бібліятэка, дзе дзiesiąткі гадавікоў беларускіх пэрыядычных выданьняў перазьнятыя на мікрафільмы, а сярод іх «Бацькаўшчына», «Беларус», «Ніва» ды іншыя.

Нью-Ёркская Публічная Бібліятэка заўсёды была таксама выдатным прапагандыстам беларускае (ды іншае) кніжнае спадчыны. За апошнюю чвэрць стагодзьдзя гэтая ўстанова арганізавала каля двух дзiesiąткоў вялікіх выставаў на беларускія тэмы: «Вехі беларускае літаратуры», «Юбілей беларускага друку й доктар Францішак Скарына», «Песьняры беларускае літаратуры Янка Купала й Якуб Колас», «Беларускія выданьні лацінкаю», «Паўстаньне 1863 году на Беларусі», «Статут Вялікага Княства Літоўскага». Дэманстраваліся беларускія матэрыялы й на іншых выставах — «Гадавіна Капэрніка», «Мовы сьвету», «Гісторыя календара» ды іншых⁷.

Выставы беларускіх друкаваных ды іншых матэрыялаў праводзіліся таксама ў Кліўлэндзкай Публічнай Бібліятэцы, Чыкагскай Публічнай Бібліятэцы, Бібліятэцы Кангрэсу, Бібліятэцы Ратгерскага Штатнага Ўнівэрсытэту (штат Нью-Джэрзі), Бібліятэцы Кўінскага Коледжу Гарадзкога

⁶ Пяць стагодзьдзяў Скарыніяны/Укл. В.Тумаш. Нью-Ёрк, 1989. С.1Х.

⁷ The New York Public Library, Baltic and Slavic Division, Archives.

Ўніверсытэту ў Нью-Ёрку, Бібліятэцы Стэнфардзкага Ўніверсытэту ды меншых бібліятэках, як, прыкладам, публічных бібліятэках у Пасэйку і Ньюарку (штат Нью-Джэрзі)⁸.

У нацыянальных мэдычных, сельскагаспадарскіх бібліятэках знаходзяцца вялікія калекцыі матэрыялаў, што паходзяць зь беларускіх устаноў адпаведнага профілю.

Некаторыя амэрыканскія ўстановы маюць багатыя архівы беларускіх матэрыялаў. Прыкладам, ва Ўніверсытэце штату Масачусэтс у Эмхэрсьце захоўваецца каштоўны й багаты архіў ведамага польскага сацыёляга Юзэфа Абрэбскага, які прысьвяціў значную частку свайго жыцьця вывучэньню жыцьця й звычайў беларускіх сялянаў Палесься. Этнаграфічныя матэрыялы, сабраныя Ю.Абрэбскім, знаходзяцца ў Эмхэрсьце й амаль нікім яшчэ не вывучаліся. Гэты архіў заслугоўвае сур'ёзнае ўвагі⁹. Некаторыя матэрыялы, што маюць дачыненне да Беларусі й беларускае іміграцыі, захоўваюцца ў Нацыянальным Архіве ў Вашынгтоне, у Цэнтры Дасьледаваньняў Гісторыі Іміграцыі ва Ўніверсытэце штату Мінэсота ў Сэнт-Поле, у Інстытуце Хувэра ў Стэнфардзе, штат Каліфорнія.

Нягледзячы на шматлікія намаганьні амэрыканскіх бібліятэкаў, універсытэтаў і архіваў сабраць этнічныя архіўныя матэрыялы дзеля захаваньня іх у публічных установах, бальшыня этнічных архіўных збораў (ды ў меншай ступені друкаваных матэрыялаў) знаходзіцца ў этнічных асяродках, парафіях, цэнтрах, нацыянальных дамох і г.д.

Не складаюць тут выключэньня й беларусы. У шмат якіх беларускіх асяродках, парафіях ды нават у некаторых сем'ях захоўваюцца значныя зборы беларускіх дакумэнтаў, кніг і пэрыядычных выданьняў. Таму дасьледнікі беларусаведы ў Злучаных Штатах не павінны ігнараваць этнічныя асяродкі ў працэсе пошукаў дакумэнтальнае й архіўнае інфармацыі.

Амэрыканскія коледжы і ўніверсытэты прыкладаюць нямала намаганьняў для захаваньня й папулярызацыі этнічнае спадчыны ў Амэрыцы, ладзячы пэрыядычныя выставы ды арганізуючы фэстывалі этнічнае культуры. Беларусы бяруць актыўны ўдзел у шмат якіх праграмах і трымаюць лучнасьць зь дзесяткамі ўстановаў. У гэтых праграмах важнае тое, што этнічныя групы дзейна супрацоўнічаюць між сабою ды забясьпечваюць высокі акадэмічны ўзровень такіх выставаў і лекцыяў.

⁸ Архівы БІНІМу: Папка «Ўніверсытэцкія бібліятэкі».

⁹ Index to Obrebski's archives, Univ. of Mass., Amherst, Mass.; Obrebski J. *Dzisiejsi ludzi Polesia*. Warszawa, 1936; Obrebski J., Halpern J., Halpern B. *The Changing Peasantry of Eastern Europe*. Cambridge, MA, 1976; *Yesterday's People Peasants of Polesie: An exhibition of photographs*. Oct. 3 to Oct. 14, 1973. Univ. of Mass., Amherst, University Art Gallery Herter Hall.

Прыкладаў гэтаму шмат. Мастацкі Цэнтар Робэрсана ў Бінгемтане, штат Нью-Ёрк, арганізуючы беларускі разьдзел выставы народных тканінаў у лютым 1981 году, захацеў узбагаціць яго каштоўнымі гістарычнымі матэрыяламі. Арганізатары пазычылі ў музэях гораду Бафала, штат Нью-Ёрк, ды Вашынгтону два славуцья слуцкія паясы канца XVIII — пачатку XIX стагодзьдзя. Цэнтар Робэрсана быў першаю амэрыканскаю ўстановаю, якая дэманстравала на выставе слуцкія паясы¹⁰. Другая дэманстрацыя слуцкіх паясоў адбылася падчас Беларускага сымпозіюму й выставы ў Ратгерскім Унівэрсытэце ў красавіку—траўні 1983 году, калі кіраўніцтва Мастацкага Музэю Джэйн Ворхіс Зымэрлі выставіла для агляду цікавую калекцыю слуцкіх паясоў ды вырабы беларускіх умельцаў у ЗША¹¹.

Фэстывалі й выставы, ладжаныя амэрыканскімі коледжамі і ўнівэрсытэтамі, карыстаюцца вялікаю папулярнасьцю сярод шырокае публікі ды этнічных групаў. Такія імпрэзы звычайна зьбіраюць вялікую аўдыторыю ды йстотна спрыяюць збліжэньню паміж этнічнымі групамі й навуковымі коламі.

За апошнія дзесяць гадоў беларускія групы бралі ўдзел у дзесятках фэстываляў, кірмашоў, аглядаў і выставаў, арганізаваных шматлікімі коледжамі й вышэйшымі навучальнымі ўстановамі.

Падобнае супрацоўніцтва з этнічнымі групамі й прапаганду этнічнае спадчыны, праўда ў іншых маштабах, праводзяць шмат дзе амэрыканскія сярэднія школы. Яны запрашаюць лектараў, мясцовых рамесьнікаў ці настаўнікаў танцу, арганізоўваюць канцэрты й выставы. Апошнім часам школы ўлучыліся таксама ў праграму дапамогі ахвярам чарнобыльскае катастрофы.

Удзельнічаюць беларусы таксама ў этнічных праграмах і выставах, якія арганізоўваюць іншыя амэрыканскія ўстановы й арганізацыі, як, прыкладам, Музэй Бойскаўтаў або Канстытуцыйная Заля Дачок Амэрыканскае Рэвалюцыі ў Вашынгтоне¹².

¹⁰ Архівы БНІМу: Папка «Бінгемтан»; Беларус. 1981. №287.

¹¹ Тамсама: Папка «Rutgers University»; Беларус. 1983. №310.

¹² Тамсама: Папка «Беларусіка». Гл. таксама: Беларус. 1973. №190; Голас Радзімы. 1990. 9 жн.

САЦЫЯЛЬНЫ ПАРТРЭТ АМЭРЫКАНСКІХ БЕЛАРУСАЎ

Бурлівыя гістарычныя падзеі, якія вымусілі беларусаў эміграваць, стварылі таксама велізарныя цяжкасці для даследавання беларускае дыяспары. Архівы бацькаўшчыны былі недаступныя для вывучэння, памылковая й недакладная тэрміналогія, асыміляцыя беларусаў суседнімі культурамі, убогасць і без таго перакручанае афіцыйнае статыстыкі — вось толькі некаторыя перашкоды, зь якімі сутыкаюцца даследнікі й навукоўцы.

На першы позірк можа здацца, што беларуская спадчына ў Злучаных Штатах — рэч назаўсёды згубленая, але гэта зусім ня так. Беларусы прыбылі сюды, яны мелі свае адрозныя прыкметы, якія яшчэ й дагэтуль ня зьніклі, тут яны працавалі, пакінулі нашчадкаў і прычыніліся да разьвіцця краіны. Іхны ўклад ня страчаны; сьведчаньняў гэтага шмат можна сустрэць навокал. Сапраўдная беларускасць часта хавалася пад рознымі абгорткамі й памылковымі шылдамі, і таму яе не пазнавалі. І аднак яна вытрывала. І так здаровы розум даводзіць, што беларуская спадчына зьяўляецца на сьвет, калі яе вызваліць з чужых адзежын і назваць сапраўдным імем.

Становішча беларусаў у Амэрыцы да пэўнае ступені можна параўнаць з становішчам італа-амэрыканцаў, чые продкі прыйджалі ў Злучаныя Штаты як генуэзцы, вэнэцыянцы, мілянцы або сіцылійцы і ў выніку наступных палітычных падзеяў сталіся «італьянцамі». У часе масавае эміграцыі зь Беларусі імігранты, што прыбывалі ў ЗША, называлі сябе «гарадзенцамі», «менскімі», «віцебскімі», «віленскімі». Пераважная бальшыня зь іх ня мела выразнага ўяўленьня пра сваю нацыянальнасць, не было дзяржавы, якую б яны маглі назваць сваёю. Як ужо зазначалася, магутны паток імігрантаў з Усходняе Эўропы зваўся проста «імігранцкімі масамі з Расеі». Аднак у выніку далейшых палітычных падзеяў узнікла новае палітычнае паняцьце — Беларусь. Беларусь як дзяржава ўлучала родныя мясціны ўсіх гэтых імігрантаў, а

значыць, калі ўжываць сучасную тэрміналогію, іх трэба было б называць «беларусамі», а іх нашчадкі былі б ужо беларуса-амэрыканцамі. Бюракратыя гэтага не рабіла, а самі беларусы ня мелі патрэбнага патэнцыялу, каб гэта ажыццявіць. У імя аб'ектыўнасьці й гістарычнае праўды памылкі мінулага мусяць быць выпраўленыя.

Нягледзячы на афіцыйную нацыянальную клясыфікацыю гэтых імігрантаў, нягледзячы на ўзровень іх асыміляцыі, палянізацыі або русыфікацыі, на іх інтэлектуальны ўзровень і г. д., яны захавалі беларускія этнічныя, псыхалагічныя й сацыяльна-палітычныя асаблівасьці, якія нельга сьцерці або перамяніць; асаблівасьці, якія маюць глыбокія карані ў гісторыі нацыі.

Беларускія прозьвішчы

У Злучаных Штатах этнічнае паходжаньне часта вызначаецца з прозьвішча, і хоць бываюць выключэньні, аднак такія прозьвішчы, як Коган, Страшэўскі, Туфара, Чунг Ву і г.д., звычайна лёгка дазваляюць этнічна ідэнтыфікаваць чалавека. Сярэдні амэрыканец бязь цяжкасьцяў, не задумоўваючыся, амаль аўтаматычна вызначыць такога чалавека як яўрэя, паляка, італьянца або кітайца.

Аднак калі даходзіць да беларусаў, дык сярэдні амэрыканец у найлепшым выпадку спытаецца, ці ёсьць нейкія тыпова беларускія прозьвішчы; або прозьвішча будзе вымаўляцца на расейскі або польскі манер, дзеля меркаваньня, што гэта нешта блізкае. Ведама ж, існуюць і характэрныя беларускія прозьвішчы, але, як і ў выпадку з назовам краіны, у Амэрыцы гэтага не заўважаюць. Такія прозьвішчы, як Калоша, Бурбель, Крэсла, Сенька, Міцкевіч, Савёнак, Барсук, Каўбаса, Каляда й сотні іншых, — тыпова беларускія, але не прызнаюцца як гэтакія з прычыны слабога знаёмства зь Беларусьсю наагул. Трэба мець асаблівае вычваньне беларускасьці, каб пазнаць этнічную прыналежнасьць гэтых прозьвішчаў. Бясспрэчна, шмат якія беларускія прозьвішчы падобныя або маюць агульныя славянскія карані з польскімі, расейскімі або ўкраінскімі прозьвішчамі. Падобна да таго шмат якія прозьвішчы гэтых народаў блізкія беларускім, асабліва тыя, што паходзяць ад тапонімаў, такія, як Мінскі, Пінскі, Слуцкі або Віцебскі.

Беларусы, што жылі на ўскраінах Беларусі, часта маюць прозьвішчы, якія выяўляюць латышскія, літоўскія, польскія або ўкраінскія ўплывы. Бывае й наадварот: беларускія ўплывы можна заўважыць у прозьвішчах літоўцаў, латышоў або расейцаў.

У значнай ступені беларускія прозьвішчы адлюстроўваюць гісторыю нацыі. Беларускія прозьвішчы часам палянізаваліся або русыфікаваліся, асабліва ў пісьмовым ужытку, несучы ў сабе замест беларускіх польскія або расейскія фанэтычныя й правапісныя асаблівасьці. Найбольш выразна гэта выявілася ў афіцыйным справаводстве польскае й расейскае адміністрацыі. Так, прыкладам, такія тыпова беларускія прозьвішчы, як Варатніцкі, Барташэвіч або Будзіловіч, часта перадаюцца ў ангельскім тэксьце як «Worotnitskii», «Bartoszewicz» або «Budzilowicz», на расейскі або польскі манер, бо гэтак пісалася ў дакумэнтах, зь якімі імігрант прыбываў у Амэрыку. Гэта робіць пазнаваньне беларускіх прозьвішчаў надзвычай цяжкаю задачай для сярэдняга амэрыканца.

Вельмі рэдка прозьвішча нашага імігранта не амэрыканізавалася. Захаваліся пераважна «простыя» прозьвішчы — Калодка, Каляда й падобныя. Іншыя ж бязьлітасна перакручваліся. Найбольш пашыраны тып перайначаных прозьвішчаў — пераклады й скароты: Кучынскі становіўся Кучам, Несьцяровіч — Нэстарам, а Каваль мог стацца й Смітам. Часта прозьвішчы набліжалі да англасаксонскага гучаньня: Мікула заўся МакКула, Іларыён перарабляўся на Хілары. Прозьвішчы мяняліся або пры ўездзе ў краіну, калі чыноўнікі лічылі, што прозьвішча імігранта цяжкое для вымаўленьня, і мянялі яго на прасьцейшае: Абручанскі рабіўся Рычарам, або пазьней, калі імігранты бралі амэрыканскае грамадзянства й мелі права рабіць з прозьвішчам што хацелі.

Зьмена беларускіх прозьвішчаў у Амэрыцы — цікавая тэма для навуковага дасьледаваньня, вынікі якога дапамаглі б і ў дакладнейшай ідэнтыфікацыі беларускае этнічнае групы.

Захаваньне традыцыяў

Неадменная рыса кожнае нацыянальнае групы імігрантаў — імкненьне захаваць і перадаць нашчадкам свае этнічныя традыцыі, каб ня даць перапыніцца культурнай памяці нацыі. Не складаюць выключэньня тут і беларусы. Сьведамае імкненьне да самаідэнтыфікацыі на фоне шматэтнічнага амэрыканскага грамадства выяўляецца ў культываваньні этнічнае апрычонасьці, хай сабе часам і толькі сымбалічнага характару, у сьвяточным строі, умельствах і рамёствах, кухні, народных песьнях і танцах, каляндарных традыцыях.

Беларускі нацыянальны строй у Амэрыцы — частая зьява як на беларускіх, гэтак і на розных амэрыканскіх урачыстасьцях. Носяць строй або ўжываюць паасобныя яго элемэнты ня толькі тыя, хто прыехаў у Амэрыку, але й

маладое, народжанае ўжо ў Амэрыцы пакаленьне, падкрасьляючы тым самым сваё паходжаньне.

Сярод найпапулярнейшых беларускіх народных умельстваў у Амэрыцы — вышываньне й пляценьне. У беларускіх грамадах ёсьць нямала ўмельцаў, якія плятуць паясы й робяць цудоўныя вышыўкі. Вельмі папулярныя ў Амэрыцы вышытыя беларускія ручнікі. У меншай ступені пашыранае ганчарства й разьба па дрэве, затое надзвычай пашыраныя вырабы з саломкі. Творы беларускага ўмельства ўпрыгожваюць шматлікія фэстывалі й этнічныя выставы ў Злучаных Штатах.

Найбольш пашыраныя сярод амэрыканскіх беларусаў беларускія стравы — халаднік, галубцы, бліны, ну і, ведама, беларуская каўбаса, якая часам называецца ў Амэрыцы «старакраёва».

Беларускія народныя песьні й танцы, будучы істотным сродкам этнічнага самавыяўленьня й выхаваньня нацыянальнае эстэтыкі, ці не найлепей надаюцца для папулярнага беларускае культуры ў шырэйшым амэрыканскім грамадзтве. Танцавальныя калектывы й хоры ёсьць бадай у кожным беларускім асяродку ў Амэрыцы.

Трывала захоўваюцца амэрыканскімі беларусамі рэлігійныя традыцыі й сьвяты. Захоўваючы засвоеныя яшчэ на бацькаўшчыне звычаі, яны штогод адзначаюць усёю грамадою важнейшыя сьвяты традыцыйнага беларускага царкоўнага й народнага календара — Каляды, Вялікдзень, Дажынкі. Асабліва папулярныя сярод амэрыканскіх беларусаў дні Беларускіх Сьвятых — Ефрасіньні Полацкае, Кірылы Тураўскага, Жыровіцкае Божае Маці.

Беларускія традыцыі й звычаі зь зьменаю пакаленьняў паступова трансфармуюцца й адаптуюцца да амэрыканскага жыцьця, аднак не занікаюць зусім, пакідаючы ў душы маладзейшых пакаленьняў імігрантаў азнаку непаўторнасьці й сьвятасьці далёкае бацькаўшчыны.

Мова

Мова эміграцыі прыцягвала ўвагу дасьледнікаў як у краіне пасяленьня, гэтак і на бацькаўшчыне. Аднак грунтоўным вывучэньнем мовы беларускіх імігрантаў у Амэрыцы ніхто не займаўся, хоць у паваенным беларускім замежным друку выказваліся заўвагі аб мове эміграцыі. Мова беларускіх імігрантаў у ЗША адлюстраваная і ў мастацкай літаратуры¹. Беларуская мова разам з шматлікімі іншымі ўнесена ў «Лінгвістычны банк Злучаных Штатаў»².

¹ Архівы Крывіцкага Навуковага Таварыства Праньціша Скарыны.

² Архівы часопісу «Беларуская Моладзь»: Папка «Моўныя рэсурсы Злучаных Штатаў».

Відавочна, разглядаючы мову амэрыканскіх беларусаў, трэба да кожнае хвалі эміграцыі падыходзіць асобна, бо ступень захаваньня мовы проста прапарцыянальная ўзроўню нацыянальнае сьведамасьці, а якраз гэтым паказчыкам хвалі найбольш і розьняцца між сабою. Асобны падыход мусіць быць і да розных іміграцыйных пакаленьняў.

Аб мове «да-масавае» іміграцыі, г. зн. тых, хто прыехаў у Амэрыку да 1890-х гадоў, ніякіх дакумэнтальных зьвестак не засталася. Іхныя нашчадкі ў гутарках з аўтарам сьведчылі, што бацькі ці дзяды гутарылі «сваёю моваю», якая розьнілася, прыкладам, ад мовы бальшыні парафіянаў нейкае польскае парафіі. Пры гэтым тыя бацькі й дзяды падкрэсьлялі, што яны не палякі й паходзяць зь Літвы, хоць дакладней акрэсьліць сваю этнічную прыналежнасьць не маглі.

Сваім нашчадкам тыя раньнія імігранты перадалі толькі пару дзесяткоў штодзённых словаў, гэтакіх, як *хлеб*, *вада*, ды назовы мясцовасьцяў, скуль яны паходзілі. Дарэчы, гэтыя назовы й ёсьць, бадай, найбольшым магнітам, які прыцягвае нашчадкаў імігрантаў да далейшых пошукаў сваіх каранёў ды прыводзіць іх урэшце да ўсьведамленьня свайго беларускага паходжаньня. Часам старыя імігранты пакідалі нашчадкам розныя малітоўнікі, пераважна польскія, але аўтару ў працэсе дапамогі ў генэалягічных пошуках даводзілася бачыць і беларускія каталіцкія малітоўнікі, выдазеныя лацінкаю перад Першаю сусьветнаю вайною.

Інакш выглядае справа з моваю ў імігрантаў масавае эканамічнае хвалі. Пераважную большасьць у ёй складалі сяляне. Іхны лексыкон быў досыць абмежаваны ды адносіўся галоўным чынам да сялянскага побыту, прыроды, сельскае гаспадаркі. Запас дзяржаўна-адміністрацыйнае лексыкі быў у іх цалкам расейскі. Па прыездзе ў Амэрыку круггляд гэтых людзей значна пашыраўся, як пашыраўся й іхны лексыкон ...гэтым разам ужо за кошт ангельскае мовы. Гэтакім парадкам ад самага пачатку гаворка беларускага імігранта-сяляніна ўяўляла сабою мешаніну: пры беларускай фанэтыцы й граматыцы значная колькасьць расейскае й ангельскае лексыкі. Кола ангельскае лексыкі пашыралася па меры таго, як дзеці йшлі ў школу, а імігрант шырэй знаёміўся з амэрыканскім жыцьцём. У выніку дзеці гадаваліся на беларуска-расейска-ангельскай трасянцы. А дзеля таго, што яны часам наведвалі яшчэ й дапаўняльныя школы пры праваслаўных прыходах, мова дзяцей набірала шмат расейскіх словаў. Добра дапамагаў русыфікацыі старых беларускіх імігрантаў і амэрыканскі расейскамоўны ды БССР-аўскі друк, выдаўцы якога лічылі, што зь беларусамі трэба гаварыць па-расейску. Незьнішчальным, аднак, заставаўся беларускі акцэнт, якога не маглі перамагчы нават рубрыкі «Как правильно говорить по-русски» ў амэрыканскіх расейскіх газэтах.

У адрозьненне ад усіх папярэдніх хваляў, паваенная іміграцыя карысталася беларускаю моваю і як сродкам штодзённых зносінаў, і як моваю культуры, палітыкі, літаратуры, г. зн. беларуская мова адыгрывала ролю нацыянальнае літаратурнае мовы ў поўным аб'ёме, хоць паасобныя імігранты захоўвалі ў гутарковай мове рэгіянальныя асаблівасці.

Мова беларускага друку базуецца пераважна на правапісе й граматыцы Б.Тарашкевіча зь нязначнымі адхіленьнямі. Сярод іх — пазначэнне паляталізацыі прыназоўнікаў (з лесе), скарачэнне злучніка і пасля галосных (бацька й маці) ды некаторыя іншыя. Найбольшы ўплыў на фармаваньне правапіснае й стылістычнае нормы мовы беларускага друку ў Амэрыцы зрабілі д-р Янка Станкевіч і Антон Адамовіч.

Гутарковая мова іміграцыі характарызуецца ўжываньнем шматлікіх лексычных амэрыканізмаў, якія настолькі трывала ўвайшлі ў мову, што ўжо не ўспрымаюцца як чужыя словы. Пераважна гэтыя словы, што азначаюць прадметы й паняцці штодзённага жыцця: *пэйда* (англ. pay day)—зарплата, *порча* (porch)—ганак, *сенцы*, *шапінг* (shopping)—закупы, *кара* (car)—машына, *бас* (bus)—аўтобус, *газалина* (gasoline)—бэнзын, *іншуранс* (insurance)—страхоўка, *нурска* (nurse)—медсястра, *вачаваць* (to watch)—пільнаваць, даглядаць, *такс* (tax)—падатак, *моргіч* (mortgage)—пазыка ды дзесяткі й сотні іншых. Сярод амэрыканізмаў найбольш сустракаецца назоўнікаў, аднак ёсьць нямала й дзеясловаў ды іншых часьцінаў мовы. Замест «так» і «не» амаль выключна ўжываюцца *е* (yeah) і *ноў* (no).

Цікава зазначыць, што некаторыя беларускія словы дзеці беларусаў перадаюць сваім сябрам-амэрыканцам. У асяродках, дзе жыве шмат дзяцей беларускага паходжанья, амэрыканскія дзеці ведаюць гэтыя словы, як *бабка*, *царква*, *капуста*, *каша*.

Паколькі паваенная іміграцыя была нацыянальна сьведамая, захаваньне й перадача мовы наступным пакаленьням сталіся адным з заданьяў грамады. З гэтай мэтай арганізоўваліся шkolкі, курсы мовы, у сям'і гаварылі толькі па-беларуску, а бабкі й дзяды толькі й марылі аб тым, каб перадаць мову ўнукам.

Нельга сказаць, што гэтая мэта была поўнасьцю дасягнутая, але нейкі працэнт маладых амэрыканскіх беларусаў, бацькі якіх прыехалі ў краіну па Другой сусьветнай вайне, няблага валодаюць беларускай мовай. Мова маладога пакаленьня, што праўда, пазначаная моцным ангельскім уплывам у лексыцы, фанэтыцы й сынтаксысе.

Сацыяльная мабільнасць

Хоць беларускія імігранты жылі ў сваім вузкім асяроддзі, утвараючы штосьці накшталт гэта, яны ад самага пачатку ўлучыліся ў тыпова амэрыканскі працэс «руху ўгару» — шукалі лепшае працы, большае платы і гэткім чынам пасоўваліся вышэй па сацыяльнай лесвіцы. З гадамі яны набывалі прафэсійныя навыкі й рабіліся кваліфікаванымі работнікамі.

Мабільнасць гэтае групы, агулам называнае ў Амэрыцы «расейскаю», была адзначаная ў працы Бэры Джонстана³.

Рух угару сярод старых імігрантаў відавочна быў павальнейшы, чым сярод тых, хто прыехаў па Другой сусветнай вайне, аднак абедзве хвалі цалкам улучыліся ў працэс сацыяльнага ўзыходжаньня.

Вынікі апытаньня аўтарам ста сем'яў беларускіх імігрантаў раньняе хвалі ў рэгіёне Нью-Ёрк—Нью-Джэрзі паказваюць, што ў трыццаціх зь іх мужчыны мелі прафэсійную падрыхтоўку й рухаліся ўгару хутчэй. Аднак ужо ва ўсіх сем'ях дзеці мелі кваліфікацыю, а ў сарака сем'ях вучыліся ў коледжах.

Паводле апытаньня сотні сем'яў паваеннае хвалі ў тым самым рэгіёне, усе мужчыны й жанчыны мелі прафэсійную кваліфікацыю. Амаль палова іх наведвала курсы павышэньня кваліфікацыі ў сваёй галіне, а ў коледжах вучылася 80% іхных дзяцей⁴.

Імігранты першае хвалі рабіліся дамаўласьнікамі не адразу, тым часам як паваенныя імігранты набывалі дамы на працягу першых 3—5 гадоў пасля свайго прыезду. Такая самая карціна назіраецца, прыкладам, і ў Дэтройце, дзе да 1956 году ўсе новыя імігранты ўжо мелі свае дамы⁵.

Прафэсійны прагрэс не абмяжоўваўся нейкімі асобнымі дзялянкамі. У пераважнай большасьці імігранты былі занятыя на заводах, у штатных і фэдэральных установах, у будаўніцтве й г. д. Нязначная колькасць зь іх мела свой малы бізнэс.

Спэктар занятасьці дзяцей імігрантаў вельмі шырокі, але ў ім пераважаюць настаўнікі, урадоўцы, інжынэры й мэнэджэры. Сярод іх параўнаўча шмат, асабліва што датычыць дзяцей паваеннае хвалі, прадстаўнікоў «элітарных» прафэсіяў — лекараў і адвакатаў.

Паводле стандартнае амэрыканскае тэрміналёгіі, беларусы ў большасьці трывала замацаваліся ў ніжне-сярэдным эшалёне сярэдняе клясы амэрыканскага грамадзтва. Невялікі працэнт належыць да вышэйшае клясы (з гадавым прыбыткам больш за

³ Johnston B. Russian American social mobility. Saratoga, CA, 1981.

⁴ Архівы БНІМу.

⁵ The Detroit News (Detroit). 1956. March 25.

\$100 000) і фактычна ніхто — да ніжэйшае (заробкі ніжэйшыя за \$ 14 000 гадавых).

Недасьледаванымі застаюцца яшчэ шмат якія аспекты жыцця амэрыканскіх беларусаў, і адзін з найгалаўнейшых сярод іх — сацыяльныя паводзіны беларускае грамады.

Амэрыканізацыя

Амэрыканізацыя — натуральны працэс, непазьбежны для ўсіх груп імігрантаў. Розьніца толькі ў хуткасьці й ступені амэрыканізацыі першага іміграцыйнага пакаленьня. Пра амэрыканізацыю сказана й напісана вельмі шмат, гэтай тэме прысьвечаныя тысячы старонак у амэрыканскім і неамэрыканскім, улучна зь беларускім, друку⁶. Падыход да гэтае тэмы з часам мяняўся й разьвіваўся: ад безумоўных і аднабокіх тэорыяў плавільнага катла да больш спагадных ідэяў шматколернае мазаікі, у якой даецца права на йснаваньне кожнай этнічнай культуры. Тут няма патрэбы ўваходзіць у шырокую дыскусію аб тэарэтычных аспектах працэсу амэрыканізацыі, аднак варта зьвярнуць увагу на спэцыфічны характар гэтае праблемы ў дачыненні да беларусаў.

Беларускія імігранты першае хвалі, тыя, хто прыехаў у ЗША да Першае сусьветнае вайны, хацелі, каб іхныя дзеці як найхутчэй сталіся «амэрыканцамі», каб яны гаварылі па-ангельску і ўліліся ў амэрыканскае грамадзтва. Яны, аднак, заставаліся бескампрамісныя, калі гаворка заходзіла пра рэлігію. Старыя імігранты любою цаною імкнуліся захаваць у дзецях праваслаўную веру.

Колькі лістоў, якія захоўваюцца ў архівах БІНІМу, адлюстроўваюць стаўленьне імігрантаў да амэрыканізацыі. Вось што піша амэрыканец першага пакаленьня:

Мой бацька амаль ніколі не гаварыў сваёю роднаю моваю, беларуская культура ніколі не закраналася ў гутарках. Ён як мог стараўся мяне амэрыканізаваць[...] Значная частка этнічнае традыцыі занікла, калі я гадаваўся. Мяне «змушалі» быць амэрыканцам, зжыцца з звычаямі й моваю гэтае краіны⁷.

Варта зазначыць, што зьяўленьне цікавасьці да этнічных каранёў — зьява нярэдка. Аўтар цытаванага ліста бярэ ўдзел у беларускім жыцці й сьведамы свайго беларускага паходжаньня.

⁶ Бацькаўшчына. 1952. №102; 1955. №249, 253, 260—261; 1959. №441, 442, 443—444, 445; Беларус. 1970. №161; Архівы БІНІМу: Папка «Амэрыканізацыя».

⁷ Архівы БІНІМу: Папка Воленса.

Асабліва папулярнымі пошукі сваіх этнічных каранёў сталіся ў часе адзначэння 200-годзьдзя Злучаных Штатаў. Вось тыповы ліст, атрыманы аўтарам у 1977 годзе:

Мой бацька быў беларус. Нарадзіўся ён у Івянцы, у Менскай губерні. Я пішу гісторыю сваёй сям'і, штосьці нахштальт «Каранёў і галінаў». Я хацеў бы даведацца болей аб бацькавых продках. Ці не падкажаце, як мне адшукаць сьляды бацькавых продкаў на Беларусі? Я ўмею чытаць і пісаць па-польску, але не па-расейску[...] Пару тыдняў таму мы глядзелі на 9-м канале «Невядомую вайну», было якраз пра баі за вызваленьне Беларусі ад нацыстаў. Я спядзяваўся пабачыць або пачуць пра Івянец, адкуль паходзіць мой бацька...⁸

Былі, аднак, і ў старой хвалі людзі, якія добра ведалі свае этнічныя карані й разважалі над праблемаю амэрыканізацыі. Прыкладам можа быць гэтка незвычайны ліст:

Я вельмі рады, што мае дзед і бабка былі вялікімі нацыяналістамі. Яны эмігравалі за царскім часам (у 1912 годзе й раней) і ўсё роўна да самае свае сьмерці ў канцы 60-х гадоў гаварылі пра Беларусь так, быццам пакінулі яе ўчора. Яны былі непісьменныя, але знаходзілі людзей, якія пісалі за іх лісты па-расейску на радзіму, і гэтак яны трымалі кантакт з роднымі ў Салігорскім раёне.

Мае дзед і бабка заўсёды называлі сябе беларусамі. Мне дзіўна, што шмат хто зь беларусаў ня лічыць сябе беларусам. Можа, тут рэч у мясцовасьці, адкуль мае дзяды паходзілі. Ня ведаю. Але, прынамсі, усе мае родзічы й сваякі на бацькаўшчыне называюць сябе беларусамі.

Самому мне вельмі цяжка было растлумачыць амэрыканцам, хто такія беларусы і што ёсьць такая краіна — Беларусь. Калі я кажу сябром і калегам на працы, што я беларус, я заўважаю, што сам пачынаю тлумачыць, пра што я гавару. Але нават калі я ім кажу, што мы ўваходзім у ААН, яны ўсё роўна ня могуць гэтага сабе ўявіць. Я канчаю размову й адыходжу з думкаю, што ўсе адно яны лічаць мяне не беларусам, а... расейцам.

Я хачу сказаць, што наша этнічная тоеснасьць згубілася або схавалася, можа, і з нашае віны. Мы — другое й трэцяе пакаленьне амэрыканскіх беларусаў — нічога ня ведаем пра нашу спадчыну, бо прынялі амэрыканскі лад жыцьця, які, на маю думку, ёсьць англасаксонскаю асымільяцыяю ўсіх нацыянальнасьцяў і культураў. Здаецца, усе мы хочам быць прынятыя гэтаю сыстэмаю дзеля эканамічных ці якіх іншых прычынаў. І таму адмаўляемся ад свайго.

Я спрабую перадаць нашу культуру маёй 15-гадовай дачцэ, згадваючы Беларусь дзе толькі можна. Мы таксама зьездзілі два разы на зямлю нашых Каранёў. Дачка пераняла шмат нашых звычайў і словаў, бо кожны раз мы жылі ў вёсцы па тры тыдні. Я працую на заводзе, і мне было нялёгка заашчадзіць грошай на паездкі. А тут, ведама, вывучыць беларускую мову няма дзе. Добра, што тут, у Рочэстэры, ёсьць клясы, дзе выкладаецца расейская мова. Калі толькі мы, беларусы, не даможамся, каб у амэрыканскіх школах выкладалі беларускую гісторыю і/або культуру, нам ня будзе як перадаць нашу спадчыну наступным пакаленьням...⁹

⁸ Архівы БНІМу: Папка Круглянскага.

⁹ Тамсама: Папка «Рочэстэр».

Беларускія імігранты паваеннага пэрыяду сутыкнуліся з тою самаю праблемаю — амэрыканізацыяю дзяцей. Праблема гэтая шырока дыскутавалася ў 50-х і 60-х гадох, хоць нічога йстотнага для яе вырашэньня вынайдзена не было. Аднак, як згадвалася вышэй, новыя імігранты разьвівалі школьна-адукацыйную дзейнасьць, што значна прычынілася да захаваньня этнічнае сьведамасьці маладога пакаленьня. Фактычна паваенныя імігранты здолелі выхаваць сваіх дзяцей «добрамі амэрыканцамі», знайшоўшы спосаб захаваць іхную беларускасьць. Шмат хто сярод маладога пакаленьня гаворыць па-беларуску, захоўвае этнічную сьведамасьць і імкнецца дапамагчы Беларусі. У гэтым найбольшая розьніца паміж дзьвюма буйнейшымі хвалямі беларускае іміграцыі ў Злучаных Штатах: старая іміграцыя імкнулася захаваць рэлігію, новая — свае этнічныя карані, культуру.

Здаецца, што абедзьве групы імігрантаў у цэлым дасягнулі сваіх мэтаў незалежна ад ступені амэрыканізацыі: першыя выхавалі дзяцей у вернасьці праваслаўнай царкве — у Амэрыканскай Праваслаўнай Царкве шмат вернікаў беларускага паходжаньня, хоць іх беларускасьць ні ў чым не выяўляецца; другія ж выгадалі маладое пакаленьне з глыбокаю нацыянальнаю сьведамасьцю й адчуваньнем патрэбы працаваць дзеля беларускае справы, пры гэтым рэлігія адыгрывала другарадную ролю.

Палітычная арыентацыя беларусаў у ЗША

На пытаньне «За каго галасуюць амэрыканскія беларусы?» нельга даць адназначнага адказу. Аўтар, базуючыся на ўласным досьведзе жыцьця ў грамадзе, мяркуюе, што старыя імігранты й большасьць іхных нашчадкаў галасуюць найчасцей за дэмакратаў, аддаючы перавагу ўнутраным праблемам краіны, тым часам як імігранты паваеннае хвалі часцей галасуюць за рэспубліканцаў, прычым вырашальную ролю для іх адыгрывае зьнешнепалітычны фактар.

На выбарчыя паводзіны амэрыканскіх беларусаў за апошнія 40 гадоў уплывалі розныя фактары. Кандыдат мусіў займаць моцную антыкамуністычную пазыцыю, калі хацеў заручыцца падтрымкаю беларусаў. Падтрымвалі беларусы й тых кандыдатаў, праграма якіх базавалася на прынцыпе «Закон і парадак». Беларусы галасавалі за стрымваньне падаткаў, але не пярэчылі захаваньню ваенных бюджэтаў. Часта вырашальнымі фактарамі пры галасаваньні былі спэцыфічныя пытаньні, як, прыкладам, стаўленьне кандыдата да ўвядзеньня беларускае праграмы ў «Голасе Амэрыкі» або да прызнаньня Дня Незалежнасьці Беларусі. Важным сродкам уплыву на вы-

баршчыкаў быў беларускі друк: вялікімі тыражамі друкаваліся праграмы партыяў, індывідуальных кандыдатаў і г. д.¹⁰

Як было згадана раней у разглядзе беларускіх арганізацыяў, першыя сфармаваліся ў 1928 годзе беларускія дэмакратычныя клубы падчас прэзыдэнцкае кампаніі Алфрэда Сміта. Аднак пачынаючы ад 60-х гадоў беларуска-амэрыканскія рэспубліканскія клубы выяўляюць больш актыўнасці й маюць на сваім рахунку больш выразныя дасягненні.

Безумоўна, зь зьменамі ў палітычнай сытуацыі на бацькаўшчыне амэрыканскія беларусы будуць аддаваць свае галасы за таго кандыдата — рэспубліканца або дэмакрата, — які будзе ў меру магчымасьці спрыяць у сваёй заканадаўчай дзейнасці Рэспубліцы Беларусь.

Пагляд на Беларусь

Безь ніякага ваганьня можна сьцьвярджаць, што 25 жніўня 1991 году ўся Амэрыканская Беларусь — імігранты ўсіх хваляў ды іхныя нашчадкі — адчувалі гонар за сваю бацькаўшчыну: яна была абвешчана незалежнаю дзяржаваю. Не ганарыцца ў той дзень было немагчыма: сотні тэлевізійных станцыяў і газэтаў паведамлялі пра гэтую падзею, старанна вымаўляючы «Belarus». Гэта была кульмінацыя параўнаўча кароткага працэсу палітычнае дасьпеласьці. Фактычна амэрыканскія сродкі масавае інфармацыі шырэй зацікавіліся Беларуссю толькі тады, калі на Беларусі ўзьнік Народны Фронт, сфармавалася дэмакратычная апазыцыя ў парляманыце. На думку амэрыканскіх беларусаў (а гэта, бясспрэчна, адлюстроўвае пагляд амэрыканскага грамадзтва), дэмакратыя й палітычны прагрэс немагчымыя ў аднапартыйнай таталітарнай дзяржаве, якою да нядаўнага часу была Беларусь. Абсалютная большасьць нацыянальна сьведомых беларускіх імігрантаў у ЗША ды іхных нашчадкаў уважаюць, што будучыня Беларусі, дапамагаць якой гатовая сёньня амэрыканская беларуская калёнія, — у адкрытым дэмакратычным грамадзтве.

¹⁰ Архівы БІНІМу: Папка «Выбары».

ЗАКЛЮЧЭНЬНЕ

Можна з пэўнасьцю сьцьвярджаць, што беларуская нацыя цімала прычынілася да разьвіцьця сучаснае Амэрыкі. Бальшыня беларускіх імігрантаў, якія ехалі за акіян з намерам часовага побыту, засталіся там назаўсёды. Іх нашчадкі працуюць сёньня ва ўсіх галінах грамадзка-палітычнага й эканамічнага жыцьця краіны. Бясспрэчна, Амэрыка дала імігрантам лепшае жыцьцё, чым магла б даць ім акупаваная бацькаўшчына. Але ці страчаныя яны для Беларусі? Самыя сьведкі і ўдзельнікі тае іміграцыі бадай не задумляліся над гэткам «узньёслым» пытаньнем. Нашчадкі ж іхныя ў бальшыні, не атрымаўшы ад бацькоў дакладнага акрэсьленьня бацькаўшчыны, ня ведалі Беларусі, былі на раздарожжы, бо пануючы афіцыёз разглядаў яе як частку нечага іншага.

Хваля ж паваеннае беларускае іміграцыі прыехала ў Амэрыку як палітычная эміграцыя зь ідэяю працаваць для аднаўленьня дэмакратычнае беларускае дзяржаўнасьці (і вяртаньня на бацькаўшчыну). Яна паставіла перад сабою й іншую мэту — адкрыць і зрабіць ведамай беларускую спадчыну ў Амэрыцы ды далучыць гэтую спадчыну, Амэрыканскую Беларусь, да цэласьці беларускае культуры як неад'емную яе частку.

Пададзеныя ў гэтай працы матэрыялы (пачатковыя й няпоўныя) — сьведчаньні таго, як жыла старая беларуская іміграцыя ды што й як рабіла новая іміграцыя для адкрыцьця, аднаўленьня ды замацаваньня беларуска-амэрыканскае спадчыны як спадчыны Беларусі й пашырэньня ў Амэрыцы ідэі незалежнае беларускае дзяржаўнасьці. Паўнейшае вывучэньне беларускае дыяспары як у ЗША, гэтак і ў цэлым сьвеце павінна быць распачатае на бацькаўшчыне, і дзейнасьць ды здабыткі эміграцыі павінны быць улучаныя ў агульны кантэкст разьвіцьця беларускае нацыі й культуры.

ПАКАЗАЛЬНІКІ

Геаграфічны¹

Агаё, штат 66, 75, 78, 80, 89, 107, 151, 155, 174, 180, 183, 191, 194, 196, 198, 201, 203, 211, 221, 223, 243, 253, 257, 285, 289, 307
Агаста (ME) 203
Адэса 41, 52
Аёва, штат 28, 67, 77, 79
Азіяцкая Расея 32
Аклахома, штат 165
Алабама, штат 243
Алф (NJ) 77
Аляска, штат 32, 61, 64, 155
Амэрыка, Амерыка 7—13, 15, 16, 18, 19, 21, 23—28, 30—32, 34—39, 41—44, 46—51, 53, 54, 56—60, 62, 65, 67—70, 72—76, 81—82, 84—88, 90—96, 102, 105, 106, 108, 109, 112, 116, 117, 121—124, 127, 129, 133, 134, 138—142, 151, 152, 154—156, 163, 164, 167—169, 172, 174, 176,

¹ У паказальніку ўжытыя наступныя скароты штатаў ЗША: АК — Аляска, СА — Каліфорнія, СО — Каларада, СТ — Канэтыкат, ДС — дыстрыкт Каламбія, FL — Флорыда, GA — Джорджыя, ІА — Аёва, ІЛ — Іліной, ІН — Індыяна, KS — Кэнзэс, LA — Луізіяна, МА — Масачусэтс, MD — Мэрылэнд, ME — Мэйн, МІ — Мічыган, MN — Мінэсота, NC — Паўночная Каралайна, NH — Паўночны Хэмпшыр, NJ — Нью-Джэрзі, NY — Нью-Ёрк, OH — Агаё, PA — Пэнсylvэйнія, TX — Тэксас, VA — Вірджынія, WI — Ёсконсын, WV — Заходняя Вірджынія, WY — Ёаёмінг.

179—181, 183—185, 191—194, 197, 204, 208, 209, 219, 224, 229—231, 235, 236, 238, 242, 243, 247, 248, 251—254, 256, 260, 263—265, 267—276, 280, 282—284, 287—290, 292—294, 296—307, 310, 312—318, 323
Ангельшчына 54, 59, 164, 233, 308
Аргентына 29, 120
Аркансо, штат 243
АРОВ-Парк 143, 201, 208, 259—261
Аршаншчына 46
Арызона, штат 165, 243
Атава 190
Атланта (GA) 258
Атлянтык 164, 165
Атлянтык, павет (NJ) 223
Аўгсбург 263
Аўстра-Вугоршчына 9, 11, 77
Аўстралія 54, 193, 219, 262, 264, 268
Аўстрыя 59, 158, 160, 163, 167, 262
Ашмяна 84
Бабруйск 140
Баварыя 205
Баён (NJ) 62, 65, 80
Бакнанг 164, 285
Балтымор, Балтимор (MD) 61, 77, 83, 86, 92, 99, 102, 130, 143, 166—168, 204, 209, 239, 243, 252, 258
Барбэтан (OH) 223
Батлер (PA) 66
Бафало (NY) 48, 74, 78, 135, 255, 257, 311
Беларуская Народная Рэспубліка, БНР 38, 40, 97, 98, 101, 105, 106, 113, 114, 122, 133, 160—162, 171, 174, 176, 177, 192, 194, 242, 245, 247, 267, 277, 290
Беларуская Рэспубліка, Рэспубліка Беларусь, Белорусская Республика 19, 97, 204,

247, 261, 271, 283, 293, 300,
307, 322

Беларуская Савецкая Сацыя-
лістычная Рэспубліка, Бела-
руская Савецкая Рэспуб-
ліка, Беларуская ССР, Савец-
кая Беларусь, Беларуская
Советская Соціалістычная
Рэспубліка, Беларуская
ССР, Советская Беларусія,
БССР 18, 28, 36, 38, 39, 50, 52,
55, 98, 101, 106, 109, 112,
115, 116, 118, 120, 133, 134,
138—140, 150, 153, 154, 157,
176, 189, 194, 216, 237, 248,
259—261, 266, 268, 269,
277—280, 282, 288—291,
297—299, 307, 317

Беларусь, Беларусія 5, 6,
8, 15, 17—21, 24, 27—30, 33,
34, 36, 38, 39, 41—44, 46—52,
54—60, 62, 65, 67, 68, 70, 72,
73, 76, 77, 79, 80, 82, 92, 93,
97, 98, 100—103, 105, 108,
109, 112, 116—118, 124, 136,
139, 141—143, 146, 150—155,
159, 163, 168, 177, 178, 180—
183, 188, 189, 191, 194, 197,
200, 203, 215—218, 224, 232,
237, 239—251, 254, 256, 257,
260, 261, 264, 266—271, 273—
277, 279—282, 284—296, 299,
301—303, 306, 307, 309, 310,
312, 313, 320—323

Беларусь—Літва 51

Беласток 33, 42, 186, 295

Беластоцчына 188, 204, 222,
227, 231, 241, 247, 269, 283,
286, 293

Белая Расея 34

Белая Русь 10, 34

Бельск 33

Белэр-«Менск» 201, 202, 215,
233, 251, 256

Берасьце 89

Берасьцейшчына 4

Бінхэмтан (NY) 257, 311

Блумінгтан (IN) 307

Бозуэл (PA) 77

Бостан, Бостон (MA) 61, 77,
78, 81, 83, 86, 89, 130—132,
135, 143, 168, 206, 209, 258,
296

Браўнсуіл (NY) 77, 83, 85,
103, 121, 147, 154, 198

Бруклін (NY) 83, 85, 100, 102,
103, 135, 136, 142, 148, 173,
179, 181, 182, 191, 203, 220,
221, 227, 233, 234, 239, 260

Брусэль 305

Брытэн 78

Брэмэн 106

Брэмэрхафэн 164, 165

Буг, р. 216

Букавіна 77

Буэнос-Айрес 63

Быларусь 23

Бэлыгія 59, 190, 228, 285

Бэнтан-Харбары (MI) 123

Бэрклі (CA) 307

Бэрлін 35, 102, 262

Бэрлінгтон (NJ) 64

Бэртан (MI) 77

Бэсаравія 62

Бэсаравская губэрня 25

Б'юна (NJ) 59

Бяроза-Каргузская 145, 305

Вайнлэнд (NJ) 63, 289

Валынская губэрня 12, 62,
64, 66, 67, 77, 79, 90, 123, 143

Валынь 77

Варонічы, Мажэвіцкая
воласць 64

Варшава 25

Ватыкан, Ватікан 124, 217

Ватэнштэт 188, 217

Ваўкавыск 296

Вашынгтон (DC) 7, 25, 32,
106, 165, 166, 174, 196, 204,
206, 210, 240, 241, 243, 246,
252, 253, 256, 258, 291, 299,
310, 311

Вашынгтон, штат 32

Верцялішкі 296

В'етнам 181

Віленская губэрня 3, 10, 12,
15, 31, 34, 55, 57, 62, 64,
74—77, 90, 99, 100, 110, 119,
123, 138, 145, 147, 148
Віленшчына 77, 80, 247, 277
Вільня, Вильно 29, 35, 42, 70,
74, 94—96, 98, 103, 113—115,
118, 124, 125, 138, 150, 189,
204, 272, 277, 293, 295
Вільня (MN) 75
Вірджынія, штат 42, 69
Віцебск 47, 48, 55, 289, 295
Віцебская губэрня 10, 25, 52,
57, 62, 110, 123, 198
Віцебшчына 3, 46
Ворша 44
Вустэр (MS) 75
Вэрмонт, штат 68, 77, 253
Вэрсаль 101, 119
Вялейшчына 224
Вялікабрытанія 158, 171,
262—264
Вялікае Княства Літоўскае
41, 42, 224, 256, 309
Вялікарасея, Вялікаросія 10,
27, 55
Вялікія Лукі 46
Гаваі, штат 50
Гайнаўка 33
Галіцыя 78, 296
Гамбург 106
Гарадзенская губэрня,
Гродзенская губернія 10,
12, 15, 20, 24, 30, 34, 53, 57,
62, 64, 65, 66, 67, 68, 77, 78,
79, 80, 81, 82, 89, 90, 99, 100,
110, 119, 121, 122, 123, 126,
138, 143, 145, 148, 280
Гарадзенскі павет 121, 122
Гарадзеншчына 3, 74, 75, 77,
235, 277
Гараны каля Полацку 49
Гарднэр (MA) 64
Гарфілд(NJ) 78, 103, 178, 228
Германія 166, 167
Гласбара (NJ) 257
Глен-Спэй (NY) 208
Гомель 4, 293
Гомельшчына 155
Горадня, Гродна, Гродно 15,
23, 53, 122, 197, 204, 293, 296
Горы-Горкі 49
Госьляр 218
Грузія 110
Грынпойнт(NY) 135, 136, 260
Грэнд-Рэпідз (MI) 104, 107,
108, 135, 199, 241, 257, 293
Гэйнсвіл (FL) 188
Гэры (IN) 48, 63, 64, 89, 107,
108, 135, 138, 208
Далас (TX) 258
Далёкі Ёсход 92, 134, 217,
276
Дальні Захад (ЗША) 70
Данія 59, 163, 241
Дахаў 246
Джорджыя, штат 258
Джэксан (NJ) 145, 201
Джэрзі-Сіты, Джерзі Сіті(NJ)
62, 65, 108, 243, 252, 256, 257
Дзівін, Кобрынскі павет 66
Дзісна 48
Дзьвіна, р. 55
Дзьвіншчына 303
Дняпро, р. 55
Дораты (NJ) 223
Дуброўская парафія 79
Дукора 295
Дэлаўэр, штат 63, 68, 196,
209, 243, 253, 257
Дэнвэр, Денвер (CO) 68, 76,
89, 257
Дэтройт, Детройт (MI) 10,
27, 28, 63, 67, 69, 70, 73, 78,
89, 102, 104, 107, 116, 130,
135, 153, 154, 174, 187, 196,
201, 203, 204, 206—208, 223,
240, 243, 247, 249, 251—253,
257, 270, 276, 284, 293, 318
Едмонтон 108
Захад 156, 158, 187, 188, 285,
305, 308
Захад (ЗША) 63
Заходні край 51

- Заходняе ўзбярэжжа 61
 Заходняя Беларусь 35, 58, 104, 106, 112, 114, 118, 123, 134—138, 141, 150, 159, 162, 214, 216, 224, 290
 Заходняя Вiрджынія, штат 89
 Заходняя Нямеччына 59, 156—158, 160, 161, 163, 183, 186—188, 190, 191, 207, 209, 215, 216, 224, 240, 262—264, 270, 272
 Заходняя Расея 10, 17, 72
 Заходняя Украiна 138
 Заходняя Эўропа 41, 45, 48, 51, 59, 105, 109, 114, 134, 156, 157, 159, 161—163, 172, 176, 179, 181, 183, 194, 215, 217, 224, 240, 262—264, 268
 Злучаныя Штаты Амэрыкі, Злучаныя Штаты, Задзiнчаныя Гаспадарствы, ЗГА, ЗДА, ЗША, США 3—7, 10—13, 15—19, 21, 22, 24—35, 37, 38, 40, 41, 43—45, 49—52, 54, 56, 58, 59, 61, 62, 67, 68, 70, 73, 76, 77, 79, 82, 87, 89—96, 98, 99, 101, 103—110, 112—116, 118—127, 129, 131—135, 138, 139, 146, 147, 150, 151, 153, 154, 156—158, 162—168, 170, 173—174, 176, 177, 181, 183, 185, 186, 188—194, 196, 207, 209, 214, 217—219, 223, 224, 226, 230—239, 243—247, 253, 255, 259, 262—267, 270—272, 275—281, 283—294, 297—304, 307—313, 315, 316, 319—323
 Гумен 295
 Гвянец 320
 Израiль 60
 Гліной, Іллинойс, штат 61, 68, 103, 108, 112, 118, 120, 135, 144, 152, 174, 177, 181, 185, 195, 196, 198, 201, 203, 206, 211, 229, 235, 238, 243, 253, 257, 285, 307
 Індыяна, Індиана, штат 48, 64, 68, 107, 108, 120, 135, 138, 144, 208, 243, 253, 307
 Ірляндыя 52
 Іры (РА) 238, 239
 Іст-Брансўік (NJ) 207, 222
 Іст-Радэрфорд (NJ) 178
 Італія 59, 164, 217, 285
 Каламбас(ОН) 151, 243, 253, 257, 307
 Каларада, Колорадо, штат 68, 76, 89, 243, 257
 Калёніі 42
 Каліфорнія, штат 17, 48, 50, 68, 70, 173, 174, 180, 185, 196, 203, 206, 211, 223, 238, 243, 253, 254, 257, 271, 285, 288, 307, 310
 Каляніяльная Амэрыка 42, 60
 Кам 270
 Камбэрлэнд (WI) 66
 Камчатка 155
 Канада 22, 34, 70, 106, 108, 112, 166, 190, 192, 194, 199, 207, 235, 238, 247, 262, 264, 268
 Канстантынопаль 90
 Канстанц 215
 Канэтыкат, штат 15, 16, 38, 50, 63, 64, 69, 70, 76, 78, 106, 113, 123, 124, 174, 185, 196, 198, 209, 232, 235, 243, 253, 257, 289, 290
 Капыль 29, 67, 68, 84
 Капыльская воласьць 67
 Капыльшчына 67, 68
 Каралеўства Польскае 25
 Карбандэйл (РА) 283
 Карлстадт (NJ) 178
 Карні (NJ) 65
 Карпатарусь 77
 Карэлічы 295
 Карэя 181, 266
 Каўказ 142
 Кеноша (WI) 107, 108
 Кентакі, штат 69

- Киеўская губэрня 62, 66, 77, 123
 Кінгстан-Далас (PA) 12
 Кітай 50, 217
 Київ, Киев 29, 87
 Кишинев 30
 Кларк (NJ) 65
 Клецак 115, 155
 Клешнякі 123, 235
 Клэрмонт (NH) 78
 Кліфтан (NJ) 178, 228
 Кліўлэнд (OH) 63, 66, 75, 78, 83, 100, 107, 166, 174, 178—180, 186, 187, 192, 201—204, 206, 207, 211, 221, 222, 240—243, 247, 249, 250, 252—257, 270, 284, 285, 289
 Кобрынскі павет 66
 Кобрыншчына 148, 149
 Ковенская губэрня 10, 62
 Койданава 295
 Колэдж-Сіты (PA) 258
 Коўна 105
 Крэнфорд (NJ) 65
 Кувэйт 181
 Кук, павет (IL) 112
 Куплін, Гарадзенская губэрня 80
 Курляндзкая губэрня 25
 Курляндцы 10
 Курская губэрня 32
 Кўінз (NY) 102
 Кэнзэс, штат 67, 78, 89, 165, 243, 257
 Кэнзэс-Сіты (KS) 67, 78, 257
 Кэспэр (WY) 67
 Ланзынг (MI) 257
 Латвія 35, 109, 114, 158
 Латгалія 232
 Лепель 198
 Лёзана 96
 Лёндан 157, 218, 256, 263
 Лібава 56
 Ліда 295
 Ліль (IL) 235
 Ліндхэрст (NJ) 65, 228
 Ліндэн (NJ) 65
 Ліндэна (OH) 66, 100
 Літва, Литва 10, 35, 42, 43, 47, 55, 97, 98, 101, 109, 114, 150, 158, 287, 296, 316
 Літоўска-Беларуская Савецкая Рэспубліка 98
 Літоўская Расея 296
 Лодай (NJ) 178, 198, 228
 Лонг-Айлэнд (NY) 121
 Лорэнс (MA) 135
 Лос-Анджэлас (CA) 157, 186, 198, 204, 206, 243, 249, 252—254, 257, 291
 Лунна 121
 Люблінская губэрня 62
 Лювэн 190, 285
 Людвігсбург 162, 178, 193
 Лянгенфэльд 194
 Магілеў 47, 50, 295
 Магілеўская губэрня 10, 20, 31, 50, 51, 57, 62, 66, 79, 110, 123, 145
 Магілеўшчына 3, 303, 305
 Мазыр 295
 Маладэчна 155
 Малая Польшча 74
 Маляйзія 80, 305
 Манроў (NY) 201
 Манроў, павет (NY) 259
 Манрэаль 235
 Мантысэла (MN) 305
 Манхэтэн (NY) 102, 141, 173, 179, 220, 233, 234, 260
 Манчэстэр 171
 Масачусэтс, штат 64, 70, 75, 77, 135, 174, 196, 209, 258, 299, 310
 Масква, Москва 10, 15, 29, 39, 47, 51, 53, 87, 106, 128, 133, 138, 139, 142, 153, 217, 228, 248, 287, 291
 Маспэт (NY) 95
 Маямі (FL) 257
 Менск, Минск 12, 15, 28, 30, 35—38, 39, 43, 45, 47—50, 52, 54, 55, 77, 85, 90, 92, 96, 97, 133, 136, 139, 154, 155, 175,

- 176, 178, 186, 192, 196, 204, 206, 215—217, 224, 245, 279, 284, 288—293, 296—298, 307
- Менская губерня 10, 20, 25, 27, 31, 50, 51, 56, 57, 62—64, 66—68, 73, 76, 77, 79, 81, 82, 99, 100, 110, 119, 123, 138, 143, 145, 197, 280, 320
- Меншчына 3, 48, 75, 77, 112, 154, 155, 277
- Мізуры, штат 101
- Мікалаеўшчына 92
- Мілвіл (NJ) 239
- Мілуокі (WI) 75
- Мінэсота, Миннесота, штат 75, 81, 243, 305, 310
- Міхельсдорф 172, 263
- Мічыган, штат 21, 68, 77, 85, 104, 107, 108, 120, 122, 123, 135, 144, 174, 180, 185, 195, 196, 199, 201, 203, 211, 223, 241, 243, 253, 257, 276, 293
- Монтвіл (CT) 64
- Монт-Кармэль (PA) 75
- Монтэ-Карла 238
- Морыстаўн (NJ) 257
- Мсьціслаў 303
- Мсьціслаўшчына 295
- Мэйн, штат 63, 174, 196, 203, 243, 253, 258
- Мэксыка 34
- Мэнвіл (NJ) 77
- Мэрылэнд, штат 44, 45, 68, 77, 196, 209, 211, 243, 258
- Мюнхен, Мюнхэн 190, 216—218, 262, 268
- Наваградак 75
- Нармандыя 155
- Нёман 55
- Ніжагародзкая губерня 51
- Новая Англія 69, 131
- Новая Зэляндыя 55
- Норт-Холівуд (CA) 173
- Ноўм (AK) 32
- Нью-Амстэрдам 42
- Нью-Арлеан (LA) 68
- Ньюарк (NJ) 62, 78, 83, 87, 89, 103, 104, 135, 243, 255, 257, 310
- Нью-Брансўік (NJ) 103, 141, 173, 180, 181, 185, 222, 234, 243, 249, 250, 255, 257, 265, 266, 276
- Нью-Брытэн (CT) 76, 78, 79
- Нью-Джэрзі, Нью Джерзі, штат 20, 48, 59, 61—65, 69, 76—78, 80, 81, 102, 103, 107, 108, 120, 129, 133, 135, 136, 141, 145, 148, 151, 164, 170, 173, 174, 176, 178, 180, 181, 183—186, 189, 191, 193—196, 198—201, 204—205, 207—209, 211, 218, 221—223, 228, 232, 234, 238, 239, 241, 243, 246, 250—257, 266, 270, 276, 277, 284, 285, 289, 303, 309, 318
- Нью-Ёрк, Нью-Ёрк, Нью Йорк, Нью-Йорк (NY) 21, 25—28, 39, 40, 42, 47—51, 56—58, 61—66, 68—70, 73, 81, 83—91, 95—98, 100, 102, 103, 105, 112, 117, 118, 121, 124, 130—143, 145—148, 151—155, 158, 160, 162, 165, 167, 168, 170, 171—175, 177—191, 193—211, 220, 221, 224, 227, 228, 232—234, 238, 239, 242, 243, 246, 248—257, 259, 260, 264, 266, 269, 271, 273, 277, 278, 280, 283, 284, 291, 296, 302—304, 309, 310, 318
- Нью-Ёрк, штат 68, 74, 77, 78, 80, 107, 113, 120, 135, 143, 169, 170, 172—174, 180, 191, 195, 196, 198, 202, 203, 208, 211, 223, 230, 232, 233, 235, 238, 243, 253, 257, 259, 285, 289, 292, 311
- Нью-Касл (PA) 89
- Нью-Лондан (CT) 257
- Нью-Хэйвэн (CT) 64
- Нью-Хэмпшыр, штат 68, 77, 235, 258

- Нэбраска, штат 68, 135, 243
 Нэйплз (FL) 223
 Нэшуа (NH) 235
 Нямецчына 18, 35, 54, 56, 59, 96, 97, 110, 116, 122, 150, 157, 158, 160, 166, 179, 183, 188, 209, 215, 217, 262, 270
 Нясьвіж 92
 Олбані (NY) 169, 172, 174, 235, 243, 257
 Омаха (NE) 135
 Остэргофэн 40, 262
 Падольле 42
 Падольская губэрня 62, 123
 Палесьсе 310
 Памона (CA) 223
 Парамус (NJ) 257
 Парыж 18, 47, 58, 112, 114, 156, 192, 218, 262, 263, 280, 308
 Пасэік (NJ) 62, 65, 78, 81, 103, 135, 141, 164, 173, 178, 181, 182, 186, 196, 203, 225, 228, 243, 249, 253, 257, 310
 Патэрсан (NJ) 65, 188
 Паўдзённая Амэрыка, Южная Америка 29, 41, 45, 51, 63, 225, 241, 268
 Паўдзённая Дакота, штат 68
 Паўдзённая Расея 13
 Паўдзённая Эўропа 62
 Паўдзённы Джэрзі 63
 Паўночна-Заходні край 27, 54, 88, 94
 Паўночная Амэрыка, Северная Америка 21, 29, 41, 45, 63, 77, 134, 214, 221, 222, 224, 225, 245, 247, 286, 292
 Паўночная Афрыка 59
 Паўночная Дакота, штат 68
 Паўночная Каралайна, штат 307
 Паўночны Захад 69
 Пінск 302
 Піншчына 4
 Піорыя (IL) 243
 Пітсбург (PA) 66, 70, 86, 102, 104, 153, 208, 258
 Плэйнфілд (NJ) 65
 Полацак 42, 43, 49, 46, 191, 202, 204, 293, 295, 303
 Полаччына 46
 Польшча, Польская Рэспубліка, Польша 10, 13, 19, 42, 43, 47, 52, 55, 72, 78, 101, 106, 109, 112, 113, 116—119, 133, 134, 135, 136, 138, 143, 145, 150, 158, 159, 246, 273, 308
 Потстаўн (PA) 77
 Поўдзень (ЗША) 13, 63
 Поўнач 63
 Прага 95, 104, 106, 108, 115, 163, 209, 308
 Пружаны 66
 Прынстан (NJ) 253
 Пулман (IL) 123
 Пуэбла (CO) 68, 89
 Пэнсylvэйнія, штат 12, 20, 62, 63, 65, 66, 68, 69, 75, 77, 79, 80, 83, 89, 95, 104, 120, 135, 142, 191, 196, 200, 209, 211, 218, 238, 239, 243, 253, 258, 283
 Пэрт-Эмбой (NJ) 48, 62
 Пятровічы 295
 Радашкавічы 114
 Радэрфорд (NJ) 178, 228
 Разанская губэрня 32
 Рамапо (NJ) 241
 Расея, Расейская дзяржава, Расейская імперыя, Савецкая Расея, Россия, Советская Россия, РСФСР 3, 4, 6, 7, 9—20, 25, 26, 28—32, 34, 39—41, 44, 45, 47, 51—53, 55, 56, 62, 64, 76—78, 82, 87, 89, 91—93, 95, 97, 98, 101, 116, 123, 126, 128, 130, 131, 133, 136, 149, 158, 169, 209, 216, 218, 244, 260, 261, 272, 277, 280, 281, 294, 295, 312
 Родэрфілд (WV) 89
 Розэл (NJ) 65

- Розэнхайм 216
 Рокфард (IL) 206, 229
 Роўблінг (NJ) 20, 21
 Рочэстэр (NY) 78, 321
 Русь 50, 134
 Рыга 52, 114
 Рым 218, 236
 Рычманд-Хіл (NJ) 227, 271
 Рэгенсбург 40, 159, 189, 264, 270
 Рэч Паспалітая 43, 46
 Рэчыца 42
 Савецкі Саюз, СССР 15, 53, 140—142, 144, 150, 151, 153, 155, 157—160, 194, 211, 246, 256, 261, 282, 283, 290, 291, 293, 298
 Сакольскі павет 79
 Салівэн, павет (NY) 202
 Салігорскі раён 320
 Самарская губэрня 68
 Самэрсэт (NJ) 183
 Санкт-Пецяярбург, Пецяярбург, Ленінград, Санкт-Пецярбург, Петроград 41, 50, 52, 90, 122, 264, 277
 Сан-Францыска (CA) 20, 68, 86, 130, 131, 238, 257, 290
 Саратаўская губэрня 62
 Саўт-Бэтлеем (PA) 77
 Саўт-Рывэр (NJ) 37, 62, 76, 88, 141, 162, 166, 170, 171—173, 175, 176, 182, 184—187, 191, 194, 196—199, 201, 203, 205—208, 223—227, 243, 250, 251, 254—257, 263, 265, 266, 270, 277, 285
 Саўт-Эмбой (NJ) 62, 103
 Сіэтл (WA) 32
 Скідаль 75
 Скрэнтан, Скрэнтон (PA) 12, 62, 63, 79, 80, 83, 258
 Слоніскі павет 64
 Слуцкі павет 67
 Случчына 67
 Смаленск 75
 Смаленская губэрня 3, 110
 Спрынгфілд (VT) 77
 Спрынгфілд (IL) 243, 257
 Стронгсвіл(ОН) 191, 201, 202
 Стэйтн-Айлэнд (NY) 203
 Стэмфард (CT) 38, 106, 196, 257, 290
 Стэнфард (CA) 64, 310
 Сувалкі 33
 Сувальская губэрня 138
 Сувальшчына 75, 232
 Судзілавічы 50
 Су-Сіты, Су-Сіти (IA) 28, 67, 68, 77, 79
 Сыбір 11, 23, 28, 39, 41, 52, 53, 58, 75, 217
 Сырак'юз (NY) 66, 77, 257
 Сэнт-Луіс (MO) 101
 Сэнт-Пол (MN) 81, 296, 310
 Сярэдні Запад 23, 63, 67, 144, 165
 Сярэдняя Амэрыка 296
 Тайвань 305
 Таліда (ОН) 75, 243
 Тамбоўская губэрня 62
 Таронта, Торонто 129, 166, 178, 190, 194, 223, 224, 247
 Токіё 305
 Трой (NY) 191
 Троцкі павет 55
 Трэнтан (NJ) 78, 200, 243, 253, 257, 284
 Тэксас, штат 66, 258
 Украіна, Савецкая Украіна, Украіна, Украина 23, 27, 42, 52, 72, 77, 95, 97, 101, 108, 138, 158, 195, 260, 296
 Урбан (IL) 307
 Уругвай 29
 Усход 157, 165
 Усходнія краі 42
 Усходняе ўзьбярэжжа 62, 77, 130, 206, 232, 303
 Усходняя Беларусь 19, 106, 216
 Усходняя Расея 14
 Усходняя Эўропа 8, 42, 62, 89, 126, 162, 211, 242, 312

- Ўаёминг, штат 66, 67
 Ўайтынг (IN) 64
 Ўілкс-Бэры (PA) 66, 95, 135
 Ўілмінгтан (DE) 243, 257
 Ўісконсын, штат 75, 99, 105,
 107, 108, 113, 120, 122, 133,
 196, 243, 278
 Ўітыэры (CA) 238
 Ўолінгтан (NJ) 178, 228
 Ўортан, Вартон (NJ) 64
 Ўэстфілд (NJ) 65
 Філадэлфія, Филадельфия
 (PA) 45, 48, 61, 63, 83, 86, 89,
 130, 135, 145, 154, 184, 198,
 208, 243, 252, 253, 254, 258,
 284, 296
 Флашынг (NY) 121
 Флорыда, штат 61, 70, 188,
 196, 198, 205, 223, 243, 253,
 256, 257
 Францыя 59, 101, 155, 163,
 164, 217, 227, 262—264, 308
 Фрыбур 190
 Фрэнклін (NJ) 64
 Хайлэнд-Парк (NJ) 184, 191,
 201, 222, 230, 243, 246, 247,
 257
 Хановэр (PA) 191, 200
 Харкаўская губэрня 62
 Хартфард (CT) 235, 257
 Харысбург (PA) 258
 Холівуд (FL) 257
 Хоўліёук (MN) 75
 Хэмпстэд 243
 Х'юстан (TX) 258
 Цэнтральная Расея 13, 14, 72
 Чарнігаўская губэрня 64,
 123, 145
 Чарнігаўшчына 79
 Чарнобыль 241, 289
 Чорная Русь 10
 Чыкага, Чикаго (IL) 9, 18, 28,
 34, 35, 58, 63, 68, 70, 73, 78,
 83, 89, 90, 99, 100, 102—108,
 110—120, 122—125, 130, 131,
 133, 135—138, 144, 145, 148,
 151—154, 164, 166, 167, 170,
 171, 177, 181—183, 185, 186,
 191, 196—204, 206—208, 218,
 224, 226, 227, 232, 234—238,
 240, 242, 243, 249, 252—254,
 264, 272, 273, 283, 284
 Чэлсі (MA) 77
 Чэпэл-Хіл (NC) 307
 Чэхаславацчына, Чэхасла-
 вацкая Рэспубліка 122, 153
 Швэйцарыя 123, 190, 235
 Швэцыя 156, 241, 308
 Штутгарт 263
 Шэнандоа (PA) 75, 89
 Эвэрсан (PA) 75
 Эг-Харбар-Сіты (NJ) 62, 63
 Эдысан (NJ) 65, 257
 Экран (OH) 78, 83, 89, 257
 Элбіен (MI) 77
 Элізабэт (NJ) 62, 65, 148
 Эліс-Айлэнд (NY) 61, 62, 65
 Эльба, р. 155
 Эмхэрст (MA) 310
 Эн-Арбар (MI) 21
 Эстонія 158
 Эўрапейская Расея 13, 32, 54
 Эўропа 19, 22, 48, 50, 67, 82,
 104, 106, 113, 116, 150, 163,
 164, 168, 219, 224, 262, 307
 Янава 295
 Янтык (CT) 64
 Японія 50, 110
 Яраслаўская губэрня 51

 Albion (MI) 63
 America, Амерыка 9, 12, 15, 21,
 22, 27, 35, 40, 42, 44, 47, 50,
 57, 62, 69, 74, 75, 78, 79, 147
 Amherst (MA) 310
 Ann Arbor (MI) 21
 Atlantic City (NJ) 78
 Baltimore (MD) 17, 46, 78, 254,
 287, 289
 Berlin 144
 Bloomington (IN) 296
 Boston (MA) 79, 132, 294, 295

Bremerhaven 165
 Burton (MI) 78
 Byelorussia, Bielarus, Belorus,
 Belorussia, Weissrusland, White
 Russia, White Ruthenia, Byelo-
 russian Democratic Republic,
 Belorussian SSR 17, 19, 34, 54,
 144, 154, 178, 245, 306
 California 20
 Cambridge (MA) 22, 52, 56,
 280, 310
 Chicago (IL) 10, 16, 21, 42, 43,
 44, 45, 48, 58, 73, 74, 78, 99,
 100, 104, 105, 107, 110—113,
 117, 118, 123, 153, 154, 177,
 197, 218, 226, 235, 237, 241
 Claremont (NH) 78
 Cleveland (OH) 21, 59, 78, 169,
 172, 179
 Connecticut 16
 Crownsville (MD) 21
 Danville (IL) 47
 Detroit (MI) 10, 43, 63, 172,
 174, 154, 318
 Dobbs Ferry (NY) 74
 Eastern Europe 310
 Eastern parts, 42
 Europe 79
 Filadelfja (PA) 74
 Flushing (NY) 250
 Garden City (NY) 11
 Grand Rapids (MI) 85, 99
 Grodno 74
 Hanover (PA) 200
 Harrisburg (PA) 63
 Hartford (CT) 16
 Hawaii 50
 Honolulu (HI) 50
 Illinois 47, 110, 177
 Indiana 78
 Iowa 79
 Jersey City (NJ) 101
 Jerusalem 295
 Kansas 67
 Kent (OH) 21, 172
 Kentucky 42
 Krakow 45, 48
 Latham (NY) 66
 Lawrence (KS) 49, 67
 Lille (IL) 124
 Littleton (CO) 21, 271
 London 22, 42, 52, 104, 157
 Lublin 76
 Madison (WI) 47
 Maryland 21, 78
 Metuchen (NJ) 23, 172
 Michigan 21
 Milwaukee (WI) 50, 75, 79
 Monticello (MN) 305
 Moscow 297, 298
 Mt. Carmel (PA) 25
 Munich 54
 New Amsterdam 43
 New Brunswick (NJ) 20, 21, 63,
 65, 166, 186, 223, 225
 New Haven (CT) 157
 New Jersey 20, 21, 172, 303
 New York (NY) 9, 13, 14, 15,
 17, 18, 19, 21, 22, 23, 43, 49,
 56, 57, 62, 64, 70, 74, 82, 84,
 104, 122, 127, 131, 147, 153—
 155, 158, 161, 162, 165, 166,
 172, 173, 182, 194, 197, 200,
 222, 245, 250, 273, 293, 294—
 296, 300, 302, 305
 Newark (NJ) 285
 North America 21
 Oakville (Ontario) 302
 Odessa 52
 Ontario 302
 Paryż 47
 Pennsylvania 48, 63
 Philadelphia (PA) 12, 48, 63, 72,
 172
 Pittsburgh (PA) 42, 66
 Poland 48 134, 306
 Polesie 310
 Polotzk 294
 Princeton (NJ) 146
 Ramapo (NJ) 241
 Regensburg 164
 Richmond (VA) 42
 Richmond Hill (NY) 227
 Rockford (IL) 229
 Roebling (NJ) 21
 Roma, Rym, Rzym 45, 218, 263

Russia 14, 52, 56, 306
Rutherford (NJ) 65
San Francisco (CA) 20, 277
Saratoga (CA) 20, 318
Sioux City (IA) 68, 79
South 47
South River (NJ) 74, 76, 205
Soviet Union, U.S.S.R. 172,
182, 217
Springlake (MI) 241
Stanford (CA) 59, 131
Syosset (NY) 40, 57, 62, 78,
100, 134, 147
Syracuse (NY) 167
Toronto 194
Trenton (NJ) 21, 172
Troy (NY) 302
Union City (NJ) 21, 172, 303
United States, U.S., USA, Stany
Zjednoczone Ameryki 17, 18,
21, 22, 33, 47, 56, 63, 93, 164,
172, 245, 271
Upperco (MD) 191, 244
Virginia 42
Warszawa 33, 48, 310
Washington (DC) 13, 19, 22,
56, 174, 196, 210, 217, 233, 244
West Russia 306
Westport (CT) 21, 89, 172
Wilks-Barre (PA) 51
Wilno, Wilnia, Vilnia 35, 58, 74,
216

Імённы

Абаленскі-Асінскі В. 14, 15,
30—32, 38, 53
Аблажэй Макар 99, 100, 107,
111—113, 152, 170, 198, 227,
232, 264
Абрамчык Мікола 19, 156,
161, 193
Абрэбскі Юзэф 310
Адамік Луіс 15
Адамовіч Алесь 250, 300, 308

Адамовіч Антон 83, 190, 250,
263, 269, 301, 309, 317
Адамовіч Язэп 278
Адамчык Вячаслаў 250, 308
Айзэнхаўэр Дўайт 247
Азарка Нона 204
Азарка Юрка 180, 181, 184,
204
Азаркаў сям'я 222
Азімаў Айзэк 295
Акановіч Ганна 185
Александровіч 65
Александровічы, браты 256
Алексій, архіяпіскап 154
Алексы Павал 182, 239
Альхімовіч Казімір 290
Аляксееўскі, генэрал 97
Аляшкевіч Аляксандар 66
Амелька Іван 197
Амельчанка Я. 26, 91
Амяльянік Н. 68
Андраюк Васіль 184, 222
Андрусышын Багдан (Дан-
чык) 269, 286, 293
Андрусышына Юля 186, 241,
269
Андрэй, мітрапаліт 221
Андэрс Уладыслаў, генэрал
186
Антон Л. 119
Апанас, япіскап 224
Арагон Луі 139
Арансон Грэгары 58, 87
Арсеньнева Наталья 185,
199, 263, 269, 273
Артон (Арцюх) Мікола 223
Арцішэнка Васіль 256
Арцішэнка Рыгор 181, 208,
256
Арцішэнка Соня 185
Арцішэнкаў сям'я 202, 225
Арцюх Язэп 182, 196, 269
Арчдыкан Томас 22
Арэшка Мікалай 155
Асіповіч Пётр 147
Асіпук Дж. 155
Асіпчык Аляксандар 146,
148, 167, 229, 230

Асташэўскі 136
 Астроўскі Радаслаў 19, 160,
 193, 266, 267
 Аўдзік Юльян 21
 Ашмянскі Давід 84
 Баброўскі Рыгор 290
 Багдановіч Аляксандар 164,
 305
 Багдановіч Максім 268, 297,
 300
 Баграмаў А. 28, 29
 Багун Лаўрын 42
 Багун М. 302
 Багушэвіч Франьцішак 297,
 307
 Бажко Алесь 248, 298
 Бак Карл 9
 Бакуновічаў сям'я 223
 Балтрушэвіч В. 167
 Балч Эміл 9
 Барадулін Рыгор 250, 308
 Баранцэвіч Іван 209
 Барбюс Анры 139
 Барскі Алесь 250, 308
 Барсук Аркадзь 228
 Барташэвіч Альбэрт 308
 Барташэвіч Юрка 194, 194
 Барткевіч Лявон 293
 Бартуль Аня 241
 Бартуль Вера 185, 241, 252,
 253, 255
 Бартуль Францішак 187, 191,
 204, 233—235, 269
 Баршчэўскі Ян 44
 Барысавец Ксавэры 205, 206,
 252, 285, 304
 Барысаглебскі Антон 209
 Барысаў М. 90
 Бахар Галіна 183, 204
 Бахар Коля 181, 183, 204
 Бахар Міхась 178, 194, 196,
 226, 253
 Беденков А. 81
 Беларус 280
 Беларускі Тодар 159
 Белая Сьвятлана 270
 Белямук Міхась 165, 180
 Беньдзераў Іван 178, 228
 Бенядзікт, япіскап 224
 Бікан, біскуп 235
 Бічэр-Стоў Харыет 299
 Богіна Ш. 29
 Боган Арон 83
 Бойчук Аня 183, 204
 Бок Рычард 12
 Болбас М. 52
 Бонч-Бруевіч В. 14
 Бортнік Уладзімер 263
 Бразоўскі Амброзі 287
 Бразоўскі Міхал 227
 Браўн Фрэнсыс 14
 Броўка Пятрусь 298
 Брылеўская Лянгіна 178,
 184, 257, 266
 Брылеўскі Ўладзімер 281
 Брылеўскіх сям'я 225, 257
 Брынкевіч Мечыслаў 173,
 226
 Брэдбэры Рэй 300
 Брэдли Біл 243
 Брэжнеў Леанід 268
 Бубешка Сьцяпан 70, 82, 84,
 85, 92, 100, 103, 120, 121,
 148, 197
 Будзька Часлаў 109, 111,
 115, 171, 172, 200, 235, 249,
 272, 273
 Будзькаў сям'я 237
 Будны Сымон 244
 Буйноўскі Люцыян 78, 79
 Бук Ф. 83
 Бунчук Павел 169, 170
 Бурак Джон 62
 Бураўкін Генадзь 250, 308
 Бурлюк Д. 303
 Бусько Гардзей 67, 68, 76
 Бутвін Джуліус 295
 Бутвін Фрэнсыс 295
 Бухвальд Арт 300
 Бушмар А. 68
 Быкаў Васіль 273, 300
 Бычкоўскі Джымі 206
 Бэламі Эдвард 299
 Бэнэш Эдвард 153
 Бэрд Томас 190, 237, 238,
 250, 256

- Бэрн Брэндан 253
 Бэрнардо 11
 Бэрнардын Джозэф, арцы-
 біскуп 237
 Бягун Уладзімер 248
 Бядуля Зьмітрок 300
 Бяленіс Антон 269
 Бяленіс Людвіка 185, 269
 Бяленісаў сям'я 235, 237
 Бяляскі Аляксандар 48
 Бярозка Анатоль 301
 Вагнэр Робэрт 248
 Вадэйкаў сям'я 220
 Вайнтраўб 291
 Вайцяхоўскі Кастусь 226
 Вайцяхоўскі Ксэнафонт 176
 Вакар Нікалас 280, 309
 Валадарскі М. 83
 Валадкевіч Валодзя 202
 Валасюк Мікалай 89
 Валаткевіч 225
 Валашын Павел 118
 Валюкевіч Янка 229
 Валюшка Аляксандар 205,
 252
 Валянцейчык Аляксей 130
 Варановіч Н. 280
 Варвара 21
 Варонка Язэп 18, 34, 58,
 106—109, 111, 113, 116—119,
 122—124, 137, 152, 153, 156,
 170, 171, 284
 Васілеўскі Віктар 181, 199
 Васіль, архіепіскап 190, 216,
 219, 221, 230, 243
 Вашкевіч Д. 148
 Вегаў Юры (Язэп Варонка)
 301
 Верабей Марыя 186, 241
 Вераб'ёў 220
 Верасаў Дзмітар 205, 226
 252, 285, 304
 Верашчагін П. 39, 52, 58
 Вержбаловіч Барбара 185,
 252
 Вільчур Марк 26, 27, 86, 87
 Вінар Любамір 271
 Вініцкая Каця 185, 186, 249,
 252, 255
 Вініцкі Аляксей 157, 160
 Вінчэўскі Морыс 295
 Вітан Кветка 273
 Вітан-Дубейкаўскі Лявон
 273
 Вітке Карл 15, 70
 Віціч М. 231
 Віцьбіч (Стукаліч) Юрка 36,
 166, 188, 263, 268, 280, 301
 Вішнеўскі 198
 Витвицький В. 304
 Власт 268
 Воблы К. 25
 Водчыц Восіп 112
 Войтанка Віктар 164, 222,
 230
 Войтанка Марыяка 185
 Войтанка Расьціслаў 243
 Войтанка Сьцяпан 222
 Войтанкаў сям'я 222
 Волах Лявон 198
 Волах М. 170
 Волахаў сям'я 229
 Воленс Стан 126, 319
 Вонэгут Курт 300
 Воўк Хэрман 296
 Вошыц Максім 278
 Вулі Фрэд 49
 Высоцкіх сям'я 225
 Вэрнан Жак 157
 Вярбіцкі Аўген 184, 305
 Вярцінскі Анатоль 250, 308
 Гадлеўскі Вінцэнт 134, 217
 Гайваронскі Міхайла 304
 Гайдзеляў сям'я 237
 Гайдук-Рубяжанін Масей
 103, 152
 Гайшуноў сям'я 202
 Галавач Фэлікс 118
 Галавінскі А. 106
 Галіна А. (Міцкевіч Міхась)
 301
 Галінскі Аляксандар 48
 Галубовіч В. 36
 Галяк Лявон 178, 194, 269,
 270

- Галякоў сям'я 257
 Ганчарэнка Агапі 276
 Ганчарэнка Галіна 205
 Гапановіч Базыль 275
 Гапановіч Я. 74
 Гапановічаў сям'я 48
 Гарбачоў Міхаіл 246
 Гарбачукоў сям'я 229
 Гарбуноў Цімафей 153
 Гарошка Зіна 185
 Гарошка Леў 157
 Гарошка Мікола 170, 173,
 175, 187, 197, 198, 203
 Гарошка Расьціслаў 175, 200
 Гарошкаў сям'я 220
 Гарун Алесь 58, 297, 300
 Гаруцэвіч Іван 108
 Гарыгляд А. 272, 273
 Гарын Э. 27
 Гарэцкі Гаўрыла 52, 54, 55
 Гарэцкі Максім 269
 Гегіеў 16
 Геніюш Ларыса 3, 299
 Гербэр Стэнфард 23, 24
 Геўрава Паўліна 80
 Гіндус Морыс 296
 Гіршбэйн Пэрэц 295
 Гітлер Адольф 59
 Гітлін Масей 238
 Гладкі Язэп 200, 235
 Глазкоў В. 59
 Глазман Борух 295
 Глебка Пятро 308
 Глыбінны Уладзімер 301
 Гой Пітэр 21, 250
 Гомза 103
 Гонионский С. 29
 Горак Сьцяпан 211
 Горын Бэрнард 295
 Гоўлд Майкл 139, 299
 Градэ Надзея 207
 Градэ Хаім 295
 Грамовіч П. 148
 Грамыка Сяргей 198
 Грамыкаў сям'я 257
 Граф Лелива (Матросов Е.)
 50
 Грачанінаў Аляксандар 304
 Громцаў Аляксандар, 78
 Груша Майкл 259
 Грушка Раман 243
 Грыгаровіч Уладзімер 228,
 231
 Грыгор'еў Г. 278
 Грынкевіч Станіслаў 232,
 235, 249
 Грыфін Джон 300
 Грыцкевіч Валянцін 36, 250,
 308
 Грэбень Мікола 258, 305
 Гуз Цімафей 148
 Гурвіч Ісак 29, 82, 288
 Гурыновіч Пётр 67
 Гутырчык Сяргей 186, 235
 Гучын Іван 198
 Гушчык Нікіфар 130
 Гэрмановіч Язэп 217, 234
 Дакальская Галіна 303
 Далеўскі І.Д. 280
 Даманьскі Ф. 46
 Даніловіч Браніслаў 232,
 235, 269
 Даніловіч Лідзія 185
 Даніловічаў сям'я 222, 225
 Данілюк Барыс 183, 205, 303
 Данілюк Ліда 204
 Данілюк Фёдар 220, 221
 Данілюкоў сям'я 220
 Дарашэвіч Мікола 173
 Дарашэвічаў сям'я 220
 Дашкевічаў сям'я 225
 Дашук Віктар 250
 Джавіц Джэйкаб 243
 Джонстан Бэры 318
 Дземяненка Сяргей 63
 Дзём'янчук Антон 142
 Дзеша 198
 Дзешашкевіч М. 305
 Дзеружынскі Франьцішак
 44—46, 287
 Дзівасіл 36
 Дзямідаў Мікола 170, 237,
 284
 Дзянісаў (Валянцейчык) 130
 Дмахоўскі Гэнрык 48
 Дос Пасас Джон 139

- Доул Роберт 243, 248
 Драздовіч Мацвей 147
 Драздоўскі Георгі 229
 Драйзэр Тэадор 298
 Дубінка Вячаслаў 36
 Дубінскі 65
 Дубровік І. 300
 Дубяга Віктар 186
 Дубягаў сям'я 222
 Дудкоў Д. 52
 Дульская Валя 181
 Дунец Уладзімер 180, 199,
 222, 256
 Дунін-Марцінкевіч В. 48
 Дутко Ірэна 211, 253, 255
 Дутко Уладзімер 228, 229
 Дынглі Джэймз 250
 Дырксан Эдуард 244, 248
 ДэБэк Майкл 65, 66, 79, 80
 Дэйві Морыс 14
 Дэйвіс Джэром 13, 20
 Евец Аркадзь 205, 252, 281
 Езавітаў Кастусь 114
 Емельяновічаў сям'я 220
 Ермачэнка Іван 163,
 172—173
 Ерыгін С. 39
 Еўдакім, япіскап 78
 Еўдакімава Галіна 279
 Еўцаў сям'я 225
 Ефімов А. 29
 Жамойда Сымон 173, 178, 186
 Жарскі Іван 231
 Жук Павал 130
 Жук Філіп 187
 Жук-Грышкевіч Вінцэнт 193
 Жукоўскі Сьцяпан 136
 Жыдаловіч 207
 Жыдовіч 207
 Жызьнеўскі Нікодым 181,
 185, 284
 Жызьнеўскіх сям'я 237
 Жыронас А. 136
 Жытнік Сьцяпан 21
 Жэбрак Антон 293
 Завістовіч Расціслаў 176,
 258, 281
 Загінайло Г. 81
 Заморская Вера 186, 241
 Заморскі Мікола 179, 198,
 269
 Заморскіх сям'я 220
 Занкавіч Анатоль 305
 Занковічаў сям'я 237
 Запруднік Вера 204, 241
 Запруднік Вольга 185
 Запруднік Ніна 204, 241
 Запруднік Ян 190, 194, 250,
 253, 269, 309
 Запруднікаў сям'я 220
 Захарка Васіль 114
 Захаркевіч Васіль 179, 202,
 220, 227
 Захаркевіч Нэнсі 204
 Захаркоў Ян 21
 Зварыка Фёдар 103, 198
 Згірская Ніна 255
 Зінук М. 35, 92, 102
 Змагар Алесь 301
 Змагар Антон (Чарапук) 35,
 117
 Змагар Ян (Чарапук) 116—
 119, 151, 152
 Золак Янка (Антон Даніло-
 віч) 270, 301
 Зубараў Лявон 239
 Зубковіч Эльза 207, 304
 Зубок Л. 29, 87
 Зуй Міхась 193
 Зыбайла Пятро 227
 Зыбайлаў сям'я 220
 Зымэрлі Джэйн Ворхіс 311
 Зырко І. 136
 Зэйдман Джоэл 84
 Зялеўскі Даніла 260
 Зямкевіч Арнольд 48
 Зяно Ігнат 148
 І.В. 27
 Іваніч 65
 Ігнатовіч Міхаіл 228
 Ігнацюк Алекс 259
 Ідэн сэр Энтані 153
 Індж Ўільям 299
 Іоська М. 49
 Іеромонах Іоанн 124
 Ільін В. 91

- Инсаров И. 92
 Иосько М. 49, 86
 Кабушкаў сям'я 222
 Кабыляш 65
 Кабяка Аўген 222
 Каваленка Ўладзімер 155
 Каваленкаў сям'я 222
 Кавалёў Лявон 239, 258
 Каваль Ніна 253
 Кавальчукоў сям'я 48
 Каварская Л. 103
 Кавыль Міхась 266, 269, 270, 273, 281, 301
 Каган Абрагам 295
 Кажан Віталь 193, 263, 284
 Кажаноў сям'я 220, 257
 Кажура Альгерд 182
 Кажура Восіп 148
 Кажура Марыя 185
 Кажура Пётра 173, 186, 202
 Кажураў сям'я 222
 Казак Аляксандра 21
 Казак П.А. 197
 Казакевіч В. 27
 Казакоў Сяргей 181
 Казаровіч 65
 Казловіч Піліп 197
 Казушчык Даніла 28, 36, 132, 133, 143, 147, 153, 260
 Казыра Леанід 308
 Казько Віктар 250
 Казьлякоўскі Міхась 180, 284
 Казьлякоўскі Язэп 303
 Казьлякоўскі Ян 227
 Калакольцаў Ю. 127, 280
 Каланевіч Льля 64
 Каленік Міхась 171
 Калесьнікаў Джон 80
 Каліна 65
 Каліноўскі Кастусь 48, 196, 244, 246
 Калотка Алекс 62
 Калоша Кастусь 183, 199, 202, 206, 222, 252, 255, 269
 Калтовіч Эдыт 20
 Калубовіч Аўген 37, 309
 Калужын Мікалай 118
 Калюга Лукаш 268
 Калюмб Хрыстафор 151
 Каляда Клаўдзія 185, 222, 241, 249
 Каляда Леанард 182
 Каляда-Смірноф Ірэна 185, 186, 206, 222, 252, 304
 Кананчук Галіна 183
 Кананчук Тацяна 185
 Кананчукоў сям'я 222
 Канарчук Вольга 166
 Канарчук Іван 192, 239
 Кандыбовіч-Кабыш Сымон 36
 Каптуровіч Алекс 207, 252
 Каптуровіч Андрэй 205
 Капэрнік Мікалай 309
 Каракулькаў сям'я 258
 Караленка Ўладзімер 29, 51
 Каральчук К. 148
 Каранеўскі Ксэнафонт 130
 Каранчук Хведар 77
 Карась Іван 301
 Каржанкоўскі 48
 Карлюк Вера 147
 Карней К. 83
 Карніловіч Сяргей 202, 222, 241, 255, 269
 Карпенка Марыя 308
 Карповічаў сям'я 225
 Карскі Яўхім 264, 307
 Карчынскі Якаў 61
 Карызна Ўладзімер 298
 Касьцюк Рэня 185, 304
 Касьцюк Сяргей 182
 Касьцюшка Тадэвуш 43
 Касяк Іван 176, 253
 Каўнурка М.І. 198
 Кафэт Бэр 303
 Каханоўская Іна 301
 Каханоўская Яніна 185, 235, 269
 Каханоўскі (Калубовіч) Аўген 95, 179, 192, 212
 Каханоўскіх сям'я 222
 Кенард Хаўард Пэрсі 72
 Кендыш Васіль 222, 243, 263
 Кенэдзі Джон 195
 Кенюх Сьцяпан 278

- Кіпель Алеся 181, 183, 204, 258, 290
 Кіпель Вітаўт 44, 50, 58, 68, 182, 190, 194, 196, 202, 210, 211, 250, 253, 269, 273
 Кіпель Зора 42, 190, 202, 253, 255, 269, 273
 Кіпель Лёрэйн 204, 241
 Кіпель Марыя 228, 249
 Кіпель Юрка 180, 182, 183, 188, 204, 241
 Кіпель Яўхім 179, 194, 228, 245, 263, 272, 273, 281
 Кіпеляў сям'я 225
 Кіркевічаў сям'я 225
 Кіслы Кастусь 206, 207, 222, 252, 304
 Кістнэр Дж. 222
 Кісялёў Генадзь 48, 92
 Кісялёў Кузьма 154
 Кіт Барыс 163, 173, 305
 Кіт Ніна 185, 258, 285
 Кічкайла Э. 113
 Кларк Джозэф 243
 Клебановіч Аляксандар 148
 Клейн Борис 43
 Клер Харві 131
 Клеч Айлін 303
 Клёнаў Андрэй 250
 Кліменка Майкл 155
 Клімовіч Фрэд 147, 260
 Клінцэвіч Даніла 202, 220
 Клінцэвічаў сям'я 220
 Клішэвіч Уладзімер 301
 Клэгхорн Кэйт Холэдэй 8, 9
 Кнорын Вільгельм 297
 Кобрын Леон 295
 Коган Мадлен 84
 Колас Якуб 92, 247, 268, 273, 300, 309
 Колдўэл Эрскін 298
 Кольба (Стагановіч) Тамара 191, 253, 255, 303
 Кольман 44
 Команз Джон 9
 Коніг Сэмюэл 15
 Конюх Пётра 207, 304
 Корбут Вольга 292
 Корзун Грыша 146
 Корсак Норбэрт 44
 Костка Васіль 62
 Коська Васіль 83, 103, 225
 Коўш Сьвятаслаў 173, 226, 227, 243
 Коч Эдвард 248
 Крапівін С. 36
 Красуля мансынёр 233
 Краўс Мэры 12, 62, 63
 Краўчанка Мікалай 165
 Краўчанка Пятро 291, 308
 Круглянскі 320
 Крукоўскі Баніфацы 44
 Крушка В. 74, 75
 Крушына (Казак) Рыгор 268, 301
 Крывенька 202
 Крывічанін (Савёнак) Лявон 301
 Крывувька А. 103, 148
 Крыга А. 36, 37
 Крыт Андрэй 221, 222
 Крыўко Фёдар 66
 Крэчэўскі Пётра 106, 114, 187, 202
 Кудасава Надзя 185, 191, 225, 253, 255, 303
 Кудач Ігнат 197
 Кукрэш Міхал, 139
 Кулес Чэстар 63
 Кулеш Васіль 147
 Кулеш Павел 63, 284
 Куліковіч-Градэ Надзея 304
 Куліковіч-Шчаглоў Мікола 205—207, 222, 252, 273, 286, 304, 309
 Куль В. 148
 Куляшоў сям'я 258
 Кунцэвіч Мікола 40, 59, 174, 175, 220, 235, 263
 Купала Янка 98, 115, 153, 246, 247, 260, 268, 269, 273, 275, 276, 279, 297, 298, 300, 309
 Купэр Фэнімор 298
 Курапас Мірон 111
 Курок Пятро 77

- Куртыус Аляксандар 42
 Курчэўскі Аляксандар 42
 Курыла Ёладзімер 175, 187
 Кучура Анатоль 181
 Кучура Галіна 12
 Кушаль Францішак 175, 186,
 232, 235, 263
 Кэрал Джон 44
 Лабач Ігнат 112, 114, 152,
 164, 170
 Лабоцкі Б. 238
 Лагойскі Самуіл 85
 Ладноў Яўген 106
 Лазарэвіч М. 148
 Лазарэвіч М.І. 197
 Лапіцкі Мікалай 165, 173,
 224—226, 241, 243, 245, 263
 Ластоўскі Вацлаў 105, 191,
 244
 Латушкін Мікола 171, 227
 Латышонак Алег 33
 Лаўшэ Фрэнк 243
 Левін Л. 82
 Левін Мээр 296
 Лейвік Г. 295
 Ленін Уладзімер 268
 Леськіў Мірон 104
 Лесной И. 168
 Лешчанка Язэп (Кавыль Мі-
 хась) 266, 281
 Лёсік Язэп 244
 Ліманоўскі Янка 170, 190
 Лімар 88
 Літаровіч Ліза 185, 191, 255
 Літаровічаў сям'я 202
 Літвінка Ёладзімер 206, 222
 Літвіновіч К. 83
 Літола Ф. 136
 Ліхач Янка 238
 Лічко А. 222
 Липоткин Л. 127
 Лойшыц Чарлз 65
 Лонгфэлоў Хэнры 299
 Лондан Джэк 299
 Лосікаў сям'я 222
 Лоўэл Дж. 292
 Лофтус Дж. 195
 Луіс Сынклэр 300
 Лукаш 65
 Лукашук Алесь 308
 Лукашэвіч Вольга 206
 Лук'янчыкаў сям'я 222
 Лук'янчыкі браты 198
 Луцкевіч Антон 244
 Луцкевіч Іван 244
 Лысюк Аўген 180
 Лысюкоў сям'я 222
 Любанскі Н. 238
 Любачка Іван 184, 309
 Ляўковіч Уладзімер 145
 Ляўчук Віла 207, 252
 М-ч М. 37
 Магаліф Аўген 292
 Магочы Пол 22
 Маеўскі Валерыян 238
 Мазура Юрка 206, 223, 252
 Мазураў Кірыла 246
 Мазурук Ільля 155
 Макавецкі Адам 66
 Макараў І. 209
 Макарэвіч М. 221, 222
 МакКоцкі Томас 278
 МакКэй Клод 300
 МакЛохлін Алэн 8
 Максімюк Янка 308
 Мальдзіс Адам 250, 308
 Маневіч Абрам 302
 Манцывода Нік 182
 Манькоўскі Пётра 37, 183
 Мараўскі-Далінін 115
 Марголін Ана 295
 Мардарэвіч Раман 21
 Мартыновіч Алекс 207, 286
 Марцехаў Васіль 155
 Матросаў Е. 50
 Матулеўскі Фэлікс 75
 Матусэвіч І.148
 Махнач Ванда 185, 269
 Махнач Міхась 269
 Махначоў сям'я 237
 Махноўскіх сям'я 220
 Махнюк Алег 303
 Махнюк Аліса 204, 303
 Махнюк Люда 185, 191, 255
 Махнюкоў сям'я 225
 Мацьвей япіскап 229

- Мационін С. 36
Машанскі Ў. 222
Мельяновіч Васіль 179, 191
194, 196, 200, 210, 211, 258
Мельяновіч Далорэс 191,
200, 258
Мельяновіч Пятро 179, 202,
227
Мельяновічаў сям'я 220
Мерлякоў сям'я 220
Мікалай, япіскап 227
Мікалай Крываваы 138
Мікалай, мітрапаліт 223, 230
Міклашэвіч Фэлікс 48
Мікуліч Рыгор 256
Мілэр Артур 300
Мілэр Кенэт 14
Мінкевіч Уладзімер 147, 259,
260
Мінскі Мужык 272, 280
Мінчук Андрэй 186
Міраеўскі 198
Мірановіч А. 227
Мірановіч Пётра 235, 303
Міхаіл, архіяпіскап 219, 225
Міхайлоўскі Міхала 88
Міхей Сямён 88
Міцкевіч Адам 48
Міцкевіч Аляксандар 187,
221, 269
Міцкевіч Міхась 37, 199, 269
Міцкевічаў сям'я 220
Молц Албэрт 300
Момлік Рыгор 66
Мондэйл Ўолтэр 243
Мрый Андрэй 268
Мугавэро, біскуп 234
Муляр Цімон 111
Мураўёў Міхаіл 55
Муха Іван 208, 256
Мушынскі Міхась 298
Мэер, кардынал 236
Мэнкен Хэнры Луіс 17
Мэцлер Філіс 10
Мядзейка Нікандар 193
Мяленьцева Марыя 206
Мяленьцева Нона 206
Мяленьцевых сям'я 206, 252
Мяленьцеў Алімп 206, 304
Мярляк Кастусь 175, 179,
194, 196, 202, 210, 212, 227,
245
Мясьнікоў Аляксандар 98
Мятла Пётра 118
Набагез Уладзімер 305
Навіцкі 198
Навумчык Сьцяпан 182
Навумчык Юрка 182, 199, 270
Навумчыкаў сям'я 225
Надсон Аляксандар 190, 234,
250, 256, 308
Найдзюк Юзя 185, 186, 255
Найдзюк Язэп 35
Напалеон 45
Наркевіч В. 238
Нарэйка Н. 68
Нафрановічаў сям'я 229
Негнявіцкі А. 37
Некрашэвіч Сьцяпан 244, 290
Неманцэвіч Антон 217
Нестар Аўген 253
Нестар Вітаўт 182
Нігер Шмуэл 295
Ніксан Рычард 196, 243
Ніхаёнак Янка 59, 163, 173
Новак Валер 207
Новік Анатоль 171
Новік К. 227
Новік О.148, 149
Нягода Пятро 171
Нягодаў сям'я 227
Нядзьведзкі Пётра 207, 252,
285
Няміга Гіпаліт (Паланевіч)
301, 309
Нярубайла 88
Обуховский 95
О.Генры 299
О'Кіф Г. 227
Окунцов І. 63, 68, 81, 89
Олбі Эдвард 300
Ондрак Амброз 236
О'Ніл Юджын 300
Онуфрейчык А. 73
Орса Галіна 185, 205, 252
Орса Наталья 185, 249, 252

- Орса Ніна 185
 Орса-Рамана Ала 185, 204
 205, 241, 252, 253, 255
 Орсаў сям'я 220, 225
 Осборн Д. 63
 Оўэнз Томас Л. 164
 Павяльчук 65
 Пагуда Фёдар 256
 Пазьняк Язэп 198
 Паланевіч Віцька 198
 Паланевіч Гіпаліт 208, 235
 Палачанін 301
 Палескі В. (Варонка) 117
 Палмэр А. Мітчэл 127
 Палуян Уладзімер 136
 Пальчэўскі Ігнат 148
 Палюховіч Міхась 270, 286
 Палюховічаў сям'я 225
 Пануцэвіч Вацлаў 170, 182,
 200, 232, 272, 273
 Пануцэвіч Ірэна 185
 Пануцэвічаў сям'я 235, 237
 Панчанка Пімен 298
 Панькоў Мікола 190, 194
 Паньцялейман, япіскап 215,
 224
 Панюціч В. 15, 30, 52, 54—57
 Пап Майкл 75, 289
 Папліска А. 302
 Парк Робэрт 89, 126
 Партлезьнік Мікалай 186
 Паўлаў Савелі 298
 Паўлікевіч Вольга 113
 Паўнд Эзра 300
 Пашкевіч Алег 308
 Пашкевіч Мікола 303
 Пашук Іван 102
 Пеляса Ўладзімер 179, 182,
 195, 196, 202, 210, 227, 272,
 273
 Пеніончык У. 229
 Перцаў Л. 118
 Петуковіч Іван 102
 Пешкава Ала 30, 60
 Пікарда Гай 256
 Пінскі Давід 295
 Пичета Владимир 52
 Платон, архіепіскап 61
 Платонаў Уладзімер 292, 308
 Плашчынскі Ізыдар 301, 309
 Плескач Васіль 196
 Плескачоў сям'я 223
 Плескачэўскі Анатоль 182,
 194, 195
 Плескачэўскіх сям'я 225
 Плятон 188
 По Эдгар 298
 Полещук 56
 Попка Андрэй 232, 235
 Праўдфут Мэлкам 158
 Проксмэер Ўільям 243
 Прокша Леанід 248, 298
 Прост Вікенці 155
 Протас Аўген 174, 284
 Протасаў сям'я 257
 Прускі Мікола 199, 207, 241,
 251, 270
 Прушынскі Аляксандар
 (Алесь Гарун) 57
 Прытыцкі Сяргей 143
 Прышчэпа Ів. 68, 278
 Прышчэпаў Зьміцер 54, 55
 Пунтус Васіль 167, 178, 227
 Пунтусаў сям'я 227
 Пупін Віт 232, 233, 234
 Пухоўскі Аляксандар 80
 Пухоўскі Андрэй 80
 Пухоўскі Робэрт 80, 305
 Пухоўскі-малодшы
 Аляксандар 80
 Пушкін Аляксандар 260
 Пэрсі Л. 118
 Пэрсі Чарлз 243
 Пэры Альбэрт 17, 124
 Пякарскі Ян 259
 Пятніца Іван 111
 Пятроўская Аліцыя 188, 239
 Пятроўскі Ян 188, 238, 239
 Пятроўскіх сям'я 257
 Пячынскі Піліп 75
 Рабчанка 87, 88
 Равенскі Мікола 285
 Рагалевіч Валя 191, 202
 Рагалевіч Сяргей 202
 Рагалевіч-Дутко Ірэна 191,
 303

- Рагач Пятро 273
 Рагуля Міхась 269
 Радзюковіч Іван 155
 Радзюкоў сям'я 222
 Радкевіч Апалёнія 264
 Радрыгес, біскуп 238
 Рак-Міхайлоўскі Сымон 88, 118
 Ракаў А. 38
 Раковіч Янка 194, 196, 211, 222
 Ракуць Уладзімер 229
 Ракуцяў сям'я 229
 Рамана Коля 204
 Рамана Павал 204
 Рамана Фрэнк 204, 253
 Рамановіч І.М. 118, 119
 Рамук Вера 177, 181, 185, 206, 252, 255, 269
 Рамук Вітаўт 177, 269, 305
 Рамукоў сям'я 235, 237
 Рапацэвіч І. 83
 Рапэцкі Юрка 238, 239
 Рапэцкі Якуб 238, 239
 Родзькаў сям'я 222
 Розэнфэльд 288
 Ромаш 138
 Рос Эдвард 12, 13, 69
 Роўчэк Джозэф 14, 17, 18
 Рубацкі П. 83
 Рудзёнак І. 119
 Рудзінскі 207
 Руднік Галіна 205, 252
 Рудніцкі Іван 107
 Рузвэльт Фрэнклін 112, 150, 153
 Румак А. 136
 Русак Аляксандар 40, 159, 193, 212, 228, 245, 263, 266
 Русак Васіль 183, 187, 195, 253, 305
 Русак Галіна 191, 253, 255, 303
 Русак Люда 183, 204
 Русак Ната 183, 204
 Русак Нюра 185
 Русак Уладзімер 220, 269
 Русакоў сям'я 220, 222
 Русецкі А. 155
 Рутман Аркадзь 239
 Рыд Джон 300
 Рыженко Ф. 39
 Рыжы Дарота 204
 Рыжы Пятро 204
 Рымко Юльян 205
 Рытар-Каханоўская Іна 185
 Рыч Вера 250
 Рэйзін Аўром 295
 Рэшаць Язэп 58, 113, 124, 152, 156, 170, 171, 232, 236, 275
 Сабалеўскі Юры 194, 212, 263
 Сабінскі Ўладзімер 111
 Савёнак Апалёнія 185, 235
 Савёнак Лявон 95, 170 192, 194, 212, 263, 269
 Савёнкаў сям'я 220
 Савіцкі Кастусь 222
 Сагайдакіўскі Віталь 129
 Сажыч Язэп 193
 Сажычаў сям'я 223
 Сайка Тарас 238
 Сакадынскі А. 99
 Сакалоўскі Сяргей 293
 Сакальчук Раман 136
 Саковіч Аляксандра 52, 273, 301
 Салавей Алесь 273
 Саладков Т. 52
 Салкоўскі Сымон 83, 137, 278
 Сандэрз Хэнры 48
 Сапега Леў 188
 Сарокаў сям'я 229
 Сароян Ўільям 300
 Саўчук А. 155
 Саўчук Васіль 130
 Саўчыц Пётра 227, 229
 Сахар Герасім 238
 Сацэвіч Антон 169, 170
 Сацэвіч Аркадзь 170, 187
 Сацэвічаў сям'я 222
 Сачанка Барыс 36, 302, 308
 Секанец Л. 79
 Селяменеў В. 30, 38
 Семянчук 198

- Сенька Міхась 173, 176, 181,
 195, 202, 208, 225, 257, 270,
 285
 Сергій, архієпіскап 215, 216,
 219
 Сечко Н. 100
 Сідарэвіч Лявон 181
 Сікорскі Антон 75
 Сілівончык Надзя 147
 Сільвановіч Алекс 188, 253
 Сільвановіч Ніна 185, 255
 Сільвановіч сёстры 204
 Сільвановічаў сям'я 222
 Сільвашка Аляксандар 155
 Сімак Марыя 260
 Сінклер Аптан 139
 Сінлапатрас 291
 Сіповіч Часлаў, біскуп 218,
 234, 236
 Сірацінскі І. 209
 Сіру Язэп (Джозэф) 237
 Сіцько Мікалай 202
 Сіцько сям'я 225
 Скарабагатаў Віктар 308
 Скарына Франьцішак 189,
 190, 198, 244, 286, 303, 308,
 309, 315
 Скарыніч Б. (Станкевіч Янка)
 37
 Скоропадський Данило 108
 Скотсбар 139
 Скуба Джына 170
 Скульскі Леон 110
 Славуціч Дзям'ян 130
 Слосканс, біскуп 216
 Смаршчок Мітрафан 305
 Сміт Алфрэд 111, 195, 322
 Сміт Джон 42
 Сміт Эма 296
 Смирнов А.Ф. 47
 Смук 118
 Смыга Васіль 136
 Солнцаў К. 277
 Сорын Савелі 303
 Спэлман, кардынал 232
 Стагановіч Аляксандар 246
 Стагановічаў сям'я 222
 Стаднікаў Леанід, 165, 231
 Стакліцкі А. 83
 Сталін Іосіф 140, 151, 268
 Станкевіч Адам 113, 217
 Станкевіч Вячка 175, 180,
 199, 253, 256
 Станкевіч Зіна 185, 263, 269
 Станкевіч Марыя 182, 185,
 188
 Станкевіч Раіса 180, 184,
 211, 269
 Станкевіч Станіслаў 175,
 263, 269, 301, 309
 Станкевіч Юрка, 180, 183,
 188, 190, 199, 200, 202, 256
 Станкевіч Янка 94, 114, 165,
 173, 178, 188, 189, 232, 235,
 239, 268, 273, 317
 Стар Карп 223
 Старадуб Б. 155
 Стасік Флёрыян 33
 Стаховский К. 272
 Стома Васіль 184, 249, 281
 Стомаў сям'я 222
 Стоцкі Максім 130
 Страпко 198
 Страпко Міхал 222
 Страпко Ёладзімер, 180
 Строк Язэп, архімандрыт
 226, 227
 Стрыч Сэмюэл, кардынал 236
 Стрэчань Андрэй 185, 222,
 269, 304
 Стрэчань Вольга 222
 Стук Анатоль 248, 298
 Стукаліч Юры 189, 280, 301
 Ступінскі 75
 Стывэнсан Робэрт Луіс 299,
 300
 Стэйнбэк Джон 300
 Судзілоўскі-Расэл Мікалай
 29, 49, 50, 51, 86, 92, 304
 Супруноў сям'я 222
 Сурвіла Паўлінка 21, 204, 286
 Сурвіла Яўген 231
 Сушка І. 83
 Сушынскі Рамуальд 46
 Сынклэр Аптан 294, 298
 Сысоеў І. 51

- Сьпірыда Ядзьвіга 21
 Сьпічонак Ніна 187
 Сьпічонкаў сям'я 222
 Сьцепаноўскі 17
 Сьцепанюк Навум 89
 Сьцяпан, япіскап 224
 Сьцяпанаў Мікалай 165, 228
 Сэйлз 8
 Сэкстан Эн 300
 Сэлях-Качанскі Вячаслаў
 205, 207, 251, 252, 281, 285,
 304
 Сяднёў Масей 250, 273, 301
 Сядура (Глыбінны) Уладзі-
 мер 191, 250, 309
 Сядых Андрэй 280
 Сяманчык 65
 Сямашка І.136
 Сянкевіч Аляксандар 57, 92,
 99, 130, 148, 258, 293, 297,
 298
 Сянкевіч Ганна 92, 130
 Сянькевічаў сям'я 225
 Сяргеева Галіна 58
 Т.А. 81
 Талстой Леў 256
 Тамашчык Уладзімер 161,
 190, 215, 263, 284, 301
 Танк Максім 298
 Тарасэвіч Уладзімер 58, 113,
 234, 236, 237, 284
 Тарасэвіч Ян Хрызастом 108,
 109, 113, 115, 123, 124,
 152—154, 156, 165, 170, 171,
 235—237, 243, 264, 275
 Тарашкевіч Браніслаў 118,
 137, 317
 Татарчык Валодзя 83, 121
 Татарыновіч Пётра 217, 234
 Томпсан Ёільям Хэйл 112
 Трафімовіч В. 104, 107, 119
 Троцкі Юльян 231
 Труман Хары 153, 164, 265
 Трус Ігнат 260
 Трус Сьцяпан 148
 Трусэвіч Лявон 199, 257
 Трусэвіч Нік 182
 Трусэвічаў сям'я 257
 Трылер Грэйс 204
 Трып Майкл 20
 Тудар'яну Н. 30, 31, 32
 Тулейка Міхась 175, 180,
 182, 199, 205, 212, 252, 253
 Тулейкаў сям'я 220
 Тумаш Вітаўт 115, 187, 188,
 190, 212, 233, 235, 245, 250,
 269, 273, 305, 309
 Тумаш Галіна 250
 Тумаш Ксеня 185, 303
 Тумаш-малодшы Вітаўт 184,
 211
 Тумашаў сям'я 220
 Тур Віктар 188, 204, 211
 Туронак Зіна 308
 Туронак Юрка 124, 156, 216,
 273
 Тэрбэр Джэймз 300
 Уладыка Д. 155
 Уласаў Аляксандар 33, 34,
 38, 40
 Урбан Майкл 250, 309
 Урбановіч Міхал 113, 124,
 243
 Учительница Симион 90
 Ёілбэр Рычард 300
 Ёілсан Вудро 102, 119
 Ёільямз Тэнэсі 299
 Ёінслоў (Васільеў) 147
 Ёйтман Ёолт 260, 298
 Ёорн Фрэнк 12
 Ёорт Кон 305
 Ёэлз Хэрбэрт 16, 17
 Фаст Хаўард 299
 Філатэос, япіскап 226
 Філафей, архіяпіскап 215, 224
 Фінькоўскі Уладзімер 227
 Фолкнэр Ёільям 300
 Форд Джэралд 253
 Фрэй Ёільям 49
 Фулбрайт Ёільям 243
 Фэрчайлд Хэнры 17
 Хайман Я. 47
 Ханенка М. 269
 Ханяўка Часлаў 187, 241
 Ханяўкаў сям'я 222
 Харт Брэт 298

Хільчук Сямён 130
Ходжыз ЛеРой 13
Хомка Грыгор 75
Хрушчоў Мікіта 268
Хэмінгўэй Эрнст 298
Хэс Ф'ерыл 14, 70
Цібаноўскі У. 124
Цікота Андрэй 58, 108, 113,
124
Цімон, архімандрыт 100, 111
Ціхаміраў А. 36, 58
Цупрык Ірэна 207, 225, 252
Цупрык Лана 195
Цупрык Янка 195
Цыцкоўскі Мікола 302
Цьвікевіч Аляксандар 106,
114
Цьвірка З. 68
Цэлеш Мікола 301
Цярпігора (Хільчук) 130
Цярпіцкая Жэня 185
Цярпіцкі Віталь 226, 253, 270
Цярпіцкіх сям'я 225
Цярэшчанка Антон 102
Чабатарэвіч Віктар 212
Чарапук-Змагар Антон 58,
104, 121, 125
Чарапук-Змагар Янка 58,
105—108, 111, 112, 114, 115,
117, 118, 121, 122, 124, 152,
153, 170
Чарвякоў Аляксандар 278
Чарненка А. 29, 85, 87
Чарняўскі Франьцішак 233,
234, 243
Чартарыскі Віктар 21
Часлаў, біскуп 234, 237
Чепелев И. 78
Чопка Павал 104, 107, 152,
170
Чудзёнак 138
Чыгрынаў Іван 250, 308
Чыж Яраслаў 17
Чыркін В. 29
Чэмярысава Натальля 304
Шабад Тэадор 292
Шабуня К. 52
Шабуня Макар 78

Шакун Янка 272, 273, 301
Шалаястовіч Кастусь 36
Шантыр Аляксандар 83
Шапавал Мікіта 104, 108, 114
Шардыка Васіль 140
Шастак А. 63
Шастакоў сям'я 257
Шасткоўскі М. 170
Шаўчэнка Тарас 98, 260, 276
Шестакова Т. 288
Шибeko Захар 290
Шибeko Соф'я 290
Шлепакоў А. 29
Шматаў Віктар 308
Шолам-Алейхем 295
Шудзейка Валя 185
Шукелойць Антон 175, 187,
190, 211, 232—235, 241, 245,
269
Шульгін Іван 156
Шульжыцкія сёстры 204
Шульц Герман 146
Шумінскі В. 68
Шурак Анатоль 183
Шурак Лявон 181, 184, 186,
195, 211
Шурук Якаў 65
Шутовіч Віктар 58, 113, 124,
232
Шчарбакоў В. 28, 38, 40
Шчасны Ўладзімер 308
Шчорс Барыс 205, 285
Шчорс Ігар 170, 202, 270
Шчорс Мікола 173, 176, 178,
212, 245, 266, 305
Шчорсаў сям'я 225, 257
Шчэцька Васіль 179, 227
Шыбут Фёдар 76, 257
Шырма Рыгор 304
Шыцько Даніла 147
Шэмеціла Усевалад 227
Шэвэдэн Джым 305
Юрцэвіч Васіль 179, 202, 220,
227
Юрцэвічаў сям'я 220
Юхнавец Янка 272, 273, 301,
303
Юшчыц Язэп 197

Эбэрхард Якаў 143
Эйгорн Давід 295
Эйдзінтас А. 29
Энгоф Чарлз 296
Энтын Мэры 294, 295
Эссон 57
Эфрен И. 52
Ягайла 224
Ягаўдзікаў сям'я 222
Якавас, архіепіскап 226, 227
Якіменка Яўхім 221
Якуб, іераманах 222
Якуб Кастусь 200
Ян XXIII, Папа 218
Яновіч Сакрат 250, 308
Яновіч Таня 308
Яноўскі Аляксандар 222
Яноўскі С. 52, 53
Янушкевіч-Нядзьвіга Лідзія
252, 304
Яраховіч Астап 222
Яраховіч Ева 186, 222
Ярмалінскі Абрагам 103, 287
Ясень Сяргей 301, 302
Ясноўскі Адам 100
Ясько Даніла 238, 239
Ясюк Эмануіл 178, 193, 225,
228
Яўменаў Лявон 298
Яхніна Р. 103
Яцук Арцём 130
Яцьвяг І. 105
Яцэвіч Каця 185
Яцэвіч Валя 185

Abbott E. 16
Adamic Louis 15
Allen J. 22, 23
Angoff Charles 296
Antin Mary 294, 295
Archdeacon Thomas 22, 61, 162
Asimov Isaac 295
Balch Emil 9
Baradulin Ryhor 250
Beresney T. 198
Bernardo Stephanie 11
Bielaski A. 48

Bilorus 169
Bird T. 250
Boeckh Richard 12
Bolshakoff Serge 124
Brown Francis 14
Buck Carl 10
Cahan Abraham 295
Carman J. 67
Christian D. 56
Chyz Yaroslav 18
Commons John 9
Curtius A.C. 43
Czartoryski Victor 21
Davie Maurice 14
Davis Jerome 13, 14
Domański F. 45, 46
Dzieruzhinski 287
Ermolik Konstantin 99
Fairchild Henry 17
Gadon L. 45, 47
Garin E. 27
Gerber Stanford 23
Green A. 127
Haiman M. 42, 44, 47, 48
Halpern B. 310
Halpern J. 310
Hahubničy U. 54
Herlihy P. 52
Hess F. 14, 70
Hindus Maurice 296
Hodges LeRoy 13, 63, 66
Holling F. 302
Hourwich I. 56
I.G. 45
Johnston B. 20, 318
Kaltovich Edith 21
Kennard Howard 72
Kerner R. 22
Kessler H.H. 43
Kipel Vitaut 21, 59, 78, 122,
165, 178, 185, 221
Kipel Zora 21, 122, 300
Klehr H. 131
Kobrin Leon 295
Koenig Samuel 16
Korecki Nicholas 117
Kowalczyk E.L. 47
Krasnov V. 59, 100, 104

Kruszka ks. W. 50, 75, 79, 80
Ksieniak Rev. M. 74
Lerski J.J. 47
Levin Meer 296
Levine L. 82
Libin L. 305
Lincoln Abraham 48
Lopez R. 21
Łatyszzonek Oleg 33
Magocsi Paul 23
Mardarevich Roman 21
Matulaitis Jurgis 115
McLaughlin Alain 8
Mencken H.L. 17
Metzler Phylis 10
Miller Kenneth 14
Mostwin D. 76
Obolenskii V. 14
Obrebski J. 310
Ornstein J. 22
Osuch J.S. 45
Pand J. 22
Pap M. 21
Park Robert 89, 126, 277
Parry Albert 17
Picarda G. 218
Proudfoot M. 157, 158, 159
Rachils E. 43
Rawlings I.D. 47
Roberson R. 218
Roberts P. 63
Ross Edward 13, 69
Roucek Joseph 14, 18
Russel-Sudzilovski N. 50
Rutkowska M.H. 44
Rutledge A.W. 48
Schmidt H. 63
Seidman J. 84
Seller M. 93
Shevelov G. 302
Sholom Aleichem 296
Shukeloyts Anthony 74
Sinclair Upton 294
Smith Emma 297
Smith John 42
Smith R. 56
Stankevich St. 302
Stankievich J. 273
Stankievič ks. Adam 35, 216
Stasik Florian 33
Stepanovsky Peter 17
Stewart H. 52
Stuyvesant Peter 43
Survilla Maria Paula 21
Tarasevich Rev. John Chryso-
stom 35, 104, 124, 235, 237
Tarasevich Vl. 237
Thomas W. 79
Timon Archimandrite 100
Tolstoy N. 158
Tripp Michael 20
Turner E. 22
V.K. 302
Vakar N. 280
Varonka 241
Vernant Jacques 157
Wachtl K. 74
Waldo A.L. 42
Walker A. 235
Warne Frank 12, 63
Wells Herbert 17
Wilenchik W. 144
Wittke Carl 15, 70
Wolanin A.S. 45
Woodbridge G. 154, 159, 291
Wouk Herman 296
Wynar L. 271
Wytrwal J. 43, 48, 63
Yarmolinski A. 49
Yla S. 115
Zapрудnik Jan 21, 273
Znanięcki F. 79

ЗЬМЕСТ

Уступ.....	3
Беларуская іміграцыя ў даследаваннях, публікацыях і статыстычных крыніцах.....	6
Хвалі й прычыны эміграцыі зь Беларусі.....	41
Рассяленьне і ўладжаньне на працу.....	61
Першыя кантакты з арганізацыямі й пачаткі нацыянальнае сьведамасьці.....	72
Узьнікненьне й разьвіцьцё беларускіх арганізацыяў.....	99
Беларускія масы ў міжваенным пэрыядзе.....	125
Дзейнасьць беларусаў у часе Другое сусьветнае вайны.....	150
Паваенная хваля беларускае іміграцыі.....	156
Рэлігійнае жыцьцё й рэлігійныя арганізацыі.....	214
Дзейнасьць беларускіх арганізацыяў.....	240
Беларускія элемэнты ў дзейнасьці левых і правых прарасейскіх групаў.....	259
Выдавецкая справа. Беларусіка ў сродках масавае інфармацыі.....	262
Беларуска-амэрыканскія дачыненні.....	287
Беларуска-амэрыканскія культурныя сувязі.....	294
Роля амэрыканскіх бібліятэк, навуковых і навучальных установаў у прапагандзе беларускае спадчыны.....	306
Сацыяльны партрэт амэрыканскіх беларусаў.....	312
Заклучэньне.....	323
Паказальнікі.....	324

Кіпель В.

К42 Беларусь у ЗША / Пераклад С. Шупы.—
Мн.: Беларусь, 1993.—352 с., [16]л. укл.
ISBN 5-338-00884-X.

Кіпель В. Беларусы в США.

У кнізе беларускага эміграцыйнага дасьледніка В.Кіпеля (нар. 1927 г.) усебакова разглядаецца гісторыя й сёньняшні дзень беларускае дыяспары ў Злучаных Штатах Амэрыкі, паказваецца яе роля ў амэрыканскім жыцьці й неадлучанасьць ад беларускае нацыі й культуры.

Гэтая праца, плён шматгадовых пошукаў аўтара ў бібліятэках і архівах ЗША, зацікавіць як спэцыялістаў-гісторыкаў, так і шырокія колы чытачоў, неабыхавых да праблем гісторыі Беларусі.

к 0503020903—005_{10—93}

ББК 63.3(2Б)

М 301(03)—93

Масово-політычнае выданне
Кіпель Вітаўт
БЕЛОРУСЫ В США

Мінск, издательство «Беларусь»
На белорусском языке

Масаво-палітычнае выданне
Кіпель Вітаўт
БЕЛАРУСЫ ў ЗША

Рэдактар выдавецтва Г. С. Пармон
Мастак В. К. Латышаў
Мастацкі рэдактар І. Р. Славянін
Слайд на вокладцы А. В. Шчукіна
Карэктар Р. П. Іваненка

Рэдагаванне і камп'ютэрны набор С. А. Шупа

Падпісана да друку з арыгнала-макета 09.02.93. Фармат
60×90¹/₁₆. Папера афсетная. Гарнітура CyrillicNuTransliterated.
Афсетны друк. Ум. друк. арк. 22,0+2,0 укл.
Ум. фарб.-адб. 27 9. Ул.-выд. арк. 21,5+1,96 укл.
Тыраж 5000 экз. Зак. 180.

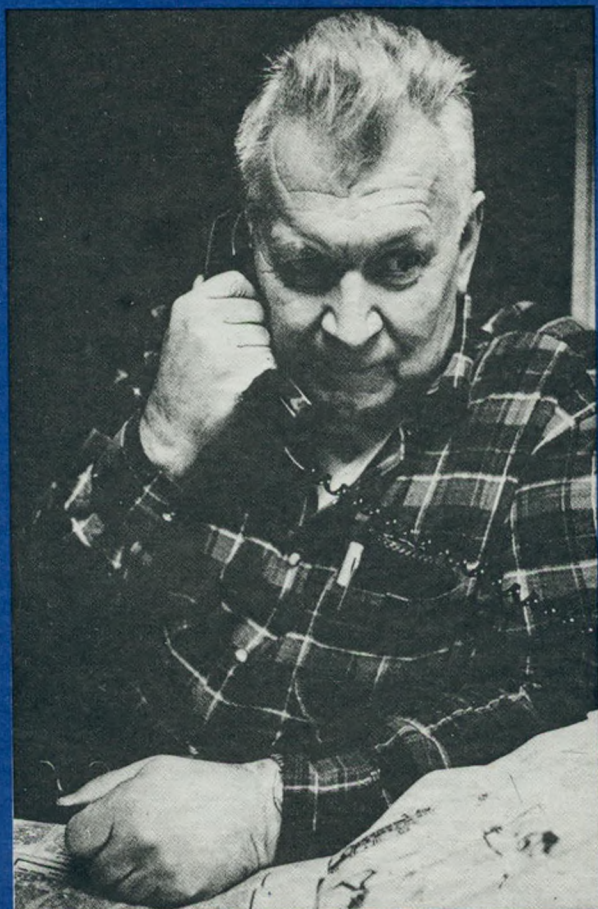
Набрана на настольна-выдавецкай сістэме Apple Macintosh.

Выдавецтва «Беларусь» Міністэрства інфармацыі
Рэспублікі Беларусь. Ліцэнзія ЛВ № 2. 220600, Мінск,
пр. Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга
паліграфкампінат МВПА імя Я. Коласа.
220005, Мінск, Чырвоная, 23.

БЕЛАРУСЫ

Ў ЗША

ВІТАЎТ КІПЕЛЬ

Нарадзіўся ў Менску ў 1927 г. Ад 1944 г. на эміграцыі. Скончыў універсітэт у Лювэне (Бельгія) з спецыяльнасьцю геолога.
З 1956 г. — у ЗША. Да выхаду на пенсію ў 1985 г. працаваў у Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы. З 1982 г. — дырэктар Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва.

БІТАЎТКІІІБ БЕЛВАРХІЦЫ ЗША